

अनुक्रमसूचिका -

૧. શિક્ષણ

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	ઇતિહાસ (નોંધ)	૮૩
૨.	ખુલાસા સાથેની કસોડીઓ... ..	૩૫૭
૩.	ચિત્રકામ (વાર્તાચિત્ર) (નોંધ)	૧૭૪
૪.	ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ ... ૨૨, ૬૮, ૧૧૬, ૧૬૬, ૨૧૬, ૨૭૮, ૩૩૩, ૩૭૪, ૪૪૫, ૪૮૩.	
૫.	નીતિશિક્ષણ	૪૩૬
૬.	પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેનો ચિત્રકામનો નવો અભ્યાસક્રમ	૩૧૮
૭.	પ્રયક્તરુણશીલ માનસશાસ્ત્ર	૧
૮.	પ્રાથમિક ચિત્રકામ	૪૩૨
૯.	બહારની કવિતા (નોંધ)	૧૨૬
૧૦.	બાળકોનું ચિત્રકામ	૪૭૬
૧૧.	સુદ્ધિમાપન (માનસિક શક્તિઓની કસોડી) ૯૯, ૧૪૧, ૧૯૪, ૩૫૬, ૪૦૫, ૪૬૭.	
૧૨.	મૂળોળનું કેળવણીમાં સ્થાન... ..	૧૫૨
૧૩.	માનવ શરીરચિત્રણ... ..	૩૨૬
૧૪.	મુકવાચન (નોંધ)... ..	૪૫૩
૧૫.	મૂર્ખવાચન	૪૯૧
૧૬.	વિશિષ્ટ પ્રકારનું બાળક	૧૦૬
૧૭.	શિશુશિક્ષણવાળાં ૬, ૬૧, ૬૦૪, ૧૪૬, ૨૦૬, ૨૫૬, ૩૧૫, ૩૬૦, ૪૦૬, ૪૭૨	
૧૮.	શારીરિક કેળવણી ૧૬, ૬૩, ૧૧૪, ૧૫૮, ૨૯૨, ૩૭૨, ૪૨૪,	
૧૯.	શાળાઓમાં સક્ષારા કેળવણીનું સ્થાન	૨૧૦
૨૦.	શાળામાં શિક્ષાને નહિ પણ પ્રેમને સ્થાન છે	૪૩૯
૨૧.	સંક્ષરેતાનો પ્રચાર-એક માર્ગ	૪૨૫

२. साहित्य

२२. इमिताज, नोटेशन ... २०, ८२, १२६, २२६, ३४५, ४८२, ४५६, ४६३-

૩. ગણિત

૨૩. ગુણધાત		૩૬૭,૪૧૬,

૪. વિજ્ઞાન, આરોગ્ય

૨૪. (૧) રેડિઓ		૩૬૪,૪૧૧,૪૭૪
૨૫. (૨) સોનેરી કુખાંતી શારીરિક ચોપક તરીકે અગત્ય		૪૪૩

૫. ઇતિહાસ-ભૂગોળ

ઇતિહાસ:—

૨૬. કિન્નર ગતિ વિષે કંઈક		૧૬૦

ભૂગોળ:—

૨૭. (૧) નવી ભૂગોળ		૧૦
૨૮. (૨) વ્યાપારી પથનો દેશ કહેવાય છે ?		૨૧,૨૨૭

૬. સામાન્ય

૨૯. (૧) અમારું આનંદપર્વદન	૧૩,૬૩,૧૧૦,૧૪૯,૨૦૮,૨૮૬,૩૨૯	
૩૦. (૨) આકેડો		૨૨૪
૩૧. (૩) આદર્શ ઇન્ડપેન્ડન્ટ		૫૪
૩૨. (૪) આદર્શ શિષ્ય		૬૦,૩૦૫
૩૩. (૫) આપણી શાળાઓ અને શિક્ષકો		૨૦૩,૨૬૧,૩૨૧
૩૪. (૬) આવકારનું ગીત		૪૯૫
૩૫. (૭) કેવું મજાનું ગીત ?		૧૨૯
૩૬. (૮) જન્મભૂમિ-ગુજરાત (કવિતા)		૩૪૩
૩૭. (૯) જીવનસિદ્ધિ (કવિતા)		૧૬૩,૨૧૩
૩૮. (૧૦) તમે કેટલા આદોશ શિક્ષક છો ?		૧૪૫,૧૯૯
૩૯. (૧૧) તંદુરસ્તી અને પોસાક		૭૭
૪૦. (૧૨) તાદગળે		૩૪૬
૪૧. (૧૩) દોડી		૪૮૨
૪૨. (૧૪) પસારદડીની નવી રમત		૨૮૯
૪૩. (૧૫) પચાંચ ઇ. સ. ૧૯૨૭		૩૭
૪૪. (૧૬) પ્રભાત (કવિતા)		૩૪૪
૪૫. (૧૭) પારિવ્રતક		૩૮૧
૪૬. (૧૮) પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજના દેશવાસ્તવનું શ્રેષ્ઠ પ્રેમચંદ ગાય- ચંદની છત્રી ખુલ્લી મુકવાના સમારંભ વખતનું નિવેદન		૨૫૨

૪૭. (૧૯) શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તા. ૨૧-૬-૭૭ ના રોજ શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદનું તૈલિચિત્ર ખુદ્દસું મૂકવાની ક્રિયા. ... ૩૦૪
૪૮. (૨૦) રાજકોટમાં શિક્ષણસભા ... ૨૬૭
૪૯. (૨૧) રાજ્યરોહણ (કવિતા) ... ૨૫૧
૫૦. (૨૨) શારદાનાં મંદિર (કવિતા) ... ૩૮૩
૫૧. (૨૩) સવૈયા (કવિતા) ... ૩૮૩
૫૨. (૨૪) હરડે ... ૮૦,૧૨૪
૫૩. (૨૫) હિંદુસ્તાનની વંતરપતિ ... ૧૭
૫૪. (૨૬) સને ૧૯૩૬ અને ૧૯૭૭ માં લેવાએલી છોકરા છોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના નામની સમા-લોચના, સુધારા માટે સૂચના સાથે ... ૩૦,૪૫૬

૭. અર્ચાપત્ર

૫૫. ગણિતનું અર્ચાપત્ર... ... ૪૬૩

૮. ઇનામપત્રક

૫૬. ઇનામપત્રક ... ૬૮,૧૬૧,૩૫૧,૩૮૬,૫૦૨

૯. સરકારી બાહરઅખરો

૧. કન્યાઓ માટેની વર્તીકપુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ... ૫૧,૮૭
૨. છોકરાઓ " " " " ... ૫૨,૮૬
૩. સને ૧૯૩૬માં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરી-ક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી ... ૮૮
૪. ઉ. ભા.માં સને ૧૯૩૬માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી. ૧૩૧,૧૮૫,૨૨૮
૫. નવરોજી પેન્સનજી સ્કોલરશિપ પરીક્ષા ... ૨૬૬
૬. " " પરીક્ષાનું પરિણામ ...
૭. પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ માટેની પ્રાયમિક ટ્રેનિંગ સરચાઓની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા ... ૪૫,૪૬,૪૯
૮. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૭૬ ના એપ્રિલ માસમાં લેવાએલી વાર્ષિક પરીક્ષામાં સ્કોલરોને ચંદ્રકા તથા ઇનામો આપ્યા તેની યાદી ... ૫૦,૨૩૬

૬. મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દૂ શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	...	...	...	૪૩,૧૭૮,૩૪૮,૪૬૬
૧૦. મિસિસ માર્ટર સીવલ્યુલરતફેડના વ્યાજમાંથી ઇનામ	...	...	...	૩૮૪
૧૧. સરકારી ખાતા તરફથી 'મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	...	...	...	૩૬,૧૭૯,૨૯૪,૩૮૫,૪૬૧
૧૨. સરકારી સ્કોલરશિપ પરીક્ષાઓ	...	...	...	૪૬૮
૧૩. ઓઓ માટેની બાર્દન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ પ્રાવેશિક પરીક્ષા	...	...	...	૨૯૯
૧૪. હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન-પ્રાવેશિક પરીક્ષા	...	...	...	૩૦૨

પુસ્તક ૭૬] [અંક ૬]

Registered

No. B. 43.

જાન્યુઆરી

૨૦-૧૯૨૬

ગજરાત

સુમિય્ય

તત્ત્વ
એચ ટી. ઘોઘારી, બી.એ., એસ. ટી. સી. ટી.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ	ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	પૃથક્કરણશીલ માનસશાસ્ત્ર	૧	૧૦	શુદ્ધિપત્રક ...	૩૦
૨	શિશુશિક્ષણની શાળા ..	૬	૧૧	સને ૧૯૩૬ માં લેવાએલી	
૩	નવી શૃંગોળી ...	૧૦		ઠાકરાઓ માટેની વર્નાકુલ-	
૪	અમારું આનંદ પર્યટન ..	૧૩		લર ક્ષત્રિય પરીક્ષામાં બે-	
૫	સારીનિક ક્ષણવશી ...	૧૬		ઠેલા હિંદુવારોનો કામતી	
૬	હિંદુસ્તાનની વનસ્પતિ ...	૧૭		સમાયોચના, સુધાગ માટે	
૭	નોટિશન-ઠઠી નોપડી ...	૨૦		સૂચના સાથે .	૩૦
૮	વ્યાપારીપવનો દેવ કહેવાય છે ૧૨૧		૧૨	પચાગ. ...	૩૭
૯	ટ્રેનિંગ મંથનમાં માટેની શા		૧૩	સંગ્રહી જાહેરખબરો	૩૬
	ક્રીકેટ ક્ષેત્રશીલો નરો અ		૧૪	ખાનગી જાહેરખબરો	૧
	વ્યાનકમ .	૨૨			

સરકારી જાહેરખબર

પુરનો માટેની ટ્રેનિંગ સંઘાઓનો નવો અભ્યાસક્રમ
સુધારો

અભ્યાસક્રમના પહેલા વિષયના ચ પેટાવિષયની સામેના શિમાર્કના આસનના “ આમાથી ૫૦ ગુણ વાણી અને છઠા માટે રાખના ” એ શિમાર્ક ડાહી નાખવામાં આવી છે, અને તે ગુણ “પરીક્ષકો સમક્ષ શીખવવું” એ વિષયના આસનમાં ઉમેરી તે વિષયની પરીક્ષા માટે ૧૫૦ ગુણ રાખવામાં આવ્યા છે, અને એ વિષયની આંકણી તેટલા ગુણમાંથી કરવામાં આવશે જુઓ રાજાપત્ર પુ ૭૫ અંક ૩ પા ૧૪૧

(મે ડિ એવ પત્રિકા ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબના હુકમ ન. એમ-૬૮/૭૦D તા ૮-૧૨-૧૯૩૬ અને મે એ. ઇ સાહેબના હુકમ ન. ૧૦૪૨૪ તા ૧૭-૧૨-૧૯૩૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

કેળવણીખાતાના હુકમથી

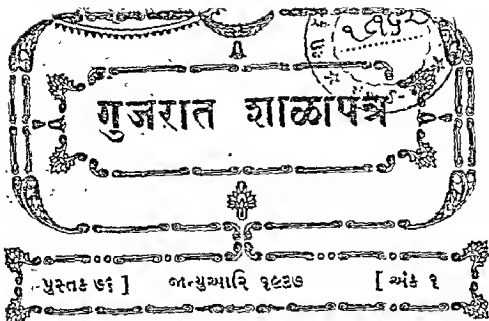
તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ઘોઘારી બી એ, એસ. ટી સી. ડા.

હેકમાસ્તર પ્રે. રા ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક આધીન ગણ્યા છે)

થી “ હાયમટ ન્યુબિલી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવોદાસ ઉગનલાલે છાપ્યું
અપાપાસ ગૃહ—અમદાવાદ.

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને
કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર
જેટલું વહેતું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

પ્રયસ્કરણશીલ માનસશાસ્ત્ર

(ગતાંક પૃથઃ ૪૫૭થી આરંભ)

ધણા દિવસો પછી કોઈ જીવન શહેરમાં એક દિવસ એક વાસણ
સમા કરનાર ફેરીઓ પોતાના મદદનિય છોકરા સાથે દારૂ પીને મસ્ત
બની રહ્યો હતો, એટલામાં પેલો છોકરો પણ બોલી ઉઠ્યો કે આજ તે
મારી માતાનો જન્મ દિવસ છે. સાથે સાથે એમ પણ તેને યાદ આવ્યું
કે તે એજ છોકરો હતો જે પોતાની મા સાથે અમુક જગ્યાએ રહેતો હતો,
વઢાણવડીઓના શુવનવૃત્તાંત સાંભળતો હતો અને પોતાના ગૃહશુવનને તિર-
સ્કારતો હતો; પરંતુ આ પૂર્વજન્મનું યવાથી વચગાળાના વખતમાં જે કંઈ
એણે કર્યું હતું એ બધું તે ભૂલી ગયો. પછી તપાસ કરવાથી જણાયું કે
અનેકાનેક મુશ્કેલીઓ ઉઠાવતો, માત્ર ભરી જવાની મોટી મોટી આગખોટ
પર નોકરી કરવા તથા જીવન અનેક ધંધાઓમાં પડવા ઉપરાંત હવે તે
આ વાસણવાળા પાસે આવી પહોંચ્યો હતો.

આ ઘટનાત્રિય સ્વભાવ પર વહાણુવડીઓના વિચિત્ર જીવનવૃત્તાંત-
દ્વારા જે જાપ પડી હતી તે તે છોડશે પોતાના ખારતવિક જીવનમાં જોવા
ઈચ્છતા હતા, પરંતુ પોતાની સ્થિતિને લઈને તે તેમ કરવા લાચાર હતા.
આથી એની દબાએલી ઇચ્છાઓએ અગ્રાતપણામાં પોતાની આશય પુરો
કરવા આ માર્ગ પકડ્યો હતો. આ ઘટના સ્પષ્ટ સમગ્રય તેવી છે. ઓછા-
વત્તા સ્વરૂપમાં દમન બધીજ વ્યક્તિઓમાં હોય છે, પરંતુ બધામાં આવાં
લક્ષણુ જણાતાં નથી. દરેક વ્યક્તિ પોતાની સ્થિતિ અનુસાર પોતાના વિશેષ
સ્વભાવ પ્રમાણે વ્યવહાર કરે છે. દમનનો પ્રભાવ મનુષ્યમાં બે પ્રકારે
ખુલ્લો થાય છે: કેટલાક મનુષ્યોમાં તે હિસ્ટિરિયાના રૂપમાં કે વિલાગિત
વ્યક્તિત્વમાં એનું રૂપ પ્રકટ થાય છે અને કેટલાકમાં, દમનનો સાગી વિશેષ
પ્રભાવ એની મનોવૃત્તિ પર પડે છે. આવા મનુષ્યોમાં નિરુત્સાહ, જીવન
તરફથી નિરાશા, પોતાનોજ તિરસ્કાર, ચિત્તમાં દરેક સમયે પોતાનો અનુ-
ભવ, નિશ્ચયમાં દુર્બળતા વગેરે અનેક તુચ્છ વૃત્તિઓ એના માનસને સંતાપ્યા
કરે છે. આ ઉપરાંત ઘણા મનુષ્યોના સ્વભાવમાં જે નાની નાની
વિચિત્રતાઓ જણાય છે-જેવાં કે પોતાના કોઈ અંગની સ્વચ્છતા માટે
અતિધ્યાન આપવું, બંધ આયત્રા ખુલ્લી જગાઓમાં કે પાણીમાં ચાસાધારણુ
ગજારાટ, જોરથી બોલાએલા શબ્દો તરફ અસહિષ્ણુતા અથવા અમુક
જાતના જાનવરોથી ઘણા ડરતા રહેવું, આ બધી અકારણુ અને અનિખાસ
વૃત્તિઓ કોઈ દમનનુંજ પરિણામ હોય છે. હિસ્ટિરિયા, ગાંડપણુ અને
સંતાપિત મનોવૃત્તિના રોગીઓથી ગાંડીને મહાનમાં મહાન જુદિમાન સુધીના-
ઓના જીવનમાં એમના અરિત્ર અને કાર્યોમાં દમનશક્તિનાં ચિહ્નોથી
ઓળખાણુ કરી શકાય છે. એમાં ફક્ત અભિવ્યક્તિ અને ઉત્કટતાનો બેદ-
હોય છે. મૂળ કારણુ બધામાં સરખું હોય છે, છતાં આ બધા અસ્વસ્થ
પરિણામોના બદલામાં કોઈ કોઈ વખતે દમનદારા આપણા સ્વભાવમાં ઉત્કૃષ્ટ
અને આધ્યાત્મિક ભાવનાઓ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણાએ સ્વસ્થ અને
સામાન્ય મનુષ્યો જે પ્રમાણે પોતાની અનૈતિક અને નગ્ન ભાવનાઓને
દબાવી રાખે છે, તે પ્રમાણે પોતાની ઘણીએ ઉચ્ચ અને પવિત્ર આકાં-
ક્ષાઓને પણ મુક્ત કરી શકતા નથી. અવસ્થાને લઈને આપણા આત્મમંય-
મમાં સારું, ખુરું બધું દબાઈ જાય છે.

અતિદમનનું પરિણામ જે પ્રકારે હિસ્ટિરિયા, ઉદાસી, ચિંતા, ગાંડપણુ
વગેરે અનિચ્છનીય લક્ષણોમાં પ્રકટ થાય છે તે પ્રકારે કોઈ કોઈ વ્યક્તિમાં
તે અતિવિશિષ્ટ અને ધાર્મિકરૂપે સામે આવીને ખડું થાય છે, એવા મનુ-

જન્યુત અવસ્થામાં આપણા ઇન્દ્રિયસંસ્કરો કેવું સ્વરૂપ ધારણ કરે તેનો આધાર તે ક્ષણની આપણી જરૂરિઆત ઉપર છે. સ્વાપ્નમાં એવી જરૂરિઆતો કે હેતુ હોતાં નથી, તેથી સંસ્કારના વ્યવસ્થા અર્થે ધરાવીએ છીએ. દા. ત. આપણે પુટપાય ઉપર ઉભા હોઈએ અને એક મોટર ચાલી જાય, એ મોટરથી કદાચ કચરાઈ જાય. એ કાચનો સંચાર આપણા મનમાં થયો અને બીકની લાગણી ઉત્પન્ન થતી જાણ્યા વગર પણ આપણે જરા પાછા હટીએ. એ સત્તે આપણને એવું સ્વપ્ન આવી શકે કે આપણે ગાડી તળે છુંદાઈ ગયા. કેટલાક નવજા મનના મનુષ્યોને જૂતપ્રેતાદિકની અથવા બીજી વાયાનક વાતો સાંભળીને સત્તે તેવાં સ્વપ્ન આવે છે.

જન્યુત ચેતના અને સ્વપ્ન અવસ્થાની ચેતનામાં એક ફરક એવો છે કે સ્વાપ્નની ચેતના કોઈ તુલના કરી શકતી નથી, નિદ્રામાં પસંદગીનું જે કામ કરવાનું છે તે ન કરવાને લીધે જ્યાંસો અને સાહચર્યો સ્વસ્થ હોયે પ્રવર્તે છે, જે પ્રેરણાઓ અને મનોભાવો જન્યુત અવસ્થામાં આપણે ક્ષમ્યમાં રાખીએ છીએ તે સર્વને સ્વાપ્નાવસ્થામાં પ્રગટ થવાની તક મળે છે અને કલ્પિત વ્યવહાર કરવાનો સંતોષ ઉત્પન્ન થાય છે, છતાં એટલું તો ખરું છે કે સ્વાપ્નાવસ્થાની ચેતના પ્રત્યેક જ્યાંસ કે મનોભાવનો આવિર્ભાવ સહન કરી શકતી નથી. કેટલીક વસ્તુઓ માટે આપણને એટલો બધો અણગમો હોય છે કે સ્વાપ્નામાં પણ આપણે તે સાંખી શકતા નથી.

પૃથક્કરણશીલ માનસશાસ્ત્રની પદ્ધતિકારા સ્વાપ્નાઓની પુરી માહિતી મેળવવાથી મનુષ્યના મહન મનનો સરળતાથી પત્તો લાગે છે અને એ જ્ઞાનવડે એની દુઃખી અવસ્થા દૂર કરવામાં પુરી સહાયતા મળે છે.

માનસશાસ્ત્રના વિષયમાં આ પ્રમાણે સ્વાપ્નો ઉપરાંત જૂતકાળના બનાવ, નામ, ગાડીઓના ઝાખા સ્મરણો તથા વિસ્મરણ, અકસ્માત બનાવો, વાણી તેમજ લખાણની ભૂલો, આપણા અંગો તથા અહેરાનાં હઝનવહન એ સર્વ નિરીક્ષણ (પ્રયોગ) માટે ઉપયોગી વસ્તુઓ છે. સામાન્ય માણસો આ સર્વનું નિરીક્ષણ કરે અને સમજે તેના કરતાં માનસશાસ્ત્રી જુદાજ દષ્ટિબિંદુથી તેનું અવલોકન કરે છે તથા તેના ખુલાસા આપે છે. માનસશાસ્ત્રી એકજ નિયમ લક્ષમાં રાખે છે કે ચેતન વ્યાપારના પ્રત્યેક આવિર્ભાવને પ્રહણ કરી લેવા, તેને જ્ઞાનનો વિષય બનાવવો અને ચેતન્યની બીજી જાણીતી હકીકતોની સાથે ઘટાવી શકાય તેવી રીતે તેનો અર્થ કરવો. ખાળકથી, વૃદ્ધ સુધીના તમામ મનુષ્યો તેમજ બુદ્ધિહીન કે ગાંઠા માણસથી માંડીને મોટા તત્ત્વવેદાઓ સુધીના માણસો પ્રગટ કે રાગ

અથવા રાજદારી પુરુષો કે વેપારીઓ એ સર્વ જ્ઞેમનામાં ચેતનનો વ્યાપાર છે એ અવલોકનને પાત્ર છે અને તેમને માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોમાં ઉતારવાના છે.

માનસશાસ્ત્રના આધાર માટે તે ઉપરાંત કળા અને સાહિત્યના શિષ્ટ-ક્રંદો, નાટક, કાવ્ય, શિલ્પ, ચિત્ર અને સંગીત વગેરે મનોવૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય વિષયો છે. કારણકે સામાન્ય જનતાના માનસનો બંધારણનું દર્શન તે વડે થાય છે. વર્તન અને સાહિત્ય, એ ઉપરાંત બીજાં શાસ્ત્રીય વિષયો જેવા કે માનવવિદ્યા, ભાષાશાસ્ત્ર, માનસિક રોગવિદ્યા, મેરબેરિઝમ તથા મનોબળ વડે જ્ઞાનતંત્રના રોગ મટાડવાની વિદ્યા વગેરે માનસશાસ્ત્ર માટે અભ્યાસનું સાધન પુરું પાડે છે. વિચારનું પ્રદર્શન ભાષા-દ્વારા થાય છે અને તેથી ભાષાના વિકાસની જુદી શ્રેણીઓ પ્રગ્નના માનસિક વિકાસની શ્રેણીઓને અનુરૂપ થાય છે. એજ પ્રમાણે પ્રાથમિક સ્થિતિની પ્રગ્નઓની ભાષણીઓ અને માન્યતાઓનો તુલનાત્મક અભ્યાસ થયો ઉપયોગી છે. મિત્તભ્રમવાળાં માણસો, જન્માંધ, ખડેરાં અને મુગાં તથા સ્પર્શેન્દ્રિય રહિત, ગન્ધનીં શક્તિ વિનાના, હિરિટરિઆના રોગચાળા મનુષ્યોનું માનસશાસ્ત્રની દષ્ટિએ નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો સામાન્ય મનુષ્યની કાર્યપદ્ધતિનું ચોક્કસ જ્ઞાન મેળવવામાં સહાયભૂત થાય. નવા મનો-વૈજ્ઞાનિકોએ પૃથક્કરણની પદ્ધતિ અને મનુષ્યના તેમજ પ્રાણીઓના મનપર પ્રેરણા ધ્રુવનનું બળ એ એ વડે ગાના બંધારણ પર પુષ્કળ પ્રકાશ પાડ્યો છે અને મનની અંદર રહેલી બહાર ન જણાતી ચેતનાનો (અચાત મનો-વ્યાપારોના) ભંડાર ખુલ્લો કર્યો છે.

આમ પ્રથમ જણાવ્યા પ્રમાણે માતાઓ અને શિક્ષકો માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસી બને (જોકે માતાઓને તેમ કરતાં વખત જોઈશે) તો શિક્ષણનું કાર્ય ઘણુંજ સરળ થઈ જાય અને કેળવણીનો સામાજિક હેતુ કે જે કેવી રીતે સંસ્કૃત, જેના કરતાં કેવી રીતે રહેલું (વર્તેલું) એ છે તે પર આવે.

આ વિષય અતિગહન છે અને વાંચીને સમજાય એટલો સરળ નથી, છતાં પણ અભ્યાસથી આ જગતમાં અલબ્ય વસ્તુ પણ સુલભ થાય છે અને કીટમાંથી મહાન પદને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેમ મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરીને એકેએક શિક્ષક માનસશાસ્ત્રી યવા પ્રયત્ન કરે તો જરૂર તે તેમ થઈ શકે. શિક્ષકવર્ગ બાળકો કે જે દેશની ભવિષ્યની પ્રજા છે તેમનું ભણું હૈયે ધારીને એ પ્રયત્નમાં મંડ્યા રહેશે એવી ધ્રુવજ્ઞ સાથે વિરમીયું.

શિશુશિક્ષણશાળા

(ગતીક પૃષ્ઠ ૪૬૧ થી ચાલુ)

રમતદારા તેને અનુભવ મેળવવા તક આપવી એ સહીસલામતીભરેલું છે, પણ એવી કેટલીક બાબતો છે કે જેને માટે તાત્કાલિક અને નિશ્ચયાત્મક રીતે ઉપાય કે પગલાં લેવા જોઈએ, અને તે એવે વખતે કે જ્યારે શિક્ષકને તેના એક સોબતી તરીકે નહિ પણ માતૃકાર્ય બજાવવા માટે ફરજ ઉત્પન્ન થાય. આ વખતે જરૂરી બધી રેવા સ્વતઃ પ્રવૃત્તિની રમતોદારા દેખવી શકાય તેમ નથી, તોપણ આડકતરી રીતે તેવા પ્રયત્નોદારા તેવી ઘણી રેવાને ઉત્તેજન મળી શકે અને તેને અર્થસૂચક પણ બનાવી શકાય. જ્યાં ઘણી લગભગ અશુદ્ધ કે અપૂર્ણ હોય છે તેવાં ગરીબ કુટુંબમાંથી આવતાં બાળકોને શિક્ષકનું અનુકરણ જે આ બાબતમાં એક અગત્યનું અંગ છે તે સામાન્ય ભાષાશિક્ષણને માટે પુરતું થઈ પડશે નહિ. નવી રીતો, મુખ્યત્વે કરીને રમતો મેળવી પડશે અને તે વડેજ તેની વાગિન્દ્રિયો દેખાવવી પડશે; પણ ઉપર જણાવેલી પ્રવૃત્તિઓ કરતાં આ મેળનામાં વધારે કૃત્રિમતા આવશે અને તેમાં બાળકોની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ પણ ઓછી જણાશે. વાગિન્દ્રિયોને વધારે દેખવા માટે જે જાતની કસરતો સૌથી સરસ નીવડે તેમ હોય તે સંબંધી સપષ્ટ વિચાર જાંધી લેવા જોઈએ, અને પછી એ કસરતોને પાયારૂપ બનાવી રમતો રમાડવી જોઈએ. દા. તરીકે, નાનાં બાળકો સામાન્ય જીવનમાં જે કીકીઆરીઓ સાંભળવામાં આવે છે તેની વારંવાર નકલ કરે છે, જે બાળકો એન્જિનના અવાજનું તથા મલુરોના ઘોઘાટનું અનુકરણ કરી રહે રેશનો નાટ્યપ્રયોગ કરી શકે. આથી તેમને એક જાતની અગત્યની તાલીમ મળી શકે; રસ્તે જતા લોકના ધુમાડા, પવનના સુસવાડા, મોટરના જીંગળાં, ગીલના જીંગળાં, અથવા તો દેવજના ઘંટના અવાજો, એનું પણ અનુકરણ કરે. આમ બાળકો વાડા અથવા ખેતરમાં સાંભળવામાં આવતા અવાજો, પક્ષીઓના કિલકિલાટ-અવાજો અને પવનના અવાજનું અનુકરણ કરી શકે.

અવાજને પારખવો એ અવાજને ઉત્પન્ન કરવાના કાર્ય જેટલું જ જરૂરી છે, અને એટલા માટે અવાજ પારખવાની શક્તિ બાળકોમાં આવે અને તે શક્તિ દેખવાય એવા હેતુથી રમતો રમાડવી જોઈએ, અને તેમાં બાળકો અટકળ કરતાં શીખે. તે વખતે અક્ષરના ઉચ્ચાર પર ખાસ લક્ષ

દોરવાની જરૂર છે એ બાબત જૂઠી જવી નહિ; તેમજ શબ્દકોષ વધારવા માટે પણ ઘણી જાતની રમતોની યોજનાઓ કરવી જોઈએ, અને તેને લગતી વાર્તાઓ યોજવી જોઈએ. રમતો રમતી વખતે રમતનો અંતર્ગત હેતુ બરાબર સમજાવો જોઈએ; પણ તેની શરૂઆત તો કૃત્રિમ છે, અને તે સંબંધી બાબતને ફરજ પાડેલી છે એ વાત પણ સાથે સાથે સ્વીકારવી પડે તેમ છે; પણ એ સકારણ છે, કારણ કે ઘણાં બાળકો વાણીની બાબતમાં અમુક ધોરણે પહેચેલાં હોતાં નથી; અને માત્ર જ્યાં આવી પરિસ્થિતિ હોય ત્યાંજ આવી રીતનું ભાષાશિક્ષણ તેમને કૃત્રિમતાથી આપવું જોઈએ. સમ્યક્તા, ખોટી વખતનું વર્તન, ઊઠવુંબેસવું, પોશાક પહેરવો, તે કાઢવો, હાથપગ ધોવા, દાંત સાફ કરવા અને એવાં બીજાં ઘણાં પ્રસંગો, તે સંબંધી જે ટેવો પડવી જોઈએ તે તો બધી શીખવવીજ જોઈએ, પણ તે ક્યારે? જ્યારે તેની જરૂર ઉપસ્થિત ત્યારે. રમત દરમિયાન તેવા પ્રસંગો ફરીફરીને જોઈએ તેટલી વાર આવતા નથી, અને તેટલા માટે તે ટેવો પાડી શકાય તેટલા પુરતા નથી. આ પ્રમાણે શિશુશિક્ષણશાળાના શિક્ષકનું મુખ્ય કર્તવ્ય ટેવ, રમત અને યોગ્ય પરિસ્થિતિ, એમાંજ સમાવિષ્ટ થાય છે.

એવા પણ પ્રસંગો ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યારે શિક્ષકે પોતાની સત્તા વ્યક્ત કરવી જોઈએ. અતિશય હડીહું કે વર્ગના દાદાશપ જે બાળક હોય તે જો શિક્ષકના કહેવા સમજાવ્યા છતાં ન સુધરે તો તેને પોતાની રીતભાતમાં થતી જૂનો જોડાવવીજ પડે, પછીથી શિક્ષાનો પણ પ્રયોગ કરવો પડે. પણ શિક્ષકે તેવા બાળક તરફ શિક્ષા કરતી વખતે દાઝ કે દુસ્મનાવટ રાખવી જોઈએ નહિ; બાળક તેના તરફ પ્રેમ રાખે અને તેનામાં વિશ્વાસ મૂકે એવું તેનું વર્તન હોવું જોઈએ.

બાળકની ચપલાતામય પ્રવૃત્તિ ઉપર પણ શિક્ષકે અંકુશ મૂકવો જોઈએ. બાળકને સ્વતંત્રપણે હરવા ફરવા કે રમવા દેવામાં પણ એક જાતનો દૈનિક કાર્યક્રમજ રાખવો પડે; નહિતો તે ઘણા થોડા વખતમાં તેની પ્રવૃત્તિ દ્વારા છેક યાદી ભોય થઈ જાય તેમજ અતિશય ઉત્કેશક પણ જાય, અને પરિણામ એ આવે કે તેના શરીરને એક પ્રકારની ઇજા થાય.

શિક્ષક સમૃદ્ધગત પ્રવૃત્તિ માટે કાર્યની યોજના તૈયાર કરી અમલમાં મૂકવી જોઈએ. આવી યોજનાદ્વારા અમુક ઉંમરનાં બાળકોના જુદા જુદા સમૃદ્ધ પાઠ્યામાં આવે, અને તે દરેક સમૃદ્ધતાં બાળકોને વ્યક્તિગત કામમાં રોકવામાં આવે, પણ તેવી જાતના કામમાં બાળકોની ધમાધમી ન હોય

અને શાંતિથી તેઓ કામ કરતાં હોય. ઈંટો અથવા માટી, રંગીત ચાકની લાકડીઓ, અથવા તો કાગળ અને કાતર એ સાધનો વડે એક સમૂહ રમતમાં રોકાય, વળી બીજા સમૂહનાં બાળકો શિક્ષકની આસપાસ શાંતિથી બેસી તે વાર્તા કહે તે અથવા તો કોઈ ગીત ગાય તે સાંભળે, અથવા તો તેઓ તેની સાથે તાલબદ્ધ ગીતથી ગીત ગાવા લાગે.

છઠ્ઠાંની એક શિશુશિક્ષણ શાળામાં નીચે પ્રમાણે એવા સમૂહ પાડવામાં આવ્યા હતા:-

બે વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોનો સમૂહ; સાહિત્ય:-મોટાં સાહિત્યો, કપડાંની ચિત્રપોથીઓ અને રંગકાં-ફવાંવાળાં પ્રાણીઓ અને માટી ઈંટો. આ સમૂહનાં બાળકો રમતો રમે, ગીતો ગાય, પોતાની જાતે હાથપગ ધુએ, કપડાં પહેરે, ધણે વખત રમતો રમવામાં ગાળે. આ જાતની પ્રવૃત્તિને લીધે તેઓ પોતાનાં શરીર ઉપર કાબુ મેળવતાં શીખે.

ત્રણ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોનો સમૂહ; સાહિત્ય:-પહેલા સમૂહ કરતાં આ સમૂહમાં સાહિત્ય વધારે મુગ્ધવલ્લભરેલી રચનાવાળું રાખવામાં આવે છે. એવા સાહિત્યમાં ધ્વનિયો કેળવાય (રંગ અને આકારને લગતાં) તેવાં રાખવામાં આવે છે. જ્ઞાનાથી હસ્તગતપદ્ય-આંગળીઓની કેળવણી મળે. કપડાંની ચોપડીઓને બદલે કાગળની ચિત્રપોથી આપવામાં આવે છે; અને બાળકો તેમની સંભાળ રાખતા શીખે.

કોઈ નિયમ અથવા તો બંદોબસ્તપૂર્વક રમતો રમવામાં આવતી નથી તેપણ તેની પ્રવૃત્તિઓ વધારે વ્યવસ્થિત રહે છે. દાખલા તરીકે, બાળબાળાનું કામ અને ફૂલોની વ્યવસ્થા. કોઈ કોઈ વખત બાળકો પોતાના કામને માટે એકાદે દિવસ નક્કી કરે અથવા એવું બીજું ધરકામ જેનાથી તેઓ વાકેફ હોય તેવા કામની યોજના કરે.

ચાર અને પાંચ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોનો સમૂહ-(મધ્ય-રથ વર્ગ) આ વર્ગ શિશુશિક્ષણશાળા અને પ્રાથમિક શાળાના બાળવર્ગ વિભાગ વચ્ચેનો મધ્યરથ વર્ગ છે. આ બંને શાળાના વર્ગોમાં તદ્દાવત રપટ જણાઈ ન આવે તેટલા માટે આ સમૂહના બાળકોને વિવિધ જાતની પ્રવૃત્તિના કામો સોંપવામાં આવે છે. પસંદગીને માટે સંપૂર્ણ અવકાશ આપવામાં આવે છે, અને આગલા સમૂહને સોંપાએલાં ગૃહકામો આગળ ચાલુ રાખવામાં આવે છે. બાળકો નિયમિત રીતે નહાવાની ઓરડીઓ સાફસુદ કરે છે અને તેમનું પોતાનું ફર્નિચર પણ સ્વચ્છ કરે છે.

પણ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોને જે રમકડાં અને સાહિત્યો આપવામાં આવે છે તેનાં તેજ તેમને આપવામાં આવે છે, પણ જેમ જેમ બાળકો વિકાસ પામે છે, તેમ તેમને જેમાં સાદી સંખ્યાનું જ્ઞાન મળે તેવી પ્રવૃત્તિ સોપવામાં આવે છે. કાગળ કાપવાનું કામ, ગાડીનું કામ વગેરે જેમાં ગણતરીનું કામ પણ આવે તે વડે વધારે નિયમપૂર્વકના કામનો પ્રાપ્તિ થવામાં આવે છે.

શિશુશિક્ષણ અને બાળવર્ગ વચ્ચેનો મધ્યસ્થવર્ગ કે જેમાં છ વરસની ઉંમરનાં બાળકો હોય છે તેવા સમૂહને અપાએલી રમતો કમલ: વધારે નિયમિત થાય છે.

કામની યોજના વધારે વ્યવસ્થિત હોય છે. એવા પણ સમય વિભાગ (પિરિઅડ) રાખવામાં આવે છે કે જેમાં બાળકોને ખાસ માલમ પડી આવે છે કે તેઓને જે કામ તે વખતે કરવાનું હોય છે તે અમુક હેતુ પુરઃસર કરવાનું હોય છે, અને એ કામ કાંઈ સ્પષ્ટ રમતરૂપે હોઈ નથી; દાખલા તરીકે, વાચન, લેખન અને સંખ્યાજ્ઞાન આ સંબંધમાં જે જે કાંઈ કરવાનું હોય છે તેમાં અમુક હેતુ તો હોય છે પણ સાથે સાથે તે સંબંધપૂર્વકનું પણ હોય છે. દા. તરીકે, અર્થ વિનાના શબ્દો કે તેવાં વાક્યો લેખનકામના મહાવરો મારે આપવાં જોઈ એ નહિ.

આ ઉંમરે બાળકો વધારે એકાગ્રચિત રહી શકે છે. તેઓ અમુક કામ કરવા, તેનું કામ કરી કરીને કરવા રાજી હોય છે, કારણકે તેથી તેઓ તેમાં સંપૂર્ણ રીતે મેળવે. હસ્તહિલોગ અને સોલકામની બાબતમાં એકવાર જો તે કામ તેમનાથી બરાબર ન થયું હોય તો તેઓ ફરીથી તેનું કામ કરી તે વધારે સારી રીતે કરવા તત્પરતા બતાવે છે.

શિશુશિક્ષણ શાળામાં રમતો બહુધા સ્વતંત્રપણે અને અનિયમિત રીતે રમવાની હોય છે, ત્યારે આ મધ્યસ્થવર્ગમાં તે વધારે ચોક્કસ સ્વરૂપમાં હોય છે, એટલે તેવી રમતો વ્યવસ્થાપૂર્વકની અને નિયમબદ્ધ હોય છે.

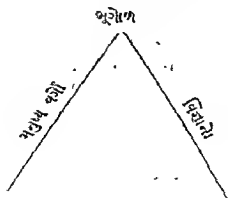
શિશુશિક્ષણ શાળામાં જે સ્વતંત્રતા બાળકોને મળે છે તેનો આ સમયે વધારે વહેવાર ઉપયોગ થવો જોઈ એ. બાળકોની સમાજગત લાગણી આ વખતે ઉદ્ભવી હોય છે-તેવી લાવના તેમનામાં જાગૃત થએલી હોય છે, અને તેમને માલમ પડે છે કે જે બાબત એક વ્યક્તિની બાબતમાં યોગ્ય લાગતી હોય, તેજ બાબત સમાજના સંબંધમાં-સમાજની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય પણ હોય છે.

ગમે તેટલી વિવિધ પ્રકારની રમતો થતી હોય અને સમય પણ તેમાં જતો હોય તોપણ જપોરના નારતાના સંબંધમાં અવશ્ય નિયમિતતા અચવાવવી જોઈએ. તેવીજ નિયમિતતા નારતા પદ્ધતીની થોડી રમત બાદ જાંઘવાની બાજતમાં પણ સચવાવવી જોઈએ. આ સમયે દરેક બાળકે આરામ લેવા સુધ્ધ જવું જોઈએ અને તે વખતે એકદમ મૌન ધારણ કરવું જોઈએ. કેટલાંક બાળકો વધારે વખત સુધી સુધ્ધ રહે છે. તેમાં બાળકોને જગાડવાં નહિ, પણ તેમને આપોઆપ જાગવા-દેવાં જોઈએ. અપૂર્ણ

નવી ભૂગોળ

આપણી દુનિયા એ એક બદલાતો રંગભૂમિની પ્રતિમા છે. તેમાં વસતા લોકો પોતપોતાના પાકે ભજવે છે. રંગભૂમિની જુની અને ચાલુ પરિસ્થિતિની પાત્રો પર અસર થાય છે અને પાત્રો પોતે પણ પરિસ્થિતિ બદલતાં બદલાય છે. ને બદલાતાં પાત્રો અને બદલાતી રંગભૂમિના અભ્યાસને આપણે ભૂગોળને અભ્યાસ લખીએ તો આપણી ખાતરી થશે કે અભ્યાસક્રમના બીજા કોઈપણ વિષય કરતાં ભૂગોળને અભ્યાસ કોઈ રીતે ઓછો આકર્ષક નથી. દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચારતાં તે ઘણો મોહક લાગશે.

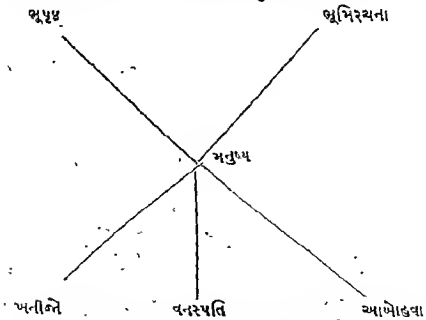
ભૂગોળના અભ્યાસ માટે વિવિધ વિષયોનું વિસ્તૃત જ્ઞાન આવશ્યક છે. એક તરફ માનવકૃતિનું અને બીજી તરફ પ્રકૃતિનું જ્ઞાન ભૂગોળના અભ્યાસક્રમે જરૂરનું છે. સર્વ વિજ્ઞાનોને ભૂગોળના વિષયમાં આથી રચાને પ્રાપ્ત થાય છે.

વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી ભૂગોળને જો બરાબર સીધેવચાંમાં આવે તો અભ્યાસક્રમમાં સારી એકતા જળવાય તેમ છે, ને ભૂગોળનું

જ્ઞાન આવું સર્વદેશીય હોય તો તે આપણને સમસ્ત જગતનો કોઈપણ પ્રશ્ન ઉકેલવામાં મદદરૂપ થાય તેમાં શંકા નથી. મનુષ્યને મુશ્કેલી ઉભી કરનાર કોઈપણ પ્રશ્નનું નિરાકરણ થાય તેમ છે. પ્રગતીય કે સામાજિકને લગતો કે આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન હોય તોપણ તેને સમજવામાં ભૂગોળનું જ્ઞાન મદદરૂપ થઈ પડે તેમ છે.

હવે પ્રશ્ન એ ઉપરિચિત થાય છે કે નિશાળમાં ભૂગોળના વિષયનું ધ્યેય શું હોવું જોઈએ. જુદા જુદા ભૂગોળશાસ્ત્રીઓ, ભૂગોળનાં જે જે લક્ષણો દર્શાવે છે તેમાં પૂર્ણતા નથી અને ખરેખર તે કાર્ય કરવું એ પણ અતિ દુષ્કર છે. જે દૃષ્ટિથી ભૂગોળ શીખવો તે નિશ્ચિત હોવી જોઈએ. જુની ભૂગોળનાં શાસ્ત્રીય લખાણની વિરૂદ્ધ હવે મનુષ્યને મધ્યસ્થ રાખીને ગાનુબી ભૂગોળ શીખવવાનું નિશ્ચિત થયું છે, તેટલા માટે ભૂગોળના વિષયનાં જુનાં પેટાને નવી પદ્ધતિસર ગોઠવવાની આવશ્યકતા જણાઈ છે. આથી પૃથ્વીપરના કુદરતી પ્રદેશોમાં રહેતાં મનુષ્યોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરવાથી આપણે મનુષ્ય અને તેની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવા શક્તિમાન થઈશું.

હવે બાળકોની દુનિયા વિચારીએ. એ ત્રણ દુનિયામાં રહે છે: પ્રાકૃતિક, સામાજિક અને નૈતિક. આ ત્રણ જગતમાંથી નિષ્પન્ન થતાં ત્રણ ચોકસાઈથી લક્ષમાં લેવાં જોઈએ. શાળામાં શીખવતી વખતે બાળકને આ ત્રણ દૃષ્ટિબિંદુઓ સાથે અનુકૂળતા કરી આપવી જોઈએ.

પ્રાકૃતિક જગતનું જ્ઞાન બાળકોને સ્થાનિક બૂજોળ શીખવીને અને પ્રત્યક્ષ અવલોકન કરાવીને આપી શકાય. કમેકમે નકશાઓની મદદથી વિસ્તૃત પ્રદેશો શીખવી શકાય. નિશાળમાં નકશા બનાવવાનું અને તે વાંચી સમજી શકે એવો કૃત્રિક વિકાસ સાધવાનું કામ આવશ્યક છે.

સામાજિક જગતનું જ્ઞાન સ્થાનિક ધંધાઓ, વ્યવહારના માર્ગો, અને પાણી કેવી રીતે પુરું પડે છે, ઘરોના અભ્યાસદ્વારા આપી શકાય. આ વિષયને આસપાસના ખીખ્ર પ્રદેશો સાથે જોડી શકાય અને કમેકમે આગળ વધતાં આખા જગત સાથે તેનો સંબંધ જોડી શકાય. પરિણામે બાળકો અન્ય પ્રદેશોના લોકો તેમનું જીવન કેવી રીતે ગાળે છે તેની કદર કરી સાચા પ્રજાકીય નાગરિક બની શકશે.

ત્રીજો ઉદ્દેશ સમસ્ત જગતની એકતા પ્રાપ્ત થવાથી સફળ થશે. જગતના જુદા જુદા લોકોનાં અને જુદા જુદા જાતોનાં જ્ઞાનર્મપત્તિ વધારે તેવાં ચિત્રોદ્વારા આ ઉદ્દેશ બર આવશે. પરિણામે અખંડ, અશ્વિરુદ્ધ અને અને યોગ્ય આંતરરાષ્ટ્રીય લાગણી બાળકોમાં જન્મશે.

શિક્ષણકળા નવા નવાં સૃજન કરવાને અને પ્રજાજીવન મહાન બનાવવા માટે વિવિધ વિષયોનો ઉપયોગ કરી રહી છે. તુલનાત્મક વિવેચક દૃષ્ટિથી બૂજોળના સિદ્ધાંતો તપાસાઈ રહ્યા છે, અને બદલાએલા દેશકાળમાં, એમાં કેવા ફેરફારથી જીવન મહાન બને તેનો સમન્વય ચાલે છે. પ્રજાજીવનમાં એ અભ્યાસક્રમ કેમ ઉપયોગી નીવડે તેજ દૃષ્ટિ રાખવાની છે. જ્ઞાન વગરનું કર્મ આંધળું છે. વાતાવરણ ગમે તેવું મનોહર હોય તોપણ એમાંથી ગ્રેરણા મેળવતાં બધાને એકસરખી નથી આવડતી. આંખથી જોઈએ છીએ તેની પાછળ જે સત્ય રહેલું છે તેનું દર્શન જે જાડું જીએ છે અને દૂર જીએ છે તેનેજ માલમ પડે છે. બૂજોળનું જ્ઞાન વ્યક્તિગત અને પ્રજાજીવનમાં લાયકી આણી આવે તે અર્થે ઉપયોગી છે. તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ ચારિત્ર્યવિકાસ માટે કરવાનો છે. જ્યારે આ વિષય પ્રજાજીવનની લાગણીઓને ઉત્તત કરશે અને હૃદયને ખીલવશે ત્યારે પ્રતિષ્ઠા પામશે. કાર્ય સાધવા માટે મનુષ્યે પ્રકૃતિનું નિરીક્ષણ કરતા રહેવાનું છે અને સાથે સાથે સરળ સુંદર સહચારના લાવનું મિશ્રણ કરવાનું છે. આપણે માટે પ્રાકૃતિક પદાર્થ પ્રકૃતિના સજીવ આત્માનાં જિન્ન જિવ્ન રૂપો હતાં અને છે. તત્ત્વદર્શી બનવાથી માનસિક શક્તિઓ વિકાસ પામે છે, સૂક્ષ્મ અવલોકનથી સૂર્યનું સપથનું તેજ, ચંદ્રની સપથની શીતળતા, પૃથ્વીનું સમસ્ત સૌંદર્ય, વિશ્વનો બધોય ઉત્કર્ષ અને સૃષ્ટિનું સમસ્ત આકર્ષણ એકજ

રથજો આશ્રયજનક અને અવલુનીયરૂપે એકત્રિત થાય છે. આવી દૃષ્ટિથી જગતનાં પાત્રોના ઉદ્દોગ, સાહસ, સમર્થણ, સુખ, દુઃખ, સંપત્તિ, વિપત્તિ, નિરાશા, અકર્મભાવ, વિષમય જીવન વગેરે તાદૃશ્ય થાય છે. આ પ્રમાણે આપણે નવી જૂગાળમાં પૃથ્વીને મનુષ્યનો સંબંધ જોડી કાર્ય સરળ રીતે કરી શકીશું.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ }
અમદાવાદ }

ચુનીલાલ બી. પટેલ

અમારું આનંદપર્વટન

અમારી સંસ્થાના પ્રતિવાર્ષિક ક્રમ મુજબ ચાલુ સાલે તા. ૧૯-૧૧-૩૬ થી તા. ૩૧-૧૧-૩૬ સુધીના પર્વટનના દિવસો નક્કી થયા. તા. ૧૯ મી ના બાર વાગે કુલપતિ પૂજ્ય ધોધારી સાહેબની આગામી સરકાર કોમેનમાં હાજરી આપી તેઓ સાહેબની શુભાશિષ્ય લઈ અમેાએ રોશન ઉપર પ્રયાણ કર્યું અને અમદાવાદથી મુંબઈ જતી ટ્રેનમાં બેસી, સ્ટ્રીટસૌંદર્ય નિહાળતા, અમેા ચારતરના મધ્યગિંદુ આણુંદ રોશને ઉતર્યા. અહીંથી અમારા પર્વટનના બે ભાગ પડ્યા. કેટલાક ભાઈઓ આણુંદ ન ઉતરતાં વડોદરા ગયા.

આરુત્તરનું કેન્દ્રસ્થાન આણુંદ, રેલ્વે જંકશન હોઈ અમલનું રથજો છે. આ રથજો વ્યાપાર, જ્ઞાન અને આરોગ્યના પુણ્યોત્સવપ્રકાશથી એકલા આરુત્તરને નહિ પણ મુંબઈના જીવન ભાગોને પણ પ્રદાશિત કરે છે. અમારી ટ્રેન રોશન પર આવતાંજ ગઈ સાલના અમારા સદાધ્યાયી રા. ડાહ્યાભાઈ અમારું સ્વાગત કરવા આવ્યા હતા. તેમની કરેલી ગૌરવણુ પ્રમાણે અમારો સરસામાન તેમના વતન ગાયડી ગામે પહોંચતો કરી, અમેા આણુંદના સુવિખ્યાત રથજોના નિરીક્ષણાર્થે આણુંદમાં ગયા. અમેાએ જોએલાં રથજો નીચે પ્રમાણે હતાં:

આયોગ્યપ્રકાશ ગ્રેસ અને છાત્રાલય:—ગ્રેસમાં ધણીજ સફાઈ અને ત્વરાથી કામ થાય છે. “સત્યં ઘદ ધર્મંચર.”ની શ્રુતિઆગાના મુદ્રાલેખથી વિશ્રુપિત ચએલું છાત્રાલય જેતાં વેંતજ પ્રાચીન ઋષિ, મુનિઓ અને તેમના પુનિત આશ્રમોનું પુણ્યસ્મરણ યઈ આવે છે.

આરુત્તર એજ્યુકેશન સોસાયટી:—આધુનિક દળથી ચાલતી શિક્ષણપ્રણાલિકાની છેલ્લી શ્રેણીથી કામ કરતી આ સંસ્થા આકર્ષક છે. આખીએ શિક્ષણપ્રણાલિકા ફેળવણીના છેલ્લા સુત્ર “સ્વયંવિકાસ”ના ધોરણ ઉપર રચાયેલી છે.

પોલસન ડેરી ફાર્મ:—કારખાનું બંધ છે. આબુખાબુનાં ગામડાંનું દૂધ ખરીદી, આ કારખાનું માખણ તૈયાર કરી, તેનો સારા પાયા પર વ્યાપાર ચલાવે છે. આર્થિક હિતવત્ત ગારે આ ડેરી ફાર્મ હિતમ લેખી શકાય. પણ પોતાના કુટુંબને જરૂર પુરતાંજ દૂધાળાં જાનવર પાલવનાર. ગુજરાતના વતનીઓની શારીરિક શક્તિના આધારરૂપ અમુદ્ય ખોરાકને આવી વ્યવસ્થા દ્રવ્યલોભની લાલચથી છીનવી લે છે. એ ઘણું અનિચ્છનીય મણાય.

આઈ. પી. મિશન:—આ સંસ્થાના નામથી ગુજરાતની જનતા લાગ્યેજ અજાણી હશે. આ સંસ્થાના વડા અધ્યક્ષને ‘ફાધર’ના પૂજ્ય નામથી સંબોધવામાં આવે છે. આ સંસ્થાનું પ્રેસ, બીજાં પ્રેસ કરતાં જુદા પ્રકારનું છે. તેની રચના અને તેમાં જાપકામ કરવાની કળા અમને તેના સંચાલકોએ સમજાવી. આ સંસ્થામાં વણાટકામ ઇત્યાદિ ગૃહઉદ્યોગો સારા પાયા પર ચાલે છે. વિશેષતા તો એ છે કે સારાએ મુંબઈ મલાકાની આ સંસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવતી સાખાઓ પોતાનો જરૂરી સમાન અહીંથી ખરીદે છે અને જાપકામ કરાવે છે. આમઉદ્યોગના શિક્ષણ અને સહકારના ધોરણ ઉપર આખી સંસ્થા ચલાવેલી છે.

આ ઉપરાંત મ્યુન શાળાઓ, મિશન દવાખાનાં વગેરે સંસ્થાઓ જોઈ અમને સંતોષ થયો. ખરેખર આજુંદ અમને આનંદપ્રદ નીવડ્યું. સાંજ પડતાં અમારા મુકામી સ્થળ ગામડી જઈ રા. ડાહ્યાભાઈએ કરી રાખેલી ભોજનની સામગ્રીને ન્યાય આપ્યો અને નિદ્રાધીન થયાં.

બીજો દિવસે સવારે અમે આજુંદ રોડને આવી આજુંદથી વડોદરા જતી ટ્રેનમાં બેસી વડોદરા આવ્યા. અમારા અગાઉ આવી રહેલા અમારા સહાધ્યાયીઓએ મુકામની જોટવણ કરી રાખી હતી. મુકામ પર પહોંચી સ્વસ્થ થઈ વડોદરાના સુવિખ્યાત સ્થળો જોવા ગારે અમે નીકળી પડ્યા. વડોદરામાં ઘણાં સ્થળો જોયા તેમાંનાં કેટલાંક આદર્શ સ્થળો નીચે મુજબ છે:

લક્ષ્મીવિલાસ મહેલ:—લાખોને ખરચે બંધાવેલું આ ભવ્ય રાજ્યભુવન ભવ્ય, રોનકદાર અને જાજ્વલ્યમાન છે. રાજ્યભુવનની આબુ-ખાબુએ મનોહર ઉઘાન રચી તેને કુદરતના સૌંદર્યમાં મૂકવાનો લગીરચ પ્રયત્ન કરેલો છે. મહેલની અંદર આવેલું ફર્નિચર સામાન્ય માણસને મંત્ર-મુગ્ધ બનાવે છે. આ વિશાળ મહેલમાં પ્રાચીન સાહિત્યની ઝાંખી કરા-પતાં સાહિત્યો, હથિયારો અને રાજવીઓના મુખસાધનોનું નિરીક્ષણ તેમની જાહેજલાલીની પાદ આપે છે.

મકરપરા મહેલ:—લક્ષ્મીવિહાર-રાજમહેલના જેવાજ પણ તેનાથી રચના અને સાહિત્યોમાં જુદા પડતો આ ખીજો રાજમહેલ છે. મહેલની આબુઆબુએ કુદરતને બંધબેસતો બગીચો બનાવવા પ્રયાસ કરેલો છે. આ કુદરતી સૌંદર્ય આપતો બગીચો અને તેમાં આવેલો રાજમહેલ અન્યોન્યની ન્યૂનતા પૂરતા આદલાદગ્ગનક લાગે છે.

સંગ્રહસ્થાન અને પિકચર ગેલેરી:—આવું સંગ્રહસ્થાન મહાગુજરાતમાં ક્યાંએ નથી. ઇતિહાસ, સાહિત્ય, કળા, અને ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ સંગ્રહસ્થાન મહામૂલ્યવાન છે. જગતના પ્રાણીઓનાં મૃત શરીરો તેમજ સજીવ પ્રાણીઓ અને રાખવામાં આવેલા છે. જુદા જુદા પ્રદેશનાં પ્રાણીઓનું અવલોકન કરવું હોય તો ગુજરાતમાં આ એકજ સ્થળ છે.

સમય પ્રમાણે પિકચર ગેલેરી ગોઠવવામાં આવી છે. ઇતિહાસના અભ્યાસકો માટે આ વિશાળ ક્ષેત્ર છે. આપણા દેશની ચિત્રકળા ઉપરાંત પશ્ચિમના દેશોની ચિત્રકળાનું તેમાં સંમેલન કરવામાં આવ્યું છે. ચિત્રકારને પણ આ એક અમૂલ્ય શિક્ષકની ગરજ સારનાર સ્થળ છે. આ ઉપરાંત રચાપત્રો, સાહિત્યો, પ્રાણીઓ, કળાના નમુના, ખનીજ દ્રવ્યો અને ખીજાં અનેક વિવિધ સાધનોથી ભરપૂર આ સ્થળ છે. કળાના અભ્યાસકો માટે આ એક મહા વિશાળ ક્ષેત્ર છે.

આ ઉપરાંત ખીજો દિવસે અમોએ નગરખાગ, લાઇબ્રેરી, ટ્રેનિંગ કોલેજ અને શહેરમાં જેવા લાયક રાગ્નઓના સુઢની સામગ્રીનાં ખાસ સ્થળો જેવાંકે હાથીખાનું, તોપખાનું વગેરેનું નિરીક્ષણ કર્યું.

ખીજો દિવસે અમો આજવા તળાવ જે સયાજી સરોવરના નામથી પ્રખ્યાત હોઈ વડોદરા શહેરને પાણી પુરું પાડે છે અને જે વડોદરાથી તેર માઇલ દૂર આવેલું છે તે જેવા માટે મોટરોમાં બેસી ગયા.

લોકોમાં કહેવત છે, કે “ માંડવીની ટોચ તે સયાજી સરોવરનું તળાવ.” પાણીને ક્રાઇપિયુ યોનિક બળને ઉપયોગ કર્યો સિવાય ઢાળ તરફ ઢળી જવાના તેના કુદરતી નિયમ પ્રમાણે શહેરમાં નળ વાટે લઈ જવામાં આવે છે. તળાવથી આડેક માઇલ દૂર મોટા હોળે ખાંધી રેતી, કોલસા અને ખીજાં શુદ્ધિકારક દ્રવ્યોના ઉપયોગથી પાણીને સાફ કરવામાં આવે છે. પાણીને મોકળું કરવાની રીતો ત્યાંના અધિકારીએ ઘણી સહેલી લાપામાં માયાબુપણે સમજાવી. સ્વચ્છતા માટે આ સ્થળે પૂરતી કાળજી રાખવામાં આવે છે.

શારીરિક કેળવણી

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૪૭૫ થી ચાલુ)

કોઈપણ દેશની સંપત્તિ તેની દોલતથી મંપાતી નથી. તેના વૈભવથી અંકાતી નથી. દેશનું ખર્ચે ધન તો તેની પ્રજાની શારીરિક સંપત્તિ છે. આપણે આપણી ઉન્નતિ ચાહતા હોઈએ તો રાષ્ટ્રનું ખર્ચે ધન જે ભવિષ્યની ઉછરતી પ્રજા છે તેની તંદુરસ્તી સાધવી જોઈએ. એ બાબત પર શિક્ષકો અને શિક્ષિત માળાપોએ, સમાજ—સુધારકોએ ખૂબ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આપણા ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ ચરક અને સુશ્રુત જેવા વૈદો કહી ગયા છે કે મનુષ્યજીવનની અભિલાષા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે. એ આરોગ્ય મેળવવાની જ મેળવાય છે. જે મૂળને કાપી નાખ્યું તો કાળાં ક્યાં સુધી જીવતાં રહેશે. દિન પર દિન આપણા શરીર બગડતાં જાય છે. નવયુવાનોના મુખ પર હમેશાં શોક અને દુઃખ જણાય છે. તેમનામાં તેજ કે સૌર્ય નથી. આપણા આત્મીય પૂજ્ય કુલપતિ ઋષિઓના આશ્રમનાં બાળકો ક્યાં અને આજના આ માથકાંગલાં બાળકો ક્યાં? ખંતેમાં આસમાન જમીન જેટલો ફેર છે; કારણ એટલુંજ કે શરીરની ખીલવટ માટે (૧) સારો ખોરાક (૨) યોગ્ય કસરત (૩) સ્વચ્છતા અને (૪) આનંદ, આ ચાર વાતની ખોટ છે. આ બાબત હાલમાં દેટલી પળાય છે તેનો ખ્યાલ વાંચકોએ કરી લેવો.

આત્રેયી, સ્ત્રીતા, સરસ્વતી, માર્ગી, અનસુયા, દ્રૌપદી વગેરે વિદુધી સ્ત્રીઓ અને બીષ્મ, કૃષ્ણ, અર્જુન જેવા વીર પુરુષો આજ ભૂમિમાં પાડયા હતા. પહેલાં સ્ત્રીઓ પણ બળવાન અને શરવીર હતી. તંદુરસ્ત માતાજી તંદુરસ્ત અને વીર પુત્ર-પુત્રીને જન્મ આપે છે.

નિરોગી કેમ રહેવાય તે દરેકે જાણવું જોઈએ. જેમ માણસ રોગી થાય છે તેમ બુદ્ધિ અને આયુષ્ય ઘટે છે. પરિણામે દેશ ખતમ થાય છે. બુદ્ધિ ઘટવાથી સંસ્કૃતિ-વિદ્યા, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, આધ્યાત્મજ્ઞાન વગેરે ક્ષીણ થાય છે. આયુષ્ય ઘટવાથી જિંદગીના અમૃત્ય લાલ, દેશની શક્તિ, દેશનું જીવન, આશા વગેરે અકાળે જવું રહેવાથી દેશને, સમાજને, ગામને, કુટુંબને, યાત્રિસંસ્થાને અને કેળવણીસંસ્થાને ઘણું સોસવું પડે છે. તેમની મહેનત નફામી જાય છે. “પહેલું શુભ તે જાતે નયો” એ કહેવત આપણામાં જાણીતી છે.

ગામડે ગામડે અને પોળે પોળે પહેલાં અખાડા હતા તે નાશ પામ્યા છે. પણ કેટલીક જગ્યાએ અખાડા વધતા જાય છે એ આનંદની વાત છે. હાલમાં માનસિક કેળવણીમાં જેવું ધ્યાન આપવામાં આવે છે તેટલું શારીરિક કેળવણી પર આપવામાં આવતું નથી. ઘરમાં કેટલાક કામમાં કસરત મળે છે, પણ બાળકને રમવામાં જેવો આનંદ મળે છે તેવો ઘરના કામમાં થતો નથી. એવી જાતની રમતોથી શરીર સુખી અને દુસ્ત બને છે. ઓઝોની માનસિક શક્તિ સાથે શારીરિક શક્તિ ખીલશે ત્યારેજ તેનાં બાળકોની ઉન્નતિ થશે. માબાપોએ સમજવું જોઈએ કે બાળકોને સદગુણી, સુદૃઢ, ગુણીગણ, ચતુર, બુદ્ધિશાળી બનાવવા છે. તમે તેમને ભીખ, અર્જુન, પરશુરામ બનાવવા છાંટેા છો ? તો તેમ કરવાનો એકજ માર્ગ છે. બળહીનથી કોઈ કામ થતું નથી, દરેક બાળકને અંગકસરત નિયમિત કરાવો, અને મુક્તિના મોહનચંત્ર આરોગ્યને બક્ષો. નિયમિત કસરત, ષોષ્ટિક ખોરાક, અને આનંદથીજ શરીર બળવાન બને છે, અને ઉપરની બાબતનો સુમેળ હોય તોજ અદ્યતન થશે.

વ્યાયામ સામે જો દુરિચ્છાદ છે: તેનાથી આજસ અને તુમાખીપણું આવે છે. એ બંને બાબત ખોટી છે. વધારે પડતો ખોરાક ખાવાથી આજસ થવાય-મુસ્ત થવાય, અને વ્યવસ્થા, ગૌરવ જે વ્યાયામથી આવે છે તે તુમાખીપણું નથી; તેથી બાળક વિનયી-નમ્ર બને છે. દરેકે નમ્રતાનો ગુણ કેળવવો જોઈએ.

અપૂર્ણ

હિંદુસ્તાનની વનસ્પતિ

(ગતાંક પૃષ્ઠથી ૪૮૦ આણું)

વનસ્પતિઓ વિષેનું આપણું પ્રાચીન સાહિત્ય અત્યંત પ્રાચીન છે એટલુંજ વિપુલ છે. ઋગ્વેદમાં અનેક વનસ્પતિઓનાં વર્ણનો મળે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમના જુદા જુદા રોગો ઉપર જુદા જુદા પ્રયોજો પણ બતાવ્યા છે. યજુર્વાગ્ધિમાં વડ, ખાખરો, ઉમરો, શમી, ખીલી વગેરે વનસ્પતિઓની સગિધિને ઉપયોગ થતો હતો અને આજે પણ નિત્યહોમ અગર તો મહાયજુમાં તે સગિધિની આવશ્યકતા રહેજ છે. વેદમાં મહાદેવની વનસ્પતિઓના પતિ તરીકે સ્તુતિ કરી છે. અંદ્રની પણ વનસ્પતિના રાગ તરીકે પ્રાર્થના કરી છે. યજુમાં બ્રાહ્મણોએ સોમરસ પીવાજ જોઈએ એવો નિયમ હતો. એ સોમ લતા વિષે ઘણાં વર્ણનો મળે છે. સોમલતા-

સોગરસનાં વર્ણનોની સાથે સાથે લગવાન સોમની પણ પ્રાપ્તનાઓ કરેલી છે. અયર્વવેદમાં વનસ્પતિઓનો દવા તરીકે ઉપયોગ બતાવ્યો છે, તે ઉપરાત જંતરમંતર તરીકે પણ તેમના અનેક ઉપયોગ જણાવેલા છે. બેડ-સંહિતા, હારીતસંહિતા, ચરકસંહિતા અને વાગ્બટસંહિતામાં વનસ્પતિઓનાં વર્ણનો, વર્ગો અને પ્રકરણો મળે છે; પરંતુ ત્યારપછી દ્રવ્યશુષ્ક વિશે ખૂબ વિચાર થયો હોવાથી તેમનાં નામ, રૂપ ને યોગ વિશે સ્વતંત્ર પુસ્તકો રચાયાં છે અને તેમને “નિઘંટુ” કહેવામાં આવે છે. નિઘંટુનો અભ્યાસ કર્યા વિના વૈષકનું જ્ઞાન ચર્ચ શકેજ નહિ. નિઘંટુનું જેને જ્ઞાન નથી તે વિદ્વાનજ નથી, એમ કહેણું છે. ત્યારપછી દેશ્ય ભાષાઓમાં પણ અનેક વર્ણનાત્મક ગ્રંથો લખાયા છે.

આપણા હિંદુધર્મને અનેક રીતે વખોડવામાં કેટલાક લોકો રસ લે છે. હા, ધણીવાર અમુક વસ્તુમાં કાળે કરી બાહ્ય વસ્તુઓમાં જડતા આવી જાય છે અને તેથી પરિવર્તન માગતા માનસને એ વસ્તુઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર થાય એ સ્થાનાયિક છે; પરંતુ એ સિકાંઓનાં જાગેલાં ધૂળનાં પડને ખંખેરી ને આપણે અંદરની વસ્તુને જોઈએ છીએ તો મુઝ થયા વિના રહેતા નથી. હિંદુ ધર્મની વિશિષ્ટતા એ છે કે એણે જીવનનાં બધાંજ અંગોનો સમાવિષ્ટ વિચાર કર્યો છે. વળી એના ક્રિયાકાંડોની જડતાને ધરી નાખીએ, તો તેમાં કળા પણ સમાર જારી દેખાય છે. હિંદુ ધર્મ આયુર્વેદના પાયા પર રચાયેલો છે. વળી આપણે જે જે દેવોની કલ્પના કરી છે તેમાં મહાદેવને બીજીને ધંત્રીરોજ ચડે, હનુમાનને આકાશ ચડે, દેવીને કરેણજ ચડે, વિષ્ણુને તુલસીજ ચડે, ગણપતિને દુર્વાજ જોઈએ. ગંધ, રંગ ને રૂપ વગરની આવી ચીજોની કલ્પના ધર્મે શા માટે કરી હશે ? રૂપ, ગુણ અને સુગંધમાં એથી ચડિઆતા પુણ્યો ને પત્રો શું ઝોઝાં છે ! છતાં જે જે દેવો જે જે પ્રકૃતિના કલ્પ્યા છે તે તે પ્રમાણે તેમને માટે તેને વનસ્પતિ ચડાવવાની લખેલી છે. વળી તુલસીપૂજા, વટપૂજા, અશ્વત્થપૂજા, શમીપૂજા, અર્કપૂજા વગેરે વનસ્પતિઓની પૂજાઓને પાત્રાત્યો કદાચ જડપૂજા માનતા હોય, પરંતુ એ પૂજાઓની પાછળ પણ આયુર્વેદીય દ્રષ્ટિએ સ્વસ્થ રહેલાં છે. એક દા. આપું. પીંપળામાં સ્ત્રીઓનાં પ્રદર, લોહીવા વગેરે મટાડવાના ગુણો રહેલા છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ સ્ત્રીને ગર્ભપ્રાપ્તિ પણ કરાવવાનો એ વનસ્પતિમાં ગુણ રહેલો છે. તેથીજ સોમવતી અમાસે એની પૂજા કરવાનો વિધિ કરાયો છે. એવીજ રીતે વડમાં પણ સ્ત્રીઓના રોગો મટાડવાના ગુણો રહેલા છે. તુલસીના આયુર્વેદીય દ્રષ્ટિએ કંઈ ઝોઝાં ગુણો છે કે ?

આપણી અન્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં જવ, તલ, દર્ભ, અષ્ટેકા, વગેરે વનરપતિઓના ઉપયોગ ગણાવેલા છે તે પણ આયુર્વેદની દૃષ્ટિએજ. આયુર્વેદ શાસ્ત્ર ધર્મશાસ્ત્ર કરતાં એટલે યુતિસ્મૃતિ કરતાં કંઈક વધારે સમતાવાળા વિચારેતું છે. દરેક વસ્તુમાં 'દોષો છે તેમ ગુણો પણ છે.' દા. ત. લસણ, ડુંગળી, ગાજર વગેરેમાં ઉગ્ર વાસ હોવાને લીધે તથા તે રક્તગુણ પ્રધાન સ્ત્રીને હાવાથી તેનો આત્મતિક નિષેધ કર્યો, પરંતુ આયુર્વેદે તો એમાં રહેલા ગુણોનું પણ નિરીક્ષણ કર્યું અને દોષો સાથે તેમના ગુણો જતાવી તેમનો ઉપયોગ કેવળ રોગનિવારણ માટે નહિ, પરંતુ આરોગ્ય માટે, પુષ્ટિ માટે કેવી રીતે કરવો તે પણ જતાવ્યું. લસણના કેટલાક ગુણો તો એવા અદ્ભુત છે કે લસણ દરેકે અમુક પ્રમાણમાં ખાવુંજ નેઈએ એમ કહેવામાં જરા પણ રુઝાઓ થાય નહિ. ક્ષય ઉપર અને વાતરોગો ઉપર એ દિવ્યોપદ્રી છે. તેવુંજ ડુંગળી, ગાજર વગેરેનું. જેમ કેટલાંક વિધોનો ઉપયોગ પણ આયુર્વેદ શાસ્ત્રે કરી જણાવે તેમ માદક સ્ત્રીને તે પણ યુક્તિપુરઃસર ઔષધ તરીકે થોણું, ઝેરક્રાંતમાં, વજનાગ ઇલાદિ દળાદળ વિધોનો ઉપયોગ અમૃત જેવી દવા તરીકે કર્યો. તમાકુ, ભાંગ, ગાંજો અને મધ જેવી સ્ત્રીને તે પણ સારી ને ચોખ્ખી રીતે વાપરવાથી તે કેવાં અદ્ભુત કાર્યો કરે છે તેની શોધ આયુર્વેદેજ કરી છે. એ તો કહે છે. ઝેર પણ યુક્તિયુક્ત રસાયનમ્-યુક્તિપૂર્વક ઉપયોગ કરવામાં આવે તો રસાયનરૂપ છે.

આજની પરિસ્થિતિ—જે દેશમાં અહારે ભાર વનરપતિઓ થતી હોય, તે દેશને દવાઓ માટે પરદેશ ઉપર આધાર રાખવો પડે એ શરમજનક વાત છે. અરુડ્ડી, હરડે, હીમજ, આકડો, થોર, લીમડો, વડ, પીંખળો, અરુડ્ડો, અરણી, કડો, કડુ, જેહીમધ, કાયકાં, સારોડી જેવી સાધારણ વનરપતિઓ આપણે ત્યાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે. કલકત્તાની ટ્રોપિકલ ફૂલ એન્ડ મેડિસિનના અધિષ્ઠાતા એક કર્નલ પોતાની 'ઇન્ડિયનસ ફ્લોસ એન્ડ ઇડિઆ'માં લખે છે કે પરદેશથી આવતા મદ્યાર્થોમાં જેટલી રોગનિવારણશક્તિ છે તેના કરતાં અનેકમણી શક્તિ ગાંધીઓને ત્યાંથી આણેલી વસ્તુઓના ઉકાળાઓમાં છે; પરંતુ મારે તેથી આગળ વધીને કહેવું નેઈએ કે એથીએ વધારે તાજા વનરપતિઓના સ્વરસમાં છે.

કેટલીક વનરપતિઓ વિશે હજુ પણ સંદિગ્ધતા ચાલે છે. દા. ત. રાસના, સોમ, અષ્ટવર્ગની છવક વગેરે વનરપતિઓ અત્યંત પૌષ્ટિક ગણાવી છે. તેમને ઉત્પન્ન થવાનાં સ્થાન "મોરંગ" વગેરે પર્વતો ગણાવેલા છે. પરંતુ આજે એ મોરંગ પર્વત તે કોયે તેની કોઈને ખબર નથી, તેમજ એ અષ્ટવર્ગની વનરપતિઓ વિશે સંપૂર્ણ અજ્ઞાન આત્યારે તો પ્રવર્તી રહેલું

છે. કેટલાક લોકો હિમાલયમાંથી કઢાલી, ક્ષીરકઢાલી વગેરે વસ્તુઓ લાવે
છે, પરંતુ તે કેટલે દરજ્જે સાચી છે તેની કોઈને ખબર નથી. આમ
આપણા વનસ્પતિશાસ્ત્રની દિશામાં અભ્યાસ અને સંશોધનની ધણી જરૂર
છે. સંશોધન થતાં દિવ્યોષધીનાં ઘણાં પ્રભેદા વૃન્દારકાણામિષ્
ચિસ્ફુરન્તિ । એ શાર્ફધરનું કાવ્ય સાચું પડશે.

રાગ છલસા, તાલ ત્રિતાલ માત્રા ૧૬

પ પ રી ગ	મ પ ધ મ	ગ રી સ રી	ની - સ -
પ્ર ભુ ત ને	પ્ર સ - ન	તે - ક મ	થા - ઝો -
7	7		

૧ ૨ રી મ	મ મ પ પ	પ પ રી ગ	મ - ગ -
તા રા	દિ લ નું ક	પ ટ ન વ	જા - ઝો -
7	7		

ની ની ની ની	સ સ સ સ	ગ - ગ સ	ગ મ પ -
પ્ર ભુ ણિ ર	ત ન પ્ર ભુ	ના - મ રગ	ર ભુ માં -
7	7		

મ ધ પ મ	ગ રી સ રી	ની - સ -	- - - -
અ તિ શે -	આ - જ સ	તા - રે -	- - - -
7	7		

૧ પ પ -	પ ધ ગ મ	પ પ પ ધ	ની - સ -
રા આ -	ક ટ લ વ	પ ર નિ -	દા - માં -
7	7		

૧ સ સ સ	સ ની ધ પ	મ - ગ -
આ ખો દિ	વ સ ન વ	દા - રે -
7	7	

નોંધ—પછીની બધી તુકો ‘અનુક્રિતન’થી ‘આખો દિવસ નવ હારે’ પ્રમાણે વગાડવી.

સૂચના—નિશાની મંદિ શાળાપત્ર ઓક્ટોબર-નવેમ્બર ૧૯૩૬ માં જોશો.

‘વ્યાપારી પવનો’ કેમ કહેવાય છે ?

‘વ્યાપારી પવનો’ એ શબ્દ અંગ્રેજી ‘ટ્રેડ વિન્ડ્ઝ’નો તરજુમીએ અપ્રયોગ માત્ર છે. ભણેલા ગણેલા માણસો પણ એ પ્રયોગનો એવા ખોટા ઉપયોગ કરે છે. વ્યાસ અને પટેલ કૃત અંગ્રેજી-ગુજરાતી શબ્દકોશમાં પણ ‘વ્યાપારને અનુકૂળ પવન’ અથવા વ્યાપારાનુરૂપ વા’ એવી રીતેનો અર્થ આપાએલો છે, પરંતુ ખરી રીતે જોતાં એ પવનને વ્યાપાર સાથે કંઈ સંબંધ જ નથી. વ્યાપાર એટલે અંગ્રેજીમાં ‘ટ્રેડ’ (Trade) ખર્ચ, પણ ‘ટ્રેડ વિન્ડ’ માં ‘ટ્રેડ’ તો Trade એટલે ‘વેચાણી ચાલવું’ એવા શબ્દ પરથી ઉતરી આવ્યો છે. ખરી રીતે જોતાં તો અંગ્રેજીમાં પણ ‘ટ્રેડ વિન્ડ’ ને બદલે ‘ટ્રેડલ વિન્ડ’ એ સાચો શબ્દ છે. આમ હોવા છતાં પણ ‘વ્યાપારી પવન’ રૂપી ખોટો શબ્દપ્રયોગ ચલણી બની ચૂક્યો છે.

એ ‘વ્યાપારી પવન’નો ખરો અર્થ તો એ થાય છે કે અમુક પ્રમાણના સુસવાટાપૂર્વક ફુંકાતો અમુક પ્રકારનો પવન. ઉત્તર ગોળાર્ધમાં ધ્રુવિયનમાંથી નૈઋત્ય તરફ ફુંકાતા પવનને આ ‘વ્યાપારી પવન’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે અને દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં અમેરિકાણમાંથી વાયવ્ય તરફના પવનને એ નામ આપવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં તો એ પવન છ મંહીના સુંધી લાગજાગટ એક દિશામાં અને બીજા છ માસ સુધી એથી ઉલટી દિશામાં ફુંકાયા કરે છે. વિષુવવૃત્તના ઉત્તર-દક્ષિણ તરફના ત્રીશ ત્રીશ અંશ સુધીના વિસ્તારમાં આવેલા મહાસમુદ્રોમાં આ વ્યાપારી પવનો ફુંકાતા માત્રમ પડે છે અને વહાણવટીઓને ઘણી રીતે તે ઉપયોગી માત્રમ પડે છે.

‘વ્યાપારી પવન’ને અંગ્રેજીમાં ‘માનસૂન’ તરીકે પણ ઓળખાવવામાં આવે છે. એ શબ્દ અરબી લાંબા પરથી ઉતરી આવ્યો હોય એમ જણાય છે. અસલ શબ્દ ‘માઉસિન’ (Mausin) છે, અને તેનો અર્થ ‘મોસમ’ (Season) એવો થાય છે. આમ હોવાથી આપણે પણ એ ‘વ્યાપારી પવનને મોસમી પવન તરીકે ઓળખાવીએ તો વધારે સૂચક ગણાય. ભારત-વર્ષમાં તો તેને ચોમાસાના પવનો તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. ખેડપુરા, જેતપુર-(કાઠીઆવાડ). ત્રિભુવન વીરજીભાઈ હેમાણી

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ

ભાગ ૧

પ્રકરણ ૧

ઉપોદ્ઘાત અને સામાન્ય સિદ્ધાન્ત

શારીરિક કેળવણીનો હેતુ.—

શારીરિક કેળવણી અને તાલીમનો હેતુ શરીર અને મનનું આરોગ્ય ઉત્પન્ન કરવામાં અને જરૂરી રાખવામાં મદદ કરવાનો છે.

અર્વાચીન અભ્યાસના સંજોગો, તેનાં ગીચ સ્થળો, બંધીઆર જગ્યાઓ, બેઠાખાઉ ધંધા, અભ્યાસ તથા માનસિક ક્રિયાની વધતી જતી જરૂરિયાત, અને ઘણા સામાજિક સંજોગો અને મુશ્કેલીઓ કે જેને લીધે કુદરતી શારીરિક વિકાસ માટેની તકો ઓછી થાય છે, આ બધાંને લીધે આરોગ્ય અને મન તથા શરીરની ખીલવણીની વૃદ્ધિ થાય અને ઉત્તેજન મળે તેવી સારી રીતે વિચારાએલી અને વિશાળ અને ઉદાર જીવનસાથી યોગ્યએલી પદ્ધતિથી બાળકો અને જુવાન લોકોને શારીરિક તાલીમ મળવાની જરૂર છે.

શારીરિક આરોગ્યની વૃદ્ધિ યવાનો સંભવ હોય તેવી બધી ક્રિયાઓનો સમાવેશ શારીરિક કેળવણીમાં થાય છે. ફક્ત કસરતો, રમતો, તરવું અને નાચવુંજ નહિ પણ તેમાં મરદાનગીની રમતો, સ્વતંત્ર રમત, ચાલવાનાં પર્યાટનો, શાળાની મુસાફરી, જીવણી નાંખવી, અને બધા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ અને કસરતો કે જેને લીધે ખુલ્લી હવાનો ગ્રેમ અને જીવવા માટેનો સુખાકારી માર્ગ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ હોય તેનો સમાવેશ થાય છે. આ અભ્યાસક્રમ શારીરિક કેળવણીનું ક્ષેત્ર દર્શાવ્યા સિવાય વધુ કરી શકે નહિ અને એટલું સ્વીકારવું જોઈએ કે શાળામાં કે શાળાના સંબંધમાં અપાતી શારીરિક કેળવણી આખા વિષયનો એક ભાગ છે, અને તે ઘણો અગત્યનો ભાગ છે.

આસકરીને વૃદ્ધિના સમયમાં કે જ્યારે મન, શરીર અને ચારિત્ર્ય અપકવ અને સંસ્કાર પ્રદણુ કરે તેવાં હોય છે ત્યારે શારીરિક તાલીમની લાભકારી અસરો ઘણી સ્પષ્ટ જણાય અને લાભો વખત ટકે તેવી હોય છે; અને ફક્ત મનની ખીલવણી અધુરી છે અને શારીરિક કસરત ફક્ત

શરીરની વૃદ્ધિ માટેજ નહિ પણ મન અને ચારિત્ર્યની વૃદ્ધિ માટે પણ જરૂરી છે તેવો સાક્ષાત્કાર ત્યાંસુધી ચાલ નહિ ત્યાંસુધી ફેળવણીનાં ઉચ્ચતમ અને શ્રેષ્ઠ પરિણામો પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ.

ત્યારે બાળક શાળામાં પહેલું હાજર થાય ત્યારે શારીરિક તાલીમ આ રીતે શરૂ કરવી જોઈએ અને ઓછામાં ઓછી વૃદ્ધિના આખાએ સમય દરમિયાન જરૂરી રાખવી જોઈએ. જિંદગીની શરૂઆતમાં શારીરિક કસરત માટેની બધી જરૂરિયાત ધણા નાના બાળકની કુદરતી છૂટી હીલ-ચાલોથી પુરી પડે છે; છતાં ત્યારે બાળક પહેલું શાળામાં આવે છે ત્યારે તેની હીલચાલની કુદરતી ઇચ્છા વ્યવસ્થા અને શિસ્તના હેતુને લીધે ચોક્કસ અંકુશમાં આવે છે. છૂટી હીલચાલ માટે વારંવાર તક આપીને આ અંકુશનો બદલો આપવો જોઈએ. એ હીલચાલને મુખ્યત્વે રમતનું સ્વરૂપ આપવું જોઈએ. શારીરિક તાલીમ ગણી શકાય તેનું આ પહેલું પગથીજ છે. ધીમે ધીમે થોડી સાદી કસરતો અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરી શકાય. આ અભ્યાસક્રમમાં હજી રમતનું મોટું તત્ત્વ હોવું જોઈએ, પણ તે રમતો શિક્ષકથી દોરવેલો જોઈએ. હવે પછી દર્શાવેલે માર્ગે કસરત તે નિયમિત પાઠનું સ્વરૂપ લે ત્યાંસુધી ધીમે ધીમે વધારવી જોઈએ. જે પરિણામ મેળવવાં હોય તો આનંદ આપી થાક ઉતારનાર તત્ત્વ કદી છોડી દેવું જોઈએ નહિ; આ બાબત ધણી અગત્યની છે. શરીરના કલ્યાણ મેળવવાં હોય તો આનંદ એ સૌથી અગત્યનું અંગ છે, અને જે કસરત ન ગમે તેવી અને કંટાળાજનક હોય તો તેની શારીરિક તેમજ માનસિક કમત ધણી ઘટી જાય છે.

શારીરિક તાલીમની અસર—શારીરિક તાલીમની ખેવડી અસર છે કે હોવી જોઈએ. એક બાબત શારીરિક અસર અને બીજી બાબત માનસિક અને નૈતિક અસર કે જે સગવડની ખાતર લોકપ્રિય અર્થમાં ફેળવણી કહી શકાય. બાળકના આરોગ્ય અને દેહ ઉપરની સીધી અસર શારીરિક અસર તરીકે વર્ણવી શકાય. બાળક વૃદ્ધિ પામવું દેહી છે કે જેની શારીરિક શક્તિ માટેની શક્તિ જુદી જુદી ઉંમરે ચોક્કસ રીતે અને ધણી રીતે જુદી પડે છે. તેનું ચોક્કસ જ્ઞાન શિક્ષકને હોવું જોઈએ.

સતત વિકાસ અને વૃદ્ધિના ખાસ સંજોગોને યોગ્ય બંને જાતિનાં બાળકોને માફક આવે તેવી કમિટી કસરતોનો ક્રમ યોગ્યતામાં આવ્યો છે. જેનો હેતુ શરીરના દરેક અંગને સુમેળથી તાલીમ આપવાનો છે. જુદી જુદી ઉંમરનાં બાળકોને માટે તે અનુકૂળ કરી શકાય તેવો છે એટલુંજ

નહિ, પણ વૈદકીય દેખરેખ નીચે નબળાં બાળકોની શારીરિક ખોડોની અસર દૂર કરવા માટે તેમજ સુધારવા માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય તેમ છે.

જો કસરતો યોગ્ય રીતે દોરવવામાં આવે તો બાળકોમાં આનંદી અને ખુશમિજબજી જુરસો ખીલવવામાં અને તેની સાથે ચપળતા, નિશ્ચય, ધ્યાન, અને શરીર ઉપરનો મનનો પૂર્ણ કાબુ, એ સહજજી ખીલવવામાં કાંઈ ઝાઝી અગત્યની અસર થતી નથી. હુંકાણુમાં, આ શિસ્ત છે અને તે કેળવણીની અસર કહી શકાય.

દરેક યોગ્ય પાઠમાં આ બે તત્ત્વોનું મિશ્રણ દેખીતી રીતે ઝોજાવત્તા પ્રમાણમાં કરવામાં આવ્યું છે. કેટલીક વખત એક દષ્ટિબિંદુ અને કેટલીક વખત બીજું વધારે અગત્યનું ગણવાનું છે.

સુધારાની જરૂર—ધ. સ. ૧૯૦૪માં શારીરિક તાલીમનો અભ્યાસક્રમ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો, પણ પછીથી તેમાં સુધારા કરવામાં આવ્યા, અને પહેલાના અભ્યાસક્રમ પછીનો દરેક અભ્યાસક્રમ નિશ્ચિત પ્રગતિ બતાવે છે. નિશાળોને લાગુ પાડી શકાય તેવી શારીરિક કેળવણીને લગતી માહિતી અને જ્ઞાનમાં વધારો કરવા માટે કેટલાંક વર્ગો થયાં છે એટલુંજ નહિ, પણ વ્યવહાર અનુભવને લીધે શરૂઆતમાં રાખેલા અભિપ્રાયોમાં ફેરફાર અને વિકાસ કરવો પડ્યો છે અને જે શિક્ષકોને ચોપડી વાપરવાની છે તેમને માટે નિષ્ણાત તરીકેનું ઉચ્ચતર ધોરણ વધારે પ્રગતિને લીધે સંભવિત બન્યું છે.

ત્રીસ વર્ષ પહેલાં શિક્ષકોમાં નિષ્ણાત તરીકેનું જ્ઞાન લગભગ શૂન્ય હતું. હવે શારીરિક તાલીમનો સમાવેશ ટ્રેનિંગ કોલેજના અભ્યાસક્રમમાં થયો છે. કેળવણીની રચાનિક સત્તાઓએ શારીરિક કેળવણી માટે વ્યવસ્થાપકો નીમ્યા છે અને ટ્રેનિંગના વર્ગો અને જુદી જુદી જાતના ખાસ શિક્ષણને માટે તકો પુરી પાડવામાં આવી છે. આ બધાને લીધે સામાન્ય રીતે શિક્ષકોને આ વિષયનું જરૂરી અને વ્યાવહારિક જ્ઞાન છે અને તેમાંની મોટી સંખ્યાએ વધારાની લાખકાત મેળવવા માટે સમય અને મહેનતનો જોગ આપ્યો છે.

હાલની શિક્ષણની પદ્ધતિ સાથે અભ્યાસક્રમને બંધબેસતો થવા માટે તથા બાળકની શારીરિક ખીલવણીનાં ઇચ્છિત પરિણામો સહેલાઈથી અને વધારે ખાતરીપૂર્વક પ્રાપ્ત કરવા માટે, તેમજ પહેલાનો અભ્યાસક્રમ મુકાબલે અજુબક હાથે શિખવાતો હોવાથી તેમાં એવો સંભવ ઉત્પન્ન થાય કે તેનાથી બેસવા, ઉઠવાની તેમજ ચાલવાની ઢબની ખામીઓ દૂર થવાને બદલે તે ઉત્પન્ન થાય એટલા માટે તે તે દૂર કરવા કેટલાક સુધારા આવશ્યક છે. વળી કેટલીક નિયમિત કસરતો અત્યારસુધી તાલીમમાં ધણી પહેલી

દાખલ કરવામાં આવી છે. બીજી બજુએ શિક્ષણમાં વધારે આનંદ આપે તેવા અને અખાડાના વિભાગમાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને એવો સારો નેસ પડ્યો છે કે પહેલાં સૂચના આપેલી તેના કરતાં વહેલી ઉમ્મરે ફેટલીક ક્રિયાઓ શરૂ કરવાનું અને આ દિશાએ યોગ્યતામાં વધારો કરવાનું સંભવિત લાગ્યું છે.

આ સુધારાઓ અને મતભેદના મુદ્દાની ચર્ચા યોગ્ય પ્રકરણોમાં કરવામાં આવશે. જે-કેરફોરો કરવામાં આવ્યા છે તેનો નુંકો નિર્દેશ અહીં કરવો બસ થશે અને ફક્ત અભ્યાસક્રમનાજ અભ્યાસથી નવી પદ્ધતિનું પુરું લાભ નહિ થાય એ ઉપર ભાર મુકવામાં આવશે. નિમ્ણાત શિક્ષક પાસેથી વ્યવહારૂ શિક્ષણ અને નમુનાનો પાઠ લેવો જરૂરી છે.

અભ્યાસક્રમની મર્યાદા.—શાળાઓની પુનર્વ્યવસ્થા થઈને જુની-અર અને સીનીઅરમાં વહેંચણી થઈ છે તેને બંધબેસતો થવા માટે અને કસરતનું ધોરણ ઉચ્ચ થયું છે તેથી ૧૧ વર્ષની ઉપરની ઉમ્મરનાં છોકરા, છોકરીઓની જરૂરિયાત જુદી પડે છે અને જે લિખતા તરી આવે છે તેને પહેાંચી વળવા અભ્યાસક્રમની મર્યાદા બદલવાનું નક્કી થયું છે અને હવે પછીથી જુનીઅર શાળાઓ માટે અને મુખ્યત્વે ૫ થી ૧૧ વર્ષ સુધીનાં બાળકો માટે અભ્યાસક્રમ ઘડવાનું નક્કી થયું છે. એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે ૧૧ થી ૧૫ વર્ષ સુધીના સીનીઅર છોકરા માટે તથા તેજ ઉમ્મરના જુવની છોકરીઓ માટે એક જુદો એમ જુદા અભ્યાસક્રમ હવે પછી બહાર પાડવામાં આવશે. તે દરમિયાન જેટલી શાળાઓમાં હજી સુધી પુનર્વ્યવસ્થા થઈ નથી તેમનાં મોટી ઉમ્મરનાં બાળકો માટે આ પુસ્તકમાં અત્યારે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે અને શિક્ષણના વધારાનો સમાવેશ તેમાં કરવામાં આવ્યો છે કે જેથી કરીને જુનીઅર અને સીનીઅર શાળા વચ્ચેની એકતા જળવાઈ રહે. પ્રાથમિક શાળાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીને યોગ્ય બધી શાળાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. શારીરિક કસરત અને રમતોની બાબતો કોઈ પણ બાકી રાખ્યા સિવાય ચર્ચામાં આવી છે અને તેરવાની, નાચવાની, અને શાળાઓની રમતો અભ્યાસક્રમમાં શરૂઆત કરવા સંબંધી સામાન્ય માર્ગદર્શન કરવામાં આવ્યું છે. ગ્રામ્ય શાળાઓનાં ચોપાનીઆનો સાર અને મોટી ઉમ્મરની કન્યાઓ માટેની પુરવણી દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે. બધી શારીરિક કેળવણીમાં રહેલા મૂળભૂત સિદ્ધાન્તો પુસ્તકમાં

સમગ્રવ્યાં છે અને સામાન્ય રીતે બાળકોને લાયકની શિક્ષણનીપદ્ધતિએ વર્ણવી છે. તેથી કરીને તેને પ્રાયગિક શાળાના ઉપયોગ માટે શારીરિક તાલીમની ખેંચી ગણવી જોઈએ અને સ્ત્રીનીચાર તેમજ છુતીચાર ખાતામાં કામ કરતા શિક્ષકો તેનાથી માહિતગાર હોવા જોઈએ.

ઉભા રહેવાની સારી રિથિતિ.—

સારી રીતે સમતોલ શારીરિક કેળવણીની ચોખ્ખાગાંથી મળતી શારીરિક અને કેળવણીની અસરોનો ઉલ્લેખ કરારનેએ કરવામાં આવ્યો છે. શારીરિક તાલીમનો પ્રથમ હેતુ સારી રીતની રિથિતિ (posture) ખરી રાખવાનો છે અને આ પુસ્તકનો એક મુખ્ય હેતુ એસતાં, - ઉભા રહેતાં અને દરરોજના જીવનના સામાન્ય વ્યવસાયોમાં ખરી રિથિતિ ટેવ તરીકે કેવી રીતે રાખી શકાય તે બતાવવાનો છે. આવી તાલીમનાં પરિણામો બહારનો આવિર્ભાવ અને શારીરિક કેળવણીની દરેક પદ્ધતિની જે અંતિમ કસોટીથી પરીક્ષા થવી જોઈએ તે, ફક્ત કસરતનાજ પાઠોમાં નહિ પણ વર્ગના ઓરડામાં અને રમતના મેદાનમાંની બાળકોની રિથિતિ અને સામાન્ય ચાલવાની રીતમાં માલમ પડે છે; જે વર્ગ કે વ્યક્તિ ખરાબ રીતે ઉભો હોય તો ખરેખર શિક્ષણમાં કાંઈ નિષ્ફળતા મળેલી છે, જો તેના વિદ્યાર્થીઓ શરીરની સારી રિથિતિ કુદરતી રીતે અને ટેવ તરીકે પ્રયત્ન કે કડકપણના દબાવ સિવાય રાખે નહિ તો શિક્ષક ફોલ્ગમંદ ગણી શકાય નહિ.

સારા આરોગ્ય અને સંપૂર્ણ શારીરિક ખીલવણી માટે ખરી રિથિતિ આવશ્યક છે. તે શરીરને યથારે ઉપયોગી, સ્વચ્છ અને સુંદર બનાવે છે. તે સ્વમાન અને તેથી કરીને આત્મવિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવામાં મદદ કરે છે અને આ રીતે સાંકડા ઉપયોગવાદના દૃષ્ટિબિંદુએ પણ તેની સ્પષ્ટ કિમ્મત છે. જે બાળક સીધું ઉભું રહેતાં અને તેનું માથું ઉચ્ચ રાખતાં શીખ્યું છે તેમાં ખીજ બાળ્યતો સરખી હોય તો ખીજું બાળક જે વાંકું વળીને ચાલતું હોય અને નખળા ખાંધાનું હોય તેના કરતાં જિંદગીનો માર્ગ કરવામાં તેને યથારે સારી તક છે. સ્વચ્છ રીતે મોટી જગરે સારી રિથિતિ રાખવાની શારીરિક શક્તિ સાથે બધાં બાળક જન્મે છે. જો અનુકૂળ વાતાવરણ અને કુદરતી ખીલવણી માટે અનુકૂળ તક મળ્યાં હોત તો વિધિસરની અને સુધારણાની કસરતોની ખાસ તાલીમ આપવાની થોડીજ જરૂર રહેત. પણ કમનસીબે મોટી, મંજ્યાનાં બાળકોના સંજંધમાં ઘણી બાળ્યતો એવી હોય છે કે જે તેમના સ્વતંત્ર સાધારણ વિકાસને બાધક હોય છે.

સારી અને ખરાબ સ્થિતિનું શિક્ષક તરફથી નિરીક્ષણ.—

ખામીઓ જોવાની શક્તિ સિવાય સારી અને ખરાબ સ્થિતિના સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન શિક્ષકને થોડાજ કામનું થશે. સારી સ્થિતિમાં શેનો સમાવેશ થાય છે તેની સારી કદર કરી શકાય, ખરા શિક્ષણની અગત્ય સમજવામાં મદદગાર થાય અને શું જોયું તે સિખાય તે ઠરાવાથી નીચેની નોંધ આપવામાં આવી છે. શિક્ષકોએ પોતાની મેળે મનુષ્યના શરીરની રેખા અને રૂપનું અવલોકન કરવાં અને હંમેશાં પોતાની પાસે હમેશની ઉભા રહેવાની સ્થિતિનું સાફ ચિત્ર રાખવા પોતાની જાતને કૃણવીને પોતાના જ્ઞાનને વ્યવહાર ઉપયોગમાં ફેરવવું જોઈએ. જો તેઓ જાતે સારી રીતે ઉભા રહે તો તેઓ વર્ગને તેમ કરવામાં મદદ કરવામાં વધારે સારી રીતે મદદગાર થાય છે. એક વખત જો આ ખરાબર દંદ થાય તો બાળકો ઉપર આંખ ફેરવીને વર્ગ સગવડ રીતે સારી રીતે ઉભો છે કે ખરાબ રીતે ઉભો છે તે નક્કી કરવું અથવા સામાન્ય સ્થિતિ સારી છે અને ખામીવાળી સ્થિતિ થોડામાંજ છે તે નક્કી કરવું સહેલું પડે છે. જો વર્ગ ખામીવાળો હોય તો બધાં બાળકો ઉપરની અસરનું અવલોકન કરતાં કરતાં સ્થિતિ સુધારવાની સામાન્ય કસરતો કરાવવી જોઈએ. જો ખીંછ બાબત હોય તો લાગતાં વળગતાં બાળકોની વ્યક્તિગત સુધારણા કરવી. ગમે તો ડોકરોં ઉભાં હોય, કસરત કરતાં હોય કે રમત રમતા હોય તોએ શિક્ષક વર્ગની સ્થિતિ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ એ અગત્યનો મુદ્દો છે. સારી સ્થિતિ કરતાં ખરાબ સ્થિતિ ઘણીજ વધારે સામાન્ય છે એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ અને ઘણી શાળાઓમાં ૭૫ ટકા જેટલાં બાળકો ખરાબ રીતે ઉભાં રહે છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમનામાં ખરાબ સ્થિતિ જોડે સાધારણ રીતે સંબંધ ધરાવતી એક કે વધારે નાની ખોડો પણ હોય છે.

સપાટ છાતીવાળું, ગોળ ખભાવાળું, આગળ વધેલા માથાવાળું અને વધેલા પેટવાળું બાળક અપવાદ રૂપે નહિ પણ સામાન્ય નિયમ તરીકે હોય છે અને આવા લાગણમાં દેટલેક દરજ્જે કરોડરજ્જુનો વાંક, સપાટ પગ અથવા જાતીનો નીચેના લાગતી ઓછી વૃદ્ધિ હોય છે.

આ ખામીઓ કપડાંથી દંડાએલી હોય છે અને શિક્ષકની આંખ કંગાલ દબથી ટેવાએલી છે તે કારણથી આ ખામીઓ ઘણીજ સામાન્ય છે, છતાં વર્ગની સરેરાશ સ્થિતિ તદ્દન ખરાબ છે તે જાણવામાં ઘણીવાર સંપૂર્ણ નિષ્ફળતા માલમ પડે છે. દેખીતી ખોડો અથવા સામાન્ય કરતાં ધ્યાનમાં આવે એવા તકાવત પકડવા સહેલા છે. પણ આ બાબતો નિશાળ

કરતાં ઠાકારને વધારે લગતી છે. હુપી અને નાની ખામીઓ જે સામાન્ય વર્ગના કામથી અટકાવી શકાય કે સુધારી શકાય તેજ સહેલાઈથી પકડાતી નથી. ખામીઓ અટકાવવી એ બધા કરતાં ચઢિઆતો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. આરામમાં કે ક્રિયામાં હોય તે વખતે શરીરનો આકાર જોવાનું કામ પહેરેલાં કપડાંને લીધે મુશ્કેલ બન્યું છે અને છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓમાં તે વિશેષ છે. ખાસ કરીને કમર અને જાંઘની રેખા જોવી મુશ્કેલ છે. શિક્ષક અને બાળકની દૃષ્ટિએ યોગ્ય યોશાકને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. બહારથી દેખાતી સંતોષકારક સ્થિતિ કસોટીમાંથી પસાર ચાય છે કે નહિ તે જોવા ઓળખાનો ઉપયોગ કોઈક વખત મદદગાર થશે.

એકલી ચઢી પહેરી હોય તેવા બાળકને સારી સ્થિતિ બતાવવી એ આ વિષય સંબંધી તાલીમ આપવાના અભ્યાસક્રમ કે લાપણું એક અગત્યનું અંગ છે. (લુચો આકૃતિ ૧)

સ્થિતિ ઉપર ખરાબ રીતે ઘસર કરનારાં ઘણાં અને વિવિધ પ્રકારના સંજોગો રનાયુનો યાક અને નમળાઈ ઉત્પન્ન કરીને, ટેવ તરીકે થએલી ખરાબ સ્થિતિને ઉત્તેજન આપીને, જેવાં કે જીંધ અને આરામની ઉણપ, અને જીંધ અને આરામ માટેના સારા સંજોગોની ઉણપ, યોગ્ય ખોરાક, યોગ્ય કપડાં અથવા તાજી હવા વગેરેની ઉણપ સંબંધી વિગત આપવાની નથી. આરોગ્ય અને યોગ્ય જીવનના મૌલિક સિદ્ધાન્તો ખોડાં ઓઢાં એન્યુકેશને તેમની આરોગ્ય શિક્ષણની સૂચનાઓ X નામની ચોપડીમાં આપ્યા છે, પણ ચોપણ અને સ્થિતિના અરસપરસ સંબંધ અને જે બાળકનું આરોગ્ય સરેરાશ કરતાં ઉતરતું હોય તેની ખરાબ સ્થિતિને બનાવ સામાન્ય છે તેની નોંધ લઈ શકાય.

સંપૂર્ણ ખીસવણી માટે શરીરનો, તેના સાંધા, રનાયુઓ અને માનસિક અને શારીરિક ક્રિયાઓના પરસ્પર સંબંધી માટેની વિચિત્ર યાંત્રિક રચનાનો નિયમિત ઉપયોગ આવશ્યક છે. કેળવણીકારોને લાગ્યું છે

આકૃતિ ૧

કે દિવસના સારામાં સારા પાંચ કે છ કલાક વૃદ્ધિ પામતાં બાળકોને રહેવાનું હોય અને તેમાંનો ઘણો વખત મેજ પાસે બેસવાનો હોય તો કસરત માટેના નિયમિત સમય રાખવા જોઈએ. નિશાળના સામાન્ય અભ્યાસક્રમના એક ભાગ તરીકે શારીરિક કેળવણી માટે આપેલા સમયનો મોટો ભાગ બાળકોની કુદરતી અને થાક ઉતારનારી ક્રિયાઓમાં-રમતોમાં, રમવામાં, કસરતોમાં, નાચવામાં અને આ-પ્રવૃત્તિઓની તૈયારીઓમાં વાપરવા જોઈએ. અને આ કસરત અને તાલીમની શરીરની સ્થિતિ ઉપર સારી અસર થાય છે. પહેલાં તો ખુલ્લી હવામાં કસરત અને રમત સામાન્ય બાળકને મજબુત, ચપલ અને લાયક બનાવે છે. સ્નાયુની સામાન્ય મજબુતી ટકી રહે છે, વૃદ્ધિ પામતા શરીરમાં શ્વાસ અને લોહીનું વ્રમણ નિયમિત વૃદ્ધિ પામે છે. થાક ઉતારનારી ખુલ્લી હવાની કસરતો ખીંછે રીતે પણ કામ કરે છે. તેની આખી અસર ઉત્સાહ વ્યાપનારી છે, તે સુખ અને સારા જીવનની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. જે બાળકોને કદાચ ઘેર ચિંતા અને નેપંથનો બોલે. ઉપાડવો પડતો હોય, જે બાળકોને નિશાળમાં વધારે સાઈ કામ કરવા માટે વધુ બોલે પંચે હોય, અથવા જેમને કંટાળાભરેલું ઘર હોય તેમને રમતોમાં અને શારીરિક પ્રવૃત્તિઓમાં આનંદ, આરામ અને જિંદગીમાં વધારે જીવન માન્ય પડે છે; અને પરિણામે તેમની ચપલતા, ઢગ અને સ્થિતિ ઉપર તે સારી અસર કરે છે. પણ જે ખરાબ અસર કામ કરી રહી હોય તો ખાસ. ખાખીઓ અટકાવવામાં શારીરિક તાલીમના રોજના પાટો હોય છતાં આ સામાન્ય પ્રવૃત્તિઓ પુરતી ચંપ પડતી નથી. સારી સ્થિતિને ઉત્તેજન આપવા માટે ખાસ યોગ્ય કસરતો જરૂરી છે. એવું માન્ય પડશે કે અભ્યાસક્રમમાં લલામણુ કરેલા ૨૦ મિનિટના શારીરિક કસરતના પાટો એક ભાગે ખીલવણીની કસરતો, અને એક ભાગે આગળ વર્ણવી ગયેલી ખીંછ શાળાઓની તૈયારીના કામના છે. આ ખાસ ખીલવણીની અને સુધારણીની કસરતો દરેક પાઠનો મુખ્ય ભાગ બનવી જોઈએ. અને જે વધારામાં દરરોજ દૈનિક મિનિટો એના જેવી કસરતોમાં યોગ્ય રીતે વાપરવામાં આવે તો બાળકોની સ્થિતિ ઉપર સારી અસર થશે. જે કેળવણીના સત્તાધીશો શારીરિક કેળવણીના નિષ્ણાત વ્યવસ્થાપકની સેવા મેળવે નહિ અને તે પ્રસંગોપાત કસરત થતી જુએ નહિ અને કીમતી વખત સુમાવવામાં નથી આવતો તે જુએ નહિ તો પરિણામ પુરેપુરું ચંતોપકારક આવવાનો મંશવ નથી તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

સરકારી જાહેરખબર

સ્ત્રીઓ માટેની પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓનો નવો અભ્યાસક્રમ

શુદ્ધિપત્રક.—

પહેલું વર્ષ જુનિઅર-દરતકલ્પ, વિષય ૮.

નીચે પ્રમાણે સુધારી વાંચવું:— સાળાપત્ર અંક, ૫-૬ સને ૧૯૩૬

પૃષ્ઠ ૨૧૭, લીટી ૨૧-

અશુદ્ધ

શુદ્ધ

૧. સાહિત્યો (મેકટોઆઈ સહિત)

૧. સાહિત્યો (હેકટોઆઈ સહિત)

બનાવવા.

બનાવવાં.

(મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સા. ના હુકમ નં. એસ. ૬૮/૭૦ ડી. તા. ૧૮-૧૧-૩૬ અને મે. એડ્યુ. ઇન્સપે. સાહેબના હુકમ નં. ૬૫૭૧ તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૬ માં દરેલી સૂચના અનુસાર)

સને ૧૯૩૬માં લેવાયેલી છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર
ફાઇનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના કામની
સમાલોચના, સુધારા માટે સૂચના સાથે

ભાષા:—આ વિષયમાં ઉમેદવારોએ લાખા સંબંધી સામાન્ય પ્રશ્નોના તેમજ સમજુતી વગેરેના ઉત્તર ફીક રીતે આપ્યા હતા, પણ પદ્ય, વ્યુત્પત્તિ અને વ્યાકરણ સંબંધીના પ્રશ્નોના જવાબ અસંતોષકારક હતા. ઘણા ઉમેદવારોની જોડણી કાચી હતી, તેમજ તેઓ વિરાગચિહ્નોનો ઉપયોગ થોડા રીતે કરી શક્યા નહોતા, પદ્યની સમજુતી આપતી વખતે તેઓ લીટીઓને મધમાં મૂકીને સંતોષ માનતા હતા. તેઓ ફેટલાક 'પૂર્ણવર્તમાન કાળ,' 'મૂર્ધન્યવ્યંજન', 'અહિઅસર', 'પુષ્કર', 'સાનુકૂળ' જેવા શબ્દોનો અર્થ ખરાબર આપી શક્યા ન હતા એટલુંજ નહિ, પણ તેઓએ અર્થનો અનર્થ કરી નાખ્યો હતો. લખાણમાં અસ્વચ્છતા હતી. આ વિવચના અભ્યાસ પરત્વે વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકો શિક્ષણ પરત્વે લક્ષ આપતા નથી એવું જણાય છે.

સૂચના:—ભાષાનો વિષય વિદ્યાર્થીઓ રસપૂર્વક શીખે તેટલા માટે શિક્ષકોએ પણ તે વિષયનો અભ્યાસક્રમ પુરતોજ અભ્યાસ કરાવવા લક્ષ આપવું જોઈએ નહિ. વિચાર પ્રદર્શિત કરવા માટે ભાષાનું ભંડોળ વધા-

રવાની ખાસ જરૂર છે, અને તે હેતુ પાર પાડવા માટે વિદ્યાર્થીઓને વધારાનું વાચન કરવા પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ. વળી શિક્ષકનામાં સાહિત્યના જ્ઞાન ઉપરાંત તે શીખવવાની પદ્ધતિનું પણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. ખતલાં સુધી દરેક ગદ્ય કે પદ્યના પાઠને લગતા પ્રશ્નોની પરંપરા યોજવી જોઈએ અને વિદ્યાર્થીઓને તેના જવાબ ઘેરથી વિચારી લાવવા કહેવું જોઈએ, અને પ્રશ્નને પ્રશ્નને તે સંબંધી લેખી જવાબ પણ તેમની પાસેથી માગવા જોઈએ. વળી શાળામાં ચર્ચાગંડળ સ્થાપી તે દ્વારા અનેક વિષયોની ચર્ચા કરવાવાથી વિદ્યાર્થીઓની વિચાર કરવાની, ચર્ચા ચલાવવાની અને લાપ્તા ઉપર કાબુ મેળવવાની શક્તિ વધશે.

વ્યાકરણ, પિંગળ અને વ્યુત્પત્તિ વગેરેમાં અનેક યુક્તિઓ વારંવાર યોજવી જોઈએ અને તે બધું લાપાની સમજ અર્થે કેટલું ઉપયોગી છે તેનો તેમને સચોટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ.

નિબંધ:—કેટલાક ઉમેદવારોએ લાપાની દૃષ્ટિએ નિબંધ સારા લખ્યો હતો પણ તેમનામાં વિચારોની ખામી જણાઈ આવી હતી, અને વિચારની યોજના ક્યાં વિના ગમે તેમ જાણી નાખ્યું હતું, આથી નિબંધમાં સાંકળ સ્પષ્ટ થતી નહોતી. ધણા ઉમેદવારોની જોડણી કાચી હતી અને તેઓ વિરામચિહ્નો યોગ્ય રીતે મૂકી શક્યા નહોતા. નિબંધને પરિચ્છેદમાં ગોઠવી લખવાની શક્તિ ઉમેદવારોમાં જણાતી નહોતી. બહુજ થોડા ઉમેદવારોએ ‘સદકારી મંડળી’ વિશે લખ્યું હતું “આગસુધારણા”ના વિષય સમજ્યા વિના કેટલાકે તે વિશે અધુરું લખાણ કર્યું હતું.

રિપોર્ટ:—જે અધિકારીને રિપોર્ટ કરવાના હતા તે અધિકારીઓની ઉપર કેવા સીરનાભાથી રિપોર્ટ મોકલવો તેનો વણ થોડા ઉમેદવારોને ખ્યાલ હતો. વળી વિષયનાં ગયાળાંનો ખોટો અર્થ કરી રિપોર્ટ કરવામાં આવ્યો હતો. રિપોર્ટ કોના નામથી અને તે કેવી રીતે કરવો તેની પણ સમજ તેમને નહોતી.

સૂચના:—નિબંધ લેખનકળાની દૃષ્ટિથી કરાવવાની ધણી જરૂર છે. એકલા વિચારોની સાગથી સારા નિબંધ લેખનને માટે પુરતી નથી. કળા હંમેશાં મદાવરાથી અને યોગ્ય માર્ગસૂચનથી સાધ્ય થાય છે, જે બાબત શિક્ષકોએ તેમજ વિદ્યાર્થીઓએ ધ્યાનમાં રાખવાની છે; એટલા માટે સારા પદલેખન કે ગદ્યલેખનના નમુના તેમની સમક્ષ રજૂ કરવા જોઈએ, તે ઉપર વિચેચન થવું જોઈએ અને લેખનમાં કળા ક્યાં અને કેવી રીતે ખતાવવામાં આવી છે તેનો ખ્યાલ બહુ સ્પષ્ટનાપૂર્વક શિક્ષકોએ આપવો

જોઈએ. આખો નિર્ગંધ એક આદર્શ અથવા હેતુ પુરો પાડે છે, અને તે લેખનમાં વિવિધ વિચારશુદ્ધિથી કેવી રીતે પાર પડે તેની સૂચના વખતો વખત શિક્ષકે આપવી જોઈએ. પરિચ્છેદ અને વાક્યરચના નિર્ગંધની સ્પષ્ટતા માટે ફેટલાં આવશ્યક છે તેની સમજ આપવી જોઈએ.

વિરામચિહ્નોનો ઉપયોગ ક્યાં, કેવી રીતે કરવો તેના ઉપર શિક્ષકે ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ અને તેની આવશ્યકતા પણ સકારણ સમજાવવી જોઈએ.

રિપોર્ટ લખવામાં પુસ્તકીઆ જ્ઞાનથી ટ્રાઈ લાભ મળે તેમ નથી.. વહેવારમાં આવી જ્ઞાનનાં દક્ષતરી લખાણ કેવી રીતે થાય છે તેના નમુના બતાવવા જોઈએ, અને તે પ્રમાણે તેની સમજાવૂંદ નક્ક કરવા વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરવા જોઈએ.

રિપોર્ટ કરનાર પોતે કેવો ઝોઢો ભોગવે છે અને કયા આધિકારીને રિપોર્ટ કેવી રીતે કરવો જોઈએ તેની વિગતવાર ગાહિતી આપવી જોઈએ; કારણ કે ગમે તે રિપોર્ટ ગમે તે આધિકારીને ગમે તે પ્રકારે લખી નાખવાનો હોતો નથી. આ બાબત બહુ વહેવાર સ્પષ્ટપણી છે, માટે વર્ગ-શિક્ષણમાં તેની ઉપેક્ષા કરવી ઘટતી નથી.

મુખપાઠ:—વાચન શીકે હતું.

હસ્તલેખવાચન:—આવું લખાણ વાંચની વખતે વિદ્યાર્થીઓ ધીમેધીમ શાંતી શકતા હતા.

સૂચના:—કવિતાનો મુખપાઠ અને કાંઈક વાચન વિશેષ પ્રમાણમાં વધું જોઈએ.

ગણિત:—પરિક્ષકે ઉમેદવારોના કામમાં પદ્ધતિ જેવું કશું જોઈ શક્યા નહોતા. લખના ગણવામાં કમ અને વિચારપૂર્વકનું કામ જોવામાં આવ્યું નહોતું. ઉમેદવારોને નાણાનો વ્યવહાર કેવી રીતે ચાલે છે તેનો ખ્યાલ નહોતો. લખાણ કામમાં સ્વચ્છતા જાળવવામાં આવી નહોતી.

ભૂગિતિ:—ધણ શેઠા ઉમેદવારોએ ઉપરિલેખેલો સંબંધીત પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ જવાબ ખોટા હતા. શાળાઓમાં આ બાબત ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી એમ માલમ પડે છે. ભૂગિતિની નિદાનીઓની સમજ પણ તેમને થોડી રીતે હતી નહિ. પક્ષ અને સાધ્ય શું છે તેની તેઓને પ્રગત્ય હતી નહિ. કિયામત કામમાં ભૂગિતિનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરતાં આવડ્યો નહોતો, અને લીધેલાં માપ અર્શ જણાયાં નહોતાં. વળી તેઓ ખુદિની કસોટીના પ્રશ્નોના જવાબ આપી

૧૯૩૬ માં લેવાયેલી છોકરાઓની વ.દા.પ.માં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓની સમાલો, કે જે શક્યા નહોતા, કેટલાક ઉમેદવારોના કામ ઉપરથી જોવાઈ આવ્યું હતું કે તેઓએ અભ્યાસક્રમ પુરો કર્યો હતો નહિ.

દેશીનામું:—ઉમેદવારોને વિગતખાતાની ખીલકુલ માહિતી હતી નહિ અને ઘણાએ સરવૈયું કાઢવામાં બૂલો કરેલી હતી. ત્રામાલેખનમાં સ્પષ્ટતાની જે ખાસ જરૂર છે તે જોવામાં આવી નહોતી.

સૂચના:—**ગણિત:**—શિક્ષકે અભ્યાસક્રમ પુરો કરી નાખવાની કદી પણ ઉતાવળ કરવી જોઈએ નહિ. જે અમલની ખામત છે તે એ છે કે ગણિતના દરેક દરેક સિદ્ધાંતનું બાળકને સચોટ અને વારતવિક્ત જ્ઞાન મળવું જોઈએ. સિદ્ધાંતના સ્પષ્ટીકરણ અર્થે પ્રથમ જે મહેનત પડશે તેનું પરિણામ એ આવશે કે પછીથી બાળકોને ફરી ફરીને તેના તેજ સિદ્ધાંતો શીખવવાનું બાકી રહેશે નહિ; એટલા માટે સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરતા દાખલા ગણતી વખતે ક્રમિક પગથીઓની પુરેપુરી સમજ તેમને પાડવી જોઈએ અને વહેવાર જ્ઞાનથી તેનું સમર્થન કરી સિદ્ધાંતો સ્પષ્ટ કરવા જોઈએ. આકૃતિઓ આ વિષયની સમજ પાડવામાં ઘણી મદદરૂપ થઈ પડે છે. શિક્ષકે જાતે કા. પા. માં દાખલા ગણી તેનાં પગથીઓને અને પદ્ધતિને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. મુખ્યગણિતથી બાળકની મગજશક્તિને ઉત્તેજ શકાય છે એટલું જ નહિ, પણ તેમાં રહેલા સામાન્ય સિદ્ધાંતો પણ તેનાથી સમજાવી શકાય છે; માટે મુખ્યગણિતનો મહાવરો કરાવવો જોઈએ. ઉપલાં ધોરણોમાં તો આ કામ ઘણી ત્વરાથી થઈ શકે તેમ હોય છે.

ભૂમિતિ:—જેમ ગણિતમાં સ્પષ્ટતા, સ્પષ્ટતા અને વારતવિક્તતા આવશ્યક છે તેમ ભૂમિતિમાં પણ તેજ જામતોની બદ્ધે તેથી વધારે ચોકસાઈ જામતોની જરૂર છે; કારણ કે આ વિષય પણ દુનીઆદારીના જ્ઞાન સાથે તેટલો જ નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. આથી આકૃતિઓ કાઢવામાં કે દલીલો રજૂ કરવામાં સાવધાનતાની જરૂર છે. શિક્ષકે જાતે તેનું કામ ચલાવી લેવું જોઈએ નહિ; એટલા માટે જ પ્રમેય કે કૃત્યમાં આવતા સિદ્ધાંતો, પ્રેક્ષા, સાધ્ય વગેરેનો વિદ્યાર્થીઓને બહુ સચોટ ખ્યાલ હોવો જોઈએ. સાધનો વાપરવામાં પણ તેટલી જ કુશળતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. કાષ્ટપણ રીતે આ વિષયમાં ગોખણપંદીને સ્થાન મળવું જોઈએ નહિ. જે જે નિશાનીઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેનો ક્યાં અને કેવી રીતે લેખી ઉપયોગ કરવો જોઈએ તે બરાબર સમજાવવું જોઈએ.

નામું:—આ વિષય પણ વહેવાર હોવાથી વેપારીઓના ખર્ચ ચોપડા લાવી વર્ગને તેવી જાતનું કામ જતાવવું જોઈએ, અને સહકારી ચોજના દ્વારા પણ તે કામ વહેવાર રીતે શીખવી શકાય તેમ છે. વિદ્યાર્થીઓ જે

બૂલો કરે છે તેના કારણરૂપે તે વિષયનું તેમનું અગ્નિ જ છે. નામાલેખનનો તેમને વારંવાર અભ્યાસ થવો જોઈએ અને શિક્ષકે તે કામ ચીવટથી બરાબર તપાસવું જોઈએ. પારિભાષિક શબ્દોનો યથાયોગ્ય ખ્યાલ ફેડ પાડી આપવો જોઈએ.

ઇતિહાસ:—આ વિષયમાં કામ એકંદરે ઠીક હતું, પણ વિદ્યાર્થીઓને સમયનો ખ્યાલ નહોતો. તેથી જુદા જુદા વખતમાં થઈ ગયેલા પુરોષોને સમકાલીન ગણી કાઢવા હતા. ઉમેદવારો પ્રશ્નો વાંચવાની પણ તરફી સેતા નથી. કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર એવઝાઈ જાય છે, અને ૮ માંથી ૫ પ્રશ્નના ઉત્તર આપવાને બદલે કેટલાકે બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી દીધા હતા. સમજ વગરનું લખાણ કરી નાખવાથી કેટલાકે ન જોઈતું લખી નાખ્યું હતું. કંઈ ખીનાઓ કોના વખતમાં બની હતી તેનો તેમને ખ્યાલ નહોતો. દા. " રેલ્વે શેરશાહના વખતમાં બાંધવામાં આવી હતી. સહાયકારી યોજના, મોન્ટેગ્યુએમ્સફર્ડ સુધારા, તટરથ રાજનીતિ, ચોથા મરાઠા વિગ્રહ, વેલ્વેલીએ સરજોન શેરને સહાયકારી લશ્કર પોતાના રાજ્યમાં રાખવા કહ્યું"—વગેરેના જવાબોથી જણાઈ આવ્યું હતું કે તેમને ઐતિહાસિક ખીનાઓનું ચોક્કસ જ્ઞાન નહોતું.

સૂચના:—મનુષ્ય જીવનનો વિકાસ દેશમાં કેવી રીતે થયો અને ક્યાં રાજકીય કારણોથી રાજ્યવ્યવસ્થા બદલાતી આવી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. ઇતિહાસની તવારીખો જે કે ગોખવાની હોતી નથી તોપણ યુગ-પ્રવર્તક બનાવેલા સંગ્રહમાં તારીખો યાદ રાખવી એ સમયનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન કરાવનારી બાબત છે. ઐતિહાસિક પુરોષોનાં જીવન ચરિત્રો આપવાથી તેમના વખતમાં ક્યા ક્યા અગત્યના બનાવો બન્યા અને તેમાં તે પુરોષોએ શેા અગત્યનો ફિરસો આપ્યો છે તે સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ. આથી તેમના વિષેનું જ્ઞાન સચોટ અને સ્પષ્ટ થશે. વર્ગમાં તવારીખના નકશા તૈયાર કરી ચોડવા જોઈએ જેથી વારંવાર વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન તે તરફ દોરી ચકાય. શિક્ષકો તરફથી ઇતિહાસનું પુરતક વાંચી લેવાનું કહેવામાં આવ્યાથી વાસ્તવિક ઇતિહાસનું જ્ઞાન થતું નથી અને વિદ્યાર્થીઓ તે ગોખી નાખે છે. પ્રશ્નોની યોજના કરવામાં આવે તો તેઓ સમજપૂર્વક ઇતિહાસ વાંચતાં રીખશે. લઝાઈના પ્રશ્નો ગોખાવવા કરતાં તેનાં કારણો અને પારિણામ તરફ વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે, તેમજ અન્ય બનાવોમાં માનવ જીવનની છાપ કેવી રીતે ક્યા સ્વરૂપમાં પડે છે એ સમજાવવામાં આવે તોજ ઇતિહાસશિક્ષણ યોગ્ય સ્વરૂપમાં આપી શકાય. આથી રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક કે અન્ય સુધારા કેવા સ્વરૂપમાં અગત્યમાં આવે છે તેનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ થશે. પાઠ્યપુસ્તકજ ઇતિહાસશિક્ષણ માટે

૧૯૩૬ માં લેવાએલી છોકરાઓની વ.ફ.પ.માં એટલા વિદ્યા.કામની સમાલો.ઠપ

પુરતું નથી; વિષયને પુષ્ટિ આપનારાં બીજાં પુસ્તકોનો પણ સાથે સાથે અભ્યાસ થવો જોઈએ.

ભૂગોળ:—ઉમેદવારોનું કામ સાધારણ રીતે ઠીક હતું, પણ નકશો દોરી તેમાં સ્થળો પુરનારું કામ અસંતોષકારક હતું. ધરતીકંપ, અક્ષાંશ. રેખાંશ, વગેરેની સમજૂતી બરાબર નહોતી. કેટલાક ઉમેદવારોના જવાબ મુદ્દાસર નહોતા અને કેટલાકે બધાજ પ્રશ્નોના જવાબ આપી દીધા હતા.

સૂચના:—ભૂગોળશિક્ષણને જેમ બને તેમ વહેવાર બનાવવું જોઈએ, અને અવલોકન અને અનુભવ ઉપરથી આ વિષય શીખવવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓને તેમાં રસ પડશે એટલું જ નહિ, પણ તેમનું જ્ઞાન પણ વધારે સારું, સચોટ અને પાકું થશે. આટલાસનો ઉપયોગ કરવો એ બહુ જરૂરી બાબત છે, તેમજ તે કામ સહિય થાય તેટલા માટે નકશા દોરાવવા જોઈએ અને તેમાં હડાડત પુરાવથી જોઈએ. ગામડાંમાં આ વિષયના શિક્ષણનું આધુનિક સ્વરૂપ હજી પુરેપુરું સમજાયું નથી. ઉપરી અધિકારીઓએ પણ એ બાબત પર લક્ષ આપવું જોઈએ. ચિત્રોનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો તે શિક્ષણમાં ગદ્ગદપ કીમતી સાધન છે.

વિજ્ઞાન—આરોગ્ય:—ઉમેદવારોએ ઉત્તર ઠીક આપ્યા હતા, પણ તેમાંના ઘણા અનિશ્ચિત હતા. કેટલાક ઉત્તર બહુ લાંબા અને અર્થ વિનાના હતા. એટલેલી અને એસિડ વચ્ચેનો તફાવત તેઓ બરાબર સમજી શક્યા નહોતા, અને પદાર્થવિજ્ઞાન સંબંધી પણ તેમનામાં કચાસ હતી. આરોગ્યના વિષયમાં રોગનાં ચિહ્નો તેઓ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શક્યા નહોતા. કોલેરા અને પ્લેગની માહિતી આપવામાં ગરબડ કરી નાખી હતી.

સૂચના:—વિજ્ઞાનના પ્રયોગો વિદ્યાર્થીઓ પાસેજ કરાવવા જોઈએ. ચિત્રોથી કે સ્કેચ દોરી સાહિત્યો અને પ્રયોગનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. સમજૂતીપૂર્વક તેની નોંધ લેવરાવવી જોઈએ. આરોગ્યના વિષયમાં પણ જેમ બને તેમ વહેવાર જ્ઞાન આપવું જોઈએ.

એટીવાડી અભ્યાસક્રમ—

આ વિષયમાં મજબૂતપત્રકના કામ સિવાય બીજા વિષયોમાં વિદ્યાર્થીઓએ સંતોષકારક કામ કરી બતાવ્યું હતું. નિબંધલેખનમાં વિરામચિહ્નો અને શૈલી સંબંધી દોષો જેવામાં આવ્યા હતા, અને પેરેબ્રાફ વિના નિબંધ સળંગ લખી નાખ્યો હતો.

ઉર્દૂ અભ્યાસક્રમ

ભાષા:—(પહેલો વિષય ઘ અને ફ)—આ વિષયમાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓનું કામ સંતોષકારક હતું. બ્યાકરજીનો વિષય કામો જણાયો હતો અને મુજરાતી તેમજ ઉર્દૂ શબ્દોનો સેગમેન્ટ કરી નાખ્યો હતો.

મુખપાઠ:—(પહેલો વિષય અને ૬ દ્વો વિષય)—પહેલો વિષય—
અ અને હ—ઉમેદવારો ઉતાવળથી વાંચી જતા હતા અને વિરામચિહ્નો—
અદ્વિરામ વગેરે પર લક્ષ આપતા નહોતા. તેઓ વાંચેલું ભાષ્યેજ સમજી
શકતા હતા. ઉચ્ચાર દોષ પણ જોવામાં આવ્યા હતા, અને કવિતાઓ
બગબગ મોંઝે બોલી શકતા નહોતા. તેઓ ટુંકા અક્ષરથી બાંધેલાં મથાળાં
યોગ્ય રીતે વાંચી સમજાવી શકતા નહોતા.

છઠ્ઠો વિષય અ અને ક:—ઉમેદવારો વાચન દોષવાળું અને ઉતાવળથી
કરી જતા હતા. હસ્તલેખોના વાચનનો વિશેષ મહાવરો થવાની જરૂર છે.

બીજો વિષય:—નિબંધ અને રિપોર્ટ:—આ વિષયમાં વિદ્યાર્થી-
ઓએ એકંદર ફીક કામ બતાવ્યું હતું, પણ વિચાર ગોઠવી લખવાની
બાબી જણાઈ આવી હતી. પરિચ્છેદ પાઠ્યમાં આવ્યા નહોતા. લેખનમાં
છેકા બહુ જોવામાં આવ્યા હતા, અને વિષયાન્તર પણ થયું હતું.

ત્રીજો વિષય:—ગણિત:—અંકગણિત—વિદ્યાર્થીઓનું આ વિષયનું
કામ એકંદર ફીક હતું. ફેટલાકે દાખલાની રકમ સમજ્યા વિના તે
ગણી કાઢ્યા હતા.

ભૂમિતિ:—આ વિષયમાં તેમનું કામ સંતોષકારક હતું પણ તેઓ
ફેટલાક પ્રશ્નો સમજ્યા હતા નહિ.

દેશીનામું:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. બેવડી નોંધ કરવામાં
ફેટલાકે બુલો કરી હતી.

શોધો વિષય:—ઈતિહાસ:—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું, પણ
ઉર્દૂ જોડણી અને ભાષા સંબંધી દોષો જોવામાં આવ્યા હતા.

ભૂગોળ:—વિદ્યાર્થીઓનું કામ ઘણું સંતોષકારક હતું, પણ નકશામાં
હકીકત પુરવાની બાબત સંતોષકારક નહોતી. પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું શિક્ષણ
જોઈએ તેવું થતું નથી.

પાંચમો વિષય:—પદાર્થવિજ્ઞાન અને રસાયણવિજ્ઞાન:—એ
બંને વિષયોમાં ઉમેદવારો ઘણા નમજા માલમ પડ્યા હતા. પ્રયોગોથી
જ્ઞાન મેળવવાની ઉણપ જણાઈ આવી હતી, કારણકે ફેટલાક જવાબ ગોળી
નાખેલા જણાયા હતા.

છઠ્ઠો વિષય:—ભાષા:—ઘણા ઉમેદવારોએ રિપોર્ટલેખન કર્યું હતું
અને થોડાકે પત્રલેખન કર્યું હતું, પણ તેમાં ઘણા ઉમેદવારોએ બહુજ ટુંકું
લખાણ કરી નાખ્યું હતું. ગુજરાતી તેમજ ઉર્દૂ ભાષામાં શબ્દોની જોડણી
બુલોવાળી હતી.

નોંધ:—ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓના કામની બાબતમાં આપેલી સૂચનાઓ
અંદોળિય પણ ધ્યાનમાં રાખવી.

પંચાંગ—૫૦ સં ૧૯૩૭

સંવત ૧૯૮૩-૮૪

હીજરી સન ૧૩૫૫-૫૬

બા-ચુઆરી માગસર-પોષ સવાલ- છંદકાદ	ફેબ્રુઆરી પોષ-મહા છંદકાદ- છંદકાદ	માર્ચ મહા-ફાગણ છંદકાદ- મહોરમ	એપ્રિલ ફાગણ ચૈત્ર મહોરમ- સકર	મે ચૈત્ર-વૈશાખ સકર-રવીર- લગવલ	જુન વૈશાખ જ્યેષ્ઠ રવીરલગવલ રવીરલગવલખર
શુક્ર	૧૫ ૧૭ સોમ	૧ ૧૮ સોમ	૪ ૧૭ શુક્ર	૫ ૧૮ શનિ	૧ ૧૬ મંગળ
શનિ	૧ ૧૮ મંગળ	૭ ૧૯ મંગળ	૫ ૧૮ શુક્ર	૧ ૧૯ રવિ	૧ ૨૦ શુક્ર
રવિ	૧ ૧૯ શુક્ર	૮ ૨૦ શુક્ર	૧ ૧૯ શનિ	૭ ૨૦ સોમ	૭ ૨૧ શુક્ર
સોમ	૭ ૨૦ શુક્ર	૯ ૨૧ શુક્ર	૭ ૨૦ રવિ	૮ ૨૧ મંગળ	૮ ૨૨ શુક્ર
મંગળ	૮ ૨૧ શુક્ર	૯ ૨૨ શુક્ર	૮ ૨૧ સોમ	૯ ૨૨ શુક્ર	૯ ૨૩ શનિ
શુક્ર	૯ ૨૨ શનિ	૧૦ ૨૩ શનિ	૯ ૨૨ મંગળ	૧૦ ૨૩ શુક્ર	૧૧ ૨૪ રવિ
શુક્ર	૧૦ ૨૩ રવિ	૧૧ ૨૪ રવિ	૧૦ ૨૩ શુક્ર	૧૧ ૨૪ શુક્ર	૧૨ ૨૫ સોમ
શુક્ર	૧૧ ૨૪ સોમ	૧૨ ૨૫ સોમ	૧૧ ૨૪ શુક્ર	૧૨ ૨૫ શનિ	૧૩ ૨૬ મંગળ
શનિ	૧૨ ૨૫ મંગળ	૧૩ ૨૬ મંગળ	૧૨ ૨૫ શુક્ર	૧૩ ૨૬ રવિ	૧૪ ૨૭ શુક્ર
રવિ	૧૩ ૨૬ શુક્ર	૧૪ ૨૭ શુક્ર	૧૩ ૨૬ શનિ	૧૪ ૨૭ સોમ	૦ ૨૮ શુક્ર
સોમ	૧૪ ૨૭ શુક્ર	૦ ૨૮ શુક્ર	૧૪ ૨૭ રવિ	૦ ૨૮ મંગળ	૧ ૨૯ શુક્ર
મંગળ	૦ ૨૮ શુક્ર	૧ ૨૯ શુક્ર	૦ ૨૮ સોમ	૧ ૨૯ શુક્ર	૨ ૧ શનિ
શુક્ર	૧ ૨૯ શનિ	૨ ૧ શનિ	૧ ૨૯ મંગળ	૩ ૧ શુક્ર	૩ ૨ રવિ
શુક્ર	૨ ૩૦ રવિ	૩ ૨ રવિ	૨ ૩૦ શુક્ર	૪ ૨ શુક્ર	૪ ૩ સોમ
શુક્ર	૩ ૧ સોમ	૫ ૩ મામ	૩ ૧ શુક્ર	૫ ૩ શનિ	૫ ૪ મંગળ
શનિ	૪ ૨ મંગળ	૬ ૪ મંગળ	૪ ૨ શુક્ર	૬ ૪ રવિ	૬ ૫ શુક્ર
રવિ	૫ ૩ શુક્ર	૭ ૫ શુક્ર	૫ ૩ શનિ	૭ ૫ સોમ	૮ ૬ શુક્ર
સોમ	૬ ૪ શુક્ર	૮ ૬ શુક્ર	૬ ૪ રવિ	૮ ૬ મંગળ	૯ ૭ શુક્ર
મંગળ	૭ ૫ શુક્ર	૯ ૭ શુક્ર	૭ ૫ સોમ	૯ ૭ શુક્ર	૧૦ ૮ શનિ
શુક્ર	૮ ૬ શનિ	૧૦ ૮ શનિ	૮ ૬ મંગળ	૧૦ ૮ શુક્ર	૧૧ ૯ રવિ
શુક્ર	૯ ૭ રવિ	૧૧ ૯ રવિ	૧૦ ૭ શુક્ર	૧૧ ૯ શુક્ર	૧૨ ૧૦ સોમ
શુક્ર	૧૧ ૮ સોમ	૧૨ ૧૦ સોમ	૧૧ ૮ શુક્ર	૧૨ ૧૦ શનિ	૧૨ ૧૧ મંગળ
શનિ	૧૨ ૯ મંગળ	૧૩ ૧૧ મંગળ	૨ ૯ શુક્ર	૧૦ ૧૧ રવિ	૧૩ ૧૨ શુક્ર
રવિ	૧૩ ૧૦ શુક્ર	૧ ૧૨ શુક્ર	૧૩ ૧૦ શનિ	૧૪ ૧૨ સોમ	૧૪ ૧૩ શુક્ર
સોમ	૧૪ ૧૧ શુક્ર	૧૫ ૧૩ શુક્ર	૧૪ ૧૧ રવિ	૧૫ ૧૩ મંગળ	૧૫ ૧૪ શુક્ર
મંગળ	૧૫ ૧૨ શુક્ર	૧૬ ૧૪ શુક્ર	૧૫ ૧૨ સોમ	૧૬ ૧૪ શુક્ર	૧૭ ૧૫ શનિ
શુક્ર	૧૬ ૧૩ શનિ	૧ ૧૫ શનિ	૧૬ ૧૩ મંગળ	૨ ૧૫ શુક્ર	૨ ૧૬ રવિ
શુક્ર	૨ ૧૪ રવિ	૩ ૧૬ રવિ	૨ ૧૪ શુક્ર	૩ ૧૬ શુક્ર	૩ ૧૭ સોમ
શુક્ર	૩ ૧૫ ...	... સોમ	૨ ૧૫ શુક્ર	૪ ૧૭ શનિ	૪ ૧૮ મંગળ
શનિ	૪ ૧૬ ...	... મંગળ	૩ ૧૬ શુક્ર	૫ ૧૮ રવિ	૫ ૧૯ શુક્ર
રવિ	૫ ૧૭ ...	... શુક્ર	૪ ૧૭ ...	... સોમ	૬ ૨૦ ...

તારીખ	બુધાર્થ જેદ-અગાડ રશીદઅગાધર જમાદીલઅવલ	ઓગસ્ટ અવાડ-આવણ જમાદીલઅવલ જમાદીલઅગાધર	સપ્ટેમ્બર આવણ-લાદ. જમાદીલઅગાધર રજબ	ઓક્ટોબર લાદરવા- આસો રજબ સાબીન	નવેમ્બર આસો-કારતક સાબાન- રમજાન	ડિસેમ્બર કારતક- માગસર રમજાન- સવાલ
૧ ગુરુ	૫૮૨૧૨વિ	૯૨૩ મુધ	૧૧૨૫ શુક્ર	૧૨૨૫ સોમ	૧૩૨૬ મુધ	૧૪૨૬ મુધ
૨ શુક્ર	૯૨૨ સોમ	૧૧૨૪ ગુરુ	૧૨૨૬ શનિ	૧૩૨૬ મંગળ	૧૪૨૭ ગુરુ	૦)) ૧૪૨૭ ગુરુ
૩ શનિ	૧૦૨૩ મંગળ	૧૨૨૫ શુક્ર	૧૪૨૭ રવિ	૧૪૨૭ મુધ	૦)) ૧૮ શુક્ર	૦)) ૧૮ શુક્ર
૪ રવિ	૧૧૨૪ મુધ	૧૩૨૬ શનિ	૦)) ૨૮ સોમ	૦)) ૨૮ ગુરુ	૧૨૬ શનિ	૧૨૬ શનિ
૫ સોમ	૧૨૨૫ ગુરુ	૧૪૨૭ રવિ	૧૨૬ મંગળ	૧૨૬ શુક્ર	૨૧૨૬ રવિ	૨૧૨૬ રવિ
૬ મંગળ	૧૩૨૬ શુક્ર	૦)) ૨૮ સોમ	૨૩૦ મુધ	૨૩૦ શનિ	૩૨૩૦ સોમ	૩૨૩૦ સોમ
૭ મુધ	૧૪૨૭ શનિ	૧૨૬ મંગળ	૩૧ ગુરુ	૩૧ રવિ	૪૩ મંગળ	૪૩ મંગળ
૮ ગુરુ	૦)) ૨૮ રવિ	૨૧ મુધ	૪૨ શુક્ર	૪૨ સોમ	૫૪ મુધ	૫૪ મુધ
૯ શુક્ર	૧૨૬ સોમ	૩૨ ગુરુ	૫૩ શનિ	૫૩ મંગળ	૬૫ ગુરુ	૬૫ ગુરુ
૧૦ શનિ	૨૧ મંગળ	૪૩ શુક્ર	૫૪ રવિ	૬૪ મુધ	૭૬ શનિ	૭૬ શનિ
૧૧ રવિ	૪૨ મુધ	૫૪ શનિ	૬૫ સોમ	૭૫ ગુરુ	૮૭ ગુરુ	૮૭ ગુરુ
૧૨ સોમ	૫૩ ગુરુ	૬૫ રવિ	૭૬ મંગળ	૮૬ શુક્ર	૯૮ રવિ	૯૮ રવિ
૧૩ મંગળ	૬૪ શુક્ર	૭૬ સોમ	૮૭ મુધ	૯૭ શનિ	૧૦૯ સોમ	૧૦૯ સોમ
૧૪ મુધ	૭૫ શનિ	૮૭ મંગળ	૯૮ ગુરુ	૯૮ રવિ	૧૧૧૦ મંગળ	૧૧૧૦ મંગળ
૧૫ ગુરુ	૮૬ રવિ	૯૮ મુધ	૧૦૯ શુક્ર	૧૦૯ સોમ	૧૨૧૧ મુધ	૧૨૧૧ મુધ
૧૬ શુક્ર	૮૭ સોમ	૧૦૯ ગુરુ	૧૧૧૦ શનિ	૧૧૧૦ મંગળ	૧૩૧૨ ગુરુ	૧૩૧૨ ગુરુ
૧૭ શનિ	૯૮ મંગળ	૧૧૧૦ શુક્ર	૧૨૧૧ રવિ	૧૨૧૧ મુધ	૧૪૧૩ શનિ	૧૪૧૩ શનિ
૧૮ રવિ	૧૦૯ મુધ	૧૨૧૧ શનિ	૧૩૧૨ સોમ	૧૩૧૨ ગુરુ	૧૫૧૪ રવિ	૧૫૧૪ રવિ
૧૯ સોમ	૧૧૧૦ ગુરુ	૧૩૧૨ રવિ	૧૪૧૩ મંગળ	૧૪૧૩ શનિ	૧૬૧૫ સોમ	૧૬૧૫ સોમ
૨૦ મંગળ	૧૨૧૧ શુક્ર	૧૪૧૩ સોમ	૧૫૧૪ મુધ	૧૫૧૪ ગુરુ	૧૭૧૬ મંગળ	૧૭૧૬ મંગળ
૨૧ મુધ	૧૩૧૨ શનિ	૧૪૧૪ મંગળ	૧૬૧૫ ગુરુ	૧૬૧૫ રવિ	૧૮૧૭ મુધ	૧૮૧૭ મુધ
૨૨ ગુરુ	૧૪૧૩ રવિ	૧૫૧૫ મુધ	૨૧૧૬ શુક્ર	૨૧૧૬ સોમ	૧૯૧૮ શનિ	૧૯૧૮ શનિ
૨૩ શુક્ર	૧૫૧૪ સોમ	૨૧૧૬ ગુરુ	૩૧૧૭ શનિ	૩૧૧૭ મંગળ	૨૦૧૯ ગુરુ	૨૦૧૯ ગુરુ
૨૪ શનિ	૧૬૧૫ મંગળ	૩૧૧૭ શુક્ર	૪૧૧૮ રવિ	૪૧૧૮ મુધ	૨૧૨૦ શુક્ર	૨૧૨૦ શુક્ર
૨૫ રવિ	૧૭૧૬ મુધ	૪૧૧૮ શનિ	૫૧૧૯ સોમ	૫૧૧૯ ગુરુ	૨૨૨૧ શનિ	૨૨૨૧ શનિ
૨૬ સોમ	૩૧૧૭ ગુરુ	૫૧૧૯ રવિ	૬૨૨૦ મંગળ	૬૨૨૦ શુક્ર	૨૩૨૨ રવિ	૨૩૨૨ રવિ
૨૭ મંગળ	૪૧૧૮ શુક્ર	૬૨૨૦ સોમ	૮૨૨૧ મુધ	૮૨૨૧ શનિ	૨૪૨૩ સોમ	૨૪૨૩ સોમ
૨૮ મુધ	૫૧૧૯ શનિ	૭૨૨૧ મંગળ	૯૨૨૨ ગુરુ	૯૨૨૨ રવિ	૨૫૨૪ મંગળ	૨૫૨૪ મંગળ
૨૯ ગુરુ	૬૨૨૦ રવિ	૮૨૨૨ મુધ	૧૦૨૩ શુક્ર	૧૦૨૩ સોમ	૨૬૨૫ મુધ	૨૬૨૫ મુધ
૩૦ શુક્ર	૭૨૨૧ સોમ	૯૨૨૩ ગુરુ	૧૧૨૪ શનિ	૧૧૨૪ મંગળ	૨૭૨૬ ગુરુ	૨૭૨૬ ગુરુ
૩૧ શનિ	૮૨૨૨ મંગળ	૧૦૨૪ ...	... રવિ	૧૨૨૫ ...	... શુક્ર	૧૨૨૫ ...

તેમાર કરનાર ચંદ્રશંકર લખાનીશંકર બાની

હેમાસ્તર પોલિસ હેડક્વાર્ટર્સ રોડ

ગોધરા (પંચમકોલ)

પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ અને લાયઝેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કર્તા	પ્રગટ કર્તા (ટેકાણા સહિત)	નકલ દીઠ કિંમત રૂ. આ. પા.	રિમાર્ક્સ
૧	મુખ્ય શબ્દોની બ્રૂગીન મુખ્ય ક્ષિય. એન. શાસ્ત્રી મધ્યાકા સહિત (સચિત્ર) (સને ૧૯૩૬ ની છઠી આવૃત્તિ)		બી. એન. શાસ્ત્રી, વાલ પાર્લે, મુંબઈ	૦-૫-૦	પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે.
૨	આદર્શ બાળવૃદ્ધી (સને ૧૯૩૬ આર. પી. અનંત ની પહેલી આવૃત્તિ)	આર. પી. અનંત	આર. પી. અનંત, મેરીબાઉન મેગોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.	૦-૧-૦	"
૩	અંકગણિતનાં મૂળતત્ત્વ (સને ૧૯૩૬ એલ. યુ. ત્રવાડી અને ની ૫૨ મી. આવૃત્તિ)	એલ. યુ. ત્રવાડી અને એમ. ડી. દલાલ	જીવલુલાલ અમરશી મહેતા, પીરમથા રોડ, અમદાવાદ.	૦-૮-૦	"
૪	અભિનિ ભાગ પહેલો (સને ૧૯૩૬ પી. સી. શાહ અને ની પહેલી આવૃત્તિ)	પી. સી. શાહ અને એ. આર. કૈયદ	દીવેદીઆ એન્ડ સન્સ, પાનકેર નાકા, અમદાવાદ.	૦-૧૦-૦	"
૫	અંગીતસંગ્રહ (૧૯૩૫)	પી. ડી. ગાધવં	જી. એન. કાઝી, મહીલા વિદ્યાલય, સુરત.	૦-૪-૦	પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યા- ર્થીઓની લાયઝેરી માટે.
૬	કુમારગણિત ભાગ પહેલો (સને ૧૯૩૫ ની ૯મી આવૃત્તિ)	આર. પી. અનંત	આર. પી. અનંત, મેરીબાઉન મેગોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.	૦-૧-૦	પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની લાય- ઝેરી માટે.
૭	દેશ-લોકોની ત્રીજી દેશનેતા (સને ૧૯૩૬ ની બીજી આવૃત્તિ)	સારદાપ્રસાદ વર્મા	યુગાન્તર કાર્યલય ગોપીપુરા, સુરત	૦-૨-૬	પ્રાયમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યા- ર્થીઓની લાયઝેરી માટે.
૮	કુલકલ્પી (૧૯૩૬)	પ્રીતમલાલ મજમુદાર	કરસનદાસ નારાયણસ, નાયણ- વડ, સુરત	૦-૪-૦	"
૯	બાળહિતોપદેશ	પી. સી. દિક્ષિત	"	૦-૪-૦	"

૧૦) માગિયાનું મંડળ (સને ૧૯૩૬ની જરૂરા મ નેદી પહેલી આદતિ)			
૧૧) અણુ નવાજ (") આર. એન. શાહ			
૧૨) જેબી સ્ટિપેન્ડ ૧ (") શ્રી. સી. નેશી			
૧૨ " ૨ (") ભાઈશંકર			
૧૪) આ. સોપાન ભાગ ૧			
૧૫ " ૨, ૩, ૪ અને ૫			
૧૬ " ૬			
૧૭) ઈ. ધ. સોપાન			
૧૮) ઈ. બી. સોપાન			
૧૯) એ. સોપાન			
૨૦) એ. સોપાન			
૨૧) એ. સોપાન			
૨૨) ઓ સોપાન			
૨૩) મીરાંબાઈ (૧૯૩૬)			
૨૪) બડક બડો (સને ૧૯૩૬ની ઉમિઆશંકર દાકર પહેલી આદતિ)			
૨૫) ગૌરવંતા ગરબા ભાગ ૧ (") ઉપેન્દ્ર આચાર્યજી			
ભાગ ૨ (") ઉમિઆશંકર દાકર			

(")

૨૮ લગ્નગીતસોરભ લાય ૧

૨૯ " " ૨

૩૦ કપાસ લાય ૧

૩૧ શ્રીસયાજી ચરિતામૃત માધુરિયા(,) એમ. એન. શાહ,

૩૨ પરપુષ્પા પછી-લાય ૩ (પહેલીએમ. આઈ. દવે

આવૃત્તિ)

૩૩ અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ (સનેએન. આર. શાહ

૧૯૩૫ની ૭મી આવૃત્તિ)

૩૪ ગુજરાત પ્રાંત અને ચાણા નિ-

સ્વાની સામાન્ય ભૂગોળ. (સને

૧૯૩૫ની ૪ થી આવૃત્તિ)

૩૫ શ્રી અરવિંદ યોજના પત્રો (પહેલીક્રીસીનસિંહ ચાવડા

આવૃત્તિ)

૩૬ પંચિની (૧૯૩૪)

કિત્રલાલ શ્રીધરાણી

એમ. એસ. પંડ્યા. દહિરા-
ભવન, ખારીવાવ, વરોદરા

મોહનલાલ નરોત્તમદાસ શાહ,
કમાન ફળિઆ, વરોદરા.

નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ

જ્યોતિલાલ નારણલાલ પુસ્તક-
ભંડાર, ગાંધીરાંડ, અમદાવાદ

"

શ્રી નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,
અમદાવાદ.

શ્રી નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,
રાજકોટ

૦-૧-૦

૦-૧-૦

૦-૨-૦

૧-૦-૦

૦-૮-૦

૦-૧૨-૦

૧-૦-૦

૦-૪-૦

૦-૪-૦

૦-૨-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૧-૮-૦

૩૭ સૌરભ (પહેલી આવૃત્તિ)	પુરુષોત્તમ ચોદાશ્ય	”	૦—૮—૦ (કાળનું પુંકું)	માધ્યમિક સ્કૂલમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે અને પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં શિક્ષકોની લાયજેરી માટે.
૩૮ સમિતિ યોગાચારી શિક્ષક (સનેડી. એસ. પટેલ ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	ડી. એસ. પટેલ, ફોર્બીંગ માર્સર, અલીપીના વિશ્વામ હાઈસ્કૂલ મોરબાસા	”	૦—૧૨—૦ (લુગડાનું પુંકું)	”
૩૯ ગ્રામીન ભારતવાર્ષી ભાગ ૨ (સનેડી. એલ. શાહ ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	શશીકાન્ત એન્ડ ડૉ. દાવર પાસે, વડોદરા.	”	૧—૪—૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં શિક્ષકોની લાયજેરી માટે.
૪૦ સોળ સતી (પહેલી આવૃત્તિ)	ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યોલય ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.	”	૧—૦—૦	હોટકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં શિક્ષકોની લાયજેરી માટે.
૪૧ છબી (૧૯૩૩)	શરદચંદ્ર ચટોપાધ્યાય ભાપાંતર કર્તા છ. છ. પટેલ	”	૧—૪—૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં શિક્ષકોની લાયજેરી માટે.
૪૨ રસમી (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	શરદી ભાપાંતર કર્તા આર. પી. સોની	”	૦—૮—૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં શિક્ષકોની લાયજેરી માટે.
૪૩ પદ્મી સમાજ (૧૯૩૩)	શરદ ચટોપાધ્યાય ભાપાંતર કર્તા એન. એન. પટેલ	”	”	”

અપરિણિતા (સને ૧૯૩૩ની બીજી	"	૦-૮-૦-૦	ગાંધીમિત્ર સ્કૂલોમાં શિક્ષકોની લાયજેરી માટે.
અપરિણિતા (૧૯૩૩)	"	૦-૧૪-૦-૦	"

(અંગ્રેજીમાં સહી) - જોન. જો. કાદરી

ફોર. એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના જે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૮-૧૧-૧૯૩૬ ના પત્ર નં. ૯૩૮૭ માં ફરેલ સૂચનાનુસાર.)

સુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	ગ્રંથ કર્તા	પ્રગટ કર્તા કે લુકસેલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે
૧ ઉર્દુ કી પેહલી કિતાબ છોકરા માટે (અમસુલ ઉલમા સંપદાપંચાલ સંદ્રલ પબ્લિશર્સ)	મુન્તાઝબલી, લાહોર	લાહોર	૦-૭-૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે.
૨ " દુસરી કિતાબ "	"	"	૦-૮-૦-૦	"
૩ " તીસરી કિતાબ "	"	"	૦-૮-૦-૦	"
૪ " પેહલી કિતાબ છોકરીઓ માટે	"	"	૦-૭-૦-૦	છોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે.
૫ " દુસરી કિતાબ "	"	"	૦-૮-૦-૦	"
૬ " તીસરી કિતાબ "	"	"	૦-૮-૦-૦	"
૭ " ઉર્દુ જો મોઅલ્લા લા. ૧	"	"	૦-૯-૦-૦	છોકરીઓની પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે.
૮ " " " ૨	"	"	૦-૧૦-૦-૦	"
૯ " " " ૩	"	"	૦-૧૧-૩-૦	છોકરીઓની માધ્યમિક

પ્રે. રા. ટેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૬ ના એપ્રિલ માસમાં લેવા-
એલી વાર્ષિક પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થએલા વિદ્યાર્થીઓ
પહેલું વર્ષ

ક્રમ	નામ	ટકા	ક્રમ	નામ	ટકા
*૧	રતનજી ભાણા પટેલ	૬૦.૯	*૩૩	ભગવાન રામજી રાણા	૫૨.૧
*૨	મગનલાલ ઘેસાભાઈ ધાંચી	૫૯.૬	*૩૪	માણિકલાલ મનસુખરામખની	૫૨.૯
*૩	ગણાભાઈ લખાભાઈ પટેલ	૫૯.૬	*૩૫	મોહનલાલ દયળજી વ્યાસ	૫૧.૭
*૪	જોષીતાભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૫૯.૧	*૩૬	ઝીણાભાઈ છીયાભાઈ પટેલ	૫૧.૬
*૫	ચીમનલાલ ગોરધનદાસ શાહ	૫૮.૬	*૩૭	શીવરામ પ્રેમદાસ વૈશ્યવ	૫૧.૦
*૬	પુરુષોત્તમ રેવાભાઈ પટેલ	૫૮.૦	*૩૮	મુશરલાલ છોટાલાલ ખારોટ	૫૦.૭
*૭	મણીપત્રદાસ નાગરદાસ ખાવા	૫૭.૬	*૩૯	પાંચાભાઈ નરોત્તમ ચૌધરી	૫૦.૭
*૮	મહીપતરામ ભામશંકર જોશી	૫૭.૬	*૪૦	નારણભાઈ ખોડીદાસ પંડ્યા	૫૦.૬
*૯	યુક્તાબાઈ દરિયાઈ નાયક	૫૭.૬	*૪૧	મોતીલાલ શીવલાલ ખિરતી	૫૦.૫
*૧૦	ખાખરભાઈ ગણાભાઈ પટેલ	૫૭.૪	*૪૨	સેમુઅલ ઉકાભાઈ ખિરતી	૫૦.૫
*૧૧	મનુભાઈ કુંવરજી દેસાઈ	૫૭.૨	*૪૩	લાલજી પિતાંબર પરમાર	૫૦.૦
*૧૨	શંખલાલ શંભુપ્રસાદ દિવેદી	૫૭.૦	*૪૪	કાલાભાઈ કીલાભાઈ પટેલ	૪૯.૩
*૧૩	યુક્તાબાઈ પરાગજી નાયક	૫૭.૦	*૪૫	ત્રિભોવન ઉમીઆશંકર પંચોલી	૪૮.૯
*૧૪	સમણસિંહ રામસિંહ ચાવડા	૫૬.૭	*૪૬	મગનલાલ મુળજીભાઈ પંડ્યા	૪૮.૬
*૧૫	ખાલકૃષ્ણ જગજીવન ત્રવાડી	૫૬.૨	*૪૭	જુહોડજી ગણાભાઈ નાયક	૪૮.૪
*૧૬	કમળાશંકર ભામશંકર ત્રવાડી	૫૬.૦	*૪૮	રામજી ટોકરશી કણ્ઠઝરીયા	૪૮.૦
*૧૭	હીરાભાઈ વિદુલભાઈ માર	૫૫.૭	*૪૯	વસનજી દલપતભાઈ નાયક	૪૭.૮
*૧૮	સોમચંદ નરયણભાઈ ખગસ- રીયા	૫૫.૬	*૫૦	ભુલાભાઈ જોડાભાઈ પટેલ	૪૭.૮
*૧૯	પુરુષોત્તમ ત્રિકમલાલ પટેલ	૫૫.૬	*૫૧	હિમિલ્દન ગેદાલભાઈ સોલંકી	૪૭.૦
*૨૦	દાઉદ દુધાહીમ સેઘ	૫૪.૮	*૫૨	ખાણુભાઈ જયરાય વ્યાસ	૪૬.૬
*૨૧	જગનજી નાનાગામ્ પટેલ	૫૪.૪	*૫૩	નારાયણ મુરઝારામ ત્રવાડી	૪૬.૨
*૨૨	દલભરામ હરગોવિંદ યાજ્ઞિક	૫૪.૦	*૫૪	પીટર રોડર કેથેલિક	૪૫.૬
*૨૩	મણિલાલ ભામશંકર પંડ્યા	૫૩.૭	*૫૫	ખમ્તલાલ સોમેશ્વર મેહતા	૪૫.૪
*૨૪	ખંડુભાઈ કુંવરજી નાયક	૫૩.૬	*૫૬	મંગળભાઈ સોમાભાઈ ધોખી	૪૩.૫
*૨૫	સોગાભાઈ શંકરભાઈ ખારોટ	૫૩.૩	અહારથી બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓ		
*૨૬	લાલશંકર દલમુખરામ ભંડારી	૫૩.૦			
*૨૭	મુળજીભાઈ નાયાલાલ ભટ્ટ	૫૩.૦	*૫૭	અંબાલાલ સાંકળેશ્વર ત્રવાડી	૫૫.૦
*૨૮	જીજીસીદાસ નાગરદાસ કાંટીયા	૫૩.૦	*૫૮	માયંકર દલપતરામ પાટક	૪૮.૩
*૨૯	મણિશંકર નાયજી જોશી	૫૨.૬	*૫૯	નાયાલાલ લક્ષ્મીભાઈ વાળંદ	૫૪.૮
*૩૦	હરજીવન મહાશંકર મની	૫૨.૬	*૬૦	કિશવલાલ ખાનાભાઈ પરમાર	૫૩.૦
*૩૧	ખોરજલાલ મણિલાલ પરીખ	૫૨.૪	*૬૧	રતીલાલ દયારામ ભટ્ટ	૫૬.૮
*૩૨	ભગવાનદાસ કરસનદાસ વેરાગી	૫૨.૩			

ખીચું વર્ષ

*૧ મુળશંકર પ્રાણશંકર જોશી	૬૧૦૬
*૨ બીખુભાઈ કેસનજી નાયક	૬૩૦૨
*૩ નટવરલાલ જગનલાલ દેસાઈ	૬૧૦૮
*૪ ગગનસિંહ ભગુભાવા ચૌહાણ	૬૧૦૨
*૫ છોટાલાલ મગનલાલ પટેલ	૬૧૦૦
૬ રણછોડભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૫૯૦૩
*૭ મણિલાલ જોશીરામ ઘોડા	૫૮૦૪
*૮ સોમાલાલ મણિલાલ પંડ્યા	૫૭૦૯
૯ મણિશંકર કુમેરજી કોઠારી	૫૭૦૭
૧૦ મોતીલાલ રાયચંદ પટેલ	૫૭૦૭
*૧૧ સોમચંદ નરસિંહદાસ પરમાર	૫૭૦૪
*૧૨ સોમાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૫૬૦૩
૧૩ જ્યેશ્વરભાઈ રણછોડભાઈ દેસાઈ	૫૫૦૬
*૧૪ રણછોડભાઈ દ્વારકાદાસ પટેલ	૫૪૦૩
૫૫ મણિલાલ પુંજીરામ પંડ્યા	૫૧૦૯
*૧૬ દામજી માનસીંગ ભરૂયા	૫૧૦૫
*૧૭ મહીપત ગીરધર સોલંકી	૫૧૦૩
*૧૮ શીવાભાઈ વરતાભાઈ વાઘરી	૫૧૦૦

અમદાવાદ, તા. ૨-૧૦-૩૬ } (સહી) ખી. જી. જી. શાસ્ત્રી, એક્ઝીક્યુટિવ ડી.આ.

*૧૯ મોહનલાલ રણછોડ વાળંદ	૫૦૦૯
*૨૦ મોહનલાલ કોઠરલાલ રાયજી	૫૦૦૩
*૨૧ ફેડરિક ગેદાલભાઈ સોલંકી	૪૬૦૮

બહારથી બેઠેલા
વિદ્યાર્થીઓ

૨૨ હરિશંકર કલાનજી પુરાણી	૫૧૦૩
૨૩ કૃષ્ણલાલ દામોદર ભાવસાર	૫૧૦૨
૨૪ જ્યેશ્વરજી જટારાંકર ભટ્ટ	૬૧૦૬
૨૫ વલાલજી ધુળાભાઈ કિત્રિચન	૫૬૦૦

ત્રીજું વર્ષ

*૧ લાખુભાઈ જસવંતસિંહ યુગાસમા	૬૫૦૯
*૨ ગોવિંદજી ભાણુભાઈ આપાનેરી	૬૪૦૯
*૩ કાળિદાસ કેશવજી દક્કર	૬૧૦૬
*૪ સુનીલાલ કાળિદાસ દવે	૬૦૦૧
*૫ કેશવલાલ કાશીરામ અખવર્યુ	૫૮૦૫
*૬ કુમેરભાઈ કરસનભાઈ પટેલ	૫૭૦૨
૭ ગણાભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ	૫૧૦૨

સને ૧૯૩૬ના એપ્રિલ માસમાં લેવાએલી સ્ત્રીઓ માટેની
વર્નાક્યુલર ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોની સિનિઅર પહેલા વર્ષની
સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થએલી વિદ્યાર્થીનીઓ

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન, અમદાવાદ		૯ મણીગારી રણછોડ પાટક	૫૫૦૭
૧ હીરરા જ્યેશ્વરભાઈ ભટ્ટ	૬૩૦૨	૧૦ રૂપાળી જગજીવન પારેખ	૫૫૦૧
૨ હરિગંગા બીખુભાઈ શુક્લ	૫૬૦૭	૧૧ જશોદા રણછોડલાલ પંડ્યા	૫૩૦૫
૩ નંદુ ઘેડાભાઈ પટેલ	૫૬૦૫	૧૨ નિર્મળકાન્તાશંકરલાલ ત્રિવેદી	૫૨૦૯
૪ એલન ભાણુભાઈ પરમાર	૫૬૦૦	૧૩ રમીલા અંબારામ એકઠી	૪૬૦૪
૫ નવનીત મણિલાલ મેહતા	૫૮૦૬	૧૪ જયમોરી જયસુખલાલભોજક	૪૬૦૩
૬ એસિઆએચ જગનલાલ રાયજી	૫૮૦૩	૧૫ ભાનુમતી મોતીરામ પાટક	૪૭૦૪
૭ તેજ કૃષ્ણજી વાઘેલા	૫૮૦૧	૧૬ લલિતા લલ્લુભાઈ પંડિત	૫૨૦૪
૮ એલન બાબરભાઈ કોટવાલ	૫૭૦૨		(૧૬૩)
		૧૭ નર્મદા ગોપાળદાસ	૪૬૦૫
			(૧૬૩)

● આ નિશાનવાળા વિદ્યાર્થીઓ સંજીતની પરીક્ષામાં પાસ થયા છે.

મેરીબ્રાઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન ગોરસદ		દામરયા વ્હાલજી કારેમ લક્ષ્મી રઘુવીર ક્રિશ્ચિયન ૧૦ કીરપા મનજી ક્રિશ્ચિયન ૧૧ અયુમતી સુરસોગિ બુદેલા ૧૨ મણી મોરાર ક્રિશ્ચિયન ૧૩ સુન્ના માધવલાલ ક્રિશ્ચિયન ૧૪ માણિક ગોપાળ ક્રિશ્ચિયન	
૧ મીરીયમ લલ્લુ	૧૬-૧	૧૫ કાતમા બુમાભાઈ છવાણી	૫૦-૭
૨ મીરીયમ ભગવાન	૫૬-૬	૧૬ આનુમતી ત્રિભોવન પંડ્યા	૪૬-૧
૩ ફાઇબે બીજલ	૫૫-૮	૧૭ કુંવર જલંગીરજી શેઠના	૪૮-૬
૪ રાહેલ ખાનાજી	૫૩-૭	૧૮ કીજી મહમદઅલી મગન	૪૫-૧
૫ કશ્યા રામજી	૫૩-૪	૧૯ અનસુયા પ્રાણશંકર જોષી	૫૫-૧
૬ સુસન્ના રતનચંદ	૫૨-૭	૨૦ ઈદુમતી ચીગનલાલ દવે	(૧૬૩૫)
૭ સત્યવતી ગમ્પી	૫૨-૪	૨૧ સરસ્વતી હરિવંશજી દવે	(૧૬૩૫)
૮ ફાઇબે ઉદાજી	૫૧-૬	૨૨ નાના કાવસજી એલાબ્યા	૫૪-૨
૯ મણી રેવાજી	૫૦-૫	૨૩ કમળ ગૌરીશંકર દવે	૫૩-૮
૧૦ એસ્થર રાણાજી	૫૦-૪	૨૪ શાંતા છોટલાલ દલાલ	૫૩-૪
૧૧ સવિતા લક્ષ્મીદાસ	૪૬-૩	૨૫ ઈદુમતી ભોગીલાલ નાગર	૫૨-૧
૧૨ માર્ગરેટ ધુળા	૪૬-૦	૨૬ લેન ધનજીશાહ દારવાલા	૫૨-૧
૧૩ કવિનીયા સોમચંદ	૪૭-૧	૨૭ કાશી છાત્રીલદાસ મળજર	૫૨-૦
૧૪ માર્ગરેટ મોહાન	૪૬-૬	૨૮ ઈદુમતી ભોગીલાલ નાગર	૫૧-૪
૧૫ શાંતિ ભવાન	૫૧-૩	૨૯ લેન ધનજીશાહ દારવાલા	૫૧-૩
	(૧૬૩૫)	૩૦ કાશી છાત્રીલદાસ મળજર	૫૦-૬
૧૬ સત્યવતી બેન્ગમીન	૫૧-૦	૩૧ રોહિત બેદરામજી શ્રાફ	૫૦-૬
	(૧૬૩૫)	૩૨ જર પીરોજશા ખાન્નટયા	૫૦-૩
૧૭ કમળા આશીર્વાદ	૫૦-૧	૩૩ કાશી મણીશંકર વ્યાસ	૪૭-૪
	(૧૬૩૫)	૩૪ અમજી માણિકશાહ કોન્ડ્રાકટર	૪૬-૮
૧૮ લીલીઅન આશાસાલ	૪૬-૬	૩૫ નિર્મળા ભવાનીશંકર ભટ્ટ	૪૫-૨
	(૧૬૩૫)	૩૬ શારદા ચંદુલાલ જોશી	૪૪-૭
૧૯ શીલીસીઆ બેસક	૪૫-૮	૩૭ જમના નરસિંહ પરમાર	૫૦-૦
	(૧૬૩૫)		(૧૬૩૫)
મેથોડિસ્ટ ટીચર્સ' ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન, ગોધરા		સી. ઇ. એડ મિશન ટ્રે- નિંગ કોલેજ ફોર વિમેન, કરાચી	
૧ અનસુયા વેણીરામ જોષી	૬૮-૧	૧ મણી હીરજી બાગા	૪૬-૭
૨ એલિઝાબેથ હરજીવદાસ	૬૨-૬		
ક્રિશ્ચિયન			
૩ કુસુમ દાનીએલ ક્રિશ્ચિયન	૫૬-૧		
૪ શારદા ગણપતરામ ત્રિવેદી	૫૩-૪		
૫ કુદીઆ ઉદ્દીલાસ ક્રિશ્ચિયન	૫૩-૪		
૬ ગ્રેસ રણછોડ ક્રિશ્ચિયન	૫૨-૬		
૭ દયા બેન કથ્થિક	૫૧-૧		

સને ૧૯૩૬ ના એપ્રિલ માસમાં લેવાયેલી સ્ત્રીઓ માટેની
વર્નાક્યુલર ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટેની બીજા વર્ષની
સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલી વિદ્યાર્થીનીઓ

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર વિમેન, અમદાવાદ		તાતારા લુથેર ફિશિયન	
૧ મણી નેરામ પટેલ	૫૬.૯	૫ એલીઝાબેથ રમણ ફિશિયન	૫૨.૯
૨ ધનસદમી મોહનલાલ ભટ્ટ	૫૫.૨	૬ કૌમ્બે ગણેશ મોહીલ	૫૦.૯
૩ મણિક આચ્છવલાલ શાહ	૫૪.૯	૭ શાંતિ કુલચંદ ફિશિયન	૫૦.૬
૪ શારદા બીખાભાઈ દીવાસળી	૫૪.૦	૮ હર્ષદગૌરી ધનેશ્વર જોષી	૫૦.૪
૫ શીવગંગા આચ્છવલાલ ગોર	૫૩.૫	૯ કર્ણા રત્ના ફિશિયન	૫૦.૪
૬ કૈથેરીન માર્ટીન દક્કર	૫૨.૩	૧૦ જશોદા છોટાલાલ પરમાર	૪૯.૮
૭ જેકાર મોહનલાલ બ્રહ્મજી	૫૦.૪	૧૧ મણી કાળિદાસ ફિશિયન	૪૯.૭
૮ વસંત લાલચંદર જાની	૫૦.૩	૧૨ સુમિત્રા ડાહ્યા ફિશિયન	૪૮.૩
૯ મુરીયાલ લાજરસ મેકવાન	૪૮.૯	૧૩ મરીઅમ ખાનદાસ ફિશિયન	૪૮.૦
૧૦ મણી શંકરલાલ ભટ્ટ	૪૮.૦	૧૪ રૂપા પાંચાલાલ ફિશિયન	૫૧.૭ (૧૯૩૫)
મેરીઆઉન એમેરિચલ ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર વિમેન, બેરસહ		૧૫ શાંતિ ગંગુભાઈ સોલંકી	૫૦.૮ (૧૯૩૫)
૧ રૂપા ખીમચંદ પીયુભાઈ	૬૧.૦	૧૬ વિરજીનીઆ નાથાનાએલ ફિશિયન	૪૯.૯ (૧૯૩૫)
૨ અખીમાઈલ બીખા યુમજી	૬૦.૧	વનિતા વિશ્વામ ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર વિમેન, મુંબઈ	
૩ રાહલ વહાલજી જેઠાલાલ	૫૭.૭	૧ ખીરોજ અરદેશીર અવારી	૬૦.૭
૪ એલન એન્ગમીન લાલભાઈ	૫૬.૫	૨ અલુ જહાગીરજી ઉનવાલા	૬૦.૩
૫ હેમ્પીમાહ ધનજી જેઠાલાલ	૫૬.૧	૩ કુલસુમ મહમદઅલી ગગન	૫૮.૯
૬ હેલેના જોન રામસીંગ	૫૨.૭	૪ મણી સવરામભાઈ દેસાઈ	૫૭.૧
૭ રૂક્માણી ખાનદાસ ધુળા	૫૧.૨	૫ નર્મળ જીજ્ઞાસા મેતોક	૫૬.૯
૮ કાન્તાગૌરી ભોગીલાલ પટેલ	૪૮.૯	૬ કાલી સુનીલાલ પટેલ	૫૬.૪
૯ ગુણવંતી કુતા દોતા	૪૫.૭ (૧૯૩૫)	૭ હેમિલ્ટા સુનીલાલ જોશી	૫૪.૧
મેથોડિસ્ટ ટીચર્સ ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર વિમેન, ગાંધરા		૮ શાંતા ભગવાનદાસ પારેખ	૫૪.૦
૧ કર્ણાજોન કર્ણિક	૫૯.૫	૯ હીરા મંગેરજી આદિયાનવાલા	૫૧.૯
૨ કર્ણા અમાઈદાસ ફિશિયન	૫૫.૨	૧૦ દીના દાદાભાઈ કરંજીયા	૫૧.૩
૩ અંબા વહાલજી ફિશિયન	૫૫.૨	૧૧ જયભેન નારણજી નાયક	૫૦.૮ (૧૯૩૫)
		૧૨ તારામતી આચ્છવલાલ મોદી	૪૯.૭ (૧૯૩૫)

૧૩ અમદાવાદના જગજીવનદાસ મેહતા	૪૯૫	૧૫ તેલમીના બરજોરજી મોરેના	૪૯૫
૧૪ વિદ્યા ત્રિભાવન જોશી	૪૯૫	૧૬ જયમતી મોતીલાલ પારેખ	૪૯૫

અમદાવાદ,
તા. ૨-૧૦-૩૬

(સહી) બી. જે. જી. શાસ્ત્રી
એન. ઇ. ઇ. બી.

ઉર્દુ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ, અમદાવાદમાં સને ૧૯૩૬ના એપ્રિલ
માસમાં લેવાયેલી વાર્ષિક પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ
થયેલા વિદ્યાર્થીઓ

પહેલું વર્ષ

૧ અમીર હસન કાઝીમહુસેન સૈયદ	૬૦૨	૨૦ મહમદ હુસેઈન લાલમહમદ શેખ	૫૧૦૩
૨ અબ્દુલગની હકીમજી છીપા	૫૯૧	૨૧ અબ્દુલ્લા મુસાજી શેખ	૫૧૦૨
૩ મહમદ યુસુફ પટેલ	૫૮૬	૨૨ સીરાજુદ્દીન સુલેહમાન મુસ્લા	૫૧૦૧
૪ સુલેહમાન ધરમાધલ ગાઝી	૫૮૩	૨૩ અબ્દુલઅઝીઝ મહમદ કાસીમ મહમદ	૫૦૦૭
૫ અશીરખાન અમીરખાન પઠાણ	૫૮૧	૨૪ અહમદ અબ્દુર રહેમાન મુન્શી	૫૦૦૭
૬ ઈલીઆસ કુતબુદ્દીન કાઝી	૫૭૮	૨૫ અલીલાખ સુલેહમાન પટેલ	૫૦૦૫
૭ હસનલાખ લાલલાખ શેખ	૫૬૯	૨૬ ધરમાધલ મહમદ મુસા પટેલ	૪૯૦૫
૮ ગુલામ મહમદ ધરમાધલ શેખ	૫૬૮	૨૭ હરનખાન કરમીખાન પઠાણ	૪૯૦૪
૯ ઉમરલાખ જાલુલાખ શેખ	૫૬૭	૨૮ રકનુદ્દીન અબ્દુલ્લા કાઝી	૪૯૦૩
૧૦ ઉમરજી ધરમાધલ પટેલ	૫૫૧	૨૯ કદુમીઆં બુધામીઆં શેખ	૪૯૦૨
૧૧ બુનુસઅલી મુકાદમ	૫૫૦	૩૦ ઇબ્રાહીમ મહમદ કારીનકર	૪૮૦૭
૧૨ યુસુફ મહમદ પટેલ	૫૫૦	૩૧ મહમદ સાલેહ સરકુદ્દીન શેખ	૪૮૦૬
૧૩ મહમદ યુસુફ અબ્દુલ્લા શેખ	૫૪૦	૩૨ ગુલામ અહમદ યુસુફ પટેલ	૪૭૦૮
૧૪ મહમદ યાકુબ ધરમાધલ પટેલ	૫૨૯	૩૩ ઇમામખાન આલમખાન પઠાણ	૪૬૦૦
૧૫ હીદાયતુલ્લા અહમદ શેખ	૫૨૯	૩૪ શેખ અબ્બાસ શેખ હસમાન હારજી	૪૪૦૬
૧૬ અબ્દુર રઝાક દાગદુમીઆં શેખ	૫૨૮		
૧૭ મજહરેકેયુમ શેર મહમદ શેખ	૫૨૫		
૧૮ રસુલલાખ આદમલાખ વરીઆ	૫૨૫		
૧૯ અબ્દુલ્લામીઆં ગુલામહુસેઈન શેખ	૫૨૩		

અમદાવાદ,
તા. ૨-૧૦-૩૬

(સહી) બી. જે. જી. શાસ્ત્રી
એન. ઇ. ઇ. બી.

સને ૧૯૩૬ના એપ્રિલમાં પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લેવા-
 એલી વાર્ષિક પરીક્ષામાં નીચે જણાવેલા સ્કોલર-
 શને ચંદ્રકો તથા ઇનામો આપવાનું નક્કી
 કરવામાં આવ્યું છે:—

ગ્રીજી વર્ષ

વિદ્યાર્થીનું નામ	વિષય	ઇનામ
સામુઆ જસવંતસિંહ સુઝાસમા: લાલા.	શ્રીયુત : હિંમતલાલ ગણેશજી ચાંગરીયા સુવર્ણ ચંદ્રક	
"	" રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીનો સુવર્ણ ચંદ્રક રૂ. ૩૦)નો	
" પહેલા નંબરે પાસ થવાથી	કે. એમ. એટ્રીલ્ટ મેમોરિઅલનું રૂ. ૧૭)નું ઇનામ	
" સંગીતમાં પહેલા નંબરે પાસ થવાથી.	ગાઇડ્સનું રૂ. ૯)નું ઇનામ.	
ગોવિંદજી ભાણુભાઈ ચાંપાનેરી ડોઇંગ.	ગાઇડ્સનું રૂ. ૧૨)નું ઇનામ.	

બીજી વર્ષ

મણિશંકર કુળેરજી કોઠારી	લાલા.	રા. સા. મહિપતરામ રૂપરામનો ચાંદીનો સુવર્ણ ચંદ્રક રૂ. ૨૦) નો.
મુળશંકર પ્રાણશંકર ગેશી	શિક્ષણ.	સર થિઓડોર હોપનું રૂ. ૧૨) નું પહેલું ઇનામ.

પહેલું વર્ષ

સુસામભાઈ હરિભાઈ નાયક	શિક્ષણ.	સર થિઓડોર હોપનું રૂ. ૯) નું બીજું ઇનામ.
આબરભાઈ ગદાભાઈ	વિજ્ઞાન.	રા. બા. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીનું રૂ. ૨૫) નું ઇનામ.

એચ. ટી. ઘોઘાંરી

હેડમાસ્ટર પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
 અમદાવાદ.

સરકારી જાહેરખબરો

કન્યાઓ માટેની વર્તીકચુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

નં. ૯૯૨૪. આથી જણાવવામાં આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા સને ૧૯૩૭ ના માર્ચની તા. ૧ સીને સોમવાર અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—
સ્થળનું નામ જિલ્લાનું નામ જે અમલદાર પર અરજ કરવાની છે તે અમલદારનો ઓફિસ

અમદાવાદ	અમદાવાદ	}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અમદાવાદ.
વિરમગામ	"		
ધોળકા	"	}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા, નડિઆદ.
નડિઆદ	ખેડા		
આણંદ	"	}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અમદાવાદ.
ખોરસદ	"		
ગોધરા	પંચમહાલ	}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, પંચમહાલ, ગોધરા.
ભરૂચ	ભરૂચ		
અંકલેશ્વર	"	}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ભરૂચ.
સુરત	સુરત		
વલસાડ	"	}	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.

ઉર્ફ ઉમેદવારો માટે ઉર્ફ વ. ફા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે સઘળાં ગુજરાતી પરીક્ષાનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

- સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈની તા. ૨૭ મીના કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબર નં. ૨૬૨૬, જે તા. ૧ સી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુખર્ષ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ નાં ૧૬૫૯ થી ૧૬૬૩ એ પાનાં ઉપર સુધારી છપાએલી છે, અને સને ૧૯૩૧ ના ઑગસ્ટ તા. ૩, સને ૧૯૩૫ ના ઑગસ્ટ તા. ૧૯, સને ૧૯૩૬ ના સપ્ટેમ્બર તા. ૨૪ મીના કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબર નં. ૨૬૩૬ જે તા. ૬ ફી ઑગસ્ટ સને ૧૯૩૧, તા. ૨૨ મી ઑગસ્ટ સને ૧૯૩૫ અને તા. ૧ સી ઑક્ટોબર સને ૧૯૩૬ ના મુખર્ષ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ ના ૧૭૮૪, ૧૫૮૪ અને ૨૦૩૪ મા પાને છપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.
- દરેક સ્થળે તે સ્થળની કમિટી પરીક્ષા લેશે. આ પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેન તરફે જિલ્લાના સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર આ સ્થળોએ કામ કરશે.

૪. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે જિલ્લાના સ્થળે પરીક્ષામાં બેસવું હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેનને ઉમેદવારોએ જાપેલા ફોર્મમાં અરજી તથા પરીક્ષાની ફીના રૂ. ૩) મોકલી આપવા. અરજી અધિકારીને મોકામાં મોકલી તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૩૭ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં મળ્યા જવી જોઈએ. એ તારીખ પછી મળેલી અરજી સ્વીકારશે નહિ.
૫. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજીનું ફોર્મ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેનને અરજી કરેલી ફી લીધા વિના મળી શકશે.
૬. ઉપરના નિયમ ૨ માં જણાવેલા તા. ૧ લી ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ ના મુખર્ષ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટમાં પરીક્ષા માટેનો અભ્યાસક્રમ જાપવામાં આવ્યો છે.
૭. તા. ૧૭-૧૦-૧૯૩૫ ના મુખર્ષ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૨ ના પૃષ્ઠ ૨૦૧૮ ઉપર પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલા ગુજરાતી પાઠો જણાયા છે.
- ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી.
સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ } શાસ્ત્રી
તા. ૩-૧૨-૧૯૩૬ } એન્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.
(ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩-૧૨-૧૯૩૬ ના
પત્ર નં. ૯૯૨૫ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ નં. ૧૦૫૩૦

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૫ મી એપ્રિલ ૧૯૩૭ ને સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—
સ્થળનું નામ જિલ્લાનું નામ જે અમલદાર પર અરજી કરવાની છે તે અમલદારનો ઓફિસ

અમદાવાદ	અમદાવાદ	હેડમાસ્ટર, આર. સી. હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ.
નડિયાદ	ખેડા	હેડમાસ્ટર, ગવર્મેન્ટ હાઇસ્કૂલ, નડિયાદ.
આણંદ	"	
ગોધરા	પંચમહાલ	હેડમાસ્ટર, તેલંગ હાઇસ્કૂલ, ગોધરા.
ભરૂચ	ભરૂચ	હેડમાસ્ટર, આર. એસ. દસાલ હાઇસ્કૂલ, ભરૂચ.
સુરત	સુરત	
વલસાડ	"	હેડમાસ્ટર, સોરાબજી જે. જે. હાઇસ્કૂલ, સુરત.

૨. સદરહુ પરીક્ષા તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ ના નં. ૨૨૮૮ ની કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ અને તે પછી

સુધારેલી તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૨ સુધીમાં પ્રગટ કરેલી જાહેરખબર મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ, નડિઆદ, ગોધરા, ભરુચ અને સુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નક્કી કરેલું જાપેલું ફોર્મ ભરીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજ તથા પરીક્ષાની ફીના રૂ. ૩) જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૩૭ સુધીમાં કે તે પહેલાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીનું ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેપી વગર ફીએ અરજ કરવાથી મળી રાકશે.

૫. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૩૧ મી ઓક્ટોબર ૧૯૩૫ ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ બીજાના પૃષ્ઠ ૨૧૨૧ માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૬. દરેક પુરુષ વિદ્યાર્થીનું તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૩૭ સુધીમાં ૨૫ મું વર્ષ પૂર્ણ થએલું હોવું જોઈએ નહિ, અને જે જિલ્લામાં પરીક્ષા આપવા માગતો હોય તે જિલ્લામાં હેલ્થ ૭ માસ સુધી તે રહ્યો હોવો જોઈએ.

૭. ઉમેદવારોની પરીક્ષામાં બેસવાની લાયકાત, અભ્યાસક્રમ તથા પરીક્ષા સંબંધી સંપૂર્ણ વિગત વગેરે સદરહુ બીજા પેરામાં જણાવ્યા મુજબના મુંબઈ સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાંથી મળી આવશે.

૮. ઉર્દુ-શુજરાતી અને શુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણે પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની, ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્તોકબુલર ફાઇનલ પરીક્ષા પણ સદરહુ બધાં સ્થળોએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૯. તા. ૬ ઠી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના ફેળવણીખાતાના સરકારી દત્તવતી રૂએ સુધારેલા ખેતીકામના ઔદ્યોગિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા ઉપર જણાવેલાં સ્થળોએ તેજ સમયે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. ઇ. શાસ્ત્રી
ઓફિસ, અમદાવાદ,
તા. ૧૮ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૬. } એલ્યુકેશનલ ઇન્સ. વિભાગ.
(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૧૮-૧૨-૩૬ ના પત્ર નં. ૧૦૫૩૧ ના હુકમ અનુસાર.)

ઇનામનાં પુસ્તકો

—૫૦૪૪૫૨૫—

વિદ્યાધિકારી સાહેબોને—

મે. સાહેબ,

સુરત જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના એડ. ઓફિસર સાહેબે પોતાના તાબાની શાળાઓમાં ઇનામ વ. આપવા માટે નીચે પ્રમાણે ચોપડીઓ લીધી છે—

- ૯૮ ખાંચણું
- ૧૩૧ કાયદાનું અજ્ઞાન
- ૧૩૩ સાસુની શીખામણ
- ૯૮ મા
- ૯૮ કાકી
- ૯૮ અર્ધાંગના
- ૯૮ હરેક સ્ત્રી વાંચે
- ૯૮ વાતનું વતેસર
- ૨૩૪ સામાજિક વાતો
- ૯૮ સ્ટવનું શાસ્ત્ર
- ૯૮ ફોર્મ
- ૯૮ સુખી ઘર
- ૯૮ રઝીયા બેગમ
- ૨૨૬ સ્ત્રીશક્તિની રમુજ વાતો
- ૯૮ ભલી ભાભી
- ૯૮ માંદગી અને માવજત

આપ પછુ આપની શાળા માટે મંગાવશે. બધાંએ મંજૂર
એલાં છે.

સ્ત્રી શક્તિ, સુરત.

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીડવા માટે
મંજુર થયેલું

ખાળ પખવાડિક

ગિજુભાઈનો અભિપ્રાય

"આ તો સૌ કરતાં ચડિયાતું છે. એ લેઈ ને બધાને સુધરવું પડશે,"
વાં લવાં રૂપિયા પાંચ ૨૦ ખ૦ સાથે.
શાળાઓને નમૂનો મોકલ.

ચાલો બજવીએ : ભાગ ૧ થી ૧૦. મેળાવડાઓ માટે
તમારે લેઈ શેજ લેઈ શે. આખા સરના
રૂપિયા પાંચ, ટપાલ ખર્ચ લુફું.

ગાંડીવ ખાલોઘાનમાલા

ના અડસદ પુત્રો બહાર પડ્યાં છે ને ઇનામ, લાયચેરી માટે મંજુર
થયેલાં છે. સસ્તાં, સુંદર, સચિત્ર, સુમોઘક. યાદી માટે વ્યાગલાં
શાળાપત્ર લુઓ અથવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કાંઈપણ બુકસેલર ખાસેથી
માગી લો.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરાડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

ભરતચંદનો ઇતિહાસ-સાર

લેખક:-લલિતાશંકર લાલશંકર વ્યાસ,

હેડ માસ્ટર, સર જ. જી. ઈંગ્લિશ સ્કૂલ; સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, વનિતાવિશ્રામ, સુરત.

આ પુસ્તક એંગ્લો વર્નાક્યુલર પહેલા, બીજા અને ત્રીજા ધોરણ માટે, તેમજ ગ્રુજરાતી પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણ માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવી રીતે તૈયાર કરેલું છે. તેમાં ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું વાર્તારૂપ વિવરણ ટુંકામાં કરેલું છે, તેમ છતાં અગત્યની લોકીકત વિસ્તારપૂર્વક આવી ગય છે. ૧૨ નકશા અને ૫૬ ચિત્રોથી વિગમને વધુ રસમય બનાવ્યો છે. સુધારેલી આવૃત્તિ : ૧૯૩૬.] પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૩૦૪. [કિંમત રૂ. ૩. આના.

સોલ એજન્ટસ : કરમનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ,
બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ, નાગાવટ, સુરત.

વિદ્યાર્થીઓના લાભાર્થે

કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિખૂડ

પાછળ અક્ષરો ફૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી

૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આના

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય થએલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિખૂવિત થતી અમારી લેખનકળા કોપિખૂડો માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી

લેખનકળા-કોપિખૂડ

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આના

એન. ડી. મહેતાની કું.

નં. ૩૬૭ શ્રાવણાદેવી રોડ-મુંબઈ

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોક્કસ અક્ષરે લખવું. જે છાપવા યોગ્ય લાગશે તો છપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે. યોગ્ય ચર્ચાપત્રને પણ સ્થાન મળશે.
- ૨ લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી. છુટક અકના રૂ. ૦-૨-૯ પોસ્ટેજ સાથે. લવાજમના પૈસા મનીઓર્ડર, ચેક અગર ડ્રાફ્ટથી મોકલાવશે તો તે ચાલશે, પરંતુ તેમાં કમિશન કે વટાવ જે એસે તે લવાજમના પૈસામાંથી કાપવાનો રિવાજ નથી, પરંતુ તે મોકલનારને શિર છે.
- ૩ શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી જ હોય એમ હમેશ હોતું નથી; માટે દરેકને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૪ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડલીન વહેંચવામાં આવશે નહિ.
- ૫ જે ગ્રાહકો પાસે સને ૧૯૩૬ની સાલના લવાજમના પૈસા મોકલવાના બાકી રહ્યા હોય તેમણે ચાલુ સાલના લવાજમના પૈસા ભેગા બનતી તાકીદે મોકલી આપવા નહિ તો આવતો અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.
- ૬ સ્થળ સંકોચને લીધે શાળાપત્રમાં ઇનામપત્રક છપાય છે તેના સબધમાં દરેકને સૂચના કરવામાં આવે છે, કે રૂ. ૫) થી ઝોછી રકમવાળાં નામ છપાવવા માટે મોકલવાં નહિ; તેમ છતાં આવશે તો તે છાપવામાં આવશે નહિ.

[પુસ્તક ૭૬ અને ૧૯૩૭]

શાળાખ્યાન

Registered
No. B. 43

તત્રી

એચ. ડી. ઘોઘારી, બી.એ., એસ. ડી. ગી. ડી.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ આદર્શ ઇન્સ્ટીટ્યુટ	...	૫૪
૨ આદર્શ શિક્ષ	...	૬૦
૩ શિક્ષણિકાલ્પદાયા	...	૬૧
૪ અમારું આનંદપર્ચેટન	...	૬૩
૫ શારીરિક ડેવલપ્મેન્ટ	...	૬૭
૬ ટ્રેનિંગ સેન્ટ્રાલો માટેની શારીરિક ડેવલપ્મેન્ટો નવો અભ્યાસક્રમ	...	૬૮
૭ તાંદુરસ્તી અને પોશાક	...	૭૭
૮ હરેડે	...	૮૦
૯ નોટેશન બુકી ચોપડી	...	૮૨
૧૦ પ્રારણ ૪ થુ (ઇતિહાસની નોંધ)	...	૮૩
૧૧ છાત્રો માટેની વર્તીકયુત્તર ક્રાન્તિ પરીક્ષા	...	૮૬
૧૨ કન્યાઓ માટેની વર્તીકયુત્તર ક્રાન્તિ પરીક્ષા	...	૮૭
૧૩ છાત્રીઓ માટે લેખાઓની વર્તીકયુત્તર ક્રાન્તિ પરીક્ષા	...	૮૮
૧૪ ઇનામપત્રક	...	૯૯
૧૫ ખાનગી મહેરખખરો	...	૪

ડેવલપ્મેન્ટોના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી, બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પી "કાયમંડ ન્યુબિલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છબનલાલે બાપ્તિસ્ટ
સલાયોસ રોડ—અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૬]

ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૭

[અંક ૨]

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર જેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

આદર્શ ઇન્સ્પેક્ટર

આ મહાળા નીચે ગયા ઓક્ટોગર-નવેમ્બરના અંકમાં શિક્ષકો પાસેથી તેમના સ્વતંત્ર વિચારોની માગણી કરવામાં આવી હતી. શિક્ષકોએ ક્રીક પ્રમાણમાં પ્રત્યુત્તર વાળ્યો છે, જે કે તે સંતોષકારક તો નજર કહેવાય. શીશિક્ષકોએ આ ઉપર વિચાર ચત્રાવેલો જણાતો નથી. મળેલા નિબંધો પરથી એમ જણાય છે કે શિક્ષકોને આ વિષય પોતાની મર્યાદા બહારનો જણાતો હશે, જે કે પરીક્ષક અધિકારી સાથે સીધી કે આડકતરી રીતે તેમને વારંવાર ઠામ પડે છે. જરા વિચારજ દષ્ટિ કરવાની જરૂર હતી. જ્યાં ફક્ત ધડી આપેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે વિષયમાં પરીક્ષાને માટેજ તૈયાર કરાવી જવાની ભાવના હોય ત્યાં આવી દષ્ટિની આશા વખતે બહુ ખડગી લાગે; પરંતુ એવા સંકુચિત વિચારવાળા થયે હવે પાસવે તેમ નથી. આથી જાળદિતાર્યે કઈ કઈ જાળતોની જરૂર છે એ તમામ વિચાર શિક્ષકો કરવાનો છે. પ્રથમ જણાવી ગયા પ્રમાણે તેજ આદર્શ શિક્ષક છે કે જેના હૃદયમાં જાળકનું એથ ક્ષણે ક્ષણે રમી રહ્યું હોય; અને દરેક શિક્ષકે તેના

થવાને પોતાનો ખતો પ્રયત્ન તો કરવોજ જોઈએ એ તો ચોક્કસ છે. કંઈ પણ કરવાથીજ શિખાય છે, ફક્ત વાતો કરવાથી નહિ, અને તોજ બાળકના વિકાસાર્થે બીજાઓ પાસેથી તે શી આશા રાખે છે તે નિઃશંક-પણે જણાવી શકે. પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો જણાવવામાં શિક્ષકો પાછી પાતી નહિ કરે એ આશા સાથે હુંકમાં કેટલાક વિશેષ એવા ગુણોની યાદી આપવામાં આવે છે. મજેલા નિર્ગંધોમાંથી સ્વચ્છતાને લીધે એકજ આ નીચે જણાવેલ છે:—

આદર્શ ઈન્સ્પેક્ટરના ખાસ ગુણો:—

૧ ધણી જુદી જુદી જાતની શાળાઓમાં અને જિલ્લાઓમાં મુખ્ય તેમજ મદદનિય શિક્ષક તરીકેનો પુષ્કળ અનુભવ.

૨ નીચે જણાવેલી બાબતો વિષે સહાનુભૂતિવાળી સમજ.—

(ક) સ્થાનિક આર્થિક સ્થિતિઓથી વાકેફગાર રહેવાની વૃત્તિ,

(ખ) શાળાના મકાનો ને સરસામાનની મર્યાદાઓ સમજવાની વૃત્તિ,

(ગ) સ્થાનિક ખાસ ઉદ્યોગો અને ધંધાદારી શાળાઓના અભ્યાસક્રમ ઉપર પોતાની શાળાના શિક્ષણની છાપ.

૩ કેળવણીવિધાયક જાહેરાતો અને નવાં સાધનોનું તાત્કાલિક જ્ઞાન કે જે વડે તે જે શાળાઓની મુલાકાત લે તેમને બ્યવહાર મદદ આપવા તે સક્તિમાન રહે.

૪ એકાદ વિષયમા નિષ્ણાત હોય તે કરતાં દરેક પ્રકારે પાવરધી હોય કે જેથી પોતાના વિષયના અસક્ય ધોરણની દૃષ્ટિએ ન જુએ અને જેથી બીજા બાબતોમાંના સારા કામ પ્રત્યે બેદરકાર ન રહે.

૫ વ્યક્તિગત વર્ગોની તપાસણી કરતાં પહેલાં જે ખાસ સંજોગોમાં શાળાને કામ કરવું પડતું હોય તે સંબંધી મુખ્ય શિક્ષક સાથે મસલાત કરે.

૬ સારા શિક્ષકના તમામ ગુણો તેનામાં હોવા જોઈએ. તે ભરોસા-પાત્ર, ચતુર, સહાનુભૂતિવાળો, સરલ ને ઉત્સાહપ્રેરક રીતભાતવાળો, નિખાલસ દીક્ષની ભાવનાવાળો, નિષ્પક્ષપાતી ને નીડર હોવો જોઈએ.

૭ જે કંઈ ટીકા કરે તે સૂચના પ્રમાણે પર્તવાને અને ખાસ દૂર કરવા મદદ કરવાને તૈયાર હોવો જોઈએ.

૮ બીજા જિલ્લાઓમાં ચતા ફતેહમંદ પ્રયોગોની સૂચનાઓ કરે અને એ પ્રમાણે મહત્વના નવા વિચારો દેશમાં વધુ ત્વરાથી ફેલાવવાની ધગમ.

૯ પોતાના તમામ કાપકાનુનોથી માહિતગાર હોવો જોઈએ,

૧૦ તે શિક્ષકો ને વિદ્યાર્થીઓમાં જે કંઈ સારું હોય તે શોધી કાઢનાર અને સારા કામતી કદર કરનાર હોવો જોઈએ.

૧૧ તપાસણી ચર્ચ રહ્યા પછી મુખ્ય શિક્ષક સાથે અને જરૂર પડે બીજા શિક્ષકો સાથે વાતચીત કરે જેથી ચંકાપાત્ર બાળકોનો ખુલાસો થઈ જાય અને દરેકને ખુલાસાની તક મળે કે જે વખતે બાળક તાણ હોય.

૧૨ અત્યંત ભારોસાવાળા અને મદદગાર પ્રેરણાદાનનું વાતાવરણ શાળામાં ઉત્પન્ન કરે અને વારસામાં પણ મૂકે.

આદર્શ ઇન્સ્પેક્ટર

કેળવણી કુટુંબમાં, વડિલ, તેની નીચેના સમાજ સાથે વ્યવસ્થિત સહકારવૃત્તિથી વર્તી, શુદ્ધસંસારનું નામ ચલાવે છે, તેવીજ રીતે ખાતાનું મુકાન હાથમાં લઈ વડા અધિકારીએ, મુખવાઇઝરો (ઇન્સ્પેક્ટરો) અને કાર્યકર્તાઓ સાથે સહકાર મેળવી પોતાનું ખાતારૂપી નામ ચલાવવું જોઈએ, જેથી સમાજને જમાનાને અનુસરીને જોઈએ તેવું જ્ઞાન, કેળવણી, વિશ્વાસ, શિક્ષત, સંયમ, સ્વમાન અપાવી શકે. આમ થવામાં કેવા સફળ હોવા જોઈએ અને કંઈ કાઠિના વિચારો તેમના હૃદયમાં ઉતારવા જોઈએ, તે મારી મતિઅનુસાર જણાવું છું:—

આદર્શ ઇન્સ્પેક્ટરની લાયકાત—

આદર્શ ઇન્સ્પેક્ટરના હૃદયાગારમાં નીચેની યોગ્યતા હોવી જોઈએ:
(૧) પોતાની પરિસ્થિતિનો વિચાર.—પોતાને જે ઓછો પ્રાપ્ત થયો છે, તે પ્રાપ્ત કરવામાં શરીર, મન, બુદ્ધિ અને ધનનો કેવી રીતે અને કેટલો ઉપયોગ કર્યો છે તે, તથા જય-પરાજય સમયે પ્રાપ્ત થાય છે, તે દૃષ્ટિ સમીપ રાખી, પોતાના તાબાના શિક્ષક-શિક્ષિકાઓએ કેવી રીતે અને કેવા સંજોગોમાં તેમનું રચાન પ્રાપ્ત કર્યું હશે તે વિચારવું.

(૨) કાર્યદક્ષતા.—પોતાની કાર્ય કરવાની શક્તિમાં નીહરતા, અલમલાન, નિર્ધારિતતા, સમયસૂચકતા વગેરે સંપૂર્ણ ઉપાયો યોજવામાં તે ચાલાક હશે, તો તેની છાપ અને તેના વિચારો સ્વાભાવિક રીતે બીજાના પર જરૂર પડશે.

(૩) સમયવિચાર.—પોતાને મળતા વખતમાં પોતાની તીવ્ર બુદ્ધિથી સાસું નિરીક્ષણ કરી, સમય પ્રમાણેનું વર્તન બતાવી, પોતાના તાબાની સૂક્ષ્મતા સમય વિચારી, સમયપત્રક બનાવી, થોડુંક જાતે અનુભવી પછી શિક્ષકને તે પ્રમાણે વર્તવા સૂચના કરવી જોઈએ.

(૪) આળસત્યાગ:—પોતાની ફરજનો અમલ સદાકાળ કરવો જ નોઈએ; કારણ કે પોતાની ઉત્તમ ફરજનો સાકાર અમલ તાળાના નોકરો કરી શકે છે, માટે આદર્શરૂપ બનવાને માટે આલસ્યનો ત્યાગ કરી, પોતાની ફરજ સમગ્ર જો ધૃષ્ટિ કાર્ય કરશે તો તેમનું વર્તન બીજાઓને દાખલારૂપ બનશે.

(૫) સમદષ્ટિ:—જે કાર્ય તેમને સોંપવામાં આવ્યું છે તે કાર્ય માટે કોઈ જાતનો ભેદભેદ રાખ્યા સિવાય કરવું નોઈએ. તાળાના નોકરો પ્રત્યે ભેદભાવ બતાવે તો તેમના કાર્યની હિચકી જણાય, જો કે તાળાનો માણસ રૂબરૂ ન કહી શકે તોપણ તેનો અંતરાત્મા જરૂર તેના કાર્યને ખોડેજ, ભેદભાવવાળા ઇન્સ્પેક્ટર તરફ માનની દષ્ટિ ઓછી થાયજ.

(૬) વિનયી વર્તન:—મનુષ્ય પોતાની જાતેજ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને સારા ગુણોનો વિકાસ આત્મસંયમથી કરી શકે છે. તે ન્યાયે સારા ગુણોના સારરૂપ વિનય અને તે ગુણોને શોભાવનાર વિનયી પોતાનું વર્તન શુદ્ધ કંચન જેવું રાખે, તો તેના પ્રભાવશાળી વિનયી મનુષ્ય પ્રત્યે જરૂર બીજાનો અગાધ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય. આ ઉપરાંત વાણીમાં-વર્તનમાં-રહેણીમાં-હાથેનીમાં સર્વ રીતે વિનય સાચવે, તો તેવી જરૂરિયાતોમાં તેને પ્રત્યેક ક્ષણે સંજારી તાળાના માણસો તેનું નામ સ્મરણ જરૂર કરે.

(૭) મધુર ભાષા:—વાણી ઉપરથી મનુષ્યની પરીક્ષા થાય છે, એ બૂલવું નોઈવું નથી જેથી તેમના વાક્યાવૃથમાં સુંદર શબ્દસમૃદ્ધ ચોમન એકો હોવાજ નોઈએ, તેથી તેમની બોલવાની શૈલીની મિદાસનો તનનનાટ બીજાને આસર કરશેજ.

(૮) વ્યવહારકુશળતા:—ભણતર એકલું નિર્ધારક છે; કારણ કે મણ્યા વિનાનું ભણવું અર્થશૂન્ય છે. તેવી રીતે વ્યાવહારિક બાબતથી અજાત ઇન્સ્પેક્ટર વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો પદાર્થપાઠ આપી શકે નહિ, તે સાથે દાખલાદલીલોથી પોતાનો મત પણ પુરવાર કરી શકે નહિ, જેથી તે યથેચ્છ પ્રતિધાને સંપાદન કરવામાં પાછળ પડે. ડિરિટ્કટનાં ક્ષેત્રો તપાસી અનુભવી યર્ધ યોગ્ય સમય ને લાયક લાલીમ મેળવવામાં શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી, બીજાને દાખલાદલીલોથી તે તરફ આકર્ષે તેટલી વ્યવહારકુશળતા હોવી નોઈએ.

(૯) બહોળું વાચન:—સારા સારા પુસ્તકોનું વાચન, દાખલાઓ, રીતરિવાજો, ભાષા વગેરેથી જાણીતો ઇન્સ્પેક્ટર બીજા પર સરસાર્થબોગવે, એ દીવા જેવું છે; કેમકે તાળાના નોકરોનો અજાતરૂપી અંધકાર જ્ઞાનરૂપ

પ્રકાશથી ખતાવી આપે, તેવો વિચિક્ષણ, બહુશ્રુત તેમજ ઉપરની લાયકાતવાળો ઇન્સ્પેક્ટર હોય તો જરૂર તેના તરફ માન અને પ્રેમ સ્વાભાવિક રીતે ઉદ્ભવે.

(૧૦) વિશાળપણું:—મારા તાખાના નોકરો કરતાં અધિકારમાં દૈવવશાત્ મોટો છું, ખીજી દક્ષામાં સમાન છું, તે વિચાર મનમાં લાવી; તિરસ્કારવૃત્તિ ન બતાવી, પોતાની મદત્તાને છાજતું વર્તન રાખવું. “મોર પીછેજ ગળિઆમણો છે.” તે શૂલ્લવું નહિ.

આદર્શ ઇન્સ્પેક્ટરના ગુણ-લક્ષણો —

(૧) સદાચાર:—પ્રથમ પગથીઆરૂપ તેનામાં સદાચારનો ગુણ હોવોજ જોઈએ. આ ગુણ મહત્વનો છે. જેમકે, કોઈ સાધુ (પવિત્ર) પુરુષ પોતાના આચારથી ખીજાના ગાનસ ઉપર જ્યવંત વર્ચસ્વ ભોગવે છે, તે સાથે તેના સદાચારી ગુણો પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરાવે છે, તો સદાચારી આચરણવાળો ઇન્સ્પેક્ટર, તે ગુણયુક્ત હોય, તો તેના તરફ પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છેજ.

(૨) સહવિચાર:—સારા વિચારો યજ્ઞ એ પૂર્વકરણીનું ફળ છે. તદુપરાંત સારા સારા વિચારોના અનુભવીઓ સાથેનું બેસવું, ઉઠવું, તેમજ સારા ગ્રંથોનું મનન, અને તે મુજબ મનને દોડાવવું, એ પ્રશંસનીય છે. જેથી તેવા વિચારોવાળા તરફ માનની દૃષ્ટિ ઉદ્ભવેજ.

(૩) સત્યનિષ્ઠા:—આ ગુણ પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે. આ ગુણનો સંયય જેમ વધુ, તેમ તેની પ્રતિષ્ઠાની વૃદ્ધિ. કોઈપણ કાર્ય પરત્વે આ ગુણનો જેટલો તાત્કાલિક અગત્ય તેટલોજ તેના ગુણો પ્રત્યે વધુ પ્રેરસાહનની લાગણી યુક્ત ઉદ્ભવજાય.

(૪) દૃઢતા:—માનસિક વલણ જેમ મજબુત તેમ તે વધુ યશભોગી બને. આ ગુણમાં રહેલાં તરવો માનસિક વિચારો પર અવલંબે છે. જેથી તે વિચારોનો અમલ કાળજીપૂર્વક વહેલો સધાય તેટલોજ ફાયદો થાય; અને એ નિશ્ચિત વિચારોની છાપ સદાકાળ ખીજાના ઉપર પડે. આ વિચારોથી મનનિયમનશક્તિ કેળવાય છે, જેથી કોઈપણ અધરા કાર્ય પરત્વે પણ ધણી મહેનતે અંતે વિજયવંત તીવડે છે.

(૫) પ્રામાણિકતા:—દૃઢ વિચારો સાથે પ્રામાણિકતાનો ગુણ જરૂર તેને વિજયવંત બનાવે છે. કેમકે, ધરાકને શેઠની પ્રામાણિકતા સ્થિર થતાં, ફરી શેઠ તરફ કંઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત ન કરતાં માલ સર્ઈ જવામાં પોતાની

યોગ્યતા વધારે છે, તે મુજબ આ ગુણ જોટલા પ્રમાણમાં બહોળો, તેટલો જ તેનો પ્રભાવ વિસ્તીર્ણ.

(૬) સ્વચ્છતા:—પોશાકની સ્વચ્છતા, લખાણની સ્વચ્છતા, વાણીની સ્વચ્છતા આ ત્રણ ઉપર તેમને મારે ભાર મુકાય છે. આ ત્રણ ગુણો તેમનામાં જોવામાં આવે, તો તેઓ શાળાની સ્વચ્છતા, શિક્ષક-શિષ્યની પોશાકની સ્વચ્છતા, શિક્ષક-શિષ્યની લખાણની સ્વચ્છતા, બાળકોનાં હાથ, મોં, આંખો, વગેરે અવયવો મારે કઢી શકે છે, જેથી પગથીઆરૂપ તે હોય તો ખીન્નને શિખામણના શબ્દોમાં કઢી શકે તે સાથે તે ગુણનું અનુકરણ કરવામાં પણ શિક્ષક-શિષ્ય વધુ પ્રયત્નવાન બને.

(૭) મળતાવડો સ્વભાવ:—આ સ્વભાવ અધિકારની દૃષ્ટિએ દેટલાક અભિમાની ઇન્સપેક્ટરો પસંદ કરતા નથી, અને કવચિત્ પોતાના શબ્દોમાં જણાવે છે, કે તાળાના નોકરો પ્રત્યે સ્વભાવ કડકજ રાખવો જોઈએ. જો તેવો સ્વભાવ ન રાખીએ, તો તાળાના માણસો શાક, દાળ માફક આપણને ગણે, મારે તેમના તરફ કરડી નજરથી જોવું એજ ઈષ્ટ છે. આ બાબતમાં ગંભીર બૂલ ચાલ છે, કે અતઃપણુનો સ્વભાવ પોતાનું માન હણે છે અને ગેરલાભ કરે છે. ન્યારે તેમને સમજાય છે ત્યારે ખીન્નની આગળ કવચિત્ પોતાની બૂલનો પરતાવો કરે છે; તો પરતાવો કરવો ન પડે તેથી દરેક સાથે મળતાવડો સ્વભાવ રાખવો એ વધુ જરૂર પુરતું છે. તે સાથે શાળાના શિક્ષક સાથે રહી કામ કરવાની સહકારકૃતિની ધગસા હોવી જોઈએ, અને તેઓનું આવાગમન ચતાં શિક્ષકના હૃદયમાં પોતાના ઉત્તમ સલાહકાર અને સન્મિત્ર પધાર્યા છે એવી ભાવના ઉદ્ભવવી જોઈએ. જેથી તાળાના માણસો તેની પ્રશંસા કરે અને વધુમાં તેમનાં ગુણકીર્તન પણ ગાયજ.

(૮) શાંત પ્રકૃતિ:—શાંતિનો ગુણ વિરલ છે. બુદ્ધિની જોટલી વિશાળતા તેટલો તેનામાં તે ગુણનો આવિર્ભાવ. શિક્ષક-શિષ્યને શાંતિથી પ્રશ્નો પૂછતાં તેના જવાબો જો મળે છે, તે મુદ્દાસરના હોય છે; મારે શાંતિની જોટલી ખામી તેટલીજ બુદ્ધિની ઉણપતા. જેથી આ ગુણનો જોટલો સંયમ તેટલોજ વધુ હાય.

(૯) ઉમદા સંતોષ:—સમય-સ્થળ પરિસ્થિતિનું મનન કરી, શિક્ષક-શિષ્યને જરૂર પુરતી ઉણપતાઓ બતાવી, તે ઉણપતાને દૂર કરવાની યુક્તિઓનું જ્ઞાન કરાવી, તેમના હૃદયમાં સંતોષ ઉપજાવવો.

(૧૦) નમ્રતા:—નમે તે સૌને ગમે. તે સૂચનો ઉપદેશ સગછ-સમગ્રવી, ગામ-શહેરના સમાજ પ્રત્યે, આ શુભનું દર્શન-વાણી-વિચાર શિક્ષા-શિક્ષણ પ્રત્યે થાય છે, તેનું યથાર્થ વર્તન પોતાના વિચારોના કર્તવ્યથી કરશે, તો તેમના પ્રત્યે અવશ્ય માન ઉત્પન્ન થશેજ.

આ ઉપરાંત કેટલાક શુભો, જેવા કે સદનરીક્ષતા, સંયમ, નીડરતા વગેરે કેળવવાથી તેના સંપર્કમાં આવેલા શિક્ષક-શિષ્યને બોધરૂપ થશે.

વડા આદર્શ ઇન્સ્પેક્ટરની રૂપરેખા —

ઉપરના શુભો-લાયકાત ઇન્સ્પેક્ટરના કહેવામાં આવ્યા; છતાં શિષ્યમાં સંસ્કાર રેડનાર જેમ શિક્ષક છે, તેમ તાજાના ઇન્સ્પેક્ટરમાં વધુ શુભશુભ લાગણીઓનાં બીજ રોપનાર વડા ઇન્સ્પેક્ટર છે. જેમ વડા ઇન્સ્પેક્ટરનું જ્ઞાન, લાયકાત, કાર્યદક્ષતા, ચાતુરી, શુદ્ધ વિચારો, સંયમ, શુભ લાગણી, નીડરતા, ઉદારવૃત્તિ વધુ પ્રબળ તેમ અનુકરણ કરનાર ઇન્સ્પેક્ટર વધુ આજ્ઞાક બનેજ, અને તે આજ્ઞાકીના રૂપરૂપ ઉપરના શુભો થોડેબધે અંશે શિક્ષકનામાં ઉતારે, અને શિક્ષક તેના સંપર્કમાં આવતાં, તેનામાં જે શુભોની ખામી હોય, તેને ગ્રહણ કરી, પોતાનામાં ઉતારી, શિષ્યોમાં તે શુભો ઉતારવા પ્રયત્ન કરશેજ. કેળવણીનું મુકાન તેઓના હસ્તમાં રોપવામાં આવ્યું છે, તો તે કાર્ય પરત્વે પોતાની સમગ્ર બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી, આગળ ધપાવવામાંજ તેમની કાર્તિ રહેલી છે. તો વડા ઇન્સ્પેક્ટરના સૂચનરૂપ નાના ઇન્સ્પેક્ટર શિક્ષક પ્રત્યે માન દાટ બતાવી, પોતાની સુચારિતવૃત્તિમાં તેમને દોરવશે, જેવી આધારાખવામાં આવે છે.

ઉપરના શુભો-લાયકાત અને લક્ષણોમાં અધારિત અવિવેક જણાતો હોય તો ક્ષમ્ય દષ્ટિથી નિહાળવા વિચારના છે.

શિવરાંકર વિશ્વનાથ બેરી

આસિ૦ મારતર, તા. ૩૦/૧૨/૨૩-કાલોલ-પંચમહાલ,

આદર્શ શિષ્ય

શાળાપત્રના વાચકવર્ગ પાસેથી ઓક્ટોગરના અંકમાં 'આદર્શ ઇન્સ્પેક્ટર' ના શીર્ષક નીચે વિચારો માગ્યા હતા. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શિક્ષક તરફથી હીક પ્રમાણમાં સદકાર મળ્યો હતો. શ્રીશિક્ષકોએ એ સંબંધી વિચારો જણાવવાની તરદી લીધેલી જણાતી નથી. પ્રથમ જણાવ્યા પ્રમાણે વિષય તેમના ગર્ભ ઉપરાંતનો લાગ્યો હશે, જે કે તેવો છે તો નહિ; પરંતુ આ નવા શીર્ષક નીચે

‘આદર્શ શિષ્ય (શિષ્યા)’ કેવો જોઈએ તે સંબંધી જે વિચારો માગ્યા છે તે સંબંધી સારા પ્રમાણમાં નિખંધો મોકલી આપશે એવી આશા છે. શિષ્યમાં શિષ્યાનો સમાવેશ થઈ જાય છે, છતાં કૌંસમાં જણાવીને સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવેલ છે. આ વિષય તો એકેએક શિક્ષકનો છે કે જે માટે ભાગ્યેજ વધુ વિચાર કરવાનો હોય. પોતાના વિચારોને ગોઠવવાની મહેનત વખતે લેવી પડે. એ માદ દેવડાયવાની જરૂર જણાતી નથી કે દરેક શિક્ષકે પોતાની દૃષ્ટિએ સ્વતંત્ર વિચારો જણાવવાના છે. ઉછીના લીધેલા બીજાને પાછા આપવા પડશે, માટે પોતાની સાથેજ રહેવાવાળા વિચારો જણાવવા ફિક થઈ પડશે. હેતુ સ્પષ્ટજ છે, તેથી વધુ વિવેચનની જરૂર રહેતી નથી.

શિશુશિક્ષણશાળા

(ગતીક પૃષ્ઠ ૧૦ થી ચાલુ)

શાળાનું સાહિત્ય

૧. વિશાળ અને હવા અજવાળાવાળો એક ઝોરડો. નાનાં બાળકોને સંક્રમણ જેવું કદાપિ ન લાગે એટલા માટે તેમને માટે તાજી હવા અને તેમની આસપાસ પુષ્કળ જગા જોઈએ.

૨. ફર્નિચરમાં નીચા કબાટ અને નીચે જડેલી છાજલીઓ જોઈએ; અને ટકાઉ રમકડાં, ચિત્રપોથીઓ અને બીજાં સાહિત્યો ત્યાં રાખી મૂકવાં જોઈએ. વળી હરવખતે તેમનો સહેલાઈથી ઉપયોગ થઈ શકે તેવી રીતે તે પુરતી છુટ મળવી જોઈએ. મેજ અને પુરસીઓ અથવા બિજાનાં (સાદડી, આસનીઆં) વગેરે નાનાં અને હલકાં હોવાં જોઈએ જેથી બાળકો જતે તે બહુ સહેલાઈથી એક જગાએથી બીજી જગાએ ખસેડી શકે. ચિત્રો બહુ આકર્ષક હોવાં જોઈએ અને નીચે લટકાવેલાં રાખવાં જોઈએ. કાળાં પાટીઆ પણ પુરતા પ્રમાણમાં અને સહેલાઈથી મળી શકે તેટલાં રાખવાં જોઈએ.

૩. રમતગમતનાં મેદાનમાં હોંચકા અને ચીચુડા અને ઢળતાં પાટીઆં વગેરે રાખવાં જોઈએ.

૪. શાળાને એક નાનો બગીચો હોવો જોઈએ, સાથે બગીચા માટેનાં ઝોળાર, પણ તેમને આપવાં જોઈએ. બગીચામાં કુદરત શું શું કામ કરી

રહી છે તે બાળકો જુએ અને કુદરત ઉપર પ્રેમ રાખતાં શીખે; વળી રોષા, ફૂલોની ઉગવાની ક્રિયામાં, તેમજ જંતુઓ અને પક્ષીઓની ખાસિ-અતો અને તદનુસાર તેમના વર્તનનું નિરીક્ષણ કરવામાં તેમને રસ પડે.

૫. ચરધાંબતકાં, સસલાં, બિલાડીનાં બચ્ચાં કે બકરીનાં બચ્ચાં વગેરે શાળાનાં પ્રિય પ્રાણીઓ તરીકે રાખવાં જોઈએ, અને તેમની સંભાળ રાખવાનું કામ બાળકોને સોંપવું જોઈએ, આથી તેઓ તેમના તરફ યોગ્ય વર્તન રાખતાં શીખે.

૬. શાળામાં સૂકી અને બીની રેતી પુષ્કળ પ્રમાણમાં રાખી મૂકવી જોઈએ, અને જો અને તો એકાદ તળાવની વ્યવસ્થા કરવી, જેમાં બાળકો હોડીથી સહેલગાદ કરે, અને સાથે સાથે તેમને જ્ઞાન પણ મળે કે પાણીમાં ફેટલીક ચીજો તરે છે અને ફેટલીક ડૂબે છે.

૭. બાળકોને માફક આવે તેટલી હવાઈનાં જાજર અને નાહવા-ધોવાની ઝોરડીઓની પણ વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ; આનાથી તેઓ સ્વાસ્થ્યથી બનતાં શીખે અને સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છતાની દેવ તેમનામાં આવે.

પણ સૌથી વધારે અગત્યનું શાળાનું અંગ તો શિક્ષક છે. તે બાળકોને સારી રીતે જાણખી શકે તેવો અને તેના ઉપર મગતા ધરાવે એવો જોઈએ. તે સત્યશીલ અને બાળકોમાં શારીરિક, માનસિક કે નૈતિક જે કંઈ જોડ હોય તે એકદમ પારખી જોઈ લેવાની અને તે સુધારી લેવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. બાળકોને રમતગમતદ્વારા અનુભવ મેળવવાનો હોવાથી શિક્ષકે મુખ્ય બેઝાડી-રમત રમનાર તરીકેજ લાગ લગવવાનો છે. પ્રસંગે વખતે જે પ્રમાણે જરૂર પડે તે પ્રમાણે તેણે સૂચન કરવા, સહકાર કરવા, માર્ગદર્શિ આપવા, દોરવા અથવા તે અનુસરવા હંમેશાં તત્પર રહેવું જોઈએ એમ છતાં રમતગમતની પ્રવૃત્તિઓમાં જવાબદારી તો બાળકોનીજ હોવી જોઈએ; કારણ કે તેમાંનાં ધણું બાળકો સ્વાભાવિક રીતે રમત રમવાનું જાણે છે, તેમણે ફેટલાંક બાળકો એવાં હોય છે કે તેમનામાં અનુભવ અને સ્વતઃ પ્રવૃત્તિની જો ખામી હોય તો તેમને તેની રમતો સંબંધી ધણુંજ યોગ્ય જ્ઞાન હોય છે.

અમારું આનંદપર્યટન

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૫ થી આશુ)

અમારા પર્યટનના ત્રીજા દિવસે અમે વડોદરાથી પાવાગઢ જવા તૈયાર થયા. આ રથજી વડોદરાથી ત્રીસ માઇલ દૂર છે. રસ્તા સડકનો બાંધેલો સાધારણ હીક છે. વડોદરાથી પંદર માઇલ દૂર જતાં જાણે આપણે પર્વતની પાસે ફરતા હોઈએ એવો દૃષ્ટિભ્રમ થાય છે. સડક હાલોલ કર્યા આગળ પુરી યર્ધ, ત્યાંથી ચાંપાનેર જતી સડક ઉપર મોટરગાડીઓ પ્રવાણ કરે છે. આ રસ્તે યર્ધ અમે ગુજરાતના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ શહેર ચાંપાનેરના ખંડિએરોમાં દાખલ થયા. મોટરગાડીમાંથી ઉતરી ધર્મશાળામાં મુકામ કીધો. શહેરની ખંડિએર સ્થિતિ જોતાં સ્વાભાવિક રીતેજ ઉદ્ધાર નીકળે છે કે “ખરે કાળની ગતિ મનુજ કૃતિને બુઝવતી.” ચાંપાના અપૂર્વ ઉત્સાહથી વસાવેલું ક્યાં એ લગ્ય શહેર! અને ક્યાં બાળે તેનાં ભાગી-તુટી દશામાં પડેલાં અરિય!!! મહાકાળના ગર્ભમાં અનેક મહાનતાઓ ચિરમી ગઈ છે, અને એ મહાકાળને એકાએક પોતાનું શિવ નમાવે છે, એ યથાર્થ છે. ચાંપાનેરનો જ્યેષ્ઠ ઇતિહાસ અને તેના ખંડિએરોની સ્થિતિનો મુકાબલો કરતા અમે નિઃશ્વાસ થયા.

પરોટીઉં થયું, અને અમેજે જગજુના ગિરિ પાવાગઢ ઉપર ચઢવાનું શરૂ કર્યું. અમારો ચઢાવ પાંચ વાગ્યાથી શરૂ થયો. પર્વત ઉપર એક માઇલનો ચઢાવ પુરો થતાં લગવાન દિવાકરના ઉદયનો સમય થયો. બધા એકીટસે પર્વત પરથી જિજ્ઞાસુ થઈને દેખાવ નિહાળવા આગ્રહ જણાવતા હતા. જોતજોતાંમાં સૂર્યોદય થયો. આ દેખાવ એટલે સાક્ષાત્ કુદરતની અસ્મિતાનું ભાન. શબ્દોથી તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. જતજતજત એજ સર્વ જર્જર. સ્વચ્છાન સવિતાનાતપશ્વના મોહક સ્પર્શનું દક્ષ જોતા જોતા અમે માંચી હવેલી આગળ આવ્યા. પુરાતન કાળમાં અત્રે હવેલી હશે. પણ આત્યારે તે રથજે ડિ. લો. બો. ની ધર્મશાળા છે. પાસે તેજ તળાવ નામે નારા પામતી સ્થિતિમાં આવેલું નાનું તળાવ છે. મુસાફરો આ રથજે આરામ લે છે, અને પાછો ગઢનો ચઢાવ શરૂ કરે છે. હવે પછીનો ચઢાવ મુશ્કેલ છે. કુદરતની લીલાનું ભાન કરાવનાર અને શારીરિક શક્તિનું માપ લેનાર આ રસ્તો અગમ્ય છે.

રસ્તે આવતાં કુદરતી દર્યો અને ગદની લાગીદૂરી દિવાલો જોતા સાડા સાત વાગે દૂધીઆ તળાવે પાસે આવી પહોંચ્યા, તળાવનું પાણી ઘણુંજ ઠંડું છે; છતાં લાવિક દિન્દુઓ તેમાં સ્નાન કરી દેહ પવિત્ર કરે છે. તે પછી મહાકાળીનાં દર્શન માટે જાય છે; અમોએ પણ તે પ્રમાણે કર્યું. દુર્ગાદેવીનો દિવસ હતો. માતાજીના ભક્તો માતાના દર્શનથી કૃતકૃત્ય થવાશે એ ભાવના સેવતા જણાયા. પર્વતના શિખરે પર ૨૫૦૦ યુદની ઉચ્ચાઈએ માતાજીનું દેવળ આવેલું છે. દેવળમાં જવાના રસ્તાનાં પગથીયાં સાંકડાં અને સીધા ચઢાવનાં છે. ચઢવામાં સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. આથી મુશ્કેલી હોવા છતાં, ધર્મધેરાં ડોસીમાઓ અને નાનાં બાળકો હોંસે હોંસે ચઢે છે. ધર્મના જોગથી આવતો આ જુરસો આપણને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરે છે. માતાજીના મંદિરના શિખર ઉપર સદનશા નામક પીરની દર્ગાહ છે, અને આજુબાજુએ પર્વતના ટેમ્પેન્સ શિખર ઉપર જૈન દેવાલયો છે. આમ મહાયુગરાતના ત્રણે મહાન ધર્મો કોઈપણ જાતના કોમી વિષયક વિના સેંકડો વરસથી સચવાઈ રહેલા છે. ક્યાં એ કોમી ભેદભાવથી ભરેલું મુંબઈ અને ક્યાં આ સર્વ ધર્મની એકતા સાધતું યુનિત રથળ !

પર્વતના ટેમ્પેન્સ શિખર ઉપર પુરાણો કિલ્લો છે. આ કિલ્લામાં જુના કોદારો નવલખી કોદાર નામથી ઝોળખાય છે. કોદારની બાંધણી અને રથળની પસંદગી ઘણીજ ઉત્તમ પ્રકારની છે. તેની પાસે કટલાક જળકુદો આવેલા છે. પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે દુશ્મનો ચઢી આવતા ત્યારે કોદારનું અનાજ અને આ જળકુદોનો ઉપયોગ થતો. આ કિલ્લામાંથી અમે તેના મુખ્ય દરવાજા આગળ આવી પર્વતની ખીણ ગિરિશુંખલા ઉપર થઈ નીચે ઉતરવાનું શરૂ કર્યું. આ જે ગિરિશુંખલાઓ વચ્ચે ઉડી ખીણ છે. તેના ઉપર નાનો પૂજા બાંધરામાં આવેલો છે. જેના ઉપર થઈ એક પર્વત પર થઈ ખીજ ઉપર જવાય છે. અસલના વારામાં અહીં પાટીઆનો પૂજા હતો. દુશ્મનો ગદને ઘેરો ધાલતા ત્યારે પાટીઆં લઈ લેવામાં આવતાં, તેથી ઉપરના કિલ્લામાં જવાનો રસ્તો અંધ થતો. આ સિવાય ઉપરના કિલ્લામાં દાખલ થવાનો ખીજે એકપણ રસ્તો નથી.

અમોએ આ રસ્તે થઈ નીચેના કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. અહીં બદ્રકાળી માતા અને પતાર્ધ રાવળના મહેલનાં ખંડિઅરો જોવા માટે ગયા. પાવા-

ગદના પતનની યાદ આપતાં આ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ રથજોની રોમાંચ કથા “આખી આવી નવરાત્રની રાત, કે માતા રમે જામેરે લોલ” એ ચરણથી શરૂ થતો અને “ફટ ફટ પાવાના પતાર્ધ, કે આ શું ભાગીયું રે લોલ” પુદ્ધિ બગડી તારી ભૂપાલ, કે, હું દેવી કાળકારે લોલ; આજથી છઠેને છ માસે, કે પાવો તારો પ્રણય થશે રે લોલ.” એ ચરણથી સમાપ્ત થતો ગરબો ગુજરાતી જનતાને જીવંદાગ્રે છે. સત્ય ગમે તે હોય, કિંતુ રાજા વિવેકભટ્ટ યાચ છે ત્યારે તેનો નાશ નહીં જ હોય છે, એ સર્વદા સત્ય છે.

આ ઐતિહાસિક રથજો બેઈ અગે ખાપરા ઝવેરીનો મહેલ, વિશ્વાગિત્રી નદીનું મૂળ, અને એક રાજપુત કન્યાની સમાધિ, એનાં દર્શન કર્યાં. પ્રાચીન કાળમાં દુસ્મનોથી કિલ્લાનો બચાવ કરતી આ વીર બાળાએ સંખ્યાબંધ દુસ્મનનો નાશ કર્યો. પાછળથી તે તેમના પંજામાં સપડાઈ. તેમણે આ વીર બાળાને આ રથજો જીતી દાટી. વખત જતાં તેના ઉપર તેના રમરણ માટે ઇમારત ચણાઈ. આજે ભાગીવૃત્તી દશામાં તે પુનિત બાળાના વીર કામની યાદ આપતું આ મકાન અચળ ઉભું છે.

વિશ્વાગિત્રી નદીના મૂળ આગળ રાજપિં વિશ્વાગિત્રના આશ્રમની જગ્યા હોવાનું ત્યાંના સાધુઓ કહે છે. આ રથજોથી ખાપરા ઝવેરીના મહેલ આગળ જવાય છે. પર્વતના આગમ્ય રથજોમાં બાંધેલી આ ઇમારત ભવ્ય અને ભયંકર છે. તેના ઉપરથી જોતાં પર્વતની તળેટીનું દૃશ્ય પાણી આકર્ષક લાગે છે. પુરાણા ઐતિહાસિક શહેર ચાંપાનેરના કિલ્લાનો દેખાવ અત્રેથી સાતબંધ લંબચોરસ બાંધણીમાં જણાય છે. થીમ કોઈ પણ રથજો ચાંપાનેરના કિલ્લાનું આટલું સાફ અવલોકન થઈ શકતું નથી.

ચાંપાનેર:—હાલમાં અત્રે ૩૦ થી ૪૦ ઘર છે, તેમાં નિવાસીઓ ધણાખરા બ્રાહ્મણ છે. તેઓ યાત્રાળુઓની સગવડ સારી પોતાનો ઉદર-નિર્વાહ કરે છે. આ ઉપરાંત દસેક વેપારીની દુકાન, બે ધર્મશાળાઓ અને એક જૈન ધર્મશાળા સિવાય બીજું મકાનો નથી.

ઉપર પ્રમાણે પાવાગઢ અને ચાંપાનેરના ઐતિહાસિક કિલ્લાઓનું નિરીક્ષણ તથા આશુઆશુના પ્રદેશનું અવલોકન કર્યું. પાવાગઢની આશુઆશુ મોસમી પ્રદેશનાં જંગલો છે. જાળીન કદણુ ખડકની હોઈ જોતી માટે પ્રતિદૂળ છે. પર્વત યુના કદણુ ખડકનો બનેલો છે, પર્વત ઉપર કોઈ કોઈ રથજો સમાન્તર પડવાળા પથરો જોવામાં આવે છે. અમારા

આ પર્વટનમાં ઇતિહાસ તેવા જૂગોળના આચાર્યો તરફથી અમૂલ્ય પ્રમાદી મળતી.

સાંજના મોટરગાડીમાં બેસી વડોદરા આવી, ગોવાગેટ આગળની ધર્મ-શાળામાં મુકામ કર્યો. બીજે દિવસે સવારે ગોવાગેટ રેશનથી છોટાઉદેપુર જતી ટ્રેનમાં બેસી ચાણોદ જવા માટે ઉપડ્યા. અમરે ડોમોઈ રેશન ટ્રેન બદલવાની હોવાથી ટ્રેનમાંથી કુતરી મીઆગામથી ચાણોદ જતી ટ્રેનમાં બેઠા. ચાલતી ગાડીએ ડોમોઈના પુરાણ કિસ્સાનું નિરીક્ષણ કર્યું. શહેરની ચારે બાજુ પુરાણો કિસ્સો છે. કિસ્સો ઘણો મજબુત, અને પત્થરનો બનેલો છે. હાલ તે બંદિએર સ્થિતિમાં માલમ પડે છે. દંતકથા પ્રમાણે આ કિસ્સો વાઘેલા મહારાજ વિશાળદેવે જંધાવેલો કહેવાય છે. ઇતિહાસ વાંચતાં સિદ્ધરાજ જ્યોતિર્જી નામ આવે છે. બેમાં સત્ય કર્યું તે ઇતિહાસકારો જાણે, પણ એટલું તો નક્કી જ છે, કે આ કિસ્સો મધ્યયુગના રાજપુત સમયમાં બંધાયો હશે. ડોમોઈનો કિસ્સો બંધાવતી વખતે તેના ઉમદા પત્થરો હીરા નામના કડીઆએ તેના નામની દારીની સંજ્ઞાદથી ડોમોઈથી આઠ માઇલ દૂર એક તળાવ બાંધવામાં વાપર્યો. રાજને આ વાતની જાણ થતાં કડીઆને ડોમોઈના કિસ્સામાં છૂવતો ચણાવ્યો. આત્મારે પણ તે સ્થળ હીરા લાગોળ નામે પ્રસિદ્ધ છે. ગ્રેમ પાસમાં બંધાએલાં માણસો પોતાના ગ્રેમીની ભાવના સફળ કરતા માટે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપવા અચકાતાં નથી, તેનો આ જ્વલંત દાખલો છે. ડોમોઈ રેશનથી ત્રણ ચાર રેશન વડાબધા પછી તેન તલાવ નામનું રેશન આવે છે. ડોમોઈના ઐતિહાસિક સ્થળ સાથે સંબંધ ધરાવતું તેના દારીની યાદ આપતું આ ઐતિહાસિક સ્થળ છે. રેશનની બાજુ પર તળાવ આવેલું છે. તેના દારીની યાદગીરીનું આ તળાવ તેન તળાવ નામથી ઓળખાય છે, અને ગામ પણ તેજ નામથી ઓળખાય છે. જૂગિતિશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર ઉમદા પત્થરોનું બાંધેલું આ તળાવ અવાપિ પર્યંત જેને તે સ્થિતિમાં વિવિધ છે. હીરા કડીઆને અને તેના દારીની પોતાનું નામ અમર કરવાની ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિને ધન્યવાદ આપતા, અમે તેમના સાહસોની વાત કરતા હતા તેવામાં ટ્રેન ઉપડી, અને અમે ચાણોદ રેશન આવી પહોંચ્યા. સરસામાન ગામમાં લઈ જઈ ધર્મશાળામાં મુકામ કર્યો.

શારીરિક કેળવણી

વ્યાયામનો ઇતિહાસ:

(ગતારક પૃષ્ઠ ૧૭ થી ચાલુ)

પ્રાચીન ગ્રંથો વાંચતાં જણાય છે કે પહેલાં દુનિયાના લોકો શરીરને ચપળ, મજબુત અને સુંદર બનાવવા કસરત કરતા. યાહુદી, ગ્રીક, ઈરાની, મિસરી વગેરે કસરતો અને રમતો રમતા. આજથી ૪૦૦૦ વર્ષો પૂર્વે મિસરીઓ કેવા સાધનો-અખાડા રાખતા તેના ચિત્રો હાલમાં મળી આવે છે. સ્પાર્ટન લોકો પણ શરીરને કસરત આપતા.

આરોગ્યના અનન્ય ઉપાસક અને લેખક શ્રીમાન હર્રાય દેસાઈ જણાવે છે કે ગ્રીક લોકોના અખાડામાં શિક્ષકો ઉપરાંત તત્ત્વવેત્તાઓ, કવિઓ અને કલાકારો પણ આવતા અને ઉછરતી પ્રજાને તાલીમ આપતા. મેળાવડાઓમાં ઉત્તમ કામ કરનારને ધનામ આપતા.

આપણા દેશમાં પણ પાંડવો, કૌરવો વ્યાયામ માટે ભેગા મળેલા એવી વાત છે. છેવટે ઉત્તેજન વિના સામાન્ય લોકમાંથી એ મોહ જતો રહ્યો તેથી મદદ લોકોની કરતી દાખલ થઈ. આજે પણ ગામો જેવા જગપ્રસિદ્ધ મલો દિંદુરતાનમાં છે. તેઓએ જગતના ઘણાખરા મલોના અભિમાન ઉતાર્યો છે.

ઉછરતી પ્રજાને વ્યવસ્થિત તાલીમ આપવાનું રચન શાળા છે, એજ આશ્રમ છે, એજ પ્રગતિનું કેન્દ્ર છે અથવા એજ સર્વસ્વ છે. કેટલાંક ગામડાંમાં નિશાળજ બાળકને જાહેર રચન છે. બાળકને કેળવનાર શિક્ષક છે. માટે શિક્ષકને વ્યાયામની યોગ્ય તાલીમ મળવી જોઈએ. શિક્ષક અને શિક્ષિકાએ એ બાબતમાં ધગસ રાખવી જોઈએ.

આપણો દેશ કંગાળ છે. જાહેરજનતા ગામડામાં ઘણે ભાગે અમલ્ય છે. માટે વગર ખર્ચની ઓછાં સાધનની કસરતોજ પાલવે અને તેથીજ કસરત વ્યાપક અને તેમ છે. ગામડાંની ફેટલીક શાળામાં કમ્પાઉન્ડ મેદાન હોતું નથી. ફેટલીક શાળાઓમાં તે નાનાં હોય છે. માટે ઓછી જગ્યામાં રમાય તેવી રમતો ચોજવી જોઈએ. “બાળકને માટે રમતના મેદાન નિશાળના મકાન કરતાં વધારે ઉપયોગી છે.” એ બાબત તમને ખરી લાગશે. ત્યારે નેપોલિયન બોનાપાર્ટ બૅટલ્સમાં હારી ગયો, ત્યારે તેણે કહ્યું કે ઇંગ્લાંડનો આ વિજય ઇટલ અને હોરના રમતમગતનાં મેદાનનેજ આભારી છે.” ઉપરનું વાક્ય ખૂબ સમજવા જેવું છે. યુકર દી વોશિંગ્ટન

એમ કહેતો કે માત્ર બાળપણ એજે ગયું છે. તે નાનપણમાં રમત રમ્યો ન હતો. બ્યારથી તે સમજતો થયો ત્યારથી તે નિયમિત રમત રમવા લાગ્યો. રમત છૂવનમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. કઠીઆકામ ચાલતું હોય ત્યારે, સંચાક્રમ, ખેતીનું કામ, વગેરેમાં શરીરનાં અવયવોને કસરત મળે, પણ તેથી રમત જોડસો આનંદ કે લાભ થતો નથી. રમતથી આરામનેજ કંઈ લાભ થતો નથી. મુખ્ય લાભ નીતિ અને સમાજપ્રિયતા, સમૂહભાવ અને સંઘપ્રેમ, સહકાર અને હિતેશન વગેરે ગુણો અચ્છી રીતે કેળવાય છે. ઇંગ્લાંડનો વડો પ્રધાન મહાન રાજનીતિનિપુણ ગ્લેડસ્ટન પણ નિયમિત રમત તથા કસરત (લાકડાં ફાડવાની) કરતો.

ચાલુ જમાનામાં મોટેનું જમાખર્ચ તેમજ કાગળ પરનું જમાખર્ચ ઘણું થાય છે; બાકી વ્યવહારમાં નહિ જેવો અમલ થાય છે. તેનું કારણ કાર્યક્રમ છે. એવો કાર્યક્રમ થૂકો કે તે વ્યાવહારિક હોય તોજ તે ચોજના અમલમાં મુકાશે. માટે ગામડાંને અતુર થાય તેવી કસરતો અને રમતો એ વિષયના બહુકારો બદાર પાડે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

એકુતનાં, મજુરનાં કે ગામડાંનાં બાળકની શહેરનાં બાળક મસ્કરી કરે છે, કારણ કે તેમની જાત ખડતલ છે. માથા પર મથુનો ભાર ઉપાડે છે, અને ખરે બોરે જૂખ-છતાં આનંદથી ચાલે છે. પણ શહેરના બાળકને કહે કે તમે એક કલાકજ બદાર તાપમાં કે વરસાદમાં ફરી આવો. પછી શું થાય છે? તરત તે બાળકને માટે ડૉક્ટર, વૈદને ખોલાવવા જશે અને તેને દવા કે ઇન્જેક્શન આપશે. આપણું શરીર એવું મવાલી હોવું જોઈએ કે જરા જરા મહેનતમાં ચાકી જાય, તાપ લાગી જાય, ચક્કર આવે, માથું દુઃખે? એ બધું કસરતના અભાવે થાય છે. કસરતથી શરીર ખડતલ અને મજબુત બને છે.

અપૂર્ણ

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ:

(ગતીક પૃષ્ઠ ૨૬ થી ચાલુ)

સુધારનારી કસરતો સૂચવવામાં આવી નથી. સુધારનારી અને ઇલાજની કસરતો યોગ્ય તાલીમ અને હાયકાત ધરાવનારા માણસોએજ કરાવવી જોઈએ. ખીન ઇર્ષથી તેનો સલામત રીતે ઉપયોગ થઈ શકે નહિ.

સીધી સ્થિતિ.—

સારી સ્થિતિનો શો અર્થ અને તે કેવી રીતે રાખવી ? માણસના (પ્રાણીસૃષ્ટિમાંની એકજ વ્યક્તિ છે કે જેણે તે પ્રાપ્ત કરી છે.) ઇતિહાસમાં સંપૂર્ણ સીધી સ્થિતિ એ મુકાબલે દમણાંની ખીલવણી છે અને તે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થઈ નથી.

નાનાં બાળકો લગભગ ત્રણ વર્ષનાં થાય ત્યાંસુધી તે પ્રાપ્ત કરતાં નથી, અને હાથ માથા ઉપર ઉઠા કરતી વખતે કે ઝુકાવતી વખતે સમતોલપણું રાખતાં શીખવામાં હજી તે વધારે વખત લે છે. બ્યારે સ્થિતિ ખરી રાખી શકાય છે ત્યારે પણ શરીરરચના એવી છે કે તે રાખવામાં સામસામા રનાયુવિશેષોની સતત ક્રિયાની જરૂર પડે છે. ઉભા રહેવામાં અને ખેસવામાં સીધી સ્થિતિ રાખવામાં સંબંધવાળા રનાયુઓની સતત ક્રિયાનું પરિણામ દર્શાવવાને “સ્થિતિનું બળ” એ શબ્દ વપરાય છે. જે આ રનાયુઓ નગળા પડે કે દીલા પડે અથવા તેમની ક્રિયા અનિયમિત અને સમતોલપણા વગરની થાય તો યોગ્ય સ્થિતિનો લોપ થાય છે. સાધારણ વક્ષણ સાંધે વધારવાને બદલે સંકોચવાનું છે અને નિશ્ચિત પ્રયત્નથી આ પ્રેરણાના વક્ષણ ઉપર છૂત મેળવાય છે અને સીધી સ્થિતિ સધાય છે. આ સંકોચના વક્ષણની સામે થવામાં (સિવાય કે બ્યારે આરામની સ્થિતિ ઇશદાપૂર્વક રાખી દેાય) રનાયુઓને તાલીમ આપવી જોઈએ અને ઠસરત-દારા તેમને લાયક રાખવા જોઈએ. નગળા રનાયુઓ અને અસ્થિબંધનોને લીધે ખરાબ સ્થિતિ થાય છે અને તે સંબંધવાળા રનાયુઓને વધારાનો શ્રમ આપે છે. ઘડ, કમર અને પગ ઉપર સમતોલ રહે છે. તેની હાડકાંની ધરી કરોડ વળી શકે તેવો ચાલગો છે અને કાઈ પણ દિશા તરફ ખસેડી શકાય છે.

કરોડ કે જે એક ઉપર બીજાં મૂકેલાં કેટલાંક નાનાં હાડકાંની બનેલી છે તે સિંચ કે સીધી નથી અને તેમાં આગળથી પાછળ ખેંચડો વળાંક છે. કરોડ અને છાતી એ ઉપરના અવયવો (ખજાનો બંધ અને હાથ)ના આધાર છે. ડોક કરોડ ઉપર સમતોલ છે. અવયવો કે શરીરની કાઈપણ ગતિની આસરે બંધારણના સમતોલપણા ઉપર થાય છે અને બીજા સાંધાઓમાં પૂરક ગતિ ઉત્પન્ન થવી જોઈએ.

સીધી સ્થિતિ કેવી રીતે કાયમ રહે છે ?

સીધી સ્થિતિ કાયમ રાખવામાં કામ માગતા સ્નાયુઓના મુખ્ય જુથ ત્રીણે મુજબ છે:—

(ક) ધુંટી અને પગના સ્નાયુઓ

આ સ્નાયુઓ પગની કમાન અને ધુંટણના સાંધાની વળવાની શક્તિ-લીક્ષ્યાલ ટકાવે છે.

(ખ) ઢીંચણ સીધા કરનારા અથવા લાંબા કરનારા

(ગ) થાપાના લાંબા કરનારા (કુલાના મોટા સ્નાયુઓ)

(ઘ) કરોડનાં છૂટાં હાડકાંની પાસે આવેલા અને સંબંધમાં રહેલા સ્નાયુઓ

કરોડનાં જુદાં જુદાં હાડકાંને હંમેશાં સ્નાયુઓની નાના ફેરફારોને અનુકૂળ થવાની ક્રિયાઓના સંબંધના મુખ્ય સ્નાયુઓ છે.

(ચ) પેટના સ્નાયુઓ (પેટની દિવાલ બનાવનારા)

આ સ્નાયુઓની ફરી વાત કરવામાં આવશે.

આ સ્નાયુઓ થાપાના સ્નાયુઓની સાથે કરોડની સ્થિરતા અને કમરના સંબંધી તેની ખરી સ્થિતિ જાળવી રાખે છે. બીજા શબ્દોમાં, કરોડની નીચેના ભાગને સ્થિર રાખી અને આધાર આપી તે સારી સ્થિતિની ચાવી ધારણ કરે છે.

(હ) ગળાના સ્નાયુઓ જે ડોકાની ખરી સ્થિતિ રાખે છે.

ખભાના સ્નાયુઓ, ખભાના ઝંધ અને હાથના વજનને બહાર પડતાં અટકાવે છે. તેઓ સીધી સ્થિતિ રાખવામાં ચાવીરૂપ નથી.

સારી સ્થિતિ.—

સ્નાયુઓ અને બંધનો જે હાડકાં અને સાંધાને યોગ્ય સ્થળે રાખે છે તેઓ ઓછામાં ઓછા શ્રમથી સ્થાનમાં રહે એ સારી સ્થિતિ. તેથી કરીને તેનાથી ઓછામાં ઓછો થાક અને શ્રમ પડે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં સ્થિતિ સંપૂર્ણ તેટલા પ્રમાણમાં ઓછો શ્રમ. ખરાબ સ્થિતિ સ્નાયુઓ અને સાંધાઓને વધારાનો શ્રમ આપે છે.

ધડની હાડકાંની જખોલોમાં અંદરના અવયવો રહેલા છે. જોડનારા બંધનો અને ચરણીથી તે પેક થયા છે અને પેટના સ્નાયુઓની દિવાલોથી તેમને ટેકો મળ્યો છે. જે કરોડનો સામાન્ય વાંક બદલાય અથવા સ્નાયુની દિવાલો નબળા હોય તો પેટની દિવાલ ઢીલી પડે છે અને અવયવોને ઓછો ટેકો મળે છે અને તેમનું સ્થાન બદલાય છે કે દબાય છે. સ્થિતિનો કાંઈ

ફેરફાર કે સામાન્ય ટેકામાં ફેરફાર અવયવના યોગ્ય શારીરિક કર્તવ્યમાં અવરોધ કરે છે.

ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણેની સારી સ્થિતિની જરૂરિયાત પુરી પાડે તેવી ઉભા રહેવાની સ્થિતિનું નીચે વર્ણન છે:

૧ વ્યવહાર રીતે પગ સીધા આગળ હોય તેવી રીતે બન્ને પગ ઉપર સરખી રીતે શરીર ટેકવવું જોઈએ. જ્યારે ગતિ હોય ત્યારે અને પગ છૂટા હોય અને ઉભા રહેવામાં આવે ત્યારે સીધા પગ રાખવાની અગત્ય ઉપર અભ્યાસક્રમમાં ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

૨ હીંચણ સીધા હોવા જોઈએ, પણ જરૂર કરતાં વધારે પાછા બળથી નાખવા નહિ.

૩ કમરનો વળાંક કમર અને પેટના રનાયુઓથી નિયમિત થવો જોઈએ એ સૌથી અગત્યનું છે. કાઈપણ દિશામાં જોછા કે વત્તા પ્રમાણમાં વધારે થવાથી ખોટી સ્થિતિ ઉભી થાય છે. દાખલા તરીકે, (અ) થાપા પાછા ફેંકવામાં આવ્યા હોય અને નિતંબનું હાડકું વાંકું વાળ્યું હોય કે જેથી કમર પાસેના પ્રદેશનો કરોડરજીવનો આગળનો વળાંક સાધારણ કરતાં વધ્યો હોય, પેટ આગળ પડતું હોય અને પીઠ નકામી પોલી થઈ હોય, આની સાથે કેટલીક વખત છાતી વધારે પડતી જઈ જાય છે. આ પાછા પડ્યા હોય, આ સ્થિતિ (બ) ઉપરના (સિવાય કે જ્યારે આરામની સ્થિતિ શરીર એક લાંબો રનાયુઓને તાલીમ આપવી જોઈએ અને કસરત-હોય, છાતી રાખવા જોઈએ. નમળા રનાયુઓ અને અસ્થિબંધનોને યાદેલી સ્થિતિ થાય છે અને તે સંબંધવાળા રનાયુઓને વધારાનો આપે છે. ધડ, કમર અને પગ ઉપર સમતોલ રહે છે. તેની હાડકાની ધરી કરોડ વળાંક તેવો થાભતો છે અને કાઈપણ દિશા તરફ ખસેડી શકાય છે.

૬.

કરોડ કે જે એક ઉપર બીજા મૂંઝલાં કેટલાંક નાનાં હાડકાંની બનેલી છે તે સ્થિર કે સીધી નથી અને તેમાં આગળથી પાછળ બેવડો વળાંક છે. કરોડ અને છાતી એ ઉપરના અવયવો (ખભાનો બંધ અને હાથ)ના આધાર છે. ઠીક કરોડ ઉપર સમતોલ છે. અવયવો કે શરીરની કાઈપણ ગતિની અસર બંધારણના સમતોલપણા ઉપર થાય છે અને બીજા સાંધાઓમાં પૂરક ગતિ ઉત્પન્ન થવી જોઈએ.

પામતા બાળકના વળાંકો સીધા કરવાનું વલ્લભ્ય કરે છે તેનાથી દૂર રહેવું જોઈએ. નિશાળોમાં આ સ્થિતિ સામાન્ય નથી.

૫ ખજા એવી રીતે પડવા દેવા દેહાથ દીક્ષા રહે. ખજાના સાંધામાં સ્થિરતા ન જોઈએ. જો છાતી સારી રીતે રાખી હોય અને ખજાના સાંધા દીક્ષા ન હોય તો હાથ પગની બાલુએ, હથેળી તેમના સામે હોય તેવી રીતે રહેશે. ખજા આગળ પડેલા અને હાથ પગની આગળ નજીક સામાન્ય રીતે નમ્મે પડે છે. શરીરને ખરાબ સ્થિતિમાં રાખવાનું આ પરિણામ છે. કરોડ સીધી રાખો એટલે ખજાનો ગંધ અને હાથ સહેલાઈથી ખરી સ્થિતિ રાખશે.

૬ ખજાના પ્રદેશમાંનો કરોડનો આગળનો થોડો વળાંક આંખો આગળ સીધી જુએ એવી ઉત્તર સ્થિતિમાં માથાને લાવે છે. જો ડોકું આગળ વળે છે તો ગમે તો આંખો નીચી બાલુએ જુએ તેવી રીતે માથું ભટકે છે અથવા ડોકું ઉંચું રાખવાના પુરવણીના પ્રયત્ન તરીકે દાઢી આગળ ધકેલાય છે. તે વખતે “માથું ઉંચે” તે ખરી રીતે સુધારનારી કસરત નથી. “ઉંચા જોશો” અથવા ‘માથાનો પાછો ભાગ ઉપર ધકેલો’ અથવા ‘તમારી ગરદન લાંબી કરો’ એ સાધારણ રીતે વધારે સુધારનારો પ્રયત્ન છે. વળવાનો શુભ, અંકુશ, કડકાઈ.—

શરીરના વળવાનો શુભ અને સ્નાયુની ક્રિયાથી સ્થિતિ ઉપર દાખ રાખવાની શક્તિ ઉપર સારી સ્થિતિનો આધાર છે. જો શરીર અક્ષ હોય એટલે કે જો કેટલાક સાંધા સંપૂર્ણ દાઢીચાલી શકે નહિ તો ગતિ અપૂર્ણ અને ખોડવાળી થશે એટલુંજ નહિ, પણ સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકાશે નહિ. સ્નાયુઓની ખામીવાળી ટેવને લીધે સ્નાયુઓને દીક્ષા રાખવાની અસક્તિને લીધે ઉત્પન્ન થતું બીજું જાતનું અક્ષપાતું છે. ખરાબ રીતે કેળવાયેલાં બાળકોમાં અથવા બીનવપરાસને લીધે અક્ષ કે સ્થિર સ્નાયુ પ્રાપ્ત કર્યા હોય તેવાં બાળકોમાં આ ઘણી વાર હોય છે. સખત (હિમરટ્ટીંગ) જેવા સ્નાયુ આ અક્ષતાનો દાખલો પુરો પાડે છે અને નાનાં બાળકોમાં પણ તે દેખાય છે. તેનામાં શક્તિ હોય તેટલા પ્રમાણમાં સંપૂર્ણ સાંધાનો ઉપયોગ થઈ શકે તેવી કસરત આપવાથી વળવાનો શુભ આવે છે.

સ્નાયુના અંકુશ વગરનું અસંત દીક્ષાપાતું બીજું ખામી છે. જે બાળકનાં શરીર ઓછાં વળાંક શકે એવાં હોય તેના કરતાં જે બાળકનાં ઘણાં વધારે વળાંક શકે તેવાં હોય તેના બંધારણ અને સ્થિતિમાં વધારે અસર થવાનો

સંભવ છે. શારીરિક તાલીમ આપનારા શિક્ષકે જરૂર પ્રમાણે વળવાની શક્તિ અને ક્રોધ સ્થિતિ ખરી કાયમ રાખવાની શક્તિ એ બંને મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. સારી અને ખરાબ સ્થિતિની ટેવો વૃદ્ધિના આખા સમયમાં બંધાય છે. તે ઉપરથી સાચીત થાય છે કે બાળકો ખરી સ્થિતિની ટેવ પાડે એ અગત્યનું છે અને કોઠામાં આપેલી કસરતો ખોટી રીતે કરાવવામાં આવે તો તેનું પરિણામ એ થાય કે બૂલો નક્કી ખરાબ સ્થિતિને ઉત્તેજન આપે અને તાલીમનો આગો હેતુ નિષ્ફળ કરે.

અક્રડપણા તેમજ ખરાબ સ્થિતિના સાચી ચેતવણી આપવી જરૂરી છે. આગળના એક પરિચ્છેદમાં 'સરળતા' બીજા શબ્દોમાં અભાવ સારી સ્થિતિના લક્ષણ તરીકે વર્ણવામાં આવ્યો છે. આનો અર્થ એવો નથી થતો કે ખરાબ સ્થિતિ સુધારી સારી કરવામાં પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી—પણ કૃત્રિમ અક્રડતા દૂર કરવી જોઈએ. સ્થિતિ લેતી વખતે અથવા વધારે ફક્ત સારી રીતે ઉભા રહેવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે ઘણાં બાળકો આખું શરીર અક્રડ કરે છે. આ વધારે પ્રયત્ન તેજ ખરાબ સ્થિતિ છે. તે શક્તિનો વ્યય છે અને બાળકને માટે ખરાબ તાલીમ છે. પ્રયત્નની કસર (દરરોજના જીવનની નિપુણતા માટે આવી કીમતી ટેવ) જે રનાયુઓની ક્રિયા ચત્તી હોય તેમનોજ ફક્ત ઉપયોગ કરવાની ટેવ પાડવાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય. શારીરિક કેળવણીનો અંતિમ હેતુ આ સરળતા અને દાબ જે તાલીમ અને ટેવથી આવે છે અને જે મળીને શરીરની સ્થિતિ અને ગતિને સૌંદર્ય અને સુમેળ આપે છે તે પ્રાપ્ત કરવાનો છે.

કમર અને પેટના રનાયુઓ.—

સ્થિતિના સંબંધમાં આ રનાયુઓની અગત્યના સંબંધમાં ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. કમરનીએ સામાન્ય જીવનમાં તેમને ઘણી કસરત મળતી નથી; કદાચ છોકરીને છોકરું કરતાં ઓછી મળે છે. સામાન્ય રીતે કદીએ તો પેટના રનાયુઓને પગ ઉઠા કરવાથી અથવા પેદ પગ તરફ નમાવવાથી અસરકારક કસરત મળે છે.

આ બંનેની કસરતો સુવાની સ્થિતિમાં અથવા સાધનની મદદથી સારી રીતે કરી શકાય, પણ પ્રાથમિક શાળામાં એમાંથી એકે સંજોગ સહેલાઈથી બને તેવો નથી. તેથી બીજી કસરતો જરૂરની છે. દરેક કોઠામ પેદ ઉપર અસર કરનારી કસરતો છે. તે ઉભા રહીને સંપૂર્ણ સહેલાઈથી

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ ૭૪

કરાવી શકાય અને ગમે તે સ્વરૂપમાં તે દરેક પાઠમાં દાખલ કરવી જોઈએ. શરીરની દેખીતી ગતિ સિવાય પેટના સ્નાયુને ઐચ્છિક વારાફરતી સંકોચવો અને છુટો કરવો એ ધણું કાયદાકારક છે. આ ક્રિયા ઉભા રહીને, થોડે અંશે બેસીને અને સુઈને કરી શકાય છે. આતું પરિણામ પેટની દિવાલને સપાટ અને મજબુત કરવી એ છે. આ સંકોચનો નાનાં બાળકને ખ્યાલ આપવો અઘરો પડે પણ ‘અહીં કંટાળુ કરો’, ‘તમારી જાતને સપાટ બનાવો’, અથવા ‘પાતળા’ એવા સમ્બો વાપરવાથી મદદ મળશે. જે સુવાતું સંભવિત હોય તો બાળકને નક્કી ખ્યાલ આપી શકાય; જેવો કે ‘કમર પાસેનો ખરડો જમીનને આડો.’ સાધારણ રીતે આગળના વર્ગાંકને લીધે ખરડા અને જમીન વચ્ચે ખાલી જગ્યા રહેશે. જે દિવાલ પાસેજ અને બની શકે તો ખુણામાં (વધારે સારી બાળત) ઘડ આગળ અને નીચા વાળવાની ક્રિયા થાય તો તેજ પ્રયત્ન કરી શકાય; એટલે કે કરોડની આખી લંબાઈ ભીંતને આડી શકાય. ઠંઠ માથા સુધી દરેકા આ સ્નાયુ-ઓના પ્રયત્ન સામાન્ય સુધારાનો સારી કસરત છે. ભીંત ઉપર ખરડો દબાવવાથી પેટના સ્નાયુ અને જંગના સ્નાયુઓના ખરા સંબંધની લાગણી શિખાય છે, અને પેટના સ્નાયુઓ સંકોચીને ફૂલી પાછા ધકેલવાની સામાન્ય જૂલ સુધરે છે. આ કસરતનો ઉપયોગ દરેક પ્રસંગે વ્યવહાર ન હોય તો- પણ તેનો પુરતો દૃઢ હેતુ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને સમજાશે અને પુરસદને વખતે તે કસરત થશે. કોઈઓમાં ઘડ સીધું કરવાની કસરત ઘણી-વાર આવે છે તેનો એજ વિચાર છે. પણ ટેકાને અભાવે ખરી ક્રિયા વધારે અઘરી બને છે. પેટનો સંકોચ આખા શરીરને સીધું કરવાની સાથે કરવો જોઈએ, નહિતો કુલા બહાર નીકળવાતું વલણ કરે છે અને તુકસાન-કારક રિયલિટી ઉત્પન્ન થાય છે.

શારીરિક કેળવણી માટે જરૂરી સામાન્ય સંજોગો.—

વ્યવહારુ અભ્યાસક્રમ અને યોગ્ય શિક્ષક એ ઉપયોગી તાલીમ માટે પહેલી જરૂરિયાત છે. અભ્યાસક્રમના ફતેહમંદ પરિણામની શ્રેષ્ઠ તક આપે તેવા શિક્ષણના સંજોગો આમાં હિસેવા જોઈએ.

રોજના પાઠ.—

રોજના પાઠ તે સૌથી અગત્યનો સંજોગ છે. શારીરિક કેળવણી એ બધી શાળાઓમાં અભ્યાસક્રમનો સારી રીતે અને પુરી રીતે સ્થાપિત થએલો ભાગ છે. જે દરરોજ સમય આપવામાં ન આવે તો

સ્થિતિ, રમતો, નાચવું, તરવું વગેરે પર યોગ્ય ધ્યાન આપીને ચાલુ નિયમિત કસરતો પુરતી પદ્ધતિસર કે જેથી બાળકની શારીરિક ખીલવણી ઉપર ચાલુ અસર થાય અને નિયુક્તતામાં ક્રમિક પ્રગતિ થાય તેવી રીતે શીખવવી સંભવિત નથી. અઠવાડીયામાં વીસ મિનિટના પાંચ પિરીઅડ- તે ધોરણ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછો સમય છે. આમાંના ત્રણ નિયમિત પાઠ અને બીજા રમત અને તરવા જેવા વિશિષ્ટ કામ માટે રાખી શકાય. બાળવર્ગ માટે દરરોજ સવારે અને બપોરે નાના પિરિઅડની કસરત લલા- મણ કરવામાં આવે છે. દરરોજના ઓછામાં ઓછા પાઠ ઉપરાંત શારીરિક કસરત માટે જુનિઅર શાળાઓનાં નાના બાળકોને જે વધારાના પિરીઅડ આપવામાં આવશે તો તેમને ઘણા લાભ થશે. બપોરનો રમતનો પિરિઅડ સાધારણ રીતે ૩૦ મિનિટનો હોવો જોઈએ. જુદી જુદી શાળાઓમાં વિગતવાર ગોઠવણ જુદી રહેશે. પણ કસરતના રોજના પિરિઅડના મુખ્ય સિદ્ધાન્તમાં આકું આવે એવું કંઈ થવા કેવું નહિ.

ખુલ્લી હવામાં શિક્ષણ

બીજો અગત્યનો મુદ્દો એ છે કે જ્યારે બની શકે ત્યારે શિક્ષણ ખુલ્લામાં આપવું, આખા પુસ્તકમાં આના ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. અહીંયાં શારીરિક કેળવણી અને વ્યવહાર આરોગ્યનો સંબંધ અને દરરોજના જીવનમાં આરોગ્યકારી ટેવો ધડવામાં તેની કિંમતનો સંબંધ દર્શાવવો બસ થશે. નિશાળના ઓરડામાંથી ખુલ્લી હવામાં જવાનો ફેરફાર શારીરિક પ્રોત્સાહન આપવાના અને રનાયુઓના પ્રચલનને માટે જરૂરી વધારાનો પ્રાણવાયુ શરીરને પુરો પાડવાના સાધન તરીકે છે એટલુંજ નહિ, પણ તે બાળકોને ખુલ્લી હવામાં ક્રિયાઓ કરવાની ટેવ પાડે છે અને મકાન- ની બહાર આનંદ શોધવાની ટેવનો પાયો નાખે છે. તે ખરી વાત છે કે આપણા જેવી હવામાં દરેક પાઠ રમતના મેદાનમાં શિખવાય તે ભાગ્યેજ સંભવિત અને અને આ બાળક દરરોજ શારીરિક તાલીમ માટે એક પિરિઅડ આપવાના વધારાના કારણરૂપ છે, કારણ કે તેથી આઠવાડીએ ત્રણ પાઠ મકાનની બહાર આપવાનો પ્રસંગ મળે છે.

સંગવડ.—

બધી પ્રાથમિક શાળાઓમાં અને ખાસ કરીને જુનિઅર ખાતાંવાળી પ્રાથમિક શાળાઓમાં કસરતશાળા પુરી પાડવી સંભવિત નથી, જે કે અરાજક ઝડપ માટે શારીરિક તાલીમનો ઓરડો જુદો રાખવામાં આવે તો

શિક્ષણનું અસરકારકપણું ધણું વધે. આ અભ્યાસક્રમમાંની વધારે વિવિધતા વાળી કસરતો ખાસ કરીને પેટની કસરતો સગવડવાળા રમતના મેદાનમાં કે નિશાળના ઓરડામાં જે શિક્ષકને કરાવવી પડશે તેનામાં સંજોગોને અનુકૂળ થવાની શક્તિની વધારે જરૂર પડશે, પણ કોઈ ઘડતી વખતે મકાનની અંદરની સ્થિતિને અનુકૂળ થવાની દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી છે, અને ખરાબ સગવડને કોઈ અથવા કરસરતનાં બુથ છોડી દેવા માટે કારણરૂપ ગણવી નહિ, જે પાંદ વર્ગના ઓરડામાં લેવામાં આવે તો તાજી ખુસ્તી હવાનો સારો જથ્થો મળે તે માટે હવા આવવાની સગવડ પુરતો ઉપયોગ કરવો.

કપડાં.—

છોકરા અને છોકરીઓને કરસરતના પાઠો માટે યોગ્ય કપડાં અને ખાસ કરીને યોગ્ય લેડા પુરા પાડવામાં આવે એ ઇચ્છા યોગ્ય છે. પ્રાથમિક શાળાનાં બાળકો કરસરતના પાઠ માટે ખાસ પોશાક મેળવવાની જરૂર પાડવી વ્યવધાર નથી, જે કે ટ્રેડીક શાળાઓમાં આવી વ્યવસ્થા થઈ છે. બાળકોની રવતંત્ર ફીલચાલને કોઈ પણ રીતે બાધક ન થાય તેવાં સામાન્ય કપડાં પહેરી આવવા માટે જે શિક્ષક તેમને પ્રોત્સાહિત કરશે તો તે ઘણું ગદત્વનું થઈ પડશે. બાળકોને વધારાનાં કપડાં મંગાવવાં પડે એ પ્રશ્ન નથી પણ તેમનાં ટ્રેડક્લો બદલનાં કપડાં ઝોણાં કરવાનું સમમનવવાનો પ્રશ્ન છે. સદ્ભાગ્યે રોજના જીવનમાં યોડાં અને હાલકાં કપડાં હવે પહેરવામાં આવે છે, અને તેથી બાળકોને શર્ટ, ટયુનિક, કોટ, કોલર, વાસ્કોટ કાઢી નાખવાનું અને તીકર કે પહેરાયું પહેરવાનું કહેવું સહેલું થયું છે. આવો પોશાક બાળકો માટે ઘણો સગવડવાળો છે અને જોસદાર કરસરત પછી ધરતી થવાનું જોખમ ઝોણું કરે છે, કારણ કે શરીરને ઘણી ઝડપથી ટુંકું પડતું અટકાવવાને સાદાં કપડાં ફરી પહેરી શકાય. વળી શરીર અને અંગ ધામચ અને જાડાં કપડાંથી ઢંકાએલાં હોય તેના કરતાં વધારે સરળતાથી શિક્ષકને તેમના રચાત, સ્થિતિ સંબંધી નિર્ણય કરવાને, ખામી જોવાને અને સુધારવાને યત્નિમાન કરે છે.

તંદુરસ્તી અને પોશાક

વસ્ત્ર:—વસ્ત્રના મુખ્ય ઉપયોગો શરીરને ગરમ રાખવાના અને તેને નોંધતું રક્ષણ આપવામાં મદદ કરવાના છે. વળી રૂઢિ પ્રયોગ પણ શરીર-હાંકણ માંગે છે.

આપણાં કપડાંમાંનાં ફેટલાંકને ગરમ અને ફેટલાંકને ઠંડાં ગણવાથી આપણે જુદી જુદી વસ્તુઓ માટે જુદાં જુદાં કપડાંની પસંદગી કરીએ છીએ. વસ્તુની ગરમી કે ઠંડી તેની મંદવાહકતા કે વાહકતા પર અવલંબે છે. મંદવાહક વસ્તુઓ તેમનામાં થઈને ગરમીને જલદીથી પસાર થવા દેતી નથી અને શરીરની ગરમી નીકળી જવા દેતી નથી. તે પહેરનારના શરીરની ગરમી ટકાવી રાખે છે અને તે વસ્તુઓ ચિઆળાના પોશાક માટે અનુકૂળ છે. વાહક વસ્તુઓ તેમનામાં થઈ ગરમીને જલદી પસાર થઈ જવા દે છે. તે શરીરની ગરમી તેમના પોતાનામાં રાખે છે. આ પ્રમાણે શરીરની ગરમી ઓછી થાય છે. તેથી જે વસ્તુઓ ગરમીની વાહક હોય તે ઉનાળાના પોશાક માટે અનુકૂળ છે.

હવા પોતે મંદવાહક છે, તેથી તંતુઓ વચ્ચે થોડી હવા આવવા-જવાની જગ્યાઓવાળા આછાં વણેલાં કપડાં કરતાં ઘટ્ટ વણેલાં કપડાં વધારે ગરમ હોય છે. આ કારણે લીધેજ જે કપડાં ઘોવાથી સંકોચાઈ સખત અને મજબુત થઈ જાય છે, તેમની ગરમી જતી રહેલી જણાય છે. કપડાં બરાબર ભેરી રહે તે હવાને બહાર રાખે તેવાં વસ્ત્રો ખુલ્લાં પહેરેલાં વસ્ત્રો જેટલાં ગરમ હોતાં નથી. જો તે બરાબર બંધબેસતાં હોય, તો આપણે જોયું તેમ, લોહીના ભ્રમણની શિરાઓને, છાતીમાં શ્વાસોચ્છ્વાસની નળીઓને અને નાભિપ્રદેશમાં પાચનક્રિયાના અવયવોને ખલેલ કરી નુકસાન પહોંચાડે છે.

વસ્તુઓ:—વનરપતિ કે ગ્રાણી તરફથી પ્રાપ્ત થતી વસ્તુઓમાંથી વસ્ત્રો બનાવવામાં આવે છે.

રેશમ:—આ મુલાળી વસ્તુ રેશમના કીડાઓએ બનાવેલા તારમાંથી વણવામાં આવે છે, અને તેથી તે ગ્રાણીમાંથી મળી આવતી પેદાશ છે. તે મંદવાહક હોવાથી ચિઆળાની વસ્તુમાં પહેરવા માટે અનુકૂળ છે. જેમ જન ઘોવાથી સંકોચાઈ જાય છે, તેમ રેશમ સંકોચાતું નથી. રેશમ ધણું મોંઘું હોવાથી આપણે તેને માત્ર શુભ પ્રસંગેજ ખાસ પહેરીએ છીએ. કૃત્રિમ

રેશમ વનસ્પતિની પેદાશ છે. તે હલકું હોય છે અને પહેરવામાં સારું છે. તે સારી રીતે ધોઈ શકાય છે અને તે ઉપરાંત લાંબો વખત ચાલે છે. તે પહેરવામાં સારું હોવાનું ખીજું પણ કારણ છે. તે પ્રકાશનાં કિરણો તેમાં યઈને આવવા દે છે. શિયાળામાં જિનનું કે તેની સાથે બેળવેલું બદન તેની નીચે પહેરવું જોઈએ.

જિન:—સૌ કોઈ જાણે છે કે જિન ઘેટાંમાંથી મળી આવે છે. જિનનાં વસ્ત્રો શિયાળા માટેનો સૌથી હિતમ પોચાક છે, કારણ કે જિન મંદવાહક છે. વળી ચામડીને રક્ષાં યાય તે પ્રમાણે પહેરવા માટે ખીજી કોઈ વસ્તુ કરતાં તે વધારે અનુકૂળ છે, કારણ કે તે પરસેવો ચૂસી લે છે. પહેરનારને કસરત કર્યો પછી હંડી લાગવાનો સંભવ તેનાથી ઓછો રહે છે. જો પરસેવો ચૂસી ન લે, તેવું વસ્ત્ર ચામડીને રક્ષાં કરે તેવી રીતે પહેરવામાં આવે, અને પહેરનારને પુષ્કળ પરસેવો યાય, તો કદાચ તેને શરદી થવાનો ભય રહે છે. આ બાબતમાં વસ્ત્ર ભીંજીને જાય અને તેથી શરદી યાય છે. જિનાળામાં ચામડીને પહેરવા માટે અનુકૂળ આવે તેવું ઘણું સુંદર જિન મળી શકે છે. જો તેને માટે જિન ન વાપરવું હોય, તો રેશમ અનુકૂળ થશે.

જેમના શરીરમાં લોહીનું જામણું મંદતા ધારણ કરે છે—દાખલા તરીકે, ઘરડાં માણસો અને કુમળાં બાળકો, અને જેમની પાચનશક્તિ મંદ હોય છે અથવા જે સંધિવાના રોગી હોય છે—તેમણે હંમેશાં નીચેનું બદન જિનનુંજ વાપરવું જોઈએ.

અસહન સમયમાં ઇંગ્લાંડ તેના જિન માટે પ્રખ્યાત હેતું. ખેતરોમાં મજૂરી કરનારા ગરીબ માણસો પણ જિનનાં કપડાં પહેરતા. અજાણત, તેમનાં કપડાં સૂતાળાં ન હતાં, પણ ગરમ તો હતાંજ. હાલમાં ઇંગ્લાંડમાં ત્યાંના લોકોને જરૂરિયાત પુરી પાડવા માટે જોઈએ તેટલું જિન થતું નથી, અને તેની નિકાસ કરવાને બદલે તેમને તેની આયાત કરવી પડે છે. આ કુદરતી રીતે ઘણી ખર્ચાળ રીત છે, અને ઘણા લોકોને પ્રતિકૂળ સુતરાઈ કાપડનાં બદલો આ કારણને લીધે શિયાળામાં પણ પહેરવાં પડે છે.

જિન જલદ નવાલાગ્યાદી નથી. જો તેને નવાલા આગળ ધરવામાં આવે, તો તે માત્ર રાખ યઈ જશે. આ એક ખીજું કારણ છે, કે જેથી તે પહેરવા માટે અનુકૂળ વસ્તુ છે.

જિનનાં વસ્ત્રોની પ્રકાશનક્રિયા:—જો જિનનાં કપડાંને ઘણી સંભાળપૂર્વક ધોવામાં નથી આવતાં, તો તે સદાયાર્ધ જાય છે. તેમને સાધારણ ગરમ સાબુવાળા પાણીએ ધોવાં જોઈએ. બહુ ગરમ પાણી કદી

પણ વાપરવું જોઈએ નહિ. ઘેલા પછી તેમને રક્ત સાધારણ ગરમ પોણીમાં પસાળવાં જોઈએ. તેમને ઇચ્છાવાવાં નહિ, તેમજ વળ દર્દ ને નીચોવવાં નહિ. સૂકવતાં પહેલાં ખંખેરીને ટાંચવાં.

૩:—આ વનસ્પતિની પેદાશ છે. કપાસના છોકની ખીઆંતી આસ-પાસના તંતુમાંથી તે બનેલું છે. ૩ ગરમીવાહક છે, પણ તે પરસેવા ચૂસી લેવું નથી, તેથી જો કે તે ઠંડું છે, છતાં તે ઉનાળામાં આમડીને અડકાડીને પહેરવા માટે અનુકૂળ નથી. તે ઉનાળામાં બહારનાં વસ્ત્રો માટે ઘણું અનુકૂળ છે. તે ટકાઉ છે અને સહેલાઈથી ધોઈ શકાય છે.

લીનન:—આ વનસ્પતિની પેદાશ છે. ફલેકસના છોડવાઓના જંતુ-માંથી તંતુઓમાંથી તે બનેલું છે. ૩ની માફક તે ગરમીવાહક છે, અને તેનામાં શાયણશક્તિ નથી, તેથી ૩ની માફક ઉનાળા માટે બહારનાં વસ્ત્રો માટેજ વાપરવું જોઈએ.

ફલાલીન:—આ સુતરાઉ વસ્તુ છે, પણ તેની સપાટી રૂવાંટીવાળી બનાવેલી હોય છે. ૩ કરતાં તેનામાં થોડી વધારે શાયણશક્તિ છે, અને તેથી છેક નીચેના બદન માટે તે અનુકૂળ છે. માટે જલદી સળગી ન ઉઠે એવી ખાતરીવાળી ફલાલીન ખાસ કરીને નાનાં બાળકો માટે ખરીદવી જોઈએ. સામાન્ય ફલાલીન જલદ બનાલામણી છે.

વસ્ત્રોને રંગ:—રંગોને પણ વસ્ત્રોની ગરમી સાથે કંઈક સંબંધ છે. ઘાડા રંગો ગરમીને શાયે છે, પરંતુ આજ રંગો તેને પાછા ફેંકે છે. ત્યાંસુધી આપણે આપણાં વસ્ત્રો અને સુટ બરાબર ધોઈએ, ત્યાંસુધી આપણે ગમે તે રંગનું બહારનું વસ્ત્ર પહેરીએ તો વાંધો નથી. સામાન્ય રીતે ઉનાળામાં શીકા રંગનાં અને શિયાળામાં ઘાડા રંગનાં કપડાં પહેરવાનું ઇચ્છવા યોગ્ય છે. શરીરને સ્પર્શ થતા વસ્ત્રો, હંમેશાં આજ રંગનાં હોવાં જોઈએ, અને શ્વેત રંગ તો વળી સૌથી ઉત્તમ છે. આનાં બે કારણો છે: પ્રથમ તો શ્વેત વસ્ત્ર આમડીને અડકાડીને પહેરવા માટે બહુજ અનુકૂળ છે. ખીન્ન રંગીન વસ્ત્રોમાંથી વારંવાર રંગ ઉતરી આવે છે, અને આમડીને તેના ગ્રાધ લાગે છે. ખીજું કારણ એ છે, કે સફેદ વસ્ત્ર પર મેલ જણાઈ આવે છે, અને તેથી આપણે તેને વારંવાર ધોવું પડે છે.

કપડાં વારંવાર ધોવાં જોઈએ. આ નિયમ બાળકો તેમજ બાલિકાઓનાં વસ્ત્રોને પણ લાગુ પડે છે. શરીરને અડકીને રહેતાં વસ્ત્રો જેમ બને તેમ વારંવાર બદલવાં જોઈએ અને અડકાડીઆમાં ઝોઝામાં ઝોઝાં એક વખત તો તે બદલવાંજ જોઈએ. દિવસે પહેરેલું દરેક વસ્ત્ર રાત્રે બદલી,

ખંખેરી હવામાં ખુરસીની પીઠ પર નાખવું જોઈએ. આપણે જાણીએ તેમ વસ્ત્રો હલકાં અને ગરમ જોઈએ. તેમને ખસાથી કેટ સુધી પડાઓથી આધાર આપવો જોઈએ, અને કોઈ પણ વખત ચામડાના પડાઓ કે દોરીઓ કેડતી આસપાસ વીંટવી જોઈએ નહિ. હંમેશાં માર્ટર્સને બદલે સસપેન્ડર્સ વાપરવા જોઈએ. મોળાં પણ આછા રંગનાં હોવાં જોઈએ. જો તેમ ન કરીએ તો ત્યારે પગે પરસેવો વળે, ત્યારે ચામડી પર તેના રંગના ડાઘ પડવાનો સંભવ રહે છે. મોળાં પગમાં થણાં ખુદ્દાં રહેવાં જોઈએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, કે કપડાંના વપરાસમાં યોગ્ય ફેરફાર કરો, અને છેવટે યાદ રાખો કે ફાર્મ્સ કપડાં દરેક વખતે, ત્યારે તે ધોવાય ત્યારે, સાંધેલાં હોવાં જોઈએ.

વસ્ત્રોની પસંદગી:—વસ્ત્ર ખરીદવા જતાં પહેલાં ખરીદનારે કેવું વસ્ત્ર જરૂરનું છે તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ; અને જે વસ્ત્ર અગ્રાખર બંધ થશે અને સુખદાયક લાગે, તેવું વસ્ત્ર ખરીદવાની ડાળજી રાખવી જોઈએ. જે બાળકોનો યોરિરિક વિદાસ થતો હોય, તેમણે ખુદ્દાં કપડાં પહેરવાં જોઈએ; અને ત્યારે જોઈએ ત્યારે મોટાં થઈ શકે, તે માટે પંથેટ લગાવવા જોઈએ. ટાપીઓ અને હાથનાં મોળાં સિઆમમાં ધરતી બહાર પહેરી રાખવાં જોઈએ. શુદ્ધિનાં કે લીનની લીટીઓવાળાં મોળાં હિતમ છે.

જુટ અને ઘૂઝ સંભાળપૂર્વક પસંદ કરવાં જોઈએ, કારણ કે જો તે અગ્રાખર બંધથેસતા ન હોય, તો તે પગને ધમન કરે. પગ માટે તેમાં પગનો કુદરતી આકાર સમાવવાને અગ્રાખર જગ્યા હોવી જોઈએ. પગનાં આંગળાં બીચડાવાં ન જોઈએ. જુટ હઠી એડીઓવાળા જુટ ખાસ કરીને નાનાં બાળકોએ પહેરવા ન જોઈએ. સપાટ, લાંબી એડીના જુટ બહુ હિતમ છે. શુઝ લેધરના-કમાવેલા મુંવાળા ચામડાના-અનાવેલા હોવા જોઈએ. પાવરીઓ અને પમ્પશુઝ-ચાકુ પહેરવા માટે ઈચ્છવા યોગ્ય નથી, કારણ કે તેમની સપાટી આંગળાં તરફ દગતી હોય છે. લેન્ચાળા દિવસો માટે રખરના હોલજુટ અને વૉટરપ્રુફ શુઝની જરૂર જણાયો.

ચુનીલાલ લીખાસાઈ પટેલ

૬૨૩

[જીદી જીદી ઝડપોમાં કેવી રીતે ખાવી?]

આયુર્વેદમાં ૬૨૩ સર્વોત્તમ ઔષધ ગણાય છે. એને અનુસોમક કહી છે; એટલે કે તે મળને પચવીને-પછી બહાર કાઢે છે. ૬૨૩ની થણી

જતો છે અને જુદા જુદા રોગ પ્રમાણે તેની ઘણી ઘણી વસ્તુઓ ખનાવવામાં આવે છે. તેના અવશેષ પણ ખતે છે. પરંતુ જુદી જુદી ઋતુઓમાં તેને અમુક અમુક વસ્તુઓના અનુપાત સાથે લેવાના વિધિ ખતાવેલાં છે. અતિક્ષીણ, ક્ષતિક્ષી અને ગર્ભિણીને એનું સેવન ન કરાવવું એવી આજ્ઞા છે.

૧. વસંત ઋતુમાં હરડેના ચૂર્ણને મધ સાથે મેળવીને લેવું.
૨. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં ગોળ સાથે મેળવીને,
૩. શરદ વર્ષાઋતુમાં સિંધવ સાથે મેળવીને,
૪. શરદમાં સાકર સાથે મેળવીને,
૫. હેમંતમાં સૂંદની સાથે મેળવીને અને ૬ શિશિર ઋતુમાં પીપરની સાથે મેળવીને ખાવી જોઈએ.

તેને માટે એક શ્લોક છે:—

ગ્રીષ્મે તુલ્યગુડાં સુતૈર્ધવચુતાં મેઘાવનર્દેન્દવરે
તુલ્યાં શર્કરયા શરદમલયા કુંદ્યા તુષારાગમે ।
વિષ્ણવ્યા શિશિરે ઘસંતસમયે ક્ષોદ્રેણ સંયોજિતા
રાજન પ્રાપ્ય દરીતકીમિવ રુજો નશ્યન્તુ તે વ્યાધયઃ ॥

આ રીતે જુદી જુદી ઋતુઓમાં હરડેનું સેવન કરવાથી તે રોગોનો નાશ કરે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ યુગપાને પણ જલદી આવધા રેતી નથી—આયુર્વેદની પરિભાષામાં કહીએ તો તે રસાયન છે.

આવી રીતે ખાવા માટે જે હરડે લેવી તે વજનદાર અને નાની દળાઆવાળી હોવી જોઈએ.

હરડેના આકાર પ્રમાણે સાત પ્રકાર ગણાવેલા છે. ૧ વિજયા, ૨ શદિણી, ૩ પૂતના, ૪ અમૃતા, ૫ અભયા, ૬ છવંતી અને ૭ ચેતકા. આપણે તો ચૂર્ણ કરીને કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે જણાવ્યું છે તેથી ચૂર્ણ માટે “ચેતકી” હરડે સારી ગણાય છે. [ચૂર્ણાર્થે ચેતકી શસ્તા] ચેતકીને કેવી રીતે ઓળખવી તે વિષે શાસ્ત્રકારે જણાવ્યું છે કે જે હરડે ઉપર ત્રણ રેખાઓ લીટીઓ હોય તે ચેતકી (ચિરેક્ષા ચેતકી ક્ષેપા ।)

હરડેના અનેક ગુણ છે, અને તે અનેક રોગો ઉપર દિતકારી છે, પરંતુ આપણે તો ઋતુઓ વિશે જાણવાનું હોવાથી આવતા અંકમાં વધારે કહેશું.

વૈધ શિવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

નોટેશન

રાગ માઠ તાલ દાદરો મધ્યકાલ માયા ૬

સ ની	સ ગ - મધ પ -	ગ મ ગ પ
વા ગ	ઈ દા - વન માં -	વાં સ ળી રે
	— 7	— 7
મ મ	પ ગ રો સ રી ગ	સ - - - -
ઉ ભો	ઉ ભો વ ગા - ૩	કા - - - - ન
	— 7	— 7

સેસે સે ની ધ મ -	પ પ પ પ ધ ની સે ની
તર ની શા ખા ખા -	જી મી ર હી - - - રે
— 7	— 7

પપ પે પપ ધ ની રી	સ - - - - -
અર ભે નમ વા - ને	કા - - - - - જ
— 7	— 7

સેસે સેસે સેસે	ની ની સે ધ પ -
વે લી વ હ સા થે	જી મી ર હી રે -
— 7	— 7

ધ રી સે ની ધ પ ધ	મ - - - - -
ભા - ગ્ય અ મા - રા	આ - - - - - જ
— 7	— 7

નોટ—ખીજ લીટી પહેલી લીટીના નોટેશન પ્રમાણે સેજ લેણુ ચુરુ ફેરવી ગાવાની છે.

ધોરણ ૪થું

વિષય—ઇતિહાસ.

સામાન્ય હેતુ—ઐતિહાસિક સલ્લકારા તુલનાશક્તિ ખીલવવાનો,
સ્મરણશક્તિ વધારવાનો.વિશિષ્ટ હેતુ—બીમદેવ બીજો અને હિતર હિંદવી પરિસ્થિતિ
સમજાવવાનો; [આરમ્ભ સેક્ટોરો અંત]
સાહિત્ય—નકશો, પ્રાસંગિક ચિત્રો અને નમુના.શિક્ષક—હલસુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી
આસિ. માસ્તર, પ્રેક્ટિસિંગ ટ્રેડલ
તા. ૧૯-૧૨-૩૬
સમય—૪૦ મિનિટપાઠના વિભાગ
અને મુદ્દા

શિક્ષણશીલી

કા. પા. ની મોધ

૧. આરંભ

અ. વર્ગવ્યવસ્થા
'ક. પૂર્વદાનની કસોટી
અને પૂર્વપર
સંબંધ.

કાર્યોરભે કુલ: સાધનોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણ.

પ્ર. આપણા પ્રાંતનું નામ શું ? પ્ર. જનધર્મી સોલંકી
રાજાનું નામ આપો. પ્ર. સોલંકી રાજાઓમાં સમ્રાટ
કોણ ? પ્ર. કયો રાજા બાણપણી કહેવાયો ? પ્ર. સોલંકી
વંશ કોણે સ્થાપ્યો ?આજે આપણે બીજા ભે રાજાઓ વિશે ચર્ચા કરીએ.
એક "બાળ મૂળરાજ," અને બીજો "બીમદેવ બીજો."કુમારપાળ પછી અજયપાળનું ખૂન. રાજ્યની વિવશ.
દશા. બાળ મૂળરાજનું ગાદીએ આવવું. બીમદેવ બીજાનું
સ્થાપન. યાદવુદીનની ચક્રાઈ. સોલંકીઓનો વિજય. આ

બાળ મૂળરાજ

ભીમ: શરવીર, રાજભક્ત.
સોલંકીઓનો વિજય.

૨. મુખ્ય વિષય

અ. રત્નગાત

ક. પરિચય

પ્ર. બાળ મળરાજની વતી રાજ્યકારભાર કોણે ચલાવ્યો ?

પ્ર. ગુજરાત ઉપર કોણ ચડી આવ્યું ? પ્ર. કેનો વિજય થયો ?

બાળરાજનું મરણ. ભત્રીજાની ગાદીએ કાપો. ભીમની મહત્ત્વાકાંક્ષા.

દિલ્હીના અનંગપાળ તુલાર ઉપર કેનોજના વિજયપાળ સહોદની ચડાઈ.

અજમેરનો સોમેશ્વર ચૌહાણ, દિલ્હીપતિની મદદ. અનંગપાળનો વિજય. ઉપકારનો બદલો. અજમેરનો ઉદ્ધત : “ પૃથ્વીરાજ-દિલીનો ભાવી સત્રાદ. ” પ્ર. અનંગપાળ ઉપર કોણે સચારી કરી ? પ્ર. કોણે મદદે ગયું ? પ્ર. પરિણામ શું આવ્યું ? પ્ર. દિલ્હીની ગાદીનો વારસ કોણે યથો ?

આપુનો રાજા જેતસી પરમાર, પુત્ર સલખ, પુત્રી ઇચ્છનકુમારી. પૃથ્વીરાજતરફ નજરદરવી. વિવાહનો સંબંધ.

પ્ર. આપુનો રાજા કોના તાબામાં ગણાતો ? પ્ર. કન્યા કોને આપી ? ભીમદેવનું માર્ગ. અમરસિંહની રવાનગી. તેનું સ્વાગત, છતાં સલખનું કડવું વેણ-એળ કેળવ્યાનું કારણ. ભીમની આપુ પર ચડાઈ. પરમારનો પરાજય, પણ કન્યાની રવાનગી. અજમેરનો મામલો-એક બાણ ભીમનો પગાવ, બીજા બાણ સાહયુદ્ધનો.

ક. રાજ્યપ્રાપ્તિ

હ. ઉત્તર હિંદનાં રાજ્યો

૧. દિલ્હી-અજમેર

૨. આપુ-અજમેર.

૩. ગુજરાત-આપુ-અજમેર

લીમદેવ બીજો. ૧૧૭૯-૧૨૪૨ ૬૩ વર્ષ

સમયરેખા-

૧૧૮૯-પરાજય

૧૧૮૮-સોમેશ્વરનું

મરણ

૧૧૮૫-અજમેરમાં

પરાજય

૧૧૮૪-આપુની હત

૧૧૭૯-રાજ્યપ્રાપ્તિ

૧૧૭૮-વિજય

૧૧૭૫-

દિલ્હીપતિ અનંગ-
પાળ. વિજયપાળ-
ની ચડાઈ. સોમે-
શ્વરની સહાય.
વિજય અને સંબંધ.

આપુ-અજમેર.
ઇચ્છન અને પૃથ્વીરાજ.

ભીમનું માર્ગ.
ચડાઈ અને વિજય.
અજમેરનો ઘેરો.
દુશ્મનોની હાર.

ਬਾਇਬਲ ਯਥੁੰ

निमग्न—प्रतिष्ठास.

विषय—छात्राचार.
सामान्य हेतु—अतिशक्ति
सलक्षारा तुलनात्मक
स्मरशक्ति वधारवागो.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

જાન્યુઆરી ૧૯૫૭

समञ्जसवानाः । आरम्भः ।

अद्वितीय-नटशो,

सुभाषचन्द्र बोस

પાઠના વિભાગ

અન મુદા

१. आदेश

विषय

1997

पञ्चमः

अथर्ववेदः

२०० मानद्विपत गोडवलय.

प्राथम्ये दिलः साधनेनी व्यवस्थया साधनं

કોવારજી, ન. જનધર્મા સાલકા

प्र. व्यापणा प्राण्ड ११ ओवंप्री सग्नओमां सभाद

१) नाम आपो. प्र. सावड. प्र. सावंडी

॥ १५ ॥

इति स्यात् ?

જો રાજ્યો વિનં વાતા કરાજ્યો

ଆମେ ଆପଣଙ୍କୁ କହିବା "ଆମେ ଏବଂ ଆମର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ଏହା ପାଇଁ ବ୍ୟୟ କରିବା"

— ११५ —

કલિસુખરોમ ચૈનાલાલ મન...

1342. ગ્રેટિસિંગ

36-2

ਪਾ. ਜੀ. ਜੀ. ਜੀ.

શ્રી મહારાજ

राष्ट्रिय मूल्यांकन

आमि: शूरचाद,

પ્ર. બાળ મળરાજની વતી રાજ્યકારભાર કોણે ચલાવ્યો ?

પ્ર. ગુજરાત ઉપર કોણ ચડી આવ્યું ? પ્ર. કોનો વિજય થયો ?

બાળરાજનું મરણ. લગ્નરાજની ગાદીએ કાકા. ભીમની મંદસ્વાકાંક્ષા.

દિલ્હીના અનંગપાળ પુંગવ ઉપર કનોજના વિજયપાળ સહોદની ચડાઈ.

અજમેરનો સોમેશ્વર. ચૌહાણ દિલ્હીપતિની મદદ. અનંગપાળનો વિજય. ઉપકારનો બદલો. અજમેરનો ઉદય: “ પૃથ્વીરાજ-દિલ્હીનો ભાવી સમ્રાટ. ” પ્ર. અનંગપાળ ઉપર કોણે સવારી કરી ? પ્ર. કોણે મદદે ગયું ?

પ્ર. પરિણામ શું આવ્યું ? પ્ર. દિલ્હીની ગાદીનો વારસ કોણે થયો ?

આણુનો રાજા જેતસી પરમાર, પુત્ર સલખ, પુત્રી ઇન્દુનકુમારી. પૃથ્વીરાજ તરફ નબરદરવી. વિવાહનો સંગ્રહ.

પ્ર. આણુનો રાજા કોનો, તાબામાં ગણાતો ? પ્ર. કન્યા કોને આપી ? ભીમદેવનું માયું. અમરસિંહની રવાનગી. તેનું સ્વાગત, છતાં સલખનું કડતું વેણુ-એજ કહ્યોઆનું કારણ. ભીમની આણુ પર ચડાઈ. પરમારનો પરાજય, પણ કન્યાની રવાનગી. અજમેરનો મામલો-એક બાણુ ભીમનો પડાવ, બીજા બાણુ શાહજુદાનનો.

ક. રાજ્યપ્રાપ્તિ

હ. ઉત્તર હિંદનાં રાજ્યો

૧. દિલ્હી-અજમેર

૨. આણુ-અજમેર.

૩. ગુજરાત-આણુ-અજમેર

ભીમદેવ બાણુ. ૧૧૭૯-૧૨૪૨ ૬૩ વર્ષ

સમયરેખા-

૧૧૮૯-પરાજય

૧૧૮૮-સોમેશ્વરનું મરણ

૧૧૮૫-અજમેરમાં પરાજય

૧૧૮૪-આણુની હત

૧૧૭૯-રાજ્યપ્રાપ્તિ

૧૧૭૮-વિજય

૧૧૭૫-

દિલ્હીપતિ અનંગ-

પાળ. વિજયપાળ-

ની ચડાઈ. સોમે-

શ્વરની સહાય.

વિજય અને સંગ્રહ.

આણુ-અજમેર.

ઇન્દુન અને પૃથ્વીરાજ.

ભીમનું માયું.

ચડાઈ અને વિજય.

અજમેરનો ઘેરા.

દુશ્મનોની હાર.

વિરજ ૪ ૯૯

કલ્યાણનાં કારણ—૧. જર
૨. જમીન
૩. જોર

પૃથ્વીરાજની પ્રતિજ્ઞા—૧. પાધડી
પહેરવી નહિ.
૨. પલંગ પર
ચૂંકું નહિ.

“જર, જમીન, જોર—ત્રણે કલ્યાણનાં જોર.
રમે, રમોડે, રીઝવે, આપર આણે વાજ.”
વીર નર્મદે ગાયું:—
“કુસંપથી વૃદી સહ, ગયાં સુરાન્ય તો બહ.”

ધેરા. પૃથ્વીરાજ અને ચંદનાં પરાક્રમ. બંને દુરુચનાગ
દાર. પ્રસંગોનું વિવરણ.

પ્ર. મુચ્છતકુમારીનું માથું એ બીમનું કેવું કામ
ગણાય ?

કલ્યાણનું બીજું કારણ-સારંગદેવતા સાત દીકરાનું
મરણ. (મેણે તાવ દેવામાંથી)

જુના વેરમાં વધારો-અજમેર પર ચડાઈ. સોમે-
શ્વરનું મરણ.

સોમેશ્વરના મરણથી પૃથ્વીરાજની પ્રતિજ્ઞા-ગુજરાત
પર ચડાઈ.

ચંદ બારોડતો સંદેશો. બીમતો હિડાઈ જવાળ.
બળીઆ સામે બાથ બીડી. પરાજય વહોરી લીધો.

પ્રસંગોનું વિવરણ અને પ્રત્નો.

પ્ર. બીમે પૃથ્વીરાજને શી રીતે દુરુચન બનાવ્યો ?

પ્ર. ચું પરિણામ આવ્યું ? પ્ર. ઉત્તર હિંદના રાખઓ

શા કારણથી લઈ ચુક્યા ?

પ્ર. બીમનાં કામો ઉપરથી તેનો સ્વભાવ શોધી
કાઠો. “લોગો” ઉપનામ.

પાદતા પ્રસંગને લગતાં દ્રશ્ય ઉપખવાં.

૧. કલ્યાણનું ઘર—તેનાં ત્રણ દાર: જર, જમીન, જોર.

૨. કલ્યાણનું વૃક્ષ—તેનાં ત્રણ મૂળ: જર, જમીન, જોર.

૩. કલ્યાણનું ચક્ર—તેનાં ત્રણ ધણ: જર, જમીન, જોર.

દે. બીમનાં અવિચારી
કામો.

ક. વેરનો બહો

૩. પુનરાવર્તન

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

સને ૧૯૩૮ માં થનારી છોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

ગુજરાતી

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય:—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૬ની પાંચમી આવૃત્તિ):—

પાઠો:—પહેલા ભાગમાંથી સઘળા ગદ્યના પાઠો.

પદ્ય:—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૬ની પાંચમી આવૃત્તિ):—

પાઠો:—૩, ૭, ૧૨, ૨૪, ૨૮, ૪૦, ૪૪, ૫૧ અને ૫૩ (નવ પાઠ).

ઉર્દૂ ગુજરાતી

પહેલો વિષય—ઉર્દૂ—

ગદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દૂ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૫ની છઠી આવૃત્તિ):—

પાઠો:—પહેલા ભાગમાંથી સઘળા ગદ્યના પાઠો.

પદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દૂ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૫ની છઠી આવૃત્તિ):—

પાઠો:—૩, ૬, ૮, ૧૦, ૧૭, ૨૩, ૨૬, ૨૯ અને ૩૨ (નવ પાઠ).

છઠી વિષય—ગુજરાતી (ઐતિહાસિક)—

કેળવણીખાતાની પાંચમી ચોપડી (સને ૧૯૩૬ની પાંચમી આવૃત્તિ)

પાઠો: ૨, ૩, ૬, ૮, ૧૬, ૨૧, ૨૮, ૩૩, ૩૫, ૩૬, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૭, ૪૮, ૫૦, ૫૧, ૫૨, અને ૫૫ (૨૦ પાઠ).

ગુજરાતી—ઉર્દૂ

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય:—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૬ની પાંચમી આવૃત્તિ):—

પાઠો:—૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૩, ૧૫, ૧૭, ૧૮, ૨૧, ૨૩, ૨૫, ૨૭, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૫૦, ૫૨ અને ૫૪ (૩૫ પાઠ).

પદ—દેવવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૬ની પાંચમી આવૃત્તિ):—

પાટિ: ૩, ૭, ૪૦, ૪૪, અને ૪૮ (૫ પાઠ).

છઠ્ઠો વિષય—ઉદ્ધ—

ગણ --કેળવણીખાતાની ઉદ્ધુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૫ની જાહી
આવૃત્તિ):—

પાઠો:—૧,૭,૧૫,૧૬,૨૧,૨૨,૨૪,૨૫,૨૭.૩૦,૩૧,૩૩,૩૬,૩૮, અને ૩૯, (૧૫ પાઠ).

પદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૫ની ૭કી
આવૃત્તિ):—

પાઠો:—૧૦,૧૧,૨૩,૨૬, અને ૩૨ (૪ પાઠ).

ઉ. ભા. ના ગે. એન્યુ. ધંસ. } (અંગેજીમાં સહી) બી. જી. ઇ. શાસી
સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ } એન્યુ. ધંસ. ઉ. ભા.
તા. ૧૦-૧૧-૧૯૩૬ }

(ઉ. ભા. ના મે. ઐતહ્ય. ઇન્ડ. સાહેબના તા. ૨૬-૧૧-૧૯૩૬ ના પત્ર નં. ૯૬૬૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

સને ૧૯૩૮ ની સાલમાં ચનારી દન્યાઓ માટેની વર્તિકયુત્તર
શાષનક પરીક્ષા માટે નીચેના પ્રાહી નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા:—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)—

गद्य:—कन्या वायिनभाजी पुस्तक उ जना सधना पाहे.

પદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જામાંથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦ (૭ પાઠો.)

ઉદ્ધૃત ક્ષાધનસ પરીક્ષા:—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ઉર્દુ)—

ગઘઃ—કેળવણીખાતાની ઉર્ફે જાડી ચોપડી (સને ૧૯૩૫ ની ૭ મી આવૃત્તિ) પાઠોઃ ૧, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૧, ૧૨, ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૧, ૨૩, ૨૪, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૮, ૩૯, ૪૦, ૪૪, ૪૫, ૪૬ અને ૪૭ (બધા મળી ૩૧ પાઠો).

પ્રથમ:—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છઠી ચોપડી (સને ૧૯૩૫ ની ૭ મી આવૃત્તિ) પાઠો: ૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦ (જ્યાં મળી છ પાઠો).

અથવા

ઝનાના ઉર્દુકોર્સ, હિરસા-એ-શાશુમ કર્તા મેસર્સ ફિરોઝુદ્દીન એન્ડ સન્સ, લાહોર (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)—

ગ્રંથ:—પાઠો: ૭, ૮, ૧૫, ૧૬, ૧૯, ૨૭, ૨૯, ૩૪ અને ૪૩ આ પાઠો સિવાયના સઘળા ગ્રંથપાઠો.

૨. પ્રથમ:—સઘળા પ્રથમપાઠો.

ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી.જે. જી. શાસ્ત્રી
ઓફિસ, અમદાવાદ }
તા. ૧૧-૧૧-૧૯૩૬ } એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૬ ના પત્ર નં. ૬૫૫૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

છોકરીઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર શાળાનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૬ માં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની વ. શા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ જિલ્લો		૧૨	કિવશી મંજુલાલ શાહ	૪૧૫
			૧૩	શાતા માણેકલાલ દેસાઈ	૪૧૪
૧	ઉર્મિલા મણિશંકર જોષી	૪૫૩	૧૪	શકરીબેન આત્મારામ દવે	૪૦૯
૨	મનહરગૌરી રતિલાલ શાહ	૪૪૫	૧૫	જ્યાગૌરી ત્રિકમલાલ ભટ્ટ	૪૦૩
૩	કર્પિજલા રમણિકલાલ દલાલ	૪૩૦	૧૬	કુસુમગૌરી કેશવલાલ મહેતા	૪૦૩
૪	કૈલાસવતી બાપુભાઈ દેસાઈ	૪૨૯	૧૭	કુસુમ નગીનદાસ શાહ	૪૦૨
૫	વ્યંદ્રકાન્તા નરસિંહલાલ મહેતા	૪૨૭	૧૮	જસુમતી હરિલાલ પટેલ	૪૦૧
૬	પરાધા વિરાજ પરમાર	૪૨૭	૧૯	સુનંદા નકરચંદ શાહ	૪૦૧
૭	પદ્માગૌરી હરગોવિંદ દવે	૪૨૨	૨૦	લક્ષ્મીબેન કલ્યાણજી વસી	૪૦૦
૮	સવિતા હરગોવિંદ ભાવસાર	૪૨૧	૨૧	વિદ્યાલક્ષ્મી અંબાલાલ પટેલ	૩૯૯
૯	વસુમતી જીવજીલાલ શાહ	૪૨૦	૨૨	નિર્મળા શંભુપ્રસાદ મહેતા	૩૯૮
૧૦	સવિતા મણિલાલ દેસાઈ	૪૧૭	૨૩	પુષ્પાવતી રણછોડલાલ મહેતા	૩૯૮
૧૧	વસુમતી ભોગીલાલ શાહ	૪૧૬	૨૪	કળ્યાવતી મણિલાલ શાહ	૩૯૪

૨૫ શકુન્તલા કિશોરાવ જોગ્યેકર	૩૯૩	૬૪ આનુમતી નિદમલાલ લાવસાર	૩૫૪
૨૬ જ્યાગૈરી ગૌરીશંકર શુક્લ	૩૯૧	૬૪ કળાવતી સાંકળચંદ પારેખ	૩૫૪
૨૭ કુસુમ હીરાલાલ શાહ	૩૯૦	૬૭ આનંદી ગાંડીદાસ શાહ	૩૫૨
૨૮ મેમુના મહમદઅલી કૉન્સ્ટેટર	૩૮૮	૬૮ કપિલા ગણપતરામ ટ્રોફમડી	૩૫૧
૨૯ ક્ષમણીબેન હરગોવિંદ પટેલ	૩૮૬	૬૮ પદ્માવતી પુરગોત્તમ મિસ્ત્રી	૩૫૧
૨૯ શાંતા ચીમનલાલ શાહ	૩૮૬	૭૦ કળાવતી શીવશંકર ભટ્ટ	૩૫૦
૨૯ શશિકળા ખુન્નલાલ મોદી	૩૮૬	૭૦ કુમુદ ગુલાબચંદ મંધાણી	૩૫૦
૨૯ નંદુ સોમાલાલ વાધેવા	૩૮૬	૭૨ મધુકાન્તા રમણલાલ પટેલ	૩૪૯
૩૦ કંચન ચીમનલાલ શાહ	૩૮૪	૭૨ રોદા રામજી પરમાર	૩૪૯
૩૪ ચનસુયા ભુદરભાઈ રાજવેલ	૩૮૧	૭૨ જયેન્દ્રબાળા પુરગોત્તમ વ્યાસ	૩૪૯
૩૫ જોનાથ મહમદભાઈ મોમીન	૩૭૮	૭૫ પુષ્પાવતી ગોવિંદલાલ પટેલ	૩૪૭
૩૫ લક્ષ્મી હરગોવિંદ શાહ	૩૭૮	૭૫ શારદા ઇચ્છાશંકર દક્કર	૩૪૭
૩૫ વસુમતી મનુભાઈ સોનેજી	૩૭૮	૭૭ સવિતા ત્રીજાલાલ ખિરતી	૩૪૬
૩૮ વિદ્યા બુલાખીદાસ લાદીયા	૩૭૭	૭૭ કાન્તા સોમનાથ પટેલ	૩૪૬
૩૮ સીતા ઇશ્વરલાલ પટેલ	૩૭૭	૭૭ મનોકમેન ગીરધર પારેખ	૩૪૬
૪૦ ધનલક્ષ્મી ભોગીલાલ પટેલ	૩૭૬	૭૭ મંગળા ખોડીદાસ શાહ	૩૪૬
૪૦ અનસુયા રતિલાલ શાહ	૩૭૬	૭૭ પદ્માવતી ભોગીલાલ શાહ	૩૪૬
૪૨ હીરા ચેલાલાલ પટેલ	૩૭૪	૮૨ વિદ્યા સોમાલાલ મોદી	૩૪૫
૪૨ શારદા ચંદુલાલ શાહ	૩૭૪	૮૩ પુષ્પાવતી લક્ષ્મીભાઈ ભટ્ટ	૩૪૪
૪૪ જ્યાવબેન મગનલાલ સરદા	૩૭૨	૮૩ તારાલક્ષ્મી રેવાશંકર દિલ્લિત	૩૪૪
૪૫ દેવકુંવર ખોડીદાસ ચોહાણ	૩૭૦	૮૩ ચતુરલક્ષ્મી રતિલાલ ત્રિવેદી	૩૪૪
૪૬ સુસમા રમણલાલ કિશિચન	૩૬૯	૮૬ ડાહીગૌરી ગૌરીશંકર દવે	૩૪૩
૪૭ હસમુખ હરિલાલ ભગત	૩૬૮	૮૬ મંગા છોટાલાલ પટેલ	૩૪૩
૪૭ મલાલક્ષ્મી ગેળીલાલ દેસાઈ	૩૬૮	૮૬ નિર્મળા જયજીલાલ શાહ	૩૪૩
૪૯ ધનલક્ષ્મી રણુહોડલાલ જોષી	૩૬૬	૮૬ મંજુલા કેશવલાલ ગાધી	૩૪૩
૪૯ હીરા મુળચંદ શાહ	૩૬૬	૯૦ સુમતિ લાહલાલ દેસાઈ	૩૪૦
૫૧ શારદા અનંતરામ ભટ્ટ	૩૬૫	૯૦ જ્યામતી મુળશંકર શુક્લ	૩૪૨
૫૧ કુલસુમ રૂપજીભાઈ જોગ	૩૬૫	૯૦ સકીના ફરીરમહમદ તાર-	૩૪૨
૫૩ મેરી લાલજી ખિરતી	૩૬૪	ગારતર	
૫૩ પદ્માવતી ચંદુલાલ શાહ	૩૬૪	૯૦ શારદા ચતુરભુજ દક્કર	૩૪૨
૫૫ કળાવતી ભગવાનદાસ ગાંધી	૩૬૩	૯૪ દયાલક્ષ્મી દામોદર ચુડગર	૩૪૧
૫૬ રૂચ મગનલાલ ખિરતી	૩૬૨	૯૪ નિર્મળા મગનલાલ દવે	૩૪૧
૫૭ પુષ્પાવતી ગજનંદ જોષી	૩૬૦	૯૪ જ્યોતિર્બાળા ઇચ્છાશંકર	૩૪૧
૫૭ ચંચળ છોટાલાલ પટેલ	૩૬૦	મહેતા	
૫૭ સવિતા કરસનદાસ પટેલ	૩૬૦	૯૪ ચંપાબેન ચંબાશંકર વ્યાસ	૩૪૧
૬૦ ચંપા રાધવજી દક્ષણી	૩૫૯	૯૮ ચંદ્રબાળા ચંબાલાલ જોષી	૩૪૦
૬૧ બુળી સોમનાથ પટેલ	૩૫૭	૯૮ જ્યાલક્ષ્મી ધનેશ્વર વ્યાસ	૩૪૦
૬૨ લલિતા જયંતિલાલ ઉપાધ્યાય	૩૫૫	૧૦૦ મહા દીગેથી ખિરતી	૩૩૯
૬૨ કમળાબેન ભાઈચંદ વ્યાસ	૩૫૫	૧૦૦ માણેક રાંતિલાલ શાહ	૩૩૯
૬૪ ડાહીબેન કામેશ્વર ભટ્ટ	૩૫૪	૧૦૨ લીલાવતી મોતીલાલ ભટ્ટ	૩૩૯

૧૦૨ કમળા અમથારામ દિક્ષિત	૩૩૮ ૧૪૧ સુલોચના કનૈયાલાલ પટેલ	૩૧૪
૧૦૨ ચંદ્રકળા મુળદાસ વૈશ્ય	૩૩૮ ૧૪૩ મણિ માણેકલાલ કાપડીયા	૩૧૨
૧૦૫ લીલાવતી તારાચણ રખે	૩૩૭ ૧૪૩ શાંતા જીવણલાલ પટેલ	૩૧૨
૧૦૬ કાંતાબેન શિવશંકર વ્યાસ	૩૩૬ ૧૪૫ નર્મદા જીમનલાલ ભાવસાર	૩૦૮
૧૦૬ કમળા ચતુરભાઈ પટેલ	૩૩૬ ૧૪૫ મંજુલા જીવણલાલ રાવળ	૩૦૮
૧૦૮ કાંતા સુનીલાલ પટેલ	૩૩૫ ૧૪૫ જસુમતી દોલતરામ શુક્લ	૩૦૮
૧૦૯ અનસુયા અંબાલાલ શુક્લ	૩૩૪ ૧૪૮ હરિગંગા ત્રિભોવન ત્રિવેદી	૩૦૭
૧૧૦ માગરેટ કેશવલાલ ખિસ્તી	૩૩૧ ૧૪૯ લક્ષ્મીબેન મોહનજી ચોહાણ	૩૦૬
૧૧૧ ફેબી વહાલજી ખિસ્તી	૩૩૦ ૧૪૯ વિદ્યાગૌરી ગોવિંદ પેરી	૩૦૬
૧૧૧ સીતાબેન હરિભાઈ પરીખ	૩૩૦ ૧૪૯ કાંતા જીવાભાઈ શાહ	૩૦૬
૧૧૧ સરસ્વતી ચંદુલાલ શાહ	૩૩૦ ૧૫૨ શાંતા મોહનલાલ આધરીયા	૩૦૪
૧૧૧ ગમલા જીવણલાલ રયાનકી	૩૩૦ ૧૫૨ કપિલા કલાનજી પંડ્યા	૩૦૪
૧૧૧ જ્યાગૌરી પ્રભાશંકર વ્યાસ	૩૩૦ ૧૫૨ ચંદ્રકાન્તા ગોરધનદાસ શાહ	૩૦૪
૧૧૧ સુલોચના નગીનદાસ પટેલ	૩૩૦ ૧૫૫ જ્યાગૌરી વિટ્ઠલભાઈ પટેલ	૩૦૩
૧૧૭ વસંત હરિલાલ અવેરી	૩૨૯ ૧૫૬ મરયા દાહિદ ખિસ્તી	૩૦૨
૧૧૮ સવિતા છોટાલાલ ભટ્ટ	૩૨૮ ૧૫૬ કાન્તાબેન મણિલાલ પટેલ	૩૦૨
૧૧૯ લલિતા નારણભાઈ જમ્બાલીયા	૩૨૭ ૧૫૮ શાંતા રતનસિંહજી દેસાઈ	૩૦૧
૧૧૯ ચંદન મોહનલાલ પટેલ	૩૨૭ ૧૫૯ ચંદ્રમણી સુનીલાલ શાહ	૩૦૦
૧૧૯ ચંપાબેન સુનીલાલ શાહ	૩૨૭ ૧૬૦ શાંતી સોમાભાઈ પટેલ	૨૯૯
૧૨૨ સવિતા નરભેશંકર ભની	૩૨૫ ૧૬૦ સીના મણિલાલ પંડ્યા	૨૯૯
૧૨૨ પદ્માવતી ઈશ્વરલાલ	૩૨૫ ૧૬૨ હસુમતી મજલાલ શાહ	૨૯૮
જમરવાલા		
૧૨૨ પુષ્પાવતી હરિલાલ મહેતા	૧૬૨ શીવાબેન હરખજી તાતરીયા	૨૯૭
૧૨૫ મધુકાન્તા અંબાલાલ રાવળ	૩૨૫ ૧૬૪ ભાનુમતી જોડાલાલ મુખી	૨૯૬
૧૨૫ જાળા રામલાલ શાહ	૩૨૪ ૧૬૪ કંકુબેન લાલાભાઈ પટેલ	૨૯૬
૧૨૫ શાંતા અંબાલાલ ત્રિવેદી	૩૨૪ ૧૬૬ મુલાબ દાહિદ ખિસ્તી	૨૯૫
૧૨૮ ધનલક્ષ્મી પ્રભાશંકર ચાણક	૩૨૪ ૧૬૬ જ્યાગૌરી આચંબલાલ દેસાઈ	૨૯૫
૧૨૯ સુનામી ગંગાશમ ખિસ્તી	૩૨૩ ૧૬૮ જશલક્ષ્મી મોહનલાલ ભટ્ટ	૨૯૪
૧૩૦ સુલદ્રા ચંદુલાલ પટેલ	૩૨૨ ૧૬૮ હન્ના પીટર ખિસ્તી	૨૯૪
૧૩૧ અવેરી ધીરજલાલ ગાંધી	૩૨૧ ૧૬૮ સવિતા જટારાંકર ઉપાધ્યાય	૨૯૪
૧૩૧ કાંતા વાડીલાલ શાહ	૩૨૦ ૧૬૮ ખિસ્તીના હીરાલાલ ખિસ્તી	૨૯૪
૧૩૧ પુષ્પાવતી મોહનલાલ પટેલ	૩૨૦ ૧૭૨ મથુરા જોષીતારામ સાગર	૨૯૩
૧૩૪ ફોરારા મંગળદાસ મેકવાન	૩૨૦ ૧૭૩ સંતોષ નાનશાહ ચોહાણ	૨૯૨
૧૩૫ નર્મદા અંબાલાલ ભટ્ટ	૩૧૯ ૧૭૩ સુશીલા સારાભાઈ શાહ	૨૯૨
૧૩૫ દમયંતી છોટાલાલ પટેલ	૩૧૭ ૧૭૫ રાધા ચીમનલાલ ગાંધી	૨૯૧
૧૩૭ વિમળા નાયાલાલ દવે	૩૧૭ ૧૭૫ રાધાબેન ભોગીલાલ પરીખ	૨૯૧
૧૩૭ મંચુ ખેંગારભાઈ ખિસ્તી	૩૧૬ ૧૭૭ અનંસ ગોવિંદ ખિસ્તી	૨૯૦
૧૩૭ મનુ નગીનદાસ પટેલ	૩૧૬ ૧૭૭ ચંદ્રકાન્તા વનમાળીદાસ મુખી	૨૯૦
૧૪૦ સરસ્વતી પ્રાણશંકર જોષી	૩૧૬ ૧૭૭ નવમાલિકા આપાલાલ ત્રિપાઠી	૨૯૦
૧૪૧ સુલદ્રા વિશ્વનાથ મહેતા	૩૧૫ ૧૭૭ શારદા નાયાલાલ દક્કર	૨૯૦
	૩૧૪ ૧૮૧ શાંતા દેવશંકર દવે	૨૮૬

૧૮૨ ચારદા જમનાશંકર પાઠક	૨૮૫	૨૫૩૪ પુંજ ખિસ્તી	૩૮૯
૧૮૩ સમુ દયારામ આચાર્ય	૨૮૧	૨૮ વિદ્યાગૌરી મુળજીભાઈ ખિસ્તી	૩૮૬
૧૮૪ રેવાબેન ભાખશંકર તરવાડી	૨૮૧	૨૮ સુરતી વરતા ખિસ્તી	૩૮૬
૧૮૫ વિદ્યાગૌરી વિદલભાઈ પટેલ	૨૭૭	૩૦ માથેટ માધવ ખિસ્તી	૩૮૫
૧૮૫ પુરીબેન જમનાભાઈ પટેલ	૨૭૭	૩૧ હેડ્ડી રાખટ ખિસ્તી	૩૮૩
૧૮૭ હીરા બાલાભાઈ પટેલ	૨૭૫	૩૨ શાંતાબેન સાકરચંદ ભાવસાર	૩૮૨
૧૮૮ સુશીલા બાલાભાઈ શાહ	૨૭૨	૩૩ નહેલ મોતીલાલ ખિસ્તી	૩૮૧
૧૮૯ ધનવિદ્યા ભલાભાઈ શાહ	૨૬૯	૩૪ ચંદ્રલાલા પુંજભાઈ શાહ	૩૮૦

હુદુ

૧૬ ખડ્ગીબી બુરહાનબીઆં સૈમદ

૩૨૯

ખેડા જિલ્લો

૧ ચશોમતીબેન છોટાલાલ દવે	૫૨૫	૩૬ એલીનોર નારણ ખિસ્તી	૩૭૯
૨ મેખલ નારણ ખિસ્તી	૪૯૯	૩૮ મણી જોદાલાલ ખિસ્તી	૩૭૫
૩ કુલમણી વિરાગમ ખિસ્તી	૪૬૮	૩૮ રૂદમાલ હીરજી ખિસ્તી	૩૭૫
૪ સુગિતા જગન્નાથ ખિસ્તી	૪૪૯	૪૦ અસ્તેર મંગળ ખિસ્તી	૩૭૪
૫ વનીબેન ભાખલાલ ભાવસાર	૪૪૫	૪૦ કંચનબેન ધર્મચલાલ ત્રિવેદી	૩૭૪
૬ અલીનોર જોસફ ખિસ્તી	૪૪૧	૪૨ સકરીબેન મંગળદાસ પટેલ	૩૭૩
૭ સમયવતી મુળજી ખિસ્તી	૪૩૭	૪૨ મારથેટ શીવલાલ ખિસ્તી	૩૭૩
૮ પરસીસ હીરજી ખિસ્તી	૪૨૭	૪૨ વામીભાઈ જીવાભાઈ ખિસ્તી	૩૭૩
૯ ગણુવંતી જીવા ખિસ્તી	૪૨૨	૪૫ અનસુયાબેન અંબાલાલ પંડિત	૩૭૨
૧૦ રેવાબેન માણેકલાલ મણા	૪૨૧	૪૫ મંગળાબેન ગોરધનદાસ	૩૭૨
૧૧ ચંદનગૌરી પરગીતમ દુધારા	૪૧૭	ભાવસાર	
૧૧ લીલીઅન લેહરા ખિસ્તી	૪૧૬	૪૭ લલિતાબેન ગોવિંદભાઈ પટેલ	૩૬૯
૧૨ મણી રાગજી ખિસ્તી	૪૧૬	૪૮ મનોરમા જોદાલાલ પટેલ	૩૬૮
૧૪ જોબીભાઈ ધીરાજી ખિસ્તી	૪૧૩	૪૯ દરબાબેન ગોવિંદભાઈ પટેલ	૩૬૫
૧૫ સુસમાલ કાલાઈ ખિસ્તી	૪૦૬	૪૯ સચિતાબેન કેશવલાલ પંડ્યા	૩૬૫
૧૬ મંજુલા ઉચ્છીલાસ ખિસ્તી	૪૦૫	૩૯ શાંતાબેન હીરાગર ગોસાઈ	૩૬૫
૧૬ કમળાબેન કુલચંદ ભાવસાર	૪૦૫	૫૨ ભાનુમતી દયાશંકર સોપારકર	૩૬૪
૧૮ નર્મદાબેન લક્ષ્મણભાઈ મંગળા	૪૦૧	૫૨ રૂચ માધવ ખિસ્તી	૩૬૪
૧૯ ગોરીઆ સેમુઅલ ખિસ્તી	૩૯૭	૫૪ વસુમતી નર્મદાશંકર ભટ્ટ	૩૬૩
૧૯ લીલાવતી બાબરદાસ પટેલ	૩૯૭	૫૪ ચંચળબેન લાલુભાઈ પટેલ	૩૬૩
૨૧ સુમદાબેન મનનલાલ પંડ્યા	૩૯૨	૫૪ પદ્માબેન મણીભાઈ પટેલ	૩૬૩
૨૧ સુદરમતી ભાઈજી ખિસ્તી	૩૯૨	૫૭ સચિતાબેન નગીનદાસ શાહ	૩૬૨
૨૩ હીરાલક્ષ્મી નવનિતલાલ	૩૯૦	૫૭ સર્વજી સુલેખાન ખિસ્તી	૩૬૨
વળાનીઆ		૫૭ ચેસ ધુળા ખિસ્તી	૩૬૨
૨૩ કૈળી પુંજ ખિસ્તી	૩૯૦	૫૭ કુસુમબેન મણીલાલ દવે	૩૬૨
૨૫ કમળા કાજિદાસ ખિસ્તી	૩૮૯	૬૧ પુરીબેન ગાંડાભાઈ કાપડીઆ	૩૬૧
૨૫ સાંતિ કુમેર ખિસ્તી	૩૮૯	૬૧ સુમતી સંતોષદાસ ખિસ્તી	૩૬૧
		૬૧ હારમંગા માણેકલાલ પરીખ	૩૬૧
		૬૪ શશિકળા બીપ્રુનવ પ્રધાન	૩૬૦
		૬૫ હુમતી રતિલાલ પંડ્યા	૩૫૯

૬૬ સુક્ષ્માના ચીનુભાઈ મહેતા	૩૫૮	૬૬ એમોઝીન સીવાસ ખિરતી	૩૩૨
૬૬ સજિતાબેન નાથાલાલ ભટ્ટ	૩૫૮	૧૦૧ કાન્તાબેન જયશંકર દિલ્લિત	૩૩૧
૬૮ શાંતાબેન ખુશાલભાઈ પટેલ	૩૫૭	૧૦૧ મધુકાન્તાબેન સોમેશ્વર શુક્લ	૩૩૧
૬૬ ચિનુમતીબેન કેશવલાલ ભટ્ટ	૩૫૭	૧૦૧ અવિતાબેન ભલાશંકર ભટ્ટ	૩૩૧
૬૬ અવેરબેન પ્રેમદાસ વૈશ્ણવ	૩૫૭	૧૦૪ સક્ષીનાબેન કુશીરભાઈ મનસુરી	૩૩૦
૭૧ દયા નરસિંહ ખિરતી	૩૫૨	૧૦૪ પ્રભાવતી સુનીલાલ દાણી	૩૨૯
૭૧ હીરાબેન નાથાલાલ મોદી	૩૫૧	૧૦૪ શાંતાબેન હરિલાલ પંડ્યા	૩૨૯
૭૩ નિર્મળાબેન હાકોરલાલ શાહ	૩૫૧	૧૦૪ ત્રેસબેન પુન્નભાઈ મહીશ	૩૨૯
૭૩ નમ્રતા દીમોથી ખિરતી	૩૫૧	૧૦૮ મણીબેન કાશીભાઈ પટેલ	૩૨૬
૭૩ મંગાબેન પરબુદાસ પટેલ	૩૫૧	૧૦૮ કેલાસબેન સુનીલાલ શાહીવાળા	૩૨૬
૭૬ મધુકાન્તા કેશવલાલ શાહ	૩૪૮	૧૦૮ વિજયાલક્ષ્મી મોતીલાલ પંડ્યા	૩૨૬
૭૭ પરશાબેન લાલચભાઈ ખિરતી	૩૪૭	૧૧૧ મધુકાન્તા આદિતરામ ત્રિવેદી	૩૨૪
૭૮ સવિતાબેન જગનલાલ શેઠ	૩૪૬	૧૧૨ રંગસાગરી રામચંદ્ર પંડ્યા	૩૨૩
૭૮ પુષ્પાવતીબેન મોદનલાલ ત્રવાડી	૩૪૬	૧૧૨ શારદાબેન મંગળદાસ શાહ	૩૨૩
૭૮ પ્રભાવંતી નગીનદાસ શાહ	૩૪૬	૧૧૪ શારદાબેન અંબાલાલ જાની	૩૨૨
૮૧ કમળાબેન ચનાભાઈ પટેલ	૩૪૬	૧૧૪ પુષ્પાબેન સુનીલાલ શાહ	૩૨૨
૮૨ સદ્ગીબેન ગીરધરભાઈ તાતરીઆ	૩૪૫	૧૧૮ વિજયાબેન મણીલાલ તલાવી	૩૨૨
૮૨ ચંદનબેન ગોપાલલાલ શાહ	૩૪૫	૧૧૪ મન્દુમતી કિશ્નપ્રસાદ ત્રિવેદી	૩૨૨
૮૩ જસોદાબેન મણીલાલ શાહ	૩૪૩	૧૧૪ ચંચળ આશીર્વાદ ખિરતી	૩૨૨
૮૫ ચમુમતી સુનીલાલ ત્રિવેદી	૩૪૨	૧૧૨ નર્મદાબેન બીખાભાઈ પંડ્યા	૩૨૨
૮૬ શાંતાબેન રાકુભાઈ બરડીયાળા	૩૪૧	૧૧૪ સજિતાબેન હાકોરલાલ પટેલ	૩૨૨
૮૬ અરુણીયાળા	૩૪૦	૧૧૪ વીરયાળા મોતીલાલ શાહ	૩૨૨
૮૬ ચુખવંતી દમ્બા ખિરતી	૩૪૦	૧૨૨ સવિતાબેન તળાસીદાસ પટેલ	૩૨૧
૮૬ કૃષ્ણ ભગવાન ખિરતી	૩૪૦	૧૨૨ શાંતાબેન મગનલાલ મોની	૩૨૧
૮૬ વિજયાગૌરી લક્ષ્મીનારાયણ ઉપાધ્યાય	૩૪૦	૧૨૪ ચંપા સુનીલાલ દલાલ	૩૧૮
૮૬ આનંદગૌરી નાનલાલ શાહ	૩૪૦	૧૨૪ મીલાવતી દિગતલાલ શાહ	૩૧૮
૮૧ દસમુખબેન નરવરલાલ પટેલ	૩૩૮	૧૨૬ મણીબેન કેશવલાલ ભટ્ટ	૩૧૭
૮૧ સદ્ગીબેન આદિત્યરામ દવે	૩૩૮	૧૨૬ શાંતાબેન ખોડાભાઈ દેસાઈ	૩૧૭
૮૩ કાન્તાબેન ગીમનલાલ અક્ષયગી	૩૩૮	૧૨૬ કમુદેબેન હીરાલાલ દલાલ	૩૧૭
૮૪ સવિતાબેન બીખાભાઈ ત્રવાડી	૩૩૮	૧૨૬ મનોન્દ્રયાળા ભાનુશંકર ભટ્ટ	૩૧૬
૮૪ સજિતાબેન કમિદાસ પટેલ	૩૩૮	૧૨૬ શિવમંગાબેન ડાહ્યાભાઈ ભટ્ટ	૩૧૬
૮૬ મધુકાન્તા હાકોરલાલ શાહ	૩૩૭	૧૨૧ સુવંદાન્તા અમૃતલાલ પુરોહિત	૩૧૫
૮૭ કૃષ્ણીબેન જગદેશભાઈ ભટ્ટ	૩૩૭	૧૩૧ સવિતાબેન લલ્લુભાઈ ત્રાવળ	૩૧૫
૮૮ અમુખેન કન્હારામ લીખાચીઆ	૩૩૭	૧૩૧ કાન્તાબેન માળેશલાલ	૩૧૫
૮૮ મનોન્દ્રગૌરી બજાદેવદાસ પરીઆ	૩૩૭	૧૩૪ મણીબેન શીવાસ પટેલ	૩૧૪
		૧૩૪ મંગાલક્ષ્મી ચનાભાઈ મિસ્ત્રી	૩૧૪
		૧૩૪ નાયાબેન ભાઈલાલભાઈ પંડ્યા	૩૧૪
		૧૩૭ સજિતાબેન હીરાલાલ પરીખ	૩૧૩
		૧૩૮ મધુકાન્તા જયશંકર વ્યાસ	૩૧૨

૧૩૬ આનંદીબેન નાથાલાલ સેવક	૩૧૦	૧૭ લીલાવતી રવાશંકર જોષી	૩૫૬
૧૪૦ લલિતા મોતીલાલ રેશમવાળા	૩૦૮	૧૮ સુમિત્રા નાથાલાલ ખિસ્તી	૩૫૪
૧૪૦ કંચન પોપટલાલ શાહ	૩૦૮	૧૯ દયા ગંગુભાઈ સોલંકી	૩૫૨
૧૪૨ કાશીબેન મુળજીભાઈ પટેલ	૩૦૭	૨૦ સુભોચના દાઉદ સત્યભાઈ	૩૫૦
૧૪૨ ભાનુમતી હરગોવન દાકોર	૩૦૭	૨૧ હેલન પુંગલાલ ખિસ્તી	૩૪૮
૧૪૨ લક્ષ્મણા છોટાલાલ રાવળ	૩૦૭	૨૨ કપિલા ધીરભાઈ જોષી	૩૪૭
૧૪૫ સરસ્વતીબેન મગનલાલ શાહ	૩૦૧	૨૩ શાંતિ રામજી ખિસ્તી	૩૪૬
૧૪૬ સુમનબેન ચંદુલાલ ત્રિવેદી	૩૦૦	૨૪ રૂથ ધુળા કાનજી ખિસ્તી	૩૪૫
૧૪૭ શારદા સોમેશ્વર ત્રિવેદી	૨૯૮	૨૪ સત્યશીલા દિલિપ રાઠોડ	૩૪૫
૧૪૮ મંદાકિનીબેન રતીપતિરામ પંડ્યા	૨૯૭	૨૬ મણી નાનજી ખિસ્તી	૩૪૪
૧૪૮ કુશીબેન તકતસિંહ ચાવડા	૨૯૭	૨૭ શાંતિ વિશ્રામ ખિસ્તી	૩૪૩
૧૫૦ ભાનુમતી ચંદુલાલ ત્રિવેદી	૨૯૪	૨૮ એલન જોદાલાલ મસીહી	૩૪૨
૧૫૧ સોશીબેન એકમ્ભ મોઝીઝ	૨૮૯	૨૯ સુમિત્રા પુરુષોત્તમ સત્યવીર	૩૩૮
૧૫૨ ચંદ્રબાળા ત્રિજલાલ પરીખ	૨૮૬	૨૯ પુંજી મુળજી ખિસ્તી	૩૩૮
૧૫૩ નર્મદાબેન મગનલાલ સુયાર	૨૮૪	૩૧ સરલા પુંગલાલ ખિસ્તી	૩૩૭
૧૫૪ શાંતાબેન રણછોડભાઈ પટેલ	૨૬૯	૩૨ લુઈસ વિશ્રામ ખિસ્તી	૩૩૬
૧૫૫ રાધા મગનલાલ ઓઝા	૨૬૭	૩૨ મહાલક્ષ્મીબેન જગનલાલ પટેલ	૩૩૬
		૩૪ મણી લલિતુ ખિસ્તી	૩૩૫
		૩૪ મવિતા કુધા પરમાર	૩૩૫
		૩૬ દેવલક્ષ્મી મહાશંકર શુક્લ	૩૩૪
		૩૭ રૂથ ધુળા ગણા પરમાર	૩૩૨
		૩૭ લીલાવતીબેન મહામુખભાઈ	૩૩૨

ઉડું

૧ અકળજળખતે કમાલુદ્દીન-
ખાન નવાળગી ૩૦૫

પંચમહાલ જિલ્લો

૧ વિમળા વિઠ્ઠલદાસ શાહ	૪૦૮	૩૯ ખોરશેદ માણેજી પુલખા- ડીવાળા	૩૩૧
૨ દિવાળી હરખા ખિસ્તી	૪૦૫	૪૦ પતી નારણ ખિસ્તી	૩૩૧
૩ ગ્રેસ કુબેરદાસ પટેલ	૪૦૧	૪૦ શાંતા મનસુખરામ શુક્લ	૩૩૧
૪ મદમુણી મોરારજી વાઘેલા	૩૯૭	૪૨ સાવિત્રીબેન દોલતરાય દેસાઈ	૩૩૦
૫ ખેરો લગજી મેકવાણ	૩૮૮	૪૩ દમુમાદ દિલિપભાઈ ખિસ્તી	૩૨૯
૬ રૂથ મંજી ભાડીયા	૩૭૮	૪૪ જસોદા મોહનલાલ ત્રિવેદી	૩૨૭
૭ મારગેટ દાજી ખિસ્તી	૩૭૬	૪૫ દેખી વહાલજી સત્યવેદી	૩૨૬
૮ કોરપા સોમચંદ પરીખ	૩૭૧	૪૬ શાંતિ ધેમસોમ ખિસ્તી	૩૨૫
૯ એમી ગણા દક્કર	૩૬૧	૪૬ દેખી પોપટલાલ પરમાર	૩૨૫
૯ સુમતી હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૬૧	૪૬ શાંતાકુમારી ભાઈચંદભાઈ શાહ	૩૨૫
૧૧ વિજયા નાથાલાલ ખિસ્તી	૩૬૦	૪૯ ચંદન હીરસિંહ ચૌહાણ	૩૨૦
૧૨ સુસાળા હુપર પટેલ	૩૫૯	૪૯ ચંદ્રકાન્તા સોમેશ્વર પંડ્યા	૩૨૦
૧૨ સાલોમી નારાયણ ખિસ્તી	૩૫૯	૫૧ દિનાદ ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૧૮
૧૪ લલિતા છોટુભાઈ દેસાઈ	૩૫૮	૫૧ પોદાના ચીમનલાલ કાપડીયા	૩૧૮
૧૫ કપિલાબેન જોદાલાલ ખારોટ	૩૫૭	૫૩ રૂથ માધવ ખિસ્તી	૩૧૬
૧૫ મણી રણછોડ ખિસ્તી	૩૫૭	૫૪ સાવિત્રી રમણલાલ ધરીયા	૩૧૪

૫૪ સુનંદા મીઠાલાલ સતવેદી	૩૧૪	૧૯ ઇદુમતી મણીભાઈ પટેલ	૩૫૦
૫૪ શાંતાગૌરી પુરુષોત્તમ શાહ	૩૧૪	૧૯ રાધાબેન રામચંદ્ર ગાયકવાડ	૩૫૦
૫૭ પુષ્પાબેન પ્રભુશંકર ભટ્ટ	૩૧૩	૨૧ સરિતાબેન હુળસીદાસ ખિરતી	૩૪૯
૫૮ નર્મદા ગણપત ચોદાણુ	૩૧૦	૨૨ જસુ છવણુ પટેલ	૩૪૫
૫૮ વિજયા દેવી શાહ	૩૧૦	૨૩ શાંતા જોષતાશંકર ભટ્ટ	૩૪૪
૫૮ સુશીલા જોનાયન સોલંકી	૩૧૦	૨૪ સવિતાબેન છોટાભાઈ પટેલ	૩૪૧
૬૧ એલિસાબેત પુનઃ ખિરતી	૩૦૮	૨૫ સીલીબેન દેવળભાઈ મહેતા	૩૪૦
૬૨ કાલેરા વદાલજી સત્યભાષક	૩૦૭	૨૫ નર્મદા કૃષ્ણવદનભ કાપડીયા	૩૪૦
૬૩ મધુકાન્તા મનસુખલાલ દોશી	૩૦૨	૨૭ કાન્તાગૌરી દુર્ગાશંકર વીણ	૩૩૯
૬૪ એલિસાબેત ઓજેદ ખિરતી	૩૦૧	૨૮ કુસુમગૌરી જમીયતરામ ગહેતા	૩૩૬
૬૪ દ્વારકા સાદુ ગાધવ	૩૦૧	૨૯ સુશીલાગૌરી જયમુખલાલ	૩૩૪
૬૬ વિનીફ્રેડ સુલેમાન ખિરતી	૨૯૯	શાહ	
૬૭ કિશ્કા હગનલાલ શાહ	૨૯૪	૩૦ નેત્રમણી ભોગીલાલ ડાંગેરનાળા	૩૨૮
૬૮ તસ્લીમા લક્ષ્મીભાઈ જાની	૨૯૨	૩૧ દરકાસબેન ભીખાજી પટેલ	૩૨૭
૬૯ ખતીજા હુસેન મકરાણી	૨૯૦	૩૨ ઇદુમતી રૂદરજી દેસાઈ	૩૨૫
૭૦ સવિતાબેન શંકરલાલ સેવક	૨૮૭	૩૨ સીધાવતી મોતીલાલ શાહ	૩૨૫
૭૧ હીરાબેન અંબાલાલ પુરોહિત	૨૮૨	૩૪ ગાયત્રીબેન કાંતિલાલ આર્પ	૩૨૪
૭૨ વિદ્યાગૌરી પુનઃલાલ શાહ	૨૭૮	૩૪ શાંતિ દેવજીભાઈ પટેલ	૩૨૪
૭૩ મધુકાન્તા મગનલાલ બક્ષી	૨૭૭	૩૬ સુગિત્રાબેન જોદાલાલ પરમાર	૩૨૩
ભરુચ જિલ્લો		૩૭ નિર્મળ રતીલાલ શાહ	૩૨૨
૧ હોમાય ભીખાજી વાઘ	૪૬૩	૩૮ ચંદુબેન જયરામભાઈ પટેલ	૩૧૯
૨ સવિતાગૌરી દામોદરદાસ	૪૦૧	૩૯ સુમનગૌરી હીમતરામ દવે	૩૧૫
ગદાજન		૪૦ કેલાસ સમજુરામ વ્યાસ	૩૧૪
૩ ઇદુમતી દરગોવિંદદાસ પંડ્યા	૩૯૩	૪૧ મંગળા નવનિતલાલ જોષી	૩૧૨
૪ કુંદન દરગોવિંદદાસ વૈષ્ણ	૩૯૦	૪૧ ચરોદાબેન રણુજીભાલ	૩૧૨
૫ ઇકિયાલુનીસા પીરસાહેબ સેયદ	૩૮૭	પંચાલ	
૬ શાંતાબેન બાલુભાઈ ડાકટર	૩૮૩	૪૩ અમીના કે. એસ. મહમદ	૩૧૧
૭ મધુકાન્તા સીમનલાલ મોદી	૩૭૮	મુઆહીમ	
૮ પદ્માવતી મણીલાલ મસાણી	૩૭૬	૪૪ મધુકાન્તા નગીનદાસ સાહ	૩૦૯
૯ અંબાબેન કરસન પટેલ	૩૬૬	૪૫ સંદીપા દાકરલાલ દેસાઈ	૩૦૭
૧૦ પાર્વતીબેન હમ્મરભાઈ પટેલ	૩૬૧	૪૫ ચંચળબેન મીલભાઈ આર્પ	૩૦૭
૧૦ વનિતા સેવનભાઈ રજવાડી	૩૬૧	૪૭ કલારીય રાણુજી કિશ્મિયન	૩૦૩
૧૨ નર્મદા નરોત્તમદાસ કાપરચ	૩૫૮	૪૭ કાંતાબેન જશવંતલાલ જોષી	૩૦૩
૧૩ અવનભાઈ ધનજીયા પટેલ	૩૫૭	૪૯ કુળાવતી પુનઃલાલ શાહ	૩૦૨
૧૬ સીધાવતી જયંતિલાલ શાહ	૩૫૬	૪૯ કૌસલ્યા સમજુરામ વ્યાસ	૩૦૨
૧૫ સુશીલાગૌરી નગીનલાલ શાહ	૩૫૪	૫૧ ચંપાવતી જોષીમનદાસ દલાલ	૨૯૩
૧૬ કુંદન ભોગીલાલ કોઠારી	૩૫૩	૫૨ કાશીબેન નાગજી પટેલ	૨૯૧
૧૬ પુષ્પાવતી દેસીપ્રસાદ ચોદાણુ	૩૫૩	૫૨ પુષ્પા સોમાલાલ ગાંધી	૨૯૧
૧૮ જગન્ના મુદરલાલ મસાણી	૩૫૨	૫૪ પદ્માવતી સોમેશ્વર સેલત	૨૮૮
		૫૫ મણીબેન ચનુરજીભાઈ પટેલ	૨૮૨

ઉડ્

૧ અદલારખી ગુલામહુસેન	૩૨૫	૩૧ શકુન્તલા ગોવિંદરાવ બધવ	૩૫૬
તોલટ		૩૨ કમળાબેન રણછોડજી દેસાઈ	૩૫૫
૨ અમેનાબીબી ગુલામહુસેન	૩૦૨	૩૨ સુકન્યા ધનરથામલાલ	૩૫૫
બેન્ટભારા		બહાલીઆ	
સુરત જિલ્લો		૩૪ ઈદીરા લગુભાઈ ગાલજી	૩૫૪
૧ કાન્તાબેન ભોગીલાલ કાકા	૪૦૯	૩૪ દેશા રમાવકશા મહેતા	૩૫૪
૨ ખુશમનગૌરી નારણદાસ શાહ	૪૦૧	૩૬ લક્ષ્મીબેન છોટુભાઈ ગોસ્વા	૩૫૩
૩ કાશીબેન નાયુભાઈ પટેલ	૩૯૩	૩૭ ભક્ષીબેન ખેલીઆ પટેલ	૩૫૨
૪ ભદ્રશીલા ધીરજલાલ ગજપ	૩૮૬	૩૭ મોદાવરીબેન ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૫૨
૫ શાંતાબેન રતનજી દેસાઈ	૩૮૪	૩૯ ધનકરીબેન હરખા પટેલ	૩૫૦
૬ કમળાબેન કાળીદાસ દેસાઈ	૩૮૩	૪૦ સજનીબેન ખંડુભાઈ પટેલ	૩૪૯
૬ ચંદન લક્ષ્મીશંકર દેસાઈ	૩૮૩	૪૦ દીના જહાંગીરશા ખંધાડીઆ	૩૪૯
૮ સવિતાબેન નટવરલાલ ગાંધી	૩૭૯	૪૨ ભાનુમતીબેન નિચ્છાભાઈ	૩૪૮
૯ વિદ્યાગૌરી ભીમભાઈ દેસાઈ	૩૭૭	દેસાઈ	
૧૦ લીલાવતી ગુલામદાસ	૩૭૬	૪૦ કંચનગૌરી પુરોષોત્તમ પાટક	૩૪૬
વખારીઆ		૪૩ માવિત્રી હરગોવિંદદાસ	૩૪૬
૧૦ લક્ષિતાબેન લક્ષ્મીભાઈ દેસાઈ	૩૭૬	પાચીગર	
૧૨ મધુમતી ગુલામભાઈ દેસાઈ	૩૭૫	૪૫ ચનસુયા દીનુભાઈ પાટક	૩૪૫
૧૨ દલોરા વૉલ્ટર પાઉલ	૩૭૪	૪૫ શાંતાબેન જુરાભાઈ દેસાઈ	૩૪૫
૧૪ શાંતાબેન હરિલાલ ખંધાડીઆ	૩૭૨	૪૫ શાંતાબેન વીરચંદ શાહ	૩૪૫
૧૫ ભનીબેન જીજ્ઞાસ ખલાસી	૩૬૮	૪૮ તેની વિહલદાસ સીટવાળા	૩૪૪
૧૬ ભદ્રાબાળા હિમીઆશંકર જોષી	૩૬૭	૪૮ વિજયાબેન દામોદર રમવાડી	૩૪૪
૧૬ સુકન્યા દિનમણીશંકર	૩૬૭	૫૦ કુસુમબેન રણછોડજી દેસાઈ	૩૪૩
ઉપાધ્યાય		૫૧ હસમુખબેન દમભાઈ દેમાઈ	૩૪૧
૧૮ રમીબેન નારણજી પટેલ	૩૬૫	૫૨ પેરીનાબાનુ પીરોજશાહ પટેલ	૩૪૦
૧૯ ભાનુમતી ગાંડાભાઈ શાહ	૩૬૪	૫૩ નિર્મળાગૌરી જલુરામ ભટ્ટ	૩૩૯
૨૦ કમળાબેન ભીમભાઈ નાયક	૩૬૩	૫૪ મધુકાન્તા દલપતરામ	૩૩૮
૨૧ કાન્તાબેન જુલાભાઈ દેસાઈ	૩૬૨	ઉપાધ્યાય	
૨૨ ભગવતીબેન વિનાયક જોષી	૩૬૧	૫૫ મધુબેન પરસોત્તમદાસ મહેતા	૩૩૭
૨૩ લક્ષ્મીબેન મકનભાઈ પટેલ	૩૬૦	૫૫ કુલસુમબેન હુસેનભાઈ	૩૩૭
૨૩ સુશીલા સુદરલાલ કિશ્મન	૩૬૦	કાપડીઆ	
૨૫ ચંદ્રકાન્તા સુરભાઈ દેમાઈ	૩૫૯	૫૫ રમાગૌરી અમૃતલાલ કોઠારી	૩૩૭
૨૫ કીકી બીમનલાલ ત્રિવેદી	૩૫૯	૫૮ લક્ષિતાગૌરી ખુશાલભાઈ પટેલ	૩૩૫
૨૫ વિદ્યાગૌરી જગમોહનદાસ શાહ	૩૫૯	૫૯ સનમુખબેન જયજીલાલ શાહ	૩૩૪
૨૫ લક્ષિતા ગણપતરામ ભટ્ટ	૩૫૯	૬૦ શારદાબેન ભીમભાઈ દેસાઈ	૩૩૩
૨૫ સરસ્વતી જોડાલાલ પટેલ	૩૫૯	૬૦ હિમીઆલક્ષ્મી યેલાભાઈ ભટ્ટ	૩૩૩
૩૦ કુસુમબેન જસવંતલાલ શુકલ	૩૫૭	૬૨ લક્ષ્મીબેન હીરાભાઈ પટેલ	૩૩૨
		૬૨ વસુમતી સુદરલાલ જોટલી	૩૩૨
		૬૪ શારદા કૃષ્ણલાલ પંચાત	૩૩૧
		૬૪ સુરેશ મોહનલાલ પંડ્યા	૩૩૧

૬૪ કમળા હરકીશનદાસ દોકટર	૩૩૧	૧૦૩	મધ્વરલક્ષ્મી ડાહ્યાભાઈ જોષી	૩૧૫
૬૪ નર્મદાબેન બકોરભાઈ બલ્લભદ્ર	૩૩૧	૧૦૪	નાલીબેન પરભુભાઈ પટેલ	૩૧૫
૬૪ પરીખનુબેન નાગરઅલી	૩૩૧	૧૦૩	કપિલા અંબાલાલ મળજર	૩૧૫
દેલીઆ		૧૦૪	પાર્વતીબેન દુતા પટેલ	૩૧૫
૬૬ કૃપાબેન ખુશાલભાઈ કિશિચન	૩૩૦	૧૦૩	મરસ્વતીબેન કરસનજી પંચાલ	૩૧૫
૬૬ મંગળાગૌરી દયાશંકર પંડ્યા	૩૩૦	૧૦૪	વિરબેન ગુલાબભાઈ દેસાઈ	૩૧૫
૬૬ સવિતાગૌરી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ	૩૩૦	૧૦૬	ઈંદુમતી પાર્વતીશંકર વ્યાસ	૩૧૪
૭૨ મળજરબેન ગોવિંદરાય એંગ્લે	૩૨૯	૧૦૬	મણીબેન ગંભીરસિંહ દસોનડી	૩૧૪
૭૨ મણીબેન બાવાભાઈ નામક	૩૨૯	૧૦૬	કમળાબેન રણજોડ કકડ	૩૧૪
૭૪ શાંતાબેન દેવશંકર જોષી	૩૨૭	૧૦૬	મંગીબેન મગનલાલ શાહ	૩૧૪
૭૪ સુકુબાઈ હરિભાઈ તાલેકર	૩૨૭	૧૧૩	નિર્મળાબેન જસવંતલાલ	૩૧૩
૭૬ મરસ્વતી દાનીએલ સોલંકી	૩૨૬		સેક્ષત	
૭૬ નીરબેન રૂઘનાથજી દેસાઈ	૩૨૬	૧૧૪	આનુમતી વેણીલાલ મળજર	૩૧૨
૭૮ ઈંદીરાબેન વેણીલાલ શેઠ	૩૨૫	૧૧૪	ડાહીબેન હરિભાઈ નાયક	૩૧૨
૭૮ ઈંદુમતીબેન ભગવાનજી દેસાઈ	૩૨૫	૧૧૪	મણીબેન લાલભાઈ દેસાઈ	૩૧૨
૭૮ કુમુદબેન મગનનંદ પાઠેક	૩૨૫	૧૧૪	મનુબેન લલ્લુભાઈ નાયક	૩૧૨
૭૮ જ્ઞાનવીકા ધનસુખલાલ	૩૨૫	૧૧૪	શાંતાબેન ત્રીણાભાઈ નાયક	૩૧૨
પન્મચીગર		૧૧૪	શારદાબેન અનુરભાઈ પટેલ	૩૧૨
૮૨ કીકીબેન કુંવરજી દેસાઈ	૩૨૪	૧૧૪	ગંગા કુંવરજી દેસાઈ	૩૧૨
૮૩ દિવાળીબેન ગોવન પટેલ	૩૨૩	૧૧૪	કમળાબેન કમલલાલ રજવાડી	૩૧૨
૮૩ ઈંદુમતી અંકુલાલ ગોળવાળા	૩૨૩	૧૧૪	પાલીબેન છના ગોળાડીઆ	૩૧૨
૮૫ નંદનબેન જગનલાલ શાહ	૩૨૨	૧૧૪	પાલીબેન પરમજી નાયક	૩૧૨
૮૫ જીવીબેન બાવાભાઈ પટેલ	૩૨૨	૧૨૪	કુમુદદાન્તા રતીલાલ પીરમ	૩૧૧
૮૫ ખોરશેદ મેરતનજી માંડવીવાળા	૩૨૨	૧૨૪	રમણગૌરી કેશવરામ ભટ્ટ	૩૧૧
૮૫ શાંતાબેન મોતીભાઈ પટેલ	૩૨૨	૧૨૪	વિરબાળા યુનીલાલ અટપટ	૩૧૧
૮૫ વિન્યાબેન ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૨૨	૧૨૪	નિરબેન ગુલાબભાઈ દેસાઈ	૩૧૧
૯૦ ઈંદુમતી દયાશંકર ત્રિવેદી	૩૨૧	૧૨૪	સુલોચના જમનાદાસ યુક્તેસર	૩૧૧
૯૦ સલિતાબેન નાયુશાહ પટેલ	૩૨૧	૧૨૬	શ્રીકાન્તા કેશવરામ પાઠેક	૩૧૦
૯૦ ટપુ દામસિંહ રોડોડ	૩૨૧	૧૨૬	શાંતાબેન લલ્લુભાઈ દેસાઈ	૩૧૦
૯૦ રૂદ્રાણીબેન ભગવાનદાસ	૩૨૧	૧૩૧	ચંદ્રકાન્તા ભાઈશંકર જોષી	૩૦૯
મારતર		૧૩૧	રસિકા હરિલાલ મહેતા	૩૦૯
૯૪ જસદેવબેન ગુલાબચંદ કંસારા	૩૨૦	૧૩૧	ગજરાબેન વસનજી નાયક	૩૦૯
૯૪ નિર્મળાબેન મગનલાલ દેસાઈ	૩૨૦	૧૩૧	કમળાબેન ભાણુભાઈ પારેખ	૩૦૯
૯૪ વિમળાબેન દયાળજી જોષી	૩૨૦	૧૩૧	ત્રિલિનાબેન મણીભાઈ દેસાઈ	૩૦૯
૯૭ મરયાબેન પાંડિલ પરમાર	૩૧૯	૧૩૧	શાંતાબેન લલ્લુભાઈ નાયક	૩૦૯
૯૮ કીકીબેન બાપુભાઈ દેસાઈ	૩૧૮	૧૩૭	સલિતાબેન માંડાભાઈ દેસાઈ	૩૦૮
૯૯ દેવી મગનનંદ દેસાઈ	૩૧૭	૧૩૭	નર્મદાબેન મુળચંદ કાપડીઆ	૩૦૮
૯૯ સવિતાબેન ગુલાબભાઈ દેસાઈ	૩૧૭	૧૩૭	પ્રમીલા કિશોરલાલ મળ-	૩૦૮
૯૯ શાંતાબેન ગુલાબભાઈ વશી	૩૧૭		મુદાર	
૧૦૨ કમળાબેન દમાળજી દેસાઈ	૩૧૬	૧૩૭	સુલોચનાબેન દોલતરાય શ્રોધ	૩૦૮

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીદવા માટે
મંજુર થયેલું

ખાળ પખવાડિક

(ગજુભાઈના અભિપ્રાય)

“આ તો સૌ કરતા ચડિયાતું છે. જે જોઈને બધાંને સુખરતું પડશે,
વાં લવાં રૂપિયા પાંચ ૮૦ અં ૦ સાથે.
શાળાઓને નમૂના મફત.

ચાલો ભજવીએ : ભાગ ૧ થી ૧૦. મેળાવડાઓ માટે
તમારે જોઈ શેજ જોઈ શે. આખા સદના
રૂપિયા પાંચ, દપાલ ખર્ચ જુદું.

ગાંડીવ ખાલોધાનમાલા

ના અડસદ પુષ્પો બહાર પડ્યાં છે ને ઇનામ, લાયબેરી માટે મંજુર
થયેલાં છે. સસ્તાં, સુંદર, સચિત્ર, સુખોદક, ચાલી માટે આગલાં
શાળાપત્ર જુઓ અથવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો,
ગાંધીરાડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

વ. કા. નો “માર્ગદર્શક” ખરીદનારને અમુલ્ય લાભ

વ. કા. પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે ૧૯૩૬ સુધીનો “માર્ગદર્શક” ખરીદો. ખરીદનારને દર વર્ષે “માર્ગદર્શક”નો વધારો માત્ર પોણા આનાની ટીકોટ મોકલી આપવાથી મફત મળી શકે છે. બાકીના વિદ્યાર્થીઓ માટે ૦-૨-૬ ની ટીકોટો મળવાથી આ વર્ષના વધારામાં આઠમા એકવડનો ગાદીત્યાગ, નવું રાજતંત્ર, જકા બ્યોર્ન વિષે માહિતી, હિમ વિષે હકીકત વગેરે વિષયો આપવામાં આવશે.

નટપુર બુકડીયો—નડીઆદ.

મિડલ સ્કોલરશીપ પ્રવેશક

(ગુજરાતી ધોરણ ૪ થા માટે)

તૈયાર છે !

દિંમત રૂ. ૦-૬-૦

મિડલ સ્કોલરશીપ માટેના વિદ્યાર્થીઓને ધણુંજ ઉપયોગી આ પુસ્તક ખાસ અનુભવી શિક્ષકો પાસે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું છે. તેમાં ચોથી ચોપડીના તમામ પાઠના અર્થ, સમજુતી, કવિતાના અર્થ, છેલ્લા દસ વર્ષના દાખલાઓ (મળી બતાવેલા), મુખ્યગણિત (ગુણોત્તર અને કુંચીઓની રીતે), ઇતિહાસ, ભૂગોળ, પદ્યાર્પણ વગેરે વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આવી જાતનું આ પહેલું જ પુસ્તક છે.

શબ્દો:—

નટપુર બુકડીયો—નડીઆદ.

નોંધ આ છે:—કરાંચી માટે એક ફર્સ્ટઈયર, સેકન્ડઈયર, અથવા સિનિયર અનુભવી શિક્ષક અથવા શિક્ષિકા પગાર લાખકાત મુજબ:—જવાબ માટે એક આનાની ટિકિટ બીડી અરજ કરો. મેનેજર શ્રી ગુજરાતી બાળ વિદ્યાલય, મુસ્લીમજી સંતરામ બિલ્ડિંગ, હરદાસ સ્ટ્રીટ રણછોડ લેઈન-કરાંચી.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સંવેને ખજાર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૬ ના નવન્યુઆરિથી જાહેરખબરના બાવર્ગા ધણોટા કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૭૦-	રૂ. ૫૦	રૂ. ૩૫
૭ માસ	રૂ. ૩૫	રૂ. ૨૫	રૂ. ૧૮
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૧	રૂ. ૧૫	રૂ. ૧૧
એક માસ	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭	રૂ. ૬

ઇનામનાં પુસ્તકો

~~—~~

વિદ્યાધિકારી સાહેબોને-

મે. સાહેબ,

સુરત જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના એડ. એક્ઝિસર સાહેબે પોતાના તાબાની શાળાઓનાં ઇનામ વ. આપવા માટે નીચે પ્રમાણે ચોપડીઓ લીધી છે—

- ૯૮ ખાંચણાં
- ૧૩૧ કાયદાનું અજ્ઞાન
- ૧૩૩ સાસુની શીખામણ
- ૯૮ ગા
- ૯૮ કાકી
- ૯૮ અર્ધાંગના
- ૯૮ દરેક સ્ત્રી વાંચે
- ૯૮ વાતનું વતેસર
- ૨૩૪ સામાજિક વાતો
- ૯૮ સ્ટવનું શાસ્ત્ર
- ૯૮ ફેર્લ
- ૯૮ સુખી ઘર
- ૯૮ રત્નીઆ બેંગમ
- ૨૨૬ સ્ત્રીશક્તિની રમુછ વાતો
- ૯૮ ભલી ભાણી
- ૯૮ માંદગી અને આવજત

આપ પણ આપની શાળા માટે મંગાવશો. બધાંએ મંજૂર થએલાં છે.

શ્રી શક્તિ, સુરત.

!! શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ !!

હવે પરીક્ષાઓ ઘણે અને નવા વર્ગો ચલશે. તે વખતે તમારી શાળાઓ માટે ચલાવવાનાં પુસ્તકોનો નિર્ણય કરતાં નીચેનાં પુસ્તકો જરૂર જે શાળાઓ ચલાવે છે તેમને ઘણાં ગમ્યાં છે. તમને પણ જરૂર મળશે. બધાં નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે છે અને સુંદર છતાં કિંમતમાં સસ્તાં છે. વળી મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ અને પશ્ચિમ લિંડ એજન્સીએ ઘણાંખરાંને પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

છોકરાઓ માટે

કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો.

[બાળથી ત્રીજી સુધી]

[૧૦ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૬-૦]

અનડા ગણિત ધોરણ છું.

રૂ. ૦-૫-૦

અનડા નામું ભાગ બીજો.

[દુકાનનો દિસાળ, રૂ. ૦-૪-૦]

છોકરીઓ માટે

કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું.

[ત્રી. આ. રૂ. ૦-૪-૬]

કન્યાગણિત ભાગ બીજો

[ચોથા ધોરણથી વ. કા. સુધી]

[૭ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧૦-૦]

કોલેજ અંગગણિત

[બી. આ. રૂ. ૦-૮-૦]

છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે

કુમારગણિત ધોરણ પહેલું, રૂ. ૦-૧-૩

કુમારગણિત ધોરણ બીજું, રૂ. ૦-૪-૦

કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું, રૂ. ૦-૪-૦

કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ [બાળથી ત્રીજું રૂ. ૦-૭-૦]

અનડા ભૂમિતિ ભાગ પહેલો [બાળથી ત્રીજું, રૂ. ૦-૨-૦]

અનડા ભૂમિતિ ભાગ બીજો [ચોથું ને પાંચમું, રૂ. ૦-૨-૦]

આકારપરિચય ને માપકરણ [બાળથી છું, પ. લિ. રૂ. ૦-૩-૦]

અનડા નામું ભાગ પહેલો [ઘરનો દિસાળ, ત્રી. આ. રૂ. ૦-૩-૦]

સરસ બાળપોથી રૂ. ૦-૧-૦

આદર્શ બાળપોથી રૂ. ૦-૧-૦

ટીપ—સામગ્રી નકલોમાં સારું કમિશન તથા બીજી ઘણી અનુકૂળતા. નમુના મંગાવનારે કિંમત જોટલી પોસ્ટની ટિકિટો બીડવી. અમારી બુકડીપોમાં બીજાં પુસ્તકો પણ કિંદાયતભાવે મળશે. ભાવ મંગાવો રતનશી પુ. અનડા

ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ

અનડા બુક ડીપો

૭૨૩, રામનગરાડ, અ

[ભાર્ય સને ૧૯૩૭]

પુસ્તક ૭૬
અંક ૩

Registered
No. B. 43

શાળાના

તત્રી

એચ. ટી. ઘોઘારી, બી.એ., એસ. ટી. સી. ટી.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	શુદ્ધિમાપન (માનસિક શક્તિઓની કસોટી)	૬૬
૨	શિશુશિક્ષણશાળા	૧૦૩
૩	વિશિષ્ટ પ્રકારનું આગક	૧૦૬
૪	અમારું આનંદપર્ગટન	૧૧૦
૫	શારીરિક કેળવણી	૧૧૪
૬	ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ	૧૧૬
૭	હરેકે	૧૨૪
૮	ધોરણ ૭ માં (બહારની કવિતા)	૧૨૬
૯	રક્ષાહિત ગીત	૧૨૯
૧૦	કેશુ મજાનું ગીત	૧૨૯
૧૧	છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકયુક્ત કાષ્ઠનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ.	૧૩૧
૧૨	ખાનગી જાહેરખબરો	૭

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તાંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોત્રારી, બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હેકમાસ્તર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધા "ડાયગ્રાફ ન્યુબિલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીણ દેખીતાલ ઇનનલાલે બાપ્તું.

પ્રસાદાપોસ રોડ—અમદાવાદ.

ગુજરાત શાલ્કાપત્ર

પુસ્તક ૬૬]

માર્ચ ૧૯૩૭

[અંક ૩

પ્રજાની ઉન્નતિના આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીના આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર જોટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

બુદ્ધિમાપન (માનસિક શક્તિઓની કસોટી)

જેગાએક સીસાગર ગીસાના ગુણો વિશે જાણવાને ઇચ્છે છે તેમ શિક્ષક વ્યવહાર મનુષ્ય તરીકે પોતાના વિદ્યાર્થીના સ્વભાવ વિશે અને તેટલું જાણવાને ઇચ્છે છે. સીસાગર જેમ સ્વાધ્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસ વગર સીસા વિશે જોટલું જરૂરનું હોય તેટલું બધું શીખી શકે છે તેમ ઘણા શિક્ષકો એમ માને છે કે માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસ વગર વિદ્યાર્થી વિશે જે કંઈ જાણવાની જરૂર હોય તે બધું તેઓ મુંપાદન કરી શકે. વખતે તેમનું કહેવું ખરું હોય તોપણ તેઓ એટલું તો-દયુક્ત કરે છે કે પોતાના વિદ્યાર્થીઓ વિશે જોટલું અને તેટલું જાણવા અને તે જાની શકે તેટલું ચોક્કસ રીતે જાણવા તેઓ ઇચ્છે છે. ખીન્ના વ્યવહાર શિક્ષકોની નોંધો સાથે પોતાની નોંધો સરખાવવામાં પોતાના જ્ઞાનની નિર્ણયને કંઈપણ વાંધો આવે છે એમ તેમને લાગતું નથી. પણ આ સરખામણી બંધાંતુથી કોઈ સામાન્ય ધોરણની જરૂરિયાત તેમને જણાય નહિ ત્યાંમુધી ધણે દૂર પહોંચતી નથી. તેમને જણાય છે કે દરેક જણ પોતાના મત તરફ દબે છે અને તેને વળગી રહે છે, કારણકે જેની સાથે અભિપ્રાયો સરખાવી શકાય એવું કોઈ બદલતું

ધોરણ ત્યાં હોતું નથી. લગભગ અભ્યાસુધી દરેક શિક્ષકને તેનું યોતાનુંજ ધોરણ હતું, કારણકે કેળવણીવિષયક ધણીખરે સિદ્ધાંત મુખ્યત્વે અભિપ્રાયની બાબત હતી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો વિષયી ધોરણ સિવાય બીજું કોઈ ધોરણ હતુંજ નહિ. જે માણસ સત્તાધારી હોય તેના અભિપ્રાય પ્રમાણે નિશ્ચયો આપવામાં આવતા; તેજ ઉપરની કચેરી અને તેના નિર્ણય સામે અપીલ ન હતી. કેળવણીમાં હંમેશાં દરેક બાબત વ્યક્તિગત અભિપ્રાયથીજ નક્કી કરવાની વલણ થઈ રહેલ છે. અમુક કેળવણીવિષયક ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓના જીવનમાં અમુક પરિણામો નીપજે છે. તેમાં સમાવેલા આકસ્મિક સંબંધોને વ્યક્તિગત અવલોકનકાર યોતાના મતને અનુકૂળ રીતે જોઈવે છે. આથી જાનગી અભિપ્રાયથી સ્પર્ધા પ્રકારના કોઈ ધોરણની આપણને જરૂર રહે છે, જે કે વ્યવહાર શિક્ષક તો આ શબ્દોમાં તેને મૂકવાને સામાન્ય રીતે દરકાર ધરાવતો નથી; છતાં જે ધોરણની આપણને જરૂર છે તે વિષયી નહિ પણ વિષય સંબંધી ધોરણ છે. પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રની માફક કેળવણીશાસ્ત્ર બાબતમાં છે એમ તો મનાવી શકાય તેમ નથી. અભ્યાસુધી જે વિષયધોરણ શોધવામાં આવેલ છે તે મજબૂત નથી, છતાં જે હાયાઓ જણાઈ છે તે શોધકોને તેની પાછળ અંતઃપૂર્વક મંડયા રહેવાને ઉત્તેજે છે. તે લંકણો ગણિત તરફ આપણને ખેંચી જાય છે. કેળવણીમાં હંમેશાં તો સામુદાયિક રીતોનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે અને તે કંઈક રીતે વિષયધોરણ તરફ લઈ જવાની આપણને ખાતરી આપે છે. ચચાર્ય સ્વરૂપના (નિયમસરના) શાસ્ત્રો સિવાય બીજામાં વિષયધોરણ પૂર્ણ રીતે સાંપડવાનો સંભવ નથી, જે નિયમસરના શાસ્ત્રોમાં કેળવણીનો કદી સમાવેશ થવાનો સંભવ નથી. જુદા જુદા વિષયોનો સંબંધ જણાવતા આંકડાઓની રીત શોધી કાઢવામાં આવેલ છે અને 'પરિણામો એકંદરે સંતોષકારક જણાયાં છે. આ આપણને સીધી રીતે જીવંત બાળક તરફ દોરી જાય છે, જે આખરે તો કાચો પદાર્થ છે જેના ઉપર શિક્ષક કામ કરે છે. આ સંબંધ દર્શાવતા નિયમો અમુક દિશામાં તેની શક્તિઓની સંબંધક આંકણી કરવામાં મદદ કરે છે, પરંતુ વ્યક્તિગત શક્તિઓ જણાવવામાં તે નિરુપાય છે. બેશક, વર્ગના દરેક વિદ્યાર્થીના સ્વભાવની અસરદાર રૂપે તાત્કાલિક આંકણી તરફ આપણે જવાનું છે, પરંતુ ફક્ત તપાસણીથીજ શક્તિઓ વિષે કંઈક વધુ ચોક્કસ નિર્ણય મારેની અનિવાર્ય ઇચ્છા રહે છે. આમાં પણ વિષય ધોરણ જેવુંજ કંઈક મેળવવાને પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે. કેળવણીકાર માટે કાચા પદાર્થ તરીકે બાળકના મહત્વની આંકણીની

રીતમાં કંઈક રહીજ નય. આપણે જાળકને તેના બધાં શુદ્ધિતોવાળી વ્યક્તિ તરીકે ઓળખવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ આપણે તે જાણીએ તેમ તે અશક્ય બને છે. આપણે એવા ગુણ કે ગુણની તપાસમાં મંડી પડીએ છીએ કે જેની બાકીના ઉપર સત્તાવાદક અસર હોય છે. એવું એક સામાન્ય તત્ત્વ છે કે કેમ અને હોય તો ક્યું છે એ નક્કી કરવું અધરી વાત છે. શાળામાં ઉચ્ચ સ્થાન શીખવાની ઝડપ ઉપર આધાર રાખે છે અને આ ઝડપને સામાન્ય રીતે બુદ્ધિ તરીકે કહેવામાં આવે છે. શિક્ષક કુદરતી રીતે આ ગુણને પોતાના તરફથી ક્ષોડી માટેના વિષય તરીકે ઓળખે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં જુની વ્યક્તિગત પરીક્ષાપદ્ધતિમાં સરેરાશ તપાસણી-અમલદારોથી જાળકની બૌદ્ધિક ક્ષોડીઓ થતી હતી, જે કે આમાં સુખ્યત્વે કરીને પાચનમાળાના પુરતકોમાંથી પસંદ કરેલા ફક્તઓનો અર્થ વિદ્યાર્થીઓ સમજે છે તે શોધી કાઢવા માટેના પ્રશ્નોમાંજ તેમનો સમાવેશ થતો હતો. ઐતિહાસિક રીતે જાણીએ કે કેળવણીની દૃષ્ટિએ બુદ્ધિનું આ તત્ત્વ પહેલપહેલું કેંચ માનસશાસ્ત્રીએ શોધી કાઢ્યું હતું. પ્રથમ શિક્ષકે આ બુદ્ધિ શું છે એ જાણવું જોઈશે. જેને આપણે ચોક્કસ વિચાર કહીએ છીએ તે આ બુદ્ધિ નથી. બુદ્ધિનો અર્થ સામાન્ય જીવનની બાજતો સાથે છે જે વિચારોદાર સાધનોને હેતુઓ સાથે બંધબેસતાં કરનારો વ્યવહાર વિચાર છે. કોઈ કોઈ વખત તેને સાદી સમજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ પ્રેરણાને આની વિરુદ્ધમાં મૂકે છે, જેમાં અમુક પરિસ્થિતિમાં વત્તી બોધી એકસરખી પ્રતિક્રિયા બને છે; જે કે ધીમે ધીમે એવી માન્યતા ફેલાતી જાય છે કે આપણને મનાવવામાં આવે છે તેટલી જાધી પ્રેરણાઓ ફેરફાર ન થઈ શકે એવી નથી, તેમજ પરિણામોમાં એટલી ચોક્કસ નથી પણ, છતાં બુદ્ધિ અને પ્રેરણા વચ્ચેનો વ્યવહાર તફાવત બંધબેસતું ધ્યાના સ્વભાવ અને દલાત્રદ વચ્ચેના તફાવત જેવો છે. જેને માનસશાસ્ત્રીઓ મન કહે છે તે ઘણી જુદી જુદી પ્રકારે વર્તે છે, અને આ જુદી જુદી રીતોમાંની દરેકને શક્તિ એવા નામથી બોલાવવાની જુની પ્રયા હતી. હવે આ માન્યતા બંધ પડી છે, કારણકે મન એક અને અખંડ છે એમ સમજવામાં આવ્યું છે, જે કે આપણે બધા દર્શન, રમ્પનિ, નિર્ણય અને કલ્પના કરીએ છીએ. આ માન્યતાને કટકો પડ્યો કે તરતજ બીજા માનસશાસ્ત્રીઓ તદ્દન જુદી જાતની શોધો પાછળ મંડયા અને છેવટે તેમના પૃથક્કરણમાંથી બીજાં પ્રણિયોનો પ્રાપ્ત થયાં. એ જાધાં પરિણામો બુદ્ધિનેજ મળતાં હતાં. શિક્ષકને આ તરતની હયાતી સમજવાને વિશ્વના હાજે તેમ નથી, તે જાણે છે

કે તે જાતે બુદ્ધિમાન છે અને તેના વિદ્યાર્થીઓ પણ બુદ્ધિમાન છે. તે સારી રીતે સમજે છે કે જે બુદ્ધિના સમૃદ્ધ કે જાત તેઓમાં છે તેમાં વારતવિક રીતે તદ્દાવત છે અને આ તદ્દાવત તેના દામમાં અત્યંત ઉપ-યોગી હોવાથી બુદ્ધિની કસોટીનાં સાધનો પુરા પાડનારા પ્રયત્નો તરફ સાનુકૂળ દૃષ્ટિથી જુએ છે. સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે દરેક વ્યક્તિ બુદ્ધિના અમુક ભાગ સાથે દુનિયામાં જન્મે છે. આ ભાગમાં મંજેગોના પ્રમાણમાં ફેરફાર થાય છે જેના વિષે હજી થોડીક જ માહિતી મળી છે. આ મૂળજૂત બુદ્ધિ જન્મ વખતે પુરેપુરી વિકસેલી હોતી નથી, પણ ધીમે ધીમે વધુમાં વધુ પ્રગતિ સુધી જાય છે. પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિથી તે કુદ્ધિ થાય અથવા અનુકૂળ સંજોગોથી વિકસે, પરંતુ તેની વધુમાં વધુ પ્રગતિનું પ્રમાણ હોય છે, જેની ઉપર ઉત્તમ પરિસ્થિતિમાં પણ જર્થ શકાય નહિ, કારણકે દ્રોષપણ વ્યક્તિની બુદ્ધિ વધુમાં વધુ પ્રગતિએ પહોંચે તે પહેલાં ઓછામાં ઓછો અમુક વખત જવો જોઈએ. આમજ જણાવવામાં આવશે તેમ વ્યક્તિગત બુદ્ધિના વિકાસનો તે વ્યક્તિની ઉંમર સાથે સંબંધ જોડવામાં આવે છે. સામાન્ય મત એવો બંધાતો જાય છે કે વ્યક્તિના જીવનમાં એવો નિશ્ચિત વખત હોય છે કે તે પછી બુદ્ધિનો વધુ વિકાસ થતો નથી. આ ઉંમરે મનુષ્ય પહોંચે છે ત્યારપછી બુદ્ધિમાં કંઈ વૃદ્ધિ થતી નથી. સામાન્ય સમજ અને અનુભવ આ અભિપ્રાય વિરુદ્ધ બંધે છે. કારણકે એવું જોવામાં આવે છે કે કેટલાક મનુષ્યો બાળક કે યુવાન હોય તેના કરતાં પુખ્ત ઉંમરે વધુ વિચારપૂર્વક વર્તતા હોય છે. અસમત એમ પણ હોય કે મનુષ્યમાં ચૌદ વર્ષની ઉંમરે જોડેલી બુદ્ધિ હોય તેટલીજ આલીસ વર્ષની ઉંમરે હોય; તદ્દાવત માત્ર એટલોજ હોય કે પછીની ઉંમરે પરિસ્થિતિને ધણેજ વધુ યોગ્ય તે બન્યો હોય, વધુ જાણનો હોય અને તેથી વધુ સારા હેતુપૂર્વક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી શકતો હોય. સોળ વર્ષની ઉંમરે બુદ્ધિ પરિપક્વતાએ પહોંચે છે, એ અભિપ્રાય સમજાવતો જાય છે, કે જે વય પછી વિદ્યાર્થીની કુદરતી બુદ્ધિની આંકણી કરવામાં ઉંમરની મજબૂતરી છોડી દેવામાં આવે. બીજો એ પણ મત છે કે મંદબુદ્ધિવાળા બાળકની બુદ્ધિ દશે વર્ષે અને મહાતીન બુદ્ધિવાળા બાળકની બુદ્ધિ વીસ વર્ષે પરિપક્વ થાય છે. અમેરિકન લશ્કરની બુદ્ધિ કસોટીનાથી એવું વ્યવહાર પરિણામ જણાયું છે કે આખા યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનું દામ એકંદરે ચૌદ વર્ષના છોકરાની બુદ્ધિ કરતાં વધુ બુદ્ધિથી આવતું નથી. જો કે આ કથન ઘણાને અસંભવિત જણાશે અને માનવાને

તૈયાર નહિ થાય, પરંતુ જરા વિચાર કરતાં જણાશે કે જ્યાંસુધી મૂળમૂલ
બુદ્ધિને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી આપણાં વાજનાં કાર્યો દશ વર્ષની ઉંમર-
ના બેઠકાની બુદ્ધિથી પર હોનાં નથી. અપૂર્ણ

શિશુશિક્ષણશાળા

(ગત્રાંક ૫૬ ૬૨ થી ચાલુ)

વારસો અને પરિસ્થિતિ

શરીરબંધારણ એ વંશાનુગત પ્રકૃતિ છે, એ આપણે સઘળા માણીએ
છીએ. આજકાના શરીરના અવયવો, તેનું બંધારણ, એ આજતમાં આજક
તેની માતા અથવા પિતાને મળતું આવે છે, અને ઘણી વખત માતાપિતાની
રીતમાનો પણ તેનામાં ઉતરી આવે છે, જે કે આ આજત કેટલીક વખતે
આનુકરણથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે, જતા નાનપણમા જેનાં મામાપ મરી
ગયાં હોય તેવાં આજકામાં પણ તેવી ખાસિયનો જેવામાં આવે છે. આને
આપણે વારસો પણ કહીએ છીએ, એટલે કે તેના માતાપિતા તરફથી
અથવા તે તેના દાદાઓ-વડીલો તરફથી તેવી ગતનાં વક્ષણ તેને પ્રાપ્ત
થએલાં હોય છે. કેટલાંક કુટુંબોમાં આવી ગતનાં વક્ષણ અથવા લક્ષણ
ઘણી પેઢીઓથી ઉતરતાં આવેલાં હોય છે. માનસિક પ્રકૃતિ પણ વંશા-
નુગત સંસ્કાર બંધારણ કરે છે એ આજત પણ સત્ય છે, પણ આવા આનુ-
વંસિક સંસ્કારના નિયમોનો અભ્યાસ હવું એટલો અઘો આગળ વધ્યો
નથી, કે જેના લીધે માનસશાસ્ત્રીઓ નિશ્ચિત પ્રકારે કહી શકે કે કેવા
સંજોગોમા આવાં લક્ષણ પેરીદર ઉતરી આવે છે. જે નયળા મગજ-
શક્તિની કે માનસિક ઓડવાળી એ વ્યક્તિએ પરપર લક્ષ કરે તો તેમની
સંતતિ-આજકો પણ નયળા મનવાગાં કે ઘણીજ દપકા પ્રકારની બુદ્ધિ-
વાગાં નીપડે છે, એ આજત સત્ય છે, પણ એ પણ મુશ્કિલ વાત છે
કે બુદ્ધિના અતિ ઉચ્ચ ઉત્કર્ષવાગાં માતાપિતાના આજકોમાં ઘણીજ સામાન્ય
બુદ્ધિ જેવામાં આવે છે. અત્યારે તો આપણે એટલુંજ કહી શકીએ કે
આજકો જન્મથીજ અમુક સંસ્કારો લઈનેજ જન્મે છે, પણ જે આવા
સંસ્કારો ન ધરેજવા જેમ હોય તો જેકે તે બધાનો સમુગળો ઉચ્છેદ તો
ન કરી શકીએ, તોપણ તેમને ખોરાક, પરિસ્થિતિ અને નાનપણની સારી
અસરોથી નરમ કરી શકાય છે, અને જે તે સંસ્કારો-ધરેજવા જેમ હોય
તો તેમાં ઉપરના સંજોગોથી જેમ પણ લાવી શકાય છે, અને તેમને દદ

પણ બનાવાય છે. આવી પરિસ્થિતિ અને અસરો બને તેટલી ઉભી કરવી. અને અયોગ્ય પરિસ્થિતિ અને ન ઇચ્છવાન્તેગ કુટુંબસંસ્કારોની અસરને નિરોધ કરવો એ શિશુશિક્ષણની શાળાનું કર્તવ્ય છે.

ન ઇચ્છવા જોગ પરિસ્થિતિનો શો અર્થ છે ? નાના બાળકને ભારતી આવી પરિસ્થિતિ ખાસ ગરીબ માઆપનું ગૃહજ છે એમ માનવાનું કારણ નથી, જે કે ઘણે ભાગે તે તેવા સ્થળોમાં જોવામાં આવે છે. કચરો અને ધૂળ, વારંવાર થતા કજીઆકંકાસ, કકળાટ અને ગાળાગાળી, મગપાન, ધીમતા-સંકટામણ, અસગપણું, જીવનના સૌમ્ય સ્વરૂપને બદલે તેનું દૂષિત સ્વરૂપ, અને તેનેજ બાળકની આગળ કાયમનો ચિંતાર, હલકાપણાનું તાદરશ સાન્નિધ્ય, કુટુંબનું લાડકવાયું-મોંએ ચડાવેલું બાળક, તેની સઘળી માગણીઓને પુરી પાડનારા સંજોગો. તેના શબ્દ તે આત્માપ્રમાણ, સ્વાર્થ-સિદ્ધિ અને આત્મસુખનિમગ્નતાના ધોરણે ઘડાએલું જીવન, આ બધાં ન. ઇચ્છવા જોગ પરિસ્થિતિનાં સ્વરૂપ છે. વળી એવું પણ ગૃહ હોય છે કે જ્યાં પરિસ્થિતિ સુખકારક અને સુસંજોગયુક્ત હોય છે, જ્યાં બાળકને પુરોત્તો ખોરાક મળી રહે છે, જ્યાં બાળકને સારી ટેવોની તાલીમ આપવામાં આવે છે, જ્યાં તેની પ્રવૃત્તિને માટે બને તેટલી સગવડ કરી આપવામાં આવી હોય છે; ફક્ત એકજ બાબતની આવે સ્થળે ખામી હોય છે, અને તે એ કે ચોતાના જેવડી હંમરનાં બાળકોના સામાજિક સંસર્ગનો અભાવ; અને જો બાળકને જીવનન્યવહાર પ્રત્યે યોગ્ય વર્તન-દાષ્ટ રાખવાની કેળવણી આપવી હોય તો શિક્ષણમાં આવી ગતની અસર ઘણી આવશ્યક છે. શિશુશિક્ષણશાળા આવાં પ્રકારનાં ગૃહોની અસર ઘણા પ્રકારમાં ઓછી કરી શકે અને તેમાં પૂર્તિ પણ કરી શકે છે.

સહજવૃત્તિ

સહજવૃત્તિ એટલે વારસામાં ઉતરી આવેલું સ્વાભાવિક વલણ. આ સહજવૃત્તિથી અમુક વ્યક્તિ અમુક વર્ગના પદાર્થો જુએ છે, તેના તરફ ધ્યાન આપે છે, એજ પદાર્થને જોઈને તેના વિશિષ્ટ ગુણથી તેનામાં અમુક જાતની લાગણીયુક્ત ઉત્કેરણી ઉત્પન્ન થાય છે, અમુક રીતે તેના સંબંધી. તે વ્યક્તિનું વર્તન હિલલે છે અથવા તો તેવી ક્રિયાના પ્રત્યુત્તરરૂપે તે અમુક પ્રતિક્રિયાનો આવેશ અનુભવે છે.

પ્રાણીઓને 'તર્ક'-વિવેકશક્તિ હોતી નથી, એટલે તેમનામાં કેવળ સ્વભાવગત ક્રિયાઓ—સાહજિક ક્રિયાઓજ આપણે જોઈએ છીએ. દા.

તરીકે ખીસકોલીઓની શિઆળાની ઝડપ માટે ખોરાકે અથવા કુળનો સંગ્રહ કરી રાખવાની વૃત્તિ—પીંજરામાં પુરી રાખેલી ખીસકોલી પણ આવી વ્તતની સહજવૃત્તિ પ્રદર્શિત કરે છે; મધપુડો બાંધવા માટે તેમજ તેનાં બચ્ચાં માટે ખોરાક સંગ્રહી રાખવાની મધમાખીની તમામ પ્રવૃત્તિઓ, ખીંગા જાંતુઓ જે અંમુક વ્તતની પત્તી ઉપર અથવા તેા અમુક ખાસ સ્થળ કે ત્યાં બચ્ચાં અવતરે કે તરત તેમને ચોકસ અને પુરતું ખાવાનું મળી આવે ત્યાં ઈંડાં મૂકે છે તે જાંતુઓની પ્રવૃત્તિ, આ સઘળા પ્રવૃત્તિઓ પૂર્વે કરેલા વિચાર કે ક્રિયાનું નહિ, પણ તેમની સહજવૃત્તિનું પરિણામ છે. આ સહજવૃત્તિ તેમનામાં ઉતરી આવેલી હોય છે, જેનાથી તેઓ તેવી પ્રવૃત્તિમાં ગુચ્ચાવા પ્રેરાય છે અને જે તે તે વર્ગના જાંતુ કે પ્રાણીઓમાં ટેવરૂપે સ્થાપિત થાય છે. મનુષ્યમાં આવી સહજવૃત્તિતો છેજ. તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નાનાં બાળકોમાં સ્પષ્ટમાં નજરે પડે છે. દા. તરીકે, ધાવવું, ખેડે ચાલવું, અને જોસદાર પ્રકાશ બતાવવામાં આવે તો આંખો મીંચવી. પછીથી વખત જતાં ત્યારે બુદ્ધિ અને તર્કશક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે સારે બીજી વૃત્તિઓ પણ તેની સાથે વિકાસ પામે છે, પણ મનુષ્ય બીજા પ્રાણીઓથી એક બાબતમાં ભુલું પડે છે, અને તે એ કે તે પોતાની વૃત્તિઓને અંકુશમાં લાવી શકે છે. તે આંધળું ચર્મને વૃત્તિઓને વશ થતું નથી. તે પોતાની ન્યાયબુદ્ધિ વાપરવાને અને પ્રતિક્રિયા કેવા પ્રકારની કરવી તેનો નિર્ણય કરવા શક્તિમાન છે; અમુક સાહજિક વૃત્તિને સતોપવાથી તેને લાલ છે કે તેની સમાજને, એમ જે રીતે તેને ઈંટ લાગે છે તે પ્રમાણે તે પોતાની પ્રતિક્રિયાને મર્યાદિત કરે છે. આત્મસંયમની આ શક્તિજ બાળકનામાં વિકસાવવાની જરૂર છે.

સહજવૃત્તિઓને પાયા તરીકે વર્ણવામાં આવી છે, જે પાયામાંથી બુદ્ધિશક્તિનાં ક્ષેત્રો નીચે વ્યક્તિ તેમજ પ્રજાઓનાં ચારત્ર અને ઇચ્છાનો ક્રમશઃ વિકાસ થાય છે. મનુષ્ય જેને સામાજિક વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં રહે છે તેને લઈને તે વૃત્તિઓ ટેવના રૂપમાં પરિપુષ્ટ થાય છે. સંસ્કારી મનુષ્ય પોતાના કે સમાજના લક્ષ્યા માટે જે સહજવૃત્તિઓને કાં તો અંકુશમાં રાખવાનું કાં તો વર્તનમાં ટેવરૂપે તેનો વિકાસ કરવાનું યોગ્ય મણુશે તેજ વૃત્તિઓ અસંસ્કૃત સમાજમાં તેવી રીતે અંકુશિત થશે નહિ.

કૃત્રિમશીની દૃષ્ટિએ સાહજિક અને વારસામાં ઉતરી આવેલી વૃત્તિઓ ટેવનું સ્વરૂપ અચિત કરવા માટે તેમજ વિચાર અને વર્તનમાં ઉચ્ચતર

વિકાસના પાયાએ, એમ બંને બાજત માટે અગત્યની છે. એ વૃત્તિઓ
આરિત્યનું પ્રેરકબળ છે. અપૂર્ણ

વિશિષ્ટ પ્રકારનું બાળક

૧૯૩૪ના ડિસેમ્બર માસમાં દિલ્લીમાં અખિલ હિંદ કેળવણી પરિષદ
ભરાએલી તે વખતે આગ્રાની માનસિક રોગોની ઇન્સિતાસના મુખરી-ટેન્ડન્ટ
ડૉ. બિનારસીદાસે 'વિશિષ્ટ પ્રકારનું બાળક' એ વિષય ઉપર બોધપ્રદ
વ્યાખ્યાન વાંચેલું તેનો નીચે સારાંશ આપ્યો છે:—

તે કહે છે તે પ્રભાણે નબળા મનના કે માનસિક બોડવાળાં બાળકથી
વિશિષ્ટ પ્રકારના બાળકને વિશિષ્ટ રીતે સમજવું જોઈએ. તે 'દ'મેશાં
મુશ્કેલીમાં આવે છે. તે મસ્તીખોર હોય, દુર્ગુણી પણ હોય, નિશાળમાં
તે ધમાક મચાવતું, તુકસાન કરતું માલમ પડે. ઘેર તે નાનો ગમતી
અને આનંદી છોકરો ગણાતો હોય અથવા તે ઘેર ઘણું પળવતો હોય
અને નિશાળમાં તે તફન ડાહ્યો ડાહ્યો થઈ વર્તતો હોય. ખર્ચે જોતાં આવાં
બાળકો મસ્તીથી દૂર રહે અને માતાને પળવણીમાંથી કંઈક મુક્તિ મળે તે
માટે તેમને ઘણી વાર નિશાળે મોકલવામાં આવે છે. દટલાક દાખલામાં તે
ઘરમાં તેમજ વર્ગમાં એક રીતે વર્તેલું હોય છે-ધમાચકડી કરતું; અવિ-
ચારીપણે, ઘણી વાર ઘાતકીપણે અને લગભગ ગુન્હેગારની માફક વર્તેલું
હોય છે.

x

x

x

x

x

વિશિષ્ટ પ્રકારનાં બાળકો વિશિષ્ટ પ્રકારનાં કુટુંબમાં નીપજે છે.

મનુષ્યનું વ્યક્તિત્વ ઘડવામાં વારસામાં ઉતરતા ગુણદોષો પોતાનો ભાગ
ભજવતા હશે તે વાતનો ઇન્કાર કરવો એ બની શકે તેમ નથી; છતાં
અર્થોર્થીન માનસશાસ્ત્રની શોધબોજને પરિણામે એવું નિર્વિવાદ અનુમાન
નીકળે છે કે બાળકના વ્યક્તિત્વનો જે રીતનો વિકાસ થાય છે તેને માટે
શરૂઆતનું વાતાવરણ મુખ્યત્વે જવાબદાર છે. તેમાંથી સ્પષ્ટ વાત એ
નીકળે છે કે વિશિષ્ટ પ્રકારના કુટુંબમાં વિશિષ્ટ પ્રકારનાં બાળકો નીપજે
છે. કાળજીપૂર્વક કરેલા અવલોકનથી આ વાતને દેશ મળે છે. બાળ-
કથી પોતાના કજીઆ છુપાવવાને માખાપ પોતાનો બનતો પ્રયત્ન કરે,
બાળકોનું રક્ષણ થાય તે માટે માતા ખાસ કરીને પિતા તરફથી ઘણું સહન
કરે, પણ બાળક એ તીવ્ર અંતર્ગત અને અંતર્લોગણીવાળું મનુષ્ય-પ્રાણી

છે. માતાપિતાનો કુસંપ તે છુવે નદિ કે સાંભળે નદિ એમ અને, પણ કહ્યાના પાતાવરણની તેના ઉપર અસર થયા વિના રહેશે નદિ; પોતાની શાંતિ અને નિરાંત તેને ભયમાં લાગશે. માતાપિતામાંથી એકનો પક્ષ લેવાનું વ્રણ અખત્યાર કરી તે પોતાનો માતાપિતા પ્રત્યેની વધાદારીનો પ્રશ્ન ઉદ્દેશે, પણ ઘણા દાખલામાં તે અનિશ્ચિત રહેશે અને ભયભરેલી સ્થિતિમાં રહેવાથી તેનામાં જ્ઞાનતંતુની નમજાઈ અને મનમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થતી જશે આમાં જાણકોનાં મન ઘણાં પોતા માત્રમ પડે છે અને તેઓ પછે પછે આકત નકશે એવી જીક રાખ્યા કરે છે. તેમનું દાક્તનું આત્મનું વિચિત્ર થાય છે, તેઓ ઘણાં શરમાળ છે, જોડના અવકાશ છે અને તેમને ક્રિયામાં પેસાળ પણ ધર્મ નય છે.

x

x

x

અદ્વપપણની ભાવના દૂર કરવાના ચત્નો.—

જન્મેનાં અવધાંઓમાં મનુષ્યનું જાગૃક નિરાધારમાં નિરાધાર છે; થોડા કિવસમાં પંખીનું અવધુ નવો માળો બનાવવા પોતાના માથાપનો માળો હોડી ગય છે, પણ તાના જાગૃકને મંજાળથી ઉછેરી ઘણાં વર્ગ મુખી કેળવવામાં આવે ત્યારે તે સમાજમાં પોતાના પગ ઉપર ઉભું રહી શકે છે. જગતને (મનુષ્યના) અવધાની નમરે નિહાળો, બધે આસપાસ ઉંચા જાગવાન મનુષ્યો છે. તેમની કંઈ પ્રમાણે બધું ધનું હોય છે. દરેક સ્ત્રી જ મોટી અને કંઈ ન શકાય નેવી લાગે છે, એટલે તે અવધાને નિર્બળપણની લાગણી થાય છે, લેખકોને વર્ણવી ગગની વિશિષ્ટ અદ્વપતાની ભાવના તે અનુભવે છે. થોડીવારમાં તે અજ્ઞ ગાય કરે છે. થોડું રુદન કરતાં વગર પગારનાં નોકર તેના માતાપિતા તેની પાસે આવે છે. તેને સત્તાનું જ્ઞાન થાય છે અને અદ્વપતાની લાગણીનો અદ્યો વળી ગય છે. તેનું જ્વમાનનું જ્ઞાનનું સરખું થઈ નય છે. જાગૃકના નેજના છવનમાં જાગૃકમાં સામાન્ય એવી અદ્વપતાની લાગણી દડ થાય એવા ઘણા બનાવ અને છે. ઘરમાં અને પછી વર્ગમાં તેની તાલીમ મારે જેઓ જવાબદાર છે તેમની દરજ છે કે વિદાસ પામતા જાગૃકને યોગ્ય રીતે તે લાગણીમાંથી મુક્ત થતાં શીખવવું. આ તાલીમમાં પ્રથમ સ્થાન માતાનું છે, પછી પિતાનું છે, અને છેલ્લું પણ કોઈ રીતે એણું અગત્યનું નદિ-એવું સ્થાન શિક્ષકનું છે. મનુષ્યપ્રાણીને પહેલું જ્ઞાન માતા પાસેથી મળે છે, પછી પિતા પાસેથી અને તે પછી શર પાસેથી તેને જ્ઞાન મળે છે.

x

x

x

x

માતાનો પ્રેમ—

બાળકના સામાજિક વર્તનમાં સાધારણ રીતે માતામાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ જણાઈ આવે છે, અને જોડેલા બે વચ્ચે પ્રેમ તેટલાં આ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ. આર્થિક તંગીને લઈને માતામાં પ્રેમની ખામી માલમ પડે છે; પણ પૈસાદાર માબાપનાં છોકરાંને પગારદાર નોકરોની દરકાર વિનાની સંભાળ નીચે મૂકવામાં આવે છે અને એ રીતે ગરીબ બાળકોની માફક તેમને પણ માતાનો પ્રેમ મળતો નથી. આત્મવિશ્વાસને ઉત્તેજન મળે તે માટે બાળકને માતાના પ્રેમની જરૂર છે. તે પ્રેમ માટેની તેની જૂખ ન લાગે તો તે એકલો અસહાય બની જાય છે. આવા બાળકમાં સુધારી ન શકાય તેવું બીકણપણું, લોકોનો ભય માલમ પડે છે. શુદ્ધ પ્રેમનો અનુભવ ન હોવાથી આવા બાળકમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી અને તે સારા મનુષ્યસંબંધ બાંધી શકતું નથી, એટલે તેને મનની શાંતિ માટે જરૂરની અંતરની નિરાંત મેળવવી હારે લાગે છે.

x

x

x

x

અને પિતાની ધાક—

પિતાની મહત્તાને લીધે બાળકના ઉપર ધાક બેસે છે અને બંને વચ્ચેનો તફાવત બાળકને અતિશય મોટો લાગે છે. પિતા જેવો થવાની ભાવના તેની પ્રગતિને ઘણો વેગ આપે છે. જીવનની મુશ્કેલીઓ સાથેના યુદ્ધની શરૂઆતમાં બાળકને પ્રેમથી દોરવો એ પિતાનું કામ છે. તેના માર્ગની બધી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી આપી તેને સ્વતંત્ર મનુષ્ય બનતાં અટકાવવો એ મુખ્ય છે. તેના તરફ દૃઢ ચક્ષુ અને પુખ્ત મનુષ્યના જેવી ચોકસાઈની આશા રાખી નાની સરખી જૂલ માટે તેને શિક્ષા કરવી એ તેથી પણ ખરાબ છે. પ્રેમભર્યો વચ્ચે માર્ગ શોધી તેને હિંમત, સ્વતંત્રતા, અને સામાજિક ઉપયોગને રસ્તે ધીમેથી દોરવો જોઈએ. ખરી વસ્તુસ્થિતિમાં પ્રથમ હાર મળતાં ક્રોધિત બાળક વિષત્તિને માર્ગે વળે છે; તેજ પ્રમાણે સખત વાતાવરણમાં ઉછરેલ બાળક વિષત્તિ વહોરી લે છે. દુનીયા તેને સુખી કરશે અને જે જોઈ શકે તે તેને આપશે એવી આશા ક્રોધિત બાળક રાખે છે. આ આશા ફળે એ બનવા જોગ નથી. હારની સામા તે સ્વીકાર, રુદ્ધ કરે, પણ દુનીયા તો આઠ્ઠા કરે છે. સખત વાતાવરણમાં દરકાર વગર ઉછરેલ બાળક કાયદા અને સમાજ સામે બંડ ઉઠાવે છે. કાયદેસર સત્તા તેના આત્માને તેના પિતાના સત્તાવાહી વ્યવસ્થાના પ્રતિનિધિરૂપ લાગે છે.

ગુન્હેગાર, ક્રાંતિકારી અને ત્રાસ વર્તાવનાર ગુનુષ્યો ઘણે ભાગે આવાં બાળકો-
માંથી થાય છે.

x x x x

બાળકનું પહેલું મોટું સાહસ—

માતાપિતા અને ઘરનું વાતાવરણ મોટે ભાગે બાળકનું વ્યક્તિત્વ ઘડી રહે છે. સ્વાસ્થ્ય તે શિક્ષકની સંભાળ નીચે આવે છે. તે પછીના તેના વિદ્યાસ ભાટે કેળવણીકારો અને માતાપિતા વચ્ચે સતત સહકાર ચાલુ રહે તે જરૂરનું છે. બાળક થોડા કલાક નિશાળમાં જાય છે અને બાકીનો બધો વખત તે ઘેર રહે છે; એટલે માળાપ તેમજ વિદ્યાર્થીઓ અને કેળવણી આપવાની જરૂર રહે છે. શિક્ષકો અને માતાપિતાએ વારંવાર મળવું જોઈએ અને તેમનાં બાળકો સંબંધી પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવી જોઈએ. શિક્ષકે યાદ રાખવું જોઈએ કે નિશાળે જેસવું એ બાળકનું પહેલું મોટું સાહસ છે. ઘેર તે એકનું એક બાળક હોય અને બધાંની નજર તેના તરફ રહેતી હોય. વર્ગમાં તો તેને તેના જેવાં તેની ઉમરનાં છોકરાં મળે છે. ઘેર તેની બધી જરૂરિયાતો પૂરી પાડવામાં આવે છે, તેની પહેલેથી જોડવાણું પણ થાય છે. નિશાળમાં જેવું બીજા તરફ ધ્યાન અપાય તેવુંજ તેના તરફ અપાય છે. નિશાળમાં તે મજબૂત વચ્ચે પદબ્રજ રાખે જેવો છે, એટલે તેને નિશાળ ન ગમે તેમાં નવાઈ નથી. મિત્રાચારીના અને બીજા સામાજિક સંબંધ બાંધવા માટે તેને ઉત્તેજન મળવું જોઈએ. આવા સંબંધોને લઈને નિશાળ તેને આકર્ષક લાગશે અને સમાજમાં ઉપયોગી થવું જોઈએ એ ખાસ ઉપયોગી પાઠ તેના મગજમાં ઉતરતો જશે. કુતોદમદ શિક્ષણને માટે માનુષી સહકમતા અને કદપના ખાસ જરૂરનાં છે. બીજાં ગુનુષ્યોને ધડવાનું મુશ્કેલીભર્યું કાર્ય હાથમાં લેતાં પહેલાં પોતાની મુશ્કેલીઓ અને ગુન્થવણોનો ઉકેલ લાવવો એ તેથી પણ વધારે જરૂરનું છે. બધાં ગમતી અને તોફાની બાળકોને વિશિષ્ટ પ્રકારનાં બાળકો કહેવાં કે બધી જૂલ માળાપની ગણવી એ આવે નહિ. યોગ્ય રીતે કામ લેવામાં આવે તો વિચિત્રમાં વિચિત્ર બાળક સુધારી શકાય. સંયુક્તપ્રાંતોની કોર્ટોમાં શિક્ષા પામેલા છોકરાઓને તેમને માટેની બરેલીની જેલમાં પૂરવામાં આવે છે. બાળવીરની ચળવળમાં તેમણે કરેલાં કાર્યનો ઉત્તમ રિપોર્ટ આપણને મળેલો છે. બાળવીર અને ગર્લ-ગાર્ડિનના ચપળ દેખાવના ઉપયોગી યુનિફોર્મ્સ (ખાસ પોશાક) માનસિક ખોડવાળાં છોકરાછોકરીઓ લલચાયાં છે અને તેમણે સારું કામ આપ્યું છે. બાળકની માનસિક દૃષ્ટિ મર્યાદિત હોવાથી દૂર રહેલાં અદૃશ્ય લક્ષ્ય માટે તે કામ

કરી શકતો નથી. 'નાના બાળકને પાંચ વાર નવ એટલે ફેટલા એ 'પૂછવું નકામું છે તે શિક્ષક માણે છે. પણ તે બાળકને કહે છે, હું તમને ફેરી લાવવા નવ આના આપું છું. ફેરી આનાની પાંચ મળે છે. તમને ફેટલી ફેરી મળશે ? બાળક આ દિસાળ કરે છે કારણકે તે ફેરીઓ ખરીદે છે. એમુંત' ગણિતના પ્રશ્નમાં તેને રસ પડતો નથી. દરેક વિશિષ્ટ બાળકનો વ્યક્તિ તરીકે અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને તે સહેલાઈથી પહોંચી શકે એવા લક્ષ્યની મદદથી હિંમત, આત્મવિશ્વાસ, વિદ્યાસ, અને રવતંત્રતાને માર્ગે તેને પગલાં બરાબરાં જોઈએ.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ

અમદાવાદ

ચંદુલાલ કેશવલાલ અમીન

અમારું આતંદરપર્વદન

(ગત્રાક ૫૪ ૬૬ થી ચાલુ)

આલોચન:-જમવાના સમયને વાર હોવાથી અમે નદીએ સ્નાન કરી શહેરનાં જોવા લાયક સ્થળો જોવા માટે ગયા. નદીના કિનારા ઉપર ઘણા પાકા ઘાટે બાંધેલા છે. તેમાં ચક્રપાણિ અને મહાવરાવ મહારાજના ઘાટો પ્રખ્યાત છે. શહેરમાં અનેક કૃષ્ણગંદિરો અને શિવમંદિરો છે. પુરાતન કાળથી આ સ્થળ બંને ધર્મના આચાર્યોનું નિવાસસ્થાન છે. કોઈ પણ જાતના ધાર્મિક અથવા સિવાય બંને અંબાદયના મનુષ્યો હળીમળી રહે છે. આ તીર્થમાં શેષશર્ક ભગવાનનું ઘણુંજ પ્રખ્યાત દેવળ છે. મૂર્તિ કાળા પથરની હોય ગુજરાત ભરમાં અજોડ છે. મૂર્તિનો પથર એવો તો ચક્રચક્રિત અને ઝુંકાળો છે કે તેના ઉપર ટાકાણું મારવું અશક્ય છે. પથરના આ ગુણને લઈને મૂર્તિ રત્નશૂ કહેવાય છે. શહેરમાં અનેક દેવાલયો છે, તેમાં કાગનાથ મદાદેવ અને દક્ષીણેશ્વરનાં શિવાલયો પ્રખ્યાત છે. દેવળો પાકા પથરનાં બાંધેલાં છે અને શિલ્પના અત્યુત્તમ નમુનારૂપ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્ય યુગના ગુર્જરકાવ્ય મહાકવિના 'સુવર્ણ' શિખર જેવા તેજસ્વી કવિ દયારામની જન્મજૂમિ તે 'આલોચન' આ સમર્થ સાહિત્યકારની ચાદ તરીકે એક વટવૃક્ષ પર દયારામપુરી આ નામનું પાટીક આરેલું છે. તે સિવાય તેની નિશાની બીજે ક્યાંએ મળતી નથી. આવા સમર્થ પુરુષના નામની ચાદ આપનાર તે વૃક્ષને પણ ધન્ય છે.

ઉપર્યુક્ત પ્રખ્યાત સ્થળો જોઈ મુકામ પર આવી જમી આરામ લઈ સાંજના કર્નોળી જોવા માટે ગયા.

કર્નોળી:—આણંદથી ૧૫ માઇલ છેટે નર્મદાનો જમણા કિનારા પર આ ક્ષેત્ર છે. આણંદથી માંડવા મંસ્થાનની હદમાં પ્રવેશી આ સ્થળે જવા માટે, તેજ મંસ્થાનના મુખ્ય સ્થળ માંડવાના ઘાટ આગળ નર્મદાને ‘ઝોર’ નામની નદી મળે છે. આ સ્થળ ‘ઝોરમંગમ’ નામથી ઓળખાય છે. ‘ઝોર’ નદી ઓળંગી કર્નોળીમાં જવાય છે. નદીમાં પાણી ઓછું હોવાથી નાવડીની જરૂર પડતી નથી. આ સંગમના સ્થળે હજારો ભાવિક હિંદુઓ સ્નાન કરી પોતાની જાતને કૃતાર્થ માને છે. ચૈત્ર અને કાર્તિક મહીનામાં આ સ્થળે પૂર્વજોના ઉદ્ધારાર્થે ‘નારાયણ બસિ’ નામક શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે. હજારો ધાર્મિક હિંદુઓ સમસ્ત હિંદમાંથી અત્રે આવે છે. આ તીર્થ સ્થળ ઓળંગી અમોઝે કર્નોળીમાં પ્રવેશ કર્યો.

કર્નોળી એટલે શિવમંદિરોના સમૃદ્ધ કુટાસસમ દીપતું અજોડ સ્થળ. ગામમાં સ્થળે સ્થળે વિશાળ આધણીના શિવમંદિરો છે. વસ્તી આઠ્ઠણોની છે, અને તેઓ વિદ્વાન છે. કુબેરેશ્વર મહાદેવનું પ્રાચીન શિવાલય નર્મદાની ઉંચી કરાડ પર આવેલું છે, તેમજ તેની પાસે અગ્નિતીર્થ નામનું પુરાણપ્રસિદ્ધ સ્થળ છે.

કુબેર નામે દેવે તથા અગ્નિ દેવે આ સ્થળે તપશ્ચર્ય કરેલી, અને તેમણે ઉપર્યુક્ત શિવાલયની સ્થાપના કરેલી (રિવાજ). કુબેરેશ્વરનો ઘાટ ઘણો મજબુત છે. મંદિરમાંથી નદીના પાણી સુધી તે પથ્થરનો આંધો છે. શિવાલયમાંથી નદીસ્નાન કરવા જવું એટલે અલકાપુરીથી ભૂમિપતન, અને સ્નાન કરી દર્શને જવું તે કૃતાસંગમન. આ વિચાર રંગભાવિક રીતે આવે છે.

ગામમાં સ્વામિશ્રી વિદ્વાનદેવ મહારાજે હાલમાં ગીતામંદિરની સ્થાપના કરેલી છે તેમાં નિયમિત રીતે ગીતાપારાયણ થાય છે, અને તેનાં ઉપાં તત્ત્વો સમજાવવામાં આવે છે. ઉપરાંત ગામમાં ધાત્રાણુ માટે ધર્મશાળાની સારી સગવડ છે. આ તીર્થસ્થળના દર્શનથી પાવન થઈ અમો આણંદ આવી મુકામ ઉપર સુતા. બીજે દિવસે અમારે નર્મદાનીર પર ગમન કરવાનું હોવાથી કેટલાક ભાઈઓ જળરથો અને જોઈતા સામાનની વ્યવસ્થામાં રોકાયા.

અમારા પર્વટનનો સાતમો દિવસ શરૂ થયો. અમો નર્મદા મેંધાની પુનિત ગીદનો આસરે લઈને નદીમાં ગમન કરતાં નેની પગિવતા અને

તેની પ્રચલિત સ્વાભાવિક રીતે મનમાં આવ્યા સિવાય રહેતી નથી. રેવા-
ખંડમાં કહ્યું છે કે

ગંગા કનચલે પુણ્યા, કુરુક્ષેત્રે સરસ્વતી ।

ગામે વા ચદિવારણ્યે, પુણ્યા સર્વત્ર નર્મદા ॥

હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે ગંગા, યમુના, ગોદાવરી, નર્મદા, સિંધુ અને
સરસ્વતી ઇલાદિ નદિઓ પવિત્ર ગણાય છે. તેમાં પણ ગંગા ઘણી પવિત્ર
મનાય છે. કુદરતી સાધનોનો ચોતાના લાલ માટે ઉપયોગ કરતાં મનુષ્યો
શીખ્યાં, અને તેમણે ગંગાની પવિત્રતા હરદ્વાર પછીના તેના પ્રવાહનો
ઉપયોગ કરી નષ્ટ કરી; કારણકે હરદ્વાર પાસેથી ગંગામાં એટલી બધી તો
નહેરો કાઢી છે કે જે મનુષ્યો ધારે તો ગંગાનો અસહ્ય પ્રવાહ નષ્ટ કરી
તેને નહેરોના રૂપમાં ફેરવી નાખે. આજ કારણથી હરદ્વાર પછીના મેદાનમાં
ગંગાનો પ્રવાહ હોવો જોઈએ એટલો વિશાળ નથી. હરદ્વાર પછી ગંગા
દિનારે કાનપુર, પ્રયાગ, કાશી, પટણા અને કલકત્તા ઇલાદિ મોટાં નગરો
આવેલાં છે. આ સર્વે શહેરોનું મહત્ત્વનાદિના તાત્કાલિક વર્ગિત થયેલું ગંદુ
પાણી ગટરોદ્વારા ગંગામાં છોડવામાં આવે છે. આ સિવાય પણ કાનપુરના
આમદાના ઉદ્યોગનું પાણી પણ આ પ્રવાહમાં છોડવામાં આવે છે, તેમજ
બીજા અનેક ઉદ્યોગોનું મલિન જળ ગંગાના પ્રવાહમાં સમાય છે, તેથી
તેના જળની કુદરતી પવિત્રતા નષ્ટ થાય છે. ચોખાસાના ચાર માસ બાદ
કરતાં ગંગાનો પ્રવાહ હરદ્વાર છોડ્યા પછી નાનો થવા ઉપરાંત ગંદા
પાણીથી ભરેલો રહે છે. રેવાખંડમાં કથન છે કે:-કલિયુગના ૫૦૦૦ વર્ષ
વીતી ગયા બાદ અર્ચાત્ ઇ. સ. ૧૮૧૫ લગભગ ગંગાનું મહત્ત્વ ધાર્મિક
દૃષ્ટિએ ઓછું થશે. આપણા મહર્ષિઓએ હજારો વર્ષ પૂર્વે ઉચ્ચારેલા
શબ્દો આ આર્થિક યુગમાં સત્ય બાંધે છે. આજ રીતે ઉત્તર હિંદની બીજી
નદીઓ તેમજ સિંધુ ઇલાદિ નદીઓના જળના પ્રવાહો નહેરોદ્વારા બીજી
દિશાએ વાળવાથી તેના અસહ્ય પ્રવાહ કુદરતી રહ્યા નથી, તેમજ ઉપર્યુક્ત
ગંગાને લાગુ પડતાં જળજલ્દનાં કારણો તેમને પણ લાગુ પડે છે.

સમગ્ર હિંદમાં નર્મદાજી એવી એક નદી છે કે જેનામાંથી એક પણ
નહેર નીકળી નથી, તેમજ કોઈ પણ શહેરના ગંદા પાણીનો નીકાલ તેમાં
થતો નથી, યાતો બીજા ઉદ્યોગોદ્વારા તેનું પાણી મલિન કરવામાં આવતું
નથી. આવા સખળ કારણોથી નદીનો કુદરતી પ્રવાહ અને તેના જળની
સ્વચ્છતા કુદરતી રીતે સચવાઈ રહી છે. આજ કારણથી નર્મદા હિંદની
સર્વ નદીઓમાં પવિત્ર મનાય છે.

પુરાણોમાં નર્મદાનું માહાત્મ્ય ધાર્મિક દષ્ટિએ ધણુંજ વર્ણવ્યું છે એક જગાએ લખે છે કે:—

સ્મરણાઙ્ગન્મજ્જં પાર્ષ, દર્શનેન ત્રિઙ્ગન્મજ્જં ।

સ્નાનાઙ્ગન્મ સદ્દેહાલ્પ્યં, હંતિ રેવા કલો યુગે ॥

આવી પવિત્ર નદીમાં સ્નાન કરવાનું સદ્દેહાલ્પ્ય અમને પ્રાપ્ત થએલું હોવાથી, અમારી જાતને કૃતકૃત્ય માનતા અમે “નર્મદા માત કી જય” ના પ્રયંડ ઘોષથી તેનું નીર ગમવતા અને તેની અનેક ધાર્મિક સ્તુતિઓ ઉચ્ચારતા ગમન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે હૃદયમાં જાગેલી ધાર્મિક-ભાવનાઓ અને તે વડે થએલી ચિંતની એકાગ્ર સ્થિતિમાં રસ્તા કેટલો કપાય છે, તેનું પણ અમને લાન રહ્યું નહિ. મધ્યાહને તિલકવાડા આવ્યા. નાપિકોએ ‘તિલકવાડા આવ્યું’ એ સૂચન કર્યું. અમારી એકાગ્રવૃત્તિ તૂટી, અને પનાઈમાંથી ઉતરી તિલકવાડા બોલા ગયા.

તિલકવાડા:—આ રથજે નર્મદાને મેણ નામની નદી મળે છે, આ સંગમ મેરલીસંગમ નામે ઓળખાય છે. નર્મદાના જમણા કિનારાની ઉગી કરાળ પર તિલકવાડા આવ્યું છે. વડોદરા રાજ્યના તિલકવાડા મહાજની કચેરી આ રથજમાં છે. ચાણોદથી સુરપાણ તરફ જતાં આ હેડલું જમ્મરી રથજ છે. આ રથજ મુકયા પછી નદીના જંને કિનારે રાજપીપળા રોટની હદ લાગે છે. ભરૂચથી અહીં સુધી મોટી પનાઈઓ આવે છે. ત્યાંથી આગળ જઈ શકતી નથી. વડોદરા રાજ્યના શિનોર ગામથી અહીં સુધી રેલવે સમય પ્રમાણે સ્ટીમલોન્ચો ફરે છે.

રેવાખંડ અધ્યાય ફરમાં આ રથજનું માહાત્મ્ય નીચે પ્રમાણે કરેલું છે. અહમ્યાના ઉદાર પછી મહર્ષિ ગૌતમે આ રથજે તપ કર્યું હતું, અને વૈવસ્વત-મતુના પુત્ર તિલકે અહીં ઈશ્વરચિંતન કરેલું તેથી આ રથજ તિલકવાડા નામથી ઓળખાય છે. દાક્ષમાં પણ તેમના સ્થાપિત તિલકેશ્વર મહાદેવનું અતિપુરાણું શિવાલય આ રથજે આવેલું છે.

તિલકવાડાથી નદીના સામે વહેણે જતાં રામપુરા નામનું ગામ આવે છે. ત્યાં આગળ એએક માધલમાં નદી પોતાનો પૂર્વપશ્ચિમનો પ્રવાહ-છોડી ઉત્તર દક્ષિણ વહે છે. નદીનો આ પ્રવાહ “ઉત્તરવાહિની રેવા” નામથી પુરાણપ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રવાહમાંથી પસાર થયા પછી નદીના વહેણમાં જવું

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ

(ગત્રાંક પૃષ્ઠ ૭૬ થી ચાલુ)

યોગ્ય પગરંખાં પુરાં પાડવાનો સવાલ વધારે મુશ્કેલ છે. જની શકે તેવા જોડાની રમતના મેદાનમાં અગત્ય સ્વીકારવામાં આવી છે. અકક, વિચિત્ર રીતે ખીલા જડેલા ખૂટ, અથવા વિચિત્ર બંધબેસતાં નં ચાપ તેવા હાથી જોડાના શઝ ધણી કસરતો યોગ્ય રીતે થતી અટકાવે છે. એટલુંજ નહિ, પણ તેનાથી અકસ્માત થવાનો ન ભય રહે છે. મકાનની અંદર અંગરે સારી સપાટી ઉપર કરવાની કસરતો માટે સ્ત્રીપર બનાવવા માટે શાળામાં કાંઈ કરવું જોઈએ અને કેટલેક દરજ્જે નિશાળનાં સાધનોના એક જરૂરી ભાગ તરીકે સ્ત્રીપર ગણાવી જોઈએ.

મેદાનની રમતો માટે મજબુત ખૂટની જરૂર પડે છે અને આ છોકરાં તેમજ છોકરીઓને જરૂરી છે.

વધતી જતી શાળાઓની સંખ્યામાં જે શિક્ષક આ વિષયમાં ખાસ રસ લે છે તે નિશાળના પાદ વખતે કસરતનો ખાસ પોશાક પહેરે છે, આની હંમેશાં વર્ગ ઉપર લાભકારી છાપ પડે છે. કસરતના પોશાકમાં ફેરફાર કરવો સંભવિત ન હોય તેપણુ યોગ્ય જોડા પહેરવામાં કાંઈ મુશ્કેલી હોવી જોઈએ નહિ.

થોડું—

કસરત પછી ધારાસ્નાન અથવા શરીર ધસવું તે તાલીમના વ્યવહારી આરોગ્યનો ભાગ છે. પ્રાથમિક શાળામાં આ ભાગ્યેજ સંભવિત છે, પણ કસરત કર્યા પછી શરીર સ્વચ્છ કરવાની અગત્ય ધ્યાન બહાર રાખવી નહિ. થોડાં કપડાં પહેરવાથી આની સરળતા થાય છે અને જ્યારે રમત કે કસરતમાં બાળકો ગરમ થાય ત્યારે ખાસ સ્વચ્છતાની જરૂર શિક્ષકે બાળકોને યાદ કરાવવી જોઈએ.

સાધન—

અર્વાચીન શારીરિક તાલીમ જરૂરી રાખવા માટે કેટલાંક સાધન જરૂરી છે. રમતો અને વર્ણન કરેલી ક્રિયાઓ માટે જોઈતાં સાદાં સાધનો દરેક શાળાને પુરાં પાડવામાં આવશે એમ માની લઈને કોઈ કામ લેવા છે. સાધનોમાં જુદા જુદા કદના દડા, બેટ, કૂદવાનાં અને સ્પ્રિંગનાં દોરડાં, કડાં,

પાયા અને નિશાન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તે અર્થે વગરનાં છે અને તેમાંનાં કેટલાંક નિશાનમાંજ બતાવી શકાય. બધાં ક્રિયા કરી શકે તેટલાં દરેક પ્રકારનાં પુરતાં સાધન લેઈએ. સાધારણ શાળાનાં-સાધનોનો આ અગત્યનો ભાગ ગણાવો લેઈએ.

શારીરિક તાલીમનું આરોગ્ય—

સારી તંદુરસ્તીનો આધાર જિંદગીના દરરોજની આરોગ્યકારી ક્રિયા ઉપર મોટે ભાગે રહે છે. શારીરિક તાલીમ આરોગ્યકારી ક્રિયાની એક બાજુ સીધી રીતે પુરી પાડે છે એટલુંજ નહિ, પણ તે આડકતરી રીતે વિશાળ અર્થમાં આરોગ્યની રેવો સ્થાપવામાં ઉત્તેજન આપે છે. સદ્ભાગ્યે પહેલાં હતું તેના કરતાં દાલ વ્યવહાર આરોગ્યની કેળવણીની દૃષ્ટિએ અગત્ય-કદર વધારે છે અને કદાચ શારીરિક તાલીમની થએલી અસરને મોટે ભાગે તે આભારી છે. ખીછ બાળુએ કસરત અને રમતોનું અગત્યનું અંગે આરોગ્ય છે તેની કિંમતની ખાતરી ને શિક્ષકને થાય નહિ અને આ દરરોજના વ્યવહારનો એક ભાગ થવો લેઈએ અને નિશાળના ઓરડામાં તેમજ નિશાળની બહાર સામાન્ય હવનમાં જારી રાખવું લેઈએ એવી ખાતરી થાય નહિ ત્યાંમુધી શારીરિક તાલીમ બાળક માટે જેટલું થઈ શકે તેટલું બધું તે કદી કરી શકે નહિ.

પોષણ—

શારીરિક તાલીમનો, સીધી અને આડકતરી બન્ને રીતે આરોગ્ય નેડે સંબંધ હોવાથી શરીરનું સામાન્ય પોષણ સુધારે છે. પોષણ ફક્ત ખોરાક-નોજ પ્રશ્ન નથી. તેનો આધાર શરીરના તંતુઓ અને અવયવો સુખાકારી ક્રિયા કરે તેના ઉપર છે, જેમાં લોહીથી આણુવામાં આવેલા પોષણને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ અને નકામા પદાર્થો છૂટા પાડવા અને દૂર કરવાની શક્તિનો સમાવેશ થાય છે, કે જે દંમેશાં વત્તાઓના પ્રમાણમાં બન્યા કરે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તે આખા દેહ તેમજ તેના વ્યક્તિગત ભાગોના તંદુરસ્ત હવન માટે જરૂરી ક્રિયાઓ છે. કસરત આ બધી ક્રિયાઓની વૃદ્ધિ કરે છે, અને જુદાં જુદાં અંગોની સુમેળવાળી સદકારી ક્રિયાને ઉત્તેજન આપીને તે બધા ઉપર ફાયદાકારી અસર જરૂર ઉપજાવે છે.

ખરાબ પોષણ અને ઘાટ—

યોગ્ય ગુણવાળા અને પદાર્થવાળા ખોરાકની ઉણપ કે અસંતોષકારી વાનાવરણ અને જિંદગીના સંલેગોને કીધે બાળક યાદને વધારે પાત્ર

ચાય છે અને પ્રયત્ન કરવા ઓછું શક્તિવાળું બને છે, અને પરિણામે શરીરના બુદ્ધ બુદ્ધ બાગની શારીરિક ક્રિયાઓ કરવા માટેની ઓછી કાર્ય-શીલતાને લીધે ફેરફારોની શ્રેણી ચાય છે. દાખલા તરીકે, ખરાબ પોષણ-વાળા બાળકમાં ખરાબ સ્થિતિ ખાસ કરીને સામાન્ય હોય છે, કારણકે સ્નાયુઓ તેમની શક્તિ ગુમાવવાનું વલણ ધરાવે છે અને તે લીલા ચાય છે. તેથી શરીરને સારી સ્થિતિમાં રાખવાનું અશકત બને છે. અપળતા ઓછી હોય છે, માનસિક પ્રોત્સાહનની પ્રતિક્રિયા વધારે ધીમી હોય છે, શક્તિ અને ચેતન ઓછાં ચાય છે.

સ્નાયુઓનું કામ—

જ્યારે સ્નાયુ વારંવાર સંકોચવામાં આવે છે ત્યારે કામ માટે જોઈતી શક્તિ પુરી પાડવામાં પદાર્થ વપરાય છે તેથી જોઈતી ઉત્પન્ન પુરી પાડવાને પોષણના વધારે જરૂરની જરૂર પડે છે.

કોઈ વધારાનું કામ, એનો અર્થ હૃદયમાંથી વધારે જથ્થો બહાર નીકળે તેને લીધે સ્નાયુઓમાં લોહીનું વધારે ભ્રમણ ચાય તે પણ ચાય છે. આ રીતે સ્નાયુઓને જોઈતાં વધારાનાં પોષણ અને પ્રાણવાયુ પુરું પડે છે. જે સ્નાયુઓને નિયમિત અને યોગ્ય રીતે કસરત મળે છે તે વધારે મોટા, વધારે મજબૂત અને કામ કરવાને વધારે શક્તિવાળા ચાય છે. આનું કારણ સ્નાયુના તંતુઓની વધેલી ક્રિયા છે, પણ વળી ભ્રમણની વધેલી અપળતા જે સ્નાયુને લોહીનો અને પરિણામે પ્રાણવાયુ અને ઓરાકનો વધારે જથ્થો પુરો પાડે છે તે છે. કસરત સ્નાયુનું કદ અને ગુણ વધારે છે એટલુંજ નહિ, પણ તેમાંથી નકારી ચરબી અને નકારા તંતુઓ જે તેની સંકોચવાની શક્તિ ઘટાડે છે તેને દૂર કરે છે અને આ રીતે યોગ્ય રીતે નિયમિત કરેલી કસરત વધારે સાફ અને વધારે ઉપયોગી સ્નાયુતંત્ર ઉત્પન્ન કરે છે.

બાળપણમાં અને ખીલતા સમયમાં સ્નાયુઓને યોગ્ય કસરત અને પોષણ આપવાં જોઈએ એ ખાસ અગત્યનું છે; નહિતો તેઓ પુરા ખીલશે નહિ અને હમેશને માટે નબળા ઓછા વિકસેલા અને પોતાની યોગ્ય ક્રિયાઓ સંપૂર્ણ રીતે કરવામાં અશકત રહેશે. આ અંગના અનૈશ્વિક સ્નાયુઓને લાગુ પડે છે એટલુંજ નહિ, પણ હૃદય, પાચનક્રિયા વગેરેના અનૈશ્વિક સ્નાયુઓને પણ લાગુ પડે છે.

માનવતંતુઓ સ્નાયુઓનું નિયમન કરે છે. જે સ્નાયુઓની ક્રિયાઓનું નિયમન અને સમન્વય સંતોષકારક કરવાં હોય તે સ્નાયુતંત્રની સાથે

જ્ઞાનતંતુઓની ખીલવણી થવી જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં ક્રિયા વધારે બુદ્ધિવાળા અને ખારીક ગોદવણવાળા હોય તેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાનતંતુઓએ વધારે ખારીક અને વધારે અસરકારી નિયમન કરવું પડે.

સ્નાયુઓની સાથે હાડકાં વધે છે અને તે તેજ કારણથીજ એટલે કે લોહીના વધારાના જથ્થો અને તંતુની વધેલી ક્રિયાદ્વારા આ ફેરફારમાં સીધા ભાગ લે છે અને તેઓ કસરતથી વધારે વળી શકે તેવા અને વધારે મજબુત બને છે.

સ્નાયુનો થાક—

પ્રાણીના શરીરમાં ત્રણ બાબતો ઉપર કામ કરવાનો આધાર છે. એક મગજ અને કરોડરજીુ જે ઊર્મિ ઉત્પન્ન કરે છે અને વહેંચણી કરે છે. બીજી જ્ઞાનતંતુઓ જે ઊર્મિઓને સ્નાયુઓને પહોંચાડે છે અને ત્રીજી સ્નાયુઓ જે સંકેતાર્થ ખરી રીતે કામ કરે છે.

આ ત્રણે બાબતોના સંબંધમાં થાકનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. કસરતના તીવ્ર થાક સિવાયના બધા થાક જ્ઞાનતંતુમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. લઈ જનારા જ્ઞાનતંતુ થાકતા નથી પણ જ્યારે સ્નાયુઓ મુકાબલે લાગી હોય છે ત્યારે મગજ અને કરોડરજીુ દેખીતો થાક બતાવે છે. એક વ્યક્તિને માલમ પડે કે તે થાક્યો છે તે પહેલાં કદાચ ખરેખર રીતે થાક લાગ્યો હોય છે અને તે કામ કરવાની ઓછી થતી શક્તિથી માલમ પડે છે.

સ્નાયુઓની ક્રિયાથી છૂટા પડેલા પદાર્થોની જમાવટ શરીરમાં થાય તેથી કસરતનો થાક કેટલેક અંશે લાગે છે. જ્યારે સ્નાયુઓ વધારે ઝડપથી ક્રિયા કરે છે ત્યારે પ્રાણવાયુનો જથ્થો બરાબર પુરો પડે છે. આ પદાર્થો તેમાં એકલા થાય છે અને તેના છેડાનાં અંગ ક્રિયા અને લાગણીના જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર અસર કરે છે અને વળી જ્ઞાનતંતુતંત્રમાં જે લોહી પસાર થાય છે તેનો ઉપર પણ અસર કરે છે. જો સ્નાયુઓને આરામ લેવા દેવામાં આવે તો આ પદાર્થો બનવાનું બંધ થાય છે અને સ્નાયુ સાંભળે થાય છે. જ્યારે આ બને છે ત્યારે થાકની લાગણી બંધ થાય છે.

ખીનજરૂરી થાક અટકાવવાને માટે કસરત ઘણી સખત ન હોય તે અગત્યનું છે. ઘણી ક્રિયાઓને માટે ઐચ્છિક મંડળ હોય છે.

બીજી જાતનો થાક ચેતનાવાળા સ્નાયુ થાક બતાવે તે પહેલાં લાગત હોય છે. બાળકમાં અચોક્કસપણું, બેદરકારી કે પ્રતિક્રિયાની નિર્ધનતાથી તેનું સ્ત્રવન મળી શકે. ફક્ત શારીરિક થાકને લીધે બાળકમાં ગંભીર અથવા

લાંબા વખતનો યાક લાગવાનો લાગ્યેજ સંભવ છે, પરંતુ ને બાળક-
ઉંઘની-ઉણપ, હવા ઉગ્નસના ખરાબ પ્રકાર, અનારોગ્ય વાતાવરણ અથવા
અયોગ્ય ખોરાકથી નિર્જળ, બનેલું હોય તો મધ્યમ પ્રકારના માનસિક કે-
શારીરિક શ્રમથી પણ કારણના કરતાં ઘણા વધારે પ્રમાણમાં તેના ઉપર
અસર થાય છે.

ગળ ઉપરાંતનું કામ—

ને કેળવાએલા સ્નાયુને કસરત પછી પુરતા સમયનો આરામ મળે છે
તો તેનાં મૂળ બળ અને શક્તિ પુરા પ્રમાણમાં પાછાં મેળવે છે; તોપણ ને
તેના સ્નાયુને પુરો આરામ મળે તે પહેલાં કામ કરવું પડે તો તે પહેલાંના
જેવું કે પહેલાંના સમય જેટલું કામ કરવા શક્તિમાન થશે નહિ. 'ગળ
ઉપરાંતનું કામ તે હૃદયી વધારેના યાક સિવાય બીજું કંઈ નથી' એ
સારી ઉક્તિ છે. એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે કોઈપણ દરબાજાનો યાક
ને કે તે એક સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે પણ લાંબો વખત સુધી તે
સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થઈ તેજ સ્થાનમાં રહેતો નથી, પણ ધીમે ધીમે આખા
તંત્ર ઉપર અસર થાય તેવી રીતે પસરે છે. તેટલા માટે ને ગળ ઉપ-
રાંતનું કામ ખાસ કરીને ને સતત કે વારંવાર કરવામાં આવે તો તે
સ્નાયુને ઇન્ન કરે છે એટલુંજ નહિ, પણ શરીર અને તેની સમગ્ર ક્રિયા-
ઓને અસર કરે છે અને તેને માનસિક અને શારીરિક ક્રિયાઓને મારે
ઓછું શક્તિવાળું, મંદવાડ અને રોગને વધારે આધીન, અને ને મંદવાડ
આવે તો તેની સામે ચવાની ઓછી શક્તિવાળું બનાવે છે.

નહિ ટેવાએલી સ્નાયુઓની ક્રિયાઓ પછી ને અકકડપણું અને
સ્થાનિક કામગીરી (આળાપણું) આવે છે તે કેટલેક અંશે અસાધારણ.
અથવા આંચકાથી થએલા સંક્રાંચથી સ્નાયુના કોઈ તંતુને થએલી ખરી.
ઇન્નથી થએલાં હોય છે. યાકની ખીણ અસરો ચાલી જત્ય ત્યારપછી કેટ-
લાક દિવસ સુધી ઘણી ઘણી વખત કામગીરીની જરૂર રહે છે તેનું કારણ.
આથી સમગ્ર સકાશે.

ઓછી શક્તિના બાળક ઉપર ધ્યાન—

અભ્યાસક્રમમાં વર્ચન કરેલી કસરતો કે રમતો સરેરાશ સાધારણ
બાળકની શક્તિના ધોરણે આપવામાં આવી છે અને ને વાંધો લાગે
તો તેઓ તેમની શક્તિનું માપ ઓછું મળે છે. તેથી કરીને આમાંની કોઈ
ક્રિયા તંદુરસ્ત બાળકને યાક લગાડે કે નુકસાન કરે તેવો મંતવ્ય નથી.

દરેક શાળામાં કેટલાંક બાળક એવા હોય છે કે જે થોડા વખત માટે કે હમેશને માટે સરેરાશ-કરતાં, હલકાં હોય છે અને કેટલાંક વર્ગોમાં ખરાબ પોષણવાળાં કે નાણુક એટલાં બધાં બાળક હોય કે જેમના તરફ શિક્ષકે ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. તેથી-કરીને કસરતની વર્ગ ઉપર થતી અસરનું અવલોકન કરવાની જરૂર છે. જેથી યાકનાં ચિહ્ન ધ્યાનમાં રાખી શકાય અને જે વર્ગ ઉપર હૃદયી વધારે અગ્ર પડે તો, લાગે. તે કેટલાંક અથવા બધાં બાળકોને માટે કસરતમાં ફેરફાર કરી શકાય.

તપાસવાનાં સામાન્ય ચિહ્નો નીચે મુજબ છે. બેધ્યાનપણું, ઉભા રહેવાની દીલી રીત, શ્વાસની અનિયમિતતા, શીખા પડવું વગેરે. આ ચિહ્નો બહુ જોસદાર પાઠ બંધ કરવાને સૂચવે છે. આ રીતિતે માટે કસરત અને ચોક્ખી હવા એ ઇલાજ છે. ખાસ કરીને અસંતોષકારી વાતાવરણ જે આ ચિહ્નો ઉત્પન્ન કરે છે તેનો આ ઇલાજ છે, પણ અયોગ્ય કે ઓછા પોષણને લીધે થએલાં ચિહ્નો આ ઇલાજ નથી. શરીરની રીતિ સુધારવા માટે રોજના પાઠ નિયમિત મકાન બહાર લેવા તે એક ઇલાજ છે. યાકનાં ચિહ્ન શારીરિક યાકને બદલે કંટાળો પણ દર્શાવે અને આહોં શિક્ષકના હાથમાં ઇલાજ છે. વળી થોડાં બાળકો નખળાં હોય અને વર્ગની સામાન્ય પ્રવૃત્તિ સાથે ન રહી શકે તેથી સમગ્ર વર્ગના અભ્યાસનો ભાગ તેમને ન આપવો એ પણ અગત્યનું છે. સામાન્ય રીતે નિર્જાળ હોય તેવાં બાળક ઉપરાંત કેટલાંક બાળકો ખાસ શારીરિક ખોડવાળાં હોય છે. જેવી કે હૃદયરોગ, ઓછું જોડું, ઓછું સાંભળવું. આમના સંબંધમાં શાળાના વૈદકીય અમલદારની સૂચના અનુસાર ખાસ બક્ટિગત ધ્યાન આપવું પડે.

શારીરિક કે માનસિક ખામીવાળું બાળક—

જો કે અભ્યાસક્રમ સામાન્ય કોટિના બાળક માટે યોગ્ય છે, છતાં યોગ્ય ફેરફાર સાથે માનસિક અને શારીરિક ખોડવાળાં બાળકોની શાળા માટે તે વાપરી શકાય. આવી શાળાઓમાં શારીરિક કસરત કેળવણીનો અગત્યનો ભાગ છે. દાખલા તરીકે, આધળાં બાળકોને, સ્વતંત્ર અને બીક વગરની ગતિ શીખવાની જરૂર છે અને તેમને ઘણી કસરતો. અને રમતો કરવાને તાલીમ આપી શકાય. અર્થ- બાળકોને જો યોગ્ય રીતે શીખવવામાં આવે તો અચંબો પ્રમાણે તેટલા પ્રકારની ક્રિયાઓમાં ભાગ લઈ શકે. બહેરાં બાળકો માટે આગાઓના દેખીતી રીતે ફેરફાર કરવો જોઈએ. માનસિક પછત બાળકો તેમના કરતાં નાની ઉંમરના બાળકો માટે નહીં કરેલી કસરતો કરવા માટે સાધારણ રીતે શક્તિમાન થાય છે.

ન્યાસુધી બની શકે ત્યાંસુધી જોડવાળાં બાળકોને તેની શારીરિક અશક્તિ જૂઠી નાખ તેવી રીતે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ અને બની શકે ત્યાંસુધી સાધારણ કાર્યક્રમ પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ.

પ્રકરણ બીજું

શારીરિક કસરતો શીખવવાની સામાન્ય પદ્ધતિઓ

ફોલોમંડ થવાને શારીરિક તાલીમના શિક્ષકમાં 'શારીરિક કળવણી થું થું કરી શકે, અને તેની અસર લાખા વખત સુધી ચાલે છે એવી સમજ તેમજ તેના વિવિધ પ્રકાર શીખવતી વખતે તેનું અમુક વિશિષ્ટ પરિણામ લાવવાનો ઉદ્દેશ, એ સંબંધી સ્પષ્ટ દષ્ટિ હોવી જોઈએ. તેમાં રહેલા સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન અને સમજણ શિક્ષણની વ્યાવહારિક શક્તિની પુરવણી તરીકે જરૂરી છે. શિક્ષકનામાં આરોગ્યનું જ્ઞાન તેમજ આરોગ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ, કે જેથી કરીને તે જેનો ઉપદેશ આપે તે પ્રમાણે વર્તી શકે અને તેનાથી જેટલા બની શકે તેટલા પ્રમાણમાં આરોગ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે શારીરિક તાલીમની વ્યવસ્થા કરી શકે. જે આ વિષયમાં ખરે રસ હોય તો તાલીમ અને અનુભવથી શિક્ષણની શક્તિ ખીસતી શકાય.

આ પ્રકરણમાં મુખ્યત્વે શારીરિક તાલીમની વિવિધ શાળાઓની યોજના અને શિક્ષણ અને જુદા જુદા સંનેગોમાં ફેરી રીતે વર્તવું તે સંબંધી વિગતવાર સૂચનાઓ આપ્યાં છે, છતાં કેટલાક સામાન્ય સિદ્ધાન્તો આ બધી ક્રિયાઓ ચલાવવાને માટે લાગુ પડે છે અને તે પહેલાં લેવા જોઈએ.

શારીરિક તાલીમ માટેનું ખર્ચ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવા માટે અને તેને યોગ્ય માર્ગ બતાવવા માટે ક્રિયામાં બાળકના રસનો અને તે માટેની તેની શક્તિનો ખ્યાલ અને સમજણ શિક્ષકમાં હોવાં જોઈએ. ધણીવાર આ શક્તિ ઓછી આંકવામાં આવે છે. શાળાનાં બાળકો માટેના કસરતના પાઠ સામાન્ય રીતે ૨૦ મિનિટનાં સમયના હોય છે. આ સમય દરમિયાન પાઠની સંકલનામાં તૂટ પડવી જોઈએ નહિ અને 'આરામથી ઉભા રહે' એ આગાની બાગ્યેજ જરૂર પડે છે. એક રચના અથવા એક પ્રકારની કસરતમાંથી બીજામાં ફેરફાર અથવા સૂચના માટે થોડો વખત અટકવું, સાધન જોડવામાં વગેરે પુરતો આરામ આપે છે. જે સારી રીતે ચલાવવામાં આવે તો બાળકોને વધારે વિધિપુર્વકની તેમજ છૂટી ક્રિયાઓમાં આનંદ પડે

છે. જે દરજ્જા પડે તેવી આત્મા હોય તો તે પ્રમાણે સાથે એકઠા કામ કરવામાં તેમને આનંદ પડે છે અને વ્યક્તિગત અનુભવથી તેમની પોતાની શક્તિની કસોટી કરવામાં તેમને આનંદ પડે છે. જે નિશ્ચિત તેમ આપી હોય તો તે પ્રાપ્ત કરવા માટે તેઓ સખત પ્રયત્ન કરશે અને ઊંચુ ધોરણ પ્રાપ્ત કરવાની માગણીને પહોંચી વળવામાં તેઓ લાગ્યેજ નિષ્ફળ જશે. શારીરિક તાલીમનો સમય બાળકોને ગમે તેવા કરવામાં મુશ્કેલી નથી. ઘણીવાર તો ખરી મુશ્કેલી શિક્ષક ચપલ અને રસ લેતા વર્ગ સાથે અસરકારક રીતે કામ લેવામાં નિષ્ફળ નીવડે છે તે છે, કારણકે પુરતો પણ તાસ ન થાય તેવા દાખ રાખવા અને ખુલ્લી જગ્યામાં કે તરવાના હોજમાં મુકાબલે મોટી સંખ્યા સાથે કામ લેવું અઘરું છે અને ઘણા શિક્ષકોને માટે તે ઘણો મુશ્કેલ પ્રશ્ન બને છે.

“વર્ગ” ઉપર કામ—

નીચેની મૂચનાઓ શારીરિક તાલીમની બધી શાખાઓને લાગુ પડે છે. તે શિક્ષકને તેના વર્ગ સાથે સંબંધમાં આવવાને તથા તેને પ્રગતિ માટે જરૂરી એવા દાખમાં રાખવા માટે મદદગાર થશે.

૧ શીખવવા માટે અને વર્ગને દાખમાં રાખવા માટે અવાજ એક અગત્યનું અંગ છે. સારી આત્મા કેળવે. અવાજના છુટસામાં ફેરફાર કરવા પ્રયત્ન કરે અને અવાજમાં લાવ આણે. કુદરતી અવાજ અને ન્યારે જરૂર હોય તો મૂચના અને સલાહ આપવા વાતચીતની ઝડપ વાપરે. એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે વર્ગના બધા સલાહદો મુશ્કેલી પગર સાંભળી શકવા જોઈએ. એક સીસોટી રાખવા શિક્ષકને લલામણુ કરવામાં આવે છે. સામાન્ય ચપલતાની કસરતો જેમા ઝડપી ક્રિયા આવતી હોય અને કેટલોક અવાજ થતો અટકાવવા માટે અથવા જે કસરતોમાં રમતના મેદાનમાં બાળકો છૂટાંછવાયાં રાખ્યાં હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે સીસોટી વાપરવી જોઈએ. આવા સંજોગોમાં સીસોટી ચોકખી નિશાની છે અને અવાજ બચાવવા માટે યોગ્ય રીતે તે વાપરી શકાય. રમત શીખવવા માટે કે અભ્યાસનું કામ કરતી વખતે સીસોટી અનિવાર્ય છે.

હરડે

એક સમય એવો હતો કે જ્યારે અમદાવાદ અને અમદાવાદની આસપાસના બાગોમાં હરડે - પુષ્કળ પ્રમાણમાં પતી. એ મુગલાઈના સમયની વાત. અહીંના લોકો તો ઉપયોગ કરતા, પરંતુ તેનો મુરખો પર પ્રાંતોમાં પણ જતો. આજે તો અમદાવાદની આસપાસ બાગોમાં નથી અને હરડેનાં વૃક્ષો નાશ પામ્યાં છે અને હરડે આપણે ત્યાં બહારથી આયાત થાય છે. કમનસીબની વાત તો એ છે કે આજે અમદાવાદના એક પણ બાગમાં હરડેનું વૃક્ષ નથી.

હરડે તો એક અમૂલ્ય ઔષધિ છે. તેને માટે કહેવાય છે કે—

“ નાસ્તિ યસ્ય ગૃહે માતા તસ્ય માતા હરીતકી ”

[“ નમાયા બાળકને તો હરડે માતા છે ”] પરંતુ કેવળ બાળક માટે જ નહિ પરંતુ સૌને માટે એ ઉપયોગી વસ્તુ છે. આમ, હોવા છતાં નીચે જણાવેલી વ્યક્તિઓએ હરડે ન ખાવી એવું આયુર્વેદનું ફરમાન છે—

“ અધ્વાતિશ્ચિન્નો વલ્લયજિતઘ્નરુક્ષઃ

કૃશો લંબનકર્પિતઘ્ન ।

પિત્તાધિકો ગર્ભવતી ચ નારી

થિમુક્તરક્તસ્થભયાં ન લ્હાવેત્ ॥ ”

“ ખૂબ ચાલવાથી થાકી ગએલાએ, નિર્બળ, લૂખા શરીરવાળાએ, કૃશ થએલાએ, લાંબણો કરી હોય એણે, જેને પિત્ત વધી ગયું હોય તેણે, ગર્ભવતી સ્ત્રીએ અને જેને શરીરમાથા લોહી ગયું હોય અથવા કઠાબું હોય તેણે હરડે ન લેવી.

ક્ષયવાળા દરદીને એમને એમ હરડે આપવાનો નિષેધ કરેલો છે, પરંતુ “ વ્યાધી હરીતકી, વાસાહરીતકી, અગરત્ય હરીતકી ” વગેરે હરડેની બનાવટો ક્ષયવાળાને માટે હિતાવહ ગણેલી છે અને તે પ્રયોગો ખાસ કરીને ક્ષયના પ્રકરણોમાંજ આપેલા છે; એમ છતાંયે અમે જોયું છે કે કેટલીક વાર આ રીતે અપાએલી હરડે તુકસાન પહોંચાડે છે, તો તેવે પ્રસંગે એ તુરતજ બંધ કરી દેવી. એ કે પિત્તાધિક્યવાળાને હરડે આપવાનો નિષેધ કરેલો છે, પરંતુ પિત્તં હન્તિ સ્વશર્કરા એવું બીજું વચન મળતું હોવાથી પિત્તાધિક્યવાળો પણ જો સાકર સાથે લે તો તેને તુકસાન ન પહોંચે એમ જણાય છે. એજ રીતે જો સિંધવ સાથે લેવામાં આવે તો કફ સંબંધી રોગોનો, ઘી સાથે લેવામાં આવે તો વાત રોગોનો અને જોળ સાથે લેવામાં આવે તો સર્વે રોગોનો નાશ કરે છે. એનો અર્થ એમ નથી કે બધાજ રોગો ઉપર એ

સિદ્ધોપદ છે, પરંતુ બધાજ રોગોને દૂર કરવામાં એ મદદરૂપ થઈ પડે છે. જો તેને ચાવીને ખાવામાં આવે તો તે વજરાગ્નિને સતેજ કરે છે, વાટીને આપવામાં આવે તો મળશુદ્ધિ કરે છે, બાફેલી હરડે ગ્રાહી છે [દસ્તને રોકે છે.] અને શેકેલી હરડે ત્રણે દોષોને મટાડે છે. વળી હરડે વિષે પ્રાચીનોએ એટલા બધા પ્રયોગો કર્યા છે કે તેઓ કહે છે, “ જન્મતી વખતે હરડે ખાધાથી બુદ્ધિ, બળ અને ઈન્દ્રિયો તેજસ્વી થાય છે, ત્રણે દોષોના વિકારો શાંત પડે છે અને મળમૂત્ર શુદ્ધ થાય છે; અને બોજન પછી હરડે ખાવામાં આવે તો તે બોજનને લીધે થએલા વિકારોને મટાડે છે એટલુંજ નહિ, વળી પિત્ત અને કફના દોષોને દૂર કરે છે.”

“ હરડેમાં ૪૫ ટકા ટેનિક એસિડ છે. થોડુંક ગોલીક એસિડ અને ખૂબો પીએન્ટ્રેમ છે. ” હરડેની સાત જનો તેના રૂપરંગ પ્રમાણે પાડેલી છે, અને જુદા જુદા પ્રકારની હરડે જુદા જુદા રોગ પર કામ આવે છે એમ જાણાવેલું છે.

એમ કહેવાય છે કે કેટલીક હરડે સ્વાદ માત્રથી, કેટલીક ગંધથી, કેટલીક આડકવાથી, કેટલીક જોવાથીજ ઝાડ થાય છે. વળી ચેતકી હરડે વિષે એવું કહેવાય છે કે તેના ઝાડ નીચે જો જાય તેને ઝાડ થાય છે અથવા તો તેને હાથમાં સંપર્કથી રચ લાગે છે. જો કે ‘ વિજ્યા ’ નામની હરડેની જાતને બધી જાતોમાં મુખ્ય ગણી છે, પરંતુ “ *નૃપાણાં સુકુમારાણાં કૃશાનાં મેષજઙ્ગિયામ્* ” (શગઓ, સુકુમાર સ્ત્રીપુરુષો, કૃશ માણસો અને દવાથી કંટાળતાં ખાદ્ય ચેતકી ઉત્તમ ગણી છે.

હરડેમાં ‘ ખાટા ’ સિવાય બીજા પાચે રસો છે. ।

“ હરડેની મજબૂતમાં મધુર, નસોમા ખારો, દીટીઓમાં કડવો, જાલમાં તીખો અને ટળીઓમાં તુરો રસ રહેલો છે. હરડેની પરીક્ષા એવી છે કે સારામાંની હરડે નવી ચીકણે લેતી, ધાટી, ગોળ અને ભારે હોય છે અને પાણીમાં નાખવાથી ફૂગી જાય છે. તોજમાં એ તોજાં હોય તે સારી ગણાય એટલે કે વીંસી, બાવીસી હરડે સાધારણ ઉપયોગમાં આવી શકે. ખાસ હરડે અથવા હીમજતા પથુ અનેક પ્રયોગો છે, અને તે પથુ જુદા જુદા પ્રયોગમાં આવે છે.

આમ હરડે એ આપણા દેશી વૈદ્યકની એક ઉત્તમ યીજ છે અને કથા તો કહે છે કે તે “ અમૃતજિંદુજ ” છે.

“ *પપાત ચિન્તુર્મેદિન્યાં શકસ્ય પિત્તતોઽમૃતમ્ ।*

તતો દિવ્યાન્-સમુત્પન્ના સત્તજાતિહરોત્તકો ॥ ”

વૈદ્ય શિવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

અહરથ-અહરથાશ્રમી, સંસારી
 દંક-એકકં
 અનિત્ય-નાશવંતે
 નિગિત-કારણ

અથવા દંક યુદ્ધ ઉપરથી દંક શબ્દનો અર્થ
 કરાવવો. સંસારનાં સુખ અનિત્ય છે, કારણ
 કે તેનો નાશ થાય છે. આ વાક્યની મદદથી
 અનિત્ય શબ્દનો અર્થ કરાવવો. ‘કંઈ કંઈ
 દીસંતી દંતકળાઓ વલું નિગિત હસવા યજ્ઞ’
 આ કવિતાની લીટી ઉપરથી નિગિત શબ્દનો
 અર્થ કરાવવો વગેરે.

આ કવિતામાં શું કરવાનું કહ્યું છે ? સુખ-
 ની જોન કોને ગણવી ? વિપત્તિ આવે ત્યારે
 કૌનો પ્રશ્ન ન કરવો ? એવો પ્રશ્ન કરવાથી શું
 સોપામ ? ક્યો ધર્મ સોપામ ? વિપત્તિ આવે
 ત્યારે શું કહેવું ? એ પ્રમાણે કહે તે કૌનો
 ગણાય ? સુખદુઃખને કોની સાથે સરખાવ્યા
 છે ? પ્રભુની ઇચ્છા વિના શું થવું નથી ?
 છેલ્લી કડીમાં શું કહ્યું છે ?

વિપત્તિનું સન્માન કરનાર કૌનો ગણાય ?
 સુખ અને દુઃખને અનિત્ય શા માટે ગણવામાં
 આવે છે ? નિમિત્તરૂપ વ્યક્તિને દોષ કેમ ન
 દેવો ? છેવટે સમય હોય તો વિદ્યાર્થીઓ પાસે
 આ કવિતા યોગ્યતાથી વર્ગને રમત આપવી.

દ ભાવાર્થના પ્રશ્નો

(૩) પુનરાવર્તન
 શિક્ષણ સાધક

સ્કાઉટ ગીત

રાગ હમીર તાલ ત્રિતાલ

સખ વીર સૈનિક તેરે દ્વાર આયે,	સૈનિક, સખ વીર૦
જ્ઞાન લક્ષિત જન સેવા દીજે;	
વિવેક વિચાર સાર અખ દીજે,	સૈનિક, સખ વીર૦
બ્રાતૃભાવ સખ જનમેં કીજે;	
શીત્ર સંતોષ. કમ્મા શુચી હોવે,	સૈનિક, સખ વીર૦
ધૈર્ય શાંતિ સમતા ગુરુ કરે;	
સદગુરુ દેવા તુમસે પ્રણવે,	સૈનિક, સખ વીર.
કૃપાદષ્ટિ તુમ સખપે કીજે;	

સૈ - ધ ધ	પ - ગ મ	ધ - - પ	ધ ની સૈ -
સૈ - નિ ક	તે - ર -	હા - - ર	આ - યે -
7	—	—	—
ધ નિ સૈ રી	પ - પ ધ	- ધ પ પ	ગ - મ રી
સ ય વિ ર	સા - ન મ	- કિત જન	સે - વા -
—	7	—	—
ગ ગ ગ ગ	પ - ધ પ	સૈ સૈ સૈ સૈ	સૈ રી સૈ -
વિ વે ક વિ	સા - ર સા	- ર અ ય	દી - જો -
7	—	—	—
ની - ની ની	- ની ધ ની	સૈ રી નિ સૈ	ધ - પ -
બ્રા - તૃ ભા	- વ સ ય	જન મેં -	દી - જો -
7	—	—	—

નોટ—પછીની તુકો “વિવેક વિચાર” અને “બ્રાતૃભાવ” એ એ લીટી અમાણે વગાડવી.

કેવું મઝાનું ગીત !

(૧)

કેવું મઝાનું ગીત ?—ટેક
ભાઈઓ, કેવું મઝાનું ગીત.
આ, કેવું મઝાનું ગીત,
ભાઈઓ, કેવું મઝાનું ગીત.

(૨)

ફરી ફરી, આપણુ સૌ ગાઈએ, વહેલા સૂઈ વહેલા સૌ ઊડીએ,
સૌ જણ, હળીમળી હેતે ગાઈએ; દાતણુ ફરી, ડીલ ચોળી નાહીએ;
હરતાં ફરતાં, સાથે ગાઈએ, પ્રભુ ભજન, હંમેશાં ફરીએ,
ગણા સમણ, થઈને ગાઈએ-ફેવું નારતો લઈ, નિશાળે ઉપડીએ-ફેવું

(૪)

માતપિતા, ગુરુ પાચે પડીએ,
લણીએ મણીએ, ને ખૂબ રમીએ;
કે સાથે, કદી ના લડીએ,
લણવામાં, આગળ તો વધીએ-ફેવું

(૫)

રમત મજાની, હોસે રમીએ, ખાવાનું, અંભાળી ખાઈએ,
રમતાં કેને, કુખ ના ફરીએ; ખોટું ખાણું, કદી ન ખાઈએ;
કદી ઉઘાડાં, ચઈ ના ફરીએ, સાઈ લાવે: ખોટું ખાઈએ,
ત્રીયતને તો, ખૂબ સાચવીએ-ફેવું હોય જુગથી, વધુ ન ખાઈએ-ફેવું

(૭)

આ દારી, એવું ના પીએ,
તરસ છીપાવા, પાણી પીએ;
ખોટાં પીણાં, કદી ના પીએ.
સોડ લેમન, જરા ના પીએ-ફેવું

(૮)

મેળ મેળ, માટે ના ખાઈએ, ભાઈ એન મિત્ર સહુ રમીએ,
જાનાં માનાં, કંઈ ના ખાઈએ; સંધી સધળાં, સાથે રમીએ;
મા પાસે, માગીને ખાઈએ, ગાળ માર, મરતી ના, ફરીએ,
જાસદ્દમ, ઘી માખણ ખાઈએ-ફેવું રમતાં લણવાનું, ના જુલીએ-ફેવું

કામ વિના, નાહક ના ફરીએ,
નાનાં મોટાંનું, કહ્યું ફરીએ;
કાઈ ઉપર, રીસે ના જળાએ,
સૌનું રૂં, હચ્છી જીવીએ-ફેવું

છાંકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ૧૩૧

છાંકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉ.ભા.

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૬માં લેવાએલી છાંકરાઓ માટેની વ. ફા.

પરીક્ષામાં પાસ થએલ ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ સેન્ટર				
૧	મણિલાલ મગનલાલ પંડ્યા	૪૫૨	૩૨	ચંદુભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ	૩૬૮
૨	મગનલાલ સુનીલાલ દક્કર	૪૩૬	૩૩	હરિશંકર હરખરામ પંડ્યા	૩૬૭
૩	ગીરજનશંકર ગોરધનરામ ત્રિવેદી	૪૩૧	૩૪	સાકળચંદ પુનલાલ શાહ	૩૬૬
૪	લક્ષ્મી કદાનજી મેકવાણા	૪૧૮	૩૫	કાલિદાસ જયપાનંદ વ્હની	૩૬૫
૫	ધર્મજીશંકર ઉમાશંકર દવે	૪૧૩	૩૬	કેમીઆશંકર નાથાલાલ પંડ્યા	૩૬૪
૬	આનંદલાલ શીવલાલ દેસાઈ	૪૧૦	૩૭	જમનલાલ ડાહ્યાભાઈ દક્કર	૩૬૨
૭	પોપટલાલ મોતીલાલ શાહ	૪૦૩	૩૮	દરસનજી ચીંટાજી મકવાણા	૩૬૨
૮	ચંદુલાલ અનુરભાઈ પટેલ	૪૦૦	૩૯	મણુલાલ ગયુરભાઈ પટેલ	૩૬૨
૯	પુરુષોત્તમ શીવરામ દાકર	૪૦૦	૪૦	પુનમલાલ ગૌરીશંકર ઉપાધ્યાય	૩૬૧
૧૦	ધીરજલાલ મુળજીભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૩૯૬	૪૦	યુનેન હરિલાલ બાર્યા	૩૬૧
૧૦	શંકરલાલ શીવરામ રવિજીઆ	૩૯૬	૪૧	અમીલાલ ડાહ્યાભાઈ મોદી	૩૬૦
૧૨	અંબાલાલ નારણદાસ પટેલ	૩૯૫	૪૩	ચંકરલાલ નાથાલાલ પરમાર	૩૫૭
૧૨	શ્રેયુઅંસ માધવલાલ મેકવાણા	૩૮૬	૪૪	જગજીવન બોમનભાઈ દક્કર	૩૫૬
૧૪	કાંતિલાલ ભાઈચંદ ધ્રુવડ	૩૮૫	૪૪	મણિલાલ મીઠાભાઈ મકવાણા	૩૫૬
૧૫	જોગેદ બાલા કિરતી	૩૮૪	૪૪	શેખનુરમહમદ દરિમાઈસમીઆ	૩૫૬
૧૫	ત્રિમયંદ શાંકળચંદ વડોદરીઆ	૩૮૪		અંબડા	
૧૭	મગનલાલ ડાહ્યાભાઈ મોદી	૩૮૩	૪૪	રામસોગ મહાદેવભાઈ વળપરા	૩૫૬
૧૭	નવનીતલાલ કેશવલાલ મહેતા	૩૮૩	૪૪	વજલાલ નરેગેરામ રાવળ	૩૫૬
૧૯	રણજીડ શામજી દક્કર	૩૮૨	૪૬	સુનીલાલ મુળચંદ શાહ	૩૫૫
૨૦	ભગવાનલાલ શીવલાલ ગાંધી	૩૮૦	૪૬	મદરદાસ રામજીભાઈ પટેલ	૩૫૫
૨૦	નુહ રસુલ શેખ	૩૮૦	૪૬	પીતાબર બેચરભાઈ પરમાર	૩૫૫
૨૨	હરિલાલ આચારામ પટેલ	૩૭૭	૪૬	સુખદેવગર કીશોરગર	૩૫૫
૨૩	મુળચંદ મોહનલાલ શાહ	૩૭૬		ગોસ્વામી બાવા	
૨૪	મંગળદાસ જગનલાલ ઉપાધ્યાય	૩૭૫	૫૦	જેઠાલાલ દલજીભાઈ પટેલ	૩૫૪
૨૪	મુળશંકર તુલગુરામ ગોર	૩૭૫	૫૩	રેવાભાઈ મોહનલાલ પટેલ	૩૫૪
૨૪	આર્થર મોતીલાલ સોલંકી	૩૭૫	૫૫	રેવાભાઈ ભગવાનભાઈ પટેલ	૩૫૩
૨૪	ચંદ્રકાન્ત પાઠિલ પરમાર	૩૭૫	૫૬	ચીનુભાઈ ત્રિકમલાલ શેઠ	૩૫૨
૨૮	સુનીલાલ ખેમરામ વ્યાસ	૩૭૪	૫૭	રમાકાન્ત રવિશંકર ભટ્ટ	૩૫૧
૨૮	ચંકરલાલ છોટાલાલ જોશી	૩૭૪	૫૭	સુમજીભાઈ મીઠાભાઈ પરમાર	૩૫૧
૩૦	ચંદુલાલ કેશવલાલ પટેલ	૩૭૩	૫૯	જગમલ પુનભાઈ રાહડ	૩૫૦
૩૧	શાંતિલાલ દામોદર મહેતા	૩૭૨	૫૯	કેમીઆશંકર ગુલાબરામ જોશી	૩૫૦
			૬૧	ધીરલાલ ઝીણાભાઈ સાગર	૩૪૯

૬૨. લખાભાઈ અમીચંદભાઈ પટેલ	૩૪૫	૯૭. રામચંદ્ર મોહનદાસ હરીયાણી	૩૨૯
૬૩. પરમાનંદ જગનલાલ શાહ	૩૪૪	૧૦૦. અમીચંદ હિમેશભાઈ પટેલ	૩૨૮
૬૩. વિરજી નરસિંભાઈ મકવાણા	૩૪૪	૧૦૦. ગીરધર શંકર પંચાલ	૩૨૮
૬૫. શીવાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૪૩	૧૦૨. આખરભાઈ બી. આભાઈ પટેલ	૩૨૬
૬૬. એલમ પુનમભાઈ ખિરતી	૩૪૨	૧૦૨. મગનલાલ ધુળજીભાઈ પટેલ	૩૨૬
૬૭. ચંદુલાલ રાયચંદ શાહ	૩૪૧	૧૦૨. શંકરલાલ માધવરામ કુભાર	૩૨૬
૬૭. જીવણલાલ કેશવલાલ શાહ	૩૪૧	૧૦૨. શંકરલાલ ગણપતરામ	૩૨૬
૬૯. હીરાલાલ ગણેશભાઈ પટેલ	૩૪૦		કણ્ઠમરીયા
૬૯. જયંતિલાલ ભુવજીભાઈ વહેરા	૩૪૦	૧૦૨. શંકરજી જગજી ચાવડા	૩૨૬
૬૯. નંદલાલ મુળશંકર રાવળ	૩૪૦	૧૦૨. વાહીલાલ મણકચંદદાસ શાહ	૩૨૬
૬૯. શીવજીભાઈ જીવરાજભાઈ પટેલ	૩૪૦	૧૦૮. કમ્પરભાઈ ખડકારભાઈ પટેલ	૩૨૫
		૧૦૯. કૃષ્ણચંદદાસ દામોદરદાસ દાણી	૩૨૪
૬૯. પુરુષોત્તમ ધરમશી પટેલ	૩૪૦	૧૦૯. રમણલાલ હરગોવિંદદાસ ગોર	૩૨૪
૭૪. દાથીભાઈ હરગોવિંદદાસ પટેલ	૩૩૯	૧૦૯. શીવલાલ લાલજીભાઈ પરમાર	૩૨૪
૭૪. હીરા રામજી પટેલ	૩૩૯	૧૦૯. વાસાભાઈ સાંકળાભાઈ પટેલ	૩૨૪
૭૪. જીવામીઆં અનનરમીઆં શેખ	૩૩૯	૧૧૩. શંકરલાલ દલસુખરામ વ્યાસ	૩૨૩
૭૪. જીવણભાઈ તળસીભાઈ પટેલ	૩૩૯	૧૧૪. અંબાલાલ ગોવિંદલાલ પટેલ	૩૨૨
૭૪. પુરુષોત્તમ મોદભાઈ રાણા	૩૩૯	૧૧૪. મગનલાલ કાળિદાસ સોલંકી	૩૨૨
૭૪. રમણીકલાલ ત્રિકમલાલ મકવાણા	૩૩૯	૧૧૬. અનાજી ભાધીજી મીઠાણી	૩૨૧
		૧૧૬. આપુલાલ ભગવાનદાસ જોશી	૩૨૧
૮૦. રતીલાલ જીવરામ પચોક્કી	૩૩૮	૧૧૬. ચંદુલાલ મોહનલાલ જોશી	૩૨૧
૮૧. કેશવલાલ કાળિદાસ પરમાર	૩૩૭	૧૧૬. જોશીલાલ દરિરામ પંડ્યા	૩૨૧
૮૨. આપુલાલ જયંદ શાહ	૩૩૬	૧૧૬. લખમજી મલા પટેલ	૩૨૧
૮૨. જીજ્ઞાસુભાઈ વાલુમીઆ ચાવડા	૩૩૬	૧૧૬. મગનલાલ વેણુભાઈ પટેલ	૩૨૧
૮૪. મગનભાઈ રામાભાઈ રાવળ	૩૩૫	૧૧૬. મોહનલાલ રેવનદાસ પટેલ	૩૨૧
૮૪. મહેન્દ્રકુમાર સોમનાથ ભટ્ટ	૩૩૫	૧૧૬. રાતિલાલ જોડાલાલ દોશી	૩૨૧
૮૪. સીરીલ સગરામ પલાટ	૩૩૫	૧૨૪. એરિક ગોવિંદ બારિયા	૩૨૦
૮૭. રૂપજી મજીજી ક્રિશ્ચિયન	૩૩૪	૧૨૫. ગાલકૃષ્ણ પુનમલાલ પટેલ	૩૧૯
૮૮. મણિલાલ રામાભાઈ પટેલ	૩૩૩	૧૨૫. સીત્તાચંદ પંચાલ	૩૧૯
૮૯. સીરીલ ભુધરભાઈ ખિરતી	૩૩૨	૧૨૭. અંબાલાલ જોષીભાઈ પટેલ	૩૧૮
૯૦. કેશવલાલ વિરચંદ પટેલ	૩૩૧	૧૨૭. રીલેમોન ખાનદાસ પરમાર	૩૧૮
૯૦. મધુભાઈ મકનાભાઈ પટેલ	૩૩૧	૧૨૭. કાલિલાલ શીવલાલ દાકર	૩૧૮
૯૦. રસિકલાલ ચીમનલાલ મોદી	૩૩૧	૧૩૦. જગમીલદાસ જમનાદાસ ગાંધી	૩૧૯
૯૦. રમણીકલાલ કેશવલાલ ત્રવાડી	૩૩૧	૧૩૦. કચરાલાલ જગનલાલ પટેલ	૩૧૯
૯૪. મણિલાલ નાયાભાઈ પટેલ	૩૩૦	૧૩૦. પુનમચંદ મહીપતરામ પટેલ	૩૧૯
૯૪. પુરુષોત્તમ મગનલાલ રાવળ	૩૩૦	૧૩૩. ગોરીશંકર મુળશંકર જાની	૩૧૬
૯૪. સોમાભાઈ રણજોડદાસ પટેલ	૩૩૦	૧૩૩. અનરયામ રણજોડદાસ શાહ	૩૧૬
૯૭. મણિલાલ પરમાત્મદાસ પંચાલ	૩૨૯	૧૩૩. જયંતિલાલ રણજોડદાસ વ્યાસ	૩૧૬
		૧૩૩. જીજ્ઞાસુ માધવલાલ પટેલ	૩૧૬
૯૭. પ્રભુદાસ મોતીભાઈ પટેલ	૩૨૯	૧૩૩. મુસા મુળજીભાઈ ક્રિશ્ચિયન	૩૧૬

૧૩૩	સિકલાલ પ્રેમશંકર શુક્લ	૩૧૬	૧૭૪	રમણલાલ મનસુખરામ જોશી	૩૦૬
૧૩૩	સોમાજી મસાજી કલારીયા	૩૧૬	૧૭૬	મણિલાલ રેવાભાઈ પટેલ	૩૦૫
૧૪૦	ગંગાલાલ ખાતુભાઈ પટેલ	૩૧૫	૧૭૬	નુરસા બીખુસા ફકીર	૩૦૫
૧૪૦	ચીમનલાલ દલસુખરામ	૩૧૫	૧૭૬	પુંમભાઈ મથુરદાસ પટેલ	૩૦૫
	ભંડારી		૧૭૬	સાકળચંદ બલ્લભદાસ શાહ	૩૦૫
૧૪૦	મહમદમીયાં હુકુમીયાં પઠાણ	૩૧૫	૧૮૦	ગજનંદ વિદ્યારામ પાઠક	૩૦૪
૧૪૩	ભાઈલાલ મોતીલાલ પટેલ	૩૧૪	૧૮૦	મંગળદાસ પુંમરામ સોની	૩૦૪
૧૪૩	શંકરાભાઈ જુલાભાઈ વાળંદ	૩૧૪	૧૮૦	ત્રિભોવન શીવાભાઈ વાળંદ	૩૦૪
૧૪૫	રામપ્રસાદ દારકાદાસ રાવળ	૩૧૩	૧૮૩	વિલિયમ જીવા ખિસ્તી	૩૦૩
૧૪૫	શંકરભાઈ પુંમભાઈ પટેલ	૩૧૩	૧૮૪	અમયાલાલ લવજીભાઈ સોલંકી	૩૦૨
૧૪૭	ભાઈલાલ લક્ષ્મીભાઈ પરમાર	૩૧૨	૧૮૪	ગુલામફુસેન જીવાભાઈ મપાર	૩૦૨
૧૪૭	નટવરલાલ મણિલાલ શાહ	૩૧૨	૧૮૪	શેમ્બુઅલ ગંગજી પટેલ	૩૦૨
૧૪૭	પરપોત્તમ જીવાભાઈ પટેલ	૩૧૨	૧૮૪	સાતિલાલ બળદેવદાસ મહેતા	૩૦૨
૧૪૭	રામચંદ્ર મોહનલાલ રાવળ	૩૧૨	૧૮૮	કાદરસિદ્દજી ગોપાળસિદ્દજી	૩૦૧
૧૫૧	ગમીધર ગંગારામ ફાકીર	૩૧૧	૧૮૮	ખુસાલભાઈ કારીલાલ પટેલ	૩૦૧
૧૫૧	ભાઈલાલ મંગળદાસ શાહ	૩૧૧	૧૮૮	પુરપોત્તમ મણિલાલ શેઠ	૩૦૧
૧૫૧	મોહનલાલ કોદરલાલ શાહ	૩૧૧	૧૯૧	શીલોમન કરસનદાસ ખિસ્તી	૩૦૦
૧૫૧	મોહનલાલ કોદરલાલ પંડ્યા	૩૧૧	૧૯૧	મોહમદખાન ઉમરાવખાન	૩૦૦
૧૫૧	રવિશંકર જોશી મહેતા	૩૧૧		શેખ	
૧૫૧	શેમ્બુઅલ વિરા ખારિયા	૩૧૧	૧૯૧	નાયાલાલ કેશવલાલ રાઠોડ	૩૦૦
૧૫૧	વાઠીલાલ નાયાલાલ પટેલ	૩૧૦	૧૯૧	શંકરલાલ ડાહ્યાલાલ સયવારા	૩૦૦
૧૫૮	જનાજી લીલાજી પગી	૩૧૦	૧૯૫	નટવરલાલ રણજીડભાઈ પટેલ	૨૯૯
૧૫૮	ડાહ્યાભાઈ દામોદરદાસ	૩૧૦	૧૯૫	નાથુભાઈ જગનલાલ દેસાઈ	૨૯૯
	કાઝીયા પટેલ		૧૯૫	રમણલાલ સુખલાલ પટેલ	૨૯૯
૧૫૮	શામજી ભવાન ગલોનીયા	૩૧૦	૧૯૮	પરપોત્તમ ઈશ્વરભાઈ	૨૯૮
૧૬૧	દામોદરદાસ જીવરામ સોલંકી	૩૦૯		કાથેસીયા	-
૧૬૧	જીવા ખીમા મુધવા	૩૦૯	૧૯૮	શંકરભાઈ જોગીદાસ પટેલ	૨૯૮
૧૬૧	કાંધાભાઈ રતનભાઈ રાઠોડ	૩૦૯	૧૯૮	ત્રિકમજી કાગિદાસ પંડ્યા	૨૯૮
૧૬૧	લક્ષ્મીશંકર નાનાલાલ પંડ્યા	૩૦૯	૨૦૧	કેશવલાલ હરિલાલ જોશી	૨૯૭
૧૬૧	મણિલાલ કાનજીભાઈ ચૌહાણ	૩૦૯	૨૦૧	રૂપજીભાઈ કાનજીભાઈ વરહાત	૨૯૭
૧૬૬	દીપાભાઈ ડાહ્યાભાઈ ગરોડા	૩૦૮	૨૦૧	શીવપ્રસાદ ઉત્તમભાઈ પટેલ	૨૯૭
૧૬૬	કાંતિલાલ જોશીલાલ વેલાણી	૩૦૮	૨૦૪	ગોવિંદભાઈ ગણેશભાઈ	૨૯૬
૧૬૬	કાંતિલાલ સુનીલાલ શાહ	૩૦૮		વરાડીયા	
૧૬૬	અમજવલાલ મણિલાલ શાહ	૩૦૮	૨૦૪	ગોરધનદાસ નરસિદાસ શાહ	૨૯૬
૧૬૬	રમણલાલ નરસિદાસ શાહ	૩૦૮	૨૦૪	હીરાલાલ ગંગારામ રાવળ	૨૯૬
૧૭૧	અહમદખાન નાથેખાન પઠાણ	૩૦૭	૨૦૪	જેરામદાસ અમરદાસ સાધુ	૨૯૬
૧૭૧	રમણલાલ રવિદત્ત પંડ્યા	૩૦૭	૨૦૪	જીવાભાઈ વિક્રમભાઈ પટેલ	૨૯૬
૧૭૧	રામનારાયણ સાંકરચંદ	૩૦૭	૨૦૪	મગનલાલ નર્મદાશંકર ગોર	૨૯૬
	ભાવસાર		૨૧૦	હીરાલાલ નરોત્તમદાસ પટેલ	૨૯૫
૧૭૪	કચરાભાઈ મોહનભાઈ પટેલ	૩૦૬	૨૧૦	કૈનાલાલ ચંદુલાલ રાવળ	૨૯૫

૨૧૦	મંગળભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૨૬૫	૨૪૮	ગોવિંદસીંગ કેસરીસીંગ ઝાલા	૨૮૬
૨૧૦	મહેરસીંગ કેશવજી ગોહિલ	૨૬૫	૨૪૮	જીવજીલાલ ડાહ્યાભાઈ પરમાર	૨૮૬
૨૧૦	નાથજી ઝવેરભાઈ ભટ્ટ	૨૬૫	૨૪૮	લક્ષ્મીશંકર મગનલાલ	૨૮૬
૨૧૦	સોમાભાઈ ગોવિંદલાલ ઓઢાણ	૨૬૫		ઉપાધ્યાય	
૨૧૬	નાથભાઈ પાદરભાઈ પટેલ	૨૬૪	૨૪૮	સામળભાઈ લખાભાઈ પટેલ	૨૮૬
૨૧૬	પ્રેમશંકર રામનારાયણ પાનેરી	૨૬૪	૨૫૫	સીમનલાલ મનસુખલાલ મહેતા	૨૮૫
૨૧૬	શાંતિલાલ ઉગીઆશંકર રાવળ	૨૬૪	૨૫૫	ધર્મચરભાઈ નાથભાઈ પટેલ	૨૮૫
૨૧૬	સીમોન કાગા ભગોગ	૨૬૩	૨૫૫	મંગલજીલાલ સાંકળચંદ સુથાર	૨૮૫
૨૧૬	શીવાભાઈ દાદરભાઈ પટેલ	૨૬૩	૨૫૫	પ્રહલાદ પુંજરામ પંડ્યા	૨૮૫
૨૨૧	અતાજી મગનજી પરમાર	૨૬૨	૨૫૫	પ્રેમાભાઈ ખાનાભાઈ સોલંકી	૨૮૫
૨૨૧	ખાલકૃષ્ણ ગીરધરલાલ વહોરા	૨૬૨	૨૬૧	કાંતિલાલ છનાભાઈ કડીઆ	૨૮૪
૨૨૧	શંભુપ્રસાદ ગાણેકલાલ દવે	૨૬૨	૨૬૧	મોતીલાલ લીલાજી પટેલ	૨૮૪
૨૨૪	અમનલાલ મગનલાલ સાદવ	૨૬૧	૨૬૧	રૂપજી અમરા હગન	૨૮૪
૨૨૪	જીવાનસીંગ સાલસીંગ રજપુત	૨૬૧	૨૬૪	ડાહ્યાલાલ મગનલાલ નેશી	૨૮૩
૨૨૪	નવલસીંગ ઉકાજી દામેશા	૨૬૧	૨૬૪	જગમયા ધર્મચરલાલ રાવળ	૨૮૩
૨૪	પુનલભાઈ નેરજતાભાઈ પટેલ	૨૬૧	૨૬૪	જીવાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૩
૨૪	રતીલાલ રણજોડલાલ વ્યાસ	૨૬૧	૨૬૪	નેરજતાભાઈ ખાડુભાઈ પટેલ	૨૮૩
૨૪	સિકંદરભાઈ અંખાભાઈ રાવળ	૨૬૧	૨૬૪	કિશોરરાય ગણુપતરામ ભટ્ટ	૨૮૩
૨૪	રમણીકલાલ ધર્મચરલાલ વ્યાસ	૨૬૧	૨૬૪	મણિશંકર હરિશંકર રાવળ	૨૮૩
૨૩૧	મુળજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૭૦	લાલજીભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૮૨
૨૩૨	જગનભાઈ દાળાભાઈ પ્રજાપત	૨૮૬	૨૭૦	રેવાશંકર વિઠ્ઠલદાસ પટેલ	૨૮૨
૨૩૨	નારણદાસ દરગોવનદાસ છેલા	૨૮૬	૨૭૦	શીવપ્રસાદ સુનીલાલ શુક્લ	૨૮૨
૨૩૨	રામચંદ ઇંદરભાણુ દવે	૨૮૬	૨૭૩	જયંતિલાલ મણીલાલ સાહ	૨૮૧
૨૩૨	શીવા નામુભાઈ પટેલ	૨૮૬	૨૭૩	શંકરભાઈ સોમાભાઈ વાળંદ	૨૮૧
૨૩૬	નટવરલાલ પ્રાણુશંકર નેશી	૨૮૮	૨૭૩	સમુદેવ ઓચ્છવલાલ ઉપાધ્યાય	૨૮૧
૨૩૬	પ્રાણુશંકર પુરગોતમ ગોર	૨૮૮	૨૭૬	ચંદુલાલ અરયલાલ શ્વહમદ	૨૮૦
૨૩૬	મુળસી શંકર પંચાસ	૨૮૮	૨૭૬	ગણુપતરામ બાપુજી પટેલ	૨૮૦
૨૩૬	તીંગાધી મુળજી ખિસ્તી	૨૮૮	૨૭૬	ગંગાભાઈ સામજીભાઈ	૨૮૦
૨૪૦	હોટાલાલ અંખાભાઈ પટેલ	૨૮૭		મકયાણા	
૨૪૦	ડાહ્યાભાઈ કેવળદાસ સાહ	૨૮૭	૨૭૬	હિમખાજી સોનાજી રાઠોડ	૨૮૦
૨૪૦	દાશીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૮૭	૨૭૬	જયનનાશંકર મંગારામ રાવળ	૨૮૦
૨૪૦	લાલજી ભીમજી રાઠોડ	૨૮૭	૨૭૬	લાલજી જીવાભાઈ પટેલ	૨૮૦
૨૪૦	કાંતિલાલ ડાહ્યાભાઈ સાહ	૨૮૭	૨૭૬	નટવરલાલ નેશીંગભાઈ ખારેડ	૨૮૦
૨૪૦	નટવરલાલ શંકરભાઈ મજાજી	૨૮૭	૨૭૬	રામા રણજોડ પંચાસ	૨૮૦
૨૪૦	સુરજરામ પ્રાણુશંકર ભટ્ટ	૨૮૭	૨૮૪	અમરીતલાલ મોતીલાલ સાહ	૨૭૬
૨૪૦	વલીભાઈ મુરજાઈ મેમણુ	૨૮૭	૨૮૪	જગજીવનદાસ હીરાચંદ સાહ	૨૭૬
૨૪૮	જગનલાલ ભુધરદાસ પટેલ	૨૮૬	૨૮૪	ગાણેકલાલ જીરાભાઈ સાહ	૨૭૬
૨૪૮	ડાહ્યાલાલ શંકરભાઈ વાની	૨૮૬	૨૮૪	ગોહનલાલ કરસનજી દેસાઈ	૨૭૬
૨૪૮	પ્રણુવંતલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી	૨૮૬	૨૮૪	મનીનકાન્ત તાપીશંકર પંડિત	૨૭૬

છોકરાઓ માટે લેવાગેલી વર્તીકયુલર કાનનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ૧૩૫

૨૮૪ શંકરલાલ લામ્બચંદ પાયદળ	૨૭૬ ૩૨૬ ઇનાલામ્બ સોમનાથ કડીઆ	૨૭૦
૨૮૪ વાડીલાલ મુળજીભાઈ રાઠોડ	૨૭૬ ૩૨૬ ડુંગર ગકન કોળી	૨૭૦
૨૮૫ નાનાલાલ મુળશંકર દવે	૨૭૮ ૩૨૬ મહુકાન્ત નટવરલાલ દાકર	૨૭૦
૨૮૫ પરસોત્તમ રેવાલામ્બ પટેલ	૨૭૮ ૩૨૬ મનસુખલાલ રામરાંકર	૨૭૦
૨૮૫ રામશંકર પ્રેમાશંકર જોશી	૨૭૮ ૩૨૬ અધ્યયુ	૨૭૦
૨૮૫ મુલેગાન જોરીઆ કિશિચન	૨૭૮ ૩૨૬ માલાજી કુળેરજી દાકરડા	૨૭૦
૨૮૫ પીટર બાલાભાઈ ધોળકીઆ	૨૭૭ ૩૨૬ માધાભાઈ મોહનલાલ પટેલ	૨૭૦
૨૮૬ અંબાલાલ, પુશ્પલભાઈ પટેલ	૨૭૬ ૩૨૬ રામશંકર આત્મારામ ત્રિપાડી	૨૭૦
૨૮૬ અંબાલાલ ગલાબદાસ પટેલ	૨૭૬ ૩૨૬ મોમાલાલ મગનલાલ શાહ	૨૭૦
૨૮૬ આદમભાઈ મીઠાભાઈ મનસુરી	૨૭૬ ૩૨૬ વાડીલાલ ગીરધરલાલ શાહ	૨૭૦
૨૮૬ અંબાભાઈ ગણેશરામ જોશી	૨૭૬ ૩૩૬ વિક્રમભાઈ મોહનભાઈ પટેલ	૨૭૦
૨૮૬ કાશીલાલ હીરાભાઈ પટેલ	૨૭૬ ૩૩૮ સનીએલ રામજીભાઈ	૨૬૬
૨૮૬ કૃષ્ણલાલ ત્રંબકલાલ વ્યાસ	૨૭૬ ૩૩૮ અશ્વત્થરાય અમૃતલાલ જોશી	૨૬૬
૨૮૬ મનસુખ લાલલાલ ગાંધી	૨૭૬ ૩૪૦ અર્પિલાલ જોશીલાલ રાવળ	૨૬૬
૨૮૬ મણિલાલ દેવચંદ મહેતા	૨૭૬ ૩૪૦ સુવજી મુળજી પટેલ	૨૬૬
૨૮૬ શંકર લવજીભાઈ પટેલ	૨૭૬ ૩૪૦ વિરસિલ મુળચંદ અદવ	૨૬૬
૩૦૫ ગોવિંદભાઈ જોશીરામ	૨૭૫ ૩૪૩ ગુડેભાઈ હિમરભાઈ મેમણ	૨૬૭
૩૦૫ પનસારા	૩૪૩ કૃષ્ણપ્રસાદ રેવાશંકર ત્રિવેદી	૨૬૭
૩૦૫ મુયર વિરચંદભાઈ પ્રિરતી	૨૭૫ ૩૪૩ મુકુદચંદ સુનીલાલ દવે	૨૬૭
૩૦૫ રતીલાલ કુલચંદ મોદી	૨૭૫ ૩૪૩ નીલાલ ચીમનાલાલ ધોળી	૨૬૭
૩૦૮ કોનજી ગગજીભાઈ જાલીઆ	૨૭૪ ૩૪૩ તકમલાલ બુધરભાઈ વાળંદ	૨૬૭
૩૦૮ મણિલાલ સોમાભાઈ પટેલ	૨૭૪ ૩૪૮ અર્પિલાલ કરણાશંકર વ્યાસ	૨૬૬
૩૦૮ શંકરાભાઈ મંગળભાઈ ધોળી	૨૭૪ ૩૪૮ નીરાભાઈ મોહનલાલ પટેલ	૨૬૬
૩૦૮ વલ્લભદાસ ભોગીલાલ શાહ	૨૭૪ ૩૫૦ સુનીલાલ ડાહ્યાભાઈ ધાંચી	૨૬૫
૩૧૨ વાસુદેવ હરગોવિંદ યાજ્ઞિક	૨૭૩ ૩૫૧ ભાનુશંકર નટવરલાલ ત્રિપાડી	૨૬૪
૩૧૨ મુરાદખાન નાથુજી ધાસરા	૨૭૩ ૩૫૧ દેવકરજી પુરુષોત્તમ પટેલ	૨૬૪
૩૧૨ શંકરલાલ પીતાબરદાસ પટેલ	૨૭૩ ૩૫૧ રામજીભાઈ નારણદાસ કુંભાર	૨૬૪
૩૧૫ સુનીલાલ આશાભાઈ પટેલ	૨૭૨ ૩૫૧ કોમીઆશંકર ફુલગિરામ ભટ્ટ	૨૬૪
૩૧૫ છોટામીઆં ચાંદમીઆં સૈયદ	૨૭૨ ૩૫૧ શિવદાન આલા લાવેર	૨૬૪
૩૧૫ દેવારનાથ ગોવિંદલાલ જોશી	૨૭૨ ૩૫૬ ચંદુલાલ પુત્રલાલ શાહ	૨૬૩
૩૧૫ મહમદભાઈ ચાંદભાઈ મનસુરી	૨૭૨ ૩૫૬ જગદીશ સીવરામ પટેલ	૨૬૩
૩૧૫ નટવરલાલ મણિલાલ પ્રભાત	૨૭૨ ૩૫૬ જોશીલાલ કાશીરામ ત્રિવેદી	૨૬૩
૩૧૫ પુરુષોત્તમ મથુરભાઈ પટેલ	૨૭૨ ૩૫૬ જોતશી ડાસાભાઈ શાહ	૨૬૩
૩૧૫ શીવશંકર બાલાશંકર ત્રવાડી	૨૭૨ ૩૫૬ રતીલાલ મોહનલાલ પ્રભાત	૨૬૩
૩૨૨ ભોગીલાલ મથુરદાસ શાહ	૨૭૧ ૩૫૬ સોમાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૬૩
૩૨૨ નનામા ધનજી હંકારા	૨૭૧ ૩૫૬ ચારિલાલ હગનલાલ ત્રિપાડી	૨૬૩
૩૨૨ રતીલાલ જોશીલાલ-દેશાઈ	૨૭૧ ૩૬૩ અમરીતલાલ અમુલજી શાહ	૨૬૨
૩૨૨ સાંકળાભાઈ કાળાભાઈ હનુમ	૨૭૧ ૩૬૩ જોશીલાલ ભેમચંદ શાહ	૨૬૨
૩૨૬ સાલચંદ દસરજીલાલ બારોટ	૨૭૦ ૩૬૩ કનૈયાલાલ મણિલાલ મહેતા	૨૬૨
૩૨૬ અગવાનદાસ પુત્રલાલ પટેલ	૨૭૦ ૩૬૩ કુળેરજી માલાજી રાઠોડ	૨૬૨

૩૬૨ મુળચંદ મોહનલાલ પટેલ	૨૬૨ ૪૦૪ ફુલીચંદ હામરીલાલ તંબોળ	૨૫૧
૩૬૩ મોહનલાલ પુંગલાલ શાહ	૨૬૨ ૪૦૪ હરિપ્રસાદ જટાચંકર શુક્લ	૨૫૧
૩૬૪ રેવાશંકર તુળમરામ પંડ્યા	૨૬૨ ૪૦૪ મગનલાલ શીવરામ રાધેશ્યા	૨૫૧
૩૭૦ માણુભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૧ ૪૦૪ મણિલાલ સુનીલાલ પટેલ	૨૫૧
૩૭૦ હમ્મરભાઈ માધવલાલ પટેલ	૨૬૧ ૪૦૪ નર્મદાશંકર સુનીલાલ પંડ્યા	૨૫૧
૩૭૨ અલીભાઈ નથુભાઈ મનસુરી	૨૬૦ ૪૦૪ સોમાલાલ મુળશ્યામ વાળંદ	૨૫૧
૩૭૨ દ્વીરચંદ ધનશ મુરતી	૨૬૦ ૪૧૧ ધનરામ મથુરદાસ પરીખ	૨૫૦
૩૭૨ મનુભાઈ હોટાલાલ દવે	૨૬૦ ૪૧૧ મુકુંદલાલ માણુલાલ વ્યાસ	૨૫૦
૩૭૨ નવલશંકર દયાશંકર પંડ્યા	૨૬૦ ૪૧૧ નંદવરલાલ ભાણુભાઈ નંદાણી	૨૫૦
૩૭૬ અંબાલાલ પુંગભાઈ પટેલ	૨૫૯ ૪૧૧ રતીલાલ નાયાભાઈ પટેલ	૨૫૦
૩૭૬ હમ્મરભાઈ મોતીભાઈ દેસાઈ	૨૫૯ ૪૧૧ શિવાભાઈ કેવળભાઈ પટેલ	૨૫૦
૩૭૬ હેમચંદ બગલભાઈ ગાંધીભાઈ	૨૫૯ ૪૧૬ અંબાલાલ ગીરીશંકર રાવળ	૨૪૯
૩૭૬ નંદવરલાલ નારણલાલ વ્યાસ	૨૫૯ ૪૧૬ રસિકલાલ નારણલાલ દવે	૨૪૯
૩૭૬ પુંગલાલ શીવરામ રાવળ	૨૫૯ ૪૧૮ આદ્યારામ પુંગભાઈ પટેલ	૨૪૮
૩૮૧ મળદેવભાઈ રવજીભાઈ ખીડેલ	૨૫૮ ૪૧૮ અમૃતિલાલ મંગળદાસ	૨૪૮
૩૮૧ હરિલાલ પોચાભાઈ મહેતા	૨૫૮	અક્ષમદ
૩૮૧ મોહનલાલ ગીરધરદાસ પટેલ	૨૫૮ ૪૧૮ તખતચંગ કુબેરચંગ મકવાણા	૨૪૮
૩૮૪ કેશવલાલ જોડાલાલ પ્રમખતિ	૨૫૭ ૪૨૧ અમથાલાલ ઝવેરદાસ જોશી	૨૪૭
૩૮૪ નારણભાઈ હમીરભાઈ કડીયા	૨૫૭ ૪૨૧ વિણાભાઈ અમીચંદભાઈ પટેલ	૨૪૭
૩૮૬ આપાલાલ મજલાલ ત્રવાડી	૨૫૬ ૪૨૩ ભગવાન ખોડા અમલાડીયા	૨૪૬
૩૮૬ હીમતલાલ શવરામ રાવળ	૨૫૬ ૪૨૪ મનુભાઈ મહતલાલ પરીખ	૨૪૫
૩૮૬ કાર્તિકલાલ જગનલાલ શાહ	૨૫૬ ૪૨૪ રામચંદ્ર રેવાશંકર રાવળ	૨૪૫
૩૮૬ નરોત્તમ મુલાખચંદ મોહ	૨૫૬ ૪૨૪ શકરાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૪૫
૩૯૦ અંબાલાલ મોહનલાલ દક્કર	૨૫૫ ૪૨૭ પરસોત્તમ રતીલાલ પરીખ	૨૪૪
૩૯૦ ગોવિંદલાલ નારણભાઈ દવે	૨૫૫ ૪૨૭ રહેમાન અબ્દુલ મનસુરી	૨૪૪
૩૯૦ મથુરદાર અવચલદાસ પટેલ	૨૫૫ ૪૨૯ બીખાલાલ ભગવાનદાસ રાવળ	૨૪૪
૩૯૦ વિશ્વાસ ડાલાભાઈ મેકવાણુ	૨૫૫ ૪૩૦ ભલાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૪૨
૪૯૪ દલાશ કાશી પટેલ	૨૫૪ ૪૩૦ જનાભાઈ રેવાભાઈ પદવીયા	૨૪૨
૪૯૪ રમુભાઈ ચામળભાઈ ડાબી	૨૫૪ ૪૩૦ નંદવરલાલ હમ્મરલાલ વ્યાસ	૨૪૨
૪૯૪ સોમનાથ દેવશંકર જાની	૨૫૪ ૪૩૩ અલરમ બીખાભાઈ મીર	૨૪૧
૪૯૭ કાર્તિકલાલ ભુરાભાઈ મંધવી	૨૫૪ ૪૩૩ મુલામદુસેન ચંદુભાઈ મોમીન	૨૪૧
૪૯૭ નરમોરામ જગનલાલ રાવળ	૨૫૩ ૪૩૩ માણિકલાલ મથુપતરામ	૨૪૧
૪૯૭ રમણલાલ શ્યામજીલાલ શાંતિ	૨૫૩	દિવેદી
૪૦૦ શ્યામાઈ તળસીભાઈ પટેલ	૨૫૨ ૪૩૬ જળદેવજી કાળિદાસજી વૈશ્ય	૨૪૦
૪૦૦ જાનાભાઈ ભોમભાઈ પરમાર	૨૫૨ ૪૩૬ શકરાજ જેજીજી પરમાર	૨૪૦
૪૦૦ મુળશંકર હરિશંકર ત્રિવેદી	૨૫૨ ૪૩૮ દલસુખરામ હમ્મરલાલ આચાર્ય	૨૩૯
૪૦૦ ઉરમાનમીયાં અમીરમીયાં રાઠોડ	૨૫૨ ૪૩૮ જગન્નાથ જોડાલાલ જોશી	૨૩૯
૪૦૪ બળવંતચંગ ગોખરચંગ સોલંકી	૨૫૧ ૪૩૮ રામચંદ્ર લખુભાઈ ગડવી	૨૩૯
	૪૪૨ ચેલા નાથુ દગ્ગમ	૨૩૮

૪૪૨	માધાભાઈ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૩૮
૪૪૨	પરભુદાસ ચૌભણદાસ કક્કસાણીઆ	૨૩૮
૪૪૨	સોમાભાઈ ગોળારભાઈ પટેલ	૨૩૮
૪૪૨	શીવશંકર મોતીરામ તપોધન	૨૩૮
૪૪૭	જમદેવપ્રસાદ ખુશાલદાસ ભટ્ટ	૨૩૬
૪૪૮	હીમતલાલ જગનલાલ દક્કર	૨૩૫
૪૪૮	રામચંદ્ર મોહનલાલ બડાવાલા	૨૩૫
૪૫૦	શંકરભાઈ રામદાસ પટેલ	૨૩૪
૪૫૧	કાંતિલાલ મણિલાલ અજમેરા	૨૩૩
૪૫૨	લાણાજી તુળસી ખિસ્તી	૨૩૨
૪૫૨	પ્રહલાદ સોમનાથ રાવળ	૨૩૨
૪૫૪	રમણલાલ નારણભાઈ પટેલ	૨૩૧
૪૫૫	ખામુલાલ સતીલાલ ભટ્ટ	૨૩૦
૪૫૬	જેઠા કાળા સેથવા	૨૨૯
૪૫૭	મનુભાઈ બેચરલાઈ પટેલ	૨૨૭
૪૫૮	શંકરલાલ મુળચંદદાસ તપોધન	૨૨૫

બેતીવાડી બાયસકોર્સ

૧	કાલાભાઈ જગનલાલ પટેલ	૧૦૪
૨	મોગીલાલ ત્રિભોવનદાસ ભટ્ટ	૩૯૪
૩	મુલાભાઈ કાશીલાલ પટેલ	૩૮૯
૪	ગંગારામ જોષીતારામ પટેલ	૩૮૦
૫	અક્ષયરાખા મુસેભાઈ કડીવાલા	૩૬૬
૬	જેઠુભાઈ રણમલસંગ ઝાલા	૩૩૩
૭	રતીલાલ મણિલાલ પટેલ	૩૦૨
૮	ત્રિકમલાલ સરદારસીંગ ખારોટ	૩૦૧

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧	રહીમભાઈ કાસમભાઈ શેખ	૩૨૫
૨	અખ્તુરસીદ નુરમહમદ મોમીન	૨૯૯
૩	અખ્તુરસાલમ યાસીનસાહેબ ચૌધરી	૨૯૭
૪	રસુલખાન નુરમહમદ મોમીન	૨૮૮
૫	અખ્તુરસીદ અખ્તુરરહીમ શેખ	૨૬૩
૬	સદરહીન અહમદખાન શેખ	૨૫૬
૭	અમીરજાહ હરીજુદજાહ શેખ	૨૪૫

૮	ગદીમુજમાન ઉર્દુ અહમદભાઈ	૨૨૯
	મહમદભાઈ શેખ	
૯	કાસમઅલી નાદરઅલી ખુખારી	૨૨૭
૧૦	અલાખજી અહમદજી શેખ	૨૨૫
૧૧	ઈસ્માઈલખાન હુસેનખાન પટ્ટાણી	૨૨૧

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧	રસુલખાન લાલખાન દાકોર	૪૦૭
૨	નુરખાન અહમદઅલી શેખ	૩૭૬
૩	ઈસ્માઈલ અલીભાઈ જ્યેષ્ઠ	૩૭૧
૪	ગીલનખાન મહમદખાન પટ્ટાણી	૩૬૯
૫	સૈયદ મહમદ મુલામશાખાન ખુખારી	૩૩૮
૬	આદમ ખાનજી ભોંસરીઆ	૩૨૯
૭	ઉસ્માન રસુલભાઈ ધાંતી	૩૨૭
૮	અહમદ અલીભાઈ બેલીમ	૩૦૩
૯	નાથુખાન જવાબીયા સૈયદ	૨૯૯
૧૦	યુસુફ અખ્તુલકતીફ ખલાક	૨૯૮
૧૧	કિમરખાન સરમાસખાન પટ્ટાણી	૨૮૫
૧૨	મુલાખખાન કિમરાવખાન પટ્ટાણી	૨૮૧
૧૩	યાકુબ આદમભાઈ ખારેજીઆ	૨૭૮
૧૪	અખ્તુલકરીમ વલીમહમદ મુલતાની	૨૭૬
૧૫	કિમરાવખાન મુલાખખાન પટ્ટાણી	૨૭૧

૧૬	મેહમુદ બહાદર મલેક	૨૬૮
૧૭	આપજીરાજ કમુખાન મલેક	૨૬૫
૧૮	અલીખાન પીરખાન જગાદાર	૨૬૧
૧૯	મુસાભાઈ રસુલભાઈ મેધરેજ	૨૫૪
૨૦	કરમખાન મોહનજીખાન પટ્ટાણી	૨૪૮

નહિયાત સેન્ટર

૧	વાસુદેવ મગનલાલ પરીખ	૪૬૨
૨	જયંતિલાલ મગનલાલ પટેલ	૪૫૦
૩	જીવજીલાલ સુનીલાલ ખારોટ	૪૩૭
૪	રૂઝનાયકાઈ લાખલાલભાઈ ખારોટ	૪૨૮

૧૫૦	કેતેસીંગ મોતીભાઈ સોલંકી	૨૬૬	૧૭૦	પુરુષોત્તમ વહાલાભાઈ પટેલ	૨૬૦
૧૫૦	ધીરેશભાઈ હકમાણ સુથાર	૨૬૬	૧૭૧	યાદુજી દામોદર કૈથોલિક	૨૬૯
૧૫૦	બીખાભાઈ નારણદાસ ઠક્કર	૨૬૬	૧૭૧	ભાઈલાલ ઝવેરભાઈ ખીન	૨૬૯
૧૫૪	અંબાલાલ કાશીભાઈ ખીન	૨૬૫		ઉકાજભાઈ પટેલ	
	તળસીભાઈ પટેલ	૧૭૧	લલુભાઈ કાળિદાસ પટેલ	૨૬૯	
૧૫૪	હીરાલાલ અંબાલાલ પટેલ	૨૬૫	૧૭૧	મુળજીભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૬૯
૧૫૪	મંગળભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૬૫	૧૭૧	પુરુષોત્તમ મહીજીભાઈ પટેલ	૨૬૯
	બંકારભાઈ પટેલ	૧૭૧	રોજીભાઈ નાગરભાઈ પટેલ	૨૬૯	
૧૫૭	રમણલાલ શિવજીલાલ કલાલ	૨૬૪	૧૭૧	ઉમેદભાઈ રવનદાસ પટેલ	૨૬૯
૧૫૭	શંકરભાઈ લલુભાઈ પટેલ	૨૬૪	૧૭૧	સિકંદરખાન ફઝલખાન પદાણ	૨૬૯
૧૫૯	પસખાલ પાઉલ કૈથોલિક	૨૬૩	૧૭૬	પીટર મુળજીભાઈ કૈથોલિક	૨૬૮
૧૫૯	લાલજી છોટાલાલ પટેલ	૨૬૩	૧૭૬	આદિતીલાલ કેશવલાલ	૨૬૮
૧૫૯	પુરુષોત્તમ રવનદાસ પટેલ	૨૬૩		કામીઆ	
૧૫૯	મનુભાઈ ગીરનંદશંકર વ્યાસ	૨૬૩	૧૭૬	અંબાલાલ રણછોડભાઈ ખીન	૨૬૮
૧૬૩	જશવંતલાલ છોટાલાલ લાટ	૨૬૨		લાઈલાલભાઈ પટેલ	
૧૬૩	હરિસિંહ સામતસિંહ ચોડાણ	૨૬૨	૧૭૬	છોટાભાઈ દીશાભાઈ પટેલ	૨૬૮
૧૬૩	અળવંતરાય બાપુલાલ પટેલ	૨૬૨	૧૭૬	છોટાભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ	૨૬૮
૧૬૩	છોટાભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૮૪	સુચરણ દેવદાસ શિરતી	૨૬૭
૧૬૩	કુબેરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૮૪	સાંતાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૬૭
૧૬૮	આશીર્વાદ લીંગા શિરતી	૨૬૧			
૧૬૮	ભાઈલાલ સોમાભાઈ પંડ્યા	૨૬૧		અપૂર્ણ	

કેળવણીઆતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલો

ભરતચંડનો ઇતિહાસ-સાર

લેખક :- લલિતાશંકર લાલશંકર વ્યાસ,

હૈદરાબાદ, સર જ. જી ઇંગ્લિશ સ્કૂલ; સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, વનિતાવિશ્રામ, મુરત.

આ પુસ્તક એંગ્લો વર્નાક્યુલર પહેલા, ખીજ અને ત્રીજા ધોરણ માટે, તેમજ શુજરાતી પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણ માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવી રીતે તૈયાર કરેલું છે. તેમાં ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું વાર્તારૂપ વિવરણ દુંકાર્માં કરેલું છે, તેમ જતાં અગત્યની હકીકત વિસ્તારપૂર્વક આવી જાય છે. ૧૨ નકશા અને ૫૬ ચિત્રોથી વિષયને વધુ રસમય બનાવ્યો છે. મુદ્રાવેલી આવૃત્તિ : ૧૯૩૬. પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૩૦૪. [કિંમત ૧૩ આના.]

સોલ એજન્ટસ : કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ,
બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ, નાણાવટ, મુરત.

!! શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ !!

હવે પરીક્ષાઓ થશે અને નવા વર્ગો ચલશે. તે વખતે તમારી શાળાઓ માટે ચલાવવાનાં પુસ્તકોનો નિર્ણય કરતાં નીચેનાં પુસ્તકો જરૂર જુઓ. જે શાળાઓ ચલાવે છે તેમને ધણાં ગમ્યાં છે. તમને પણ જરૂર ગમશે. બધાં નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે છે અને સુંદર છતાં કિંમતમાં સસ્તાં છે. વળી મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાઓ અને પશ્ચિમ દિંદ એજન્સિએ ધણાંખરાંને પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

છોકરાઓ માટે

કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો

[બાળથી ત્રીજા સુધી]

[૧૦ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૬-૦]

અનડા ગણિત ધોરણ છુંડું

રૂ. ૦-૫-૦

અનડા નામું ભાગ બીજો

[દુકાનનો હિસાબ, રૂ. ૦-૪-૦]

છોકરીઓ માટે

કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું

[ત્રી. આ. રૂ. ૦-૪-૬]

કન્યાગણિત ભાગ બીજો

[ચોથા ધોરણથી વ. કા. સુધી]

[૭મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧૦-૦]

કોલેજ અંગ્રગણિત

[બી. આ. રૂ. ૦-૮-૦]

છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે

કુમારગણિત ધોરણ પહેલું, રૂ. ૦-૧-૩

કુમારગણિત ધોરણ બીજું, રૂ. ૦-૪-૦

કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું, રૂ. ૦-૪-૦

કુમારગણિત ભાગ પહેલો ગ [બાળથી ત્રીજું રૂ. ૦-૭-૦]

અનડા ભૂમિતિ ભાગ પહેલો [બાળથી ત્રીજું, રૂ. ૦-૨-૦]

અનડા ભૂમિતિ ભાગ બીજો [ચોથું ને પાંચમું, રૂ. ૦-૨-૦]

આદારપરિચય ને માપકરણ [બાળથી છુંડું, પ. દિ. રૂ. ૦-૩-૦]

અનડા નામું ભાગ પહેલો [ઘરનો હિસાબ, ત્રી. આ. રૂ. ૦-૩-૦]

સરલ બાળપોથી રૂ. ૦-૧-૦ આદર્શ બાળપોથી ૦-૧-૦

ટીપ—સામઠી નકલોમાં સાઈ કમિશન તથા ખીજી ઘણી અનુકૂળતા. નમુના મંગાવનારે કિંમત જોટલી પોસ્ટની ટિકિટો ખીડવી. અમારી બૂકડીયામાં બીજાં પુસ્તકો પણ કિફાયતભાવે મળશે. ભાવ મંગાવો રતનશી પુ. અનડા

ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ

અનડા બૂક ડીપો

૭૨૩, ઢાલગરવાડ, અમદાવાદ

ગુજરાતીમાં વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો

લેખક ઠાકોરલાલ શ્રીધરરાય ઠાકોર

બી. એ. બી. એસ. સી.

(૧) ભૌતિકશાસ્ત્રનું પાઠ્યપુસ્તક

પાનાં ૫૦૦ પ્લેટ ૩૦૦, ૧૬ આર્ટ્સ ચિત્રો ૧ ત્રિરંગી પ્લેટ

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

(૨) રસાયનશાસ્ત્રનું પાઠ્યપુસ્તક

કિંમત ૦-૧૨-૦

(૩) વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

(સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી મંજૂર થયેલું)

પાનાં-૧૭૬ પ્લેટ-૧૦૦, ૮-આર્ટ્સ ચિત્રો ૧ ત્રિરંગી પ્લેટ

કિંમત રૂ. ૦-૧૦-૦

આ પુસ્તક શરૂઆતના ધોરણોમાં શીખવવામાં આવે તે ભૌતિક અને રસાયનશાસ્ત્રનો પાયો સંગ્રહિત થાય.

આ ઉપરાંત-કર્તા A Text Book of Physics, A Text Book of Chemistry, Laboratory Note Books વગેરે લખ્યાં છે.

મળવાનું રથળ,

બાળશોધીદ કૂબેરદાસની કંપની પ્રુકસેલર્સ,

મજુદરવાળા-અમદાવાદ.

ગુજર્ ઈલાકાના કેળવણીખાતાએ અને પશ્ચિમ હિંદ એજન્સીએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલી

ભૂમિતિ ભાગ ૧લો

લેખક : પી. સી. શાહ બી. એ.

પ્રોપ્રાયટરી હાઇસ્કૂલ-અમદાવાદ

અનુવાદક : એ. આર. સૈયદ

બી. એસ. સી. બી. ટી.

કિંમત ૦-૧૦-૦

મુ. મર્સ હાઇસ્કૂલ-અમદાવાદ

ચાલુ કોર્સ મુજબ સરળ અને સારી ભાષાનું આ એક જ પુસ્તક.

દીવેદીઆ એન્ડ સન્સ,

પ્રુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ,

પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીદવા માટે
મંજુર થએલું

ખાળ પખવાડિક

ગિલ્લુવાઈના અભિપ્રાય

“ આ તો સૌ કરતાં ચડિયાતું છે. એ લોઈ ને ગધાને સુધરવું પડશે, ”
વાં લવાં. રૂપિયા પાંચ ૨૦ ખં સાથે.
શાળાઓને નમૂનો મોકલ.

ચાલો ભજવીએ : ભાગ ૧ થી ૧૦. મેળાવડાઓ માટે
તમારે લોઈ શેજ લોઈ શે. આખા સટના
રૂપિયા પાંચ, ટપાલ ખર્ચ લુફ.

ગાંડીવ ખાલોઘાનમાલા

નાં અડસદ પુખ્તો બંદાર પડ્યાં છે ને છનાગ, લાયકેરી માટે મંજુર
થએલાં છે. સસ્તાં, સુંદર, સચિત્ર, સુખોદક. યાદી માટે આગલાં
શાળાપત્ર લુઓ આવવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગા લેા.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

[એપ્રિલ સને ૧૯૩૭]

પુસ્તક ૭૬
અંક ૪

Registered
No. B. 43

શાળાખ્યા

વજી
એચ. ડી. ઘોઘારી, બી.એ., એસ. ડી. સી. ડી.

પૃ. ૭૬]

એપ્રિલ સને ૧૯૩૭

[અંક ૪]

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ બુદ્ધિમાપન (ખાનસિક શક્તિઓની કસોટી)	...	૧૪૧
૨ તમે કેટલા બાહોશ શિક્ષક છો ?	...	૧૪૫
૩ શિશુશિક્ષણશાળા	...	૧૪૬
૪ અમારું આનંદપર્ચટન	...	૧૪૮
૫ બુદ્ધિમાપન કેળવણીમાં સ્થાન	...	૧૫૨
૬ શારીરિક કેળવણી	...	૧૫૮
૭ કિન્નર ગતિ વિશે કંઈક	...	૧૬૦
૮ અવનસિદ્ધિ	...	૧૬૩
૯ ટ્રેનિંગ મેન્ટાલિટી માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ	...	૧૬૬
૧૦ ધોરણ ચોથું (ચિત્રકામ)	...	૧૭૪
૧૧ મુંબઈ છલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	...	૧૭૮
૧૨ પાંડ્યપુસ્તક, ઇનામ, અને લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	...	૧૭૯
૧૩ છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકયુક્ત કામના પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ	...	૧૮૫
૧૪ ઇનામ પત્રક	...	૧૮૬
૧૫ ખાનગી ગૃહસ્થાપના	...	૯

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી, બી.એ., એસ. ટી. સી. ડી.
હેડમાસ્ટર પ્રે. શા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પા. "ડાયરક્ટ ન્યુનિટી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રીન્ટ થેવીદાર છબલાલે બાપુ.
સલામત રોડ—અમદાવાદ.

મ્યુ. બાઈ ગુલાબખાઈ

સેંટ્રલ ગુજરાતી કન્યાશાળા, મુંબઈ નં. ૨,

તા.....૧૯૩૩

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૬]

એપ્રિલ ૧૯૩૭

[અંક ૪

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ મૂલ્ય જોઈતું વહેતું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

બુદ્ધિમાપન

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૦૩ થી ચાલુ)

કહો ઉમરે બુદ્ધિ પરિપક્વ દયાએ પહોંચે છે એ મુંબઈ વાદવિવાદ માનસશાસ્ત્રીઓ માટે રહેલા દર્દીઓ. આપણું કામ મુખ્યત્વે વિદ્યાર્થીઓ બુદ્ધિમાં જે આંતરિક તકવતો સાથે શાળામાં આવે તેની સાથે છે. આ તકવત મુંબઈ નિષ્ણાત માનસશાસ્ત્રી તરફથી શિક્ષકને કંઈ અતિપાદનની જરૂર નથી. તેમાંના ધણીખરા લુદ્ધ લુદ્ધ દરજ્જાની દમાતી ગણતા હોય છે અને શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને તેમનું ચોક્કસમાન આપવા માટેની કુચળતા તેમણે મેળવેલી હોય છે. વર્ગના જે વિદ્યાર્થીઓને તેઓ સારી રીતે આગમતા હોય છે તેમને બુદ્ધિના પ્રમાણમાં ગોણવાની મુશ્કેલી થોડાક જ શિક્ષકોને નડે છે. લગભગ સરળ બુદ્ધિના બાળકો વચ્ચેના તકવત માટે થોડા શંકાસ્પી પ્રશ્નો ઉદ્ભવે, પણ ઠપ છોડાનાં એક વર્ગના પાંચ પાંચ છોડાના સાત લુધ પાડવાનો હોય જેમાં દરેક લુધ જીગ કરતાં બુદ્ધિમાં કંઈક ઉતરતું હોય તે તેમાં થોડા જ શિક્ષકોને ધણા ભાગે ખોટું રહે જવાનો સંભવ છે. જ્યારે માનસશાસ્ત્રી આગળ આવીને બુદ્ધિની કસોટી મારેતું વધુ

ચોક્કસ સાધન પૂરું પાડવાની ઇચ્છા ધરાવે ત્યારે તેને માન્ય કરવામાં શિક્ષકો અંદર અંદર બિન્ન મત ધરાવશે.

શિક્ષકોનો નાનો વર્ગ ઘણી શંકાસ્પદ વસ્તુ ધરાવશે. તેઓ રજુ કરવામાં આવેલી કસોટી તરફ પૂર્ણ અણવિશ્વાસની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને વધતા ઝોજા વિદ્વાન માનસશાસ્ત્રીઓ કે જેમને માનસશાસ્ત્રનું ગ્હન હોય પણ શાળાઓ વિષે જેઓ ખરેખર કંઈજ જાણતા નથી તેમની શોધ તે તરીકે ગણી હાટે છે. તેઓ સામાન્ય રીતે બાળકો વિષે જાણતા હોય પણ જે બાળકો માટે ધંધાદારી શિક્ષકો જવાબદાર છે તેમને વિષે ખાસ નિશ્ચયપૂર્વક કંઈજ જાણતા નથી હોતા. એવા શિક્ષકોને એમ લાગે છે કે આવા શાસ્ત્રીય કસોટી કરનારાઓ ખરા જીવનનાં કાર્યોથી તદ્દન અલગ રહે છે અને સિદ્ધાંત રૂપી પડછાયાઓમાજ રચ્યાપચ્યા રહે છે.

બીજા એક નાનો વર્ગ વિશ્વાસુ શિક્ષકોનો બનેલો હોય છે, કે જે કસોટીએ ચકાવવામાં આવેલાં બાળકો માટે કંઈપણ અંગત જવાબદારી સિવાયના લોકો તરફથી બાલ કસોટીની સૂચનાને કાંઈપણ જાતની તપાસ વગર ખુશીથી વધાવી લે છે. આવા શિક્ષકોની નજરમાં નવી કસોટીઓમાં લગભગ કંઈકે જનકુ જેવું લાગે છે. તેઓ આ કસોટીઓને શુભ અને વિશદ-થી પર પદ્ધતિઓનો સમાવેશ કરનારી અને જેનાં પરિણામો વિશે શંકા ધરાવી શકાય નહિ એવી માન્યપૂર્વક દૃષ્ટિથી નિહાળે છે. પોતાના દરેક વિદ્યાર્થીની આત્મિક શક્તિઓનો સત્તાવાહી હેતુલ ગળવાથી એક પ્રમાણિક અને મહેનતુ પણ બહુ હોશિયાર નહિ એવા શિક્ષકને દિલાસો મળે એ સમજવું સહેલું છે, કારણ કે આવી વિગત પરીક્ષાના વખતમાં મુશ્કેલીમાં બહાનું રજુ કરવા માટે અને ઘણીજ તાત્કાલિક મદદ માટે ઉપયોગી થઈ પડે. ખરેખર આવી પ્રાયમિક કસોટીઓનું પરિણામ હંમેશાં તેમની તરફેણમાં આવશે એવી આશા આ વિશ્વાસુ શિક્ષકો સખતા નથી. એકાદ વિદ્યાર્થી ઘણા ઉંચા બુદ્ધિલાગવાળો હોય અને તે છતાં પરીક્ષા વખતે ખરાબ દેખાઈ રજુ કરે. શાળાના વર્ષ દરમિયાન જરૂરી સત્તાનો ઉપયોગ તેમને કરવા દેવામાં આવે ત્યાંસુધી પ્રમાણિક શિક્ષકો આવા દાખલાઓમાં જવાબદારીમાંથી છટકા જવા ઇચ્છતા નથી. વિદ્યાર્થીમાં જરૂરી બુદ્ધિ છે એવી ખાતરી મળતાં ઘણા શિક્ષકોને સારાં પરિણામો લાવવાનો વિશ્વાસ હોય છે. ખાસ મંદ બાળકોની હાજરી શિક્ષકોને દુઃખદાયી નીવડે છે, જેમ મોટી ખરાબ ચર્મને ધિક્કારે છે તેમ ઘણા શિક્ષકો મંદ બાળકોને ધંધા તરીકે પસંદ કરતા નથી, કારણકે આવા હલકા સાહિત્યમાંથી તેઓ જે કંઈ બનાવી શકે તે

પ્રમાણે તેઓ અઠ ઉતર કરે છે. બુદ્ધિમાન બાળકોની બાબતમાં સારાં પરિણામો ન લાવવા માટે શિક્ષકને કંપકો મળે એ વાજબી છે, પરંતુ બીજાઓને માટે તો તે કહી શકે કે મૂર્ખાઈ આગળ દેવો પણ અશક્ત બને છે. આવી બાબતમાં કુદરતી મંદતાના પ્રમાણમાં કંઈ પ્રગતિ થઈ છે કે કેમ તે પ્રમાણે વિવેકી તપાસણીઅમલદારો તપાસ કરી શકે, પરંતુ આવા અમલદારો બહુજ થોડા હોય છે અને શિક્ષક આવા સ્વીકારાએલા બુદ્ધિભાગને ખુશીથી માન્ય રાખે અને જે વાલી અને બીજાઓ જે રસ ધરાવતા હોય તેમને ખાતરી આપે કે અમુક બાળકોની શક્તિઓનો નિર્ણય નીચા ધોરણે થવો જોઈએ.

ઘણો મોટો વર્ગ વિશ્વાસ કે અણુવિશ્વાસ બેમાંથી એકે વર્ગનો નથી તેઓ માનસશાસ્ત્રી જે કંઈ મદદ કરે તે સ્વીકારવાને રાજી હોય છે, પણ તેઓ તેમના પોતાના ધોરણે કસોટીની કસોટી કરવાનો હક કાયમ રાખવા માગે છે. તેનાં પરિણામો તેમના અનુભવ સાથે ક્યાંસુધી બંધબેસતાં આવે છે તે જાણવા તેઓ ઇચ્છે છે. નવી કસોટીઓ જુની પરીક્ષાઓથી ખાસ કરીને કંઈ બાબતોમાં જુદી પડે છે તે જાણવા તેઓ ઇચ્છે છે.

ઘણા શિક્ષકો પરીક્ષાનું જાણે રૂઝા એકે દુકું અને વધુ વિશ્વાસપાત્ર સ્વરૂપ હોય એમ માનસિક કસોટીઓ વિશે વાત કરે છે. સામાન્ય પરીક્ષાઓ બુદ્ધિની કસોટી માટેના વિશ્વાસપાત્ર સાધન તરીકે યોગ્ય નથી એ તો અનુભવી શિક્ષકો કબૂલ કરે છે. અનુભવથી સામાન્ય રીતે જણાય છે કે વધુ બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં ઉત્તમ રીતે સફળ નીવડે છે; પણ ઘણા અને સંતોષકારી અપવાદો પણ જણાય છે. ઘણા શક્તિમાન વિદ્યાર્થીઓ પણ હોય છે, જે પરીક્ષા આપનાર તરીકે નિષ્ફળ નીવડે છે અને મંદ મહેનતુઓ તેઓની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં પરીક્ષામાં ઉંચાં પરિણામો મેળવે છે. પરીક્ષાની શક્તિની શોધ તરીકેના વ્યાપારને બદનામી આપનારા અકરમાતો પણ હોય છે. તપાસ કરતાં આ અકરમાતો લગભગ હમેશા વિષય સાથે સંબંધ ધરાવનારા હોય છે. પ્રશ્નપત્રમાં જે કામ કરવાનું સોંપવામાં આવેલ હોય છે તેનો અમુક ભાગ ઉમેદવારે વખતે તૈયાર કરેલો હોય કે ન પણ હોય.

અનુભવી શિક્ષક સામાન્ય રીતે એટલું તો ખુશીથી કબૂલ કરે છે કે પરીક્ષા અને બુદ્ધિની કસોટી વચ્ચેનો વ્યવહાર તદ્દાવત એ છે કે પહેલી પ્રાપ્તજ્ઞાનની આંદણી માટેનું સાધન છે, જ્યારે બીજી શક્તિનું માપ લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. શિક્ષણના વિષયનો બુદ્ધિની કસોટીમાં

ખીલકુલ પ્રવેશ થતો નથી. ખરી રીતે આપણે જાણીએ છીએ કે કસોટીએ તૈયાર કરવામાં શાળામાં પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલી બાબતો ઉપર જે આધાર રાખતી હોય એવી વિગતો કાઢી નાખવાને પુરતો પ્રયાત્ન કરવામાં આવે છે.

હવે એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શક્તિને પ્રાપ્ત બાબતોથી તદ્દન જુદી પાડી શકીએ કે કેમ ? શરૂઆત માટે તદ્દન શક્તિનીજ કસોટી અસંભવિત છે એ આપણે કબૂલ કરવું પડશે. કોઈ પણ કસોટીનો ઉપયોગ કરીએ તોમાં એક કે બીજા વિષયનો ઉપયોગ કરવોજ જોઈએ. વ્યવહારમાં પરીક્ષા માટેના તમામ વ્યક્તિઓના માનસિક સંપ્રદાને સામાન્ય હોય એવી બાબતો પસંદ કરવાથી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. કસોટી કરનારને ખાતરી આવે કે જેમની કસોટી કરવાની છે તેમને કસોટીના વિષયોનું એકજ જાતનું જ્ઞાન છે તો વ્યવહાર કાર્યો માટે પરિણામોમાં એક સરખું સામાન્ય ધોરણ તે રાખી શકે. પરંતુ વ્યવહાર ઉપયોગમાં એવું માલમ પડે છે કે પહેલાના અમુક અનુભવને લઈને અને પ્રકૃતિ અને સ્વભાવની અમુક ખાસિયતોને લીધે એકજ જાતના જ્ઞાનની જુદાં જુદાં 'મન ઉપર' જુદી જુદી અસર થાય છે. દાખલા તરીકે, એમ જણાવવામાં આવેલ છે કે અમેરિકન લસ્કર માટેની ભાષાવિષયક કસોટી-એમાં આદમાંથી જે પ્રશ્નો ગણિતવિષયક શક્તિની અપેક્ષા ધરાવે છે, જે પુરુષોની સાથે સરખામણીમાં સ્ત્રીઓને ગેરલાંબ કરનારા નીવડે છે. કુદરતી રીતે આનો અર્થ એમ નથી કે પુરુષ અને સ્ત્રીઓનો સંબંધક શક્તિઓમાં કંઈ અલગતા-ઉત્તાપણું છે, પરંતુ આંકડાઓની ગણતરીમાં ગમે તે કારણને લઈને સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં કસોટીમાં ઉતરતી જણાઈ છે. આથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે કસોટીકારનાં પરિણામોનો વ્યવહાર ઉપયોગ કરવા શિક્ષકો શક્તિમાન થાય તે માટેનું ચોક્કસ પ્રમાણ આપણે મેળવી શકીએ કે કેમ. અત્યાર-સુધીના જ્ઞાન પ્રમાણે ખરી સ્થિતિ એવી જણાઈ છે કે આ પરિણામોનો વ્યવહાર ઉપયોગ કરવામાં આપણે વાજબી છીએ, પરંતુ પહેલાં શિક્ષકો જે આશા રાખતા હતા એટલી બધી આશા આપણે રાખવી જોઈએ નહિ.

કદાચ અમેરિકન લસ્કરમાં શક્તિની કસોટીની અંદાજ અને તૈયાર પ્રકૃતિઓના પરિણામોએ વ્યવહાર લોકો પર ઘણી અનુકૂળ છાપ પાડી હોય. તેમણે ઘણીજ સરસ રીતે તેમની તારકાલિક ગરજ સારી હતી અને ઘણાજ મોટા પાયા પર એટલે ૧૭૫૦૦૦૦ મનુષ્યોને તે કસોટીઓ

લાગુ પાડવામાં આવેલી હોવાથી, કલ્પના પર સારી છાપ પડી છે અને એવો વિશ્વાસ પડે છે કે બોધકોમાં બોધી રીતે શંકાસીલોનો પણ વિશ્વાસ સંપાદન કરનારા સંજોગો આપણને મળ્યા છે. કસોટી કરનારાઓએ પરિણામો આંકડામાં જણાવવાને બદલે વર્ગોની સામાન્ય વિગતોમાં પર્માણિ કરેલી હોવાથી સહીસલામતીને વધુ-બધુ મળ્યું. નીચે પ્રમાણે ફક્ત સાત વર્ગો પાડવામાં આવ્યા હતા:-

૧. ધણું ચઢિઆવું	૫. સરેરાશની નીચે
૨. ચઢિઆવું	૬. ઉતરવું.
૩. સરેરાશ ઉપર	૭. ધણું ઉતરવું,
૪. સરેરાશ	

તમે કેટલા બાહોશ શિક્ષક છો ?

નીચેની પ્રશ્નમાળાના જવાબ દરેકની સામે 'હા', 'ના'ના રૂપમાં લખી તમારી પરીક્ષા તમે પોતેજ કરો. પ્રશ્ન દીક એક ગુણુ છે. જો તમારા જવાબ બધાજ ખરા હોય તો તમે એક અતિ ઉચ્ચ પ્રકારના શિક્ષક છો. ૨૫ ગુણુથી પણ સારા શિક્ષક ગણાશે. આવતે મહીને અમે અમારા પોતાના ઉત્તરો છાપીશું તેની સાથે સરખાવી જોજો. તમારા સહશિક્ષકો તેમજ બીજા શિક્ષકોના જવાબ સાથે પણ મેળવજો:

- ૧ વર્ગમાં તમે પોતે એક સૌથી વધારે અગત્યની વ્યક્તિ છો એમ તમને પોતાને લાગે છે ?
- ૨ ટોઈ ટોઈ વખત મિલન બેઠો બેસો છો ?
- ૩ તમારા બાળકો ખડખડાટ હસે છે ?
- ૪ શારીરિક શિક્ષા કરો છો ?
- ૫ તોફાની બાળકને 'હોળાનું નાજીએર' બતાવો છો ?
- ૬ બાળકો પાસેથી સ્વપ્રમાસ અને-જેખમદારીની આશા રાખો છો ?
- ૭ બાળકો તમારી સાથે હુટથી અને નિર્લેપણે વાતચીત કરે છે ?
- ૮ શૂભો સુધારવાનું કોઈ ઘેર લઈ જાઓ છો ?
- ૯ બાળકોને કરવાના નવા કામની યોજના ઘડવામાં સમય રોકો છો ?
- ૧૦ માથાપો તંદુરથી દીકાઓ અને ફરિયાદો વધારે પ્રમાણમાં આવે છે ?
- ૧૧ દિવસના કાર્યક્રમને અંતે તમે યાકી ગએલા હો છો ?
- ૧૨ સાંજે શાળાની ચિંતાનો ભાર તમને રહે છે ?

- ૧૩ સહસિદ્ધાંતો તરફથી સત્તાવણી ચાલુ છે ?
- ૧૪ અમુક વખત માટે તમારે વર્ગ છોડવો પડે તે વખતે તમારી ગેર-હાજરીમાં બાળકને સ્વગૌરવનો ખ્યાલ આપો છો ?
- ૧૫ વ્યક્તિગત કાર્યમાં તમને શ્રદ્ધા છે ?
- ૧૬ સમૂહગત કાર્યમાં તમને શ્રદ્ધા છે ?
- ૧૭ બાળકોને કામ કરવાને પ્રેરવા માટે તમને બહુ તકલીફ પડ્યા કરે છે ?
- ૧૮ એલાળપૂર્વક સૂચનાઓ આપ્યા પછીજ તમારે લેખી કામ કરાવો છો ?
- ૧૯ કામના સ્વરૂપમાં સ્વચ્છતાને સૌથી પહેલું સ્થાન આપો છો ?
- ૨૦ તમારા કરતાં વધારે હોશિયાર બાળકોના તમને કોઈ વખતે પરિચય થયો છે ?
- ૨૧ જે સંસ્થાઓમાં તમે કામ કરો છો તે શું એવા છે કે તમારી શાળામાં યોગ્ય વાતાવરણ ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી ?
- ૨૨ બાળક કામ કરતાં હોય તો તે વખતે તેઓએ માથું નીચુંજ રાખવું એમ તમે માનો છો ?
- ૨૩ બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવાને બદલે તમે શીખવવાનું કામજ કરશો ?
- ૨૪ જે બાળકોને તમે શીખવતા હો તેમને માટેનો શાળાનો સમય સુખ-દાયક છે એમ તમે માનો છો ?
- ૨૫ કન્ડેપેક્ટર તમારા વર્ગમાં દાખલ થાય ત્યારે તમે ગભરાઈ જાઓ છો ?
- ૨૬ તમે બાળક કરતાં શિક્ષણને વધારે કીમતી ગણો છો ?
- ૨૭ દરરોજના કાર્ય માટે તૈયાર થઈને આવો છો ?
- ૨૮ વર્ગમાં માનીતા અને અણમાનીતા એવા વિદ્યાર્થીના પ્રકાર પાડો છો ?
- ૨૯ પગાર બદલ શીખવો છો ?
- ૩૦ તમારા હોયોનું બાળકો સમક્ષ પારંવાર પ્રદર્શન કરો છો ?

શિશુશિક્ષણશાળા

(ગતાંક ૪૬ ૧૦૧ થી આગળ)

વૃત્તિઓનાં આ પ્રમાણે લક્ષણ છે:—(૧) લક્ષ્યમંચરતા જુદાં જુદાં ગતુષ્પોમાં તે જુદા જુદા પ્રમાણમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે, અને જે તેના વિકાસ માટે કોઈ પણ સાધન કે સંસ્થાને ઉત્પન્ન કરવામાં ન આવે તો

તે ક્ષીણ થઈ જાય છે, એક બાળકનો દાખલો લઈ એ. તેનામાં વિનાશ કરવાની સહજ વૃત્તિ છે, અને એટલા માટે તેની પાસેથી જે રમકડાં તે ભાંગતો તોડતો હોય તે લઈ લઈએ. આથી તેનામાં જે રચનાત્મક રચાણા-વિક વૃત્ત દેખીતી રીતે બહુ પ્રબળ છે. તે આપોઆપ દબાતી જાય, નબળી પડતી જાય અને છેવટે તેનો સદંતર નાશ પણ થાય.

તેવીજ રીતે જો બાળકને રચનાકાર્ય માટે જે સાહિત્ય-પદાર્થો જોઈએ તેનો ઉપયોગ કરવાની મના કરવામાં આવે, જો તેને રેતી અથવા માટીથી તેના હાથ કે કપડાં બગાડવા દેવામાં ન આવે, જો તેને કાતર કે ખીજું જોગતર તેને ધમ્મિ ન થાય તેટલા માટે વાપરવા દેવામાં ન આવે, તો તેથી કરીને તેની રચનાત્મક સહજવૃત્તિને ;વિકસવા માટેની અને તેની મનો-સૃષ્ટિના મૂર્ત સ્વરૂપને ઉત્પન્ન થવા દેવાની તક તેની પાસેથી આપણે છીનવી લઈએ છીએ. (૨) આ વૃત્તિઓ બમ્બત અને અમ્બત અવસ્થામાં રહ્યા કરે છે. તેમના ઉપર ભરોસો રાખી શકાય નહિ. તે વૃત્તિઓના પાયા ઉપર બાળકની ટેવોનું સ્વરૂપ બંધાવું જોઈએ. વિશિષ્ટ પ્રકારના ઇચ્છવા જોગ કાર્ય અથવા વર્તનની આવૃત્તિઓ માટે સંજોગો ઉભા કરવા જોઈએ. (૩) નીતિની દૃષ્ટિએ આ વૃત્તિઓ અનિશ્ચિત છે. બાળકના કેયળ સાહજિક વર્તન-વર્તણુકના સંબંધમાં સાફ શું અને ગોટું શું, એવું નીતિનું ધોરણ તેને લાગુ પાડી શકાય નહિ. કુળવણીકારે આ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ અને સાહજિક વૃત્તિથી ઉત્પન્ન થએલા કાંઈપણ પ્રકારના બાળકના વર્તન માટે તેને શિક્ષા પણ કરવી જોઈએ નહિ, પણ તે પ્રકારનું વર્તન જે કારણથી ઉત્પન્ન થયું હોય તે કારણ શોધી કાઢી તે દૂર કરવું જોઈએ, અને તેની પ્રવૃત્તિને બીજી તેને રસ પડતી બાબતો કે તેવા કાર્ય તરફ દોરી લઈ જવી જોઈએ.

(૪) તે વૃત્તિઓને યોગ્ય દિશામાં કુળવચાની અપેક્ષા રહે છે. કુળવ-ણીથી તે સુધરી શકે તેમ હોય છે અને તે યોગ્ય માર્ગે વાળવી જોઈએ.

સાહજિક વૃત્તિ અને આનુવંશિક વલણમાં તફાવત રહેલો છે. સાહ-જિક વૃત્તિમાં અમુક વિશિષ્ટ પ્રકારની આવેશયુક્ત લાગણીઓ વ્યંક્ત થાય છે, અને નકલ, રમત, સહૃદયતા વગેરે આનુવંશિક વલણમાં એવી કાંઈ ખાસ લાગણીઓ કે બાવ વ્યક્ત થતા નથી, અને તે વલણ આપણી કાર્ય-જાત પ્રવૃત્તિને અમુક ચોક્કસ દિશામાં ઝેરવું નથી. સાહજિક વૃત્તિનું પૃથક્કરણ કરતાં તેના ત્રણ સ્પષ્ટ વિભાગ થાય છે: (૧) અમુક વસ્તુ કે વસ્તુઓ

અથવા સ્થિતિની અભિગ્ના, (૨) એ અભિગ્નાથી ઉત્પન્ન થતી અમુક પ્રકારની લાગણી કે આવેગ (લાંચ), (૩) અમુક ચોક્કસ સ્વરૂપમાં કાર્ય કરી નાખવાનો તેનો મનોવેગ કે આવેશ અથવા સ્થિતિ પરત્વે તેનો પ્રત્યુત્તર. આ ત્રણમાંથી પહેલી અને ત્રીજી અંકુશિત, ચર્ચ શકે તેમ છે, પણ બીજી લાગણી કે મનોભાવ જે ઉત્પન્ન થાય છે, તે તો હંમેશાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. જેમકે, લયથી દૂર નારી જવાની સહજવૃત્તિ. આ લાગણી ઉત્પન્ન થવાનાં ઘણાં કારણો હોય છે, પણ અનુભવથી કટલાંક કારણો કે બાબતો જેનાથી પ્રથમ આવી લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હોય તે દૂર કરી શકાય છે.

છેક જાયપણમાં ઘણી યીજે ખાસ કરીને અગણી યીજેથી બાળકનામાં લયની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે, પણ પછીથી અનુભવથી તે શીજે છે ત્યારે તેનામાં તેવી જાયની લાગણી ઉત્પન્ન થતી નથી. એથી ઉલટું પહેલાં એક પદાર્થ કે પ્રાણીથી જે બીકની લાગણી બાળકનામાં ઉત્પન્ન થઈ ન હોય તે પછીથી તેવી લાગણી ઉત્પન્ન કરવાના કારણરૂપ પણ બને છે. જેમકે કુતરો જેતાં બાળકને એક વખત પહેલાં બીક લાગી નહિ હોય, પણ જે તેને એક વખત કરડ્યો હોય તો પછીથી તેને ફરીથી જેતાં તેનામાં બીકની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી પ્રત્યુત્તરનું સ્વરૂપ પણ અદ્ભુત છે. પહેલપહેલાં તો બાળક પોતાની પાસે કાઈને મદદ માટે જોલવવા ચીસ પાડે, પછીથી તે સંતાર્થ જાય કે આધુ' દોડી જાય, અને વધારે મોટું થતાં, જે તે પોતાના સોબતીઓ સમક્ષ પોતાની હિંમત બતાવવા છત્તું હોય તો તે આત્મસંયમ જાળવી તે રચજે ઉભું રહે છે. મને તે કાર્ય કરવા તે તત્પર હોય પણ બીજું તત્ત્વ લાગણી કુતરો જેતાં તેનામાં ઉત્પન્ન થઈ તે તો અસ્તિત્વ ધરાવશેજ-હૃદયનું જોસજાંધ ધડકવું, શાનતંતુઓ ઉપર દબાણ, જે લાગણી સાથે ઉત્પન્ન થાય છે, તે તો પ્રગટ થશેજ.

મનુષ્યની મૂળભૂત અને સાચી વધારે અગત્યની સહજ વૃત્તિઓનું નીચે પ્રમાણે વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે:

(૧) બીકની લાગણી ઉત્પન્ન થતાં નારી જવાની, સંતાર્થ-જવાની સહજવૃત્તિ:—

કેળવણીકરો બાળકનામાં ન જોઈતી ઉત્પન્ન થતી બીકની લાગણી દૂર કરવા બનતો પ્રયત્ન કરે છે તે એવી રીતે કે બીકનાં કારણોથી બાળકને પરિચિત કરે છે અને તેના જીવનમાં બીકની લાગણી ઉત્પન્ન કરે એવી કાઈ પણ કારણરૂપ બાબતને દૂર રાખે છે.

પોતે શૂન્ય કરે-છે એવી જીકની લાગણી બાળકમાં ઉત્પન્ન થવી જોઈએ નહિ, અને ત્યારે બાળક ઉપર ચકતું હોય કે કાતરનો ઉપયોગ કરતું હોય ત્યારે શિક્ષકનામાં ઉત્પન્ન થતાં ગભરાટ અને ચિંતા ખૂદ બાળકનામાંજ ધણીવાર ઉતરી જાય છે. કાતરનો ઉપયોગ કરવા ખાતર જો તે બાળકને આપવામાં આવે તો તે પહેલાં તેના કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એની સ્પષ્ટ સમજ બાળકને તેણે આપવી જોઈએ, પણ કાતરની-જીક તેનામાં ઉત્પન્ન થવા દેવી જોઈએ નહિ. કેટલાંક બાળકમાં ગરકરીની જીક, પોતાને લાગવાની જીક વગેરે એવી વગર કારણની જીક, પેસી જાય છે. આવાં બાળકો પ્રત્યે બહુ સંભાળપૂર્વક વર્તવાની જરૂર છે.

જીકથી શક્તિ ઓછી થવા માંડે છે અને તેની પ્રતિરોધક અસર ઉત્પન્ન થાય છે. જીકથી બાળક પછીથી જ્ઞાનતંત્રની નજાળાઈવાળું મોઢું માથુંસં થાય છે અને એવું માથુંસં જીવનગા પોતાનો માર્ગ દારી શકે નહિ. જીકની લાગણીના અસાવથી બાળકનામાં આત્મવિશ્વાસ, સ્વતઃપ્રેરણાની વૃત્તિ, અને પ્રયોગ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, અને જો બાળકને સંપૂર્ણ પિકસવા દેવું હોય તો તેને આ ગુણોની ખરી આવશ્યકતા છે. દર અને શિક્ષાથી ભયની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકનામાં પોતાના ગુન્દા બદલ તેને શિક્ષા થશે એવી જીકની લાગણી રહેશે તો તે તેવો ગુન્દો ફરીવાર કરશે નહિ. આજ કારણસર નાના બાળકોની સંભાળ રાખતી વખતે શિક્ષકોએ હેવંટના ઉપાય તરીકેજ શિક્ષાનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ, અને તેના વર્તનના સ્વરૂપ પ્રમાણે સંભાળપૂર્વક શિક્ષાનો પ્રકાર નિશ્ચિત કરવો જોઈએ. શિક્ષકે બાળકોનાં પરિપક્વ અભ્યાસ કરીને, તેના સમાગમમાં આવતાં જુદાં જુદાં પ્રકારનાં બાળકો પ્રત્યે કેવી રીતે વર્તવું તે સીખવું જોઈએ.

જો સામાજિક નિયમોથી સમાજનું તંત્ર નિયંત્રિત થાય છે તે 'પરિજ્ઞામની જીક' ના સિદ્ધાંત ઉપર રચાએલા છે, પણ નાના બાળકને કેળવતી વખતે જીક-તરફનો ઉગ્રોદ્કરવા દરેક યત્ન કરવો જોઈએ.

અમારું આનંદ પર્વટન

(મર્તાક પૃષ્ઠ ૧૧૪ થી આશુ)

ગરુડેશ્વર:—આ સ્થળ રાજપીપળા રાજ્યના તાજાનું છે, અને તેજ નામના મહાત્મનું યાત્રું આ સ્થળે છે. ઉપરાંત સિવમંદિરો, ધર્મશાળાઓ

નદીકિનારા પર આવેલાં છે. અહીંથી હવે પછી શરૂ થતા પર્વતીય પ્રદેશોની ઝાંખી થાય છે. ગમ્મસુર નામના દૈત્યને ભગવાન વિષ્ણુના વાહન ગરુડે પોતાની આંચમાં ધાલી આકાશમગન કર્યું, અને આ રથજે આવી તેનું ભક્ષણ કરતાં બાકી રહેલો શેષ નદીના નીરમાં પડ્યો. નર્મદા પુનિત જળના પ્રભાવથી તે દૈત્યને દિવ્યરૂપ પ્રાપ્ત થયું. તે પછીની તેની જિંદગી તેણે શિવ-ભક્તિમાં ગાળી અને આ રથજે શંકરની સ્થાપના કરી. તેમજ ગરુડે પછું ગરુડેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના કરી. આ પુરાણપ્રસિદ્ધ રથજ અઘાપિ પર્વત હયાતી ભોગવે છે. મહાદેવના શિવાલાય ઉપરથી આ રથજ ગરુડેશ્વર નામે ઓળખાય છે. ઉપર્યુક્ત હકીકતમાં સત્ય થું છે તે વિચારકો જાણે, પણ રથજનો પ્રભાવ સહેજે ધાર્મિક ભાવ ઉત્પન્ન કરે તેવો છે. નદીના કિનારા ઉપર ઘાટ ચઢતાંજ દત્તમંદિર અને સ્વામિ શ્રી વાસુદેવા-નંદની સમાધિ છે. સ્વામિજીના અનેક શિષ્યો ગુજરાતમાં છે અને તેથી પણ વિશેષ દક્ષિણમાં છે. સમાધિ પાસે એક એ દક્ષિણીઓ હમેશ જોવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે સ્વામિજી વચનસિદ્ધ હતા. તેઓ છેલ્લા ૨૫ વરસમાં સમાધિવંદ થયા છે. આ પુરાણપ્રસિદ્ધ રથજ સ્વામિજીના આગમન પછી વધુ ખ્યાતિમાં આવ્યું અને સદા માટે ખ્યાતિ ભોગવશે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉડી નિલકર્મથી પરવારી પનાઈમાં બેઠા. પનાઈ હંકારાઈ. અહીંથી બેએક માઇલ છેટે જતાં ગોરી નામે ગામ આવે છે. અહીંથી સુરપાણીની પ્રખ્યાત ઝાડી શરૂ થાય છે. નદીને જમણે કિનારે વિંધ્ય, અને ડાબે કિનારે દક્ષિણની ગિરિમાળાઓ આ રથજે શરૂ થાય છે. આ બે ગિરિમાળાઓની વચ્ચે તેમની ખીણમાં આવેલા આગનેય ખડકો-ને પોતાના પ્રચંડ વારિના બળથી, છિન્નાભન્ન કરતી, નર્મદા તેના પ્રચંડ બળનો ખ્યાલ આપે છે. રથજે રથજે ચઢાવ આવે છે. પનાઈને ઓછી ઘણી મુશ્કેલીથી ચઢાવ પર લઈ જવામાં આવે છે. માર્ગ દોર જંગલનો છે. બપોરના બાર વાગે અમે કાળભૈરવ નામક રથજે આવ્યા. ઘોર જંગલ-માં અને નદીના પ્રચંડ વહેણની સામે સુસાક્ષીમાંથી પ્રજ્વલિત રીતે ધારેલે રથજે લઈ જાય, એ ઓશયથી નાંવિકો નદીમાં નાહી પવિત્ર થઈ, કાળભૈરવને નાજિએર ચઢાવે છે. આ રથજે અગને નારતો વહેવાયો. ચાપુથી પણ કાપતાં મુશ્કેલી પડે એવા સુખડીના લાકડાં અને જામડું માફક દાંતના ઉપયોગથી સપાટામાં ખાઈ ગયા. માથુસ બ્યારે મુશ્કેલીમાં

મુકામ છે, ત્યારેજ તેને વસ્તુની ખરી કિંમત સમજાય છે. નાવિકો આવ્યા, અને પનાઈ હંડારાઈ. હલે નદીનો ફળદ્રુપ દિનારો ક્યાંય નગરે પડ્યો નહિ. બંને બાજુ પ્રચંડ ગિરિમાળા અને તે ઉપર આવેલાં ઉષ્ણકટિબંધનાં મોસમી પ્રદેશનાં ભયંકર જંગલો, તથા કોઈ રૂપાખરૂપા જતાઅવતા જંગલનિવાસી મનુષ્યો સિવાય બીજું કાંઈપણ દષ્ટિગોચર થતું નહિ. તેમજ ધડીમાં ગંભીર અને ધડીમાં ગર્જના કરતી નર્મદાના ધ્વનિ સિવાય કોઈપણ પ્રાણીનો અવાજ પણ સંભળાતો નહિ. “ મહા નર્મદા નીર ગંભીર ગાજે.” આ લોકસૂત્ર પૂરવાર કરતી, નદી ધડીમાં શાંત અને ધડીમાં ગર્જના કરતી માલમ પડી. તેનો આ ભયંકર પણ આનંદદાયક માર્ગ કાપતા અગો હરણુક્ષણ આવી પહોંચ્યા. આ સ્થળે દાખલ થતાં નદીનું દબ્બ કુદરતી સરોવર જેવું છે. હરણુક્ષણ આગળ પ્રવાહ વચ્ચે પણ ખડકો, કિનારે પણ ખડકો, જ્યાં જુઓ ત્યાં પાણી ને પથ્થર સિવાય કંઈજ નહિ. પાણીનાં મોઝાના પ્રહારો સહન કરતા, છતાં પોતાનાં અભીર્ષિત નદીને અર્પતા એ અચળ મહાત્માઓ નદીના પાત્રમાં અને કિનારે અડગ ઉભેલા છે. પ્રવાહમાં આવેલા ખડકોથી નદીના પ્રવાહના પૃથક્ પૃથક્ ભાગો ધર્ષ જાય છે. તે સર્વ ધારાઓ એક માધ્યમ પેહી એક પ્રવાહના રૂપમાં વહે છે. આ સ્થળે નદીનું પાત્ર ૮૦ ફુટથી વધારે નથી. આજા સાંકડા પાત્રના ખડકોથી યજ્ઞેલા ભાગોને હરણુક્ષણ (ફેફકા) મારીને વટાવી જાય છે, તેથી આ સ્થળને હરણુક્ષણ કહે છે. અહીં હિરણ્યક્ષ નાગના રાક્ષસે તપ કર્યું હતું એમ પુરાણો તપાસતાં માલમ પડે છે. આ સ્થળ છોડ્યા પછી બેએક માધ્યમ મુસાફરી કરીએ, એટલે મોખડીના જળધોધના પ્રચંડ બળથી થતી તેની ગર્જના સંભળાય છે, અને “ ઘેરુંજ ગાય અહીં આ જળધોધ વારિ.” એ પંક્તિ યાદ આવે છે. ધોધની ગર્જના સાંભળતા અને તેના બળની કલ્પના કરતા અગે મોખડીના ઘાટે આવી પહોંચ્યા. કુદરતી રીતે બનેલા લેગુનમાં અમારી નાવડીઓ લંગારાઈ પાસેજ જળધોધ હતો. આ ધોધ મોખડીના અગર સુરપાણના ધોધના નામથી પ્રખ્યાત છે. ચોમાસું તરતજ ગએલું હોવાથી બીજા દિવસે કરતાં નદીના પાત્રની પહોળાઈ અને પાણી વિશેષ હતું. ઉનાળામાં આ ધોધ સત્તર ફુટની ઉંચાઈ એથી પડે છે. ઘાટની પહોળાઈ વીસ વાસ જેટલી છે. ઘાટ કાળા પથ્થરનો બનેલો છે. ધોધની દાગડિતાર ઉંચાઈ આસરે સાત વાંસની છે. ત્યારે નીચે પડે છે, ત્યારે જાણે રત્ન જયદ્રાને હિજળાને કોઈ ફેંકી દેતું ન હોય ! તેમાં રહેલી અધાગ શક્તિ કુદરતની અરિમતાનો ખ્યાલ આવે છે. ધોધમાંથી

વીજળી ઉત્પન્ન કરી આબુખાબુનો પ્રદેશને યાંત્રિક લાભ આપી શકાય તેમ છે. જમવાનો વખત થએલો હોવાથી મુકામ પર આવી, જમી તૈયાર થઈ, અમો શલપાણીશ્વર જવા તૈયાર થયા. આં સ્થળ - મોખડી ઘાટથી ત્રણ માઇલ દૂર આવેલું છે. નદીના કિનારા ઉપર આવેલી ગિરિમાળાઓની તલેટીમાં થઈ રસ્તો નવ છે. અમે એજ રસ્તે શલપાણીશ્વર ગયા. આ સિવાય રાજપીપળાથી ગોરા મુઘીના સડકના પોકાં રસ્તાને શલપાણીશ્વર સુધી વધારી મોટર રોડ બનાવવામાં આવ્યો છે, પણ તે રસ્તો ફેરાવામાં છે, તેથી અમેએ ટુંકા માર્ગ પસંદ કર્યો. નર્મદાના કાખાં કિનારા પર આવેલા રણછોડજીના મંદિરની ધર્મશાળામાં મુકામ કર્યો. આ અરણ્યના સ્થાનમાં રાત્રી પસાર કરવાનું હોવાથી કેમ્પફાયરનો પોગામ રાખી રાત્રી સુરક્ષિત રીતે વ્યતિત કરી. આવે વખતે કેમ્પફાયરની જરૂરિયાત અંકાય છે.

પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠી દેવસંગમમાં સ્નાન કરી શલપાણીશ્વરના શિવાલયમાં ગયા.

ભૂગોળનું કેળવણીમાં સ્થાન

ખીમ દરેક શિક્ષકની જેમ ભૂગોળશિક્ષકને તેના જમાનાની અને ઉછરતી પ્રજાની અસરકારક સેવા કરવી હોય તો તેને - તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ શાસ્ત્રની જરૂર પડશે. શું શીખવવાનું છે અને કેવી રીતે શીખવવાનું છે તે તેણે જાણવું જોઈએ એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેણે તેના ખાસ વિષયને શીખવવા માટેનાં કારણો પણ વિચારવાં જોઈએ; અને તેના વિષય પ્રતિનું તેનું વક્તવ્ય તે છેવટે જે અનુગાનો પર આવે છે તેના પર અવલંબે છે. આથી અભ્યાસક્રમમાં ભૂગોળનો વિષય અતિ મહત્ત્વનો શાથી લેખવામાં આવે છે અને ભવિષ્યના નાગરિકને કેળવવામાં ભૂગોળનો ખાસ હિસ્સો શો છે તે વિચારવું આવશ્યક છે.

અભ્યાસક્રમમાં દરેક વિષયની જે ખાસ અસર બાળકના માનસિક વિકાસ પર થતી માનવામાં આવે છે તે અસરને છુટી પાડવા થતા પ્રયત્નોને કેળવણીના આધુનિક વિચારો કેટલેક દરજ્જે માન્ય રાખતા નથી. નિઃસંશય રીતે ગણિતનો વિષય એકસાઈ તેમજ સારગ્રાહક શક્તિને ઉત્તેજન આપે; સાહિત્યદ્વારા તાર્કિક અને ખારીક વિચારણાની ટેવ અને રસારવાદ બને, પરંતુ આ કુદરતી અક્ષીસો કાર્ય ખાસ વિષયનો ઈંગિતો નથી.

અભ્યાસક્રમના બધાજ વિષયો જો ચાલાકીથી શીખવવામાં આવે તો હકીકતેનો વિકાસ જાણવા ઉપરાંત કાંઈક વધારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. કારણકે બધાજ વિષયો સામાન્ય શક્તિ વિકાસ કરનારા અને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાની શક્તિ આપનારા બનાવી શકાય છે. જો બધાજ વિષયો સામાન્ય શક્તિ આપનારા હોય તોપણ અભ્યાસક્રમમાં દરેક વિષયને તેનું પોતાનું ખાસ મૂલ્યાંકન હોય છે એ બાબત પણ તેટલીજ સત્ય છે. આથી આપણે કેળવણીમાં બૂગોળ જે ખાસ લાગ લગવે છે તેનો નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન થયાર્થ છે.

પીસમી સદીમાં શાળાની બૂગોળના મુદ્દાઓના અનુક્રમનો વિચાર પલટાયો છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેના કાર્યક્ષેત્રનો વિચાર પણ ફર્યો છે. એક વખત એવો હતો કે ભારે અમુક જાતની હકીકતોથી મગજને ભરવું અને વિષય તરીકે ખીણ થોડીક માહિતી મેળવવી. આ હકીકતોમાંની કેટલીક લાવિષ્યમાં બાળકને ઉપયોગી થઈ પડતી, પરંતુ તેમાંની ઘણી તો અચૂક વિસ્મૃતજ બનતી. આમાંથી બૂગોળનો વિષય આ સ્થિતિમાં હતો ત્યાંસુધી તો કુદરતી રીતેજ અભ્યાસક્રમમાં તે અણુમાનીતી રાણી હતી અને ઘણીખરી શાળાઓમાં તો તેના તરફ મંપૂર્ણ બેદરકારી જણાવવામાં આવતી હતી.

બૂગોળ એ શાસ્ત્ર છે અને શાસ્ત્ર તરીકે તે શીખવી શકાય એમ ખાતરી થતાં કેળવણીમાં તેના મૂલ્યાંકનનો નવો વિચાર થવા લાગ્યો; અને આજથી બરાબર ૫૦ વર્ષ પહેલાં (૧૮૮૭) કેળવણીમાં બૂગોળનું પ્રથમ મૂલ્યાંકન થયું. સૌથી પ્રથમ અને સર્વોપરિ બૂગોળનું મૂલ્યાંકન એ છે કે તે નિશાળના સામાન્ય કામકાજમાં લગભગ સુપ્રસિદ્ધ અવસ્થામાં સળંગતી અવલોકન શક્તિને જાગ્રત કરી કાર્ય કરી બતાવે છે. હાલમાં શરૂઆતના જેવું બૂગોળનું આ બાબતમાં સર્વોપરિપણું સારી પેઠે જણાતું નથી; પરંતુ અભ્યાસક્રમમાંનાં ખીજે શાસ્ત્ર-વિજ્ઞાનો સાથે અવલોકનશક્તિ ઉત્તેજવા અને વિચાર અને શોધની ચોક્કસ ટેવો વિકસાવવા માટે હજી પણ તેને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે. બૂગોળને સંપૂર્ણ રીતે શાસ્ત્ર લેખવામાં હજી પણ લાય રહેલો છે; છતાં હાલમાં સામાન્ય રીતે સૌ દોષ કબુલ રાખે છે કે જો શાળાની બૂગોળ હંમેશાં વિજ્ઞાનો પર રચાએલી હોય અને જો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ અનુસરાય તોપણ તેની તપાસ કે અપેક્ષા માનવી છે; અને આ દૃષ્ટિથીજ શાળાના વિષય તરીકે તેનું મૂલ્યાંકન થવું જોઈએ. હવે પ્રશ્ન:

એ ઉઠે છે કે ‘મનુષ્ય વર્ગ’ તરીકે બાળકોનાવણીને ભૂગોળ શો ફાળો આપે છે? આપણે એટલું તો ચોક્કસ રીતે જણાવીશું કે ભૂગોળનો અંતિમ હેતુ બાળકોને લવિષ્યના નાગરિકો અને તેવી કેળવણી આપવાનો હોવો જોઈએ. બાળકને મનુષ્યનું જગત સમજાવવા મદદ કરવા જગતમાં તેનું સ્થાન સેવા અને તેમાં તેનો ભાગ લેવાવવા તેને તૈયાર કરવો જોઈએ. આથી સત્યજ્ઞાનના સુદૃઢ પાયા પર તેમના નિર્ણયો અને તેમનાં કાર્યો રચાશે. ખોટા વહેમ અને અનિશ્ચિત લાગણીઓને તિલાંજલિ મળશે. આદર્શી આશા આપણે રાખીએ તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી. આવું પરિણામ લાવવા આપણી સમક્ષ એક આદર્શ મૂકવાની જરૂર રહે છે. આ આદર્શ સંપૂર્ણ રીતે પાર પડે તેવા સંભવ હોતો નથી અને તેજ આદર્શ, કોઈકે આજતમાં બાળકે શાળા છોડ્યા પછી લાંબા સમયે, તેની લાગે અસર કરશે. પરંતુ બધા લેણામાં માત્ર શિક્ષકોએ કોઈપણ કાર્યક્ષેત્રના નિર્ણયમાં આદર્શોના મૂલ્યની કદર કરવા સક્રિયમાન થવું જોઈએ. આ દૃષ્ટિબિંદુ ને શીખવવામાં રાખવામાં આવે તો અભ્યાસક્રમમાંનો દરેક વિષય તેની ખાસ પ્રેરણાનો પ્રેરક બને.

શાળામાં ભૂગોળનો અભ્યાસ નાગરિક બનાવવામાં મદદરૂપ થાય છે. આ પૈરજનત્વ કે નાગરિકત્વનો વિચાર શો છે? સ્વકુટુંબની, પાડોશીઓની, કે સ્થળજનોની સેવા કરવાની લાવના તેમના માટેના પ્રેમમાંથી કુદરતી રીતે ખીસશે; અને ખરેખાર સ્વદેશ માટેના પ્રેમ ઉપર પૈરજનત્વની લાવના સ્વચાની ઇચ્છા રાખવામાં કોઈ જાતનું તુકસાન ન હોઈ શકે. આપણાં બાળકો સારા વારસામાં પ્રવેશ્યાં છે અને તેઓ જે તેને સમજીને શીખી તેની કદર કરે તો યોગ્યજ છે. હિંદુ વિષે જ્ઞાન મેળવીનેજ હિંદને આઢવાનું શીખવાનો ઉત્તમ માર્ગ છે. દેશને આઢવાનું શીખવા માટે દેશના યથાર્થ જ્ઞાન સિવાય બીજો માર્ગ નથી. જે મનુષ્યને આપણાં ગામડાં અસંખ્ય ચિત્તાકર્ષક બાળતો ખુલ્લી કરે છે અને જે મનુષ્ય આપણાં ઔદ્યોગિક શહેરોના વિચાર કે રૂઢિના પરંપરાગત ઉતાર સંપ્રદાય અને અભિપ્રાયો સમજે છે તે બધા પોતાના સ્વદેશ માટે કામ કરવા અને જીવન જીવવા બુદ્ધિ કેકાણે રાખી ચિરસ્થાયી પ્રેરણા મેળવશે. જે તે ધર્મજનોનાં કાર્યોમાં સંપૂર્ણ અને યથાર્થ રીતે કેવી રીતે દાખલ થયો છે તે જોઈ શકે તો તે તેની પોતાની જવાબદારીઓ સમજવાને મદદરૂપ થઈ પડે અને એ રીતે શ્રદ્ધાથી સેવા કરવા તત્પર બને; આથી તે પણ તેના વંશજોને વારસો

પણ આપી શકે. જે આ બાબતો સત્યજ્ઞ હોય, તે જે ભૂમિમાં બાળકો વસે છે તેમાં તેમને બુદ્ધિપૂર્વક રસ લેતા કરવાનો આપણો હેતુ હોવો જોઈએ. માત્ર પુસ્તકોદ્ધારા બાળકોને ભૂમિમાં રસ લેતા કરવાનો આપણો હેતુ હોવો ન જોઈએ, પરંતુ જો તેટલા પ્રત્યક્ષ અવલોકન અને અનુભવ દ્વારા આપણો હેતુ ખર લાવવાનો છે. આવાં સાધનો વડે આપણે તેમને દેશજનનો ખરો અર્થ સમજવાના માર્ગ પ્રતિ વાળી શકીએ.

શાળાની ભૂગોળ આ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવા મદદરૂપ થાય કે નહિ તે બાબત શિક્ષકના દષ્ટિબિંદુ પર આધાર રાખે છે. કોઈપણ સામાન્યનો વિકાસ કરવાના ઉદ્દેશથી લખાએલી ભૂગોળ રપટ રીતે પ્રચારકાર્ય કરતી હોવાથી ભૂતકાળમાં મુખ્ય ભય હતપન્ન થયેલો છે અને તેથી તે ખરેખરી રીતે કેળવણીના ઉદ્દેશને બંધબેસતી નથી. આ ભય હાલમાં ઓછો જણાય છે, પરંતુ તે હજી પણ હયાતીમાં છે. આ ભયને દૂર કરવા આપણે સમજવું જોઈએ કે સમજપૂર્વક અને કદર કરી તેના પર રચેલો સ્વદેશ પ્રેમ કુદરતી અને ઉમદા ચીજ છે. નિઃસત્ત્વ, દમ વગરનું, રસહીન, મનોભાવ બતાવનાર, સુત્રાકયવાળું, નીતિનાં વચનથી ભરેલું, રસિક અને આકર્ષક વિનાનું, અચાન દર્શાવતું વધારા પડતું સ્વદેશાભિમાન લાગ્યેજ મદદરૂપ હોય છે અને તે વ્યાવહારિક દષ્ટિથી ચોક્કસ જોખમકારક છે. દુનિયા આવા આવા દાખલાઓથી ભરેલી છે. આવી બાબતોમાં બુદ્ધિ ઠેકાણે રાખી નિષ્પક્ષ પાતપણી દષ્ટિ કેવળવવાનું ભૂગોળનું કાર્ય દરશો-નકી થશે. દાકતરનું તેના દર્દી તરફનું વલણ ખરેખરે ભલી લાગણીનું હોય છે; પરંતુ તે ન્યાય-મુદ્દી શાંતિથી અને શાસ્ત્રીય રીતે તેના દર્દીની ચિકિત્સા કરતો નથી ત્યાંમુદ્દી તે તેને ઉપયોગી થઈ શકતો નથી. આવીજ રીતે સારા નાગરિકે નિષ્પક્ષ પાતપણે પ્રથમ તેના વિષયનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સારો નાગરિક સમજે છે કે રાજ્યબંધારણની પદ્ધતિઓમાં મદદ કરવાની તેની પવિત્ર દુરજ છે.

દેશમાં આવેલા પ્રદેશોની ખૂબો કે ચાલુ શબ્દોની અસર સારા નાગરિક પર થતી નથી. સારા નાગરિકે કુદરતી પરિસ્થિતિની ગર્વાદાઓ સમજવી જોઈએ. તે પરિસ્થિતિ પર થતા માનુષી પ્રત્યાઘાતો કઈ રીતે પરિણમે છે તેની તપાસ કરવી જોઈએ અને પરિણામો વધુ ફળદાયી કેવી રીતે થાય તેનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ.

શાળાની ભૂગોળથી ગળતી તાલીમ મનની ટેવો ઘડવામાં મદદરૂપ નીવડે છે. આ ટેવો શિશુને ભવિષ્યમાં તેની જવાબદારીઓ સમજવામાં સહાયક નીવડશે અને નિર્દિષ્ટ દિશામાં તેમનો અમલ કરવામાં પ્રેરણો. આ

કારણને કીધે શાળાના પ્રદેશનો ઘણો અભ્યાસ બાળકને જે તાલીમ આપે છે તે મોટપણમાં ખાસ કિંમતી થઈ પડે છે. તેનાગરિક સ્વદેશભિમાનનો સાચો અર્થ શીખ્યો છે અને તેના શહેરના ગુણ તેમજ દોષ બાજુ છે. તેની અભિલાષા એવી હોય છે કે મગરૂરી વારેલી લાગણી કરતાં સત્યજ્ઞાન ઉપર સ્વસ્થાનની સેવા કરવા પ્રેરાય છે.

પરંતુ પોતાની જન્મભૂમિના કે શહેરના પૌરજનત્વ કરતાં 'વંધારે' વિશાળ અર્થમાં નાગરિકપણું હોય છે, અને તેમાં જગતના નાગરિકપણાના ગુણો આવે તોજ શાળાની ભૂગોળ તેનું સૌથી વધુ કિંમતી કામ કરે. અભ્યાસક્રમના ઘણા વિષયો જગતનું નાગરિકપણું છોડી દે છે. છેલ્લાં થોડાં દાયકાંમાં જણાઈ આવતા આપણા જીવનની ટેવોમાં પરિણામેલા મોટા ફેરફારો પર ભવિષ્યના ઇતિહાસકારો નિઃસંશય ભાર મૂકશે. આ સમયમાં આપણે મોટર-વ્યવહાર, દવાઈ વ્યવહાર, વાયરલેસ, સિનેમા જોયાં છે; અને મહાન વિગ્રહો જે ઇતિહાસમાં સૌથી મોટા ઉત્પાત મચાવ્યો છે તે પણ અનુભવ્યો છે.

આપણે એ બધા ફેરફારોના સમયમાં જીવન ગાળ્યું છે, પણ આપણા માંના ઘણા તેમની વિશાળતા અને અર્થ વિચારવા અટકતા નથી. ઉછરતી પ્રજા સર્વસ્વાતંત્ર્યજી તેમનાથી પરિચિત હોવાથી જીવનની જે સ્થિતિમાં તે રહે છે તેને ભાગ્યેજ સમજી શકે. આનો અર્થ એ છે કે આજનો બાળક જગતમાં છે તે જગત આગલી પેઢીથી ઘણી અગત્યની બાબતોમાં તફાવત જુદું છે. જગતની પ્રજાઓ પહેલાં કદી નહિ આવેલી એવા ગાદ સંસર્ગમાં આવી છે. હવે જગત લગભગ એકબીજાથી અલગ પડેલા વ્યક્તિગત દેશનું બનેલું નથી. આપણે બધા એક સમગ્ર ઘટના છીએ, અને ખરા અર્થમાં દરેક એકબીજાનો અવયવ છે. આ ઘટનાએ તેના ભંય દાખલ કર્યા છે, કારણકે પરિચય માત્ર મિત્રતા કે દુશ્મનાવટ નીપજનવે; પરંતુ તેની સાથે દરેક દિશામાંથી આપણે ઘણી મોટી સંખ્યામાં વિવિધ જાતના સંસ્કારો મેળવીએ છીએ.

આ સાધનોમાંથી તૈયાર થએલા વિચારો પોતાના કરી લેવાનું કાર્ય સુગમ છે, પણ સ્વતંત્ર વિચાર કરી મુશ્કેલીલરેલું કામ કરવાનો પ્રયત્ન અઘરો છે. પ્રચારકાર્ય ખુદશી રીતે થાય છે અને તેમાં શરમાવા જેવું પ્રચારકાર્ય પણ પહેલાં કરતાં હાલમાં હદ વધારી ગય છે. એમાંથી ફલિત થાય છે કે જેઓ કળવણીમાં રસ લે છે તેમજ જેમની

આ સ્થિતિમાં કામ કેમ કરવું તેને માટે તૈયાર કરવા ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. શાળાન્ત ભૂગોળના પાઠને જો ખરી રીતે રજુ કરવામાં આવે તો આ પ્રશ્ન પર થોડો પ્રકાશ પડે એમ માનવામાં આપણને શી હરકત નડે તેમ છે? ભૂગોળશિક્ષકનો હેતુ નાગરિકપણું ખીલવવાનો હોવો જોઈએ. સાચું નાગરિકપણું એ વિશાળ, હઠાપણુભરેલું, અને ઉદાત્ત માનસિક વલણ છે. તદુપરાંત આપણું પોતાના અને પર મુલકો એ બંનેને લગતાં ઘણા કામો પર વિશાળ અને શિક્ષિત દષ્ટિ રજુ કરે છે. હવે આપણે માનુષી ભૂગોળના તાત્ત્વિક વિચાર પ્રતિ વળવું જોઈએ. આપણે સમૂહો, સંસ્થાઓ, પ્રમુખોના જગત ઉપર હિંદીઓ તરીકે દષ્ટિ રાખવું નહિ. ભૂગોળે શાસ્ત્ર તરીકે તેનું સ્થાન સુદૃઢ કર્યું છે, પરંતુ કોઈ પણ મનુષ્ય શાસ્ત્રનો અભ્યાસ પ્રમુખીય દષ્ટિથી કરતો નથી. આપણે ક્રાન્સ અને જર્મનિના વિરોધી હેતુઓ, જાપાનની મહારવાકાંક્ષાઓ, હિંદોના સ્વરાજ્ય માટેનો હક, કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં કાળા લોકોનો પ્રશ્ન ઇચ્છતા હોઈએ અથવા ઈંગ્લાંડની ખોરાકની સહીસલામતીનો, લેન્ડસાયરમા દડાતળ માટેનાં કારણો, શાળાના પ્રદેશના કોઈ ભાગમાં શહેરની યોજનાનો પ્રશ્ન અર્થતા હોઈએ તોપણ આપણું વલણ નિષ્પક્ષપાતી, અને શાસ્ત્રીયજ રહેવું જોઈએ. ભૂગોળશાસ્ત્રીએ પ્રમુખીય દષ્ટિ રાખવાની નથી. ભૂગોળનો લેખક, લેખક તરીકે તેના પોતાના દેશ વિષે, કે પ્રમુખ સંઘ વિષે કે કોઈ પરમુલક વિષે માત્ર પોતાના મનોભાવ નહિ જણાવે; પરંતુ સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ સંપૂર્ણ સમજશક્તિપર આવલંબે છે; વર્તમાન જગતની સ્થિતિને કુમળવનારા આવેશ કે જુરસા સામે સત્ય જુન સર્વોત્તમ દુર્ગ છે.

આથી ક્લિત યાચ છે કે ભૂગોળે આપણને આપણી પરિસ્થિતિના પ્રશ્નો સમજવામાં આપણને મદદ કરવી-જોઈએ. તેણે એકસરખી રીતે જન્મ-ભૂમિનું તેમજ જગતના શહેર કે ગામડાનું યુદ્ધિપૂર્વક નાગરિકત્વ પોષવું જોઈએ. આ નાગરિકત્વ કેન્દ્રસ્થાનેથી વિસ્તૃત થતાં વર્તુલોમાં પ્રસરવું જોઈએ. શાળાનો બાળક આ બાળકોનું આણું જાનજ મેળવી શકે છે, કારણ કે આપણે તેને ઘણા થોડા સમયમાં ઘણું જ શીખવવાનું હોય છે.

આથી આપણે બાળકને નજીકની અને દૂરની એ બંને બાળકોમાં તેની પોતાની ભૂમિના અને 'ખીજ' ભૂમિકાના લોકોમાં યુદ્ધિપૂર્વક અને સહાનુભૂતિ રાખી રસ લેતો કરવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન કરવા પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ. શાળામાં જે બધા વિષયો તે શીખે છે તેમાંથી ન્યુસપેપર અને વાપરલેસદારા અને તેના સાથી નાગરિકો સાથેના ચાલુ બતાવોની

ચર્ચાદ્વારા મોટપણમાં જે સંસ્કારો બાળકના પર પડે છે તેનો ભૂગોળ સાથે ઘણી જલદીથી સંબંધ જોડાઈ જાય છે. જે આપણે તેને વિવેચક થવા અને બારિકાઈથી સમજતો થવા તેમજ માત્ર ગ્રાહક બનવા ઉત્તેજન આપી શકીએ તો તેણે મનોવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરી દશે અને તે મનોવૃત્તિ તેને તેની સમક્ષ પડા થએલા પ્રશ્નોનો અધિપૂર્વક ઉકેલ કરવા-પ્રેરશે. આ પ્રશ્નોની સંખ્યા ઘણી અને વિશાળ છે, અને તે મુસદ્દીઓ અને રાજતંત્રોને અસર કરે છે એટલુંજ નહિ, પણ જગતની દરેક પ્રજાના દરેક સભ્ય પર તેની અસર થાય છે.

ભૂતકાળના કડવા અનુભવે વારંવાર બતાવી આપ્યું છે કે બળથી મુસીબતોનો અંત આવતો નથી, પણ તેથી માત્ર નવી મુશ્કેલીઓ પડી થાય છે અને મુસીબતોનું નિવારણ માત્ર સહકારમાંજ રહેલું છે. આપણે જ્યાં જ્યાં નજર કરીએ છીએ ત્યાં ત્યાં કમનસીબે રૂપેષ્ટ રીતે જણાય છે કે તે પાદ હજુ શીખવાનો બાકી છે. ઉપર જણાવેલી રીતે જે સુધરેલી પ્રજાઓ ભૂગોળ શીખવે તો તેથી આપણને એકબીજાના દષ્ટિબિંદુ જોવા શક્તિમાન બનીએ અને એ રીતે ભૂગોળ તેનો કેટલોક ફાળો આપી શકે. ઘણા તેથી આપણાથી જુદાં પડતાં દષ્ટિબિંદુઓ સમજવાની પણ તક મળે. ભૂગોળમા આટલો દાવો શું ભારે પડતો છે? ભૂગોળનો આ હક સાબીત થયો છે તેથી ભૂગોળશિક્ષકે તેના ધર્મકાર્યના સંદેશા માટે ઘણા ઉચ્ચ ખ્યાલ રાખવો ઘટે, કારણકે જે શુભ સ્વપ્નોની હજુ પણ આપણે અંખના કરીએ છીએ તે જોવાની શક્તિ પુરી પાડીને શિક્ષક મદદ કરી શકે છે; અને તેના અભાવે લોકોને વિનાશને પાંથે દોરે તેમ છે.

પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ-અમદાવાદ.

ચુનીલાલ હીખાભાઈ પટેલ

શારીરિક કેળવણી

(ગત્રાક પૃષ્ઠ ૧૧૫ થી આશુ)

જો દીવા સમગ્રમાવવા દીવાસળીની, ઘીની જરૂર પડશે. માટે શિક્ષકે શરીરના ભાગો, અવયવની રચના, તેમનું કામ, છેલ્લું ખતીયવિગ્નાન, વગેરે જાણવું જરૂરનું છે. બાળક નકસામાં જ્વપાન, લાંડન બતાવે પણ પોતાનું હૃદય ફેફસાં ક્યાં તેની તેને ખબર હોતી નથી. જેને પોતાના શરીરરૂપી ઘરમાં વસ્તુઓ ક્યાં છે તેની ખબર નથી તે તેનો વિકાસ-વ્યવસ્થા શી રીતે કરે?

કસરત કરાવતી વખતે શિક્ષકે એવી રીતે હલા રહેવું કે તેને બધાં બાળકો બરાબર જોઈ શકે. જોમની બૂલ થાય તેમને દસીને મીઠો કંપકો આપી તે વ્યક્તિગત સુધરાવવી. કસરતશિક્ષકે લાંબા લાંબા કરવાની જરૂર નથી, પણ દરેક કસરત કેવી રીતે કરવી તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. આ વખતે બાળકને ગોળાકાર કે ચોરસ આકારમાં બેસાડવાં. પહેલું કસરતનું નામ લેવું. પછી હુકમ આપવો અને નંબરથી કામ લેવું.

કેટલીક વાર કુકડીવાર સ્વયં કામ કરી શકાય છે. તેમને કસરત કેવી અને કેટલી વાર આપવી તે નક્કી કરવું અને તેમના મોનિટરને હુકમ આપવા કહેવું. શિક્ષકે ફરતા રહેવું. કસરતશાળામાં બને તો આપના રાખવા, તેમાં જોઈને બૂલ સુધારવા કહેવું. બધાં બાળકનું વજન, માપ, આવવોનાં માપ, વગેરે નોંધવું. માસિક એવી નોંધ રાખવી.

કંપકો:—કસરત માટે ચઢી અને બડી અથવા હુકા બાંધવું ખમોશ રાખવું, અથવા ઘોડીકે પહેરેલું હોય તો કમંડા પહેરાવવો.

આસન એ પણ એક જાતની કસરત છે. પણ તે મોટા માણસો માટે છે. આસન ઘણી જાતનાં છે. દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં આસન-વ્યાયામનો પ્રચાર ઘણો છે. નિયમિત વ્યાયામથી જાપાનના લોકોની સરાસરી ઉંચાઈ ૫ ફીટ વધી છે, વ્યાયામ તથા બાળક માટે છે: (૧) શરીરની સુદૃઢતા, (૨) માનસિક ઉન્નતિ, (૩) કાર્યપ્રવીણતા અને આરોગ્ય. તેમજ કસરતના પણ ત્રણ પ્રકાર છે: (૧) કેટલીક આરોગ્ય રક્ષક, (૨) વૈદકીય, (૩) જાત બચાવની. જે કસરતનો હેતુ અમુક અંગોની જોડ સુધારવાનો છે તેને વૈદકીય કસરત કહે છે. ક્રિકેટ, ફૂટબોલ, આટાપાટા, જોખો વગેરે આરોગ્યરક્ષક છે. લાહી, જીરુજીરુ વગેરે સ્વચ્છતાની છે, પણ બધાં જોય સુમત્ર તંદુરસ્તી જાળવવાનું છે.

અખાડાની કસરતો શ્રેષ્ઠ છે, છતાં તેમાં નિપુણતા મેળવવા સ્થળ, સંજોગ, ખર્ચ વગેરે મળવાં મુશ્કેલ છે. એમાં એકીવખને ઘણાં માણસો ભાગ લઈ શકે છે. ક્રિકેટ જેવીમાં અમુક માણસ ભાગ લઈ શકે છે. કાસની ખીંછ બાજુ પણ છે. કેટલીક રમત રમવાથી ઘેરજા પણ આવે છે, પણ તે અપવાદ છે. જે વિચારે મંડળો સ્થપાય છે તેજ હેલ્થ-સહકાર અને સહવિચાર અને સહવાસ અખાડામાં આવે છે.

અખાડામાં જે વાત ખૂબ ધ્યાન એવે તેવી છે: (૧) સ્થળ તથા સાધન, (૨) વ્યવસ્થા અને વ્યવસ્થાપકો. આ જે બાળકો બગડે નહિ તો ધાર્પો લાગ થાય.

કુંકમાં જેના દિલમાં એવો લાગ થાય કે “આ સંસ્થામાં આવવું પ્રત્યેક બાળક આગળ જતાં મારા દેશનો નાગરિક થવાનો છે અને તેથી તેના શરીરને અને મનને સ્વચ્છ રીતે કેળવવું તથા તેના આરિચ્છને સુધારવું અને ધડવું, એ મારો ધર્મ છે તેનાથીજ આ ધર્મ ચર્ચ શકશે. આ મારી યંત્રણ છે, એમ દરેક શિક્ષકના મનમાં હોવું જોઈએ. તેણે સંયમ તથા આત્મશોધનથી પોતાના આરિચ્છને વિશુદ્ધ બનાવવું જોઈએ. દયા તથા વિનય-સભ્યતા આદિ સંસ્થાનો મુદ્રાલેખ હોવો જોઈએ. માણસમાં નૈતિક હિંમતની ખાસ જરૂર છે.

કિન્નર જાતિ વિષે કંઈક

સિમલા નગરીથી સો એક માઇલને છેટે ઉત્તર દિશામાં એક અતિ સુંદર અને સુરમ્ય પ્રદેશ આવેલો છે. પર્વતીય પ્રદેશ દેવદારનાં જંગલોથી ભરપૂર છે. તે તિબેટની સીમા સુધી પ્રચરેલો છે. પર્વતના યિખર પર ઉગા રહી ચોમેર દૃષ્ટિ કરીએ તો ત્રિરિરાજ હિમાલય ધવલવસ્ત્ર ધારણ કરી ભગવદ્ ભક્તિમાં નિમગ્ન હોય એવો લાગે છે. વનમાં નાના પ્રકારનાં કુસુમોથી લદાએલી તરુલતાઓ અને ઝરઝર પહેતાં શીતળ અને મધુર જળનાં ઝરણાં તેની નૈસર્ગિક સુંદરતામાં વધારો કરે છે. પુષ્પપરમ્પરથી ભરપૂર સગીર મંદમંદ ગતિએ વાઈ પ્રાણીમાનમાં નવજીવનનો સંચાર કરે છે. વચ્ચે સતલજ નદીની નિર્મળ સલિલરાશિ પર્વતોની સાથે ખેલતી કલકલ પહી રહી છે. આવા સુંદર પ્રદેશમાં એક જાતિ નિવાસ કરે છે તેને “કનીર” કહે છે, જેનો ઉદ્ભવ પ્રાચીનગ્રંથોમાં કિન્નર જાતિને નામે પ્રસિદ્ધ છે. રૂપ, લાવણ્ય અને આકૃતિ જોતાં આ લોકો આર્યવંશના હોય એમ જણાઈ આવે છે, હલકું શરીર, લાંબુ કપાળ, મોટી આંખો ને મોઢવણું એ આર્યજાતિને મળતાં ચિહ્નો છે.

કિન્નર સ્ત્રીપુરુષો બીનનાં કપડાં પહેરે છે; સ્ત્રીઓ સુપંના પ્રદાશથી મોઢાનું રક્ષણ કરવા અંગ્રિજોના જેવી ટોપી પહેરે છે, ગળામાં માળા પહેરે છે, કાનમાં વાળીઓ ધાસે છે, હાથે કંકણ પહેરે છે, નાકમાં વાળી ધાસે છે. તેમનાં વસ્ત્રો વારંવાર ઘોઈ સ્વચ્છ રાખે છે. ફૂલ ઉપર તેમને વધુ ગ્રેમ હોય છે. ફૂલ દેખતાંજ તેને ચુંટી ટોપીમાં મૂકે છે. ચાહો માંસ, મદિરા ને આનો પ્રચાર ધણો છે; પરંતુ સ્ત્રીઓ મદિરા પાન કરતી નથી. પુરુષો

મૃદુ પ્રકૃતિના અને સુશીલ છે, પરંતુ કાર્ધ કારણથી ડરપોક વધારે છે. પર્યટન અર્થે આવેલા લોકોનો અત્યાચાર તેમને બહુજ સહેવા પડે છે. ઘોળા વસ્ત્રધારીને દેખતાંજ તે લોકો કંપે છે. ગરીબ, અમીર સ્ત્રી-પુરુષ સૌને વેદમાં જડું પડે છે. આ લોકો અન્ય પહાડી લોકો કરતાં ઘણા આગળ પડતા છે. કાર્ધ પુરુષ સ્ત્રીનો વિશ્વાસવાત કરે, વ્યર્થ લાંછન લગાડે તો કિન્નરસ્ત્રીઓ સતક્ષ્મ નદીમાં પડી પ્રાણત્યાગ કર્યાના દાખલા મળ્યા આવે છે.

કનોરી લાપામાં એક જુદી લાપા છે. પરંતુ અન્ય લોકોના સહેવાસથી તેઓ કામ ચલાવે હિંદી લાપા સારી રીતે સમજી શકે છે, તેમ ખોલી પણ શકે છે. તેમની લાપામાં તિમેટી અને સંસ્કૃત લાપાનું મિશ્રણ થએલું છે. આ લોકો આર્થધર્મ પાળે છે, પરંતુ જૈન ધર્મનાં તરવા તેમના ધર્મમાં ગળી આવે છે. દેવદેવીઓની પૂજા તે ઠાઠગાદથી કરે છે. નિયાર નામના સ્થાનમાં ઉપાદેવીનું એક મંદિર છે. શિક્ષણનો પ્રચાર ઓછો હોવાથી લોકો અવિશ્વાસુ છે. પરંતુ પ્રાથમિક સ્કૂલ ખોલાએલી હોવાથી લોકો કૃળવણીમાં રસ લેતા થયા છે, તેથી અવિદ્યારૂપી અંધકાર ઓછો થયો છે,

તેમના વિવાહની રીત બહુ વિચિત્ર છે. નાના-મોટા સૌ ભેગા થાય છે ને એક સ્ત્રી જોડે લગ્નથી જોડાય છે. તેને "પાંડવ વિવાહ" કહે છે. મોટાભાઈની સ્ત્રી બધા ભાઈઓની સ્ત્રી ગણાય છે. લગ્ન કરનાર મોટા ભાઈને માથે લાંબી ચોટલી રાખવી પડે છે ને ખાડાના ભાઈઓ માથું મુંડાવી નાખે છે. આ સદકારણનોથી પરિણામ એ આવ્યું છે કે ઘણી સ્ત્રીઓને અવિવાહિત જિંદગી વિતાવવી પડે છે આ મુંબંધી કારણો પૂછતાં તે જણાવે છે કે અમારો દેશ બહુ દંડો છે અને અનાજનો પાક બહુ ઓછો થાય છે, તેથી બધા ભાઈઓ જો જુદાં જુદાં સગ્ન કરે તો સંતાનની સંખ્યા વધી જાય, એટલે તેમના વારણ-પોણા માટે વળખાં મારવાં પડે.

ધરમાં કામકાજની દરેકને વહેંચણી કરેલી હોય છે તે પ્રમાણે દરેક પોતપોતાનું કામકાજ કરે જાય છે. સમ્મિશ્રિત વિવાહથી વધુ સ્ત્રીઓ ધરમાં એકઠી થવાથી ધર્મી, દેવ અને કલદ થવા પામે તે જનવા પામતું નથી ને સુખે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે.

વિવાહનો એક ખીન્ને પ્રકાર છે. તેમાં કન્યા મનમગતો પુરુષ પસંદ કરી સે છે. પરંતુ તેમાં માતા-પિતા વિરદ્દ હોય તો કન્યાએ પસંદ કરેલો

પુરુષ પોતાના મિત્રોની મદદથી તેને જળરજ્જતીથી ઉઠાવી જાય છે. જતી વેળા કન્યાની સાહેલીઓ છોડાય જાય તો તેમને એકાદ બે રૂપીઆ આપી છોડાવીને પોતાને ઘેર લઈ જાય છે ને તેની સાથે નિયમપૂર્વક લગ્નગ્રંથી-યા નોંધાઈ જાય છે. આ વિવાહને તેમની ભાષામાં “ડબડબ” કહે છે.

આ દેશની સ્ત્રીઓ પરાયણી નથી. પોતાના પતિ કરતાં-કામકાજમાં તે વધુ લાગ લે છે. પુરુષ ખેતરમાં લગ્ન બેઠે છે ને બાકીનું દરેક કામ-કાજ સ્ત્રીઓ કરે છે. સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર કમાઈ કરે છે એ કારણથી પુરુષવગ સ્ત્રીપર આત્માચાર કરી શકતો નથી. પાતે જો પતિત થઈ જાય, વ્યભિચારી હોય અથવા સ્ત્રી પર આત્માચાર કરે તો પત્ની તેનાથી છુટા છેડા કરે છે. તેમાં અતિશ્લિષ્ટ આગેવાનો ભેગા થાય છે. પતિ-પત્ની પોતાની ફારવાદો રજુ કરે છે. આગેવાનો તેમને કલહથી મુક્ત થવા સમજાવે છે; જન્મે માને તો દીક; નહિ તો લાકડીનો એક છેડો પુરુષના હાથમાં અને-ળીને સ્ત્રીના હાથમાં પકડાવે છે, પછી લાકડીને વચ્ચેથી તોડી નાખે છે. આ ક્રિયાબાદ જન્મે એકબીજાથી મુક્ત થાય છે, ને છુટા થવા બાદ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે લગ્ન કરી શકે છે. આ પરિત્યાગની ક્રિયાને “શિંગ ટકાશમે” કહે છે.

કિન્નર લોકોનું ગૃહશ્રવણ બહુ આનંદમય છે. આ પીતાં અને બોજન કરતી વેળા આની દેગથી સારો સખે છે, બધા ત્યાં બેસી જાય છે. સ્ત્રી પ્યાલીઓમાં આ રેકતી જાય છે ને તેઓ પીએ છે, આ પીતા જાય છે ને વાતો કરતા જાય છે. પ્યાલીમાં આ ન હોય તેની દિદર તેમને રાખવી પડતી નથી, તેનો ખ્યાલ ગૃહિણીને રાખવાનો હોય છે. પ્યાલી થનાંજ તે તેમાં આ રેકે છે. આ પ્રમાણે કિન્નર લોકો મરીજીમાં પણ અમીરી શ્રવણની મજા માણે છે. પ્રત્યેક કુલીન ઘરમાં એક છોકરી અને એક છોકરો જિંદગી પર્યંત અલગચાલી રહે છે, અને પોતાનું શ્રવણ ધર્મ-સેવામાં વિતાવે છે. કિન્નરી બાપામાં અલગચાલી છોકરીને “બેંગો” અને છોકરોને “લામા” કહે છે; તેમને વિપય-વિકારો અને વૈભવથી દૂર રહેવું પડે છે.

ભાદ્રપદ મહીનામાં ભારે ઉત્સવ થાય છે; તેને “કૃષ્ણધર્મ” કહે છે. આ મેળામાં ખૂબ રંગ-રાગ ઉડાવે છે. ખાવા-પીવાનો ને બજારનો આ લોકોને બહુ શોખ હોય છે. સ્ત્રી-પુરુષો ને છોકરાં ભેગાં થઈ એકબીજાના હાથ પકડી ખૂબ ગાય છે ને નાચે છે. આ નાચ-ગાન ચાર ચાર કલાક ચાલે છે, પર્વતોને અથડાઈ પાડેા ફરતો પ્રતિધ્વનિ ચાર આનંદ આપે

છે. આ વેળાનું દુઃખ, ઘણું મનોહર લાગે છે. આ પ્રસંગ તેમના પવિત્ર, નિર્દોષ પ્રેમનું સૂચન છે. આમાં કોઈ પ્રકારનું અનુચિત કાર્ય જણાતું નથી. ઘણી સભ્ય જાતિઓમાં આવા નાય પ્રચલિત છે. આવા મેળા વર્ષમાં દસ વખત લરાય છે. ઉત્સવની સાથે આખા વર્ષનો શોક અને અતીથ જતોના મૃત્યુનું કારણ બનવા પામ્યું હોય તો બધું દુઃખ દૂર કરે છે. ઉચ્ચ કુટુંબના લોકો શોકનાં વસ્ત્ર ઉતારી આનંદનો પોશાક પહેરી લે છે ને શોક દૂર કરે છે. આવી રીતે પૂર્વતીય પ્રદેશમાં વમની કિન્નરજાતિ પોતાનું જીવન આનંદમય વિતાવે છે. x

કેશવલાલ નથુરામ ભટ્ટ

હેડ માર્તર, ચીત્રાડા રફૂલ, ધર રેટ

જીવનસિદ્ધિ

ઉચ્ચ આકાશમાં ડોડીઆં કરતાં જનનાં જુગળાં તેને શહેરમાં જાવવાનો નિષ્કળ પ્રયત્ન કરતાં હતાં. મોટાં મોટાં મહાનો ગામની મેંતાઈની સાક્ષી પુરતાં હતાં; છતાં એ શહેર તો નહોતુંજ. શહેર અને મહાની ગમ્યરિથિતિનો ખ્યાલ આપતું એ ગામ પૂરા પાંચ હજાર માણસોની તીથી ભરચક જણાતું હતું. આજુબાજુનાં ગામડાંઓમાંથી વસ્તુઓ રીદવા આવતા લોકો એ ભરચકતામાં ઉમેરો કરતાં. લો. જો. તું દવા-ખાતું ગામની ખ્યાતિ આસપાસ દસ ગાઉ ફરતી ફેલાવતું. અંગ્રેજ કેળવણી પામેલો કેળવાએલો માણસો પણ હીક હીક સંખ્યામાં હતા. અલગત ! આજુબાજુનાં ગામડાં તે ગામને શહેરની મનમાની પદવીથી વિભૂષિત કરતાં હતાં.

છેલ્લાં એક અઢવાડીઆથી સરકાર સવડે મારી બદલી તે ગામમાં થઈ. લો. જો. તરફથી ચાલતી સાળામાં હું મુખ્ય શિક્ષક તરીકે કામ કરતો હતો. નંદાની વયે સારો લાલ મળ્યો માની અંતરમાં ફૂલાતો હતો. મારા જેવું શિક્ષણ આપનારે જલ્દી થોડાજ શિક્ષકો કેળવણીખાતામાં હશે એમ મને જણાતું.

મારા રૂનેહીઓનો એક આક્ષેપ તો મારા ઉપર સતત ચાલુ રહ્યો છે, અને તે એ કે મને મિત્રો વધારવાનો ઘણો શોખ છે. વાત પણ

x એક દિંદી-લેખના આધારે.

સાચીજ હતી, કેમકે સાધારણ બોલચાલમાં સામે અમલદારે માણસ મારો મિત્ર બની જતો અને મારા મિત્રમંડળમાં એમ હોમેરો થતો.

ગામડામાં નોકરીઆત વર્ગમાં આપસઆપસમાં ઘણુંકરીને મૈત્રી હોય છે. મારે પણ દાકતર સાથે મૈત્રી થઈ. તેમની પડોશમાંજ મકાન રાખવાથી અમે સાંજના ફરવાનું પણ સાથેજ રાખતા આખા દિવસનો કામ કરવાથી આવેલો કંટાળો ફરવાથી દૂર થતો.

ગામમાં પગ મૂક્યો, સારથી એક વરતુ મારું ધ્યાન ખેંચી રહી હતી. પાંચેક વર્ષથી આ ગામમાં એક બાલમંદિર ચાલતું. મંદિરના સંચાલક સંબંધે ગામમાં અનેક પ્રકારની વાતો થતી. કોઈ કહેતું, એનામાં ઘેઝઝા છે, કોઈ એનામાં સેવાભાવના કહેતું, કોઈ વળી કહેવાના આગળ દોડાવી ખૂન કરી નાસી છૂટેલો કોઈ કેદી છૂપા સ્વાંગમાં આ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો છે એમ માનતા; છતાં ગામનાં સર્વ માણસોના અંતરમાં તેમના પ્રત્યે માન, પ્રેમ અને રાહબાપ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે જણાઈ આવતાં.

એક ગામથી બીજો ગામ બદલી થતાં વેઠેરી પડતી હાડમારી અતુ-ભવીઓજ સમજી શકે. આઠવાડીઆમાંજ સર્વ વ્યવસ્થા કરી રાત બન્યા પછી એક દિવસ હું અને દાકતર બાલમંદિરમાં જવાનો નિશ્ચય કરી નીકળ્યા.

ગામમાં અર્ધા માઈલના અંતરે એક સુંદર મકાન હતું, તેમાં બાલ-મંદિર ચાલતું. આ મકાન સંચાલકે પોતેજ બંધાવ્યું હતું અને પાંચ વરસથી કોઈ પણ જાતની શી લીધા વગર તેઓ બાળકોને કેળવણી આપતા હતા. મંદિરના અંગે જાનાલય પણ સાથેજ રાખવામાં આવ્યું હતું. તેમાં અભ્યાસ કરતા બાળકો નિવાસ કરતા, તેમની સંભાળ રાખવા સંચાલકે બહુ બુદ્ધિપૂર્વક તેની યોજના પડી હતી. શિક્ષણ આપવા તેણે એક કેળ-વાએલા જાઈને પોતાની મદદમાં લીધા હતા, તેઓ બીજાં માણસોદ્વારા જાનાલયની સંભાળ રાખતા હતા. સરઆતમાં બાલમંદિર ચલાવવામાં બહુજ મુશ્કેલી નડી હતી. ગામડાનાં માણસોમાથી પોતાનાં બાળકોને ત્યાં મોકલવા પ્રથમ તો કોઈપણ તૈયાર થયાં નહિ; પરંતુ ધીમે ધીમે તેની કાર્યપ્રણા-લિકાએ લોકહૃદય આકર્ષ્યું. જનતાનો પ્રેમ જીતવા માંડ્યો, અને આજે પાંચ વર્ષના અંતરે તેમાં ૪૦ બાળકો અભ્યાસ અર્થે દાખલ થએલાં હતાં.

તેમનો અભ્યાસક્રમ સાત વર્ષનો હતો. ત્રણ વર્ષની ઉંમરથી બાળકને દાખલ કરવામાં આવતું, તે સાત વર્ષ સુધી ત્યાંજ અભ્યાસ કરતું. સર-આતમાં દાખલ થએલાં બાળકો ધણાં આગળ વધી ગએલાં હતાં. ત્યાર-

પક્ષી આવેલાં તેમની બુદ્ધિશક્તિ પ્રમાણે કાર્ય કરી રહ્યાં હતાં. આ બાલ-મંદિરની ખ્યાતિ આખા જિલ્લામાં પ્રસરી રહી હતી.

મંદિરના ઝાંપામાં પેસતાંજ યોગાનમાં સામે એક મોટું વડવૃક્ષ હતું. સૈકાઓ છુનું એ વધતી જતી માનવ સંસ્કૃતિના સાક્ષી તરીકે અડગ ઉભું હતું. એ વડની નીચે ગોળ આકૃતિમાં કેટલાંક બાળકો પાથરેલાં આસન પર બેસી ગયાં હતાં. કેટલાંક પાસેજ છૂટાછવાયાં રમત કરી રહ્યાં હતાં. એક વિચારશીલ બાળક બધાથી દૂર એક બાબુ રેતમાં સૂકાં આંકાશ તરફ નીરખ્યા કરતું હતું. સંધ્યાનો સમય હતો. લગભગ રસ્મિકાન્ત પોતાના આખા દિવસના પ્રવાસથી ઉત્પન્ન થએલા થાકને નિવારવા અસ્તાચળે ગમન કરી રહ્યા હતા, અને અમે ઝાંપામાં પગ મૂક્યો.

બાલમંદિરમાં સાંજના સાત વાગે પ્રાર્થના કરાવવામાં આવતી. ધુન્ધા હોય તે બેસતું, નં ધુન્ધા હોય તેને રમવા જવાની છૂટ હતી. લગભગ ત્રીસેક બાળકો પ્રાર્થનામાં હાજર હતાં. તેમના ગોળ કુંડાળામાં તેમની સાથેજ અધ્યાપક અને તેનો મદદનિશ અને જણાવાજિંત્રો સાથે પ્રાર્થનામાં સામેલ હતા. રમ નામની ધૂન મગી રહી હતી. અમે એક બાબુ બેઠા.

“સ્વામી બૂલે હિંડોળા કુંજન બનમેં..... સ્વામી.”

મુખ્ય અધ્યાપકે ગાન ઉપાડ્યું. નાના નાનાં બાળકોએ તે ઝીંકવા માંડ્યું. ગાનમાં તદલીન બનેલા શુરુ હલા થઇ ગયા, તેમના શરીરમાં ચેતનત્વ ઉછળવા લાગ્યું, ગાન સાંથેજ તેમણે શરીરને ગતિમાન કર્યું. હાવ-લાવ પાંછળે છુપાએલી કંસરત તેઓ સંગીતદ્વારા બાળકોને આપી રહ્યા હતા. બાળકો તેમનું અનુકરણ કરી જતાં હતા.

મારા મુખ પર વિહ્વલતા હતી, અને દાકતર તે પારખી ગયા હતા. તેમની વૈજ્ઞાનિક નજરે આ બધી માત્ર ઘેટાજાજ હતી. મારા તરફ જોઈ દાકતર બોલ્યા.—

“મારતર ! આ શિક્ષણ કયા પ્રકારનું ? અને તમે લાંબાંવે છે તે કેવું ? એક કેળવંદોએ માણસે આ પ્રમાણે બાળકો સાથે નાચવા કેમ લાગી જતો હશે ? તમે શું ધારો છો ?”

પ્રશ્નની પરંપરામાં મારું ધ્યાન મુદ્દલ નહોતું. તેમની પ્રશ્નાવલી દર-મિઆન મેં એક બાબત તપ્પી કરી નાખી હતી. મેં નિશ્ચયાત્મક દળે દાકતર સામું જોયું.

અંખૂં.

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ:

(ગતિકાં પૃષ્ઠ ૧૨૩ થી ચાંકુ)

૨ બાળકોએ શું કરવાનું છે તે ચોક્કસપ્રમાણે જાણે અને આખા સમયમાં સક્રીય રોકાએલાં રહે તે જુઓ તૈયારીમાં એટલે કે જમીન ઉપર નિશાન કરવામાં, સાધનો લાવવા વગેરેમાં પાદનો જેટલો અને તેટલો ઓછો સમય ગાળવો. દુકમાં થોડી સૂચનાઓ આપવાનો મહાવરો રાખો. જો બાળકો નાયકોના હાથ નીચે દુકડીઓમાં કામ કરતાં હોય તો જુદી જુદી દુકડીની ક્રિયાઓ યોગ્ય પ્રમાણમાં સરખી રહે તે જોવું જોઈએ. વર્ગના એક બાળકે સાદી ક્રિયા જેમાં થોડી વારમાં જ રસ ક્ષીણ થઈ જાય તેમાં ઝાઝો વળત રોકાએલાં રાખવામાં આવે, જ્યારે બીજી દુકડીઓ શિક્ષકની દેખરેખ નીચે જોસદાર ક્રિયામાં લહેર કરતી હોય તે કારણથી ધણીવાર અસંતોષવાણું તોફાની તત્વ દાખલ થાય છે. અનિયમિત પુનરાવર્તનનો અર્થકંટાળો થાય છે. ફેરફાર કે પુનરાવર્તનની સૂચના આપવા હંમેશાં તૈયાર રહો.

બાળકોના પરિણામમાં રસ લેો અને પ્રોત્સાહન અને સાળાથી પાદની આવી આ બાબતમાં જોઈએ.

૪ નિયમો અને સ્પષ્ટ સૂચનાનું સંપૂર્ણ પાલન થાય તે માટે ચીવટ રાખો, પણ બાળકોની ઉમ્મર અને અનુભવના પ્રમાણમાં આશા રાખી શકાય તેનાથી વધારે આશા રાખશો નહિ. નિયમો અને સૂચનાઓના અનિયમિત પાલનથી ધણું નુકસાન થાય છે. રમતના મેદાનમાં કે તરવાના હોજમાં જે સ્વતંત્રતાથી સમય જમડે તે કોઈ બાળકને ગમતી નથી. જો નિયમ ધળાવવામાં મુશ્કેલી ઉભી થાય તો ગમે તો ક્રિયા કે રમત ખરાબ રીતે શીખવવામાં આવ્યાં છે કે બાળકો પાસે હદથી વધારે આશા રાખવામાં આવી છે એમ સમજવું.

૫. વર્ગના જુરસો કાયમ રાખો. વર્ગને એકઠો રાખવામાં અને ધોરણ નક્કી કરવામાં સમૃદ્ધની ક્રિયા એક અગત્યનું સાધન છે શારીરિક તાલીમના પાઠ દરતાં રમતો, કસરતો, કે તરવાના સમયમાં સમૃદ્ધની ક્રિયાઓ ઓછા પ્રમાણમાં આવે ત્યારે ખાસકરીને નીચેનાં ધોરણોમાં શિક્ષકની દોરવણી નીચે સમયની સરખાતમાં કે અંતે વર્ગની ક્રિયાઓ કરાવો.

પ્રગતિમાન તાલીમ

અભ્યાસક્રમના ખીજા વિષયોની માફક શારીરિક તાલીમની દરેક શાખામાં કેળવણી પ્રગતિમાન હોવી જોઈએ. આખો સમય બાળકો સુધરવા માટે શીખતાં હોય કે આદર્શ રાખતાં હોવાં જોઈએ. કોઈ ખાસ પાઠમાં ખરી પ્રગતી સંભવતિ ન હોય કે હજીવા યોગ્ય ન હોય તો પુનરાવૃત્તિ કે ફેરફાર એવી રીતે કરવા જોઈએ કે જેથી મહાવરો વધારે હેતુસર અર્થવા ધ્યાન અને યુદ્ધની કસોટી કરે તેવો થાય. આગલા પાઠને સંપૂર્ણ રીતે મળતો થાય તેવો એક પાઠ ન હોવો જોઈએ. કોઈએ વધારે સહેલામાંથી વધારે અધરા પ્રગતિમાન ક્રમમાં ગોઠવ્યા છે તેથી કસરતના પાઠમાં પ્રગતિનાં લાંબા પગથીયાં પુરાં પડે છે. વિંધિ સરની કસરતોમાં પ્રગતિ અડપવાળી ન થઈ શકે. રિથિતની અને રચનાની કસરતોના કેટલાક પ્રકારની પુનરાવૃત્તિમાં અગત્ય છે તે છતાં સામાન્ય અપળતા અને તાજગી આપનારી કસરતોની યોજના શિક્ષક ઉપર હોડવામાં આવી છે, કારણ કે યંત્રવંત ક્રિયા થતી અટકાવવાનું અને અમુક વર્ગની શક્તિના પ્રમાણમાં પ્રગતિ કરવાનું કામ તેના ઉપર અવલંબે છે.

વિવિધ કારણોને લીધે (મુખ્યત્વે કારણ કે આ ક્રિયાઓ અસાધવા માટેની સગવડો મોટા પ્રમાણમાં ભિન્ન હોય છે તેથી) તે શારીરિક તાલીમની ખીજા શાખાઓ (રમતો, મર્દોનગીની કસરતો, તરવું, નાચવું)ના સંબંધમાં અભ્યાસક્રમ પદ્ધતિસર ઘડવાનું જરૂરી કે સલાહકારક ધારવામાં આવ્યું નથી, પણ આમાં પણ પ્રગતિનો સિદ્ધાન્ત ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ.

આ ક્રિયાઓ માટે જરૂરી આરંભની ક્રિયાઓ અને કામની વિવિધ યોજનાઓની ખીજવણીમાં હમણાંનાં વર્ષોગ્રા ઘણી પ્રગતિ થઈ છે. જો આ વિષયો, શાળાના અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થયા છે તો નિશાળને માટેની તાલીમની સમગ્ર પ્રગતિમાન યોજના તૈયાર કરવી જોઈએ.

શારીરિક તાલીમની પ્રગતિનો વિચાર કરતાં તેની સાથે સંબંધવાળી બે બાબતો સાથે વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે.

૧ પાઠની તૈયારી અને ૨ પરિણામની કસોટી.

ખીજા કોઈ વિષયના જેટલીજ કસરત, રમત, તરવાના કે નાચવાના પાઠની તૈયારી અગત્યની છે. કોઈની મુખ્ય લીટીઓ ઉપર આંખ ફેરવી જવી અને બાળકોને મુખ્ય રમત અસાધવા ગોઠવવાં એ બસ નથી. વર્ગને રોકાએલો રાખવો અને પ્રથમ નજરે પુરતો પાઠ લાગે તેવી કેટલીક

જાણેલી ક્રિયાઓ કરીથી કરાવવી કે તેના પુનરાવર્તન ઉપર આધાર રાખવાનું તદ્દન સહેલું હોય, પણ જેમ ચાલે તેમ ચાલવા દો એ પદ્ધતિથી તાલીમની પુરી આસર પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ. પાઠ, સંભાળથી તૈયાર કરવા જોઈએ અને યોગ્ય કામની મોંઘ રાખવી જોઈએ. પોતાના શિક્ષણના પરિણામની ટીકા કરવી દરેક શિક્ષક માટે ફરજિયાત છે. વર્ગ કેટલી કસરતો કે રમતો કરી શકે તે પ્રશ્ન નથી, પણ બાળકો કેવી રીતે હિંમત રહે છે તે છે. જ્યારે તેઓ ક્રિયા કરતાં હોય કે આરામમાં હોય ત્યારે આસાં પ્રમાણે કસરત કરવામાં વર્ગ કેવી રીતે 'એક' કહેતાં તાલ આપે છે? સામાન્ય સ્થિતિ સુધરતી જાય છે અને જ્યારે શિક્ષકનો દાવ પુરો થાય ત્યારે સુધારો ટકી રહે છે? એટલે કે સારી સ્થિતિની ટેવ પ્રાપ્ત થાય છે? બાળકો વધારે સ્વપ્ન અને ગતિ સરળતાથી કરે તેવાં થયાં છે? તેઓ વધારે સખત કસરત કરી શકે તેવાં શક્તિવાળાં થયાં છે અને તેમની હુકમ પ્રમાણેની ગતિઓ ચોક્કસ થતી જાય છે? તેઓ સૂચના અડપથી, સમજે છે? તેઓની પોતાની ક્રિયાઓની યોજના કરવામાં વધારે કુશળ અને ભરોસો રાખવા લાયક થયાં છે? નિયમિત અને હેતુપુરુષાર આપેલી તાલીમનું અડપથી દેખાય તેવું પરિણામ આવતું જોઈએ. મુખ્ય શિક્ષક અને વર્ગ શિક્ષકે પ્રસંગોપાત કરેલા રીતસર અવલોકનનું પરિણામ જોધદાવી આવતું જોઈએ.

કસરત ક્યારે શીખવવી અને તેની ક્યારે દખરેખ રાખવી.

પ્રસંગ પ્રમાણે જરૂર હોય તે પ્રમાણે શિક્ષકમાં શીખવવાની અને દોરવાની અવગત કસરત ઉપર માર્ગદર્શક નજર નાખવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. તેની પહેલી ફરજ શીખવવાની છે અને પછીથી સારી રીતે દોરેલી કસરતથી બાળકો પોતાની જાતે શીખે તેને હિતેજન આપતું જોઈએ. પહેલાં તેમને માટે યોજના કરવી પણ ધીમે ધીમે તેમની જાતે યોજના કરવામાં દોરવાં. જે શારીરિક તાલીમની યોજના શાળાના આખા જીવન દરમિયાન પ્રગતિમાન હશે તો તેમાં હમેશાં આ જે ભાગ હશે-નવું કામ શીખવતું અને અભ્યાસ અને માર્ગદર્શક કસરત અને સ્વચ્ચવસ્થા. હૃદયી વધારે શિક્ષણ અને હૃદયી વધારે પ્રોત્સાહનમાં તેમજ બાળકો માટે હૃદયી વધારે બાકી રાખવામાં જોખમ છે અને એટલું જ્યાંમાં રાખવું જોઈએ કે બીજા વિષય કરતાં આ વિષયમાં સ્વશિક્ષણનો ઓછો અવકાશ છે અને રમતના મેદાન કરતાં કસરતના પાઠમાં ઓછો અવકાશ છે. ખાસ હેતુથી આપેલી આકાર ધરાવતી કસરતો જે અયોગ્યપણે કરે.

વામાં આવે તો તેમની અસર શુભાવે છે અને તે શિક્ષકે શીખવતી જોઈએ અને તે તેની દેખરેખ નીચે થતી જોઈએ. રમતના, તરવાના અને કસરતના શાસ્ત્રને પણ આ લાગુ પડે છે. ખીજી સામાન્ય કસરતો, દાખલા, તરીકે, દૂદકા, ચપળતા અથવા સમતોલપણું વગેરે ખીજવવાની નાયકોની દેખરેખ નીચે જુથોમાં સારી રીતે કરી શકાય. નાયકપણું, વ્યવસ્થા, મુસ્કેલી પાર પાડવી અને સહકારી યુક્તિઓમાં પ્રયોગ કરવા માટે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ પણ આવા અનુભવથી આખા વર્ગનો સમય નકામો જવો જોઈએ નહિ. નાયકોના હાથ નીચેના જુથનું કામ વર્ગની વ્યવસ્થામાં સરળતા લાવવા માટે છે, તેને બાધક થવા માટે નથી.

જુથ અને સમગ્ર વર્ગની યોજના

આગલના પરિવેશમાં જુથ અને વર્ગો તેના નાયકોના હાથ નીચે કામ કરે તેવી વર્ગની યોજનાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. શાળાનાં નીચલાં ધોરણોમાં શરૂઆતથી આ અમલમાં મૂકી શકાય, પણ દેટલીક રફૂલોની 'શુદ્ધપદ્ધતિ'ની રૂપરેખા પ્રમાણે સ્વવ્યવસ્થા અને સહકારી પ્રયાત્ન ધીમે ધીમે રચી શકાય. અનુભવથી માલગ પડ્યું છે કે જે શાળાઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓ ચાલુ વર્ષની ઉંમરે ઉડી જાય છે તેમાં પણ આ યોજના ફોલોઅર્સ રીતે યોજી શકાય છે. બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશને ૧૯૧૯માં પ્રસિદ્ધ કરેલું વર્ગ-યોજના (ટીમયોજના) નામના ચોપાનીઆ ઉપર ધ્યાન દોરવામાં આવે છે. આમાં સંપૂર્ણ રીતે યોજનાના હેતુઓ અને વિકાસને આગળ વધેલા દરજ્જામાંના વ્યવહાર કામની સંપૂર્ણ વિગત આપી છે. જુનિયર વર્ગને લાગુ પડે છે તેવી વર્ગયોજનાની મુખ્ય બાબતોની રૂપરેખા દોરવાનો અહીં ઇરાદો છે અને જે વર્ગની શાળાઓ માટે આ અભ્યાસક્રમ લખાયો છે તેમાં તે દાખલ કરવાથી જે અનુભવ પ્રાપ્ત થયો છે તેનું વર્ણન કરવાનો છે.

વર્ગ યોજનાનો હેતુ

જુથ કે ટીમ યોજનાનો સૌથી અગત્યનો ભાગ એ છે કે તે બાળકોમાં મૌલિકતા અને જોખમદારીના વિકાસ માટે તક આપે છે અને ગમે તો પોતાની જાતે વ્યક્તિગત અથવા સહકારિતાથી બીજાની સાથે કામ કરવાની ટેવ પાડવાની તક આપે છે. યોજના ચલાવવામાં દરેક બાળકે પોતાની જોખમદારીનો શો હિસ્સો છે તે સ્પષ્ટ સમજવો જોઈએ. જે બાળકો સમજે કે યોજના અડપવાળી અને વધારે કાર્યસાધક બનાવ-

વાને તેમણે મદદ કરવાની છે અને તેમના પ્રયોગનું ધોરણ સુધારવા માટે તેમને સ્વતંત્ર કિયાની તક આપવામાં આવી છે તો સારો પાયો નાખી શકાશે.

યોજના દાખલ કરવી

કેટલાક સમયથી વર્ગ યોજના દેશના જુદા જુદા ભાગમાં વપરાય છે અને અનુભવે ખતાવ્યું છે કે સારો અને વિશેષ રેતુ બાળકો પાસે રજુ કરવામાં આવે અને પદ્ધતિનો હદ બહારનો વિધિ દૂર કરવામાં આવે તો અસાર સુધી યોજનાનો સાધારણથી આરંભ કરવામાં આવ્યો છે તેનાથી વહેલી હિમ્મતે શરૂઆત કરી શકાય. જેમજેમ જરૂરિયાત ઉભી થાય તેમ તેમ યોજના ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામવી જોઈએ અને સમગ્ર શાળાની યોજના જે રીતે ચાલતી હશે તે ઉપર તેના વિકાસનો આધાર રહેશે. આ યોજના દાખલ કરવામાં રીતનું આખું ને આખું અનુકરણ ત્યજી દેવું જોઈએ. નાનાં બાળકોમાં યાદ રાખવાની શક્તિ હોય છે તેથી યોજનાના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો સમજાવવા સિવાય તેના બહારનાં ભાગનું અનુકરણ કરવાનું શીખવી શકાય.

જુનિઅર શારીરિક તાલીમમાં અને રમતના સમયમાં ત્યારે બાળકો બાણીતા મેદાનમાં, તેમના ચેતાના રમતના મેદાનમાં અને તેમના શિક્ષકના ગાઠ સંબંધમાં હોય ત્યારે જે અનુભવ મળ્યો હોય તો ત્યારે તેઓ અપર રક્તમાં જાય તે વખતે તેઓને બાણ પણ નહિ હોય છતાં વધારે ગાંધી કરવામાં આવશે તેમાં કામ કરી શકશે. દાખલા તરીકે, જે શિક્ષકે પોતાના વર્ગને વહેલેથી જુથ યોજના પ્રમાણે નામકોના હાથ નીચે ટેળ્યો હશે તેને બાળકોને રમતના ખેતરમાં તરવાના હોજ પાસે પહેલી વખત લઈ જતી વખતે ખાસ લાભ છે. તેઓને શિક્ષકથી સ્વતંત્ર કામ કરવાની ટેવ પડી હશે અને તેઓને યોજનાના શરૂઆતના નિયમોની જરૂર રહેશે નહિ અને શારીરિક તાલીમની વધારે આગળ વહેલી શાળાઓની યોજના માટે જોઈતી વધારે સ્વયંશક્તિ અને સામાન્ય જુદિની આશા તેમનામાં રાખી શકાય.

નાયકો કે કેપ્ટનો

નાયકો કે કેપ્ટનોની તાલીમ તે યોજનાનું અગત્યનું અંગ છે અને બાળકોને શરૂઆતથી જુથનાયકોના વિચારની ટેવ પડવી જોઈએ. મોટી

ઉમ્મરનાં બાળકો કરતાં તેઓ ઓછાં સ્વભાવચાળાં હોવાથી સામાન્ય નિયમ તરીકે તેઓ સારો જવાબ આપે છે.

તેઓ વધારે ઝડપથી બોલી નાખે છે અને એકબીજાના પ્રયત્નોની ટીકા કરવામાં વધારે નિખાલસ હોય છે. જે તેથી કરીને જે શિક્ષકને આ નાનાં બાળકો પાસેથી કુદરતી અને ઝડપવાળો જવાબ મળતો હોય તો, તેને, જુનિઅર વર્ગમાં નાયકો નહિ વાપરવાનું કાંઈ કારણ નથી. તેમની પાસે હૃદયથી વધારેની આશા રાખવી નહિ તે છતાં આ પ્રકરણને અંતે આપેલી સૂચનાઓ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવે છે.

કેટલાંક બાળકો ફેલેક્સિબલ રીતે કદી અગલ કરી શકશે નહિ. અને દરેક બાળકની નાયક તરીકે અજમાયશ કરવી એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું નથી, પણ તાલીમ અને અનુભવની દિશામાં એવી છે કે તેનો ભાગ જેટલા અને તેટલા વધારેને આપવો બીજા બાળકોએ એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે શક્તિવાળા નાયક થતાં વખત લાગે છે અને ફેલેક્સિબલ તક મળે તે માટે બાળકો પાસે તે ઓછો લાંબો સમય રહેવો જોઈએ. નાયક તરીકે પસંદ કરેલા બાળકો બીજાને દોરવાની અને માર્ગદર્શન કરાવવાની કાંઈ શક્તિ દેખાડવી જોઈએ પછીથી તેને ખરી ક્રિયાની કદર કરતાં આવડે અને આ બંનેની ક્રિયાઓના સંબંધી વિવેચકશક્તિ આવે તેવી આશા તેનામાં રાખવી જોઈએ. જે નાયક પ્રથમ વર્ગનો પ્રતિપાદન કરનાર હોય તો લાભ છે પણ ગમે તે સંજોગમાં ક્રિયા કે રમતનો હેતુ સમજવો જોઈએ અને ખરાબ અને સારી ક્રિયાનો ભેદ પારખવો જોઈએ અને તેણે જોવું જોઈએ કે નિયમો પળાય છે.

નાયક ઉપર હૃદયથી વધારે ધ્યાન ન અપાય તેવી સંજોગ લેવી જોઈએ. આખા સમગ્ર વર્ગને સામાન્ય જુદી ચલાવવા તેમજ પોતાની ક્રિયાઓ અને સહીસલામતી માટે જોખમ સ્વીકારતાં અને જરૂર પડે તો સાથીઓને મદદ કરવામાં ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. મોટી ઉમ્મરનાં બાળકોના વર્ગો એવા માલમ પડશે કે જેમાં આગેવાન ટોળાને સાદી ક્રિયાઓ જેવી કે જગ્યા લેવી, પાસે આવવું, દોડવું, રમતમાં એક બીજાની પાછળ યોગ્ય અંતરે રહેવું વગેરેમાં આજ્ઞા આપે છે. પણ જે તાલીમ સામાન્ય અને હેતુપુરસ્કર શરૂઆતથી યથાક્રમે તો આક્રિયામાં દરેક વ્યક્તિ જોખમદાર મણાશે. જે અભ્યાસક્રમ પ્રગતિમાન હશે અને સાહસને માટે અવકાશ હશે તો નાયકને માટે હમેશાં નવી ફરજો ઉત્પન્ન થશે.

વર્ગનાં જુથ પાડવાની પદ્ધતિ.

વર્ગને વફાદારી અને જોખમદારીનો જુરસો ખીલવવા માટે ઘણે ભાગે બીજા ટીમોની યોજના કરવી જોઈએ, અંતે સામાન્ય રીતે જુથની

દીમ તે યોજનાનો એકમ રહેશે પણ જો યોજના હદથી વધાર કડક હોય તો તેનો પોતાનોજ હેતુ નિષ્ફળ ગય છે. પ્રસંગોપાત કેટલાંક કામ કરવા માટે જુદી જાતનાં જુથ વધારે યોગ્ય હોય. દાખલા તરીકે, કોઠા ૩૬ મુજબની જુથની ક્રિયાઓ ગોઠવતી વખતે કેટલીક વખત ખાસ કરીને જે વર્ગમાં ઉમરનો તફાવત ઘણો હોય અથવા રમતના સમયમાં ન્યારે એકથી વધારે વર્ગ રમતા હોય ત્યારે બાળકોનાં જુથ શક્તિ પ્રમાણે પાડવા ઉપયોગી થાય. એવી સૂચના કરવામાં આવી છે કે વ્યવહાર કારણે ઉપરાંત જુથોના ફેરફારથી બાળકોની બોજ સાથે સહકારે કરવાની ઇચ્છા અને ગમે તે નાયકના હાથ નીચે કામ કરવાની જ્ઞતિ અને સામાન્ય રીતે રમત રમવાની શક્તિની બાળકની વ્યવસ્થા અને શિસ્તસંબંધી બારીક કસોટી કરવાની તક મળે છે. વળી એવું માલમ પડ્યું છે કે ફેરફાર કર્યા વગર કાયમી દીમના ઉપયોગથી હદ બહારની દીમહરિશ્કારને ઉત્તેજન મળવાનું લક્ષણ થાય છે.

હરિશ્કારનો ઉપયોગ

હરિશ્કાર એ પ્રયત્નની પ્રેરક છે અને ઘણાં બાળકો માટે ખાસ કરીને શારીરિક ક્રિયામાં હરિશ્કાર કરવી કુદરતી છે, આંતર્યીમ હરિશ્કાર મજબુત પ્રોત્સાહન આપે છે અને સહકારી મહાવરા અને દીમની વશાધારીની પરિસ્થિતિ છે. વારંવાર થતી હરિશ્કાર કે નજીવ કારણે માટેની હરિશ્કારથી રસ ઓછો થવો જોઈએ નહિ કે ઢોળાઈ જવો જોઈએ નહિ. નાનાં બાળકો ઉપર આંતર્યીમ હરિશ્કાર કોઈ બેસાડવી જોઈએ નહિ. એ સંબંધમાં એમની તીવ્ર ઇચ્છાના તે પરિણામરૂપ હોવા જોઈએ નિશાળામાં એક જાતની હરિશ્કાર પુરતા પ્રમાણમાં વધરાતી નથી, તે પોતાનાં જ ધોરણને હરાવવાનો પ્રયત્ન કરવાની છે અથવા નજીગ સહાસદો દીમ અથવા વર્ગને ધોરણે પહોંચે તેમ કરવાની છે. આ પ્રકારની હરિશ્કારનો વ્યવહાર ઉપયોગ બાળકોને રસ પાડવા માટે અથવા વર્ગની યોજનામાંથી એકાદ દીમ રહી ગઈ હોય તેને રસ પાડવા માટે છે તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

દીમ અને નાયકોની તાલીમ માટે સામાન્ય સૂચનાઓ

બાળવર્ગને શીખવવાની અર્ચાચીન પદ્ધતિઓમાં વર્ગમાંનાં નાનાં જુથો અને જુદાં જુદાં જુથ જુદી જુદી ક્રિયાઓ કરે એવું ખાસ તરત્વ હોય છે, અને આ પુસ્તકમાં બાળવર્ગ માટે સૂચવેલી શારીરિક તાલીમની યોજનામાં તે તરત્વ દાખલ કરેલું છે. ન્યારે જુદી રવતંત્ર ક્રિયા વિકાસ પામી નિશ્ચિત ક્રિયા કે ખાસ કસરત કે રમત અને ત્યારે જુથ નાયકની નરહરિઆત ઉભી થાય છે.

૧ તેમનો નાયક પસંદ કરવામાં બાળકને ભાગ આપો અને દીમને નામ અથવા ટૂંકાઈ જાતનો દરજ્જો અને રંગીન પડી આપો.

૨ નાયકોને બરાબર બોલતાં અને સ્પષ્ટ આગ્રા આપતાં શીખવો. સાદી આગ્રાઓ વાપરો અને બોલતાં સરળ પડે તેવા શબ્દો પસંદ કરો. દાખલા તરીકે, દોડો, જાઓ, થોભો, બદલો કુદો. શરૂઆતના દિવસમાં પ્રસંગોપાત શિક્ષક સાદી આગ્રાઓ બોલાવે અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે બોલે એમ કરવામાં થોડો સેકન્ડ વાપરવા ઉપયોગી થશે અને બાળકો સાદી આગ્રા અને નબળી આગ્રા વચ્ચે ભેદ પાડી શકશે. નાયકોને કુદરતી રીતે બોલવા દો અને શું કરવાનું છે તે સમજાવવા તેમના પોતાના શબ્દો પસંદ કરવા દો. દાખલા તરીકે, 'સાથન લાવીને' મૂકો, જુદી સ્થિતિ હો વગેરે સંબંધી નાયકને સૂચના ધીમેથી કહેવા દેશો નહિ.

૩ દરેક દીમમાં ઉપનાયક નીચે.

ઉપનાયક ફક્ત શિક્ષણ લેનારજ નહિ. ધણીવાર જુથ કે દીમના ભાગ પાડવા પડે છે અને બ્યારે આમ બને છે ત્યારે ઉપનાયક એક ભાગ સંભાળે છે.

૪ યાદ રાખો કે નાયક દીમનો અભાસદ છે અને કોઈપણ ક્રિયા કરવામાં તેણે વારો લેવો જોઈએ.

નાયકનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો.

નાયક ફક્ત શોભાનો જ હોવો જોઈએ નહિ; પણ તેને જોખમદારી સોંપવી જોઈએ. શરૂઆતમાં ફક્ત દારને મોખરે ચાલવાનું કામ નાયક પહેલો ચાલે અને દીમ અનુસરે અથવા દરેક ક્રિયામાં તે પહેલો વારો લે અને આ બાબત દીમથી તેને જુદો દેખાડવા માટે પુરતી થશે. પછીથી નાયક દીમને ફોલોવની આગ્રા આપે અને વર્ગની કસરત કે જુથની ક્રિયા શરૂ થાય તે પહેલાં દીમ બરાબર જાણવાઈ છે અને બરાબર અંતર રાખ્યું છે તે જોવા માટે તેને જોખમદાર બનાવી શકાય. કોઈ બાળકને તેના સ્થાનમાં નાયક જાઠવે એવું કદી ન થવું જોઈએ; કારણ કે જુથની ક્રિયાઓ નાયકને દીમને એવી રીતે જાણવતાં કેળવે છે કે દરેક સભાસદ ખીજને વારા લેતાં જોઈ શકે. બ્યારે આગ્રા આપતો હોય ત્યારે સામાન્ય નિયમ તરીકે ટુકડી-થી નાયક પોઝ બર ઉભો રહે. ટુકડીઓ સ્થાન બદલે ત્યારે નાયકને માટે સરળ રીત એ છે કે તેણે ટુકડીને મોખરે ઉભા રહેવું અને "મારી પાછળ-દોડો" એવી આગ્રા આપવી અને ટુકડીને નવા સ્થાને દોરી જવી. નાયક તરીકેની આ ફરજો જેટલી બને તેટલી ઝડપથી અને સાદાધ્યા અને જીનજરરી વિધિ સિવાય થવી જોઈએ. જે નાયક તેની દીમ પાસે સારી બ્યવસ્થાથી પહેલું કામ શરૂ કરાવે તેને સાખાશી આપવી જોઈએ.

ધોરણ ચોથું

શિક્ષક: દમનલાલ યુ. મહેતા

રોષ્ટ્ર શિક્ષક: પી. આર. પ્રેમિંગ કાલેજ, અમદાવાદ.

સમય: ૪૦ મિનિટ

તારીખ: ૨૩-૧-૩૭

વિષય:—ચિત્રકામ (વાર્તાચિત્ર)

ગા. હેતુ:—પુલનાશક્તિ તેમજ કદપનાશક્તિ ખીલવવી.

વિ. હેતુ:—નાજિએરીના ગાડે લટકેલા લોભીઆતું દરમ ચીતરાવવું.

સાદિત્યો:—આજા શુરા રંગના રૂઠંગ પેપર, ચેસ્ટલ બેકમ, કુટપત્રી.

પાઠના

શિક્ષણશૈલી

કા. પા. ની નોંધ

વિભાગ

મુદ્દા

૧. આરંભ. કા વર્ગવ્યવસ્થા

સાથે સંબંધ

સ પૂર્વજ્ઞાન

સ્ફૂર્તિ ગાટે સામાન્ય ફૂલ કરાવી વર્ગને અવસ્થિત રીતે

જેસાડીય. ચેસ્ટલ બેકમ જમણી બાજુએ ગતે રૂઠંગ પેપર

તથા કુટપત્રી ચોત્તોતાની માથે ઉભા ગોદવવાની યુવના આપીયા.

કા. પા. થાં એક ઉભી લીટી દોરી વિદ્યાર્થીઓનું પાત્ર

તે તરફ જૈવીય. આ શેનું રૂઠંગ છે? ('દોરીનું રૂઠંગ' એ

જવાબ દેવાવીય. નહિ નીકળે તો હું કહીય.) એજ રીતે

શીથી, વાંધા? તેમજ આડી ઉભી લીટીએને પ્રમાણપર ગાઠ-

વગાથા આપજે અને તેનું રૂઠંગ ખતવી શકીએ છીએ. હવે

કહો કે રૂઠંગ એટલે શું? સીધી ઉભી લીટી ઉપર — આવી

વાંધા લીટી દોરી પૂછીય કે આ શેનું રૂઠંગ બન્યું? હવે

તમે તે આ ચિત્રચિત્રિ વાંચતાં શીખ્યા. સુધાખ પાડી પૂછીય

એક ઉભી લીટી દોરીય.

પછી તેજ લીટીને ઉપરથી

જેરા વાળા લાકડીનો આ-

કાર કાઢી બતાવીય.

કે મેં કા. પા. માં શું લખ્યું છે તે વાચો. માણસની સર-
ખામણીમાં ગુલાબનાં છોડ-ફેટલા ઉગ્યા હોઈ શકે? માણસ
અને ગુલાબનાં છોડનું પ્રમાણસર ચિત્ર કા. પા. પર દોરી
ખતાવીશ. હવે આ ડોઈગ વાંચો. પીપળાનું પાન પાડીશ.
હવે આ ડોઈગ વાંચો. માણસની સરખામણીમાં પીપળાનું
આડ ફેટલું-ઉંચું હશે કે કા. પા. માં પીપળાનાં આડનું
પ્રમાણસર ચિત્ર પાડી તેનું ચિત્રવાચન કરાવીશ. આમ ક્રમિક
પ્રશ્નથી આંદાશ "પ્રમાણ" વિશે સ્વચ્છેદ પ્રમાણ આપીશ. કા.
પા. પર નોનિઝેરનું ચિત્ર પાડી તેનું ચિત્રવાચન કરાવીશ.
કયા આડ ઉપર આર્વાનાનિઝેર ચાલે છે? પીપળાના આડની
ઉંચાઈ સાથે નોનિઝેરની ઉંચાઈના સરખામણી કરાવીશ.
નોનિઝેરની આડ ઉપરથી નોનિઝેર તોડતા દગાઈ રહેલા
માણસ વિશે તમે કયો પાઠ શીખ્યા છે? રદ મા પાઠના
છેદલા પરિચ્છેદનું વાચન કરાવીશ.

ગ રજુઆત

૨. મુખ્ય વિષયક સૂચના

ગુલાબનું ફૂલ પાડીશ.
ગુલાબના છોડ પાડીશ,
અને પાસે માણસની આ-
કૃતિ કાઢીશ.

પીપળાનું પાન પાડીશ.
ગુલાબના છોડ અને માણ-
સની આકૃતિ બેઠે પીપ-
ળાનું આડ ચીતરીશ.

આને આપણે નોનિઝેરના આડ પર દંચાઈ રહેલા
લોબીયાનું પ્રમાણસર અને આનેહુમ ચિત્ર દોરતાં શીખીએ.

બધા ગોરી સામે જુઓ. ડોઈગમાં કંઈ બે બાંખતો ખાસ
લક્ષમાં રાખવાની હોય છે ને? (પ્રમાણ અને આનેહુમ દેખાવ)
માણસ અને નોનિઝેરની ઉંચાઈનો ઉંચાલ ફરીથી બાંદ.

દેવગ્રામીય. ટટાર બેસીને ગ્રીતરવાની અને રવચ્છતા ગ્રામવવાની સુચના આપી કામ શરૂ કરાવીય.

વિદ્યાર્થીઓ ચિત્ર પાડતા હશે, તે દરગિયાન વર્ગમાં ફરતો રહી પ્રમાણુ અને દેખાવમાં ચતા સામાન્ય દોષો લક્ષમાં રાખીશ. ખાસ જરૂર જણાશે ત્યાં વ્યક્તિગત સુચનાઓ આપી યોગ્ય મદદ કરીશ.

કામ બંધ કરાવી બધા વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન મારા તરફ ખેંચીશ ઉતરાણુને દિવસે છાપરાં પર ચઢીને તમે શું ઉગાડતા હતા કે પતંગ તમારી પાસે હોય ત્યારે, અને છેક ઉંચે જાય ત્યારે જોના કદમાં શો દેરકાર જણાય છે ? (તે ધણોજ નાનો દેખાય છે) ત્યારે માણસ આપણી સામે હોય ત્યારે, અને નાજિએરીની છેક ટોચે હોય ત્યારે તેની ઉંચાઈના દેખાવમાં શો ફેર પડે ? આવા પ્રશ્નોદ્વારા નાજિએરી ઉપરનો માણસ પ્રમાણમાં ઘણોજ નાનો દેખાય એ દસાવીશ. કા. પા. માં ચિત્ર દોરી બતાવો ગાએદુબ દેખાય અને પ્રમાણુનો રપટ ખ્યાલ આપીશ. કા. પા. દેરવી નાખીશ.

પોતપોતાના ચિત્રમાં યએલી પ્રમાણુની બહો સુધારી લેવા કહીશ. રૂઈંગ ચેપરને મથાળે “વાર્તાચિત્ર” એમ લખવા કહીશ. નીચે બંને ખુણા પર નંબર અને તારીખ.

જી વિદ્યાર્થીઓનું
ચિત્ર

જી શિક્ષકનો
નમુનો

જી ચિત્ર
સુધારાનું

નાજિએરી ગ્રીતરીય.

આવુંકરે લખાવીશ. વિનમાં રહ્યા જતા દાખા ચોથા સૂચના-
દ્વારા સુધરાવી લઈશ.

હ ચર્ચા

ખખાને ચોત્તરોત્તનાં વિનિ 'ભારી સામે ધરવા' કહીશ.
એક વિદ્યાર્થીને વર્ગમાંથી સારામાં સારાં જે વિનિ પસંદ કરી
લાવવા કહીશ. બીજા વિદ્યાર્થી પાસે એક સાધારણ વિન
ગંભીરીશ. સારાં અને ખરાબ વિનિની અનુક્રમે સુદરતા અને
ખામીઓ વિશે બાંધકો પાસેજ ચર્ચા કરાવી વલનાશક્તિ
કેળવવાનો પ્રયાસ કરીશ, સારા ચિત્તવાળાને શાખાથી આપીશ.
બીજાઓની ખામીઓનું ચોથા સૂચન કરી દેવેથી જે બાબત-
ની બધો ન થાય તેની કાળજી રાખવા કહીશ.

સાક્ષ્ય

૩. પુનરાવર્તન

આને આગળે રેનું વિન દોરતાં શીખ્યાં ? ફોઈમ એટલે
શું ? ફોઈમિયા કયી બાબતો ખાસ લક્ષ્યા રાખવાની હોય છ ?
પ્રમાણસર ન હોય એવું વિન તમે શી રીતે પાછળી શકશો ?
આનેદુલ્ય દેખાત ન હોય તો તે વિન કોળખવામાં શી દરકત
આવે ? નાળિએરી પર ટંબાએલા માથુસનું વિન પ્રમાણમાં
અતિશય નાનું હોવાનું કારણ શું ? આવા પ્રશ્નો પૂછી પાઠ
પૂર્ણ કરીશ.

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંદુર થયેલાં પુનઃકેની યાદી.

પુસ્તકનું નામ.	અંકકર્તા.	પ્રજટકર્તા કે શુકચેતરનું નામ.	કિંમત.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.
૧ આસન પ્રવિમુક્ત-સેહાત	કાઠી મહમદગદાવી હસન હોડાસતર જોગ મહેલ્લા ઉર્દુ બોયઝ સ્કૂલ, મુંબઈ	અજગલ ત્રેમ, મુંબઈ.	૨-૦-૦	પ્રાયશિક સ્કૂલોમાં શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે.
૨ ઉર્દુ એટલાસ બોક્સ બોક્સો ત્રેસિડેન્સી, (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ), રિફલેટી કી સર્કર	...	લોગનેમ ગ્રીન એન્ડ કો લિમિટેડ નીકેલરોડ, મુંબઈ.	૦-૧-૦	પ્રાયશિક સ્કૂલોમાં વાપરવા માટે.
૪ કાશ્મીર કી સર્કર	...	આલ પ્રન્ડિઆ એલ્યુમેશનલ લીટરરીયુક સોસાયટી, ત્રાવે.	૦-૧-૧	પ્રાયશિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે.
૫ અજમેર કી સર્કર	...	...	૦-૧-૩	"
૬ ઉર્દુ જોલિએન્ટરી સીવીકસ	...	આલ પ્રન્ડિઆ એલ્યુમેશનલ લીટરરીયુક સોસાયટી, ત્રાવે.	૦-૧-૩	"
૭ અદીદ જુઝરીઆ પુત્ર દિસ્ત્રિક્ટ (ચિરણુ ગળ માટે).	મદ સાહેબ, હેડમાસ્ટર, મ્યુનિ. ઉર્દુ સ્કૂલ નં. ૧૦ પુત્રા	આલ પ્રેમ લાલોર	૦-૫-૦	પ્રાયશિક સ્કૂલોમાં શિક્ષકોની લાયજેરી માટે.

(અથેષ્ટમાં સહી) એન. જી. યાદગીલ.

પર્સનલ આસિ. હુ ધી એન્ડ્યુ. પ્રિન્સ. ખી ડી. અને સેક્રટરી ઉર્દુ સ્કૂલ યુક કમિટી, મુંબઈ.
 (પર્સનલ આસિ. હુ ધી એન્ડ્યુ. ઇન્સ્ટ્ર. ડી. અને સેક્રટરી ઉર્દુ સ્કૂલયુક કમિટી, મુંબઈ તા. ૧૬-૧-૧૯૩૭ના પત્ર ત.
 આર-૩૮-૧૧૫ નં કરેલી સુચનાનુસાર.)

જાગેતીવાડીની પાઠમળા ફિલિડી. સી. જાંગરીઆ, લોખંડી વિદ્યા ભાગ ૧. (સને ૧૯૩૫ અને બી. પટેલ ની ૩જી આવૃત્તિ) અને બી. પટેલ અને બી. પટેલ, રસ્તમયુરા એસ. બી. શાહ એન્ડ કો., ૧૨૮૩, પાન્કોર-નાકા, અમ દાવાદ	૧-૪-૦-૦	ઝોગ્રિકલ્સ બાયસ કલાસો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
અનિર્ણય ગુચ્છ (સને ૧૯૩૬નીકે. બી. વ્યાસ ૧લી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની કાન- યજેરી માટે.
દપદાર્થ વિદ્યાન અને રસાયણ આર. ઓ. સોમપુરા શાસ્ત્ર (") (સને ૧૯૩૬નીકે. એ. ત્રિવેદી ૨૦શ્રીમદ્ ભગવતગીતા (સને ૧૯૩૬નીકે. એ. ત્રિવેદી ૧૯૩૬ની ૨જી આવૃત્તિ)	૧-૧૪-૦-૦	માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યા- ર્થીઓની કાવજેરી માટે.
૧૧ ગયતરો (સને ૧૯૩૬ની પહેલી રમણલાલ એની આવૃત્તિ)	૨-૦-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની કાવ- જેરી માટે.
૧૨ પ્રતિસ્તંભ ભાગ ૨. (") તપસ્વલાલ વીમાચળા દિગ્દર્શિ ભાગ ૨. (") દિગ્દર્શિ એવી	૦-૧૦-૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થી- ઓની કાવજેરી માટે.
૧૩ શિક્ષકર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ ૧૪ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૪-૦-૦	"
૧૫ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૮-૦-૦	"
૧૬ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૧૭ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૨-૦-૦	"
૧૮ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૧૯ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૨-૦-૦	"
૨૦ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૧ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૨ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૩ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૪ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૫ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૬ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૭ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૮ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૨૯ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"
૩૦ જાકાર પટેલની ત્રીજી વાંચો (") શિક્ષકર પ્રસાદ વ્યાસ	૦-૩-૦-૦	"

૧૭૧ મુશ્મિલ બાપ ૧ (મને ૧૯૩૧-૧૨મન ની ૧લી આગતિ)	...	શ્રીમદ સાલ...	૦-૩-૦-૦	પ્રાથમિક શૃંગોમાં વિવાર્થો- ઓની લાખતેરી માટે.
૧૭૨ શાસ્ત્રી (મને ૧૯૩૫ ની ૧૪મી કક્ષે ૧લી આગતિ)	...	આર. કે. મહેતા, અમદાવાદ	૦-૧-૦-૦	પ્રાથમિક શૃંગો અને ટ્રેનિંગ મંડળોમાં વિવાર્થોઓની લાખતેરી માટે.
૧૭૩ મુશ્મિલ બાપ ૨ (મને ૧૯૩૧ ની ૧લી આગતિ)	...	શ્રીમદ સાલિય મંદિર, મુરત	૦-૮-૦-૦	પ્રાથમિક અને ગામ્પમિક શૃંગોમાં વિવાર્થોઓની લાખતેરી માટે.
૧૭૪ મુશ્મિલ બાપ ૩ (મને ૧૯૩૧ ની ૧લી આગતિ)	...	એમ. એન. પારેખ, દિવાન બારીઆરેડ	૨-૦-૦-૦	પ્રાથમિક શૃંગો અને ટ્રેનિંગ મંડળોમાં વિવાર્થોઓની લાખતેરી માટે.
૧૭૫ મુશ્મિલ બાપ ૪ (મને ૧૯૩૧ ની ૧લી આગતિ)	...	એન. એન. મોંપી, મુરત	૦-૩-૦-૦	ટ્રેનિંગ મંડળોમાં વિવાર્થોઓની લાખતેરી માટે.
૧૭૬ મુશ્મિલ બાપ ૫ (મને ૧૯૩૧ ની ૧લી આગતિ)	...	શ્રી પુલ્કિશાસ્ત્રી લાખતેરી, નડિઆદ	૦-૪-૦-૦	"
૧૭૭ મુશ્મિલ બાપ ૬ (મને ૧૯૩૧ ની ૧લી આગતિ)	...	પ્રમુખ કાર્પોલ, પાટણી અ- મીયારી પાસે, અમદાવાદ	૧-૮-૦-૦	પ્રાથમિક અને ગામ્પમિક શૃ- ંગોમાં અને ટ્રેનિંગ મંડળોમાં વિવાર્થોઓની લાખતેરી માટે.
૧૭૮ મુશ્મિલ બાપ ૭ (મને ૧૯૩૧ ની ૧લી આગતિ)	...	એમ. એન. મોંપી, એલિ- મિયાર, અમદાવાદ	૦-૧-૦-૦	"
૧૭૯ મુશ્મિલ બાપ ૮ (મને ૧૯૩૧ ની ૧લી આગતિ)	...	એમ. એન. મોંપી, એલિ- મિયાર, અમદાવાદ	૧-૪-૦-૦	પ્રાથમિક શૃંગોમાં વિવાર્થોઓની લાખતેરી માટે.
૧૮૦ મુશ્મિલ બાપ ૯ (મને ૧૯૩૧ ની ૧લી આગતિ)	...	એમ. એન. મોંપી, એલિ- મિયાર, અમદાવાદ	૧-૨-૦-૦	"

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ૧૮૫

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉ.ભા.

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૬માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. ફા.

પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી

(મતાંક પૃષ્ઠ ૧૪૦ થી)

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	નહિયાદ સેન્ટર		૨૦૬	ચંદુલાલ સાકળચંદ વાળંદ	૨૮૨
૧૮૬	પંશાળ સોમોળ બારેયા	૨૮૬	૨૧૧	પુરુષોત્તમભાઈ નાગજીભાઈ બારેયા	૨૮૦
૧૮૬	જીળીલદાસ કેશવલાલ મચ્છર	૨૮૬	૨૧૧	જયંતિલાલ કાળિદાસ જોશી	૨૮૦
૧૮૬	ગાલાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૮૬	૨૧૧	ધીરભાઈ શંકરભાઈ ખીન	૨૮૦
	લક્ષ્મીદાસ પટેલ			શનાભાઈ પટેલ	
૧૮૬	ખોડાભાઈ રણુછોડભાઈ પટેલ	૨૮૬	૨૧૧	મગનભાઈ રણુછોડભાઈ ખીન	૨૮૦
૧૮૬	ચંદુલાલ પુનમચંદ મુથાર	૨૮૬		કુલાભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	
૧૮૬	ચંદુલાલ પ્રાણજીવનદાસ ગાંધી	૨૮૫	૨૧૨	ચીમનજીલ હરિશંકર ભટ્ટ	૨૭૬
૧૮૬	રાવજીભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૫	૨૧૫	જીવજીવાન શીવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૭૬
૧૮૬	મનુભસાદ અમરીતલાલ	૨૮૫	૨૧૭	આશાભાઈ જીવાભાઈ	૨૭૮
	ત્રિવેદી			લોખાચીઆ	
૧૮૪	ચંદ્રસંગજી નહારસિંહજી	૨૮૪	૨૧૭	મહેમુમીઆં નાનુમીઆં મહેકં	૨૭૮
	મહીડાં			૧૧૭ મુનદાસ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૮
૧૮૪	જયશંકર પ્રાણશંકર મેહતા	૨૮૪	૨૧૭	ધીરજીલાલ દલપતરામ પાઠક	૨૭૮
૧૮૪	નટવરલાલ મોતીલાલ શાહ	૨૮૪	૨૧૭	જાલશંકર હરિલાલ પુરોહિત	૨૭૮
૧૮૪	નટવરલાલ પુરુષોત્તમદાસ શાહ	૨૮૪	૨૧૭	દગનાસ નાના સોલંકી	૨૭૮
૧૮૪	જયવંતરાય સુનીલાલ વ્યાસ	૨૮૪	૨૨૩	નર્મદાશંકર સુનીલાલ ગોર	૨૭૭
૧૮૬	મણિભાઈ જુલાભાઈ બારેયા	૨૮૩	૨૨૩	મથુરભાઈ ગોકળભાઈ પરમાર	૨૭૭
૧૮૬	ભારતસિંહજી મંહીજીભાઈ	૨૮૩	૨૨૩	શનાભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૨૭૭
	પરમાર			સામચંદ મગનજીલાલ બાવસાર	૨૭૬
૧૮૬	રાવજીભાઈ પુરુષોત્તમભાઈ	૨૮૩	૨૨૬	દોનાય પાનકીઅસ કેથોલિક	૨૭૬
	પટેલ			ચોહાન બીઆ મકવાણા	૨૭૬
૧૮૬	સોમાભાઈ કીશાભાઈ પટેલ	૨૮૩	૨૨૬	આશાભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૨૭૬
૧૮૬	બાપુલાલ હરજીવનદાસ શાહ	૨૮૩	૨૨૬	જયંતિલાલ પુરુષોત્તમભાઈ	૨૭૬
૧૮૬	વિનાયકરાવ હરિલાલ	૨૮૩		પટેલ	
	વડાલીકર		૨૭૧	સકરાભાઈ શનાભાઈ ભક્તા	૨૭૫
૧૮૬	સત્યશંકર શીવશંકર વ્યાસ	૨૮૩	૨૭૧	સીમોન જોન દાલી	૨૭૫
૨૦૬	ગાલાભાઈ વેરીભાઈ પટેલ	૨૮૨	૨૭૧	રમણલાલ અંબાજીલાલ જોશી	૨૭૫
૨૦૬	પુરુષોત્તમ હાથીભાઈ પટેલ	૨૮૨	૨૭૧	છોટાભાઈ જંગનભાઈ પટેલ	૨૭૫
૨૦૬	રણુછોડભાઈ મહીજીભાઈ પટેલ	૨૮૨	૨૭૧	આદમ ઉમરાવ વહોરા	૨૭૫
૨૦૬	રાવજીભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૮૨	૨૭૬	શાંતિભાઈ પીરાભાઈ કણુબી	૨૭૪

૨૩૬ અંબાલાલ બહેચરભાઈ ખીન	૨૭૪ ૨૬૮	જશભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ	૨૬૮
દાજીભાઈ પટેલ	૨૬૮	હિમેદલાઈ ભુલાભાઈ પટેલ	૨૬૮
૨૩૬ મણિભાઈ ભાઈલાલભાઈ	૨૭૪ ૨૬૮	નગીનદાસ મુળજીભાઈ સોની	૨૬૮
પટેલ	૨૬૮	કાંતિલાલ હીમતલાલ ત્રિવેદી	૨૬૮
૨૩૬ મણિભાઈ હીરાભાઈ પટેલ	૨૭૪ ૨૭૩	અંબાલાલ ખોડાભાઈ પટેલ	૨૬૭
૨૪૦ કનુભાઈ વિઠ્ઠલદાસ ભણુસાલી	૨૭૩ ૨૭૩	પ્રજ્ઞાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૬૭
૨૪૦ મોહનભાઈ ભટ્ટાભાઈ ભોષ	૨૭૩ ૨૭૩	પ્રજ્ઞાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૬૭
૨૪૦ સોમાભાઈ માવસંગ પરમાર	૨૭૩	જીવાભાઈ પટેલ	
૨૪૦ ભાઈલાલ શંકરલાલ પટેલ	૨૭૩ ૨૭૩	મોહનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૬૭
૨૪૪ મુંદરલાલ ગણુપતરામ ભટ્ટ	૨૭૨ ૨૭૩	સોમાનભાઈ મગનભાઈ ખીન	૨૬૭
૨૪૪ મણિલાલ ભોગીલાલ	૨૭૨	હાથીભાઈ પટેલ	
ભાવસાર	૨૭૩	વાડીલાલ જગજીવનદાસ શાહ	૨૬૭
૨૪૪ હસમીશંકર નારણજી દેસાઈ	૨૭૨ ૨૭૨	રામચંદ્ર શીવશંકર ભટ્ટ	૨૬૬
૨૪૪ બેચરજી રાણુરજી ખાંડ	૨૭૨ ૨૭૨	અમુગીઆ હુસેઇનમીઆ મહેક	૨૬૬
૨૪૪ વનારશીખાઈ દેવજીભાઈ	૨૭૨ ૨૭૨	મનુભાઈ મગનલાલ પંડ્યા	૨૬૬
કુંભાર	૨૭૨	ચંદુભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૬૬
૨૪૪ મગનભાઈ ભાઈલાલ પટેલ	૨૭૨ ૨૭૨	મગનલાલ નાયાભાઈ પટેલ	૨૬૬
૨૪૪ મોતીભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૨૭૨ ૨૭૨	રવજીભાઈ ખુલાભાઈ પટેલ	૨૬૬
૨૪૪ આપુભાઈ મણિલાલ શાહ	૨૭૨ ૨૭૨	શાંતિલાલ છોટાલાલ ખીન	૨૬૬
૨૪૪ અખંડુલકરીમ પરમાઈલ	૨૭૨	પાનાચંદ શાહ	
વહોરા	૨૭૨	કાળિદાસ મોતીભાઈ વાઘેલા	૨૬૬
૨૫૩ ભાઈલાલભાઈ નારણભાઈ ભટ્ટ	૨૭૧ ૨૮૭	હિમિઆશંકર કેશવલાલ દવે	૨૬૫
૨૫૩ ચતુરભાઈ નાયાભાઈ પગી	૨૭૧ ૨૮૭	મણિલાલ નાયજીભાઈ જોશી	૨૬૫
૨૫૩ ભાઈલાલ ભીખાભાઈ પટેલ	૨૭૧ ૨૮૭	ભાઈલાલ બહેચરભાઈ પટેલ	૨૬૫
૨૫૩ કુલાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૭૧ ૨૮૭	પ્રજ્ઞાભાઈ રણજોડભાઈ પટેલ	૨૬૫
૨૫૩ પુરોત્તમ દાજીભાઈ ખીન	૨૭૧ ૨૮૭	પરોત્તમ લક્ષ્મીભાઈ રાવળ	૨૬૫
અવેરભાઈ પટેલ	૨૮૭	છોટાભાઈ શનાભાઈ વાળંદ	૨૬૫
૨૫૩ કાંતિલાલ સોમાભાઈ રાણા	૨૭૧ ૨૮૭	નટવરલાલ ગોરધનભાઈ પારેડ	૨૬૪
૨૫૩ મનુભાઈ ચુનીલાલ સોની	૨૭૧ ૨૮૭	કૃતાભાઈ અમરાભાઈ ખાંડ	૨૬૪
૨૬૦ છોટાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ ખીન	૨૭૦ ૨૮૭	મંગળજી હાથીજી ખાંડ	૨૬૪
ઓતમભાઈ પટેલ	૨૮૭	રણજોડભાઈ કુમેરભાઈ પટેલ	૨૬૪
૨૬૦ આપુલાલ જયચંદભાઈ શાહ	૨૭૦ ૨૮૭	વનસ્પતિગ્રસાદ હરિપ્રસાદ	૨૬૪
૨૬૨ આશીર્વાદ દેવદાસભાઈ શિરતી	૨૬૬	દાકર	
૨૬૨ પ્રેમાજી લખાજી ખાંડ	૨૬૬ ૨૬૮	ગમીરજી હમીરજી પારેમા	૨૬૩
૨૬૨ પરજીદાસ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૬ ૨૬૮	સુરેશચંદ્ર શંકરલાલ ભટ્ટ	૨૬૩
૨૬૨ આપુભાઈ કેશવલાલ શાહ	૨૬૬ ૨૬૮	હીરાલાલ નારણદાસ ભાવસાર	૨૬૩
૨૬૨ રતિલાલ ચુનીલાલ ખીન	૨૬૬ ૨૬૮	શંકરભાઈ સોમાભાઈ ધોળી	૨૬૩
કાળિદાસ શાહ	૨૬૮	ખોડાભાઈ દકીરભાઈ કુંભાર	૨૬૩
૨૬૨ ગજુરભાઈ મહમદભાઈ વહોરા	૨૬૬ ૨૬૮	રતિલાલ ગોરધનભાઈ પટેલ	૨૬૩
૨૬૮ કાંતિલાલ મોહનલાલ મહેતા	૨૬૮ ૨૬૮	સોમાભાઈ અવેરભાઈ પટેલ	૨૬૩

૨૬૮	કાંતિલાલ દલસુખરાગ પાટક	૨૬૭	કાંતિલાલ છોટાલાલ ખીન	૨૫૭
૨૬૮	નટવરલાલ બાપુજી વ્યાસ	૨૬૭	કેશવલાલ શાહ	
૩૦૭	મણિલાલ નાયજી ભટ્ટ	૨૬૨	૩૪૩ મોતીલાલ બાપજીભાઈ આર્યા	૨૫૬
૩૦૭	કિશ્વિઅન ધગનાસ મકવાણા	૨૬૨	૩૪૩ જ્યેતિલાલ ગીરધરલાલ દુધારા	૨૫૬
૩૦૭	જગનભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૬૨	૩૪૩ ધર્મચરભાઈ મણીભાઈ પટેલ	૨૫૬
	ભુલાભાઈ પટેલ	૩૪૩	જીવાભાઈ કાથીલાઈ પટેલ	૨૫૬
૩૦૭	જેશંગભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૨૬૨	૩૪૩ ચંદ્રેશભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૫૬
૩૦૭	મણિલાલ સોમાભાઈ ખીન	૨૬૨	૩૪૩ માધવલાલ લાલચંદ્ર પુરોહિત	૨૫૬
	ગરબજીભાઈ પટેલ	૩૪૩	અગવતપ્રસાદ પ્રેમાનંદ સેવક	૨૫૬
૩૦૭	જ્યેતિલાલ છોટાલાલ વ્યાસ	૨૬૨	૩૪૩ રતિલાલ કાજીલાલ શાહ	૨૫૬
૩૧૩	મંગળજી ભાણજી આર્યા	૨૬૧	૩૪૩ મુલામરસુલ ખ્યાલીગભાઈ	૨૫૬
૩૧૩	હીમતસીંગ કાળિદાસ ખાંડ	૨૬૧		વોહોરા
૩૧૩	જોન કિશ્વિઅન મકવાણા	૨૬૧	૩૫૨ મોહનભાઈ સારાભાઈ આર્યા	૨૫૫
૩૧૩	મોતીભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૬૧	૩૫૨ જાલકિશ્વ દરિકિશ્વ ભગત	૨૫૫
૩૧૩	હિરમાનખાન ધમામખાન	૨૬૧	૩૫૨ મોહનલાલ ગોરધન ભટ્ટ	૨૫૫
	પંડ્યા	૩૫૨	ઉરખન મીકાએલ કૃષ્ણસિંહ	૨૫૫
૩૧૩	હીરાલાલ મોહનલાલ શાહ	૨૬૧	૩૫૨ ક્ષેત્રસીંગ ધુલજી મોહાજી	૨૫૫
૩૧૬	કમનાય ધર્મચરભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૬૦	૩૫૨ પ્રભાતસીંગ દાજીભાઈ પરમાર	૨૫૫
૩૧૬	ચંદ્રેશભાઈ ભાણજીભાઈ કુંભાર	૨૬૦	૩૫૨ ધર્મચરભાઈ ગંગાજીભાઈ પટેલ	૨૫૫
૩૧૬	નટવરલાલ સોમેશ્વર મહેતા	૨૬૦	૩૫૨ પુરોત્તમ શીવાભાઈ પટેલ	૨૫૫
૩૧૬	મુળજીભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૬૦	૩૫૨ શીવાભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨૫૫
૩૧૬	અમરસિંહ સામંતસિંહ રાજ	૨૬૦	૩૬૧ નટવરલાલ નરોત્તમ ખેત્રોજના	૨૫૪
૩૧૬	અદેસીંગ કુંવરસીંગ રાઠોડ	૨૬૦	૩૬૧ આનંદરાય મુલેમાન મકવાણા	૨૫૪
૩૧૬	ચંદ્રકાન્ત હીરલાલ શાહ	૨૬૦	૩૬૧ દશરથલાલ પુરોત્તમદાસ	૨૫૪
૩૨૬	સોમાજી કાલાજી આર્યા	૨૫૯		પંડ્યા
૩૨૬	મોહનભાઈ રાધજીભાઈ પરમાર	૨૫૯	૩૬૧ પુનભાઈ હીરાભાઈ રાણા	૨૫૪
૩૨૬	પુનમભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૫૯	૩૬૧ રામાભાઈ ભગાભાઈ રાવળ	૨૫૪
૩૨૬	પાવંતીચંદ્ર ગૌરીચંદ્ર રાવળ	૨૫૯	૩૬૬ દિલીપ પાઉલ કૃષ્ણસિંહ	૨૫૩
૩૩૦	મગવાનસીંગ ચંદાભાઈ આર્યા	૨૫૮	૩૬૬ જોન જીવાભાઈ કાન્દકાંતર	૨૫૩
૩૩૦	હીરાલાલ જેભાઈ ખારોટ	૨૫૮	૩૬૬ મહમદગીઆ અમીરમીઆ	૨૫૩
૩૩૦	નરહરિ ચંદ્રચંદ્ર ભટ્ટ	૨૫૮		મલેક
૩૩૦	પ્રભાતસીંગ અગરસિંહ ગલીડ	૨૫૮	૩૬૬ રજનીકાન્ત કાંતિલાલ મહેતા	૨૫૩
૩૩૦	બાપુભાઈ હીરજીભાઈ પટેલ	૨૫૮	૩૬૬ પરમરામ ગંગારાંકર પંડિત	૨૫૩
૩૩૦	રાવજીભાઈ બાગરભાઈ પટેલ	૨૫૮	૩૬૬ ચનાભાઈ ચંદ્રેશભાઈ પટેલ	૨૫૩
૩૩૬	બાપુલાલ બીખાભાઈ આર્યા	૨૫૭	૩૬૬ અંબાલાલ ઝવેરભાઈ સોની	૨૫૩
૩૩૬	હરિનારાયણ કાશીનાય જોશી	૨૫૭	૩૬૬ મુદુભાઈ કાલાભાઈ વાળંદ	૨૫૩
૩૩૬	નાથારામ પુનરાગ પંડ્યા	૨૫૭	૩૬૬ અક્ષમાલ કરીમ વોહોરા	૨૫૩
૩૩૬	અંબાલાલ કાળિદાસ પટેલ	૨૫૭	૩૬૬ ખ્યાલીગ રસુલભાઈ વોહોરા	૨૫૩
૩૩૬	મીનમભાઈ કુલાભાઈ પટેલ	૨૫૭	૩૭૬ રામજીભાઈ ગગાભાઈ	૨૫૨
૩૩૬	રામભાઈ ધર્મચરભાઈ પટેલ	૨૫૭		બખ્ષીઆ

૩૭૬	મીનલાલ મહાશંકર પંડ્યા	૨૫૨	૪૦૮	મધાકૃષ્ણ, હરિશંકર પંડ્યા	૨૪૭
૩૭૬	ચતુરભાઈ હેમાભાઈ પરમાર	૨૫૨	૪૦૮	અંબાલાલ અહેચરભાઈ ખીન	૨૪૭
૩૭૬	મણિલાલ લક્ષુભાઈ પરમાર	૨૫૨		મથુરભાઈ પટેલ	
૩૭૬	મણિભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૫૨	૪૦૮	હરમાનભાઈ શનાભાઈ પટેલ	૨૪૭
૩૭૬	શાંતિલાલ ચતુરદાસ સોની	૨૫૨	૪૦૮	મુળજીભાઈ બેચરભાઈ પટેલ	૨૪૭
૩૭૬	શનાભાઈ મોતીભાઈ વાળંદ	૨૫૨	૪૦૮	ગોવિંદલાલ ગોરધનદાસ શાહ	૨૪૭
૩૭૬	ઉમરભાઈ અસમાલભાઈ	૨૫૨	૪૦૮	પુરુષોત્તમદાસ સોમેશ્વર વ્યાસ	૨૪૭
	વોહોરા	૪૧૮		સામંતભાઈ જુલાભાઈ ખારિયા	૨૪૬
૩૮૪	કાનરીસ ધંમેનોસ કેથોલિક	૨૫૧	૪૧૮	જાલકૃષ્ણ લક્ષ્મણરાવ ચોહાણ	૨૪૬
૩૮૪	બેમલસોંગ અદેસોંગ ચાવડા	૨૫૧	૪૧૮	નટવરલાલ ગીરધરલાલ દુધારા	૨૪૬
૩૮૪	મણિલાલ મોહનલાલ ગોલા	૨૫૧	૪૧૮	મહેમુદ સીકંદરમીયાં ગલેક	૨૪૬
૩૮૪	છોટાભાઈ સોમાભાઈ કાછીઆ	૨૫૧	૪૧૮	ખાણુભાઈ ફકીરભાઈ પટેલ	૨૪૬
૩૮૪	શાંતિલાલ મગનલાલ પંડ્યા	૨૫૧	૪૧૮	રમણુભાઈ ખાવાજીભાઈ પટેલ	૨૪૬
૩૮૪	આસાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૫૧	૪૧૮	હુસેનખાન સાહેબખાન પઠાણ	૨૪૬
૩૮૪	હરિભાઈ ફતેસોંગ રાજ	૨૫૧	૪૧૮	ખીખાભાઈ સુનીભાઈ રાણા	૨૪૬
૩૯૧	શંકરભાઈ મંગળભાઈ પગી	૨૫૦	૪૧૮	મોહનલાલ જાનલાલ રાવળ	૨૪૬
૩૯૧	શાંતિલાલ મથુરભાઈ પંડ્યા	૨૫૦	૪૨૭	ગોરધન શિવજી ખારિયા	૨૪૫
૩૯૧	ખાખરભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૨૫૦	૪૨૭	જવાભાઈ ભારતસંગ ચાવડા	૨૪૫
૩૯૧	જવાભાઈ બેચરભાઈ પટેલ	૨૫૦	૪૨૭	પાકિલ લાલજીભાઈ ખિરતી	૨૪૫
૩૯૧	જિણાઈ નારણભાઈ પટેલ	૨૫૦	૪૨૭	અખંદેરમાન શુભાખખાન ગલેક	૨૪૫
૩૯૧	કનૈયાજી માનાજી રાવળ	૨૫૦	૪૨૭	ગોરધનભાઈ જોરાભાઈ પટેલ	૨૪૫
૩૯૧	મણિલાલ વિરાભાઈ સાંગળ	૨૫૦	૪૨૭	મણિભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૨૪૫
૩૯૧	શાંતિલાલ મગનલાલ શાહ	૨૫૦	૪૨૭	શીવાભાઈ ધનજીભાઈ પટેલ	૨૪૫
૩૯૧	ગોવિંદભાઈ મોહનભાઈ વાળંદ	૨૫૦	૪૨૭	રસુલખાન ઉમરાવખાન પઠાણ	૨૪૫
૪૦૦	રણછોડગીર પુરુષોત્તમગીર	૨૪૯	૪૩૫	લક્ષ્મણ નેહાલાલ ખિરતી	૨૪૪
	ગોસાઈ	૪૩૫		લાઈલાલ અવેરભાઈ ખીન	૨૪૪
૪૦૦	ઉમીઆશંકર રવિશંકર જોશી	૨૪૯		દેસાઈભાઈ પટેલ	
૪૦૦	કુબેરભાઈ ગોડાભાઈ પટેલ	૨૪૯	૪૩૫	છોટાભાઈ વેણીભાઈ પટેલ	૨૪૪
૪૦૦	સાંકળભાઈ જોષ્ઠતાભાઈ પટેલ	૨૪૯	૪૩૫	મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૪૪
૪૦૪	મહાશંકર છોટાલાલ ભટ્ટ	૨૪૮	૪૩૯	ધેલાજી નામાજી ખારિયા	૨૪૩
૪૦૪	બુદ્ધિસાગર સુનીલાલ દવે	૨૪૮	૪૩૯	પુરુષોત્તમ ભાઈશંકર જોશી	૨૪૩
૪૦૪	રામાભાઈ હરમાનભાઈ કુંભાર	૨૪૮	૪૩૯	મણિલાલ સુનીલાલ જુહાર	૨૪૩
૪૦૪	રણછોડભાઈ વાઘજીભાઈ ખીન	૨૪૮	૪૩૯	શાંતિલાલ સુનીલાલ ખીન	૨૪૩
	મોતીભાઈ પટેલ			જમજમન કિશોર પટેલ	
૪૦૮	નટવરલાલ બેચરભાઈ	૨૪૭	૪૩૯	સાયેન્દ્રપ્રસાદ મણિલાલ	૨૪૩
	કાછીઆ			ત્રિવેદી	
૪૦૮	ખકોરભાઈ જુલાભાઈ કણુગી	૨૪૭	૪૪૪	ખીખાભાઈ શંકરભાઈ ખારિયા	૨૪૨
૪૦૮	જોડાભાઈ કુલાભાઈ લોખા- ચીઆ	૨૪૭	૪૪૪	મનુભાઈ મોહનલાલ ભટ્ટ	૨૪૨
૪૦૮	સોમાભાઈ કાળિદાસ મીર	૨૪૭	૪૪૪	મીમાન વિલિયમ કેથોલિક	૨૪૨
				રમણુલાલ સુનીલાલ જોશી	૨૪૨

૫૧૭ સોમાલાલ જોશલાલ પટેલ	૨૩૦	૫૫૩	રૂપસંગ પ્રભાતસંગ પરમાર	૨૨૧
૫૧૭ રમણલાલ કુલચંદલાલ શાહ	૨૩૦	૫૫૩	પુરષોત્તમ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૨૧
૫૨૧ નટવરલાલ જોશલાલ મહેતા	૨૨૬	૫૫૭	સોમાલાલ બીખાભાઈ પગી	૨૨૦
૫૨૧ મહતલાલ જોશલાલ પાટણ- વાડીઆ	૨૨૬	૫૫૭	દેસાઈલાલ ઘેસાલાલ પરમાર	૨૨૦
૫૨૩ માધાભાઈ નાયાભાઈ દોડીઆ	૨૨૮	૫૫૯	બુદ્ધિલાલ અંબાલાલ ભાવસાર	૨૧૯
૫૨૩ કેસરીસીંગ શંકરાભાઈ પઢીઆર	૨૨૮	૫૫૯	સીતાસ દિલિપ ચિરતી	૨૧૯
૫૨૩ ભાઈલાલભાઈ હાથીભાઈ પટેલ	૨૨૮	૫૫૯	નટવરલાલ પરસોત્તમ ગોર	૨૧૯
૫૨૩ પુરષોત્તમ કીશીભાઈ પટેલ	૨૨૮	૫૫૯	મગનભાઈ ખેચરભાઈ પટેલ	૨૧૯
૫૨૩ રણછોડભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૨૮	૫૬૪	મુળજીભાઈ જોશલાલ પટેલ	૨૧૯
૫૨૮ કાળિદાસ કુંગર ચિરતી	૨૨૭	૫૬૪	શંકરલાલ મગનલાલ ભટ્ટ	૨૧૮
૫૨૮ હરિવદન નટવરલાલ દેસાઈ	૨૨૭	૫૬૪	જેજીજી નાયાજી દાભી	૨૧૮
૫૨૮ અંબાલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૨૨૭	૫૬૪	અંબાલાલ ખેચરભાઈ બીન	૨૧૮
૫૨૮ ગોરધનભાઈ મકુરભાઈ પટેલ	૨૨૭	૫૬૪	બીખાભાઈ પટેલ	૨૧૮
૫૩૨ જ્યોતિલાલ મણિલાલ દેસાઈ	૨૨૬	૫૬૮	શીવશંકર આદિતરામ મુથાર	૨૧૮
૫૩૨ અંબાલાલ કાશીભાઈ બીન	૨૨૬	૫૬૮	જગનભાઈ લક્ષ્મીભાઈ ખારેયા	૨૧૭
ગીરધરભાઈ પટેલ	૨૨૬	૫૬૮	અંબાલાલ રણછોડભાઈ બીન	૨૧૭
૫૩૨ મોહનભાઈ રાવજીભાઈ રાઠોડ	૨૨૬	૫૭૦	મયુરભાઈ પટેલ	૨૧૬
૫૩૨ પદ્માન્ત જગમોહનદાસ શાહ	૨૨૬	૫૭૦	ગોરીશંકર માણેકલાલ ભટ્ટ	૨૧૬
૫૩૨ હોકોરલાલ ઝવેરલાલ શાહ	૨૨૬	૫૭૦	જોશભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૧૬
૫૩૨ નટવરલાલ ભોગીલાલ તલાટી	૨૨૬	૫૭૦	જ્યોતિલાલ મોહનલાલ બીન	૨૧૬
૫૩૮ અમરસીંગ દાસાઈ આરોટ	૨૨૫	૫૭૩	છોટાલાલ શાહ	૨૧૫
૫૩૮ ગીરધરભાઈ પુરષોત્તમ કુંભાર	૨૨૫	૫૭૩	જોશભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ	૨૧૫
૫૩૮ રતનલાલ રણછોડ લુહાર	૨૨૫	૫૭૩	ડાહ્યાભાઈ રતનાભાઈ વાળંદ	૨૧૫
૫૩૮ આશાભાઈ ચતુરભાઈ બીન	૨૨૫	૫૭૬	મહીપતભાઈ મોહનભાઈ પટેલ	૨૧૩
ભાઈજીભાઈ પટેલ	૨૨૫	૫૭૬	રૂપસંગ પ્રભાતસંગ ખારેયા	૨૧૨
૫૩૮ સોમાભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૨૫	૫૭૬	છોટાભાઈ રામભાઈ કુંભાર	૨૧૨
૫૩૮ અબ્દુલલાહ અલીજી વહોરા	૨૨૫	૫૭૬	હોકોરપ્રસાદ સોમેશ્વર વ્યાસ	૨૧૨
૫૪૪ ધીરજલાલ સોમેશ્વર લુહાર	૨૨૪	૫૭૬	ભાઈલાલ યુગ સોની	૨૦૯
૫૪૪ ખેચરભાઈ અમયાભાઈ પટેલ	૨૨૪			
૫૪૪ મનુભાઈ બાવાજીભાઈ પટેલ	૨૨૪			
૫૪૪ પુરષોત્તમ વાવજીભાઈ બીન	૨૨૪			
સાગળભાઈ પટેલ	૨૨૪			
૫૪૮ મોતીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૨૩			
૫૪૮ રાવજીભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૨૩			
૫૫૦ સુનીભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૨૨			
૫૫૦ કાલિલાલ તારાચંદ શાહ	૨૨૨			
૫૫૦ મનસુખલાલ ખુશાલદાસ દક્કર	૨૨૨			
૫૫૦ હરિદર અંબુલાલ જોશી	૨૨૧			
૫૫૩ રમણલાલ જગનલાલ કડીઆ	૨૨૧			

બેતીવાડી બાયસ કોર્સ :

૧ કુલાભાઈ ધુળાભાઈ વાધરી	૩૩૭
૨ કાલિલાલ જગનલાલ શાહ	૩૦૪
૩ રાવજીભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૭૪
૪ ગોરીશંકર શંકરલાલ ભટ્ટ	૨૭૦
૫ મંગળભાઈ રામાભાઈ ખારેયા	૨૬૫

ઉદ્-ગુજરાતી

૧ અસ્તાઉદ્દીન ફરખલાહ સેયદ	૩૦૫
૨ નુરમહમદ યુલામરસુલ શેખ	૨૭૮

ગુજરાતી-ઉર્દુ	
૩ અબ્દુસસમદ અહમદલાઈ	૨૭૭
શેખ	
૪ જહીરુદ્દીન જમાલુદ્દીન શેખ	૨૭૧
૫ અબ્દુસસમદ અબ્દુરરહમાન	૨૬૬
શેખ	
૬ જહીરુદ્દીન છોટાસાહેબ સૈયદ	૨૬૫
૭ હરમાઇલશાહ નનુશાહે ફકીર	૨૬૨
૮ મહમદુસેન અબ્દુરરહમાન	૨૬૨
શેખ	
૯ અહમદગોઆં લતીફગોઆં	૨૪૦
શેખ	
૧ અબ્દુલહાક ઇસ્માઇલ વહોરા	૩૦૪
૨ રફીમીઆં સૈયદમીઆં સૈયદ	૨૯૩
૩ અબ્દુરરહીમબેગ હાસમબેગ	૨૮૬
મુગલ	
૪ રસુલખાન હાસમખાન પદાણુ	૨૭૬
૫ અકબરઅલી ડોમ્મીઆં સૈયદ	૨૭૫
૬ સીદદરખાન દાદેખાન પદાણુ	૨૭૪
૭ ડોમ્મીઆં મુન્નતમીઆં શેખ	૨૭૩
૮ શાહબુદ્દીન સૈયદમીઆં સૈયદ	૨૭૧
૯ હામીદીમ ગફુર વહોરા	૨૭૧
૧૦ ખુસદખાન હમામખાન પદાણુ	૨૬૬
અપૂર્ણ	

ધનામપત્રક

ખેડા જિલ્લો

મહોલેલ	પટેલ રાનાલાઈ મથુરલાઈએ	૫૦-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જગાડી.
મહુધા	શા. કુલચંદ કેવળદાસે	૧૦-૦-૦	તમામ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સારતાપુર	પા. છોટાલાઈ ઘેલાલાઈએ	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ડલાણુ	પંડયા રણુછોડલાલ સોમેશ્વર	૫-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	પટેલ શ્યાલાઈ અવેરલાઈએ	૬૧-૦-૦	તમામ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પંચાલ ડાહ્યાલાઈ ગોપાળલાઈએ	૬-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	પટેલ નેદાલાઈ મંગળલાઈએ	૫-૦-૦	
	પટેલ શ્યાલાઈ મનોરલાઈએ	૫-૦-૦	
	પટેલ બાપુલાઈ લક્ષ્મીલાઈએ	૫-૦-૦	
મહુધા	મિ. શ્યાલાઈ બકીરલાઈએ	૫-૦-૦	ત્રણ નિશાળોમાં પરખ ખેડાડી.
	બાઈ મણી તે આસિ. છોટાલાલ મોતીરામની વિધવાએ	૭-૦-૦	પરખ ફંડમાં આપ્યા.
	મિ. મણિલાલ વલવદાસ પરીજે	૧૦-૦-૦	ત્રણ નિશાળોમાં મિદાઈ વહેંચી તથા મુખ્ય સ્કૂલની પરખ ફંડમાં શ. ર) આપ્યા.
	મિ. શંકરલાલ બાબરલાઈ પરીજે	૧૦-૦-૦	" " "

ધોધાવડા	ભાનેરના શા. પુનલલ લલુભાઈ એ	૭-૦-૦	જર્મન સિલ્વરના પ્યાલા પતાસાં તથા ગરીબ વિ- દ્યાર્થીઓને રહેતા વહેંચી.
કંબેડા	પા. શામળભાઈ રણછોડ- ભાઈ એ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ઉમરેઠ	પા. શનાભાઈ ડુંગરભાઈ એ મિ. રતનલાલ હીરાલાલ સેઠતે	૬-૦-૦ ૬-૮-૦	મિદાઈ વહેંચી. કન્યાશાળામાં ઘડિઆળ શેટ આપ્યું.
ડાહર	દેશાઈ ડોટાલાલ યુનીલાલે	૮-૦-૮	આંચ રૂફલ નં. ૨ માં પિત્તળની પવાલી તથા પિત્તળનો ટાંટ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહ સોગલાલ યુનીલાલે	૫-૦-૦	પિત્તળની ગોળી ઢાંકણા સાથે તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શ્રી ત્રિકમજીના મહંતશ્રી બજ- દેવદાસજી મહારાજનંતરકથી	૫-૦-૦	શ્રી આંખાજીની મોટી છળી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
આંત્રોક્ષી	મિ. કેશવલાલ ગિરધરભાઈ મહેતાએ	૪૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. મણિલાલ રણછોડભાઈ મથુર પટેલે	૪૦-૦-૦	"
ઉમરેઠ	શા. મણિલાલ નારણદાસ તથા વ્યાસ નરોત્તમ કાળીદાસે	૭-૮-૦ ૫-૦-૦	આંચ રૂફલ નં. ૩માં ઘડિઆળ શેટ આપ્યું.
હમીદપુરા	પટેલ ધુળાભાઈ ખુશાલભાઈ તથા પટેલ મોતીભાઈ પુનલભાઈ તથા પટેલ ધુળા- ભાઈ ત્રિકમભાઈ એ	૪૫-૦-૦	ત્રણે જણાએ ત્રણ દિવસ વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દેદરડા	પટેલ નારાયણભાઈ ભગવાન દાસે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	કાનવાડીના પદીઆર ધુળાજી હિમતજીએ	૮-૬-૬	પિત્તળના પ્યાલા સાકર સાથે વહેંચ્યાં.
જનોડ	કાકા મગનલાલ રણછોડભાઈએ	૭-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ તથા મિદાઈ વહેંચી.
	"	૭-૦-૦	બાળાઓને રકાળી પ્યાલા વહેંચ્યાં.
કરમસદ	મિ. સોમાભાઈ મોહાભાઈ પટેલે	૨૦૦-૦-૦	રૂફલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
	મિ. ચતુરભાઈ મોતીભાઈ પટેલે	૨૦૦-૦-૦	"
	મિ. ચતુરભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે	૨૦૦-૦-૦	"

નવાગામ	મોટા મંદીરના મહારાજશ્રી રામરવરપદાસજી રામ- ચરણદાસજીએ	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગામડી	સામરખાના પા. અંબોલાલ નાથભાઈએ	૧૨—૦—૦	બાળાઓને પ્યાલાવહેંચ્યા.
ભાનેર	શા. કેશવલાલ શીવલાલે	૧૭—૮—૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	સુયાર જુલાભાઈ મોતીભાઈ એ	૨૫—૪—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. નરેતમભાઈ રણછોડદાસ લાલીએ	૧૫—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	કદલાલના શા. કેશવલાલ લલુભાઈએ	૬૩—૦—૦	ઢોકરા ઢોકરીઓને પિત્ત- ળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યા તથા બાળાઓને ઓદણીઓ તથા. ગરીબ વિદ્યાર્થી- ઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
સોનીપુર	સરદાર દાકાર સાહેબ રણજી તસિહજી જુવાનસિહજીની વરસમાંદ નિમિત્તે તેઓ સાહેબ તરફથી	૨૯—૫—૦	મિદાઈ જમણુ તથા પુસ્તકો આપ્યાં.
સાડતાપુર.	પટેલ જુલાભાઈ બાવાજી ધનામદારે	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દાસરા	ઉત્તરસંગના રઢીય પટેલ રાના- ભાઈ વામજીભાઈએ	૨૨—૦—૦	કન્યાશાળામાં જર્મન સિ- લ્વરના પ્યાલા તથા પટેલની દીકરીઓને ઓદણીઓ તથા પ- તાસાં વહેંચ્યાં.
આંત્રાલી	કનીપુરના શાહ જેમથંદ હીરાચંદે	૧૮—૦—૦	બાળાઓને જર્મન સિલ્વ- રના પ્યાલા તથા મિદાઈ વહેંચી.

લેઈએ છે—એક સેકન્ડ ઇયર, અથવા સિનિયર અનુભવી શિક્ષક
અગર શિક્ષિકા. બાળમાં બાળ પગાર સાથે તુરતમાં લખો.

કમળાશંકર પી. જોશી

આનરરી સેક્રેટરી, મુ. જાલના. (ડકન) એન. એસ. રેલ્વે.

લેખનકળા-કોપિયૂક

પાછળ અક્ષરો ફૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થએલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયૂક માટે આજેના લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયૂક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આનો

બહાર પડી છે.

સચીત્ર થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ

(મે. થાણા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે પ્રાથમિક નિશાળોમાં
ચલાવવા માટે મંજૂર થએલી.)

બીજા અને ત્રીજા ધોરણ માટે.

જંદર રંગીન નકશા તથા તાલુકાવાર નકશા સાથે સુધારેલી આવૃત્તિ.

મોહનભાઈ ભુલાભાઈ નાયકે બતાવેલી.

કિંમત ૦-૪-૦

એન. ડી. મહેતાની કું.

નં. ૩૬૭ કાલણાકેવી રોડ-મુંબઈ

જાહેરખબરના નવા લાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૬ ના નવ્યુચ્ચારિથી
જાહેરખબરના લાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૭૦	રૂ. ૫૦	રૂ. ૩૫
૬ માસ	રૂ. ૩૫	રૂ. ૨૫	રૂ. ૧૮
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૧	રૂ. ૧૫	રૂ. ૧૧
એક માસ	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭	રૂ. ૬

ગુજરાતીમાં વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો

લેખક ઠાકોરલાલ શ્રીપતરાય ઠાકોર

બી. એ. બી. એસ સી.

(૧) ભૌતિકશાસ્ત્રનું પાઠ્યપુસ્તક

પાનાં ૫૦૦ પૃષ્ઠો ૩૦૦, ૧૬ આર્ટ મિટ્રા. ૧ ત્રિરંગી પ્લોટ

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

(૨) રસાયનશાસ્ત્રનું પાઠ્યપુસ્તક

કિંમત ૦-૧૨-૦

(૩) વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

(સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી મંજૂર થયેલું)

પાનાં-૧૭૬ પૃષ્ઠો-૧૦૦, ૮-આર્ટ મિટ્રા ૧ ત્રિરંગી પ્લોટ

કિંમત રૂ. ૦-૧૦-૦

આ પુસ્તક શરૂઆતના ધોરણોમાં શીખવવામાં આવે તે ભૌતિક અને રસાયનશાસ્ત્રનો પાથો સંગીન થાય.

આ ઉપરાંત-કર્તા A Text Book of Physics, A Text Book of Chemistry, Laboratory Note Books વગેરે લખ્યા છે.

મળવાનું સ્થળ,
બાળગોવિંદ કૂબેરદાસની કંપની બુકસેલર્સ,
ત્રણદરવાજા-અમદાવાદ.

એપ્રિલ માસમાં છપાઈને બહાર પડશે

શ્રી પ્રાણલાલ કીરપારામ દેસાઈ દ્વારા

ભરતભૂમિનો ઇતિહાસ

કિંમત ૦-૧૨-૦

આ ઇતિહાસની નવી આવૃત્તિમાં હિંદના ઇતિહાસને લગતી માત્ર ૧૬૩૭ સુધીની તમામ હકીકત આપવામાં આવેલ છે. તેમજ ૧૯૩૫નાં કાયદા મુજબની નવી રાજ્યબંધારણની બહુજ સરળતાદ સમજણ પાઠવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત દરેક પ્રકરણ દીઠ પ્રશ્નો તથા અગત્યના બનાવોની તવારીખ વગેરે ઉમેરી પુસ્તકને વિસ્તૃત કરવા આવેલ છે છતાં કિંમતમાં કશો વધારો કરેલ નથી.

મોહનલાલ દામોદર મહેતા

બુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર-રાજકોટ.

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માંગી લેા.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કોપિબૂક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કોપિબૂક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીદવા માટે
મંજુર થયેલું

ખાળ પખવાડિક

ગિલુકાઈના અભિપ્રાય

“ આ તે સૌ કરતાં ચડ્યાતું છે. એ જોઈને બધાંને સુધરવું પડશે, ”
વાળ લવાળ ઉપિયા પાંચ ૨૦ ખાળ સાથે.
શાળાઓને નમુના મફત.

ચાલો બજવીએ : ભાગ ૧ થી ૧૦. ગેળાવડાઓ માટે
તમારે જોઈ શોજ જોઈ શો. આખા સદના
રૂપિયા પાંચ, ટપાલ ખર્ચ જુદું.

ગાંડીવ ખાલોલાનમાલા

નાં અક્ષર પુખ્તો બહાર પડ્યાં છે ને હંનામ, લાખણેરી માટે મંજુર
થયેલાં છે. સરતાં, સુંદર, સુગિત, સુગોષક. ચાલી માટે આગલાં
શાળાપત્ર જુઓ અથવા નીચેની સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

!! શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ !!

હવે પરીક્ષાઓ યશો અને નવાં વર્ગો ચઢશે, તે વખતે તમારી શાળાઓ માટે સલામવાનાં પુસ્તકોનો નિર્ણય કરતાં નીચેનાં પુસ્તકો જરૂર જીઓ. જે શાળાઓ સલામ છે તેમને ઘણાં ગમ્યાં છે. તમને પણ જરૂર ગમશે. બધાં નવા અંબાસક્રમ પ્રમાણે છે અને સુંદર છતાં કિંમતમાં સસ્તાં છે. વળી મુંબઈ છલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાંએ અને પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિએ ઘણાંખરાને પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

છોકરાઓ માટે

કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો

[બાળથી ત્રીજી સુધી]

[૧૦ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૬-૦]

અનડા ગણિત ધારણ છું

રૂ. ૦-૫-૦

અનડા નામું ભાગ બીજો

[કુશનનો હિસાબ, રૂ. ૦-૪-૦]

છોકરીઓ માટે

કન્યાગણિત ધારણ ચોથું

[ત્રી. આ. રૂ. ૦-૪-૬]

કન્યાગણિત ભાગ બીજો

[ચોથા ધોરણથી વ. શ. સુધી]

[૭ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧૦-૦]

કોલેજ અંકગણિત

[બી. આ. રૂ. ૦-૮-૦]

છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે

કુમારગણિત ધારણ પહેલું, રૂ. ૦-૧-૩

કુમારગણિત ધારણ બીજું, રૂ. ૦-૪-૦

કુમારગણિત ધારણ ત્રીજું, રૂ. ૦-૪-૦

કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ [બાળથી ત્રીજું રૂ. ૦-૭-૦]

અનડા ભૂમિતિ ભાગ પહેલો [બાળથી ત્રીજું, રૂ. ૦-૨-૦]

અનડા ભૂમિતિ ભાગ બીજો [ચોથું ને પાંચમું, રૂ. ૦-૨-૦]

આકારપરિચય ને માપકરણ [બાળથી છું, પ. હિ. રૂ. ૦-૩-૦]

અનડા નામું ભાગ પહેલો [ધરનો હિસાબ, ત્રી. આ. રૂ. ૦-૩-૦]

સરલ બાળપોથી રૂ. ૦-૧-૦

આદર્શ બાળપોથી ૦-૧-૦

ટીપ—સામગ્રી નકલોમાં સાઈ કમિશન તથા બીજી ઘણી અનુકૂળતા. નમુના મંગાવનારે કિંમત જેટલી પેટન્ટની ટિકિટ બીજવી. અમારી બુકડીપોમાં બીજાં પુસ્તકો પણ દિશાયતલાવે મળશે. લાવ મંગાવો

રતનશી પુ. અનડા

ટ્રેનિંગ કોલેજ, બેરસહ

અનડા બુક ડીપો

૭૨૩, દાલમરવાડ, અમદાવાદ

પુસ્તક ૭૬

અંક ૫-૬

Registered
No B 43

શિશુશ્રી

વધી

એચ. ડી. પોધારી, ની એ. એમ. ડી. શી ડી

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બુદ્ધિમાન	૧૯૪
૨	તમે કેટલા બાહ્ય શિક્ષક છે ?	૧૯૬
૩	શિશુશિક્ષણવાળા	૨૦૧
૪	આપણી શાળાઓ અને શિક્ષકો	૨૦૩
૫	આમાર્થ આનંદપર્પટન	૨૦૮
૬	શાળાઓમાં અક્ષરો કેળવણીનું સ્થાન	૨૧૦
૭	જીવનસિદ્ધિ...	૨૧૩
૮	ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ	૨૧૬
૯	આકર્ષક	૨૨૪
૧૦	સંગીતનું નોટશન	૨૨૬
૧૧	વ્યાપારી પત્રનો કેમ કહેવાય છે ?	૨૨૭
૧૨	છોકરાઓ માટે સેનાઓની વર્તણૂકનું શિક્ષણ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ.	૨૨૮
૧૩	હતામપત્રક	૨૩૯
૧૪	ખાનગી જીવનશૈલી	૨૨

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને અકાશક (ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ઘોઘારી, બી.એ., એસ. ટી. સી. ડી.
હેકમાસ્તર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

બી "શામલ જીવનશૈલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીણ દેવામાં લખવામાં આવ્યું.
સંસ્થાપક નોટ—અમદાવાદ.

મ્યુ. બાઈ. ગુલાબબાઈ

સંસ્કૃત ગુજરાતી કન્યાશાળા મુખ્ય મંત્રી

પુસ્તક ૬૬] મે-જુન ૧૯૩૭

[અંક ૫-૬]

મળની ઉત્પત્તિના આધાર તેની કેળવણી પર છે અને કેળવણીના આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સંબંધ જોઈને વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉત્પત્તિ.

યુદ્ધિભાષન

(ગતાંક ૫૪ ૧૪૫ થી ચાલુ)

શાળામાં આજ પ્રકારની આપણને જરૂર છે અને વાર્તાવિક રીતે શિક્ષકો વર્ગીકરણ માટે તેને વ્યવહાર રીતે મળતી યુક્તિનો ઉપયોગ કરે છે; જો કે વર્ગીકરણનો વધુ આધાર નિશ્ચિત કસોટી કરતાં મન પર પડેલી સામાન્ય છાપ પર હોય છે. બીજા શિક્ષકો એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે આ સાત પ્રકારની વર્ગીકૃતિ હતાવળને લઈને લોકકરની વ્યવહાર જરૂરિયાતો માટે પુરતી થઈ પડે, પરંતુ ધંધાદારી કેળવણીકારના કાર્ય માટે તે નિશ્ચિત રીતે પુરતી નથી. ટકાનો મોહ ઘણો બળવાન છે અને થોડાક જ તે મોહ દૂર કરી શકે. અમેરિકન લોકકરની વર્ગીકૃતિ પરિણામ એ આવ્યું કે વચલી ત્રણ વર્ગીકૃતિમાં પુષ્કળ સંખ્યા થઈ અને બે છેડેની વર્ગીકૃતિમાં ઘણી જ નાની સંખ્યા થઈ. શિક્ષકને તો ઝીણવટભરેલો તફાવત બતાવે એવા આંકડાઓની જરૂર હતી અને તેથી યુદ્ધિભાષન (યુ. લા.) ના સ્વ-

રૂપમાં જે શીક્ષા, શીક્ષા સમાર્પ ગયો એના નિયમને આવકાર આપવામાં આવ્યો.

અંતર્યામી બાઈનેટે પેરિસમાં મંદ બાળકો માટેની તપાસમાં આ પદ્ધતિ ૧૯૦૫માં શોધી કાઢી, જે કે તેની પદ્ધતિની શરૂઆત આંકડાઓના આધાર સાથેની ન હતી. આનો મૂળ હેતુ ખાસ પ્રકારની કેળવણીની જરૂરિયાત માટે ખામીવાળાં બાળકોની શોધ માટે હતો. પેરિસના સત્તાવાળાઓને મંદ બાળકો માટે જુદા પ્રકારના વર્તીવની જરૂર લાગી, પરંતુ તેનાં બાળકો શોધી કાઢવામાં તેમને વ્યવહારુ મુશ્કેલીઓ જણાઈ આવી તેઓ માનસશાસ્ત્રીઓ તરફ વળ્યા; પરંતુ આ માનસશાસ્ત્રીઓએ એ બાબત પરતે ખાસ ધ્યાન આપેલું ન હતું. પ્રોફેસર આલ્ફ્રેડ બાઈનેટે આ બાબત એકદમ હાથ પર લીધી અને અમુક શિક્ષકો અને બીજાઓ જે શાળાની પરિસ્થિતિથી વાકેફ હતા તેમની મદદથી કસોટીઓનો સંગ્રહ ધીમેધીમે તૈયાર કર્યો, જે તેની માન્યતા પ્રમાણે જુદીજુદી ઉંમરે બાળકોની સામાન્ય બુદ્ધિ નક્કી કરવાને પુરતો હતો, જેમાં એ વર્ષ જેટલો તફાવત મંદતાના પુરાવા તરીકે ગણાતો. બાઈનેટે આ ઉંમરના ધોરણના નિયમોને એવી રીતે ગોઠવ્યા કે જેથી પછીના માનસશાસ્ત્રીઓએ તેની પ્રગતિમાં તેમને શાસ્ત્રીયરૂપ આપ્યું અને આંકડાઓના આધારવાળા બનાવ્યા. બાઈનેટની કસોટી એકલા બાપાના બળ ઉપર ચોક્કસ હતી. જે એ લાખા જણતા હોય તેમનેજ તે લાગુ પાડી શકાય. તરજુમો પણ નેઈ એ તેવી ગરજ સારી શકે નહિ. મુંગાં અને બહેરાં માટે પણ અડચણ પડે. આથી કામ કરવાની શક્તિ ઉપરથી કસોટીની યોજના શોધાઈ. આમાં ભણેલા ને અભણ તમામની કસોટી થઈ શકે. આથી એકજ દેશના નહિ પણ જુદા જુદા દેશોનાં મનુષ્યોની બુદ્ધિની કસોટી થઈ શકે અને બુદ્ધિભાગ સરખાવી શકાય. આમાં વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક કસોટી થઈ શકે. વ્યક્તિગત કસોટીમાં દરેક વ્યક્તિદીઠ એકાદ કલાક જાય, તેથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અમેરિકન લશ્કરનાં ઘણાં ગણુસો તપાસવાને પુષ્કળ વખત નેઈ એ તેમજ માનસશાસ્ત્રીઓ નેઈ એ તેથી સામુદાયિક કસોટી શોધી કાઢવામાં આવી. ત્યાં વહેમ પડે ત્યાં વ્યક્તિગત કસોટી પણ કરવામાં આવે જેથી બુદ્ધિ પ્રમાણે ડુકડીઓનું વર્ગીકરણ થઈ શકે. બાઈનેટે બીજવાર ૧૯૦૮માં અને ત્રીજા વાર ૧૯૧૧માં શોધ કરી અને તેના મરજી વખતે ચોથી બુદ્ધિની શોધમાં હવે. તેનું અધુરું કામ કેવીરિતિના યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર ટરમોને હાથ પર લીધું, અને કસોટીઓને શાસ્ત્રીય પૂર્ણતાએ મૂળને બુદ્ધિભાગ માં

વાની સુક્તિ રચી. ત્રણ વર્ષથી માંડીને પુખ્ત ઉંમર સુધીનાં માટે કસોટી-
ઓની યોજના કરવામાં આવેલી છે. અગીઆર તેર ને પંદર વર્ષની ઉંમર
કંઈક અનિયમિત ગણાઈ છે અને તેથી તે ઉંમર માટે કસોટીઓ તૈયાર
કરવામાં આવી નથી. બાકીની ઉંમરો માટે નીચે પ્રમાણે ગોઠવણ કર-
વામાં આવેલી છે:

૩-થી ૧૦ વર્ષ સુધીમાં દરેક વર્ષ માટે ૬ કસોટીઓ છે. દરેક
કસોટી માટે બે મહીના ગણવામાં આવેલ છે. કોઈ કોઈ વર્ષ માટે થોડા
પણ પ્રશ્નો છે, છતાં નિયમને હરકત આવતી નથી. બારમા વર્ષ માટે દરેક
કસોટીથી ત્રણ મહીનાની ગણતરી કરવામાં આવે છે.

બૌદ્ધમા વર્ષ માટે દરેક કસોટી દીઠ ચાર મહીના ગણવામાં આવેલ
છે. મુરેશ્વર પુખ્ત ઉંમર માટે દરેક કસોટી માટે પાંચ મહીના ગણ-
વામાં આવે છે.

વધુ પુખ્ત ઉંમરવાળા માટે છ કસોટીઓ છે અને દરેક કસોટીથી
છ મહીના આપવામાં આવેલ છે, જે માટેના પ્રશ્નો અને આપવામાં
આવેલ નથી, કારણ કે પ્રાયગિક શાળામાં તેની જરૂર જણાતી નથી.
બાકીના યોજના પ્રમાણે અમુક બાળક પોતાની ઉંમરનાં પ્રશ્નોમાં તે
ધોરણે પહોંચે તો પાસ ગણાતું, પરંતુ ઉપરની યોજનાથી કોઈ પણ બાળક
તેની ઉંમરથી કેટલો આગળ કે પાછળ છે એ જણવાનું સાધન મળે છે.
જો કોઈ બાળક તેની ઉંમર માટેની કસોટીઓમાંથી પસાર થાય તો તેની
શારીરિક ને માનસિક ઉંમર સરખી ગણાય. પરંતુ કસોટીઓને બાળકની
શારીરિક ઉંમર સુધી મર્યાદિત કરવામાં આવી નથી. બાળક તેની સામાન્ય
ઉંમર માટેની બધી કસોટીઓમાંથી પસાર થવાને સક્તિમાન ન હોય અને
છતાં વધુ ઉંમર માટેની એકાદ બે કસોટીઓમાંથી પસાર થઈ શકે અને
તેની માનસિક ઉંમર નક્કી કરવાને ગણતરીની જરૂર પડે. જે વર્ષની
તમામ કસોટીઓમાંથી બાળક પસાર થાય તે સ્થાયી બિંદુ ગણાય છે.
પછી તેને તે ઉંમર માટેના લાભ મળે છે. ત્યારપછી તે ઉંમર ઉપરાંત
બીજા ત્રણેક ઉંમર સુધી તેની કસોટી કરવામાં આવે છે અને નિયમ
પ્રમાણે દરેક સફળ કસોટીના એટલાં મહીના તેમાં ઉમેરવામાં આવે છે.
દા. ત. બાર વર્ષના એક છોકરા તેની ઉંમર માટેની બેઠાં કસોટીઓમાંથી
પસાર થવાને સક્તિમાન હોય પણ દસમા વર્ષ માટેની તમામ કસોટી-
ઓમાં તે સફળ થાય. આથી તેના જન્મે પાસામાં તે દસ વર્ષથી સરખાત
કરે છે. બારમા વર્ષ માટેની બે કસોટીઓમાં તે સફળ થાય તે માટે દરેક

કસોટીદીઠ ત્રણ મહીના લેખે તેને છ મહીનાનો લાભ મળે. ચૌદમા વર્ષ માટેની કસોટીઓમાંની એકમાં તે સફળ થાય તે માટે તેને ચાર મહીનાનો લાભ મળે અને સરેરાશ પુખ્ત ઉંમરના માટેની એકાદ સફળ કસોટી માટે તેને વધુ પાંચ મહીનાનો લાભ મળે. આમ એકંદરે તેની માનસિક ઉંમર અગીઆર વર્ષને ત્રણ મહીના થાય.

વધુ ખુલાસા માટે આ નીચે એક પત્રક આપવામાં આવે છે જેથી બરાબર સમજાશે અને કામમાં સરળતા થશે.

શારીરિક ઉંમર	સફળ કસોટીઓની સંખ્યા	માનસિક ઉંમર વર્ષ મહીના
૧૦	૬	૧૦ ૦
૧૨	૨	૬ ૬
૧૪	૧	૪ ૪
૧૬	૧	૫
અથવા સરેરાશ પુખ્ત ઉંમર		
એકંદરે માનસિક ઉંમર		૧૧ ૩

આ આધાર વડે જુ. લા. સહેલાઈથી નક્કી થઈ શકે છે કારણ કે તે માનસિક અને શારીરિક ઉંમર વચ્ચેનું પ્રમાણ છે.

$$\text{જુ. લા.} = \frac{\text{મા. ઉ.}}{\text{શા. ઉ.}} \times \text{ઉપરના દાખલામાં } \frac{૧૧.૨૫}{૧૨} = ૯૪ \text{ જુ. લા. આ-}$$

વશે. દશાંશ આંકડા છોડી દેવાને એકને બદલે સોનું ધોરણ રાખવામાં આવે છે, જેથી જુ. લા. ૯૪ આવે. ૯૦ને ૧૧૦ વચ્ચેના જુ. લા. વાળાને સરેરાશ બુદ્ધિવાળા ગણવામાં આવે છે. ૮૦ને ૯૦ વચ્ચે મંદ, ૭૦ને ૮૦ વચ્ચે દુર્બોધની નજીકના અને ૭૦થી ઉતરતા આંકવાળાઓને ખાસ દુર્બોધ બાળક તરીકે ગણવામાં આવે છે. ઉપલા દરજ્જામાં ૧૧૦ને ૧૨૦ વચ્ચે ઉચ્ચ બુદ્ધિ, ૧૨૦ને ૧૪૦ વચ્ચે વધુ ઉચ્ચ બુદ્ધિ અને ૧૪૦ ઉપરનાને મહાતેજ્ય બુદ્ધિવાળા ગણવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એ પણ જણાયું છે કે ગમે તે ઉંમરે કસોટી કરવામાં આવે તોપણ જુ. લા. લગભગ સરખો જ રહે છે. દા. ત. ૬ વર્ષની ઉંમરે માનસિક શક્તિની ઉંમર ૯ હોય તો જુ. લા. $\frac{૬}{૧૦} \times ૧૦૦ = ૬૦$ આવે, તેમજ ૧૦ વર્ષની ઉંમરે

૧૫ વર્ષ જેટલી શક્તિ અને જી. ભા. ૬૫૦૦૦૦૦૦૦ રહેશે. એકંદરે કસોટીઓ સરળતાથી કામ કરે છે, છતાં એનો અર્થ એમ નથી થતો કે શાળામાં બાળકોના વર્ગીકરણ માટે સીધી રીતે આનો ઉપયોગ કરી શકાય. બાળકને તેના ચોખ્ખા વર્ગમાં મૂકવાને પ્રાપ્ત કરેલી શક્તિ અને વાસ્તવિક શક્તિ એ મદદની છે. સરળ જી. ભા. વાળા બે છોકરાઓ અમુક વિષયમાં એકજ વર્ગમાં બેસવાને લાયક હોઈ શકે નહિ. એ તો ખુદજુજ છે કે તે વિષયમાં તેમનો જેટલો અભ્યાસ હોય તે પર મોટો આધાર છે. આથી જો કે શક્તિ નક્કી કરવામાં કદાચ ચોક્કસ સાધન ન હોય; છતાં અમુક વર્ગમાં બેસવાની લાયકાત વિદ્યાર્થી ધરાવે છે તે નક્કી કરી આપવા માટે સામાન્ય પરીક્ષાની જરૂર છે. સુદ્ધિ અને પ્રાપ્તતાન ઉપરાંત ચારિત્ર્યનું તત્ત્વ બાકી રહે છે, પણ નૈતિક કસોટીઓની યોજનાના વિચારની વિરુદ્ધ થયું છે. આ પ્રાપ્તતામાં પણ સૌંદર્ય થવા માંડી છે, છતાં તે ઘણી અપૂર્ણ છે. હવે એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે સામાન્ય શિક્ષકો પોતાની મેળે સુદ્ધિની કસોટીઓ માટેની લાયકાત ધરાવે છે કે કેમ ? માનસશાસ્ત્રીઓમાં આ વિષે મતભેદ છે. કેટલાક એક વર્ષની અથવા ઓછામાં ઓછી છ મહીનાની તાલીમની જરૂરિયાત દર્શાવે છે, ત્યારે કેટલાક શિક્ષકો એવો મત ધરાવે છે કે જેઓ બાળકોને વ્યવસ્થામૂલક રાખવાને દેખાડેલા છે તેઓને માટે આ કામ સરળ બને છે. આનો અર્થ એજ કે અનુભવી શિક્ષકો થોડી તોલીમ સોંધે આ કામ સરળતાથી કરી શકે. ઘણા શિક્ષકો એમ પણ કહે કે આ કામ કરવાને એમને વખત મળી શકે નહિ, પરંતુ એક અનુભવી શિક્ષક જણાવે છે કે તેમના મદદનિશાની મદદથી બે દિવસમાં ૨૦૦ બાળકોની કસોટી કરી શકાઈ હતી, અને તે કામ એવું ભારે જણાયું ન હતું, કારણ કે દર વર્ષે આવી કસોટી કરવી એવી દરેક પર તેઓ આજ્ઞા હતા. આમાં એક ક્લાસમાં બે કે ત્રણ બાળકોની સરેરાશ થતી હતી. જોકે આમાં અમેરિકન લશ્કર માટેની સામુદાયિક પદ્ધતિથી કામ કરવામાં આવેલું જણાય છે, છતાં સામાન્ય નિર્ણય માટે આ સામુદાયિક કસોટીઓ પુરતી ચોક્કસ હોઈ શકે છે, છતાં શાળામાં દરેક બાળક વિશે પુરતું જણાવવા માટે વ્યક્તિગત કસોટી જરૂરની છે.

તમે કેટલા બાહોરા શિક્ષક છો ?

ગયા અંકમાં આ શીર્ષક નીચે જે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા તેના યોગ્ય ઉત્તરો આ નીચે આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોએ પોતાના ઉત્તરો લખી રાખ્યા હશે અને આપેલા ઉત્તરો સાથે સરખાવીને 'પોતાની સ્થિતિ નક્કી કરી શકશે' તેમજ જરૂરી સુધારો કરીને 'યોગ્ય સ્થિતિએ' આવી શકશે. તેમ કરવું કે કેમ એ દરેક શિક્ષકની પોતાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. પુરેપુરી સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે તો અને તેટલા તેની નગદીક પહોંચાય એ ખાસ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. અભ્યાસની જરૂર છે. અભ્યાસથી કોઈ પણ બાબત સુગમ બને છે. વાચકોમાંના કેટલાક વખતે આપેલા ઉત્તરો સાથે સંમત ન પણ થાય. સામાન્ય ખુલાસો એ હોઈ શકે કે સારા શિક્ષકને માટે તેનું કાર્ય અધર્મ હોવું ન જોઈએ તેમજ તેના શુભો માનો એક નિરાશી શરીર હોવાને લીધે રોજના શિક્ષણ પછી તે થાકેલો હોવો ન જોઈએ.

પ્રશ્નો

યોગ્ય ઉત્તર

- ૧ વર્ગમાં તમે પોતે એક સૌથી વધારે અગત્યની વ્યક્તિ છો એમ તમને પોતાને લાગે છે ? ના
- ૨ કોઈ કોઈ વખત મિનનજ ખોઈ બેસો છો ? ના
- ૩ તમારા બાળકો ખડખડ હસે છે ? હા
- ૪ શારીરિક શિક્ષા કરો છો ? ના
- ૫ તોફાની બાળકને હોળીનું નાળિયેર બતાવો છો ? ના
- ૬ બાળકો પાસેથી સ્વપ્રયાસ અને જોખમદારીની આશા રાખો છો ? હા
- ૭ બાળકો તમારી સાથે છૂટથી અને નિર્લયપણે વાતચીત કરે છે ? હા
- ૮ ખૂલો સુધારવાનું કામ ઘેર લઈ જાઓ છો ? ના
- ૯ બાળકોએ કરવાના નવા કામની યોજના ઘડવામાં સમય રોકો છો ? હા
- ૧૦ માળાપો તરફથી ટીકાઓ અને ફરિયાદો વધારે પ્રમાણમાં આવે છે ? ના
- ૧૧ દિવસના કાર્યક્રમને અંતે તમે યાદી ગએલા હો છો ? ના
- ૧૨ સંજે શાળાની ચિંતાનો ભાર તમને રહે છે ? ના
- ૧૩ સહશિક્ષકો તરફથી તમને સતાવણી થાય છે ? ના

- ૧૪ અમુક વખત માટે તમારે વર્ગમાં છોડવો પડે તે વખતે તમારી ગેરહાજરીમાં બાળકને સ્વગૌરવનો ખ્યાલ આપો છો ? ના
- ૧૫ વ્યક્તિગત કાર્યમાં તમને શ્રદ્ધા છે ? હા
- ૧૬ સમૂહગત કાર્યમાં તમને શ્રદ્ધા છે ? હા
- ૧૭ બાળકોને કામ કરવાને પ્રેરવા માટે તમને બહુ તકલીફ પડ્યા કરે છે ? ના
- ૧૮ સંભાળપૂર્વક સૂચનાઓ આપ્યા પછીજ તમામ લેખી કામ કરાવો છો ? ના
- ૧૯ કામના સ્વરૂપમાં સ્વચ્છતાને સાથી પહેલું સ્થાન આપો છો ? ના
- ૨૦ તમારા કરતાં વધારે હોશિયાર બાળકોનો તમને કોઈ વખત પરિચય થયો છે ? હા
- ૨૧ જે સંજોગોમાં તમે કામ કરો છો તે શું એવા છે, કે તમારી શાળામાં યોગ્ય વાતાવરણ ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી ? ના
- ૨૨ બાળકો કામ કરતાં હોય તો તે વખતે તેઓએ માથું નીચું રાખવું એમ તમે માનો છો ? ના
- ૨૩ બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવાને બદલે તમે શીખવવાનું કામ કરશો ? હા
- ૨૪ જે બાળકોને તમે શીખવતા હોં તમને માટે શાળાનો સમય સુખદાયક છે એમ તમે માનો છો ? હા
- ૨૫ ઇન્સપેક્ટર તમારા વર્ગમાં દાખલ થાય ત્યારે તમે ગભરાઈ જાઓ છો ? ના
- ૨૬ તમે બાળક કરતાં શિક્ષણને વધારે કામતી ગણો છો ? ના
- ૨૭ દરરોજના કાર્ય માટે તૈયાર થઈને આવો છો ? હા
- ૨૮ વર્ગમાં માનીતા અને અણમાનીતા એવા વિદ્યાર્થીના પ્રકાર પાડો છો ? ના
- ૨૯ પગાર બદલ શીખવો છો ? ના
- ૩૦ તમારા હોથોનું બાળક સંગે વારંવાર પ્રદર્શન કરો છો ? ના

શિશુશિક્ષણશાળા

(ગતીક પૃષ્ઠ ૧૪૯થી ચાલુ છે)

તુચ્છકારની સહજવૃત્તિ અને કંટાળાની લાગણી: બાળકની નૈતિક ફળવણીના સંબંધમાં શિક્ષક આ વૃત્તિનો ધણો ઉપયોગ કરી શકે. દૂરતા અને મહિનપણા સંબંધી જે જે પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય તેનાથી આ સહજવૃત્તિ પ્રગટી નીકળે તેમ છે.

જિજ્ઞાસાની સહજવૃત્તિ અને આશ્ચર્યની લાગણી: આવી જાતની સહજવૃત્તિ સહેજ અપરિમિત એવી બાળકોએ વસ્તુઓથી સામાન્ય રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. વસ્તુઓ સંબંધી વધારે જુલુવાની ઇચ્છાનું આ પરિણામ છે. આશ્ચર્યની લાગણીની સાથે સંગત એવી બીકની પણ લાગણી હોય છે, એટલે એ બંને લાગણીઓ સામાન્ય રીતે એકાએક પ્રમાણમાં સહગામી છે, પણ આ લાગણી વાપથી દૂર નાસી જવાની સહજવૃત્તિમાં વિશેષ પ્રબળ હોય છે.

આવી વૃત્તિ ફળવણીની દૃષ્ટિએ બહુજ ઉપયોગી છે, અને બાળકને તેના પોતાના કામમાં રસ લેતું કરવું હોય તો તે આવશ્યક ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. જિજ્ઞાસાવૃત્તિ ખાસ કરીને નાનાં બાળકોમાં જોવામાં આવે છે, અને જે-તેમની જાતને અથવા બીજાને કોઈપણ જાતનો વાસ્તવિક લાય ઉત્પન્ન થવાના સ્વભાવ કારણે સિવાય, બાળકને વસ્તુઓ પકડીને, સુંઘીને, ચાખીને કે કાંઈ કૃત્તિ કરીને જાતે શીખતાં અટકાવવાં નહિ. જુદાં જુદાં બાળકોમાં આવી વૃત્તિ જુદા જુદા પ્રમાણમાં હોય છે, અને જે બાળકમાં આ વૃત્તિ ઓછી કે નબળી હોય તેનામાં તે પોપવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કારણકે આવા પ્રકારની વૃત્તિથીજ વૈજ્ઞાનિક શોધ-ખોળો ઉદ્ભવવા પામે છે, અને વિજ્ઞાન સંબંધી જે કોઈ મોટામાં મોટી શોધો આપણને પ્રાપ્ત થઈ છે તે આ વૃત્તિનેજ આભારી છે; એટલા માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં જે જિજ્ઞાસાવૃત્તિ અતિ-આવશ્યક છે તે બાળકનામાં ઉત્તેજવીજ જોઈએ.

આપણે અથવા હઠની સહજવૃત્તિ અને ગુસ્સાની લાગણી: અમુક વ્યક્તિની ઇચ્છાઓ અથવા તે તેની સત્તાની સામેના વિરોધથી સામાન્ય રીતે આ સહજવૃત્તિ પ્રગટે-છે-દા. તરીકે, બાળકને રસ્તામાં કાંઈ આડે આવતાં જો તે પડી જાય છે, તો તે તેને લાત મારીને, અથવા તો મારીને તે નિર્જીવ વસ્તુ ત્રણે પણ પોતાનો ગુસ્સો પ્રદર્શિત કરે છે;

તેની જે રીતે જે તેના કાંઈ નીતો ભાઈએ તેને કંઈ કરતો હોય તેમાં આડે આવે તો તેના તરફ તે તેવાજ પ્રકારનું વર્તન દાખવે છે. જે વસ્તુ તેને બાધકરૂપ થઈ પડી હોય અથવા તો જેનાથી તેને ઇર્ષ્યા થઈ હોય તેને ભાંગી નાખવા તરફ અંધારા તો તેને દૂર ખસેડી નાખવા તરફ તેની તે વૃત્તિ દોરાય છે. આ વૃત્તિ ઉપર જે યોગ્ય અંકુશ મૂકવામાં આવે અને તેને યોગ્ય માર્ગે દોરવામાં આવે તો તે ધણી ઉપયોગી વૃત્તિ છે.

આમંદી બાળક ઉપર દયાળુ લાવવાની જરૂર નથી. તેની શક્તિઓને તેના સોબતીઓ પ્રત્યેથી પાછી વાળી લઈ બીજી ઉપયોગી પ્રવૃત્તિઓ કે કાંઈ શોધખોળના કાર્યમાં દોરવી જોઈએ. બાળકના મનમાં કંદાપિ એવા ખ્યાલ આવવા દેવા ન જોઈએ કે તે ગુસ્સે થાય છે, તેથી તેને લાલ મ છે અને તેના ગુસ્સા પોતાની મુશ્કેલી પ્રાર પાડવાનું એક સાધન-દ્રવ્ય છે. બાળકને ઓછામાં ઓછું તુકસાન થાય એવા તેના તગામ પ્રકારના સ્વભાવ અને ગુસ્સાના પ્રસંગે ઉપરિચિત થાય ત્યારે કેવી રીતે વર્તવું તેના નિર્ણય કરવા એ બહુ અઘરી બાબત છે. જે કાંઈ નાના બાળકને અમુક બાબતમાં બહુ રસ પડ્યો હોય તે વખતે જે તેને અંબલગીરી કરવામાં આવે તો તે સામાન્ય રીતે પોતાનો ગુસ્સો પ્રદર્શિત કરે છે. તેની પાસે રમકડું હોય અને વખત પ્રમાણે તે તેને બેસિત બાળકને આપવાનું હોય, અથવા તો ખાવાનો વખત થયો હોય અને તે પડતું મૂકવાનું હોય, આવા પ્રસંગે તેને રમકડું પડતું મૂકવાનું હોય તો થોડી મિનિટ પહેલાં તેને ચેતવણી આપવી કે એ રમકડું અથવા તો એવી રમત તેને પડતી મૂકવી પડશે, અને આ ડહાપણજરૂરી બાબત છે. આથી તેવા પ્રસંગે એનું સંસ્કૃત વક્તવ્ય ધારણ કરવા તે તૈયાર થાય છે, અને આવા સંજોગોમાં તે એટલી બધી વાર ગુસ્સો જણાવતું નથી. ગુસ્સે થએલા બાળક સામે દલીલો કરવી જોઈએ નહિ, અથવા તો લાપની લાગણીથી તેના ગુસ્સા દબાવી દેવા એ પણ ડહાપણજરૂર કામ નથી. શિક્ષકને માટે તે સૌથી સારો રસ્તો એ છે કે તેણે તેવા બાળકને પોતાની પાસે રાખવું, અને પછી ત્યારે તેના ગુસ્સા ઉતરી જાય અને ત્યારે તે શાંત બને ત્યારે શિક્ષકે તેના પ્રત્યે મમતા બતાવવી, તેને માફી આપવી, અને તેને રસ પડે એવું કામ જેમ અને તેમ શોધી આપવું, કે જેથી જાત પ્રસંગ ઉપર તે વિચાર કરી ન કરે અથવા કાશ્ચનિક અપેક્ષાની વૃત્તિ નસેવે. પછીથી તેની સાથે નમ્રતા-પૂર્વક બુદ્ધિમુક્ત દલીલો રજુ કરવી અને તેનું પરિણામ તપાસવું.

આપણી શાળાઓ અને શિક્ષકો*

ના. પ્રમુખ સાહેબ, સન્નારીઓ અને સભ્યો,

આજ સાંજે આપ સર્વની સમક્ષ મને લાપણ કરવાને નિમંત્રણ આપવા બદલ હું આ કેળવણીસમાહના ચેન્જમેન્ટો ઝણી છું. મને અહીં આવતાં ઘણી જ ખુશી ઉપજે છે, કારણકે છેલ્લા દાયકા દરમિયાન મુંબઈ યુનિવર્સિટી તરફથી ચેન્જમેન્ટો તપાસસમિતિઓનાં પર્ચેઝનો સમયે કાઢિ-આવાડના કેળવણીક્ષેત્રના ને કાર્યકર્તાઓના હું સંસર્ગમાં આવ્યો. હતા તેમની સાથેની ઓળખાણ તાજી કરવાની મને આજે તક મળી છે. કાઢિ-આવાડના જુદાજુદા ભાગોમાં હું ફર્યો છું અને કાઢિઆવાડની ઘણી કેળવણીની સંસ્થાઓ મેં જોઈ છે પણ ખરી. આ ઉપરથી હું એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું કે હાલે રાજકીય દૃષ્ટિએ કાઢિઆવાડ ગુજરાતથી જુદો પડ્યો હોય, પણ મુંબઈની એક જ વિદ્યાર્થીની નીચે હોઈ તેમજ ગુજરાતી ભાષાને જ પોતાની માતૃભાષા તરીકે સ્વીકારતો હોઈ, સંસ્કાર ને કેળવણીની દૃષ્ટિએ તે ગુજરાત સાથે ઘણી ગાઢ રીતે સંકળાયેલો છે અને એ દૃષ્ટિએ કેળવણીના ક્ષેત્રમાં અમને ગુજરાતમાં ને પ્રશ્નો ઉપરિચિત થાય છે તેજ પ્રશ્નો કાઢિઆવાડમાં પણ છે, અને તેટલા માટેજ કેળવણી નવા વિષય ઉપર તમારી સન્મુખ હોવા રહી લાપણ કરવાની મેં ધૃષ્ટતા કરી છે.

પ્રથમ તો હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ એસોસિએશનને આ કેળવણીસમાહ ચેન્જમાના વિચાર માટે મારે અભિનંદન આપવાં કેળવણી સમાહની ઘટે છે. હું માનું છું કે કાઢિઆવાડની કેળવણીના અગત્ય ઇતિહાસમાં આ જાતનો સમાહ પ્રથમજ છે.

આ જાતનું કેળવણીસમાહ મુખ્યત્વે કરીને કેળવણીના હિત સાથે જોડાયેલું છે. અહીં શિક્ષકો પોતપોતાનું કામ વધારે સારું શી રીતે કરી શકે તેની ચર્ચા કરવાને માટે માટે ભાગે એકઠા થાય છે. આવા પ્રસંગોએ કેટલાક પ્રશ્નો ખાસ નિષ્ણુતાનેજ અગત્યના હોય છે, ત્યારે બીજા કેટલાક પ્રશ્નો સામાન્ય કેળવણીકારોને રસ પડે તેવા હોય છે, પણ આ બંને પ્રશ્નોમાં એક સામાન્ય હેતુ સમાયેલો હોય છે, અને તે એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ પોતાના જીવનની દરજ્જે વધારે સારી રીતે જાગૃતતા થાય તેને માટે શિક્ષકોએ શી શી ચેન્જના કરવી. વળી અનુભવ અને વિચારોની

* કાઢિઆવાડ હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજના રિફરેન્સ કોસ* વખતે મે. જી. લા. ના એ. ઇ. સાહેબે આપેલું લખણ.

પરંપરે આપણેમાં પણ ઘણા લાલ સમાજોલો છે. જે કે આધુનિક જમાના-માં વ્યવહારનાં અનેક નવીન સાધનોએ કાળ અને સ્થળનાં અંતર ઘણાં ભાગી નાખ્યાં છે, તોપણ એક કેળવણીકારના ખીજા કેળવણીકાર સાથેના અંગત સમાગમના લાભની બસજરી ખીજાં કોઈ સાધનો કરી શકે તેમ નથી. આ દૃષ્ટિએ જે સંબંધોએ આવાં કેળવણીસાધકને અંગે સંબેલનો લરાય છે તે સંબંધના કેળવણીકારને ઘણાજ લાભ થાય છે.

અહીં એકત્રિત થએલ દરેક વ્યક્તિને ખબર છે કે મધ્યવર્તી દિંદી.

સરકારથી માંડી તે રહે જતા એક સામાન્ય

કેળવણીમાં સુધારા. જન કે સાળાના એક વિદ્યાર્થી સુધી દરેક વ્યક્તિ.

માટેની આગણી કેળવણીના ક્ષેત્રમાં સુધારો માગી રહી છે. ઘણાં

વર્ગોથી કેળવણીકારો આપણી કેળવણીની પદ્ધતિમાં

સુધારો કરવાનું મોટે અવાજે ટહી રહ્યા હતા, પણ એમનો ઉદ્ઘોષ

અત્યાર સુધી 'સરળચર્ય' જેવો નીવડ્યો હતો. પરંતુ હવે પરિસ્થિતિ

બદલાઈ ગઈ છે, અને પદવીધન સમાજોમાં તેમજ કેળવણીપરિપદોમાં

પ્રાંતિક ગવર્નર અને ખીજા જાહેર કાર્યકર્તાઓ કેળવણીની પદ્ધતિમાં

સુધારાની જરૂરિયાત વિશે દલીલો કરતા સંલગ્ન છે. કેટલાક પ્રાંતોમાં

તો કેળવણીની પુનર્વંટનાનું કામ અગત્યની સમિતિઓને સોંપી દેવામાં

પણ આવ્યું છે. મધ્યવર્તી દિંદી સરકારે પણ પગલાં લેવા માંડ્યાં છે

અને છગ્ગડના કેળવણીનિષ્ણાતોને કેળવણીના ક્ષેત્રમાં સલાહ માટે

નિમંત્રણો પણ મોકલ્યાં છે. આ જર્ણી પ્રગતિઓનું અંતીમ પરિણામ શું

આવશે એ કહેવું અત્યારે મુશ્કેલ છે, પણ એક વાત નિશ્ચિત છે કે હાલની

કેળવણીની પુનર્વંટના યશ અને તે જોવી યશ કે દેશની સંસ્કારવિષયક

અને આર્થિક જરૂરિયાત સાથે તે વધારે બંધબેસતી નીવડશે. આપણી

કેળવણીપદ્ધતિને એવી રીતે સુધારી તેની પુનરુત્થના કરવી જોઈએ કે તે

આપણા દેશની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ તેમાં જોડાં મૂળ નાખે, લોક-

હૃદયને સ્પર્શે અને સામાજિક, રાષ્ટ્રીય, આર્થિક અને ઔદ્યોગિક પરિવર્તન

પ્રોત્સાહી અને હજી પણ પ્રોત્સાહી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ બને, અને નવાં

સુધારા બહુ ખર્ચાળ પણ ન બને.

કેળવણીનાં શ્લેષ, અને હેતુ, તેની વિષયવાર સાળાઓ, વધાદારી

કેળવણી, માધ્યમિક સાળાઓ અને કોલેજો પેટે, પ્રાંતિક ભાષાઓમાં પણ

સુધી માધ્યમિક અને ઉચ્ચ સાળાઓની આમત્ય, મેટ્રિકની પરીક્ષાનો

અભ્યાસક્રમે, સહશિક્ષણ, કેઈ લાયાદારા શિક્ષણ, વિજ્ઞાન અને સાહિત્યના વિષયોની અગત્યની સરખામણી, વગેરે સામાન્ય પ્રશ્નો ચર્ચાવાને મારે આ સ્થાન નથી.

આ જગતના કેળવણીસપ્તાહમાં મોટે ભાગે કેળવણીના ધંધાને લગતી ખાસ માહિતી અને કેળવણીની કળા વિષે વિચાર કેળવણીસપ્તાહનો કરવો જોઈએ. હું ધારું છું કે આ અને ખામતો ખરો અર્થ કેટલેક અંશે પુરાણી થઈ ગઈ છે. જો આપણે આપણા વિદ્યાર્થીઓ તરફ યોગ્ય રીતે આપણી દરજ્જા બજાવવી હોય તો કેળવણીની પદ્ધતિઓના આપણા જ્ઞાનને તાજું (up to date) કરવું જોઈએ. આ પ્રગતિના દિવસો છે અને મહાવિચલ પછી પ્રગતિના માનસમાં અને વિચારોમાં મોટા પરિવર્તન થયા છે; આટલા મોટેજ સાળાઓની આધુનિક જરૂરિયાતો પ્રમાણે આપણી પદ્ધતિઓમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવો જોઈએ.

પદ્ધતિઓ ગમે તેટલી સારી હોય અને ગમે તેટલા મુજબના પાયા ઉપર રચાએલી હોય, પણ ન્યાંમુધી તેમને અમલમાં યોગ્ય શિક્ષકો મૂકનાર માણસ યોગ્યતાવાળો હોય નહિ અને તે તેને યોગ્ય રીતે અમલમાં મૂકે નહિ, ત્યાંમુધી તેમાંથી ફળ પ્રાપ્તિ થાય નહિ. જોગરો કરતાં જોગર વાપરનાર વ્યક્તિની અગત્ય હમેશા વધારે હોય છે અને વિશેષે કરીને શિક્ષણના કાર્યમાં તો દુનિયાના બીજા કોઈ પણ ધંધા કરતાં મનુષ્યતત્ત્વની અગત્ય વધારેજ છે. શિક્ષકનો હિતસાહ તેને લાયક બનાવે છે. વિદ્યાર્થીઓએ હાથમાં લીધેલા કામને હિતસાહપૂર્વક કરવાનો હિતસાહ જે શિક્ષકો પોતાના વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રેરી શકે છે તેજ શિક્ષકો સફળ નીવડે છે. શિક્ષકોની લાયકાત વધારવાને વ્યવસ્થિત ચલનની જરૂર છે. કેળવણીની પદ્ધતિનું પોતાનું સાચીય વાત વધારવાની બાબતમાં શિક્ષકને સંપૂર્ણ સરજતા હોવી જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ શીખવવાના વિષયોનું જ્ઞાન વધારવાની પણ તેને તક મળવી જોઈએ. કમ નસીબીની વાત છે કે કેટલાક શિક્ષકોને પોતાને શીખવવાના વિષયોનું પણ અરપણ અને અચોક્કસ જ્ઞાન હોય છે. જે પદ્ધતિએ શિક્ષકોની પસંદગી કરવામાં આવે છે તે પદ્ધતિનો આમાં મોટે ભાગે હાથ છે. બીજી તરફથી જ્ઞાન વધારવા ને સુધારવાની તકોનો અભાવ હોયને પાત્ર છે અને શિક્ષક જોતે પણ કેટલેક અંશે હોયને પાત્ર છે. કેળવણીના વિચારોમાં ન્યાંરે આટલી

પ્રગતિ થઈ છે ત્યારે હવે માત્ર ટકાવર્ગમાં ખાસ યોગેશ શિક્ષકો કેળવણી-
નું કાર્ય હાથ ધરવા માટે લાયક ગણાવા ન જોઈએ. વધારે શક્તિ
ધરાવતા શિક્ષકોની પસંદગી થવી જોઈએ, અને તેમને તેમનું જ્ઞાન વધાર-
વાની તક પશુ મળવી જોઈએ. પ્રથમ તો શિક્ષકોને શાળામાં ગળ ઉપરાંત
કામ આપવું જોઈએ નહિ અને યોગ્ય પુસ્તકાલયોની ગોઠવણ એવી રીતે
કરી આપવી જોઈએ કે શિક્ષકો છેક છેલ્લામાં છેલ્લી દબ્બનાં પુસ્તકો વાંચીને
પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરે અને પોતાના વિષયો સંબંધી છેક આધુનિક
વિચારોથી પ્રભાત રહે નહિ.

રિક્તશર કોર્સને પણ અગત્યનું સ્થાન છે. જુદા જુદા વિષયોની
જરૂરિયાતને પ્રદેશી વળે તે માટે હાલ કેટલીક જગ્યાએ
રિક્તશર કોર્સ યોજાય છે. તેના કરતાં વધારે સંખ્યામાં શાળા, અને
વિવિધ જગ્યાએ રિક્તશર કોર્સ આપવાની યોજનાઓ
કરવાની જરૂર છે. આવા રિક્તશર કોર્સના સમયે કેળવણીની પદ્ધતિ અને
શાસ્ત્રીય પ્રાપ્તતા વિચાર ઉપરાંત શાળાના દરેક વિષયના સંબંધમાં
પશુ વિચાર કરવાની જરૂર છે, જેથી દરેક શિક્ષકને પોતાને શીખવવાના
વિષયના જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરવાની તક મળે અને પોતાના જ્ઞાનને તાજું
રાખનાર નિષ્ણાતોની સાથે અંગત સમાગમથી અને વિચારોની આપસેથી
તેમને લાભ થાય.

એ શિક્ષણ શાસ્ત્ર તેમજ કળાં પણ છે. શિક્ષણના સિદ્ધાંતોના
ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ અને નિષ્ણાતોએ વિષય
શિક્ષણનું શાસ્ત્ર પરત્વે સદ્ગતિપૂર્વક કરેલા અખતરાનું જ્ઞાન
અને કળા એક સાધારણ શિક્ષકને પોતાના કામની યોજના
ધડવામાં અને તેના સદ્ગતિપૂર્વક અમલ કરવામાં
ધણાં ઉપયોગી છે. ન્યાંસુધી શિક્ષકોમાં અવલોકનની ટેવ આવી નથી
ત્યાંસુધી તેઓ સારા શિક્ષકો નીવડવાના નથી. પુસ્તકોમાંથી મેળવેલા
જ્ઞાનને અવલોકન અને અનુભવથી ન્યાંસુધી સુધાર્યું વધાર્યું નથી ત્યાં-
સુધી ભણ્યા પશુ ગણ્યા નહિ એવી પુસ્તકીયા પંડિત જેવીજ સ્થિતિ
રહેવાની. શિક્ષકોએ પોતાના શિક્ષણની અકિતગત વિદ્યાર્થી ઉપર અને
સમૂહગત વર્ગ ઉપર શી અસર થાય છે તે તપાસવું જોઈએ, અને તે
પ્રમાણે પોતાની પદ્ધતિઓમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ. દાખલા તરીકે, કેટલા
શિક્ષકો પોતાના શિક્ષણની નોંધ રાખે છે અને તેમાં પ્રતિવર્ષે યોગ્ય સુધારો
અને વધારો કરે છે? ધારો કે એક શિક્ષક ૨૦ વર્ષ સુધી ઇતિહાસ

શીખવે છે. શું તેણે પ્રથમની માફકજ વીસ વર્ષને અંતે પણ શીખવવાનું છે ? ના, તેણે દર વર્ષે પોતાની તારવણીમાં વ્યસ્તિત રીતે પોતાની નોંધથી સુધારા વધારા કરવા જોઈએ કે જેથી થોડાં વર્ષોમાં તે પોતે પોતાના વિષયમાં એક નિખળાત બને અને તે વિષયની બાબતમાં પ્રમાણભૂત મનાય તથા તેને સાંભળવામાં પણ અતિશય રસ પડે.

જોવાં ક્યાં કાર્ય છે કે જે આપણી કેળવણીની સંરચાઓએ કરવાં જોઈએ અને તે કરતી નથી ? આશ્ચર્ય આવેલી આપણી નિશાળો- પ્રથા પ્રમાણે રીતસરનો અભ્યાસ કરાવી ની ત્રુટીઓ તથા પરીક્ષા માટેના થોડા વિષયો તૈયાર કરાવી આપણી નિશાળો સંતોષ માની ન શકે.

વ્યક્તિ તેમજ સમાજની આધુનિક જરૂરિયાતો પુરી પાડવાનું તેમણે માથે લેવું જ જોઈએ. તેઓ વ્યક્તિને એવી તાલીમ આપે કે તે સમાજને વધારેમાં વધારે ઉપયોગી થાય અને તે સાથે પોતાની કુદરતી શક્તિના અને આપણતાના વિકાસ માટે પુરેપુરી તક મેળવી શકે. આપણા યુવાનોને પહેલાં માણસ બનાવવા જોઈએ, પછી તેઓ ઇજનેર કે એવા બીજા ધંધામાં વિસારદ થાય. મહાન વિચારક બર્કાઈડ રહેલોના શબ્દોમાં જે જરૂરી છે તે આ કે તે જાતની ગાદિતી નહિ, પણ એવા જ્ઞાનની જરૂર છે કે જેથી મનુષ્યજીવનના ધ્યેયનો એકરૂપે ખ્યાલ આવે, તેમજ જોવાં જાણવાની શક્તિ આવે, ઉદાર લાગણી ધરાવવાની તથા સમજપૂર્વક વિચાર કરવાની શક્તિ આવે.

કેળવાએલાની એકારીના ઘણા ગંભીર પ્રશ્નને લીધે હાલની કેળવણીની પદ્ધતિમાં એક અસાંતિની બાબત ઉભી થઈ છે.

કેળવાએલાની બરેબર, આ એકારી બીજી કોઈ પણ જાતની એકારી દલીલ વિના દેશના યુવાનોને તાલીમ આપવાની

આપણી ત્રુટીઓ રપટ કરે છે. હાલમાં મેટ્રિક

ચંચેલાને, ટ્રેનિંગએટને અને ધંધાની તાલીમ મેળવેલાને પણ અતુકૂળ કામ મળવું મુશ્કેલ છે. આપણા કેળવાએલા યુવાનોમાં ઉલ્લેખ માટે કે મોટાં પાયા ઉપરના ધંધા માટે યોગ્યતા કે તે ધંધાને અતુકૂળ થવાની શક્તિ નથી. ઘણા પૈસા અને શક્તિનું ખર્ચ કરી તેમણે કેળવણી અને તાલીમ મેળવી હોય છે અને પછી તેમને નજર ખુલતાં છેવટે માલમ પડે છે કે તેઓને ધંધો જડતો નથી અને જીવનક્ષેત્રમાં પોતાનો માર્ગ કરવા શક્તિમાન નથી.

કેટલાક એવી દયાળુનક માન્યતાં સેવે છે કે ધંધાદારીની સંસ્થાઓ રચાવવામાં આવે અને આપણી કેળવણીનો પદ્ધતિમાં ધંધાદારીનું તત્ત્વ દાખલ કરવામાં આવે તો આ બેકારી દૂર થાય. આ પગલાં કેટલીક બેકારી દૂર કરવામાં મદદ કરે એ સાચું છે, પણ તેથી આપણી બધી આર્થિક મુશ્કેલીઓનો પ્રતિકાર મળશે એવી આશા વધારે પડતી છે. આ મુશ્કેલીઓ ધણાં સામાજિક આર્થિક અને આંતર રાષ્ટ્રીય કારણોનું પરિણામ છે અને ઘણી દિશામાંથી તે માટે ઉપાય ચલાવે જોઈશે. માત્ર કેળવણીને જ તે માટે દોષ દેવા એ વ્યાજબી નથી.

એક બાબત એ કેળવાએલા વર્ગમાં આટલી બધી બેકારી છે ત્યારે બીજી બાબત એ ઉપયોગી કામને માટે ધણીજ તક છે. નોકરી ધંધાના : તેમાંની થોડીક જણાવીએ: અલગથી વર્ગોના માણસોને માર્ગે કેળવવાના છે, જીવાનોનું શરીર સુધારવાનું છે, તેમનું ચારિત્ર્ય ધડવાનું છે, તેમનામાં ઉત્સાહ આણવાનો છે, આપણી ખેતી, કળા, ઉદ્યોગ, વેપારરોજગાર ખીલવવાનાં છે, આપણા ધંધારોજગારની રીતો સુધારવાની છે, એવાં એવાં ધણાં કામ પડેલાં છે. બીજા દેશોમાં બેકારીના પ્રશ્નો ગમે તે હોય, પણ આપણા દેશમાં તે પ્રશ્નો અમુક જાતના છે અને તેનો ઉકેલ ખરોજ કે મુશ્કેલ નથી. માત્ર આપણા જીવાનોમાં તેમની સેવા માગતા આ જીદા જીદા ધંધાને કાર્યોના માર્ગે જવા માટે શક્તિ, સાહસ અને ઉત્સાહ જોઈએ. અપૂર્ણ

અમારું આનંદ પર્યટન

(ગતાંક ૫૪૧ પર થી ચાલુ)

શ્રીકૃષ્ણજીવર:—રાજપીપળા રાજ્યના તાપાના અરવલ્લી પર્વતના નાનાશા શિખર ઉપર આ દેવાલય આવેલું છે. આ પર્વતશ્રેણી ભૂગર્ભપર્વત નામે ઓળખાય છે. રથળ નર્મદાના ડોબા કિનારા પર છે. આ પુરાતન મંદિરનો છલ્લોદાર ઇ. સ. ૧૮૨૬માં રાજસિંહ નામના કોઈ હિંદુ રાજાએ કરાવ્યો છે. મંદિરના પાછળના ભાગમાં પાંડવોના તથા સપ્તર્ષિનાં નાનાં નાનાં મંદિરો છે. ભગવાન શંકરે પોતાનું શક્તિ આ પર્વત પર મારેલું, તેથી આ જગ્યા શ્રીકૃષ્ણજીવર નામે ઓળખાય છે. આ રથળે કાશીરાજ ચિત્ર-સેન તપ કરતા હતા. આહો નર્મદાનો પટ ૬૦ પુટથી પણ ઓછો પહોળાઈનો છે. પાસે માર્કંડેય ઋષિની ગુફા છે. શ્રીકૃષ્ણજીવરથી દક્ષિણ દિશાએ

નર્મદાને દેવ નામની નાની નદી બળે છે. તેના કાળા કિનારા પર રણછોડ-જીનું પ્રાચીન મંદિર છે. મૂર્તિ કાળા આરસની અને વિશાળ છે. મંદિરના જીર્ણોદ્ધારની જરૂર છે. રણછોડજી અને સંલપાણીશ્વર આગળે દેવાલયોનાં ગિરિની ખાણમાં યર્ષ દેવનદી વહે છે. ત્યાં નાનો સરખો ઘોધ છે. ઘોધનાં ઘસારાથી બળેલો કુદરતી કુંડ નેલા લાલક છે. કુંડની આંતુખાણુનો ભાગ સીતાવાડી નામે ઓળખાય છે.

ચૈત્ર વદ અમાસને દિવસે આ તાર્કચળોના માનમાં મેટા મેળા ભરાય છે. મેળા વખતે ગ્રામીણ પ્રખ્યાત પોષટો ત્યાંના રહીશો વ્યાપાર અર્થે લાવે છે.

આણુખાણુના પ્રદેશમાં ઉપલબ્ધિધના મોન્સુનના પ્રદેશનાં લયંકર જંગલો આવેલાં છે. તેમાં વાઘ, હરણ, ધવાદિ પ્રાણીઓ રહે છે. જંગલમાં વસતા લોકો જતા આવતા મુસાફરોને લૂટે છે. સમૂહ વગરની મુસાફરી જોખમકારક છે.

ઉપર પ્રમાણેનાં સ્થળોનું નિરીક્ષણ કરી, અમે મેળેંડીયાદ પર આવ્યા, અને અમારા વાહનમાં બેસી પાંજો ક્યું. આ વખતે ખાણીના પ્રવાહ સાથે જવાનું હોવાથી નાવડી અપાટાભેર આલતી. જોત જોતામાં અમે રામપુરા આવી પહોંચ્યા. અહીં નદીના કાળા કિનારે ઉપર છેલ્લા પીસ વર્ષમાં જમીનમાંથી જડેલી લગવાન વિખળુની દશાવતારની મૂર્તિ છે. તેના દર્શનને લાલ અમોઝે લીધો.

જેતરમાં ખેતી કામ કરતાં ખેતરને હળની આણીવડે આ મૂર્તિની પ્રાપ્તિ યર્ષ. આણુખાણુ જોદકામ કરતાં દેવાલયોનાં અવશેષો મળી આવતાં નથી, તે આ મૂર્તિ અહીં કેવી રીતે મળી આવી, તે વિચારવા જેવું છે. પાંચ કુટ ઉંચી, કાળા આરસની વચ્ચે વિખળુ અને આણુખાણુ તેમના હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે મનાતા લુદા જુદા દશ અવતારની મૂર્તિઓ એકજ પથર પર કોતરેલી છે. હિંદુભરના કોઈ પણ વિખળુમંદિરમાં આ પ્રકારની મૂર્તિ જોવામાં આવતી નથી. મૂર્તિ ભવ્ય અને અજોડ છે.

દર્શન કરી પાંજ નર્મદાના નીર પર પ્રવાસ શરૂ કરીયો. સાંજ પડતાં કુંભેશ્વર આવ્યા. જમવાનો સમય થયેલો હોવાથી આ સ્થળે રોકાયા. અને સ્થળ નિરીક્ષણ ક્યું.

કુંભેશ્વર:—નર્મદાના કાળા કિનારા પર આ પુરાણ શિવાલય આવેલું છે. માર્કન્ડેયમુનિએ તપ કરી કુંભ પૂજા કરેલી. કુંભ ઉદાવતાં શ્રદ્ધાના

બળથી શંકરની જળાધારી નીકળી. તેથી તે કુમેશ્વર કહેવાય છે. અહીં હનુમાનના પગ તળે દામેલી શનિની નાનાં કુખને મોટી પત્તાતી નામક બે સ્ત્રીઓની મૂર્તિઓ છે. ત્યારે કુલરાશિના શનિ અને સિંહરાશિના બૃહસ્પતિ થાય છે ત્યારે આ સ્થળે 'મોટા' મેળો ભરાય છે. ભગવાન રામચંદ્રે સ્થાપિત કરેલા રામેશ્વર મહાદેવ આ સ્થળથી થોડે દૂર છે. ઉપર્યુક્ત પુરાણી દ્વીકૃત દેવાખંડના અધ્યાયના ૧, ૨, અને ૩ માંથી મળી આવે છે.

આ સ્થળે અમેને નર્મદાનો પરકંભાવાસીઓ મળ્યા. નદીની શક્તિ રૂપે આરાધના કરતાં, તેનાં દશન કરવાની ભાવનાઓ સેવતા, અનેક કંપો વેદતાં, આ પરકંભાવાસીઓની શ્રદ્ધા વિશ્વમય પમાડે તેવી છે. સાંજના નર્મદાસ્તુતિ અને શિવપૂજન કરી તેઓ સુએ છે. નર્મદાસ્તુતિ વખતે બોલતા તેમનાં ઊર્મિગીતો ખરેખર આત્માદ્વજનક છે. "હમ રેશ માતકે બાલક હે, માતા હૃદય પિતાવત હે" એમનું આ ઊર્મિગીત પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ભરપૂર અને "અમર કંટકી દેવા મેંયા સમરો વારંવારા" આ અરણ્યથી શરૂ થતું તેમનું આ ગીત નર્મદાનું સંપૂર્ણ ભૌગોલિક અને ઐતિહાસિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે છે. અમેએ તેમના આ ધાર્મિક કાર્યમાં ભાગ લીધો અને સ્વર્ગીય જ્ઞાનદં અનુભવ્યો.

અપૂર્ણ

શાળાઓમાં ચક્રુદ્વારા કેળવણીનું સ્થાન *

શિક્ષક બંધુઓ,

આજકાલ આપણે 'વિજયુઅલ ઇન્ટરકેશન' વિશે ઘણો ઉદાપોહ કરીએ છીએ. પ્રાયમિક શાળાઓના શિક્ષકો દેશની કેળવણીના આધાર-સ્થંભ હોવાથી તેમણે 'વિજયુઅલ ઇન્ટરકેશન' શું છે, અને તે શિક્ષણ આપણા બાળકોની કેળવણીમાં શું સ્થાન ધરાવે છે તે જાણવું આવશ્યક છે.

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે ઇન્દ્રિયો મનુષ્યનાં મુખ્ય સાધનો છે. સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં ચક્રુદ્વારા ચતી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ સૌથી વધારે ખાતરીવાળી, ઝટ પ્રાપ્ત અને તેવી અને વિશ્વસનીય છે. ન્યાયની અદાલતમાં જે સાક્ષીનો દર્શનીય પુરાવો હોય છે તેની જુગાની પર સૌથી વધારે આધાર રહે છે. ત્યારે દોષી મનુષ્ય દોષપિણ બાબત વિશે અનુમતી વાત કરે છે, ત્યારે આપણે તેને એકદમ પૂછીએ છીએ—“તેણે ચોતે નગરે તે બાબત જોઈ છે?” વળી ત્યારે આપણે વાનવાતમાં કહીએ છીએ, કે આપણે જોતાવેંતજ

વસ્તુને સર્ગન્યા છીએ ત્યારે આપણે તે બાબત વિશે ધણી જાણીદારી ખેંચી
જાપ પડેલા માટે ચક્રુશક્તિનો ઉલ્લેખ કરીએ છીએ. “વિઝયુઅલ ઇન્ટર-
કશન” ચક્રુદ્વારા આપણું શિક્ષણ છે. સામાન્ય રીતે લોકો એમ ધારે છે
કે મેનિક લેન્ટર્નની રલાઇડો અને સિનેમાની ફિલ્મોદ્વારા આપણું શિક્ષણ
એજ વિઝયુઅલ ઇન્ટરકશન છે. આ બાબત સત્ય નથી. ખરેખરા પદાર્થો,
પર્પેટનો, ચિત્રો, નકશા, ચાર્ટ્સ, કા પા. પરંતુ દોરેલાં રેખાચિત્રો, મેનિક
લેન્ટર્નની રલાઇડો અને સિનેમાની ફિલ્મો જેવાં વિવિધ પ્રકારનાં દર્શનીય
સાધનોદ્વારા અપાતું શિક્ષણ એ સૌનો વિઝયુઅલ ઇન્ટરકશનમાં સમાવેશ
પામે છે; આમ છતાં એટલું તો ચોક્કસ છે કે મેનિક લેન્ટર્નની રલાઇડો
અને સિનેમાફિલ્મો સામુદાયિક શિક્ષણમાં અતિ ઉપયોગી અને અસર-
કારક સાધનો છે. કોઈ વસ્તુ વિશે શીખવાનો ઉત્તમ માર્ગ તે વસ્તુને
જોવાનો છે; તેથી ઉત્તરો ઉત્તમ માર્ગ વસ્તુના ચિત્રને જોવાનો છે. વાણી-
દ્વારા કરેલું વર્ણન તો જેને સમજાના અર્થ સમજવા જેટલી કલ્પના હોય
છે તેને તે વિષેના થોડો ખ્યાલ આપી શકે; પરંતુ મોત્ર સમજાના અર્થ
ખાજકોને મન કંઈજ નથી. જો બાળક કોઈ વસ્તુને જોઈ શકે અને તેના
સ્પર્શ કરે તો તે ગમે તે બાબત સમજી શકે છે. જો આપણે બાળકને
પેડો શુ છે તેની સમજણ પાડવી હોય તો ઉત્તમ માર્ગ એ છે કે તેને તે
આપણે જોઈએ; પરંતુ તિની સમજણ માટે “પેડો” એ જાણની વસ્તુ છે
અને માવા અને ખાંડના મિશ્રણનો બનેલો ગળ્યો લાડુ છે”, એવું લાંબું
વર્ણન કરવાની જરૂર નથી. દુકામાં, કેટલાક લોકો માને છે તેમ ‘વિઝયુઅલ
ઇન્ટરકશન’ એ કેળવણીનો વિષય નથી, પણ શિક્ષણની સીધી—પ્રત્યક્ષ
માન કરાવનારી—પદ્ધતિ છે. ન્યારે હું, મિડલ સ્કૂલમાં હતો અને ‘થોડા’
વિશે અંગ્રેજીમાં, પાઠ ચાલતો હતો, ત્યારે અમારા શિક્ષકે જન, સગામ,
ચોકડું, પેંગડું, વગેરે અંગ્રેજી સમજાના સ્વભાષામાં સમજાઈ ઉતરાવ્યા હતા.
પરંતુ તેમણે થોડા કે તેનું ચિત્રદર્શન અમને કરાવ્યું નહોતું. પરિણામ એ
આવ્યું કે જો ખરેખરા થોડો, અગારી સમજા ખડો કરવામાં આવે, તો
કયું જન, કયું ચોકડું, અને કયું પેંગડું તે કહેવા અમે અસમર્થ હતા;
અર્થાત્ શિક્ષકે લીધેલો પરિશ્રમ તેમજ અમારાં સમજાઈ મોટે કરવામાં
ગાળેલો સમય અને શક્તિ નિરર્થક બન્યાં.

આથીજ હાલમાં શાળાઓમાં વપરાતાં પાઠ્ય પુસ્તકોમાં પુષ્ટકો ચિત્રો
સમજુતી માટે દાખલ કરવામાં આવે છે. ઔદ્યોગિક પેદાઓ; નાટકો અને

સરકસના ખેલાડીઓના કામની પણ જાહેરખજારો ચિત્રોદ્વારા કરવામાં આવે છે. આથી લોકો જાહેર કરેલી બાજતોનો ખ્યાલ એકદમ મેળવી શકે છે.

મેજિક લેન્ટર્ન સ્લાઇડની વિશિષ્ટતા એ છે કે તે આપણા અભ્યાસના વિષયને લગતું મોડું, સ્વચ્છ, અને પ્રકાશિત ચિત્ર આપણી દષ્ટિ સમક્ષ ખડું કરે છે. વિદ્યાર્થીઓના મોટા સમૂહો સમક્ષ કાર્ડ, નિર્દિષ્ટ બાજતોની સંપૂર્ણ વિગતોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવા મેજિક લેન્ટર્ન સ્લાઇડ અતિ ઉપયોગી છે. તદુપરાંત તે બાજત વિષે શિક્ષકના વર્ણનદ્વારા મેળવેલો વિચાર બાળકોના જોનપટ પર વધારે સ્પષ્ટ અને ચિરસ્થાયી બસર કરે છે. તેમનાં પાઠ્ય પુસ્તકોમાંનાં નાનાં ચિત્રો પેરંથી મેળવેલું જ્ઞાન આથી ઘણું ઉતરતું છે.

હલનયતન અને ફેરફાર કરવા જેવી કાર્ડ બાજતોને કેમિકલ વિકાસ શીખવતી વખતે સિનેમાફિલ્મો—ચલચિત્રો—વધારે ફળદાયી અને ઉપયોગી તીવડે છે. દા. ત. 'ઈડા'માંથી 'કીડો' અને 'કીડા'માંથી 'કોશો' અને છેવટે પુખ્ત બનેલા પતંગીઓનો વિકાસ સિનેમાફિલ્મથી ઉત્તમ રીતે સમજાવી શકાય છે. શ્રેણીની નસોમાં ચર્ચને રસનું ચઢવું અને દલીલ ઉપર કરેલી દાકતરની શબ્દક્રિયાની વિધિઓ દર્શાવવામાં સિનેમાફિલ્મ ઘણું સારું કામ આપે છે.

મેજિક લેન્ટર્ન સ્લાઇડ અને સિનેમાની ફિલ્મ વાપરવાનો ઉદ્દેશ વસ્તુઓ વિષેની ડહોળાએલી છાપ સુધારવાની કે અનિશ્ચિત વિચારો સ્પષ્ટ કરવાનીજ છે. તેથી જ્યારે વસ્તુઓ વિષે બાળકોને સ્પષ્ટ અને ખંડા વિચારો આપવાના હોય ત્યારે તેમનો દ્રશ્ય ઉપયોગ કરવાનો જરૂર જણાય છે. આથી તેવા પ્રમંથોમાંજ તેમનો ઉપયોગ થવો જોઈએ, દરેક શાળાના પાઠોમાં તેમને વાપરવાની જરૂર નથી. વળી તેમને દરરોજ વપરાશમાં લેવાં એ શક્ય નથી; કારણ કે તે કીમતી ચર્ચ પડે છે. તેમનાં આકૃતિ ઉપયોગથી બાળકોની દષ્ટિમાં તેમનું મૂલ્યાંકન પણ ઓછું થશે. મેજિક લેન્ટર્ન સ્લાઇડો અને સિનેમાફિલ્મો માત્ર મોજશોખનાં સાધનો છે. એમ શિક્ષકોએ વિચારવાનું નથી. ખરેખર, સિનેમાફિલ્મો અને મેજિક લેન્ટર્ન સ્લાઇડો બાળકને આવશ્યક બાનદ આપે છે, અને તેમને જોવાથી તેમને મત્રા પણ પડે છે; પરંતુ વર્ગમાં શિક્ષણ આપતી સ્લાઇડો અને ફિલ્મો કેળવણી માટે છે અને તે કાર્ય ચાટેજ તેમનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. શિક્ષકોએ આ વાત વિસદવા જેવી નથી. જે સ્લાઇડો ને ફિલ્મો બાળકો સમજી શકે નહિ, તેમને માત્ર બાનદ આપવાના ઉદ્દેશથી બતાવવી તે નકામું છે, અને આ રીતે વખતનો પણ દુરુપયોગ થાય છે.

જીવનસિદ્ધિ*

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૬૫ થી ચાલુ)

“ નહિ, દાકતર, તમારી જૂલ યાય છે. સાચી કેળવણી તેજ છે, કે જે બાળકને સ્વતંત્રતા અને સ્વયંસંસ્કૃતિદ્વારા શીખવે છે. અમારી કેળવણી તો ઢોંગ છે, માનવતાની હદ ઓળંગી ગયેલી છે. બાળમાનસનું તો અમે હમલે ને પગલે ખૂન કરતા ચાલ્યા છીએ, ખરી કેળવણી તે આ છે.

મને જણાયું, શિક્ષક એ બાળકનો સાહેબ નહિ, પણ વડિલ બંધુ-સલાહકાર-છે, એ લાવના બાળકમાં પ્રસરે તો કેટલાં બાળકો શાળા છોડી નાસી જતા અટકી જાય? અને એ બધું ક્યારે? શિક્ષક બાળકની સાથે બાળક બને તોજ.

બાળક એ જીવંત પ્રાણી છે. તેને પણ આનંદ અને આરામ જોઈએ છે. શાળાની શાળાઓ યંત્રરૂપ મરી રમત અને ગમ્મત કરાવતી યાય તો? કામમાં રમતનું તત્ત્વ હાખસ કરી રસિકતા લાવવાનો પ્રયાત કરે તો? કેળવણી આદર્શ બને.

“ દાકતર, ” મેં પૂછ્યું, “ આ અધ્યાપકનું નામ શું? ”

“ બધા લોકો એને પ્રજાકરના નામથી ઓળખે છે, ” દાકતરે જવાબ વાળ્યો.

માફ અંતર રૂપ છંકાર કરતું હતું, કારણકે મારી દષ્ટિ સમક્ષ ગાન કરતો માનવી મારો મિત્ર હતો. આજે આઠ વર્ષથી તેના કંઈજ સમાચાર નહોતા. અમે બંને ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સાથે અભ્યાસ કરતા. એક દિવસ તે કોઈને પણ કહ્યા વગર અચાનક ચાલ્યો ગયો. કોણ મળે જગતના કયા ખુણામાં! આજે આઠ વર્ષે પણ હું મારા મિત્રને જૂલી ગયો નહોતો. મારા હૃદયને ઓફસ યઈ ગયું હતું, કે પ્રજાકર તે બીજો કોઈ નહિ, પણ મારો મિત્ર હતોજ હતો.

એકચિત્તે હું તેના સાથે જોઈ રહ્યો, તેની આંખો બંધ હતી, ગાન ચાલુ હતું. એની કસરત કરવાની દબમાં મને વિચિત્રતા જણાઈ. જૂતકાળના નરસિંહ મહેતાનું મને રમરણ થયું. મીરાંબાઈની લાવના જણાઈ. હું આશ્ચર્ય પામ્યો. જગતની કોઈ પણ વ્યક્તિ તેને ઓળખે તે કરતાં હું જીવને વધારે ઓળખતો. હશે. જીવ મારો ખાસ મિત્ર હતો. આજે તેને અહીં આ રિયલિટીમાં જોઈ મને મારો જૂતકાળ યાદ આવ્યો. ચિત્ત દસ વર્ષ પાછું

હંધું અને તાદૃશ્ય નિહાળવા લાગ્યું. કોઈ વખતે નહિ રડતી મારી આંખ આગે કતવ્યબ્રહ્મ થઈ આંસુ વહાવી રહી.

કોલેજમાં સાથે અભ્યાસ કરતા હું અને શુભ એકજ ઓરડીમાં રહેતા. અમારી જોડી વિચિત્ર રીતે જોડાઈ હતી. બંને વિચિત્રતાલિસાંખી. લાંખી લાંખી આશાઓ સેવતા, કલ્પનાવિહારમાં ઉડતા અને આનંદ કરતા. અમને જોઈ કોલેજના બીજા વિદ્યાર્થીઓને અમારો અદેખાઈ આવતી તે કેટલીક વખત સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવતી.

અમારી બંનેની ભાવનાઓ સરખી હતી, આદર્શો એક હતા. હિંદને સ્વતંત્ર કરવાના. હું અહિંસામાં ગાનતો, શુભ હિંસાનો પ્રખર હિમાયતી હતો. અહિંસાના ખાલી તૂટથી કોઈજ વળવાતું નથી એમ કહી તે મને નીચો પાડી દેતો; છતાં બંનેનું ધ્યેય એકજ હતું. હિંદના પ્રમુખ થવાનું. મારે અહિંસાથી સ્વતંત્રતા અપાવી પ્રમુખસ્થાને વિરજવાનું હતું, શુભે હિંસાથી તેમ કરવાનો હતો. અમારો આ વિરોધ બહુ વખત ઉગ્ર સ્વરૂપ લેતો, અને તે એટલે સુધી કે અમે અમારી ઓરડીમાં ગઈ જાડતા, તે કોઈ અભણો સાંભળે તો જરૂર કલ્પના કરી લે કે આ બંને જાણુ તકરાર કરી રહ્યા છે.

આટલો વિરોધ છતાં અમે મિત્રો રહ્યા. બંનેને એકબીજા સિવાય ધડી પણ એન પડતું નહિ. હું એને શોધતો, એ મને શોધતો. હોસ્ટેલમાં અમે આપડતા. વાંચવાની અમને બહુ આવસ્યકતા નહોતી, કારણ કે અભ્યાસ એ અમારો ગૌણ વિષય હતો. પ્રધાનપદે અમારી ભાવના વિહરતી—“જગતને બતાવી આપવું છે કે એક શિક્ષક પણ સરમુખત્યાર થઈ શકે છે.”

માનવી આદર્શવાદી છે. તેના આદર્શમાં વિદ્યન આવે ત્યારે એ માનવતાની હદ ઓળંગી જાય છે. નિષ્ફળતા માનવીને પામરે બતાવી મૂકે છે. હારેલો માનવી, કાં તો જગતને મહાસાગરમાં કુમાવી દે છે, કે જતેજનું કુળી મરવું પસંદ કરે છે. આશાજનક યજ્ઞમાં કેટલાં માનવી જગત પર વિહરતાં હશે ?

શુભના સંબંધમાં પણ તેમજ બન્યું. શ્રવન સાયની પ્રેમપરીક્ષામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો. ભાવિ મુખનાં સ્વપ્નાં સેવતાં શુભને જણાયું કે તેની પ્રિયતમા બીજાની થઈ છે. તેને આઘાત થયો અને એક દિવસ બધાની અભણપણી વચ્ચે જણાયું કે શુભ આજ્યો ગયો છે. હું તેનો ખાસ મિત્ર !

તાલ પ્રમાણે બરાબર બંધ બેસે તેવી ગતિ કરવા માટેની આગામી કૃત્ય, દોડ, દોરડાં કૂદવાં એ હલનચલન તાલ પ્રમાણે થાય છે, પણ ઘણી કસરતોમાં ગતિ સતત થવા કરે છે અથવા તાલ પ્રમાણે થાય છે. દાખલા તરીકે, હાથ ગોળગોળ ફેરવવા કે આમતેમ સામસામી બાજુએ ફેરવવા, ધડ બાજુએ વાળવું વગેરે. અભ્યાસક્રમની આ આવૃત્તિમાં આવી કસરતોની સંખ્યા વધારવામાં આવી છે. આ કસરતોની સાથેના શબ્દો કુદરતી તાલ પ્રમાણે આવે એ જરૂરનું છે. ૩૦ કે ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ માટે કૃતિનો એક સરખો તાલ ન મળી શકે, પણ સામાન્ય બાળકને અતુકૂળ પડે તેવો સાધારણ કૃતિનો તાલ શોધી શકાય. ઘણી વાર આવાં હલનચલન ઘણી ઝડપથી કે ઘણી મંદતાથી થાય છે, એટલે કાયદો થતો નથી અને કૃતિનું કંઈ પરિણામ આવતું નથી. મોટી હિંમતના કરતાં બાળકો માટેના તાલ ઝડપવાળા હોય છે અને શિક્ષક પોતાના માટેના તાલ કરતાં બાળકો માટે ઝડપી તાલયુક્ત કામ ચોજવું જોઈએ. વળી સાથેની ગણતરી હેતુયુક્ત હોવી જોઈએ અને તે ગણતરીથી ગતિનું સૂચન થવું જોઈએ. આગા ઉત્તેજક ન હોય અને ચોખ્ખો શબ્દો ઉપર બાર ન મૂકવામાં આવે તો આ રીતની કસરતોમાંથી જે વધારાનો ફાયદો મળવો જોઈએ તે મળતો નથી એમ કહેવું વધારા પડતું નહિ ગણાય. આનો અર્થ એમ નથી કે ગણતરી બધો વખત ચાલ્યા કરવી જોઈએ. શરૂઆતમાં તે જરૂરની છે, પણ પછી બાળકો પોતાની મેજે તાલ બળવવા યત્ન કરી સારી તાલીમ મેળવે. તાલ મંદ પડે તો શિક્ષક આવી મદદ કરે. શારીરિક કસરતનાં ધાટમાં ગણતરી ઘણી વખત આવે છે, માટે વિવિધતા લાવવા માટે શબ્દોનો, ચોખ્ખો પસંદ કરેલા શબ્દોનો ઉપયોગ વખતોવખત થવો જોઈએ. 'શબ્દો વર્ણનાત્મક હોવા જોઈએ. બાર મૂકેલા શબ્દો વચ્ચે 'અને' મૂકવાથી ગતિ માટેનો સમય, તેની સતતતા સમજવામાં બાળકોને મદદ મળે છે.

નીચેના દાખલામાં બાર મૂકેલા શબ્દો મોટા અક્ષરથી જણાવવામાં આવ્યા છે.

એક ધારી ગતિથી ધડ બાજુએ વાળા, ડાબી બાજુએ પહેલાં..... શરૂ કરો ! ડાબી અને જમણી અને ડાબી અને જમણી અને નીચે અને ઉપર અને ઉપર અને વિરામ.

હાથ આગળ લાવો અને પાછળ લાવો, પછી એક વાર ગોળગોળ ફેરવો. શરૂ કરો ! આગળ, પાછળ, અને ગોળ ગોળ, ૧, ૨, અને ગોળ ગોળ, વગેરે.

નવી કસરત શીખવવી.

એક વાર તૈયારીની સ્થિતિ અને દરેક ગતિનું પ્રાથમિક સ્વરૂપ જાણવામાં આવે એટલે તદ્દન નવી કસરત ભાગ્યેજ શીખવવાની હોય છે. કસરતોનો મુખ્ય સમૂહ ક્રમે ક્રમે સ્વયંમાં આવ્યો છે અને વર્ગને જાણીતી કસરતની વિવિધ જાતો શરૂ કરતાં ખાસ તૈયારીની જરૂર નથી. મોટી ઉંમરનાં બાળકો આગામી રહેલી મૂવનાઓ એકદમ સમજી એવી આશા રખાય. એનો અર્થ એવો નથી કે કસરતના આ ફેરફાર શીખવવાના નથી, પણ તે શિક્ષણ બધો વખત ચાલી રહેલી તાલીમનો એક ભાગ છે. સમજીતી અને શિક્ષણથી અથોગ્ય રીતે પાઠનું વહેણ અટકે તો સતત પ્રગતિ ઉપર આધાર રાખતી પાઠની ભાવના અદૃશ્ય ધર્મ બને. કેટલાક પ્રસંગે નવી કસરત કે નવા ફેરફાર વખતે ખાસ પગલાની જરૂર પડે છે. તે વખતે નીચેની પદ્ધતિ પ્રમાણે કામ લઈ શકાય. પહેલાં નક્કી કરો કે કસરતનો કયો ભાગ બાળકોને જાણીતો છે અને તેને પાયા તરીકે ગણો. આનો અર્થ એવો છે કે બાળક બુદ્ધિપૂર્વક શીખે અને શીખે તે માટે રાખે; સામાન્ય દોષ એવો છે કે બાળક પાસેથી બુદ્ધિનું અને યાદ રાખવાનું ઘણું થોડા પ્રમાણમાં માગવામાં આવે છે. આ યથા પછી અગત્યના મુદ્દાઓ શીખવી દો. તે વખતે કેવી રીતે હલનચલન કરવાનું છે તે બાળકો સમજે અને કઈ દિશામાં અને કયા સ્વરૂપમાં તે હલનચલન કરવું જોઈએ તેનો તેમને ખ્યાલ આવે એટલું જ જોવાનું છે, તે ઉપરાંત વધારે વિગતમાં ઉતરવાની જરૂર નથી. બાળકો મુખ્ય બાબતો બરાબર સમજે પછી વિગત ઉમેરાય. બરાબર કૃતિ કરી બાળકો ઉપર અસરકારક છાપ પાડી શકાય તેમ હોય તો શિક્ષક કસરત કરી બતાવે. કસરતનો કયો ભાગ ઉદાહરણનું કામ સારું છે તે નક્કી કરી શિક્ષકે વર્ગ સમક્ષ કામ કરવું. કસરત જોવા માટે બાળકોને જરૂર પડે તો જગા બદલવા દેવી. કસરત કરી બતાવતી વખતે હુકાણામાં સ્પષ્ટ રીતે શિક્ષકે મુખ્ય મુદ્દા કહી બતાવવા. યોગ્ય આગામી શબ્દો સાથે, પણ ટીકા વગર, વખત જાળવીને કસરત કરી કરી બતાવવાથી કોઈ વાર ફાયદો થાય છે. આગામી શબ્દો સાથે કસરત કરી બતાવતાં આગામી અમલનો શબ્દ બોલ્યા પહેલાં ગતિ ન થાય તે માટે કાળજી રાખવી. શબ્દ અને ગતિ એક સાથે નીકળે એ સામાન્ય દોષ છે.

મહાવરો કરાવવાની સૂચના અને દોષો સુધારવા વિશે શારીરિક કસરતો શીખવતાં દોષો થાય તે અટકાવવા પ્રયત્ન થવો જોઈએ એટલું જ નહિ

પણ દોષો યાચ ત્યારે તેમને સુધારવા માટે પ્રયત્ન થવો જોઈએ. શરૂઆતમાં ચોક્કસ શિક્ષણ, કામ નવું હોય ત્યારે વારંવાર યાદ દેવરાંવણું, ઉત્તેજન આપણું, પ્રગતિમાં મદદ કરવી, કામ થતું હોય ત્યારે યોગ્ય દિશામાં યત્ન થાય તે માટે ટીકા કરવી, એ પદ્ધતિનાં મુખ્ય અંગો છે.

શાળાતરીની માફક પ્રગતિ માટેની મદદ યાંત્રિક ન થવી જોઈએ. વારંવાર આપવામાં આવતી સૂચનાથી અને કામની યાદ આપવાથી કંટાળો ઉપજે છે અને વારંવાર સાંભળવાથી બાળકો તેની દરકાર કરતાં નથી, વર્ગને આરામની સ્થિતિમાં લાવી, બધા મુદ્દાઓ વર્ણવી કસરત કરી બતાવવાથી જે પરિણામ આવે છે તેના કરતાં વધારે સારા પરિણામ જરૂર પડતાં મદદ આપવાથી મેળવી શકાય છે અને યાદનું એકધારું વહેણ બળવી શકાય છે. એ રીત બધારે કસરતના મુદ્દા ખોટા સમજાયા હોય ત્યારેજ અમલમાં મૂકી શકાય. બધારે જૂલો થોડો હોય ત્યારે વ્યક્તિગત સુધારા માટેની સૂચના આપી શકાય. બાળકના જ્ઞાનતાંત્ર નબળા હોય, તે વિચારમાં પડી જતું હોય અને તે કામ કરવા પુરતો યત્ન કરતું હોય ત્યારે અથવા શરીર સાફ ન હોવાને લીધે તેને મુશ્કેલી પડતી હોય ત્યારે આખો વર્ગ કામ કરે અને શિક્ષક તેની પાસે ઉભા રહી ખાસ મદદ આપે. હાથ વડે યોગ્ય સ્થિતિ બતાવવામાં વિવેકથી કામ કરવાની જરૂર છે. બાળકોને તેવી રીતની મદદ ગમતી નથી અને તે રીતે એક વાર સુધારા માસૂમ પડે, પણ ફરી કસરત કરતાં બાળકને કામની ખરી સ્થિતિનો અનુભવ ન હોવાથી તે યોગ્ય રીતની કૃતિ કરી શકતું નથી; છતાં કેટલાક પ્રસંગો એવા હોય છે કે હાથ વડે બાળક પાસે યોગ્ય કસરત કરાવવાથી જ તેને જરૂરની સ્થિતિનો પ્રથમ ખ્યાલ આવે છે.

દોષો બે જાતના છે: એક દરેક કસરતના ખાસ દોષો અને બીજા ગમે તે કસરતમાં તાલીમના ગમે તે પગથીએ દેખાઈ આવે તેવા સામાન્ય દોષો-યોગ્ય સ્થિતિમાં આવી ન જવું, ધ્યાન રોકવો, દિશા કે વખતનો ખ્યાલ ન રહેવો એ છે. શિક્ષક કસરતના ખાસ મુદ્દા સંબંધી કામ કરતો હોય તે વખતે સાફ પરિણામ ન આવે તેનું કારણ એ છે કે વર્ગ યોગ્ય સ્થિતિમાં ન હોય તે વખતે કામ શરૂ થએલું છે. બાળકોને તેમની સ્થિતિની યાદ દેવડાવી તે માટે ટુંક વખતની ગતિ થાય અને યોગ્ય સ્થિતિ આવી જાય તે જાતની આજ્ઞા અસરકારક નીવડે છે. આ હેતુ સરે તે માટે તીવ્રની આજ્ઞાઓ અસરકારક નીવડશે-ધુંટણ વાળો, સીધા કરો (પગની એડી હંચી કર્યા વગરની ટુંક વખતની ગતિ); ખભા ઉંચા, નીચા (ખભા

જ્ઞાન સુધી ઉંચા કરી મૂળ સ્થિતિમાં લાવવામાં આવે છે.) માથું આગળ લેા, ઉંચું કરો.

સામાન્ય દોષો હોય અને તે સુધારવા મુશ્કેલ પડતા હોય તો એમ કહી શકાય કે શરૂઆતની તાલીમ બરાબર નથી અપાઈ કે બાળકો ધાર્યો પ્રમાણે પ્રગતિ નથી કરી શકતાં. તે વખતે સારામાં સારો રસ્તો એ છે કે પાછા જઈ સાદી કસરતોનું પુનરાવર્તન કરવું. શરૂઆતના વર્ગોમાં મૂળમૂલ સ્થિતિઓનું બરાબર શિક્ષણ આપવાની અગત્યની કીમત જોટલી આંકડીએ તેટલી ચોંધી છે.

શિક્ષકમાં કસરતનું જ્ઞાન હોય, બાળકને કઈ જાતનો યત્ન કરવો પડશે તેનું જ્ઞાન હોય, તેની આંખ યોગ્ય રૂપ અને આકાર કળી શકતી હોય તો જ તે કસરતની ખામી ખતાવી સુધારો કરી શકે તે છેવટમાં યાદ રાખવાની જરૂર છે. કસરતનું યોગ્ય રૂપ ઓળખવાની શક્તિ શિક્ષકે ખીલવવી જોઈએ. મહાવચાથી તે વધારે ખારિકાઈથી અવલોકન કરી શકશે અને હોય વધારે ઝડપથી જોઈ શકશે.

મ્યુ. બાઈ ગુલાબબાઈ

સેંટ્રલ ગુજરાતી કલ્યાણાળા, મુંબઈ નં. :
આંકડો

તા.....૧૯૩૬

આપણે ત્યાં આંકડો ન જોયો હોય એવું તો કોઈ જ નહિ હોય એવું એ સર્વસાધારણ જાણ છે. આંકડામાં દવા તરીકે અડળક ગુણો સમાએલા છે. તે વિશે ખાસ કરીને શહેરના લોકોને ઓછું જ્ઞાન હોય છે તેમ ગામ-ડાઓમાં પણ તેનો જોઈએ એટલો ઉપયોગ થતો નથી. ધણીને જરૂર આવ્યેમ યયું હશે કે રૂપ ને સુમંધ ન હોવા છતાં હનુમાનને આંકડાનાં ફૂલ જ શા માટે ગમતાં હશે? અને આપણા વડવાઓએ ખીજાં કોઈ ફૂલ નહિ પરંતુ આંકડાનાં ફૂલ ચડાવવાની કંપના કેમ કરી હશે? વિચાર કરતાં મને પોતાને આંકડામાં રહેલા ઔષધીય ગુણોનાં કારણરૂપ લાગે છે. આંકડો વાતધન અને કફધન છે. [વાતજિત્ત અને કંફદોષજિત્ત] તે ઉષ્ણવીર્ય હોવાથી વાયુના અને કફના વિકારોને યમાવે છે. તેથી જ એ મહાસુવાં પુષ્પો વાયુપુત્ર હનુમાનને ચડાવવાનો રિવાજ રાખ્યો હશે. હનુમાનને તેલ ને સિંદૂર ચડાવવાનો જો રિવાજ છે તે પણ સરહસ્ય છે. મહાવીર હનુમાનને લડાઈઓમાં ઘણા ઘા વાગે એ સ્વાભાવિક છે, અને

તેલ તથા સિંદૂરના મિશ્રણથી ગમે તેવા ઘા અને નાડીવણો સહેલાઈથી મટે છે એવું અમે પ્રયોગો કરીને જોયું છે.

આકડાનાં પાંચે અંગ ઔષધીય ગુણોધરાવે છે, પરંતુ ખાસ કરીને ફૂલ, દૂધ, પાન અને મૂળની છાલ તથા મૂળનો ઉપયોગ વિશેષ થાય છે. પંચાંગને સૂકવીને તેમાંથી ખાર કાઢવામાં આવે છે. તે કફનો નાશ કરે છે અને પેટના વિકારોને પણ મટાડે છે.

આકડાની લાલ ને ઘોળી બે જાતો થાય છે. ઘોળો આકડો બધે ઠેકાણે નથી મળતો. કેટલેક ઠેકાણે થાય છે, ત્યાં પાંચપચીસ આઠવાં પણ જોવાં હોય છે અથવા એકાદ આઠ પણ હોય છે. બન્નેના ગુણો લગભગ સમાન છે. બન્ને જાતના આકડા સારક, વાયુ, કુષ્ઠરોગ, ચળ, વિપવિકારો, પ્રણો નાશ કરે છે. બરોળ, ગોળો, અર્શ, પેટમાં થએલો કફ, મળ અને કૃમિને દૂર કરે છે.

આકડાનાં ફૂલ મધુર, કડવાં, આમડીના રોગ અને કૃમિના નાશ કરનાર, કફનાશક, અર્શાદન, રક્તપિત્ત મટાડનાર, ગ્રાહી અને ગોળો તથા સોજામાં દિતાવદ છે.

આકડાનું દૂધ કડવું, શેરમ, સ્નિગ્ધ, ભારવાળું, હલકું, આમડીના વિકારો, ગોળો અને પેટના વિકારો માટે ઉત્તમ છે અને તેનાથી જુલાબ પણ થાય છે.

આકડાના મૂળની છાલ પરસેવો લાવે છે, શ્વાસનો નાશ કરે છે, શરમ છે, ઉલટી કરે છે, અને ફિરંગરોગ-ચાંદીનો નાશ કરે છે. એનાથી ભૂખ પણ વધે છે. અંગ્રેજી ઔષધમાં એપિકેક્યુઆના નામની ઔષધિ જે અસર ઉપજાવે છે તેના કરતાં વધારે સારી અસર આકડાના મૂળની છાલ ઉપજાવે છે.

આકડાનું દૂધ અબ્રહમરમ, શૃંગાભરમ, સોદાભરમ, વગેરે ધણી ભરમોમાં પડે છે. ભરમોને વાતનારાક અને કફનાશક બનાવવી હોય તો તેમાં આકડાનું દૂધ નખાંચે છે. વળી એક મંચકાર તો એટલે સુધી લખે છે કે “ મનશીલ, અને શંક અને આકડાના દૂધના સંયોગથી ગમે તે ધાતુનું ગારણ થઈ શકે છે. વળી આકડાનું દૂધ ખસનું ઉત્તમ ઔષધ છે. હળદર અને આકડાના દૂધને એકઠાં કરી ચોપડવાથી મોં પર ચતા ખીલ મટે છે.

આકાંનાં પાન પેટ ઉપર બાંધવાના કાગમાં આવે છે. એ ઉપરાંત મીઠું મેળવીને હાંદલામાં બાળી નાખી તૈયાર થએલી રાખ (ક્ષાર) પેટનાં તમામ દરદોને મટાડે છે. જરોજી પણ તેનાથી જોગળી જાય છે.

એટલું ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ કે આકાંની ઉપવિધોમાં ગણના થએલી છે. એમાં કંઈક અંશે ઝેરી મુણે રહેલા છે, એટલે તેનો ઉપયોગ બાણકારની સલાહ લઈનેજ કરવો.

વૈદ્ય શિવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

સંગીતનું નોટશન

રાગ-શંકરાભરણુ તાલ એકતાલ માત્રા ૪

(દાળ-જોધપંથ મંદેશો કહેજો સ્થામને) ૧ ૨ ૩ ૪ |

૧	મ - મ ગ	પ - મ -	ગ - ગ રી
	છ - ત્રે -	યા - તી -	જાં - ધ છ
	સ રી મ મ	ગ રી મ રી	સ - - -
	હી - ધ ર	જા - - જ	તી - - -
૩	ધ - સ સ	રી - ગ ગ	મ - મ મ ગ રી ગ સ
	આ - સુ ધ	રિ - દ્વિ અ	ને - ક જા રે - લી -
	સ રી મ ગ	રી - - -	
	લા - - અં	માં - - -	

નોટ—ખીંછ લીટી અને ચોથી લીટી પહેલી લીટી પ્રમાણે વગાડવી.

ખી. એ. દવે.

વ્યાપારી પવનો કેમ કહેવાય છે ?

સાહેબ,

અનુચારિ મહીનાના સાળાપત્રમાં એક ચર્ચાપત્રીએ (૧) ટ્રેડ વિન્ડ એટલે વ્યાપારી પવનો એ ખોટો શબ્દપ્રયોગ છે. (૨) ટ્રેડ વિન્ડ અને મોન્સુન એક છે અને (૩) મોન્સુન 'માઉસીન' ઉપરથી બનેલો શબ્દ છે, એમ જણાવ્યું છે.

ખરી વાત એમ છે કે Tread એટલે ચાલવું. એ ઉપરથી Treadle એટલે ચાલતા એવો શબ્દ બની શકતો નથી, એટલે તે ભાઈ કહે છે તેમ Treadle Winds ચાલતા પવનો એ ખરો શબ્દપ્રયોગ નથી. Trade winds વ્યાપારી પવનો એજ ખરો શબ્દ છે. 'ઉક્ત નામાલિધાન સકારણુ છે. પવનની મદદથી ચાલતાં સદવાળાં વહાણોના જમાનામાં વેસ્ટ-ઈન્ડીઝના સમૃદ્ધ ટાપુઓ તરફ જતાં યુરોપીયન વેપારીઓના વહાણોને તે પવનો ધણા અનુકૂળ આવતા, તેથી વેપારીઓએ તેમને વ્યાપારી પવનો એવું નામ આપેલું. તે એક સંઘાવાચક નામ બની ગયું; ને હવે આજે આગળોટાના જમાનામાં પણ એનું એજ રહ્યું છે તો તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી.

ખીજું, વ્યાપારી પવનો અને મોસમના પવનો એક નથી. વ્યાપારી પવનો હવાના વધારે દબાણવાળા ભાગ ઉપરથી વિપ્રુવજત તરફ વાતા નિયમિત (Regular) પવનો છે; જ્યારે 'મોન્સુન' વર્ષના અમુક અમુક દિવસોમાં પૃથ્વીપરના અમુકજ દેશો ઉપર વાતા Seasonal કે Periodical-મોસમના પવનો છે. પૂર્વમાં હિંદ, હિંદીચીન, ચીન અને આસ્ટ્રેલિયાનો વાયવ્યનો ભાગ તે ખાસ કરીને મોસમના પવનોના પ્રદેશો ગણાય છે.

વળી મોન્સુન શબ્દ 'માઉસીન' ઉપરથી નહિ, પરંતુ Mausim મોસીમ એટલે મોસમ કે ઋતુ એવા અરબીક શબ્દ ઉપરથી બનેલો છે. ન્યુ ખોમ્બે હાઈરકુલ

મુંબાઈ નં. ૨

જેઠાલાલ મોઠા દિક્ષિત

* હવાના વધારે દબાણનો પટો સૂર્યના અગ્નિ સાથે આવે પાછો ફરતો રહે છે. ઉત્તરાયણના સૂર્યમાં ઉત્તર ગોળાર્ધમાં તે ૪૦° થી ૪૫° સુધી નય છે, એ લે પશ્ચિમ યુરોપના દેશોને વ્યાપારી પવનોનો સાલ મળે છે.

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ૨૨૮

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉ.ભા
ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૬ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. ફા.
પરીક્ષામાં પાસ થયેલ ઉમેદવારોનાં નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
ગોધરા સેન્ટર					
૧ મહાન્ત ચંદ્રલાલ મહેતા	૪૪૯	૨૦ નરસિંહ મગનલાલ હુદાર	૩૨૭		
૨ ભુલશ કાળિદાસ કાર્ગેન્ટર	૪૪૨	૨૧ ઝાલાભાઈ ત્રિકમભાઈ પરમાર	૩૨૨		
૩ ચંપકલાલ દોગતલાલ દેસાઈ	૪૧૬	૩૨ નવીનીકાન્ત યુનિલાલ દવે	૩૨૧		
૪ રતિલાલ જોશીવલાલ શેઠ	૩૯૭	૩૩ કાલશંકર સોમશ્વર સેવક	૩૧૯		
૫ કૃષ્ણકાન્ત યુનિલાલ જોશી	૩૮૪	૩૪ રમણભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૩૧૬		
૬ ખીરજલાલ શંકરલાલ ગુન્ટર	૩૮૩	૩૫ રમણલાલ દરિલાલ દેસાઈ	૩૧૫		
૭ ગોપાળદાસ કાળિદાસ ગોલા	૩૮૧	૩૬ રતિલાલ મગનલાલ પાંડે	૩૧૫		
૮ રેવાશંકર જોશીરાગ ત્રિવેદી	૩૭૫	૩૭ અમરસીંગ યુધીઆભાઈ	૩૦૯		
૯ પુરુષોત્તમ નાનશ પંચાલ	૩૭૨	૩૮ ભુલાભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૩૦૬		
૧૦ નારણભાઈ જલદયાભાઈ વરીઆ	૩૬૫	૩૯ બાદુભાઈ વદાનશ પટેલ	૩૦૬		
૧૦ શમા રૂપા પટેલ	૩૬૫	૪૦ નાનાભાઈ ધુળાભાઈ ખિસ્તી	૩૦૬		
૧૨ ચેનસીંગ ગીરધરસીંગ પુવાર	૩૫૬	૪૧ વી. જોશિસ મણેશભાઈ ગોહીલ	૩૦૪		
૧૩ મંગેશ ધેમાભાઈ રાવત	૩૪૮	૪૨ દસમુખભાઈ ધીંગલાભાઈ ખારીઆ	૩૦૩		
૧૩ શંતિલાલ સુરુભાઈ શાહ	૩૪૮	૪૩ કસરીસિંહ રાયસિંહ ખારીઆ	૩૦૨		
૧૫ ખાપાલાલ રામશંકર દરશ	૩૪૭	૪૪ ચંદ્રશંકર જોશીલાલ સેવક	૩૦૦		
૧૫ યુજ્યવંતરાય પ્રભુશંકર ભટ્ટ	૩૪૭	૪૪ જાનભાઈ વાલાભાઈ જીત	૩૦૦		
૧૫ પ્રતાપસિંહ લક્ષમણસિંહ પુવાર	૩૪૭	૪૮ દિપસીંગ વદાનસિંહ ખારીયા	૩૦૦		
૧૮ નારણભાઈ રામભાઈ વરીઆ	૩૪૬	૪૪ નાથાભાઈ આશાભાઈ મરોડા	૩૦૦		
૧૯ હીરાભાઈ નેચાતભાઈ ચંપા- ડીઆ	૩૪૪	૪૮ હરદેવ નાથાલાલ દિવેદી	૨૯૯		
૨૦ મોદનભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૩૪૨	૪૯ નગમલાલ ચંપાભાઈ માલવજી	૨૯૮		
૨૧ નણિલાલ નાથાલાલ મેહતા	૩૩૭	૪૯ વિલ્હન ઇસુદાસ ત્રિશિવન	૨૯૮		
૨૨ છોટાલાલ નાથાભાઈ પટેલ	૩૩૫	૫૧ મામસિંહ કોદરસિંહ સોલંકી	૨૯૭		
૨૩ ધનસ્યામ દરિલાલ ત્રિવેદી	૩૩૧	૫૧ યુનલાલ રણજોડ કાઝીઆ	૨૯૭		
૨૪ મથુરભાઈ પદાડસિંદભાઈ ખારીઆ	૩૩૦	૫૩ મંગાગમ વનારશી કટારીઆ	૨૯૬		
૨૫ ખેમાભાઈ જોશીભાઈ ગોહીલ	૩૨૯	૫૩ પ્રભાતસિંહ રીયસિંહ ચાવડા	૨૯૬		
૨૫ માવજી કોલા સોલંકી	૩૨૯	૫૫ રમણલાલ રણજોડદાસ મજમુદાર	૨૯૫		
૨૭ ખેચરભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૩૨૭	૫૫ મધવતસિંહ પ્રભાતસિંહ ધારીયા	૨૯૫		
૨૮ શંતિલાલ ભાઈલાલ કોદારી	૩૨૬	૫૫ મુરભાઈ પ્રેમભાઈ પટેલ	૨૯૫		
૨૯ રમણલાલ નર્મદાશંકર પંડ્યા	૩૨૪	૫૮ બીઆભાઈ માણેકલાલ ઉપાધ્યાય	૨૯૪		

૫૮ નાનાભાઈ જેઠાભાઈ કુંભાર	૨૬૪	૬૭ કાલાભાઈ ભુપતસિંહ પટેલ	૨૭૧
૬૦ ડોટાલાલ મુળજીભાઈ પરમાર	૨૬૩	૬૭ મુળાભાઈ ભગાભાઈ સોલંકી	૨૭૧
૬૧ દેવશંકર જેઠારામ જેઠી	૨૬૨	૬૭ વીકાભાઈ ગાનસીંગ ખારીયા	૨૭૧
૬૧ પુનાભાઈ જગનભાઈ ખારીયા	૨૬૨	૧૦૦ અર્જુનસીંગ રામજીભાઈ	૨૭૦
૬૩ ભુપતસિંહ કુંદાભાઈ ખારીયા	૨૬૦	ખારીયા	
૬૩ નરેન્દ્રપ્રસાદ કમળાસંકર દવે	૨૬૦	૧૦૦ કાંતિલાલ જીવજીલાલ શાહ	૨૭૦
૬૫ રામા વદાલજી પટેલ	૨૬૮	૧૦૨ ભુલાભાઈ દેસાઈભાઈ પાટીદાર	૨૬૮
૬૬ જોતેન કાલાભાઈ ગોહિલ	૨૬૭	૧૦૨ સોમેશ્વર મગનલાલ પંડ્યા	૨૬૮
૬૬ મયુરભાઈ બહેચરભાઈ પટેલ	૨૬૭	૧૦૪ જયસિંહ મુંગલાલ મેકવાણુ	૨૬૭
૬૬ ગાધવસિંહ જલમસિંહ ઝાલા	૨૬૭	૧૦૪ સુચંકાન્ત જેઠાલાલ દવે	૨૬૭
૬૬ વિહલભાઈ બાપુભાઈ પટેલ	૨૬૭	૧૦૬ આલકૃષ્ણ ગણપતરામ જોશી	૨૬૬
૭૦ પ્રતાપ લાલાભાઈ પટેલ	૨૬૫	૧૦૬ સીમનલાલ શીવલાલ હુદાર	૨૬૬
૭૦ કામસિંહ કાલાભાઈ ખારીયા	૨૬૫	૧૦૬ કેસરાભાઈ બાપુભાઈ પટેલ	૨૬૬
૭૨ અબ્દુસ નાથુમીયા શેખ	૨૬૪	૧૦૬ મહાલક્ષ્મીબેન મોતીલાલ	૨૬૬
૭૨ અંબાલાલ મગનલાલ દરજી	૨૬૪	જેઠી	
૭૨ મોગીલાલ અંબાલાલ દરજી	૨૬૪	૧૧૦ અંબાલાલ સોમેશ્વર સુથાર	૨૬૫
૭૨ મોકળાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૪	૧૧૦ અંબાલાલ રામસંકર પંડ્યા	૨૬૫
૭૨ મણિલાલ ગણપતરામ પંડ્યા	૨૬૪	૧૧૦ મોહનલાલ અંબાલાલ જેઠી	૨૬૫
૭૨ માણેકલાલ મુખલાલ દોશી	૨૬૪	૧૧૦ મોતીલાલ કુલજીભાઈ વાઘેલા	૨૬૫
૭૨ વાસુદેવ પુરોત્તમ સુથાર	૨૬૪	૧૧૪ ભુપેન્દ્રપ્રસાદ જગનલાલ ગોર	૨૬૪
૭૬ અમૃતલાલ મગનલાલ સુથાર	૨૬૩	૧૧૪ દેવજી રણછોડ પટેલ	૨૬૪
૭૬ સોમાભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૨૬૩	૧૧૪ મંગાભાઈ મોતીભાઈ મુનીયા	૨૬૪
૮૧ અબ્દુલસતાર મલાહીમ ધાંગી	૨૬૨	૧૧૪ મણિલાલ ગોપાલ પાટીદાર	૨૬૪
૮૧ જયશંકર જેઠારામ જેઠી	૨૬૨	૧૧૮ રૂધાનસીંગ દાનાભાઈ રાવત	૨૬૩
૮૧ રોબર્ટ ગૌરીશંકર ભટ્ટ	૨૬૨	૧૧૮ ચતુરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૨
૮૪ લલતાપ્રસાદ દુર્ગાપ્રસાદ ભમ્યા	૨૬૧	૧૨૦ અંબાલાલ મોતીલાલ ભાટીયા	૨૬૧
૮૮ પ્રાણેશંકર દરિયાંકર સેવક	૨૬૧	૧૨૦ પરસોત્તમ દરિયાંકર પટેલ	૨૬૧
૮૪ વાકુળજીભાઈ મુરતાજીભાઈ	૨૬૧	૧૨૨ અમરસિંહ શાલાઈ સોલંકી	૨૬૦
પદાણુ		૧૨૨ કલેસિંહજી મુલાખસિંહજી પુવાર	૨૬૦
૮૭ કાકોરદાસ દામોદરદાસ	૨૬૦	૧૨૨ જલ્મભાઈ અંબાઈદાસ પટેલ	૨૬૦
ભગીરદાર		૧૨૫ મુનીલાલ જગનલાલ કડીયા	૨૫૯
૮૭ એરિક ગોવિંદજીભાઈ પટેલ	૨૬૦	૧૨૬ અબ્દુલમતી ધનુજ મતાદાર	૨૫૮
૮૯ કેસુરભાઈ અમાઈદાસ પટેલ	૨૭૯	૧૨૬ ધીરજલાલ ભાઈલાલ કોઠારી	૨૫૮
૯૦ મોહનભાઈ જગનભાઈ વાળંદે	૨૭૮	૧૨૬ નટવરલાલ મુળજીભાઈ કડીયા	૨૫૮
૯૦ કલેસિંહ મુલાખસિંહ પરમાર	૨૭૮	૧૨૬ જેઠાલાલ ખુશાલભાઈ જેઠી	૨૫૭
૯૨ કિશોરસિંહ હીમતસિંહ કાકોર	૨૭૭	૧૨૬ નામર કાલા ગોરાડ	૨૫૭
૯૩ પરોત્તમ મોહનલાલ શાહ	૨૭૪	૧૨૬ ધીરજલાલ માણેકલાલ શાહ	૨૫૭
૯૪ મનોરભાઈ સપુરભાઈ કુંભાર	૨૭૩	૧૩૨ કચરાલાલ મનમુખ ખારીયા	૨૫૬
૯૪ નટવરલાલ સપુરભાઈ મેહતા	૨૭૩	૧૩૨ મુખાનસિંહ પ્રજાનસિંહ	૨૫૬
૯૬ કાલાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ ખારીયા	૨૭૨	ખારીયા	

૧૩૪ હીરાલાલ ચંદુલાલ શાહ	૨૫૫ ૧૭૨ કોનાભાઈ લીંબાભાઈ આહીર	૨૩૭	
૧૩૪ મગનભાઈ નારણભાઈ વરીઆ	૨૫૫ ૧૭૩ રામજી ધુળજી પટેલ	૨૩૬	
૧૩૬ નટવરલાલ જગનલાલ ત્રવાડી	૨૫૪ ૧૭૮ દુસેન દશીત ચવાણ	૨૩૫	
૧૩૬ એડવીન દાઉદ મકવાણા	૨૫૪ ૧૭૪ વખતસિંહ અનોપસિંહ બરોડ	૨૩૫	
૧૩૮ ચેનીઆ મુળચંદ વાળંદ	૨૫૩ ૧૭૬ ભીમાભાઈ વિરસિંહભાઈ પટેલ	૨૩૪	
૧૩૮ દામસિંહ માનસિંહ રોકોડ	૨૫૩ ૧૭૬ દયાળજી ભીખુભાઈ દેશાઈ	૨૩૩	
૧૩૮ જયશંકર ગણપતરામ દવે	૨૫૩ ૧૭૮ ઉમિઆશંકર ગીરધર મેહતા	૨૩૨	
૧૪૧ ગેસિંહભાઈ કાળાભાઈ ચોદાણ	૨૫૨ ૧૭. અદેસિંહ ભક્તિભાઈ ખારીઆ	૨૩૨	
૧૪૧ વાસુદેવ આપાલાલ ત્રિવેદી	૨૫૨ ૧૮૦ રમિદસલાલ અમરનાથ બ્યાસ	૨૨૯	
૧૪૩ શ્રીમનલાલ ધનજીભાઈ વાધ	૨૫૧ ૧૮૦ વાલજી રામજીભાઈ ખારીયા	૨૨૯	
૧૪૩ શાંતિલાલ ગુલાબચંદ મેહતા	૨૫૧ ૧૮૦ નટવરલાલ ગૌરીશંકર લિપા-	૨૨૭	
૧૪૫ મનનંદ મોતીલાલ ઉપાધ્યાય	૨૫૦	ધ્યાય	
૧૪૬ નારસિંહ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૪૬ ૧૮૨ જ્ઞેનભાઈ જીવાભાઈ ખારીઆ	૨૨૬	
૧૪૭ સાંકળાભાઈ રતનાભાઈ કોળી	૨૪૮ ૧૮૪ કાળુભાઈ ધુળાભાઈ પરમાર	૨૨૫	
૧૪૮ મથુરભાઈ રેશમજી પરમાર	૨૪૭ ૧૮૫ મથુરસિંહ જ્યેસિંહ ખારૈયા	૨૨૪	
૧૪૮ વિશ્વનાથ નાયજીભાઈ ભટ્ટ	૨૪૭ ૧૮૬ દાનિલાલ ચંબાલાલ જ્ઞેશી	૨૨૨	
૧૫૦ પ્રતાપસિંહ નાયાભાઈ ખારૈયા	૨૪૬ ૧૮૭ ઉદેસિંહ જગનભાઈ ખારીઆ	૨૧૨	
૧૫૧ મુળા વનારશી ગરોડા	૨૪૫		
૧૫૨ નારણભાઈ શંકરભાઈ વરીઆ	૨૪૪	ખેતીવાડી બાયસકોર્સ	
૧૫૨ પર્વતસિંહ રૂપસિંહ ખારૈયા	૨૪૪	૧ મલસિંહ પુન્નભાઈ સોલંકી	૩૭૨
૧૫૨ રમણલાલ પુરોત્તમ કાકોર	૨૪૪	૨ પ્રભાતસિંહ કાભાઈ મકવાણા	૩૪૬
૧૫૨ વિદ્યભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૪૪	૩ શ્રીમજીભાઈ જ્યોતિભાઈ	૩૩૫
૧૫૬ ધુળજી સચુરદાસ વાળંદ	૨૪૪	મુનીઆ	
૧૫૭ ગણેશ ઉકા વણકર	૨૪૨	૪ પુનાભાઈ પદાડસિંહ ખારીઆ	૩૧૪
૧૫૭ રૂપસિંહ છીવળાવા ચોદાણ	૨૪૨	૪ કીકાભાઈ કચરાભાઈ પરમાર	૩૧૪
૧૫૭ સોમાભાઈ નરસીંગ દલવાડી	૨૪૨	૬ ચુનીઆ વેચાત દામોર	૩૧૦
૧૬૦ હરિભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૪૧	૭ માનસિંહ ધુળાભાઈ પરમાર	૩૦૨
૧૬૧ હીરાભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૨૪૦	૮ જોગાભાઈ નામજીભાઈ	૩૦૧
૧૬૧ જીવાભાઈ ગોંડજીભાઈ પટેલ	૨૪૦	આમલીઆર	
૧૬૧ નટવરલાલ ગોવિંદરામ દક્ષિત	૨૪૦	૯ સાયામા ભાઈજી પટેલ	૨૯૮
૧૬૧ રણજીભાઈ નાનજીભાઈ	૨૪૦	૧૦ સોમાભાઈ રામાભાઈ પટેલ	૨૯૭
આરીઆ		૧૧ નુરજીભાઈ જોખનાભાઈ	૨૯૬
૧૬૫ અર્જુનસિંહ કિશોરસિંહ	૨૩૯	દામોર	
મસાણી		૧૨ સારતસિંહ ગાવસિંહ ખારીઆ	૨૯૪
૧૬૫ ચંદ્રસિંહ લક્ષ્મીભાઈ ગોહીલ	૨૩૯	૧૩ દેસાઈભાઈ શીવાભાઈ સોલંકી	૨૯૩
૧૬૫ મોતીલાલ ગોવિંદરામ પટેલ	૨૩૯	૧૩ વાણજીભાઈ બાણજીભાઈ	૨૯૩
૧૬૫ ભગસીંગ રતનસીંગ ખારીઆ	૨૩૯	દામોર	
૧૬૬ હીરાગર મોહનગર ગોસાઈ	૨૩૮	૧૫ કાળુભાઈ શંકરભાઈ પરમાર	૨૯૦
૧૬૬ મુળજીભાઈ જીભાઈ પટેલ	૨૩૮	૧૬ માનાભાઈ રામાભાઈ પટેલ	૨૮૮
૧૬૬ રતિલાલ વિરજી કમોદીઆ	૨૩૮	૧૭ જવાનસિંહ બીજલભાઈ પટેલ	૨૮૬

૧૮ દસનાભાઈ ધુળાભાઈ ચોદાણા	૨૬૮	૧૬ ખેયરદાસ ધંધરદાસ રાણા	૩૦૬
૧૯ મોહનભાઈ માનાભાઈ પટેલ	૨૬૯	૧૬ નુશરવાણ ચાંદેરહેમાન શેખ	૩૦૬
૨૦ વાલજીભાઈ હંસજીભાઈ પટેલ	૨૫૧	૧૬ સોમાભાઈ પરબત વસી	૩૦૬
૨૧ મોતીભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૨૫૪	૧૬ ગુલામહુસેઈન મહમદ હુસેન	૩૦૭
૨૨ શંકરભાઈ સોમજીભાઈ	૨૫૩	ધન ભાણા	
મુનીઆ		૧૬ હંસજીભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ	૩૦૩
૨૩ છીતાભાઈ કુબેરભાઈ ખાલપા	૨૪૩	૨૧ મણિલાલ જગનલાલ મહેતા	૩૦૨
૨૪ મંગળભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૪૨	૨૧ જયસંગ ભીમસંગ સંઘા	૩૦૨
૨૫ દાભાઈ કાભાઈ પગી	૨૩૦	૨૩ ભીખુભાઈ ગોરધનદાસ કોટી	૨૬૬
		વાળા	

ઉડ્ડ-ગુજરાતી

૧ મીરઝીન રહીમભાઈ વેદા	૨૮૯
૨ મનાયત સરફઅલી લેનવાલા	૨૮૦
૩ તાહેરઅલી વનશરભાઈ	૨૭૭
લેનવાલા	
૪ વસફરાલ મહમદશાહ ફકીર	૨૪૭
૫ હૈદરઅલી આમીરઅલી સૈયદ	૨૪૬
૬ હાદીગ વલીભાઈ કામડા	૨૩૬
૭ કુતુબુદ્દીન આગીનુદ્દીન સૈયદ	૨૧૫

ગુજરાતી-ઉડ્ડ

૧ સુલેમાન મધુર વોહરા	૫૧૬
૨ સૈયદઅલી મહમદઅલી સૈયદ	૩૮૬

લાન્ડેય સેન્ટર

૧ ભોગીલાલ મુનીલાલ ઈંદાળા	૪૧૪
૨ સોમાલાલ કેસુરદાસ સોની	૩૭૫
૩ અફઝુલ નગીનલાલ સુરતી	૧૭૦
૪ નટવરલાલ સોમેશ્વર જોશી	૩૫૯
૫ હરિદ્રુષ્ટ ત્રિભોવન સાધુ	૩૪૫
૬ રેવજા લાણાભાઈ વારવાડ	૩૪૦
૭ મગનભાઈ જગાભાઈ પટેલ	૩૨૯
૭ મણીલાલ નારણદાસ પટેલ	૩૨૯
૮ દેનૈયાલાલ નાથાભાઈ શાહ	૩૨૭
૧૦ માવજી કાળાભાઈ મહવાણા	૩૨૪
૧૧ દુર્ગજી વનમાળી પટેલ	૩૧૮
૧૨ કાલાભાઈ દયારામ રાણા	૩૧૭
૧૩ છીતાલાલ જગનલાલ શાહ	૩૧૫
૧૪ કિમંગલાલ મુનીલાલ મની	૩૧૩
૧૫ અંબાલાલ ચંદુલાલ ભટ્ટ	૩૧૦

૩૪ પાંડુજી માધુજી મરાઠા	૨૮૧
૩૪ સોમાભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ	૨૮૧
૩૬ અંબારામ પરભુભાઈ પ્રમ્મપત	૨૮૦
૩૬ શંકરભાઈ જોદાભાઈ પટેલ	૨૮૦
૩૮ ગોવિંદ હંસજી પટેલ	૨૭૮
૩૯ અંબાલાલ કુસાભાઈ પટેલ	૨૭૭
૪૦ વગ્નભાઈ પરસોત્તમ પટેલ	૨૭૫
૪૦ કાંતિલાલ નાયુભાઈ શાહ	૨૭૫
૪૨ સરીકુદીન શીરાનુદીન શેખ	૨૭૪
૪૩ હુસેનદલાલ મગનલાલ પરીખ	૨૭૩
૪૪ અમરતલાલ વિશ્વનાથ પાટક	૨૭૨
૪૫ કાંતિલાલ ગંગારામ નાગર	૨૭૧
બધારા	
૪૫ મુનીલાલ ભુધરભાઈ પટેલ	૨૭૧
૪૭ રામજીભાઈ જયજી પટેલ	૨૭૦
૪૮ મીરનસંકર જગન્નાથ ભટ્ટ	૨૬૮
૪૯ મગનલાલ પીતાંબર મદના	૨૬૫
૫૦ કેવળભાઈ રીલાભાઈ પટેલ	૨૬૪
૫૧ અંબુ કાળા કાળવા	૨૬૩

૫૨ નરવરલાલ મણિશંકર પંડ્યા	૨૬૨	૪ આદ્યાર્થ રણુહોડાજી મહેતા	૩૩૦
૫૩ સોમભાઈ પીતાંબર પંચાલ	૨૬૧	૫ પ્રાણુ ધનજી ધરમપુરીઆ	૩૨૭
૫૪ મૂળશંકર શાંતિલાલ ભટ્ટ	૨૬૦	૬ શાંતિલાલ પ્રેમચંદ ભગત	૩૨૩
૫૪ માઈલાલ મકન પટેલ	૨૬૦	૭ નાગર ઉદલા પટેલ	૩૧૭
૫૬ આલકૃષ્ણ પ્રભાશંકર અસ્તી	૨૫૭	૮ નરસિંહ લીમજી પટેલ	૩૧૧
૫૬ અંબાલાલ નાયાભાઈ ગુણા	૨૫૭	૯ જ્ઞવાનંદ પાનુએલ બલસારી	૩૦૮
૫૮ આલુભાઈ પુરોષોત્તમ ભારથી	૨૫૬	૧૦ રણુહોડાભાઈ રામદાસ પટેલ	૩૦૫
૫૮ ગણુપતિશંકર ગોરીશંકર જેશી	૨૫૬	૧૧ આબર લક્ષ્મણ કિશ્ચિઅન	૩૦૪
૫૮ નરવરલાલ સ્વામશંકર પંડ્યા	૨૫૬	૧૨ ઝાનાસ જેઠાલાલ તીલક- વાડીઆ	૩૦૧
૬૧ મંગળ જગન પરમાર	૨૫૩	૧૩ મુશ્વરલાલ રામા પટેલ	૩૦૦
૬૨ નરવરલાલ મૂળજીભાઈ પટેલ	૨૫૦	૧૩ વિકલીફ ભગવાનદાસ પટેલ	૩૦૦
૬૨ દુતેસીંગ કાભાઈ રાજ	૨૫૦	૧૫ રાનીઆ છોતીઆ વસાવા	૨૯૯
૬૨ દેવપ્રસાદ જમીયતરામ દાકર	૨૫૦	૧૬ કુકતા જેરામ વસાવા	૨૯૫
૬૫ નગીનભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૨૪૯	૧૭ રતિલાલ મુંગલાલ ચૌહાણ	૨૯૨
૬૫ ચંદ્રસંગ રાયસંગ સોલંકી	૨૪૯	૧૮ નરટીન પ્રિકમલાલ જેરામ	૨૯૦
૬૭ ગોમાનભાઈ હંસજીભાઈ પટેલ	૨૪૮	૧૯ વિક્રમભાઈ ભવાભાઈ પટેલ	૨૮૮
૬૭ મનસુખરામ જગનલાલ સોલંકી	૨૪૮	૨૦ શામુએલ સોમચંદભાઈ મહેતા	૨૮૫
૬૯ ભોગીલાલ હીલાલાલ જુલમજી	૨૪૪	૨૧ જીનાભાઈ રામસંગ રાઠોડ	૨૮૪
૭૦ દીપેશી રમુનાયભાઈ ખારીઆ	૨૪૨	૨૨ ઉખેડ પેમા પટેલ	૨૭૧
૭૧ જેઠાભાઈ મયુરભાઈ સોલંકી	૨૪૧	૨૩ ગોલન નારભાઈ દાદોર	૨૬૪
૭૨ નદારસિંહ રથાભાઈ પટેલ	૨૪૦	૨૪ સુયર જેનજી અંકલેશ્વરીઆ	૨૫૮
૭૩ આલકૃષ્ણ મોતીરામ જેશી	૨૩૯	૨૫ કાશીભાઈ લાલભાઈ પટેલ	૨૪૭
૭૩ શાંતિલાલ ધ્વિરલાલ ખારેખ	૨૩૯	૨૬ જગનભાઈ કરસનભાઈ પટેલ	૨૪૨
૭૫ કમળાશંકર ગણુપતરામ પંડ્યા	૨૩૪	ઉદ્ધ-ગુજરાતી	
૭૬ રસિકલાલ રણુહોડાલાલ	૨૩૩	૧ મીરસાહેબ રમુતમીઆં સૈયદ	૩૫૨
૭૭ હરસુખભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૩૨	૨ અદમદ સુસા ધણાહીમ પટેલ	૩૪૨
૭૮ રાયસિંહ ભાઈજી રાજ	૨૩૧	૩ અદમદ કાળા હાંસદોત	૩૧૨
૭૯ મહીજી વણુરસી પરમાર	૨૨૯	૪ અદમદ ધરમાઈલ ઉમરજી પટેલ	૨૯૧
૮૦ ગલાભાઈ મનસુખ ગુણા	૨૨૮	૫ અદમદ આપુ મહમદ પટેલ	૨૭૮
૮૧ પ્રાણુજીવન સુરુભાઈ કાઝીઆ	૨૧૫	૫ અખુરસીમ દોસભાઈ શેખ	૨૭૮
છેતીવાડી બાયસકોસ		૭ આદમદલી યુસુફ પટેલ	૨૬૧
૧ મકન સોમાન પટેલ	૩૫૩	૮ ધણાહીમ વલીબક્ષ પટેલ	૨૬૦
૨ ગોવન ગોપાળ પટેલ	૩૪૧	૯ યુસુફ ઈસ્માઈલ મહેતા	૨૫૮
૩ જગન હરિઆ પટેલ	૩૩૧	૧૦ અલી અદમદ સાપા	૨૫૬
		૧૧ મહમદગણ અદમદ પટેલ	૨૫૫
		૧૨ અલી ઉમરજી ધરમાઈલ પટેલ	૨૫૨

૧૩ મુસા ઇબ્રાહીમ અલી પટેલ	૨૫૧	૨૧ મહમદ આદમ પટેલ	૩૧૦
૧૪ ઉમરજી ઇસ્માઈલ દસન	૨૪૪	૨૧ જીઆવા કાલાઈ રોડો	૩૧૦
ગોદલ		૨૩ દાવજી ઇબ્રાહીમ કાઝી	૩૦૪
૧૫ મહમદ યુસુફ મહમદ પટેલ	૨૪૧	૨૪ યુસુફ અલી મુસા પટેલ	૨૯૭
૧૫ મહમદ ઇબ્રાહીમ મુસા પટેલ	૨૪૧	૨૫ અહમદ મહમદ મુલેમાન	૨૯૫
૧૭ મુલેમાન યુસુફ અહમદ દેગ	૨૩૭	હરીજ	
૧૮ મહમદ ઇસપ બક્ષ પટેલ	૨૩૫	૨૫ અહમદ યુસુફ દાવુદ પટેલ	૨૯૫
૧૯ ઇસ્માઈલ મહમદ મુલેમાન	૨૩૦	૨૫ મહમદ ઇસ્માઈલ ઉમર પટેલ	૨૯૫
પટેલ		૨૫ યુસુફ વલી મુસા પટેલ	૨૯૫
૧૯ મુસા મહમદ ઇસા પટેલ	૨૩૦	૨૯ કાબુશાહ સીદીશાહ ફકીર	૨૯૪
૨૧ આદમ ઇસા મહમદ પટેલ	૨૨૮	૩૦ ઇસ્માઈલ મુસા મહમદ પટેલ	૨૯૧
૨૨ યુસુફ અબ્દુલ્લાહ અહમદ	૨૧૬	૩૧ અહમદ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૮૯
પટેલ		૩૨ ઉમરજી વલી મુલેમાન પટેલ	૨૮૮

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧ ઇબ્રાહીમ મહમદ આદમ પટેલ	૩૮૬	૩૫ અલી ઇસ્માઈલ યુસુફ પટેલ	૨૮૫
૨ ઇબ્રાહીમ યુસુફ મોલવી	૩૮૪	૩૫ સમસુદ્દીન રસુલગીઆં સૈયદ	૨૮૫
૩ દાવજી મુલેમાન નેગીઆદ	૩૬૬	૩૭ આબગખાન ઇબ્રાહીમખાન	૨૮૪
૪ રાવજી છીતા કોળી	૩૫૫	પઠાણ	
૫ ઇસ્માઈલ આદમ વલી પટેલ	૩૪૮	૩૮ આદમ મુલેમાન મુસા પટેલ	૨૮૨
૬ ડાહજી અલી શાહસાહેબગીઆં	૩૪૭	૩૯ મુલેમાન મેદમુદ લાણા	૨૮૧
સૈયદ		૪૦ અહમદ ઉમરજી ઇબ્રાહીમ	૨૭૯
૭ ઇસ્માઈલ અહમદ લાહ્યાત	૩૪૫	પટેલ	
૮ ઇબ્રાહીમ ઇસ્માઈલ વલી	૩૩૬	૪૧ મહમદ વલી ઇસા પટેલ	૨૭૮
પટેલ		૪૨ અહમદ આદમ બગાસ પટેલ	૨૭૫
૯ મહમદ દાવજી ધુધાટ	૩૩૪	૪૨ વલી ઉમર સાલેહ પટેલ	૨૭૫
૧૦ અલી ઇસા પટેલ	૩૩૧	૪૪ મહમદ ઉમરજી ઇસા પટેલ	૨૭૧
૧૧ મહમદશાહ અગીરશાહ	૩૩૦	૪૪ મહમદ દાદાભાઈ આદમ પટેલ	૨૭૧
દીવાન		૪૬ મુસા બાપુ પટેલ	૨૭૦
૧૨ સૈયદ અલી અહમદગીઆં	૩૨૯	૪૭ યુસુફ મુસા ઇસ્માઈલ પટેલ	૨૬૯
સૈયદ		૪૮ અબ્દેરસુલ હાસગભાઈ	૨૬૬
૧૩ ઇસાઈલ યુસુફ વલી પટેલ	૩૨૨	ગનસુર	
૧૪ ઇસ્માઈલ આદમ પટેલ	૩૨૦	૪૮ ઇસ્માઈલશાહ વલીશાહ ફકીર	૨૬૬
૧૫ અબ્દુલ્લાહ દાવુદ પટેલ	૩૧૮	૫૦ ઇબ્રાહીમ ઇસ્માઈલ વલી	૨૬૭
૧૫ અબ્દુલ્લાહ ઇસા પટેલ	૩૧૮	ચોખાડીવાળા	
૧૫ ઇબ્રાહીમ ઉમરજી ઇસ્માઈલ	૩૧૮	૫૧ વલી યુસુફ મુસા પટેલ	૨૬૧
પટેલ		૫૨ અહમદ મુસા પટેલ	૨૫૯
૧૮ સૈયદ અલી મહમદગીઆં સૈયદ	૩૧૬	૫૩ શેખ ગુલામ શેખ મુસ્તુફા શેખ	૨૫૮
૧૯ ગીમનજાલ કાળીદાસ કોળી	૩૧૫	૫૪ અહમદ ઉમરજી ઇસ્માઈલ	૨૫૩
૧૯ અહમદ મુસા અલી પટેલ	૩૧૫	મુમાન	

૫૪ વલી મુસુક પટેલ	૨૫૩	૨૧ નારણ સમા સારંગ	૩૪૦
૫૬ ઈરમાઇલ ઇલાહીમ મહમદ પટેલ	૨૫૧	૨૮ લક્ષુ જીવણ પટેલ	૩૩૯
૫૭ મલેક મહમદ મલેક મહમદ મલેક	૨૪૪	૨૯ દયાળભાઈ પાંચાભાઈ પટેલ	૩૩૬
૫૭ મુસા મહમદ અમીન પટેલ	૨૪૪	૨૯ મજીદખાન કાસમખાન પદાણ	૩૩૬
૫૯ મહમદ હસપ બગાસ પટેલ	૨૪૩	૨૯ મગનલાલ કાળાભાઈ દેસાઈ	૩૩૬
૫૯ શેખ રસુલ શેખ મુસ્તફા શેખ	૨૪૩	૩૨ રામપ્રસાદ કીકુભાઈ દેસાઈ	૩૩૫
સુરત સેન્ટર		૩૩ ગોવિંદભાઈ જીવણભાઈ પટેલ	૩૩૪
		૩૮ અંબાલિલાલ રણછોડદાસ લોધીવાળા	૩૩૩
૧ ઈશ્વરલાલ ભીખાભાઈ નાયક	૪૧૧	૩૪ પરભુ ભગા પટેલ	૩૩૩
૨ ગોવન ભગા પટેલ	૩૯૭	૩૬ ભગાભાઈ છીખાભાઈ પરમાર	૩૩૨
૩ રમણલાલ દોડરદાસ ચેન્નીવાળા	૩૯૦	૩૬ નરસિંહભાઈ નાના પટેલ	૩૩૨
૪ મગનલાલ તાપીદાસ બાબરીવાળા	૩૮૬	૩૮ ભક્તિભાઈ છીતાભાઈ પટેલ	૩૩૧
૫ વલ્લભભાઈ રામભાઈ પટેલ	૩૮૫	૩૮ હીરાભાઈ ધનજીભાઈ પટેલ	૩૩૧
૬ ભગાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૩૭૯	૪૦ છીતાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	૩૩૦
૭ ભીખાભાઈ મકનજી પટેલ	૩૬૬	૪૦ જીવણભાઈ ગોવનભાઈ પટેલ	૩૩૦
૭ ગણપતરાગ મણીશંકર વ્યાસ	૩૬૬	૪૨ નગીન હન્ટારામ મિસ્ત્રિ	૩૨૯
૭ ગોવિંદભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૩૬૬	૪૨ શંકર કાળીયા પટેલ	૩૨૯
૭ ગોવિંદભાઈ ગોરાદજી લાડ	૩૬૬	૪૪ ગોવિંદભાઈ મકનજી ભક્તા	૩૨૮
૧૧ જીવીપસ કદાનજી રાણા	૩૬૫	૪૪ કુંવર ભગવાન સુરતી	૩૨૮
૧૧ પરભુભાઈ રામજીભાઈ પટેલ	૩૬૫	૪૪ પરભુ ભાણા પટેલ	૩૨૮
૧૨ ગણપતગીર બાલગીર દુમભારવાળા	૩૬૨	૪૪ ગમા મકન પટેલ	૩૨૮
૧૪ ભગુભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૩૬૧	૪૪ લક્ષ્મીબેન લાલભાઈ પટેલ	૩૨૮
૧૫ નગીન છીતા મેરાઈ	૩૫૮	૪૯ ધનજીભાઈ પ્રભુભાઈ દીંમર	૩૨૭
૧૬ અમૃતલાલ નાનાલાલ અધ્યાજી	૩૫૩	૫૦ માણાભાઈ કસનજી દેસાઈ	૩૨૬
૧૬ મણી જોગી પટેલ	૩૫૨	૫૦ ગુલામ નારણ પટેલ	૩૨૬
૧૮ જમનાદાસ મકનદાસ મહેતા	૩૫૧	૫૦ કમળાશંકર ગીરજાશંકર પુરોહિત	૩૨૬
૧૯ લાલુભાઈ પરાગજી પટેલ	૩૪૯	૫૦ સુખદેવભાઈ કસનજી નાયક	૩૨૬
૧૯ માધવભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૩૪૯	૫૪ ડાહ્યાભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૩૨૫
૨૧ હિમેશ્વર હીરાશ્વર શાહ	૩૪૭	૫૫ ગાડાભાઈ ભાણાભાઈ પટેલ	૩૨૪
૨૨ ભાણા ગંગુ ખારવા	૩૪૬	૫૫ મોહનસિંહ કરસનસિંહ દોડેર	૩૨૪
૨૩ ડાહ્યાભાઈ ખુશાલભાઈ લોખાચીયા	૩૪૨	૫૫ પરભુભાઈ માધવ પટેલ	૩૨૪
૨૩ જમનાદાસ જોડાભાઈ રાણા	૩૪૪	૫૫ નગીનદાસ તુલસીદાસ	૩૨૪
૨૫ જના ભગવાન પટેલ	૩૪૧	જરીવાળા	
૨૬ મોહન અંબા રોહાડ	૩૪૦	૫૯ હીરાભાઈ ગોવિંદ પટેલ	૩૨૩
		૫૯ ઈરમાઇલ મુસેજી સેખ	૩૨૩
		૫૯ મગનલાલ લક્ષુભાઈ નાયક	૩૨૩
		૬૨ ડાહ્યાભાઈ રણછોડજી આદાણ	૩૨૨
		૬૩ મીરજીલાલ ડાહ્યાભાઈ મકવાણા	૩૨૧

૬૩ ખાખાભાઈ રાવજી પટેલ	૩૨૧	૬૯ દેહીઆ સોમા કોળી	૩૦૨
૬૪ અમાઈદાસ રામજી પટેલ	૩૨૦	૭૦ ડાહ્યાભાઈ ત્રિભોવનદાસ	૩૦૧
૬૫ ડીયર બુધીઆ લરવાડ	૩૨૦	અવાળી	
૬૬ અખ્તુરગદુર અખ્તુરભાઈઆં	૩૧૮	૧૦૨ ધીરજલાલ ખંડુભાઈ નાયક	૩૦૧
શેખ		૧૦૨ હાકીરભાઈ ગુલાબભાઈ દેસાઈ	૩૦૧
૬૭ અમ્મતલાલ હાકીરદાસ ઘેખર	૩૧૮	૧૦૫ હીરા કીકા મોધરી	૩૦૦
૬૮ દલસુખ નારાયણર વ્યાસ	૩૧૮	૧૦૫ કેવળભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૩૦૦
૬૯ ધીરજલાલ ડાહ્યાભાઈ શાહ	૩૧૮	૧૦૭ જયવંતરાય ભીખાભાઈ દેસાઈ	૨૯૯
૭૧ ચીમનલાલ કાળિદાસ નાયક	૩૧૭	૧૦૭ નારણસીંગ લાલસીંગ ખેંગાર	૨૯૯
૭૧ મણિભાઈ ગાંડાભાઈ પટેલ	૩૧૭	૧૦૯ અખ્તુલકરીમ મહમદ શેખ	૨૯૮
૭૩ સુનીલાલ મોતીરામ	૩૧૬	૧૦૯ વલ્લભભાઈ ભીખાભાઈ પટેલ	૨૯૮
તાંબાકુવાળી		૧૧૧ છના સોમા માયર	૨૯૭
૭૪ દોલતભાઈ મદનજી નાયક	૩૧૬	૧૧૧ હરિભાઈ ફકીરભાઈ પટેલ	૨૯૭
૭૪ ધનસુખભાઈ મોહનલાલ શાહ	૩૧૬	૧૧૧ મોહનલાલ દાજીભાઈ પટેલ	૨૯૭
૭૬ નાગરદાસ હાકીરદાસ ઘેખર	૩૧૫	૧૧૧ છનીઆ નારણ નરસી પટેલ	૨૯૬
૭૭ બીખા છના પટેલ	૧૧૪	૧૧૪ ગુલાબ ફકીર પટેલ	૨૯૬
૭૭ ધીરજલાલ વસનજી દેસાઈ	૩૧૪	૧૧૪ કારા લક્ષુ પટેલ	૨૯૬
૭૭ ગુલામહુસેન ગોરખીઆ મુસ્લા	૩૧૪	૧૧૭ રામભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૨૯૫
૭૭ નગીનભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૩૧૪	૧૧૮ હરિલાલ કાળિદાસ	૨૯૪
૮૧ પેમાભાઈ લાલભાઈ પટેલ	૩૧૩	મહાદેવવાળી	
૮૨ હુરસેન કાસમ તાઈ	૩૧૨	૧૧૮ હરરાય કસનજી નાયક	૨૯૪
૮૨ જમાલસિદ્ધ છીતાભાઈ ધુમ	૩૧૨	૧૧૮ જમનાદાસ છોટાલાલ	૨૯૪
૮૪ ભીખાભાઈ લક્ષુભાઈ ચીચી	૩૧૦	ગોવંદ ભુલાવાળી	
૮૪ ડોહુભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૧૦	૧૨૧ ભીમરાવ નારાયણરાવ ફકાલે	૨૯૩
૮૪ હાકીરલાલ મગનલાલ દેસાઈ	૩૧૦	૧૨૧ હિમતસિદ્ધ લક્ષ્મણસિદ્ધ	૨૯૩
૮૭ કીકાભાઈ બુધાભાઈ પટેલ	૩૦૯	પરમાર	
૮૭ મોરાર ભુલા પટેલ	૩૦૯	૧૨૧ ધીરજલાલ ગીરજાશંકર ભટ્ટ	૨૯૩
૮૯ નર્મદાશંકર જગન્નાથ દવે	૩૦૮	૧૨૧ જયવંતરાવ ગણપતરાવ	૨૯૩
૯૦ જાણી દાજી વાળાંદ	૩૦૬	સૂર્યવંશી	
૯૦ ધનસુખલાલ રંગીલદાસ ભગત	૩૦૬	૧૨૧ મણિશંકર ગીરજાશંકર શુક્લ	૨૯૩
૯૦ શાંતિલાલ નાયુભાઈ રાઠોડ	૩૦૬	૧૨૬ ડોહુ રત્ના પટેલ	૨૯૧
૯૩ ભાઈલાલ મગનલાલ ગાંધી	૩૦૫	૧૨૬ નાના મોરાર પટેલ	૨૯૧
૯૨ હરિભાઈ પરમેશ્વર પટેલ	૩૦૫	૧૨૬ નારણ દેવા આહીર	૨૯૧
૯૫ આવા જેરામ સારંગ	૩૦૪	૧૨૬ આણુ પ્રેમા પટેલ	૨૯૦
૯૫ ભગવાનદાસ કસનદાસ	૩૦૪	૧૨૬ બુધીઆ પીરીઆ ખારવા	૨૯૦
જરીવાલા		૧૨૬ ભીખાભાઈ લાલભાઈ પટેલ	૨૯૦
૯૭ હારોરભાઈ રામભાઈ મોધરી	૩૦૩	૧૨૬ છના બળીઆ ગામીટ	૨૯૦
૯૭ હાકીરલાલ મણિભાઈ દેસાઈ	૩૦૩	૧૨૬ હસમુખલાલ નારણદાસ	૨૯૦
૯૯ ડોહુભાઈ નરેશ્વરદાસ પારેખ	૩૦૨	પારતીવાળી	
૯૯ ડાહ્યાભાઈ કદાનભાઈ પટેલ	૩૦૨	૧૨૬ જનણ ખેડસિદ્ધ ગોહિલ	૨૯૦

૧૨૯	નૃપતસિંહ છત્રસિંહ વાંસડીયા	૧૨૯	૧૭૦૬મુખેન અંબેલાલ વરલી	૨૭૬
૧૩૦	ગાંડાભાઈ કલાનજી પટેલ	૨૮૬	૧૭૪મનલાલ લલ્લુભાઈ ચોકસી	૨૭૮
૧૩૧	ધરમાઈલ ઇચ્છાદીપ ધાંગી	૨૮૬	૧૭૫ડોડુભાઈ નિચ્છાભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૩૨	રણજીડ રત્ના પટેલ	૨૮૬	૧૭૫કલાભાઈ કન્યાશુદાસ કોડી-	૨૭૭
૧૩૬	અમુભાઈ હરગોવિંદદાસ	૨૮૮	આવાળા	
	કાનીઆ		૧૭૭, જનન ભુરા વાળેદ	૨૭૬
૧૩૬	નરસિંહદાસ રામદાસ ભક્તા	૨૮૮	૧૭૭જીતુભાઈ નાગરભાઈ પંચાલ	૨૭૬
૧૩૬	વસનજી ગુલાબભાઈ નાયક	૨૮૮	૧૭૭મુસદ્દાભાઈ ઉરમાનભાઈ	૨૭૬
૧૪૨	હરિલાલ કેશવ ખારવા	૨૮૭	સમાણા	
૧૪૨	લાલા જીવણ વત્તા પટેલ	૨૮૭	૧૭૭મનલાલ પરાગજી નાયક	૨૭૬
૧૪૪	મગજીવન ગોવન નરોત્તમ પટેલ	૨૮૬	૧૮૧અંબેલાલ લલ્લુભાઈ દેસાઈ	૨૭૫
૧૪૪	નગીન દયારામ ગોલા	૨૮૬	૧૮૧મગા ડાલા પટેલ	૨૭૫
૧૪૪	પ્રતાપસિંહ ધનસિંહ દાકોર	૨૮૬	૧૮૧વિદિકાન્ત પ્રાણશંકર શુક્લ	૨૭૫
૧૪૪	વસ્ત્રભ રામા પટેલ	૨૮૬	૧૮૧દશરથલાલ ભગવાનદાસ રાણા	૨૭૫
૧૪૮	આણુભાઈ રતનજી દેસાઈ	૨૮૫	૧૮૫દયાળભાઈ રાવજીભાઈ પટેલ	૨૭૪
૧૪૮	ભીખા દયાળ પટેલ	૨૮૫	૧૮૬ભીમલા દિતિઆ પટેલ	૨૭૩
૧૪૮	ધરમાઈલ નક્ષાજી રંગારા	૨૮૫	૧૮૬ડોડુભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૨૭૩
૧૪૮	કેપેન્દ્રભાઈ આનંદરામ જોશી	૨૮૫	૧૮૮અમુભાઈ હરિભાઈ નાયક	૨૭૨
૧૫૨	વિદ્યભાઈ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૮૪	૧૮૮દયાળભાઈ ભગવાનભાઈ પટેલ	૨૭૨
૧૫૨	મંગાશંકર નર્મદાશંકર દવે	૨૮૪	૧૮૮કંઈજીભાઈ દયાળભાઈ સુરતી	૨૭૨
૧૫૪	ગનુ મુળશંકર સુરતી	૨૮૩	૧૮૮રતિલાલ ગણિભાઈ નાયક	૨૭૨
૧૫૪	માધવદાસ પરચેત્તમ ભક્તા	૨૮૩	૧૮૮પારમહમદ આજમખીયાં શેખ	૨૭૨
૧૫૪	મહાદેવપ્રસાદ કેશવરામ	૨૮૩	૧૮૩જનનલાલ નરસિંહ સીરામઆ	૨૭૧
	ઉપાધ્યાય		૧૮૩ડોડુભાઈ વિદ્યભાઈ પટેલ	૨૭૧
૧૫૪	રણજીડભાઈ અમાઈદાસ પટેલ	૨૮૩	૧૮૩દિનમણિશંકર નારણશંકર	૨૭૧
૧૫૪	સોમાભાઈ માધવ પટેલ	૨૮૩	ઉપાધ્યાય	
૧૫૬	લગાભાઈ ઉકાભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૮૩અયતિલાલ જનનલાલ મની	૨૭૧
૧૫૬	દુર્લભભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૮૩રતિલાલ ભીમભાઈ દેસાઈ	૨૭૧
૧૫૬	મગનલાલ ગાંડાભાઈ ગોદી	૨૮૨	૧૮૮દાજી આગખા પટેલ	૨૭૦
૧૫૬	દાકોરભાઈ ગોપાળ પટેલ	૨૮૨	૧૮૮દેવા આવાજી પટેલ	૨૭૦
૧૬૩	અંબાશંકર શંકરલાલ દવે	૨૮૧	૧૮૮મુળજીભાઈ મકનભાઈ પટેલ	૨૭૦
૧૬૩	જીતાભાઈ વિદ્યભાઈ પટેલ	૨૮૧	૨૦૧મહાદુરસિંહ કરસનસિંહ	૨૬૬
૧૬૫	ભીખલા જેરામ સુરતી	૨૮૦	દાકોર	
૧૬૫	ગુલાબજીભાઈ ભીમભાઈ નાયક	૨૮૦	૨૦૧ભાણા ખુધા પટેલ	૨૬૬
૧૬૫	મુણવંતરાય ખુદાલભાઈ દેસાઈ	૨૮૦	૨૦૩મહેશ્વર ગકન પટેલ	૨૬૮
૧૬૫	જમજીવન ગોપાળભાઈ પટેલ	૨૮૦	૨૦૪જીઆભાઈ પરજી પટેલ	૨૬૮
૧૬૫	કાજીમીયાં દેવુમીયાં મલેક	૨૮૦	૨૦૩નવનિતલાલ પોચાભાઈ	૨૬૮
૧૭૦	ડોડુભાઈ ગોપાળજી પટેલ	૨૭૨	હરજીવન દેવાવાળા	
૧૭૦	ગોસાંઈભાઈ રાવજીભાઈ પટેલ	૨૭૨	૨૦૬દાકોરલાલ હીરાલાલ	૨૬૭
૧૭૦	નાના સુખા પટેલ	૨૭૨	આમલીકર	

૫.યુક્તખાન રસુલખાન પદાણી	૩૮૨	૧૪.સરવરખાન હુસૈનખાન પદાણી	૨૭૬
૬.મહમદખાન સાહેબખાન પદાણી	૩૨૬	૧૫.ગુલાબ રહીમ મલેક	૨૬૩
૭.અબ્બાસ ઇઝમતુલ્લાહ મુલ્લા	૩૧૦	૧૬.ગુલામનબી અબ્દુલકરીમ શેખ	૨૬૨
૮.અહમદ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૯૬	૧૬.ઇરમાઇલ અકુલ અસાર	૨૬૨
૯.મહમદ બીખુ ખલીફા	૨૯૪	૧૮.ઇબ્રાહીમ ઇરમાઇલ પટેલ	૨૬૧
૧૦.રસુલખાન હિમરખાન પદાણી	૨૯૦	૧૯.હુસૈન રસુલ શેખ	૨૬૦
૧૧.અબ્દુલહાઇ ઇબ્રાહીમ આરવત	૨૮૮	૨૦.મહમુદમીયાં સુલ્તાનમીયાં	૨૫૦
૧૨.અશીરુદ્દીન મહમુદમીયાં કાઝી	૨૮૬	મલેક	
૧૩.ઇરમાઇલ હુસૈન ધાન્વી	૨૭૮	૨૦.ગુલામમહમદ કાસમતાઇ	૨૫૦

આગદાવાદ,
તા. ૨૬-૯-૧૯૩૬.

(સહી) બી. જી. જી. શાસી
એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૨-૧૦-૧૯૩૬ના
પત્ર નં. ૮૧૨૫ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

ઇનામપત્રક

ખેડા જિલ્લો

વરસોળા	વડચલના પા. ઇશ્વરભાઇ	૧૮-૦-૦	નિશાળમાં જર્મન સિલ્વર- રના પ્યાલા રકાબી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ગીરધરભાઇએ		
	સિદ્ધજીના પા. સોમાભાઇ	૨૭-૦-૦	પિત્તળના લોટા પવાલાં તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મથુરભાઇએ		
બામણગામ	ભવાનીપુરાના બારૈયા રૂપાળ	૫-૦-૦	પ્યાલા વહેંચ્યાં.
	મથુરેળ તથા બારૈયા શંકર		
	રૂળ બાબરૂળએ મળી		
વડોદ	મિ. કૃતેસંગ શાનાભાઇ રણાએ	૭૨-૭-૦	ખંતે રકૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યાં.
	મિ. દાદાભાઇ શંકરભાઇ પટેલે	૭૫-૪-૦	
મહમદપુરા	વાસાણના મિ. ઝવેરભાઇ	૫-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ગરબાભાઇ બારૈયાએ		
	અલીદ્રાના મિ. છોટાભાઇ	૧૦-૦-૦	જર્મન સિલ્વરના પ્યાલા રકાબી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ધરમદાસ પટેલે		
	કડીના શાહ માણેકલાલ	૫-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ઇમનલાલે		
ગોલગજ	આબેલના ઇફર કાળીદાસ	૧૩-૦-૦	રકાબી પ્યાલા નં. ૪૫ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મોસરદાસે		

ભાતોર	શા. મગનલાલ જેઠાભાઈએ	૨૦—૮—૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં તથા બાળાઓને કપ્પળ માટે રૂબ વહેંચ્યા.
વડતાલ	મિ. અંબાલાલ બળદેવભાઈ ભટ્ટે	૫—૦—૦	બંને સ્કૂલોમાં સાકર વહેંચી.
વાલ્સા	ગુતાલના પટેલ સોમાભાઈ શંકરભાઈએ	૮—૦—૦	પિત્તળના રકાળી પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
મહોલેલ	બેન અંબાબેન દાહ્યાભાઈએ	૧૨—૦—૦	મિઠાઈ વહેંચી તથા બાળાઓને દૂધ પાચું.
દુધા	મિ. મુળજીભાઈ ઝવેરભાઈ મતાદારે	૨૦—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલ, કન્યાશાળા તથા હિંદુ સ્કૂલમાં મિઠાઈ વહેંચી.
મથુગામ	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર ડાહ્યાભાઈ ત્રિકમભાઈ ઠક્કરે	૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. ગોર શીવરામ ડાહ્યાભાઈ ખાઠ્ઠે	૧૨—૦—૦	"
સંકલાવ	પટેલ બલ્લુભાઈ ગોર્નોદભાઈએ	૧૧૦—૦—૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
રેહાઈ	દરજી આશાભાઈ માણેકલાલે	૧૧૦—૦—૦	"
	આસિ. મંગળભાઈ રમતુભાઈ ની બદલી ચવાથી તેની ખુશાલીમાં	૧૦—૦—૦	પતાસાં, તથા રકાહિટ ફંડમાં તથા પરબમાં તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને આપ્યા.
મીઠપુરા	બેચરીના પટેલ વરબાઈએ	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	જોરાભાઈ તથા પટેલ ગુલાભાઈએ	૧૫—૦—૦	"
જરી	પટેલ મથુરભાઈ પ્રભુદાસે	૧૫—૦—૦	"
	મુંબઈના શેઠ મણીલાલ નાનચંદે	૧૨—૦—૦	બાળાઓને પિત્તળની વાડકીઓ તથા બંને સ્કૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
પેઠાઈ	પા. બેચરભાઈ દેશાઈભાઈએ	૩૦—૦—૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
જપુર	પા. અંબાલાલ ભગવાનદાસે	૩૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	તથા પા. નરોત્તમભાઈ દારકાંદાસે તથા પા. મણિભાઈ તળશીભાઈએ		
રસવણી	હાથગના સુયાર પુરોત્તમ દયારામે	૨૦—૦—૦	જર્મન સિલ્વરના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
રાસ્તાપુર	મિ. ઓચ્છવલાલ બાપુજી શાહે	૭—૦—૦	મીઠાઈ વહેંચી

દેદરડા	આસીના પટેલ રમણભાઈ	૧૦—૮-૦	જર્મન સિલ્વરના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
આંજીલી	મનોરભાઈએ કનીપુરના વાઘેલા સોમાઈ લેરાઈ તથા કાળાઈ લેરાઈએ	૨—૦-૦	ખાળાઓને મિઠાઈ વહેંચી તથા સિવજીકામ મારે રોકડા આપ્યાં.
વડતાલ	આચાર્યશ્રી આનંદપ્રસાદજી મહારાજે નામદાર રહેન શાહની જ્યુબિલી નિમિત્તે પટેલ સોમાભાઈઆત્મભાઈએ	૩૬—૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં મગજના લાડુ વહેંચ્યાં.
	મિ. ગળા મલાએ	૮૦—૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	રાહ બોગીલાલ પુંમલાઈએ	૮૦—૦-૦	"
	આચાર્યશ્રી આનંદપ્રસાદજી મહારાજે	૮૦—૦-૦	"
	મિ. હીરાલાલ જાભાભાઈ શાહે	૨૦—૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	મિ. સોમાભાઈ હાથીભાઈ પટેલ	૫—૦-૦	બંને સ્કૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
હાંધા	મિ. રસિકલાલ રતનલાલ દેસાઈએ	૧૦૧—૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, કન્યાશાળા તથા ઉર્દુ સ્કૂલમાં પાણીની ટાંકીઓ બંધાવી આપી.
	મિ. ચીમનલાલ પરજીલાલે	૭—૦-૦	ત્રણે સ્કૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં તથા પરખ ફૂંક ખાતે રૂ. ૨ આપ્યાં.
	મિ. દેસાઈ ઝવેરભાઈ નારણ- લાઈએ	૮—૦-૦	ત્રણે નિશાળોમાં પરખ એસાડી.
	મિ. દેસાઈ નટવરલાલ ત્રંબ- કલાલે	૧૦—૦-૦	"
	મિ. અમીન લામજાલલાઈ લેલાભાઈ સોલીસીટરે	૧૫—૦-૦	" મિઠાઈ વહેંચી.
	રાહ નગીનલાઈ પાનાચદે	૮—૦-૦	" "
	પા. સવાભાઈ નાયાભાઈએ	૮—૦-૦	" "
સાંદેલી	વાડાસિનોરના પા. બેચરભાઈ દલાભાઈએ	૭—૦-૦	સ્કૂલમાં પ્યાલારકાળી વહેંચ્યાં.
કંજેડા	ગામલોકેડાએ	૧૭—૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	પા. મણિલાલ મથુરભાઈએ	૫—૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
આંકલાવ	પા. આશાભાઈ રણુહોડલાઈએ	૧૨૫—૦-૦	કુમારશાળા, કન્યાશાળા તથા અંગ્રેજી સ્કૂલનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
રાસનોલ	પા. લલ્લુભાઈ મથુરભાઈએ	૪૫—૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.

રાસનોલ	શા. મણીલાલ નાયજીભાઈએ	૩૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ઉદેશ	મિ. નરોત્તમભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલની લાયબ્રેરી માટે કબાટ બેટ આપ્યું.
	પટેલ મનોરભાઈ શીવાભાઈએ	૧૩—૦—૦	કન્યાશાળામાં ઘડિઆળ બેટ આપ્યું.
વડોદ	ખંભોળજના પટેલ બાવાજી સાંમળભાઈએ	૩૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં જર્મનના પાલારકાળી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	આમોદના પટેલ મધુરભાઈ ખડેરભાઈ તથા પટેલ મણીલાલ ભાઈજીભાઈએ	૨૫—૦—૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના પાલારકાળી મિઠાઈ સાથે વહેંચ્યાં.
	ઝારોરાના પટેલ ગોવિંદભાઈ મુરજીભાઈ તથા પા. હર-મોનસાઈ મકનદાસે	૩૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં જર્મન સિ-લ્વરના પાલારકાળી મિઠાઈ સાથે વહેંચ્યાં.
સીંજવાડ	મિ. ડોડાભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	૭—૦—૦	૬૫ પાત્રું તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	મિ. હરિલાલ ડોડાલાલ પરીએ	૫૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ખાઈ રાધબા પટેલ ગોપાળ દાજીભાઈની વિધવાએ	૫૦—૦—૦	"
	મિ. ધનાભાઈ ધનાભાઈ પગી તથા મિ. ભીખાભાઈ અંબાલાલ પટેલ તથા મિ. હરિલાલ ડોડાલાલ પરીએ તથા મિ. અવેરચંદ બાપુજી શાહ તથા મિ. ગુલાબચંદ તારાચંદ શાહે મળી	૫૦—૦—૦	"
આંધલાવ	પા. આશાભાઈ કુલ્ચેડોજીભાઈએ	૧૨૫—૦—૦	દરેક સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

પંચમહાલ નિહલો.

ક્યુંજરી	મિ. સરદારશ્રી દોશર સાહેબ શ્રી ચંદ્રસિંહજી સાહેબે	૧૪—૦—૦	ખતે શાળામાં બરશી પેંડાં વહેંચ્યાં.
અનગદ	પાંલણપુરના દક્ટર મોતીલાલ મયાસદે તેમના પુત્ર ચંદુલાલના લગ્ન પ્રસંગે	૬૫—૦—૦	પિત્તળના પાલા તથા હોડરીઓને ઝોરણીઓ તથા ઘડિઆળ બેટ આપ્યું તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

મોડવા	શ્રીમોતીલાલ હરિલાલે તેમની દીકરી બેન કમળાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૫-૦-૦૦	બાળાઓને પિતૃજનાં પ્યાલા વહેંચ્યા.
મોડસી	પંડેલ ગીરધરભાઈ જીવજીભાઈએ	૧૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મેવેલી	સ્કૂલનું નવું મકાન ખુલ્લું મૂકાયું તે પ્રસંગે રેટ તરફથી	૩૫-૦-૦૦	મિદાઈ વહેંચી તેમાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દાંલીદોડી	પંલાસણી રેટના મે. હાકોર શ્રી ચંદ્રસિંહજી જીતસિંહજી ના હસ્તે સ્કૂલનું મકાન ખુલ્લું મૂકાયું તે નિમિત્તે	૪૮-૦-૦૦	સ્કૂલમાં ચાલતી ચોપડી-ઓ તથા સાકર વહેંચી.
ગોધરા	મુખડીઆ મોહનલાલ જોડાલાલે	૧૦-૦-૦૦	પોલિસ હેડક્વાર્ટર સ્કૂલમાં મિદાઈ વહેંચી.
ધેલપુર	શાહ નાયાલાલ ગોકલદાસે નાગદાર રાહેનશાહ આદમી ઓડવડના જન્મદિવસની ખુશાલીમાં	૧૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
રાણપુરા સર	પગી કોલા લાઇજીએ મે. હાકોર સાહેબ તરફથી સ્કૂલનું નવું મકાન ખુલ્લું મૂકાયું તે પ્રસંગે	૧૨-૦-૦૦ ૨૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને " જમાડ્યા તથા મિદાઈ વહેંચી.
ટવાડાલી	મોઘ અવર કાશીએ આલાજી શંકરલાલ ભાઈશંકર કાકાએ	૨૦-૦-૦૦ ...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગલોલ	શ્રી પાનાચંદ બેમચંદ સ્કૂલના મકાનની ખાતપૂર્ણ નિમિત્તે	...	ખંરશી વહેંચી.
કતવારા	હાકોર સાહેબ બેરવસિંહજી માનસિંહજી તથા મિ. મુસલાઈ ઇસુકાલી વહેરા તથા સકાભાઈ માનેસીંમ તરફથી	૧૫-૦-૦૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
મોરા	બેગલ હાકોર સાહેબે	૨૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દીંબા	મિત્તી મહામુખભાઈ પુરુષોત્તમે	૭૫-૦-૦૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા-શાળાની બાળાઓને જમાડી.
	ડેસરના શા. મુળજીભાઈ ત્રિકમદાસે	૫-૦-૦૦	કન્યાશાળામાં પિતૃજના પ્યાલા તથા મિદાઈ વહેંચી.

કાંકણપુર	ગ. રવ. લલિતાબેન પીતામ્બર દેવેએ ગંગાપૂજન નિમિત્તે ગોળના કારખાનાના માલિક શાહ જગનલાલ લલ્લુભાઈએ માલપુરના ધુમાડ ખેમચંદ લીલાચંદે	૭૫-૦-૦	તમામ રફૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
		૧૫-૦-૦	શેરડી આપી તથા રસ પાચો.
		૨૦-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના રકાખીખાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
મલાવ	નામદાર મહારાણા શ્રી વિરલ-સિંહજી દરબાર સાહેબ લુણાવાડા સ્ટેટ તરફથી સુધાર કુમેરભાઈ પુંમલાઈએ	૫-૦-૦	મુખ્ય રફૂલ તથા કન્યાશાળામાં પત્તાસાં વહેંચ્યાં.
		૪૦-૦-૦	અને રફૂલોનાં બાળકોને જમાડયાં.
કાંકણપુર	દેવમદખારીઆના શુકલ બેદા-રામ પીતામ્બરે	૧૧-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના ડબ્બા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
મોરા	મેત્રાલ દોડાર સાહેબ તરફથી મેળાવડા પ્રસંગે	૩૦-૦-૦	એ દિવસ ધનામ વહેંચ્યાં.
વરસડા	પા. રામા ખોડાએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હાલોલ	મહાલકારી સાહેબ મોતીલાલ ભાઈએ	૧૧-૦-૦	મુખ્ય રફૂલમાં સાહિત્યો ખાતે આપ્યા તથા મુખ્ય રફૂલ તથા ઉર્ફુ કલાસમાં મિઠાઈ વહેંચી.
	"	૭-૦-૦	ઉર્ફુ કલાસમાં રફૂલફંડ ખાતે આપ્યા.
	"	૫-૦-૦	ગરબાગાનારી બાળાઓને રકાખીખાલા તથા બાળાઓને પાલાં વહેંચ્યા.
બગીડોળ	પટેલ વેણીભાઈ કરસનદાસે	૨૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા પિત્તળના પાલાં વહેંચ્યાં.
હાલોલ	શ્રી રવામી કૃષ્ણાનંદજી તર્ક વિદ્યાતીથે	૩૫-૦-૦	ભીલ રફૂલમાં ધર્મોદ પેટીમાં નાખ્યા તથા ભોજન નિમિત્તે આપ્યા.
	શ્રી બાલકૃષ્ણ રામો આચાર્ય બાલબ્રહ્મચર્યાશ્રમ ડોકરનાએ	૭-૦-૦	સાડુ જમાડયા તથા સ્ત-પનમાલિકા નં. ૧૭ વહેંચી.
	મણિશોભન મંડળ ક્રીડેન્ડમજ દાહોદ તરફથી	૫-૦-૦	ડોનેશન ફંડમાં આપ્યા.
મોર	પટેલ બહેરભાઈ પથીભાઈએ	૬-૦-૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
બગીડોળ	પટેલ નાનુદાસ કરસનદાસે	૩૫-૦-૦	પિત્તળના પાલાં વહેંચ્યા તથા વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

ટીંબા	પા. જોડાલાઈ મકનદાસે	૪૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
બેલીઆ	માસ્તર હમીરસિંહ ગોરલાઈએ	૫—૦—૦	સાકર વહેંચી.
ખોરોલ	કોઠાના શાહ જીવજીલાલ	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	જોગીલાલે તેમના કાકાના પુત્રાર્થે ધર્મદા રૂપીઆ મૂકેલા તેના બ્યાજમાંથી	...	પિત્તળના પ્યાલા તથા સાકર વહેંચી.
આસોદરા	ભીલોડીઆ રોટના મે. કાકોર સાહેબશ્રી જત્રસિંહજી મોટા બાવા તરફથી	૮—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ભલાકા	રાવળ ભગવાનદાસ બુદરે	૨૫—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા સાકર વહેંચી.
ભીલોડીઆ	મે. કાકોર સાહેબ શ્રી જત્રસિંહજીએ	૧૦—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
	રોટ કારભારી મિ. લાલચંદ. ભાઈ તરફથી	૧૦—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	ગામના સદગૃહસ્થોએ	૨૫—૦—૦	ચોપડીઓ ધનામમાં વહેંચી.
	મે. કાકોર સાહેબ જત્રસિંહજી મોટા બાવા તરફથી	૩૨—૦—૦	કડિઆળ ભેટ આપ્યું.
રામકા	ગામલોકોએ	૧૫—૦—૦	ગરીબ બાળાઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
ભીલોડીઆ	મે. કાકોર સાહેબ શ્રી જત્રસિંહજી તરફથી	૧૪—૦—૦	પ્યાલા વહેંચ્યા.
	મે. કાકોર સાહેબ તરફથી	૮—૦—૦	સોનેરી કાગરના ડાંડીઆ વહેંચ્યા.
લીમડી	પટેલ જોડાલાઈ લાહજીભાઈએ	૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ટીંબા	ગામલોકોએ નામદાર શહેન-શાહની ન્યુમિલી નિમિત્તે	૧૮—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. જૂલાભાઈ બેચરલાઈએ પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાના પુત્રાર્થે	૫૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સજીસોલી	મિ. મોહનલાલ બાપુલાલ પરીજે	૧૫—૦—૦	કાપડ, મિદાઈ વહેંચી તથા મકાનલાડા માટે આપ્યા.
	મિ. ડાલાલાલ મનસુખરામ પુરોહિતે	૫—૮—૦	મિદાઈ વહેંચી તથા મકાન લાડા માટે આપ્યા.
હતપુરા	વેન્ગલપુરના શેઠ ગાંધી ચાનાચંદ બેમચંદે	૧૧—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓના સાધન માટે તથા કબાટ માટે આપ્યા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહ સાંકળચંદ નાયજીભાઈએ	૬—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યા તથા કબાટ માટે આપ્યા.

કદાંસ	મિ. ગોહેલ ભવાનસીંગ મો- તીસીંગે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નારણપુરા	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ પરીક્ષા વખતે	૫-૦-૦	પુસ્તકો તથા સાકર વહેંચી.
ડાંગરીઆ	ગોધરાના શેઠ કાન્તિલાલ રતિલાલના તરફથી હરતે	૨૫-૦-૦	કપડાં વહેંચ્યાં.
કણ્ણજરી	મિ. નાનચંદલાભએ મે. દાકેર સાહેબ ચંદ્રસિંહજી સાહેબનો જન્મદિવસ હોવા થી તેની ખુશાલીમાં	૫-૦-૦	મને સ્કૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
રાણપુરા	પુજરી મહારાજ રતનજી જગજાગરે	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
સોમપુરા	ગાંધી લોકો તરફથી	૧૦-૦-૦	સ્લેટ ચોપડીઓ વહેંચી.
પરા	બીસોડીઆ સ્ટેટના મે. દાકેર સાહેબ જગસિંહજી મોટા બાવા તરફથી	૧૦-૦-૦ ૧૦-૧૪-૦	પિતળના પ્યાલા વહેંચ્યા તથા ગરીબ વિદ્યાર્થી- ઓને ચોપડીઓ સાકર ટોપીઓ વગેરે વહેંચી.
	સ્ટેટ સરકારથી નિર્ણિત રકમ આપી રા. સા. જે. ડી. મહેતાએ	— ૫-૦-૦	સંવાદના ધનામ તરીકે આપી તથા તે ઉપરાંત બાળાઓને ધનામ આપ્યું.
નાગડોલ	બીસોડીઆ દકરાણી સાહેબ મનહર કુંવરના તરફથી	૫-૮-૦	પુસ્તકો તથા સ્લેટો વહેંચી.
દોડકા મોડવા	મિ. મંગનલાલ મુનીલાલ શાહ ચાણોદના શેઠ માણેકલાલ હસ્તુભાઈએ	૫-૦-૦ ...	પુસ્તકો તથા સ્લેટો વહેંચી. તાલુકાસ્કૂલ, કન્યાશાળા, વર્ગ તથા અંગ્રેજી સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
રાયકાં	વા. જૂપતસંગ પરભાંતસંગ તથા વા. રતનસંગ જેસંગ તથા વા. ઉદેસંગ મોતીસંગ તથા ચા. મહીજી બાપુ તથા ચા. મહીજી કાલમ તથા પ. પરભાંત નાયા તથા રા. કાળાદાસ માવ- સંગ તથા રો. જેયર માન- લાભ તથા પ. દીપસંગ હીમંતસંગ તથા વા. પ્રજ્ઞા- લાભ પીતાંબર તથા વા. અદેસંગ કાલમ તથા બાપ જીઆએ મળી	૧૪-૦-૦	

વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

લીલોડીયા	મે. ઠાકોર સાહેબ તથા ગામના સદગૃહસ્થોએ મળી	૮-૮-૦૦	કન્યાશાળામાં હડિયાળે બેટ આપ્યું.
અનગઢ ગાંધરા	રોકોડ હિમત માધાએ કીલેન્ગન વર્કસોપના હેડ ક્લાર્ક મિ. તાપીશંકરભાઈએ	૩૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. લીલ બોર્ડિંગના તમામ વિદ્યાર્થીઓ તથા પાંચ નોકરોને જમાડ્યા.
સાંમણા મોરવા	ગામલોકો તરફથી મિ. કેશવલાલ જગન્નાથે	૨૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કંડાચ કવાંટ-છોટા-ઉદેપુર તરખડા	પટેલ બેચરભાઈ શંકરભાઈએ સ્વામી કશ્યુનાંદ તરફથી ગામ લોકોએ	૮-૮-૦૦	મરીમ વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર ખમીશ વહેંચ્યાં તથા મિદાઈ વહેંચી.
છોટાઉદેપુર	મે. કદવાળના મેનેજર સાહેબે તેમના ભાઈશ્રી જનસિંહજીના સ્મરણાર્થે	૧૭-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વસવેલ કલુજરી	મિ. શીવાભાઈ હરિભાઈએ મે. ઠાકોર સાહેબ શ્રી ચંદ્રસિંહજી કુતેસિંહજી પરમાર સાહેબશ્રીનો જન્મ દિવસ હોવાથી	૫૦-૦-૦૦	મને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સુખપરી વસનપુરા	ખારીઆ કાલઈ જતાભાઈએ પાટીદાર બેચરભાઈ દયાળ ભાઈ રાયે	૧૦-૦-૦૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા મિદાઈ વહેંચી.
ખારોલ મલેકપુર	પાટીદાર મોતી વીરૂબે શા. અમૃતલાલ પુલચંદભાઈએ પટેલ ગોકળ રણજીએ	૨૫-૦-૦૦	કદવાળ તથા ભીખાપુરા સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સણસોલી ટીંબા	શેઠ મગનલાલ હેમચંદભાઈએ માજી હેડમાસ્ટર સાહેબે	૧૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
જીતપુરા	મિ. મુનીશંકરેશ્વર બ્રહ્મચર્યાશ્રમ તરફથી	૪૦-૦-૦૦	મને શાળામાં મિદાઈ વહેંચી તથા સ્કાઉટના ડ્રેસો તથા ઝોટણીઓ તથા કક્કડા વહેંચ્યાં.
છોટાઉદેપુર	પટેલ બાપુશ્રીજી તથા પટેલ ધાણુકાશ્રીજી	૨૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૧૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૧૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૬-૧૦-૦૦	પરખ ખાતે પિત્તળનો લોટો નં. ૧ તથા ૧૫લા નં. ૪ આપ્યા.
		૬૦-૦-૦૦	મને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૬-૦-૦૦	પરખ ખાતે પિત્તળની ગોળા આપી.
		...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૧૧-૪-૦૦	સુકાળ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

છોટાઉદેપુર	પાનવડ સ્કૂલકમિટિના મેમ્બરો અને સદ્ગૃહસ્થોએ	૧૦-૦-૦	પાનવડ સ્કૂલ માટે પર-ખમાં આપ્યા.
	કદવાળના દાકાર સાહેબે	૫-૦-૦	બીખાપુરા સ્કૂલમાં સાકર વહેંચી.
સુખપંરી	ગામલોકોએ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભગત મહીજીભાઈ ભધજીભાઈએ	...	"
ટોળા	મિ. જગન્નાથ ગોરધન ભંટે રિટાપર ચતી વખતે	૫-૮-૦	ખાળાઓને કાપડ વહેંચ્યું.
ભવાનીપુરા	ચૌહાણ આદરભાઈ ગખાભાઈ તથા દામાભાઈ ગખાભાઈ તથા મોહનભાઈ આદરભાઈ તથા કાભાઈ જેંદાવ તથા જેણાભાઈ નાયાભાઈ તથા કાભાઈ રમજી તથા સુકાભાઈ ભધજી તથા મુળજીભાઈ તથા ચતુરભાઈભાઈ તથા ભલમ કાળુએ મળી	૧૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	શાહ મણીલાલ મોતીલાલે	૨૦-૦-૦	
મધવાસ	મિ. જગુભાઈ વાધજીભાઈ આરેયાએ	૨૧-૦-૦	
પોધયા	સ્કૂલકમિટિના મેમ્બર રણા સાલમભાઈ લાલભાઈએ	૨૦-૦-૦	
	રણા કૂલભાઈ પરખતસીંગ ભગતે	૨૦-૦-૦	"
માંડવા	મિ. દાકાર સાહેબ તરફથી	૮-૦-૦	પુરતકો તથા સાકર વહેંચી.
પરા	આસગોલ ગામના સંદ્ગૃહસ્થોએ	૫-૦-૦	જર્મનના ડાંડીઆની જોડ નં. ૧૬ આપી.
નવાખલ	શાહ મંગળદાસ સુનીલાલ તથા શાહ મનમુખલાલ દેવચંદે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
નદારપુરા	પા. સોમાભાઈ પુગભાઈએ	૧૦-૦-૦	" તથા રમાલ વહેંચ્યા.
મીયાંગામ	પટ્ટીઆર અમરસિંહ પ્રતાપસિંહે	૨૧-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા નં. ૧૯૮ વહેંચ્યા.
ગોયાવાંટ	ગડમેરીઆદ સ્ટેટના મહેતા ભાધરાંકર મોતીરામે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા સ્કૂલને ધડિઆળ બેટ આપ્યું.

ગુજરાતીમાં વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો

લેખક ઠાકોરલાલ શ્રીપતરાય ઠાકોર

બી. એ. બી. એસ. સી.

(૧) ભૌતિકશાસ્ત્રનું પાઠ્યપુસ્તક

પાનાં ૫૧૫, ખંડો ૨૮૯, ૧૨ આર્ટ ચિત્રો, એક

ત્રિરંગી ખંડો: પાંકું પૂરું

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

(૨) રસાયનશાસ્ત્રનું પાઠ્યપુસ્તક

પાનાં ૨૫૪, ખંડો ૪૬, બે આર્ટ ચિત્રો કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

(૩) વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

(મંજૂર ચએલ્ડ્રે)

પાનાં-૧૭૬, ખંડો-૧૦૦, ૮ આર્ટ ચિત્રો ૧ ત્રિરંગી ખંડો

કિંમત રૂ. ૦-૧૦-૦

ઈર્ષાનાં અંગ્રેજી પુસ્તકો

A Text Book of Physics for

High Schools Rs. 2-0-0

A Text Book of Mat. Chemistry

(Second Edition) Re. 1-0-0

Laboratory Note Books for

Stds. V, VI, VII each Re. 0-3-0

મળવાનું રચણ,

બાળગોવિંદ કુબેરદાસની કંપની બુક્સેલર્સ,

ત્રણદરવાળા-અમદાવાદ.

એપ્રિલ માસમાં છપાઈને બહાર પડશે

શ્રી પ્રાણલાલ કીરપારામ દેસાઈ કૃત

ભરતભૂમિનો ઇતિહાસ

કિંમત ૦-૧૨ ૦

આ ઇતિહાસની નવી આવૃત્તિમાં હિંદુના ઇતિહાસને લગતી માર્ચ ૧૯૩૭ સુધીની તમામ હકીકત આપવામાં આવેલ છે. તેમજ ૧૯૩૫ના કાયદા મુજબના નવા રાજ્યબંધારણની બહુજ સરળતાથી સમજણ પાડવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત દરેક પ્રકરણ દીઠ પ્રશ્નો તથા અગત્યના બનાવોની તવારીખ વગેરે ઉમેરી પુસ્તકને વિસ્તૃત કરવામાં આવેલ છે છતાં કિંમતમાં કશો વધારો કરેલ નથી.

મોહનલાલ દામોદર મહેતા

બુક્સેલર એન્ડ પબ્લિશર-રાજકોટ.

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીદવા માટે
મંજુર થયેલું

બાળ પખવાડિક

ગિબુભાઈનો અભિપ્રાય

“આ તો સૌ કરતાં ચડિયાતું છે. એ જોઈ ને બધાંને સુધરવું પડશે,”
વાં લવાં રૂપિયા પાંચ ૨૦ ખ૦ સાથે.
શાળાઓને નમૂના મોકલ.

ચાલો બજવીએ : ભાગ ૧ થી ૧૦. મેળાવડાઓ માટે
તમારે જોઈ રોજ જોઈ શો. આખા સદના
રૂપિયા પાંચ, દપાલ ખર્ચ લુફ.

ગાંડીવ બાલોદાનમાલા

નાં અડસઠ પુષ્પો બહાર પડ્યાં છે ને ઇનામ, લાયબેરી માટે મંજુર
થયેલાં છે. સસ્તાં, સુંદર, સચિત્ર, મુખોધક. યાદી માટે આગલાં
શાળાપત્ર જુઓ અથવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

!! શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ !!

હવે પરીક્ષાઓ થશે અને નવા વર્ગો ચડશે. તે વખતે તમારી શાળાઓ માટે ચલાવવાનાં પુસ્તકોનો નિર્ણય કરતાં નીચેનાં પુસ્તકો જરૂર જુઓ. જે શાળાઓ ચલાવે છે તેમને ધણાં ગમ્યાં છે. તમને પણ જરૂર ગમશે. બધાં નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે છે અને સુંદર છતાં કિંમતમાં સસ્તાં છે. વળી મુખર્ષી પલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ અને પશ્ચિમ દિલ એજન્સિએ ધણાંખરાં પાઠ્યપુસ્તક, તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

છોકરાઓ માટે

કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો

[બાળથી ત્રીજી સુધી]

[૧૦ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૬-૦]

અનડા ગણિત ધોરણ છું

રૂ. ૦-૫-૦

અનડા નામું ભાગ બીજો

[દુકાનનો હિસાબ, રૂ. ૦-૪-૦]

છોકરીઓ માટે

કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું

[ત્રી. આ. રૂ. ૦-૪-૬]

કન્યાગણિત ભાગ બીજો

[ચોથા ધોરણથી વ. ક્ષ. સુધી]

[૭ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧૦-૦]

કોલેજ અંકગણિત

[બી. આ. રૂ. ૦-૮-૦]

છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે

કુમારગણિત ધોરણ પહેલું, રૂ. ૦-૧-૩

કુમારગણિત ધોરણ બીજું, રૂ. ૦-૪-૦

કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું, રૂ. ૦-૪-૦

કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ [બાળથી ત્રીજું, રૂ. ૦-૭-૦]

અનડા ભૂમિતિ ભાગ પહેલો [બાળથી ત્રીજું, રૂ. ૦-૨-૦]

અનડા ભૂમિતિ ભાગ બીજો [ચોથું ને પાંચમું, રૂ. ૦-૨-૦]

આકારપરિચય ને માપકરણ [બાળથી છું, પ. દિ. રૂ. ૦-૩-૦]

અનડા નામું ભાગ પહેલો [ઘરનો હિસાબ, ત્રી. આ. રૂ. ૦-૩-૦]

સરલ બાળપોથી રૂ. ૦-૧-૦ આદર્શ બાળપોથી ૦-૧-૦

ટીપ—સામગ્રી નકલોમાં સારું કમિશન તથા બીજી ધણી અનુકૂળતા. નમુના મંગાવવારે કિંમત જોટલી પોસ્ટની ટિકિટ બીડવી. અમારી બુકડીપોમાં બીજાં પુસ્તકો પણ કિંમતભાવે મળશે. ભાવ મંગાવો રતનશી પુ. અનડા

ટ્રેનિંગ કોલેજ, ધોરસદ

અનડા બુક ડીપો

૭૨૩, લાલગરવાડ, અમદાવાદ

મોડાસા હાઈસ્કૂલ

વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ માટે
અમુદય તક:-

સરકારે વર્ગ ગયા વર્ષથી શરૂ કરવામાં આવ્યો છે. તે માટે સરકારી ખાતાની મંજૂરી મળી ગઈ છે. એક જ વર્ષમાં અંગ્રેજીનાં ત્રણે ધોરણોનો એક સામટો અભ્યાસક્રમ કરી ચોથા ધોરણમાં જવા છત્તનાર કોઈપણ વર્નાક ફાઈનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલ વિદ્યાર્થી તેનો લાભ લઈ શકે છે. માસિક રી રૂ. ૩-૦-૦ રાખવામાં આવી છે. વગમાં જોડાવા છત્તનાર વિદ્યાર્થીએ દાખલ થવા માટે તરતજ નીચેના સરનામે અગ્રજ કરવી. નવો વર્ગ તા. ૧૪-૬-૩૭ થી શરૂ કરવામાં આવશે.

વિદ્યાર્થીઓને રહેવા માટે હાઈસ્કૂલને અંગે સારી દેખરેખ નીચે ઉત્તમ સમયસતાવાળું એક છાત્રાલય છે તેમાં માસિક ખર્ચ રૂ. ૭-૦-૦ આશરે આવે છે.

બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ માટે ઓછા ખર્ચે સંસ્કૃત પાઠશાળામાં સમયસર થઈ શકે છે. ખર્ચપટ્ટા તથા પટેલ શાંતિઓ માટે પોતાનાં કોમી છાત્રાલયો છે.

M. V. Gandhi

હેડમાસ્ટર, મોડાસા હાઈસ્કૂલ,
મોડાસા, (ગિલ્લે અમદાવાદ)

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૬ ના વાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અઠધુ પાન	પા પાન
આશુ ખર્ચ	રૂ. ૭૦	રૂ. ૫૦	રૂ. ૩૫
૬ માસ	રૂ. ૩૫	રૂ. ૨૫	રૂ. ૧૮
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૧	રૂ. ૧૫	રૂ. ૧૧
એક માસ	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭	રૂ. ૬

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લેા.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કોપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કોપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સ્ટાફ કમિશન મળશે

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાધીરાડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

[જુલાઈ સને ૧૯૩૬]

પુસ્તક ૭૬

અંક ૭

Registered
No B. 43

શાન્તિ

વત્રી

એચ. ટી. ઘોષારી, બી.એ., એમ.ટી.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ દંવિતા	...	૨૫૧
૨ પ્રે. સ. ટ્રે. કો. ના હે. મા. નું નિવેદન	...	૨૫૨
૩ શિક્ષણશાળા	...	૨૫૬
૪ આપણી શાળાઓ અને શિક્ષકો	...	૨૬૧
૫ રાજકોટમાં શિક્ષણસભા	...	૨૬૭
૬ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક ટ્રેનિંગની નવી અભ્યાસક્રમ	...	૨૭૮
૭ આમારું આનંદપાર્ટનર	...	૨૮૬
૮ પસાર દડીની નરી રમત	...	૨૮૯
૯ શારીરિક ટ્રેનિંગ	...	૨૯૨
૧૦ પાઠ્યપુસ્તક, હનાર્ગ અને લાઇબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી	...	૨૯૪
૧૧ સરકારી જાહેરખબરો	...	૨૯૯
૧૨ ખાનગી જાહેરખબરો	...	૧૪

ટ્રેનિંગ ખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ. ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી, બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હેડમાસ્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધી " હાયમંડ ન્યુબિલી " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ બ્રહ્મભાઈ બાપ્તિસ્ટા
સલાખાસ રોડ—અમદાવાદ.

પુસ્તક ૬]

જુલાઈ ૧૯૩૭

[અંક ૭

પ્રજાની ઉત્તતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અતઃ
કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે, આ સૂત્ર
જેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉત્તતિ.

કવિતા

રાગ ભેરવી

અવનિમાં આજ વહે રસધાર,
પૂર્ણ પ્રતાપી ન્યોર્ન મહા-રાજાનો જયજયકાર—ટેક.
રાજ્યારોહણ શુભ વેળા તે દિવ્ય લખો દરબાર,
રાજા રાણા સિંહ જૂગિના ગણતાં નાવે પાર,
અનેરો દર્પ હરે ભરનાર.....અવનિમાં
વિશ્વવિજયનું ચિહ્ન સિરોમણિ તેજ તણો અંબાર,
તાજ સ્થિતનો અગમગ અગ્રકે યાતાં અંગિકાર.
દીપાવ્યું રાજ્યાસન શ્રીકાર.....અવનિમાં
આંગ્રજજૂગિના નરવીર છઠ્ઠા ન્યોર્ન સુધરા પરનાર
સામ્રાટી મહિમાએય સહે સમ્રાટ સુહે નિરધાર,
અહો એ રસજીના શૃંગાર.....અવનિમાં
દાદરા મે સન સાડત્રીસ ને સૌમ્ય સુદાગી વાર,
ધર્મ દયા પાલન તત્પર નિજ રેયતના ઉદાર,
ગિરદ એ નિલ હ્રદે ધરનાર.....અવનિમાં

વિજયપતાકા દેશ વિદેશે ફરકે અપરંપાર,
શ્રી ધી સિદ્ધિ સૌખ્ય નિરંતર આયુ દો કીરતાર,
પ્રમત્તા એજ હૃદય ઉદ્ધાર.....અવનિમાં

તા. ૧૨-૫-૩૭,
તાલુકા સ્કૂલ—પાંડ

} મણીલાલ ગોકુલરામ ત્રિવેદી
તાલુકા માસ્તર પાંડુ મેવાસ.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં

સદ્ગત દાનવીર

શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદની છબી ખુદ્દી મૂકવાના

સમારંભ વખતનું

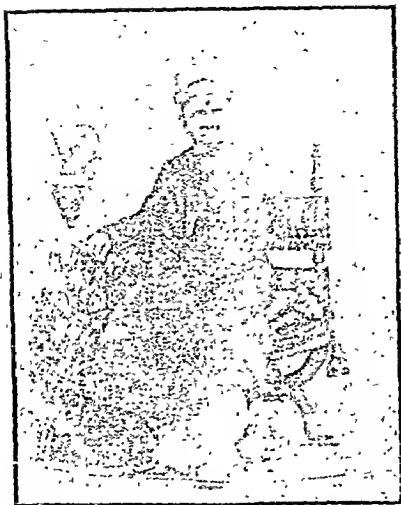
પ્રે. રા. ટ્રે. કો. ના હે. મા. નું નિવેદન

રા. બા. શાસ્ત્રી સાહેબ, સત્રારીઆ, સગળનો અને વિદ્યાર્થીઆ,

“There is a tide in the affairs of men,
Which, taken at the flood, leads on to fortune;
Omitted, all the Voyage of their life
Is bound in shallows and in miseries.”

W. Shakespeare

મહા કવિ શેક્ષ્પીયરનું ઉપરનું સૂત્ર શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદના જીવનને
જેટલે અંશે લાગુ પડે છે તેટલે અંશે લાગ્યેજ બીજા કોઈ ગુજરાતના
મહાપુરુષને લાગુ પડતું હશે. ગુજરાતને જોજો અનેક મહાપુરુષો પાક્યા
છે. કોઈએ રાજકીય ક્ષેત્રમાં જીવન અર્પણ કરી મહત્તા પ્રેમવી છે,
કોઈએ સાહિત્યક્ષેત્રમાં સંશોધન કરી મહત્તા પ્રાપ્ત કરી છે, તો કોઈએ
સમાજસુધારાનું કાર્ય માથે લઈ મહત્તા પ્રાપ્ત કરી છે. ગુજરાતના આ
પનોતા પુત્ર શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદની મહત્તા આવી જાતનાં કોઈ કાર્ય
ઉપર અવલંબતી નથી. રાજકીય આજ્ઞાઓમાં તો તેમણે માથું મારવાનો
યત્નજ કર્યો નથી. સાહિત્યક્ષેત્રમાં પગલું માંડવાનો કે સમાજસુધારક
કહેવડાવવાનો દાવો પણ તેમણે કદી કર્યો નથી. તેમની મહત્તાનો પાયો
તેમની વેપારીબુદ્ધિ અને તેને લીધે સુંબડના જાળરમાં એક સમયે જમા-
વેલા નાણાંવિષયક એકદમ્બુપણા ઉપર રચાયો છે. ઇ. સ. ૧૮૬૩થી
૬૫ સુધી તેઓ સુંબડના જાળરોના રાજા કહેવાયા. આ કટોકટીના સમયે
તેમણે જે કુનેહ જતાવી તે તેમની કીર્તિના પાયારૂપ છે.

શ્રેષ્ઠ ગ્રેમચંદ રામચંદનું ચમ્પદચિત્ર કોઈ કુશળ સાહિત્યકાર કોઈ કનૈયાલાલ મુનશી કે કોઈ રમણલાલ દેસાઈ આલેખે એ ઇચ્છવા યોગ છે. મારી અલ્પ શક્તિ પ્રમાણે અહીં તે એટલું જ કહેવાય કે:—

નિત્યરનાન અને દેવસેવાથી રચખાએલી ચિત્તની શાંતિ જેના મુખ ઉપર રમી રહી છે તેવી, જેની દડીના શરીરઆધારાળી, પાકા ધર્મવર્ણી, અંગોની રક્તિવાળી, તેજસ્વી મુખાકૃતિવાળી સદેહ ને સાદા અંગરખા-ધારી, કપોળ વાણીઆસાઈ ઉભી પાંચડીધારી વ્યક્તિ, પ્રાતઃકાળે કાલ-ખસા પર આવેલા અંગલાના પાછળના ઓરડામાં વાગ્મયક ફેરવવા ઉત્સુક, મંજ્યાનંધ માણસો સાથે મિત્રાશયી વાત કરતી, અપોરે જુના ઘાટના

એક ઘોડાના સીંગરામમાં બેસી, મુંબઈના વેપારી લતામાં વિચરતી, તે કોઈ વાર એક પેઢીથી બીજી પેઢી પગપાળા જતી વ્યક્તિ, તે શેઠ પ્રેમચંદ. એક વાર આ વ્યક્તિનાં જેણે દર્શન કર્યાં તે કદી તેમને જૂલેજ નહિ. પગપાળા નીકળે ત્યારે આજુબાજુ દલાલોનું ટોળું ગતમેલુંજ હોય. મુંબઈની ખપોરના પ્રખર તોપમાં પણ શેઠ પેતે છત્રી રાખેજ નહિ. કોઈ દલાલ ખોતાની છત્રી તેમને માથે ધરે ને સાથે સાથે ચાલે. ઘણી વાર બેત્રણ મિનિટ કુટપાથ પર પણ થંભે. જિજ્ઞાસુઓનું ટોળું ફરી વળે. જે પૂછે તેને વિના સંકોચે વેપારી સલાહ આપે. એમની સલાહ સેંકડો માણસોનાં લાગ્યચક ફરી ગય. એમની લાલામણે મુંબઈની બેંકો લાખો અંગઠિધાર ધીરે. આવી એક સાહસિક ને પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ તે શેઠ પ્રેમચંદ રામચંદ. મનુષ્ય ન્યારે સંપત્તિના શિખરે ચઢે છે ત્યારે ઘણી વેળા તે શિખર પરથી વિલાસના ગર્વમાં સરી પડે છે. આ મહાપુરુષ ન્યારે સંપત્તિના શિખરે પહોંચ્યા ત્યારે સ્થિતિને લીધે પ્રાપ્ત થએલી વિશાળ દૃષ્ટિથી જાણે સમસ્ત મુજરાતની જરૂરિયાતો ને ઉજીષો જોતા હોય તેમ તેમણે અવલોક્યું; ને તે જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાનો સદ્ ચત્ન પણ તાત્કાલિકજ કર્યો. આ કર્તવ્યનિષ્ઠાના પરિણામરૂપ એક સરસ્વતિમંદિરની શુભિ ઉપર આગે આપણે આ મહાપુરુષના જીવનમંત્ર ઉક્તવા અને ઉપકારની અંજલિ આપવા એકત્રિત થયા છીએ. મારા રાજદયિત્રના સાક્ષાત્કારરૂપ આ મહાપુરુષનું એક તૈલચિત્ર આ કોર્યામાં મૂકી એ ઉપકાર પ્રદર્શિત કરવાનું કેટલાકને ઉચિત લાગ્યું. આ તૈલચિત્ર ખુદ્દું મૂકવાનો સધજો યોગ તૈલચિત્ર તથા તેના સમારંભ પ્રસંગનું ખર્ચ વગેરે કરી આપવા બદલ અહીંના વતની શેઠ મોહનલાલ હેમચંદ ઝવેરીનો અમે ખરા અંતઃકરણથી ઉપકાર માનીએ છીએ; અને આગે આ સમારંભમાં પધારી તે ચિત્ર ખુદ્દું મૂકવાનો શ્રમ ઉઠાવવા બદલ રા. બા. બી. જે. જી. શાસ્ત્રી સાહેબનો પણ ઉપકાર માનીએ છીએ.

આવા પ્રસંગોએ એકત્રિત થએલા સજ્જનોને સહજતાના જીવનનો પ્રસંગોનો પરિચય કરાવવો એ એક સિદ્ધાન્ત છે, અને આજ તો જે મહાપુરુષનું જીવન આપણે વિચારવા માગીએ છીએ તે એવું તો બેધપ્રદ છે કે તે વિચારવું એ આવશ્યક અને છે એટલુંજ નહિ પણ લાભદાયી પણ બને છે.

સુરતની દશા ઓસવાળ નાતમાં ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં વણિક કુટુંબમાં શેઠ પ્રેમચંદનો જન્મ થયો હતો. તેમની માતાનું નામ રામબાઈ હતું અને

પિતાનું નામ રાયચંદ હતું. પિતાનો મુખ્ય જીવનવ્યવસાય ઇમારતી લાકડાં-નો વેપાર હતો. તેમની આર્થિક સ્થિતિ છેક સાધારણ હતી. કુશળ વેપારી કોમના બંધા ગુણો નાનપણથીજ બાળ પ્રેમચંદમાં ઉતર્યા હતા. પિતાનો ધંધો સુરતમાં બરાબર ચાલતો ન હતો, એટલે આખું કુટુંબ મુંબઈ જઈ વસ્યું. ત્યાં મહત્ત કૃષ્ણવણી આપતી એક શાળામાં યુવાન પ્રેમચંદે અભ્યાસ કરી થોડું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું. આ સમયે પિતાને પ્રખ્યાત શેઠ રતનચંદ લાલા નામના શેર દલાલને ત્યાં નોકરી મળી. અહીં આ શેઠની દુકાનમાં પ્રેમચંદના અંગ્રેજી અભ્યાસે અને વાત કરવાની છટાએ એમના ભવિષ્યનું ભાવ્યચક્ર ફેરવી નાખ્યું. શેઠ રતનચંદ લાલાએ રાયચંદ પાસે પ્રેમચંદને કામે લગાડવાની માગણી કરી. શેઠને ત્યાં આપદીકરો સાથે નોકરી કરવા લાગ્યા થોડા સમયમાં શેઠ રતનચંદનું અવસાન થતાં તેમનો ધિક્કરો ધંધો આ પિતાપુત્રના હાથમાં આવ્યો. કુદરતની આ મદદને તેમણે પૂરો લાભ લીધો, અને દલાલીનો ધંધો વધાર્યો એટલુંજ નહિ પણ પોતે સ્વતંત્ર ધંધો કરવા માંડ્યો. પોતાના બુદ્ધિપ્રભાવથી અને વેપારી દીર્ઘદષ્ટિથી ઇ. સ. ૧૮૫૮ સુધીમાં તેમની ગણતરી લક્ષાધિપતિમાં થવા લાગી. બગરો અને ખાસ કરીને બેટા સાથે એમની લાગવગ ખૂબ વધી.

શેઠનું જીવન મુંબઈની વેપારી અને આર્થિક સ્થિતિ સાથે એવું તો સંકળાએલું છે કે તે તરફ દષ્ટિ ન કરીએ તો શેઠ પ્રેમચંદની મહત્તાનો આપણને બરાબર ખ્યાલ ન આવે આ સમયે આખા નિકાસના વેપારમાં મુંબઈ પ્રોટે પગલે આગળ વધે જતું હતું. ચીન સાથેના વેપારની તેમજ ઇંગ્લાંડમાં પેટ્રી ઉધાડી આ જાતના વેપારની શરૂઆત આપણા સાહસિક પારસી લાઈઓએ કરી દીધી હતી. આ વેપાર કેટલો વધ્યો હતો તેનો ખ્યાલ નીચેની ખીનાથી આવી શકે તેમ છે. જકાતના દરમાં કોઈ પણ જાતનો વધારો કર્યા સિવાય મુંબઈની જકાતી ઉપજ બમણી થઈ ગઈ હતી ! વેપારધંધામાં સફળતા લાવનાર સાધનો રેલ્વે, તાર, વગેરેની શરૂઆત થઈ હતી. ચોતરફની આ પ્રગતિમાં પ્રેમચંદશેઠના વેપારની પણ ખૂબ પ્રગતિ થઈ. એક ઝરણું જ્યારે પહાડમાંથી નીકળે છે ત્યારે તે ઘણુંજ નાતું હોય છે પણ સમુદ્ર સુધી પહોંચતાં પહોંચતાંમાં તો તે ઘણુંજ મહાન સ્વરૂપ પકડે છે. આજ પ્રમાણે શેઠ પ્રેમચંદના હુંડીઆમણ અને દલાલીના ધંધાને પણ થયું. જેમ જેમ ધંધો આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ તેણે વિરલત સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. જે સમયે શેઠનો સિતારો ચંદ્રા માંડ્યો હતો

તે સમયે એટલે ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં ૩૧ી ૪૯૦,૦૦૦ ગાંસડીઓ યુરોપ ચડતી, ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં યુરોપ ચડતી ગાંસડીઓની સંખ્યા ૧૧૮૭૦૦૦ થઈ હતી ! અમેરિકાના આંતરે વિગ્રહને લીધે, લેકેશાયરમાં ૩૧ી ઘણીજ લાણુ પડવા લાગી. આ તકનો લાભ શેઠ પ્રેમચંદે ખૂબ લીધો. ૩૧ી વેપાર તરફ ઘણા વેપારીઓનું ધ્યાન ખેંચાયું. શેઠના સ્વભાવને અનુકૂળ સમય આવતાં તેમણે ૩૧ી તેમજ તેને અંગે જેઠાના શેરના ધંધામાં અંત લાવ્યું. સાહસે શ્રીઃ પ્રતિવક્તિ એ સૂત્રમાં ચોતે માનનાર હોઈ તેમણે ધંધામાં ખૂબ વધારો કર્યો. ૩ મેળવવા ગુજરાતને ઠાઠિઆવાડમાં એજન્સિઓ સ્થાપી. જેમ જેમ નફો મળતો ગયો તેમ તેમ મોટા પ્રમાણમાં તેમણે વેપાર ખેડવા માંડ્યો; એટલામા વળી બીજી એક સુંદર તક શેઠને મળી. મેસર્સ રીશી સ્ટુઅર્ટની કંપનીએ તેમને પોતાની કંપનીની આડત આપી. તે વખતના રિયાજ પ્રમાણે શેઠ પ્રેમચંદ એક જાતના જામીન બન્યા. ઉપરની કંપની ૩ ઉપર જે પૈસા આગળથી આપે તેમાં જો બેજ તે તે લારપાઈ કરવાની જોખમદારી શેઠને માથે આવી. મુંબઈના દરેક નાના મોટા વેપારીઓના અંગત પરિચયને લીધે શેઠ પ્રેમચંદ રીશી કંપનીને કોને કેટલું ધીરવું તેની સલાહ આપતા અને કંપની તે ઉપર પૈસા ધીરતી. આમ મુંબઈના નાણાબજારમાં શેઠનું સ્થાન અગ્રણ્યનું થઈ પડ્યું. લડાઈ ચાલુ રહી, ૩૧ી માગ વધી, અને મુંબઈ તરફ લેકેશાયરમાંથી સોનારૂપાની નદીઓ વહેવા લાગી. મોટા વેપારીઓને, કમાતા જોઈ નાના વેપારીઓ પણ ૩૧ી વેપારમાં પડ્યા. ધીરે ધીરે ગુજરાત, ઠાઠિઆવાડના વેપારીઓ પણ તેમાં ઘસડાયા, અને પોતપોતાની શક્તિ મુજબ ૩ ચલાવવાનો ધંધો કરવા લાગ્યા. લેકેશાયરમાં ને ગોદડાં ફાડી ૩ એકઠું કરી વેચવા લાગ્યા ને પૈસા કમાયા લાગ્યા. લેકેશાયરમાંથી આવતા સોનારૂપામાંથી સર્વને જાગ મળવા લાગ્યો. કહે છે કે ગુજરાતનાં ગામડાંના ખેડૂતો ગાડાંના પૈડાંને રૂપાના પટાઓથી શણગારવા લાગ્યા ! આ સમયે પ્રેમચંદ શેઠ અનેક માણસો ને સંસ્થાઓ જોડે લાગીદારીમાં તેમજ સ્વતંત્ર રીતે વેપાર ખેડ્યો ને અદળક ધન સંપાદન કર્યું લક્ષ્મીની આ ઉજળતી. હોજોનો લાભ લઈ અનેક નવી બેંકો નીકળવા લાગી. અનેક નવી યોજનાઓ, પાર પાડવા મંડળીઓ સ્થપાઈ. આ બધી સંસ્થાના શેરોના વેપારમાં શેઠ અંતલવ્યું. આમ એક તરફથી ૩૧ી વેપારમાં અદળક નફો થયો પણ બીજી તરફથી એ બધો નફો નવી નવી કુટકળ કંપનીઓના શેરો ખરીદવામાં ખરચાયો. એસિઆટિક બેન્કિંગ ટ્રારપોરેશન અસ્તિત્વમાં

આવી. શેઠ તેના દલાલ નીમાયા. પચાસ લાખની ચાપલુથી બેંક શરૂ કરી. માત્ર એકજ વર્ષમાં ચાપલુ બેવડી કરી ! આ ઉછાળાના સમયમાં લગભગ ૬૦ કંપની રથપાઈ. બધીના શેરોના સદા ઉપડયા અને રૂનો બધા નફા આ શેરોમાં ઘસડાઈ ગયો, અને બ્યારે ભાવ બેઠો ત્યારે નફો બાદ જતાં ઉપરથી ખોટાં આવી. આ બધી ઉચલપાચલમાં જો કોઈ વ્યક્તિ સર્વને ઉપયોગી થઈ પડી હોય તો તે શેઠ પ્રેમચંદ હતા. દરેક સંસ્થાના સંચાલકને તેના શેર ભરાવવા, તેના ભાવ બોલાવવા, તેનો કારભાર કરવા, શેઠ પ્રેમચંદની ગરજ પડતી. એમનીજ મદદથી જુની તેમજ નવી બધી સંસ્થાઓના શેરોના ભાવ બોલાયા આ બધાં પાછળ બુદ્ધિબળ શેઠ પ્રેમચંદનુંજ હતું. એમની જ કુશળતાથી બેંક બે કંપનીના (રૂ. ૫૦૦૦) ના શેરના ભાવ રૂ. ૫૦૦૦૦) બોલાયા.

સમય પસંદાયો. લંડાઈ પતી. ભાવ ગગડ્યા ને લોકોને કરોડોની ખોટ ગંઈ, પણ એમાં જનતાની લોભવૃત્તિનો જેટલો હોય હોય તેટલો શેઠ પ્રેમચંદનો ન હતો.

શેઠ પ્રેમચંદની સફળતા ને મહત્તાની ચાવી તેમનું સંયમી જીવન હતું. સાદાઈ, સુજનના ને દયાવૃત્તિ એ એમના જીવનના આગળ પડતા ગુણો હતા. એમની સાદાઈથી અને એમની સર્વ સાથે મિદાસથી વાતચીત કરવાની ટેવથી, પ્રથમ પરિચયે તો તેઓ ઘણીવાર એક સામાન્ય ગાલુસ જણાતા. ખોટા શિષ્ટાચાર ને દંભ તેમના જીવનમાં પેસવા પામ્યાં ન હતાં. સંપત્તિના શિખરે કે વિપત્તિના ગર્તમાં તેમના જીવનની સાદાઈ એકસરખી જળવાઈ રહી હતી. આટલા ટુંકા સમયમાં ભાગ્યેજ બીજા કોઈને પ્રાપ્ત થઈ હોય એટલી સંપત્તિ, સત્તા ને કીર્તિ પ્રાપ્ત થયાં છતાં પણ અભિમાન કે ઉદ્વેગ એ એમનામાં કદી દેખા દીધી ન હતી. આવા અંત ગુણોને લીધેજ આપત્તિના સમયમાં પણ તેમને સાચા આપનાર ધણા મિત્રો નીકળ્યા. શેઠ પ્રેમચંદની નિરભિમાન વૃત્તિ એટલે સુધી પહોંચી હતી કે રૂપીઆ ચાલીસ લાખ જેટલી રકમોની સખાવતો કર્યાં છતાં કોઈ રથને પોતાનું નામ રાખવાનો શેઠ આગ્રહ કર્યો નથી. આ સખાવતો મારેના તેમના પત્રવ્યવહાર ઉપરથી રચાઈ જણાય છે કે તેમની સખાવતો પાછળ નામ આગર કરવાની લાલસા કે માન, આંદ બેળવવાની ભાવના ન હતી. માતૃવત્સલ આ પુત્રે એકજ જગાએ માતાનું નામ બેગવતો આગ્રહ કરી પોતાના સિદ્ધાંતમાં અપવાદ આવવા દીધો છે. મુંબઈ યુનિવર્સિટીને બે

લાખની સખાવત કરતાં મુંબઈ શહેરને શયુગારરૂપ બને તેવા ઘડિઆળ-વાળા મિનારો બંધાવી તેની સાથે માતા રાજ્યબાઈનું નામ જોડવાનું તેમણે કહ્યું હતું. બીજા બે લાખ રૂપીઆ પુસ્તકાલય માટે એમને એમ આપે છે. શિષ્યવૃત્તિઓ સ્થાપવા બે લાખ કલકત્તા યુનિવર્સિટીને આપે છે. આ ઉપરાંત અમદાવાદમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર કોલેજ માટે જમીન ખરીદવા ત્રણ હજાર ને મકાન માટે રૂ. વીસ હજાર આપે છે, સુરતમાં કન્યાશાળા માટે રૂ. દસ હજાર, માહીમમાં અનાયાશ્રમ માટે રૂ. સાઠ હજાર અને એવી બીજી અનેક સંસ્થાઓ માટે હજારોનું દાન કરવાના પત્રવ્યવહારમાં દોઢ પણ સ્થળે નામ અમર કરવાની ભાવના શેઠ દેખાડતા નથી. એમના આત્માની દાનવૃત્તિજ આ સત્ કાર્યોનું પ્રેરક બળ બની છે.

શેઠની ચઢતીની બીજી એક આવી પણ હતી. પ્રથમ જણાવ્યા પ્રમાણે સાહસે ધૈર્ય પ્રતિવસતિ એ શેઠનું જીવનસૂત્ર હતું. સાહસ કરવું ને યુદ્ધિપૂર્વક સહયત્ન કરવો એ દૃષ્ટિ આપણે એમના જીવનમાં દિન-પ્રતિદિન જોઈએ છીએ. કોઈ પણ કાર્ય મુક્તતરી રાખવું તેમને પંમંદ ન હતું. તકની રાહ જોવી ને તક પ્રાપ્ત થતાં તેનો બને તેટલો લાભ લેવો એ એમનો સિદ્ધાંત હતો. પ્રાપ્ત થએલો સુયોગ કદી પણ એમણે એજે જવા દીધો નથી. તક ગુમાવી રહ્યા બેસનારના જેવું એમનું જીવન ન હતું, પણ તક સાધી સફળતા મેળવનાર પુરુષસિદ્ધ જેવું તેમનું જીવન હતું. અમેરિકાના વિગ્રહે મુંબઈની બખરોને સોને ભરી દીધી. આ તકે તો બધાને મળ્યા પણ એ તકનો લાભ લેતા એમનેજ આવડ્યો, બીજાને નહિ; આ એમની કુનેહ. આત્યારે પણ એ મહાન વ્યક્તિના પુત્ર સર કીકાલાઈ પ્રેમચંદ વેપારી આલમમાં એક બાહોશ વ્યક્તિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, અને સરકારે તેમને ‘સર’ નો ઈત્કાળ આપી તેમની કીમત આંકી છે.

દાનવીર શેઠ પ્રેમચંદ સચચંદનું આ કુંક જીવનવૃત્તાંત આપણ સૌને એક ઉત્તમ દાખલો આપે છે. દરેક માણસના જીવનમાં એવો સમય એક વખત આવે છે કે જે વખતે તે તે સમયનો સહ ઉપયોગ કરી, જન-સમાજના હિતનાં અનેક કાર્યો કરી શકે છે, અને એ પ્રમાણે પોતાના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ સીધી યા આડકતરી રીતે સમાજમાં પાડી તેને આગળ ધપાવે છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓમાં પણ આવાં જ્વલંત ઉદાહરણો અનેક મળ્યા આવે છે. અમેરિકાના સુવિખ્યાત દાનવીર રોકફેલરની દાનવૃત્તિ જગપ્રસિદ્ધ છે અને એ વૃત્તિએ એકલા અમેરિકાને નહિ પણ સમસ્ત જગતને શુભ માર્ગોનું આલેખન કરી આપ્યું છે, અને એ માર્ગે આત્યારે જગતના

લાભાર્થે ધણી વ્યક્તિઓ વિચરી રહી છે, જેથી ભવિષ્યની પ્રગતિમાં પણ આગળ સંસ્કૃતિ ધપાવે જશે.

આપણી સંસ્થાના જીવનસંચારક તરીકે આ દાનવીર પુરુષની જામી ખુલ્લી મૂકવા માટે ફરીથી રા. બા. જમિએતરામભાઈના ચીરંજીવી રા. બા. બી. જે. જી. શાસ્ત્રીજીએ પોતે આ પ્રસંગે પ્રમુખપદ સ્વીકારી ટ્રે. કો. ની પ્રગતિમાં અનેક પ્રેરણાદન આપ્યું છે. તે માટે સંસ્થા તરફથી તેમનો ઉપકાર માનું છું અને અત્રેના શ્રેષ્ઠ મોહનલાલ હેમચંદ ભાઈએ જામી માટે ખર્ચ કરી તેજ જામીને આ સંસ્થામાં ખુલ્લી મૂકવાની પ્રેરણા આપવા બદલ તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું. ઈશ્વર એ સર્વ સન્માનનાં કલ્યાણ કરે એટલું ઇચ્છી શ્રે. શ્રી. ની જામી ખુલ્લી મૂકવા રા. બા. બી. જે. જી. શાસ્ત્રીજીને હું વિનંતિ કરું છું. તા ૨૧-૬-૩૭

શિશુશિક્ષણશાળા

(ગતાંક ૫૪ ૨૦૨૫ માસ)

(૫) આત્મપ્રભાવની સદગત્તિ અને કુસાવાની લાગણી:—

આ જાતની સદગત્તિ માટે ભાગે પ્રાણીઓમાં અને બાળકોમાં જોવામાં આવે છે. પક્ષીઓમાં મધુર એ સૌથી સરસ ઉદાહરણ છે, પણ પાસે ધર આગળનો દાખલો જોઈએ તો મરઘીઓની વચ્ચે કુકડાનો દાખલો પણ જોવાજ છે.

આ એક જાતની સમૂહગત કે સામાજિક ગતિ છે, અને તે બીજી વ્યક્તિઓ આગળ પોતાની જાતને ચંદિઆની બતાવવાની ઇચ્છા ઉપર ખંધાએલી છે.

નાનું બાળક જ્યારે નવું ઝમકું પહેરતું હોય અથવા તો નવો પોશાક પહેરતું હોય અથવા તો નવા જોડા પણ પહેરતું હોય તે વખતે તેનામાં કંઈકે જોખી અથવા ચાળા આવી જાય છે અને તે વખતે તેની ગતિ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. વળી બાળક પોતે ચું ચું કરી શકે તેમ છે, કેટલું કૂદી શકે તેમ છે, તે કેવી સરસ રીતે હોડી હંકારી લઈ જઈ શકે છે તે બતાવવા જ્યારે તે ઇન્જેનર બને છે ત્યારે ત્યારે પણ એવી ગતિ પ્રદર્શિત થાય છે.

બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે તેની પોતાની બધી જરૂરિયાતોને માટે તેને બીજા ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આ લાભાર અને પરા-

ધીનપણીની લાગણી એ તેના જયપણના સમયમાં વધારેમાં વધારે પ્રયંજ લાગણીયુક્ત અનુભવરૂપે છે. જેમ જેમ તે મોટા થતો જાય છે અને જે તેની સમાજજાવના પ્રગટ થઈ હોય છે, અને જે તેની લાવનાથી તેનામાં પ્રેમ અને માનની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હોય છે તો સમાજની સંમતિ મેળવવા તે પ્રયત્ન કરે છે અને કાલા ક્રમવણીકારો તેનો આ પ્રયાસ જે એક ઉચ્ચાલનરૂપ રૂપ છે તેનો ઉપયોગ કરી તેનામાં સત્ય અને ધીમ્મઓ પ્રત્યે સહૃદયી માનની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે.

જો કોઈ પણ કારણસર બાળકને પોતાની કોઈપણ પ્રવૃત્તિને અંગે સામાજિક દષ્ટિએ સંમતિ અને અનુમતિ ન મળે તો આત્મપ્રભાવની જરૂરિયાત તેને માટે એવી ઉત્પન્ન થાય છે કે સામાજિક નિયમોથી વિરુદ્ધ જઈને પણ પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રગટ કરવા કે ઠોકી બેસાડવાની રીતો તે અખત્યાર કરશે અને તેનું પરિણામ તપાસશે. આ પ્રમાણે જો એક બાળક માંદું રચા કરતું હોય અને તેને માટે તેને ખાસ છૂટ અથવા અમુક હકો આપવામાં આવ્યા હોય તો જ્યારે તેને એમ માલમ પડે કે સામાજિક યર્ષ જવાય ત્યારે તો તેવા હક પાછા લઈ લેવામાં આવે છે, ત્યારે તે ફરીથી તે હકો મેળવવા માટે માદા પડવાનો ઢોંગ કરે છે. જો મહત્વાકાંક્ષી બાળક ચાલતી આવતી પ્રયા પ્રમાણે વર્તે અને તેમ કરતાં તે ધરમા કે શાળામાં સંપૂર્ણ રીતે ફેલ મેળવી ન શકે તો સ્થાપિત સત્તાનો અનાદર કરીને સઘળાનું ધ્યાન પોતા તરફ ખેંચાય તેવી રીત અખત્યાર કરે છે, અને એ પ્રમાણે રસનું કેન્દ્ર બને છે. તેના અયોગ્ય વર્તન સંબંધી વર્ગ સમક્ષ જ્યારે વિવેચન કરવામાં આવે અથવા તો જો તે ધારે તો કેવું સરસ કામ કરી શકે તેમ છે એમ તેને જણવવામાં આવે ત્યારે આવા પ્રકારનું બાળક કેટલું બધું ખૂસ થઈ જાય છે ? આવી આવી બાળકોમાં તોફાની વૃત્તિ એ એક જાતનું બુદ્ધિપ્રાપ્ત્ય અને સાહસના શુભો માટેની કીર્તિ મેળવવાનું સૌથી વધારે સરળ સાધન છે.

વળી જે બાળકમાં આત્મપ્રભાવની સહજ વૃત્તિ પ્રબળ હોય છે તે જો આવા તોફાની બાળકને આગળ પડતું જુએ, એટલે કે તેને જો એમ માલમ પડે કે તોફાની બાળક બધી વ્યક્તિઓનું પોતાના તરફ તેના કરતાં વધારે ધ્યાન આકર્ષી શકે છે તો એ પણ પોતા તરફ બધાનું ધ્યાન ખેંચાય તેટલા માટે સમાજજીવનથી વિરુદ્ધ જઈ અમુક પ્રકારનું વર્તન ધારણ કરશે.

આવી જાતની આગ્રહી વૃત્તિ એકદમ અને સખતાઈથી બહુ દબાવી દેવી જોઈ એ નહિ; કારણકે એ વધારે સારા પ્રયત્નના એક કારણરૂપ પણ છે અને બાળક પોતાના પ્રયત્નો ધારેલી દિશામાં યોગ્ય રીતે આદરી શકે એ અર્થે તે વૃત્તિને ઉપયોગમાં લેવી જોઈ એ. આ વૃત્તિ જ્યારે સમાજની બીજી વ્યક્તિઓની પ્રગતિની આડે આવે ત્યારેજ તેને અંકુશિત કરવાનો પ્રયત્ન ઉપરિચિત થાય છે, અને એવે વખતે તેનું નિયંત્રન પણ કરવું જોઈ એ.

અપૂર્ણ

આપણી શાળાઓ અને શિક્ષકો

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૨૦૮ થી ચાલુ)

આપણે કેળવણીમાં ધંધાદારીનું કે ઉદ્યોગનું તત્ત્વ દાખલ કરીએ, તેથી યુવાનો અમપૂર્ણ જીવનનો મોજો સમજે અને યુવાનોની યોગ્ય તૈયારી કરાવવાની સિવાયના બીજા ધંધે વળજે. પણ તાલીમ તેથી ઘણાને રોજગાર નહિ મળે. ખરી વાત એ છે કે કેળવણીને એવી દિશામાં વાળવાની છે કે તેથી નિશાળ છોડ્યા પછી મનુષ્યને પાઠ્ય પુસ્તકોમાં આપેલા જ્ઞાન ઉપરાંત બીજું જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા થાય, તેની અવલોકનશક્તિ બરાબર ખીમેલી હોય, તે સ્વાસ્થ્ય હોય, પોતાનો ગર્ગ પોતાની મેળે શોધી શકે તેમ હોય, નવરાશના વખત ગાટે પોતાને આનંદ પડે તેવાં તથા શુદ્ધ માનસિક વિકાસ સાથે તેવાં મનઃમત્તાં એક બે કાર્ય (hobbies) તેને આવડતાં હોય. તેને એક બે રમત આવડતી હોવી જોઈ એ. રમતને તે પોતાની ફરજ સમજતો હોવો જોઈ એ, જેથી તેનામાં સહકારની ભાવના, સામાજિક કદ્ધાણુ અને સેવાની ભાવના આવે, અને પદ્ધતિસરની શારીરિક તાલીમને પરિણામે તેનું શરીર સુદૃઢ બને. આ રીતે તાલીમ પામેલા માણસો પોતાને ગાટે કામ મેળવવાની તક શોધી કાઢશે અને વર્ષો સુધી એકાદ અને નાસાયક હોવાનાં કલંક દૂર રાખશે.

હવે મૂકરચો, હું તમને પૂછું છું કે આપણી નિશાળો આવા યુવાનો ઉપજાવે છે? શિક્ષકો પોતે આવા જીવન તરીકે નિશાળોમાંથી નીકળેલા છે? જવાબ એકજો છે--ના. નવથી પંદર વર્ષની વયમાં, વિદ્યાર્થી બાળપણથી મોટપણમાં આવે છે તે વખતે શરીર ઘણી ઝડપથી વધે

છે અને નવી નવી શક્તિઓ ખીલે છે તે વખતે આ શક્તિઓને કેળવણીની સેવામાં દોરવા અને ઉપયોગી બનાવવા આપણી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક નિશાળોમાં કંઈજ કરવામાં આવતું નથી. દિલ્હીની વાત છે કે ચારિત્ર્ય, વર્તન અને સામાજિક ટેવોની બાબતો, રચનાત્મક ક્રિયાઓ અને શરીરનિયમન એ બાલવિકાસની બાબતો ઉપર લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. આ નિશાળો માત્ર ચાલતી આવેલી પ્રથા પ્રમાણે રીતસરના અભ્યાસક્રમના વિષયો શીખવવામાં ધ્યાન આપે છે અને તે પણ પુરા દિલથી નહિ.

એટલે બૂલ તાલીમની પદ્ધતિમાં છે. હું થોડાં દાખલા આપીશ.

આપણી નિશાળો જીવનમાં સારા ગ્રંથો માટે ગ્રેમ કેટલોક સૂચનાઓ ઉપજાવે છે ? નિશાળોમાં અને પાઠશાળામાં વાચના-સ્વશિક્ષણ, પુસ્તકો લખની સમગ્રતા જતાં થોડાજ જીવનમાં વાચનના વાંચવાની ટેવ પાડો. એવો ગ્રેમ ગ્રંથ છે કે જે ગ્રેમથી ગ્રેમ તરફ તેઓ

આખી જિંદગી નવાં પુસ્તકો શોધી વાંચવાનું બ્યસન સેવે ? એટલે ખરી રીતે કેળવણીના બધા સમયમાં આપણે જીવન પાઠ્યપુસ્તકોને વળગી રહે છે. એ પુસ્તકો તે ગાળે છે અને તેની બહાર તે જોતો નથી. પરિણામ એ આવે છે કે તેને પુસ્તકનો અણગમો થાય છે અને પરીક્ષા પૂરી થતાં પુસ્તકો ખુલ્લે નાખે છે અને તે તરફ નજર સરખી કરતો નથી. આ અણગમો બીજાં પુસ્તકો તરફ પણ થાય છે અને તે હાથેજ પોતાના જીવનમાં બીજાં પુસ્તક વાંચે છે. એમ તે સ્વપ્રવાસની કેળવણીની તકો ગુમાવે છે. સ્વપ્રવાસથી મળતી કેળવણીથી તે પ્રગતિશીલ રહી શકે. શાળા કે પાઠશાળાનો સમય અર્થાદિત હોય છે અને તે પોતાને ગમતા એક કે બે વિષયનું ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવા પૂરતો નથી; બહુ થાય તો વધારે જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ મળે, પણ જ્ઞાન તો પુસ્તકોમાંથી જોઈ કરવું જોઈએ. આપણા વિદ્યાર્થીઓ વાચનાલયમાં જાય અને બહારનાં પુસ્તકો વાંચે, વાચનનો રસ કેળવે એ ધાણું જરૂરનું છે; તે માટે આપણી નિશાળોમાં અન્યવરિયત બહારનું વાચન થાય છે તે નહિ ચાલે. ખરાબ ટેવ ઝટ પડે છે, સારી ટેવ પાડવી મુશ્કેલ છે એ સત્ય છે; એટલે શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને વાચનપ્રેમી બનાવવા ખાસ પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને નિશાળમાં થોડાં પુસ્તક પુરાં પાડી તથા થોડાં માસિક પુરાં પાડી તેમણે સંતોષ માનવો ન જોઈએ.

મુંબઈ યુનિવર્સિટીના નવા મેટ્રિક્યુલેશનના અભ્યાસક્રમમાં એક સારી બાબત છે તે તરફ ચોડાનું લક્ષ્ય મળ્યું છે. અભ્યાસસમિતિએ નક્કી કરેલાં સંપૂર્ણ ટીકાવાળાં સાહિત્યગ્રંથોને બદલે વિદ્યાર્થીઓને સાહિત્યના અમુક વિસ્તારના ક્ષેત્રમાં આપેલાં પુસ્તકો વાંચવાનું કહેવામાં આવે છે. દરેક શિક્ષક પોતાના વર્ગ માટે વાંચવા અમુક પુસ્તક કે પુસ્તકો પસંદ કરે છે. આ ગોઠવણથી શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓને કયાં પુસ્તક ગમે છે તે જોઈ તે પ્રમાણે પસંદગી કરી શકે છે. આ રીતે વિદ્યાર્થીઓને નિશાળમાં પુસ્તક તરફ જે અણગમો થાય છે તેનો કંઈક અંશે પ્રતિકાર થશે.

ખરી વાત તો એવી છે કે આપણી નિશાળો વિદ્યાર્થીઓમાં પુસ્તકો તરફ પ્રેમ ઉત્પન્નવી શક્તી નથી. વાચનથી આનંદ મળે છે, એની તેમને ખબર નથી. શિક્ષક પોતાને સ્વયં સંપૂર્ણ માની વિધેયની પૂર્તિ માટે અન્ય પુસ્તકો અવલોકવા બાળકોને પ્રેરતો નથી, તેથી માર્ગદર્શનને અભાવે બાળકો ખરાબ ચોપડીઓ ખરીદે છે તે તેમને સરવાળે કંટાળો આવે છે. શિષ્ટ અધિકારી પોતાની મેળે મેળવેલા જ્ઞાનને પચાવવા વિદ્યાર્થીને તૈયાર કરવા એ શિક્ષકનું કાર્ય છે. આનંદ માટે કે જિંસાસા વૃત્ત કરવા માટે ચોપડીઓ વાંચવાની ટેવ પાડવી એ હેતુ તરફ તેણે લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

ગરીબ દેશમાં દરેક વિદ્યાર્થી પોતાના વાચન માટે પુસ્તકો ખરીદી ન શકે, તેમ છતાં તેઓ આવાં પુસ્તકો મેળવી શકે તેના રસ્તા છે. એવી પ્રથા બંધાઈ છે કે હેડ માસ્તરો મનામમાં ચોપડીઓ આપે છે અને માળાપ અને બીજા, નાનેરાઓને ઉત્તેજન આપવા ભેટ તરીકે પુસ્તકો આપે છે, પણ આપું થોડી વાર બને છે એ કમનસીબી છે. સાધારણ વિદ્યાર્થીને આવી ભેટ લાગ્યેજ મળે છે, અને તેથી ઘણાને પોતાને જરૂરી વાચન માટે નિશાળનાં પુસ્તકાલયો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. પણ આ દેશમાં સારા પુસ્તકાલયની કેટલી અગત્ય ગણાય છે તે બાણુવા માટે સેંકડો વિદ્યાર્થીઓની શાળાઓમાં ઠીક ગણાય તેવાં પુસ્તકાલય નથી એટલું કહેવું બસ થશે.

સારું પુસ્તકાલય હોય તો પુસ્તકો માટે વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી વાચનની ટેવ પાડવાની બાબતમાં શિક્ષક ધણું કરી શકે. શિક્ષક પોતે ધણું વાંચવું જોઈએ અને ચાલુ સમયની છેલ્લી ધડી સુધીની માહિતી તેને હોવી જોઈએ.

ઘણીવાર અનુભવેલી એક રીત એ છે કે અઠવાડીએ કે પખવાડીએ એક કલાક શિક્ષકે પોતાના વર્ગને પુસ્તકાલયમાં કે વર્ગમાં શાંત વાચન કરાવવું; જ્યાં એકજ પુસ્તક કે જુદાં જુદાં પુસ્તક વાંચે.

વિદ્યાર્થીનો સાહિત્યમાં સાહસ એકવાનેા અણુગમેા સમજાતી અને સૂચનાથી દૂર કરવાનો છે. રોજ પોતાનું દૈનિક વાંચનાર શિક્ષક જાણે છે કે તેમાંથી મંદ પાઠને રસિક બનાવવાની વસ્તુ મળી રહે છે. તેણે તાજા માહિતી ક્યાંથી મેળવવી તે વિદ્યાર્થીઓને કહેવું અને તેમને તે પોતાની મેળે વાંચી સેવા ઉત્તેજન આપવું. કોઈકોઈ વાર ન્યુસપેપર વાચન ઉપર પાઠ આપવો એટલે ઉપલા વર્ગમાં વર્તમાનસાર વિષે વાતચીત કરવી એ તેમને સમજાપૂર્વક વર્તમાનપત્ર વાંચનાર બનાવનામાં ઉપયોગી યશ- અને સમજાપૂર્વક વર્તમાનપત્ર વાંચવાની આવડત એ ઘણી ધમ્મવા યોગ્ય છે.

ખીજું, આપણા છવનમાં અવલોકનશક્તિનો ઉપયોગ બરાબર ચતો નથી. દાખલા તરીકે, આપણામાંના કેટલા આસરે અવલોકનશક્તિ એ ડઝન સામાન્ય છોકર, પક્ષી અને તારા સંબંધી કેળવેા.

ફક્ત થોડાજ એવા હશે એવીજ રીતે ઘણી નાની સંખ્યા એવી રીતે કેળવાએલી હશે કે જેઓ આપેલા અચુક મુદ્દા કે બાબતો ઉપરથી યોગ્ય નિર્ણય ઉપર આવે આ બાબતોનું કારણ તેઓને જે ખોટી પદ્ધતિથી શીખવવામાં આવ્યું છે તે છે. ઘણી વખત શિક્ષણની અયોગ્યતા યદ્ય, ફક્ત પરીક્ષા માટેની જોખણપટ્ટી, વિષયની નિષ્કંટકતા, બચ્ચાની માફક ચમચે ખવડાવવા જેવી મદદના રૂપમાં પરિણમે છે. કેવી રીતે શીખવવું તેને માટે શિક્ષક ઘણી વાર દરકાર રાખે છે, પણ તેના વિદ્યાર્થીઓ તેનું શિક્ષણ કેવી રીતે મહણ કરશે તે તરફ તે ધ્યાન આપે છે. શિક્ષકની શિક્ષણની નોંધ તકશાસ્ત્રના નિયમ મુજબની અને મહેનતથી કાઢેલી હોય પણ તે જુદાના પ્રશ્નોના અને વિદ્યાર્થીઓની સ્વતંત્ર કૃતિના અભાવને લીધે વિદ્યાર્થીઓની સ્વતંત્ર વિચારસરણીની ખીસ-પણી કરે નહિ. એક દાખલો લઈએ.

આપણી શાળાઓમાં વિજ્ઞાન કેવી રીતે શિખવાય છે તે જુઓ. તેઓની આસપાસ ક્રાઈપલ સ્થળે પૈરાનિક વાતાવરણ વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ ભાગ્યેજ હોય છે. હયામાનનું માપ લેવા જુદાં જુદાં મુદ્દાઓ. પૈરાનિક સાધનોનો દરરોજ સતત ઉપયોગ કરવો અને તેમાંથી પ્રયોગશાળાની દીક્ષા પર નકયામાં

અને વિદ્યાર્થીઓની નોંધપોથીમાં નક્કશા અને રેખા-આકૃતિઓ ઉત્પન્ન કરવાં સંભવિત છે. એરંડાના છોડ જેવા છોડ, અને રેશમના કીડા, મચ્છર દેડકાં જેવાં પ્રાણી રાખવાં, ઉછેરવાં અને તેમની વૃદ્ધિની જુદી જુદી દશાઓ વખતોવખત નોંધવી શક્ય છે. પાંદડાં, ફળ, જવદાણે મળતા પદાર્થોના સંગ્રહ કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓમાં રસ ઉત્પન્ન કરવો અને તેમ છે. બિલાડી, કુતરો, ઘેડું અથવા ઝાડ જેવા કુદરતી પદાર્થ વર્ગમાં લવાય કે વિદ્યાર્થીઓને તેમની પાસે લઈ જઈ શકાય. પણ આમાંનું ધણું થોડુંજ કરવામાં આવે છે. તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં કુદરતી પદાર્થના સીધા સંબંધમાં આવવાની ભૂમિ નથી. વાજળાનું પાત્ર કે ઘંટડી બનાવવા તેઓ ભાગ્યેજ પ્રયત્ન કરે છે; અથવા મીકેનો જેવાં વેરાનિક રમકડાંમાં પણ ભાગ્યેજ રસ લે છે. તેથી કરીને આપવામાં આવેલી માહિતી નથી હોતી પુરતી કે નથી હોતી રસદાયી અને તે ઘણું ભાગે પુસ્તકોઆ અને સિદ્ધાન્તરવરપમાંજ હોય છે.

આપણી શાળાઓનું ખીજું કામ મહેનતનું ગૌરવ શીખવવાનું છે. આપણાં કહેવાતાં કેળવણીમાં જીવનનીઆ—છોકરા મહેનતનું ગૌરવ અને છોકરીઓને જાતમહેનતના કામ તરફ પ્રેમ શીખવો. હોય એવું દેખાતું નથી. છાત્રાશયોના છોકરાઓને તેમની દરેકજની જરૂરિયાતનાં કામ કરવા નોકરોની જરૂર પડે છે, જ્યારે તેમના વડીલો ખેતરોમાં કામ કરે છે, અને હંમેશાં માટી સાથે સંબંધ રાખે છે, તેને હાથ લગાડે છે, તેમાં ખોદકામ કરે છે અને કચરો ખસેડે છે, એકઠો કરે છે અને વેરે છે. તે કામને તેઓ ધિક્કારે છે. છોકરીઓ ઘણી વાર ગૃહિણીના સખત અને કેટલીક વખત અણુગમો ઉત્પન્ન કરે તેવાં કામથી શરમાઈને દૂર ભાગે છે. દરેક જાતના કચરા અને ગંદવાડની સફાઈ કરવાની જરૂરિયાતને લીધે ગૃહિણીની ફરજોને સહેલાઈથી અધોગતિ કરનારી માનવામાં આવે છે અને કુટુંબના ભોજન પછી યાળા માંજવાના, અખોટ કરવાના, શાક સમારવાના અને કુટુંબનાં કપડાં ધોવાના કામનો અણુગમો થાય છે. તે છતાં આ અધોગતિવાળા કામને કેટલી અસંખ્ય સુંદર, સંસ્કારી સન્નારીઓએ માનનીય અને ગૌરવવાળું બનાવ્યું છે! કેળવણીમાં લોકો પોતાના અને પોતાના કુટુંબના જીવનનિર્વાહ અને સમવડને માટે જરૂરી બધા પ્રકારનાં કામ કરવાને શક્તિમાન હોવા જોઈએ. આ કારણથી પ્રગતિશાળી શાળા-

ઝોઝે ગૃહસેવા, કળા, અને બાગકામ ઉપર યોગ્ય ધ્યાન આપવું જોઈએ. છોકરા અને છોકરીઓના ચારિત્ર્યના ઘડતર માટે શાક, ફળ અને ફૂલ ઉત્પન્ન કરી જમીનમાં ખરેખાત કામ કરવું એ ઘણું અગત્યનું છે.

જો હિંદુસ્તાનના બધા કેળવાએલા લોકો જાતમહેનતને નહિ ધિક્કારતાં અને જાતમહેનતનું કામ કરનારને ઉતારી નહિ પાડતાં તે જાતે કરીને અને તેની કાર્યસાધકતા વધારીને તેને માન આપતાં શાળાઓમાંથી શીખે તો એક મહાન કાર્ય થાય. જો ગૌરવથી અને ચોક્કસપણે કરવામાં આવે તો જાતમહેનતનું કામ કાપ નહિ પણ આશીર્વાદ છે.

આપણું માતૃભાષાનું શિક્ષણ પણ ખામીવાળું છે. ડૉ. જેમ્સ કહે છે તે પ્રમાણે “ભાષા (એટલે માતૃભાષા) ફક્ત માતૃભાષાના યોગ્ય વિચારોનું પ્રકટીકરણ, કે આપણા વિચારો ખીમ શિક્ષણથી સ્પષ્ટવિચારને માણસો પાસે લઈ જવાનું માત્ર વાહન નથી. ઉત્તેજન આપે. જેનાથી આપણું જીવન બન્યું છે તે પદાર્થ તે છે. ફક્ત બુદ્ધિજ નહિ પણ ચારિત્ર્યને સ્વરૂપ આપત/ ઘડતર કરતી બધી અસરોમાં તે સૌથી અગત્યની છે. તેનું ખામીવાળું શિક્ષણ ખુદ મનના મૂળમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરે છે. વ્યક્તિ અને પ્રજાન સમગ્ર આધ્યાત્મિક તંત્રને છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે. ભાષાને લગત ઉણપને લીધે હિંદુસ્તાનના જુવાન બુદ્ધિ અને લાગણીની ખીલવણીમાં પાદે પડે છે. તેના મનની આ અફસોસકારક રિયલિટી કારણ આપણી શાળાઓમાં માતૃભાષાનું ખરાબ શિક્ષણ છે.”

ઘણે ભાગે આ ખરું છે. માતૃભાષાનાં વાચન, વ્યાકરણ અને નિર્બંધ સાધારણ રીતે કાચાં હોય છે. જો પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં આ યોગ્ય રીતે શીખવવામાં આવે તો અંગ્રેજી શીખવવામાં તે ઘણું મદદગાર થાય. માતૃભાષાના નિર્બંધ ઉપર આપણે ઘણું ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને તે છતાં તેના તરફ દીલગીરીભરેલી બેદરકારી જતાવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળામાં વિદ્યાર્થી ભાગ્યેજ મૌલિક નિર્બંધ લખે છે. માત્ર શિક્ષકે ઘણે ભાગે લખાવેલા એવા ખારક મનોચત્તા વિદ્યાર્થી લખે છે. માધ્યમિક શાળાઓમાં પણ આ વિષય ગંભીરપણે લેવાતો નથી. નિર્બંધના વિષયની પસંદગીમાં અને ખીલવણીમાં જો વિદ્યાર્થીઓને સહકાર લેવામાં આવતો હોય તો વિદ્યાર્થીઓને સ્વતંત્ર રીતે અને સંબંધપૂર્વક વિચાર કરવાની અને ચેતનાના વિચારોને યોગ્ય રૂપમાં પ્રકટ કરવાની તાલીમ મળશે.

તેવીજ રીતે અંગ્રેજીના શિક્ષણની મંજાળપૂર્વક વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે. સામાન્ય યોજના એટલે કે પાઠ્ય અને અંગ્રેજીના પુસ્તકોની પસંદગી, વર્ગનાં પુસ્તકાલયો, ખીજા વિષયો શિક્ષણથી પણ સાથે સંબંધ જોડવો, ચર્ચા, શાળાનું પત્ર, રમતો વગેરે અને વિગતવાર યોજના એટલે કે પાઠ્ય-પુસ્તકનો કેટલો ભાગ વિદ્યાર્થીએ ઘેર વાંચવો જોઈએ અને કેટલો ભાગ નિબંધ માટે વાપરવો જોઈએ, મોટેથી બોલવાના કામ તરીકે, શાન્ત વાચન માટે, વ્યાકરણ માટે, જોડણી માટે, યોગ્ય શબ્દો અને શબ્દસમૂહોના ઉપયોગ માટે વાપરવો વગેરે. આ રીતનું લાપાશિક્ષણ રૂપિય વિચાર તરફ દોરશે.

અપૂર્ણ

રાજકોટમાં શિક્ષણસમાહ

સંક્ષિપ્ત હેવાલ

વર્તમાન શિક્ષણમાં નૂતન એતના રેડવાના આશયથી રાજકોટ મુકામે તા. ૨ જી શુક્રવારના રોજ તા. ૮ મી એપ્રિલ શુરવાર સુધી હાઈટર ટ્રેનિંગ કોલેજ એસોસિએશનના આશ્રય નીચે યોજાએલું શિક્ષણસમાહ દરેક રીતે અભિનંદનીય હતું. રાજકોટ સ્ટેટની મદદથી જે હજાર માણસો સમાઈ શકે એવો વિશાળ સામીઆનો ખડો કરવામાં આવ્યો હતો, તેમાં સમાહના કાર્યક્રમને અનુરૂપ બોધપ્રદ વાક્યો તથા ફોટાઓ તથા શાળાના ખાસ વાવટાઓ નીતિવાક્યો સમેત ટાંગી અલંકૃત કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રવેશદ્વાર ઉપર સુવર્ણક્ષેત્રે શોભી રહેલું એસોસિએશનનું શિક્ષણસમાહ સચક બોર્ડ સમારંભનું પિછાન કરાવતું હતું. લાવનગર, જામનગર, મોરબી, ધાંગધા, પોરબંદર, વાંકાનેર, જુનાગઢ, રાજકોટ સ્ટેટ વગેરે રાજ્યોના કેળવણી-અધિકારી તથા ઇન્સ્પેક્ટરોએ હાજરી આપી હતી. તા. ૨-૪-૩૭ ચાર વાગે ના. એ. જી. જી. પધારતાં જેન્ડના મુંદર સરોદથી આવકાર અપાયા બાદ, રકાઉટની સલામી આપવામાં આવી હતી. મંડપમાં કેળવણીનિબળાતો વકીલો, શુદ્ધરથો અમલદારો, શિક્ષકો અને પ્રેક્ષકોથી ચિકાર મેદની જામી હતી. સંમેલનમાં શુજરાતના સાક્ષરોએ હાજરી આપી પ્રસંગની મહત્તા વધારી હતી.

શરૂઆતમાં ખાટન ડ્રે. ડો. ની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલની વિદ્યાર્થીનીઓએ સ્વાગત ગીત ગાયા પછી પ્રિન્સિપાલ-એસોસિએશનના પ્રમુખશ્રી કચેર્યાએ સ્વાગત વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું. તત્પશ્ચાત્ રા. બા. બી. જે. જી. શાસ્ત્રી, એમ. એ. એસ. ટી. સી. ડી કે જેઓ ખાસ શ્રમ વેડી અમદાવાદથી આવ્યા હતા તેમણે ધણું મનનીયને પ્રેરકભાવવાળું ઉદ્દેશાટન વ્યાખ્યાન * વાંચ્યું હતું, જેમાં કેળવણી સમાહનો ખરો જાર્જ, શિક્ષણનું શાસ્ત્ર ને કળા, યુવાનોની યોગ્ય તાલીમ વગેરે વિષયોપર ગ્રીષ્મવટણમાં મૌલિક વિચારો દર્શાવી શિક્ષણના વિષયપર અમ્હેરો પ્રકાશ પાડી સારી અસર કરી હતી.

લેજમ સાથે રાસનો મનોરંજક કાર્યક્રમ ખતમ થયા પછી ના. એ. જી. જી. એ અગ્રેજમાં બાપણ કરી, ખુશાલી જાહેર કરી હતી તથા સંમેલનની સફળતા ઇચ્છી હતી. ત્યારપછી વે. ઈ. રટે. એજન્સિના એન્ડ્રુ. ઓ. શ્રી દિવેદીએ આભારદર્શનનું વ્યાખ્યાન કર્યું હતું.

ના. લેડી લેટિમરના હસ્તે શિક્ષણવિષયક પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા થઈ હતી. પ્રદર્શન ૧૧ વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું હતું. રેક વિભાગ કળાના નમુનારૂપ તથા અનેક સૂક્ષ્મતાપૂર્વક કુશળતા તથા મન્યતાથી ભરપૂર હતો. આધુનિક કાળનાં યંત્રો અને સાધનોનું પ્રત્યક્ષગાન આપતો વિજ્ઞાનનો વિભાગ આકર્ષક હતો. ઇતિહાસવિભાગ મધ્ય સુગથી આધુનિક કાળના રાજકર્તા અને મહાન પુરુષોનાં ચિત્રપટો તથા હકીકતથી ભરપૂર હોઈ ભૂતકાળનું અસલ સ્વરૂપ ખડું કરનાર હતો. જૂજોગવિભાગ પ્રાકૃતિક દશ્યો જતાવનારા તથા લોકજીવનનાં દશ્યો જતાવનાર ચિત્રપટોથી ખૂબ આકર્ષક હતો. ચિત્રકામવિભાગ અનેક જાતનાં પ્રાણી, વનસ્પતિ, ઇમારતો, અને ડિઝાઈનનાં ચિત્રોથી સુશોભિત હતો. ડ્રોઇંગ શિક્ષક મિ. બુચની અખંડ ઝહેમત તથા કળાદષ્ટિ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતી હતી. હસ્ત-ઉદ્યોગવિભાગમાં ચોપરી હાથસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓના ફેટવર્કના નમુના ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા, તેમાં રાજકોટ રોટની પ્રાયમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓના અનેક નમુના તથા નકશાઓથી હસ્તઉદ્યોગ વિભાગ ભરપૂર હતો. હં. ડ્રે. કોલેજના ૭૦ વર્સના જીવનકાળનો કમિકે વિકાસ દર્શાવનાર આફ-ચિત્રપટ ધ્યાન ખેંચે તેવું હતું. સીવજીમુજીવિભાગમાં રાજકોટ સિવિલ રટે. કન્યા-શાળાની બાળાઓ, ખાટન ડ્રે. ડો.ની વિદ્યાર્થીનીઓ તથા બાળાઓનું સીવજીકામ ને શુદ્ધેશા રમાસો વગેરે સરસ હતા. બાળાશિક્ષણવિભાગમાં વાચન, વ્યા-

કરણ, કવિતા વગેરે શીખવવાની જુદી જુદી પદ્ધતિઓનાં ચિત્રપટો શીખવા લાયક હતાં. ગણિતવિભાગ તથા વ્યાયામવિભાગનાં ચિત્રો ધડો લેવા લેગ હતાં. સૃષ્ટિનિરીક્ષણવિભાગમાં પ્રાણીસૃષ્ટિ અને વનસ્પતિસૃષ્ટિને લગતાં સુંદર ચિત્રો હતાં. આ ઉપરાંત, રાજકોટ સ્ટેટની શાળાઓનું તથા બાળમંદિરોને લગતું પ્રદર્શન ધણા સારા પ્રમાણમાં ધ્યાન ખેંચતું હતું. આ પ્રદર્શનના દરેક વિભાગ પર એકેકો જાતા મૂકી પૂછનારને હકીકત પુરો પાડવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. આ પ્રમાણે પ્રથમ દિવસ સમાપ્ત થયો.

હવે હું બાકીના છ દિવસોની કાર્યવાહી વર્ણવીશું કે જે ગ્રામ્ય શિક્ષકોને શાળામાં અંગીકૃત કરી શકાય તેવાં તત્વોથી યુક્ત હોય.

તા. ૩-૪-૩૭ શનિવાર

ખીજા દિવસથી રોતસર સવારે ૯-૧૧ વ્યાખ્યાનો જે તથા સાંજે ૪-૬ જે ક્લાક આદર્શ કથિતપાઠોનો રાખવામાં આવ્યો હતો.

ઝ વિષય-‘શિક્ષણ સાહસ્યનાં આવશ્યક અંગો’ શ્રી. મનમુખલાલ દિવેદી

બી. એ. એસ ટી. સી. ડી.

વ્યાખ્યાતાએ મનનશીલ અને આચારમાં ઉતારતાં ચિત્ર પ્રસન્ન થાય તેવું વ્યાખ્યાન આપ્યું. મુદ્દા નીચે પ્રમાણે.—

શિક્ષણ સાહસ્યનાં આવશ્યક અંગો

વર્ગ	શિક્ષક
૧ શિક્ષકનું સાહિધ્ય	૧ વિષયનું જ્ઞાન
૩ ખેસવાની અનુકૂળતા	૨ પદ્ધતિ
૩ અનુકૂળ પ્રકાશ	૩ તૈયારી
૪ શાંતિ (વર્ગની અંદર ને બહાર)	૪ વાચનનો શોખ
૫ આકર્ષક વાતાવરણ	૫ ગંભીર, પ્રેમાળ અને સુરખ.
૬ નિયમિત કામમાં રોકાણ (બાળકોને)	
૭ શિક્ષણમાં રસ	
૮ યાક, શારીરિક ને માનસિકનો ત્યાગ	
૯ પ્રેમ	
૧૦ જુગોળ શિક્ષણ....	શ્રી પાપદલાલ અંબાણી.

શ્રી અંબાણીએ જૂગોળશિક્ષણને માટે જીવન અર્પણ કર્યું છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. તેટલા માટે તેણે ખાસ પ્રવાસો કરી ઘણી પ્રત્યક્ષ-આહિતી મેળવી, જૂગોળશિક્ષણને આચરણમાં મૂકી બતાવ્યું છે. આજ-દિન સુધી શિખવાતી જૂગોળશૈલીથી તદ્દન નૂતન પદ્ધતિએ સરલ રીતે કેમ શિક્ષણ આપી શકાય તેનો અચ્છો ખ્યાલ વ્યાખ્યાતાએ આપ્યો હતો. લોકજીવનને કેન્દ્રસ્થાનમાં રાખી જૂગોળશિક્ષણ આપવાની સચોટ પદ્ધતિ સમજાવી હતી અને તેની ખાતરી માટે પોતે કથિતપાઠ આપી સફળ કરી હતી. જૂગોળ સંબંધી તલસ્પર્શી જ્ઞાન અને અનુભવ શિક્ષકોનું ધ્યાન સારૂ ખેંચી રહ્યાં હતા. છેવટે વક્તાએ જૌગોલિક પદાર્થોમાં સજીવરોપણ કરી તેની રચિત કરી નવીન માગણી ગમ્મત સાથે રજૂ કરી ઘણી રમુજ ઉપમતવી હતી તે નીચે પ્રમાણે—

"હેનગાધિરાજો, પવિત્ર નદ, નદીઓ, પાવનકારી તીર્થધામો, શહેરો, વનો, આપનું નામસ્મરણ અમારાં બાળકોએ ઘણા કાળ પર્વત અવિ-ચ્છિત રીતે કર્યું છે તો હવે આપ સર્વે જૂગોળજ્ઞાનની સાચી સમજૂપી પ્રેરણા અમારા અંતરમાં પ્રવેશ કરાવવા માટે પ્રસન્ન થાઓ "

લગભગ ઉપરના ભાવનું તેનું કથન આનંદ સાથે ખતમ થતાં વ્યા-ખ્યાન સમાપ્ત થયું હતું. જે હવે નામગોખણપદ્ધતિ જૂગોળશિક્ષણને માટે હંમેશાં ત્યાગ્ય છે તેમ સૂચવતું હતું.

૩ તા. ૪-૪-૩૭ રવિવાર

ઝા કેળવણીમાં બાળસંમેલનનું રથાન...શ્રી ગજનન ભટ્ટ

બી. એ. એમ. ઇ. ડી.

શ્રી ભટ્ટે બાળસંમેલન કેળવણીમાં શો ભાગ ભજવે છે તે વિષય પર અનુભવસિદ્ધ અસરકારક બ્યાન કરી સભાને મુગ્ધ કરી હતી. વિલાયતના 'ચિટ્ટૂન્સ ડે' ના સ્વકીય અનુભવથી પોતે ભાવનગર મંદિરમાં આજુ કરેલ બાળ સંમેલન પ્રવૃત્તિ અને તેમાંથી નીપજેલાં સુંદર પરિણામ વર્ણવી રસવદ્ધિ કરી હતી. શ્રી ભટ્ટનો ભાષાપર સારો કાબુ હોઈ સચોટ વ્યાખ્યાનકાર તથા સારા કેળવણીકાર હોવાની છાપ પડી હતી.

ચ. ડૉ. ડી. એન. દવે એ કક્કા બારાક્ષરી ધુંટાબ્યા સિવાય જોણે શાળા જોઈ નથી તેવાં ૫ થી ૬ વરસની હામરનાં બચ્ચાં પાસે વાચન કરી બતાવ્યું હતું અને મૂળાક્ષર ધુંટાબ્યા સિવાય લેખનવાચન શીખવી શકાય છે તેવું સાબીત કરી બતાવ્યું હતું. શિક્ષકની કથિત પાઠ આપતી

વખત બાળકો સાથેની તન્મયતા અને વિષય ગ્રહણ કરવાની કુશળતા ખરેખર અથર્સનીય હતાં.

ક શ્રી અભગીઆનો ગણિતપાઠ ધ્યાન ખેંચનારો હતો.

૪ તા. ૫-૪-૩૭ સોમવાર

અ 'ભણનારા પર કેટલાક બોજ'નું ભાષણ શ્રી ગિજુભાઈનું હતું, પરંતુ તે આવી શક્યા નહોતા તેથી બંધ રહ્યું હતું.

ચ શ્રી ત્રિભુવન વ્યાસ કવિએ બાળગીતો બાળક હૃદયમાં શો ભાગ ભજવે છે, તેને ગમ્મત સાથે સુરપદ્ધતિ બોલતાં કેવી રીતે 'શીખવે છે, તે પોતાના ભાષણમાં સ્પષ્ટ કર્યું હતું. 'પોતે કવિ હોઈ શિક્ષક તરીકેના અનુભવથી બાળ સ્વભાવના ગાઢ અનુભવને અન્તે બાળકને રુચે એવાં સુંદર ગીતો નૈસર્ગિક ઊર્મિથી રચી ઘણાં ચિત્તાકર્ષક બનાવ્યાં છે. અને તે ગીતો કવિથી પોતે લલકારે છે ત્યારે વધારે સુંદર લાગે છે, અર્થાત્ તેને મુખે જે શોભે છે તે અન્યને મુખે જવલ્લેજ શોભે તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. કવિએ ભાષણના અનુસન્ધાનમાં બાળગીતોનો લલકાર કરેલો ત્યારે વાતાવરણ આદ્ભૂતજનક બનેલું. કોયલડીનું, આગગાડીનું, વસંતનું વગેરે ગીત ઘણુંજ રસપ્રદ છે. શ્રી ગમ્મતભટ્ટના પ્રચરિતશબ્દોમાં કહીએ તો કવિત્વ, જ્યેષ્ઠ અને કહેણી એ ત્રણ શક્તિઓનો સમન્વય શ્રી વ્યાસમાં થયેલ છે. સામાન્ય રીતે કવિ કાવ્ય રચે તો ખાચ ખીખ. જે ગાવાની શક્તિ હોય તો કહેવાની શક્તિ કમ હોય. જ્યારે શ્રી વ્યાસ કાવ્ય રચી શકે છે, સારા રાગથી ગાઈ શકે છે અને સલા સમક્ષ અસરકારક રીતે કહી શકે છે. રાજકોટ સ્ટેટમાં જેમ તેનાં બાળગીતો ચાલે છે તેમ જુનાગઢ સ્ટેટ અને અન્ય સ્ટેટોમાં ચલાવ્યાં હોય તો બાળમાનસની કેળવણીમાં ઘણો લાભ થાય.

ક રા. રા. મણિલાલભાઈ દ્વિવેદીનું બાળ સ્વભાવ પર અપાએલું વ્યાખ્યાન, માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને અનુસરી ઘણી સૂક્ષ્મ વિચારણાક્રમ હતું જે મનન અને અનુકરણને પાત્ર હતું.

ઢ શ્રી રણજિતરામ દેરાસરી બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી. નો કવિતા પાઠ તથા વ્યાખ્યાન નવીન દિશા બતાવનાર હતાં. ખરેખર શ્રી દેરાસરીએ સ્વકીય અનુભવજન્ય પ્રસાદથી કવિતાના પાઠમાં અનેરી દિશા દર્શાવી ભાવસંગતિ મેળવી ઉત્તમ આનંદ આપ્યો હતો. કવિતા ખાસ કરી ભાષા શીખવવાનું સાધન નથી, પણ ભાવના વિકસાવવાનું અને લાગણી વ્યવસ્થા કરવાનું વાહન છે, તે તેણે કવિતાપાઠ આખી સાંખીત કરી બતાવ્યું હતું. કવિતાપાઠ કિયાનો મુકોગ્યો.—

ચાલુ રીત—

- ૧ કવિતા ગવરાવવી.
- ૨ એકેક લીટી લઈ અન્યમ કરાવવો.
- ૩ શબ્દાર્થ પછી વાક્યના રૂપમાં ગોઠવવો.
- ૪ અર્થ (સમજાવતી) બોલાવવો.
- ૫ છેલ્લે ભાવ સમજાવવો.
- ૬ વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિનો સંબંધ જોડવો.
- ૭ કાળા પાટીઆનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ.

શ્રી દરાસરીની રીત—

- ૧ કવિતા રચનાર કવિની ઓળખ આપવી; તેનાં બીજાં પરિચિત કાવ્યોની ઝાંખી કરાવી અભ્યાસનું કાળ્ય તેનું લખેલ છે તેમ સ્પષ્ટ કરવું.
- ૨ સુસ્વરથી આખી કવિતા ભાવપૂર્વક ગાઈ જવો.
- ૩ બાળક પાસે ગવરાવવી.
- ૪ ઉચ્ચારની આશુદ્ધિ થાય તોજ બોડમાં લખી બતાવવું.
- ૫ શા વિશે કવિતા છે તેમ પૂછી હકીકત કઢાવવી.
- ૬ લીટીએ લીટી લઈ અન્યમ કરાવી વાક્યો કઢાવવાની જરા પણ કૃત નહિ.
- ૭ કવિતાના સમગ્ર ભાવ પર અને હાર્દપર લક્ષ્ય બેઠ્યે જવું.
- ૮ કોઈ શબ્દ શીખવ્યા વગરનો રહી જાય તો શીકર નહિ.
- ૯ એકંદરે આખી કવિતા પૂરી કરી વિદ્યાર્થીઓના મનમાં તેનું ભાવનામય સ્વરૂપ ખડું કરવું.
- ૧૦ બાળકમાં અન્વેષણસકિત પૂરતી આવે, આગળનાં કાવ્યોને પોતાની મેળે વિચારવા સક્રિયમાન થાય તેવાં કરવા પ્રયાસ કરવો.
- ૧૧ શારીરિક શિક્ષણ વિશે શ્રી હરનાથ દેસાઈ એ વિવેચન કર્યું હતું. પગની લાંક સીધી હોય તે વળેલી કેમ થાય તે સંબંધી પગની પાટલીની ચાર પાંચ કસરતો બતાવી હતી. શરીરમાં પગની મજબુતી પર ખાસ ભાર મૂકી વ્યાખ્યાતાએ સાઈ ધ્યાન બેઠ્યું હતું.
- ૫ તા. ૬-૪-૩૭ મંગળવાર.

જો સિસ્ત અને વ્યવસ્થા વિશેનું શ્રી ગગનનંદ બહેનું વ્યાખ્યાન ઝીણવટ-ભર્યાં વિચારોથી ભરપૂર હતું. સિસ્ત અને વ્યવસ્થાને 'ડિસિપ્લિન' શબ્દ સાથે મુકાબલો કરી વક્તાએ ઐતિહાસિક ખ્યાન શરૂ કર્યું. ચોકસાઈ અને જવાબદારી એનું નામ 'ડિસિપ્લિન', જ્યારે સિસ્તમાં તેનાથી ઓછો અર્થ

સમાએલ છે. તેથી 'ડિસિપ્લિન'ને મળતો શબ્દ આપણી ભાષામાં નથી. તેથી જાણે એમ લાગે છે કે આપણામાં 'ડિસિપ્લિન' હતીજ નહિ. અસારે તો આપણાં લગ્નો, ઉત્સવો વગેરેમાં ખરેખરી 'ડિસિપ્લિન' જોવામાં આવતી નથી તેથી એ વસ્તુને વધારે પુષ્ટિ મળે છે; તથાપિ આપણા પૂર્વજોમાં 'ડિસિપ્લિન' ન હતી તેમ કહેવું મુશ્કેલીભર્યું છે; કારણ પ્રાચીન આર્ય મહા-રાજ્યો કે જોણે શાસ્ત્રનિયમનતત્પર લોકસમુદાય તૈયાર કર્યો હતો તેમાં 'ડિસિપ્લિન' ન હોય તે માનવું વાંધા પડતું છે; તથાપિ તે ગમે તેમ હો પરંતુ આપણે શાળામાં 'ડિસિપ્લિન' આદર્શરૂપે જાળવવી કે જેથી ભવિષ્યની પ્રજા તે માટે તૈયાર થાય. વ્યાખ્યાન પ્રતિભાસંપન્ન હતું.

ચ સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચનારા શ્રી મનસુખરામ દ્વિવેદીનો સૃષ્ટિ-નિરીક્ષાનો પાઠ હતો. વનસ્પતિમાં સજીવોરોપણ કરી તેની સાથે વાતો કરવાનો કુતુહલરસ ઉત્પન્ન કરી પાઠને કળામય કરવામાં ખરેખર શિક્ષકે કમાલ કરી હતી.

આપણી શાળામાં વિજ્ઞાનના પાઠો જે રીતે શિખવાય છે તેનાથી આ કોઈ જુદીજ અંતે સહેલાઈથી તત્ત્વસ્પર્શી જ્ઞાન આપી શકાય એવી અતુરાધ્યક્ત રીત હતી.

૬ તા. ૭-૪-૩૭ બુધવાર.

ઘ શાળામાં પરિવર્તન.....શ્રી છાટાલાલ માંકડ

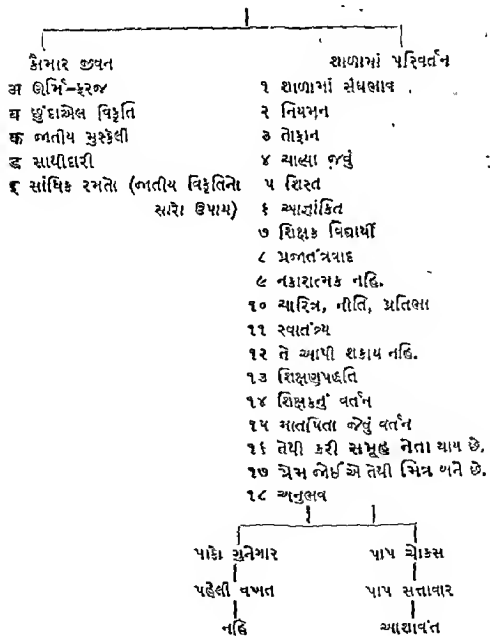
બી. એ. ટી. ડી.

આજ દિન પર્યંત ચાલતી આવેલી શાળાની પદ્ધતિ શા શા સુધારા-વધારા માગે છે, ચાલુ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ શાળાનું તંત્ર ધડવાને માટે શાં શાં પરિવર્તનો કરવાં જોઈએ તત્સંબંધી પોરબંદર સ્ટેટના વિદ્યાધિકારી શ્રી માંકડનું વ્યાખ્યાન દિલ્લસ્પર્શી હતું.

વ્યાખ્યાતાએ ગર્ભાવસ્થાથી માંડી કુમારાવસ્થા પર્યંત બાળ સ્વભાવ, તેનો વિકાસ, તેનું ઉગમ. ઇલાદિ વિષયો આસરંકારક રીતે વર્ણવી સમગ્ર વાતાવરણ ચેતનવંતું અને ગ્રહકદાર કર્યું હતું. ઉત્સાહી કાર્યદક્ષ, નિરભિ-માન, અને સમદષ્ટિશીલ શ્રી માંકડ સુભાના પ્રિય યર્ષ પડ્યા હતા. કેળવણીને ખરા સ્વરૂપમાં લાવવાને જે પ્રેરણાત્મક આત્મમંચનતાં ઉચ્ચારણો તેણે કર્યા હતાં તેની અસર પ્રેક્ષકોના દિલમાં ચીર સ્મરણીય રહેશે. ભારતભૂમિની પ્રજા સ્વાતંત્ર્યવાદને માર્ગે કેમ લાયક બને અને તે માર્ગે ચાલવામાં બાંજકોને તૈયાર કરનારી શાળાઓ કેવી રીતે લાયક યર્ષ શકે

તે તેણે બહુ અચ્છી રીતે પ્રતિવાદન કર્યું હતું. તેણે શૈશવાવસ્થાથી માંડી કુમારાવસ્થા પર્યંતની જે વર્ગણી અને સુધા રજી કર્યા હતા તેમાંથી કેટલે કુમારાવસ્થાની રૂપરેખા અહીં રજી કરીશ:

કૌમાર જીવન અને શાળામાં પરિવર્તન

આશય. શુભ

પરિણામ સાફ

પાપ ન જ હોય

૧૯ સાહજિક વૃત્તિને કુદરતી ક્ષેત્ર

ખરેખર શ્રી માંકડ આધુનિક કાળના સંપર્કથી યાન અને તે જો
કેળવણીનું ઘડતર કરવાની તમન્નાવાળા આગ્રહી સંજ્ઞન તરીકે
જોવામાં આવ્યા. ...

ઘ માધ્યમિક શિક્ષણ (જીવનવિકાસની દૃષ્ટિએ) શ્રી કાલિદાસ દવે
ખી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાખ્યાતાએ દર્શાવ્યું હતું કે હાલની કેળવણી એ ખરી કેળવણીનું
વિકૃત સ્વરૂપ છે. તિલક, રાનડે, ગોખલે મહાત્મા ગાંધી વગેરે મહાપુરુષો
યથા એ પાશ્ચાત્ય કેળવણીને આભારી નથી, પણ સ્વપરાક્રમને આભારી છે.

દંષ્ટાન્ત—ઘરની શોભાને માટે રાખેલાં કુંડાંમાંથી કોઈ જોરદાર હોડ
કુંડાનું તળીઈ ફેાડી જમીનમાં દાખલ થઈ તેનો રસકસ લે તેમ હાલની
કુંડાકેળવણીમાંથી હિપયુક્ત મહાપુરુષો પૂર્વ જન્મસંસ્કારબળથી બહાર
નીકળી આગળ વધેલા છે.

દૃષ્ટાન્ત અને વિવેચન તથા અનેક હકીકતોના અંતે તેણે આપણને
માન્ય થાય તેવી રીતે પ્રતિપાદન કર્યું હતું કે બાળકોનો જીવનવિકાસ થાય
તે ક્રમે કેળવણીનું સ્વરૂપ નક્કી કરવું જોઈએ. શ્રી દવે ગીતાના અભ્યાસી
તથા આધ્યાત્મ દૃષ્ટિના હોવાથી તેનું ભાષણ ચિંતન, મનન યુક્ત હતું તથા
આત્મામાં નીતિનાં પવિત્ર તત્ત્વો પ્રેરનારૂં હતું.

ઘ આકાશયાન..... શ્રી વૃજલાલ મહેતા

ખી. એ. એસ. ડી. સી.

વર્તમાન સમયનાં તમામ પ્રકારનાં વાયુયાનની બનાવટના મોડેલ
રજુ કરી તે કેમ ચાલે છે એ પ્રત્યક્ષ બતાવવામાં આવ્યું હતું એરોપ્લેન,
એક્ષીન, નિર્ભયજીવી, વગેરેના પ્રત્યક્ષ નમુના હિડાડી બતાવી, તેમાં વાયુનું
ઉન્નાયકબળ કેવું કામ કરે છે તેની ખાતરી કરી બતાવી હતી. વક્તાએ
વિજ્ઞાનનો સારો અનુભવ દર્શાવ્યો હતો.

તા. ૮-૪-૩૭ ગુરુવાર.

ફોનેટિક્સ.....શ્રી. બી. વી. દલાલ

એમ. એ. એસ. ટી. સી. ડી. ટી. ડી.

ઉચ્ચારશુદ્ધિ પર માધ્યમિક શિક્ષકોના લાભાર્થે અંગ્રેજી ભાષણ હતું. વ્યાખ્યાતાએ અંગ્રેજી શબ્દોચ્ચાર હાલ જે અશુદ્ધિયુક્ત ચાલુ છે તે નીચે પ્રમાણે સુધારવાને પાત્ર છે તેમ બતાવ્યું હતું.

વપરાતા અશુદ્ધ ઉચ્ચારયુક્ત શબ્દો	વાપરવા જોઈતા શુદ્ધ ઉચ્ચારયુક્ત શબ્દો
વેઈટ્ડ	વેઈટિંગ
પ્રાઈવેટ	પ્રાઈવિટ
યેસ	યેસ
મેન	મેન
કેસલ	કેસલ
પાવરફુલ	પાફુલ

ઉપસંહાર—ઉપર પ્રમાણેના કાર્યક્રમથી અમિત યએલાં ચિત્તોને આરામ અને આનંદ આપવા માટે દરરોજ રાત્રે તા. ૧૦ સુધી રંજક કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો.

કાર્યક્રમમાં હં. ટ્રે. કો ના સ્ટોલરો, ખાટું ટ્રે. કો. ની વિદ્યાર્થીનીઓ, જી. ટી. ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલની બાળાઓ, સિવિલ સ્ટેશન કન્યાશાળાની બાળાઓ તથા રાજકોટ સ્ટેશનની કન્યાશાળાઓની બાળાઓએ સહયોગ લીધો હતો. કેળવણીની સંસ્થાઓનો આ વખતનો સહકાર ખરેખર તારીફ લાયક હતો.

હં. ટ્રે. કોલેજના વ્યાયામના પ્રયોગો સરકસની ગરજ સારે તેવા હતા. લાડીના દાવ, કુસ્તી, જમ્પિંગની કુસ્તી વગેરે ચિત્તાકર્ષક હતાં. સૌથી સરસ કામ કરનાર એક સ્ટોલરને પોરબંદર સ્ટેટના શ્રી વિદ્યાધિકારીએ અંદ્રક એનાયત કરવા કહ્યું હતું.

પ્રતાપનાટકમાં કુમાર અમરસિંહની વાદ્યપદ્ધતિ, ખાટું ટ્રે. કો. ની વિદ્યાર્થીનીઓનો અભિનયરાસ, રાજકોટ સ્ટેટની કન્યાશાળાઓની બાળાઓના વિધિવિધ પ્રકારના રાસ, અભિનય, સંવાદ તથા હેલ્થ બાળાઓની જમ્પિંગની દ્વિધાન ખેલે તેવાં હતાં. રાજકોટ સ્ટેટનો કેળવણી તરફનો હિસાહ અને તે તૈયાર કરાવવામાં શ્રી પ્રાણજીવનભાઈ કે. એન. યુ. ઇ. ની જોડબત પ્રશંસનીય હતી.

જી. ડી. મદર્સ હાઈસ્કૂલની વિદ્યાર્થીનીઓને દીવીસસ તથા શંકુતલાનું સંસ્કૃત નાટક રંજક કાર્યોના મુકુટસ્થાને હતી, પરંતુ તે દિવસે અસાધારણ મેદની થયેલી તેથી બધાના સાંભળવામાં આવેલાં નહિ હતાં.

સમાપ્તિ વખતે રા. સા. મણિલાલ દિવેદીએ 'આવું મોટા પાયા પર સંમેલન સફળ બનાવવા માટે હં. ટે. કોલેજ એસોસિએશનના પ્રમુખ તથા કાર્યવાહકોને ધન્યવાદ આપનારો દરાર રજુ કર્યો હતો અને તે વખતે કાર્યવાહીની સમાલોચના વિદ્યગાવલોકનરૂપે રજુ કરી હતી. દરારને ટેકો આપવા પોરબંદર, જામનગર અને ગાંધીઆદના વિદ્યાર્થીકારી સાહેબો-એ એક પછી એક પ્રવચનો કર્યાં. છેવટે આનંદમય વાતાવરણ વચ્ચે સમાહની સમાપ્તિ થઈ ને સૌ વિખરાયા.

શિક્ષણ-સંસ્થાહનાં ધ્યાન યોગ્યનારાં તત્ત્વો.

૧ શિક્ષકોએ ઉત્તમ કામ કરવું તે સંબંધમાં તા ૩-૪-૩૭ ના પ્રમુખ એજન્ડા દફતરદાર થી કાઢીને નીચેની મતલબનો સત્ય ઉદ્દેશ્ય કર્યો હતો કે

“ત્યાંસુધી શિક્ષકોને પુરતું વેતન અપાતું નથી અને સભ્ય મનુષ્યના જેવું જીવન જીવવાની અનુકૂળતા અપાતી નથી ત્યાંસુધી શિક્ષણ સંબંધી ઉંચી આશા રાખવી વ્યર્થ છે.”

૨ કવિતાશિક્ષણ બાળ હૃદયને ઊર્મિપ્રધાન બનાવવાની અને નૈસર્ગિક ભાવ પ્રીતવવાની કળા છે. તેથી કરી બાળકોનાં દિલ સહૃદય બનાવવાની કોશિશ કરવાની જરૂર છે.

૩ વિદ્યાનના પાઠો શોખવવાની દષ્ટિ બદલવાની જરૂર છે. મુખપાઠ નહિ પણ પ્રત્યક્ષ પદાર્થપાઠ આપવો જોઈએ.

૪ ભૂગોળશિક્ષણ લોકજીવનને કેન્દ્રસ્થાનમાં રાખી આપવાની વિશેષ અગત્ય છે.

૫ બાળવર્ગમાં બચ્ચાંને વાચનની શરૂઆત સ્વરચ્છન છુટાવ્યા સિવાય વાર્તારૂપનાં વાક્યો ઉપરથી શબ્દ પર અને તેનાથી અક્ષર પર બર્ધ જર્ધ વાંચતાં કરવાનો અખતરો અજમાવવા લાયક છે.

૬ હાલની કેળવણી ખરી કેળવણીનું વિકૃત સ્વરૂપ છે. હાલનાં સંમાજમાં જનનીનું સ્થાન પદ્મ્યુત થયેલ છે, જેથી ભારતીય સભ્યતાને અનુરૂપ થાય તેવા મનન અને વિચારણાને અન્તે કેળવણીનું નવું સ્વરૂપ ઘડવાની જરૂર છે.

૭ શિક્ષક પાસે ૩૦ થી વધારે બાળકો ન જોઈએ.

ટૂંકાંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ:

(ગતાંક ૫૪ ૨૨૪ થી આણ)

પ્રકરણ ૪ થું

સાત વરસની અંદરના બાળકો માટેની શારીરિક કસરતો

પાછલા પ્રકરણમાં આપેલાં શારીરિક તાલીમને લગતાં સૂચનો પ્રાથમિક શાળામાં છોકરા અને છોકરીઓની સંરચામાં બહુતાં સાત વરસની ઉપરનાં બાળકોને લાગુ પડે છે. નર્સરી સ્કૂલોમાં બહુતાં બાળકો (૨ થી ૫ વરસ) અથવા પ્રાથમિક શાળાના બાળવિભાગમાં બહુતાં બાળકોના (૩ થી ૭ વરસ) પણ આ સ્થળે વિચાર કરવો ઘટે છે. નર્સરી સ્કૂલોમાં શારીરિક તાલીમની શરૂઆત કરવાની સારી તક છે કારણ કે ત્યાં વર્ગ નાના છે, વર્તન કુદરતી છે, શરીર અને આરોગ્ય ઉપર લક્ષ આપવામાં આવે છે. બીજી દૃષ્ટિએ વ્યવસ્થિત નર્સરી સ્કૂલના રોજના કાર્યથી શારીરિક વિકાસને ઝેટલી બધી સગવડ મળે છે કે પ્રાથમિક નિશાળમાં જરૂરના લાગે તે કરતા પણ વધારે વખત સુધી શારીરિક કસરતના નિશ્ચયાત્મક પાઠો મુલતવી રાખી શકાય.

એમ કહેવામાં આવે છે કે નિશ્ચિત શારીરિક તાલીમની નાનાં બાળકોને જરૂર નથી, તેમને સામાન્ય રમતગમતમાંથી પૂરતી કસરત મળી રહે છે. શારીરિક તાલીમબદ્ધ કસરતને સ્થાન નથી એ ખંસાજર છે પણ શહેરોની હાલની સ્થિતિમાં બાળકની ખુદ્દિ, તેજ, ચપળતા અને વ્યક્તિત્વને યોગ્ય ઉત્તેજન મળતું નથી એ નિર્વિવાદ છે. સુખ અને આનંદની વૃત્તિ જનરી રહે, વધે એવી રીતે રમત માટેની ગતિને કાંબુમાં લઈ તેનો ઉપયોગ કરવાના બહુ કાયદા છે. તે વખતે શરીર અને મન બહારનાં સૂચન અને ઉત્તેજક શબ્દો પ્રમાણે વર્તે અને એવી રીતે ધીમે ધીમે ક્રમે ક્રમે ખુદ્દિ વિકસે અને વધારે ઉંમરનાં બાળકો પાસેથી ઇચ્છી શકાય તેવું વર્તન આપી શકે તેટલે સુધી તેમનું શરીર અને મન કેળવાય. મોટી ઉંમરનાં બાળકો પોતાનું કામ જોટલી સારી રીતે કરી શકે તેટલી સારી રીતે નાનાં ન કરી શકે એમ કહેવાનો આશય નથી. અભ્યાસક્રમમાં આપેલું કામ ઉંમર પ્રમાણે બરાબર છે અને કામનું ધોરણ પૂરતું ઉચું રાખવું જોઈએ. પહેલું ધોરણ કાંતિનો સમય ગણાય. 'ત્યાં અને' બીજા

ધોરણમાં શિક્ષણનું કામ ઉપલા વર્ગ કરતાં બાળકના કામને અનુસરે. તાલીમબદ્ધ શિક્ષણ સમય પહેલાં દાખલ કરવા કરતાં પછી દાખલ કરવું એ વધારે સારું છે.

આ પ્રકરણમાં આપેલી સૂચના બધા વખતે બધી નિશાળમાં અનુકૂળ નહીં મળતી પડે, પણ સમગ્ર અને સાધારણ પરિસ્થિતિ અનુકૂળ હોય ત્યાં આ સૂચનાઓ પાળવામાં આવશે એમ આશા રખાય.

શારીરિક કસરત પાછળ વખતની વહેંચણી

નાનાં બાળકોને ટુંકા, પંદર વીસ મિનિટના પાઠ આપવા અપળ ગતિ અને વારંવાર સ્થિતિનો ફેરફાર તેમને માટે જરૂરનો છે. પાંચ વરસની આંદરના બાળકોને રોજ જે પાઠ, એક સવારમાં અને બીજા બપોર પછી આપવા. સવારનો પાઠ મુખ્ય અને વધારે અગત્યનો ગણાવે જોઈએ. તે ખુલ્લી હવામાં આપવો જોઈએ કે જેથી તાજી હવા, તડકો અને છૂટનો લાભ મળે. બપોર પછીનો પાઠ ગૌણ ગણાવે જોઈએ. સમગ્ર હોય તો તે વર્ગમાં લઈ શકાય. બીજા રોજ એકજ પાઠ અપાતો હોય ત્યાં પાંચમાંથી ત્રણ પાઠ મુખ્ય ગણાવે જોઈએ.

મુખ્ય પાઠમાં સાદી કસરતો, રમતો, કૂદકું, દોડવું, પગલાં ભરતાં નાચવું એ કામ હોય. ગૌણ પાઠમાં-અપળતાભરી રમતો, સાધનનો ઉપયોગ દોરડાં, દડા વગેરે, નાચવું, ગાતાં ગાતાં ફરવું, તાલબદ્ધ ગતિ એટલું હોય.

નાનાં બાળકોને આપવાના શિક્ષણના હેતુ નીચે મુજબ જણાવી શકાય:—

(૧) અપળતા, સ્વતંત્ર કૃતિ અને અણધારી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવાની શક્તિને ઉત્તેજન આપવું.

(૨) સરીરની વળવાની શક્તિ ટકાવવી કે જેથી તેને ભવિષ્યમાં ખૂબ સુધારવા માટેની કસરતની જરૂર ન રહે.

(૩) કમાનની માફક ત્વરિત ગતિ કરવાની શક્તિ આવે.

(૪) છૂટથી ગતિ થવા દઈ આસોચવાસ અને લોહીને ફરવાને ગતિ આપવી, એથી વિકાસ વધે અને તંદુરસ્તી સારી રહે.

(૫) તેજસ્વી, સુખી, નિડરું-સ્વતંત્ર ભાવનાને ઉત્તેજન આપવું.

બાળકો શિશુશાળા છોડે તે આરસામાં બરાબર ઉભા રહેતાં શીખવાની તાલીમ મેળવે, કૂચ, દોડ, પગલાં ભરતાં નાચવું, કૂદકા એ જાતની ગતિમાં નિયંત્રિતતા બળવવા શક્તિમાન થાય અને રમતમાં પ્રમાણિકતાના નિયમો સમજે.

શિક્ષણની રીતો

ચપળતા અને સ્વતંત્ર કૃતિની તાલીમનો આધાર શીખવવાની રીત ઉપર, મુહુર્ણ શક્તિ ઉપર અને આપેલા કામની મત ઉપર આધાર રાખે છે. આત્માનું કામ પહેલું શરૂ થાય એ જરૂરનું છે, અને સૂચના સહેલી અને તેનો ખરાબર અમલ એમ ચર્ચુ જોઈએ. દોડવાની, કૂદકા જરવાની, ખેસવાની, ઉભા થવાની, કૂદવાની, એ કસરતોની શરૂઆત એક સાથે થાય, તે પૂરી એક સાથે થાય એ પહેલા સાચવવાના મુદ્દા છે. આમાં ફેરફાર પડે તો તે રમત મારફતે શીખવી શકાય. આપેલી સૂચનાની સાથે વિચાર-પૂર્વકની સ્થિતિ લે એ પછી અને. બધા વર્ગોમાં તાલીમ સંભાળપૂર્વક આપી હોય તો યોજનામાં આપેલી સૂચનાનો અમલ કરવો એ બાળકોની શક્તિના ગજ ઉપરાંતનું કામ નહિ થાય.

નિશાની પ્રમાણે કામ કરતાં બાળકને આનંદ પડે છે, અણુધાર્થી કામ એકદમ કરતાં તેમને આનંદ પડે છે-દાખલા તરીકે, કાણુ પહેલો આવે છે તે જોવું. દરેક બાળક સ્વતંત્ર કૃતિ કરે તે માટે આ સારામાં સારી તાલીમ છે. હંમેશાં એકજ જગાએ ઉભા રહેવું, એજ નામકો હોવા, એજ કામ કરવું, પછી શું કરવાનું છે તે જાણતા હોવું એ બધાની અક્ષર પાઠને મંત્રવત્ મૂત બનાવવાની છે.

શરીરની વળવાની શક્તિ જળવાઈ રહે અને ચપળતાને ઉત્તેજન મળે તે માટે દોડવું, કૂદકા જરવા, કૂદવું એ જાતની શક્તિનો છુટથી ઉપયોગ થાય તેના કસરતો પાઠનો મુખ્ય ભાગ હોવી જોઈએ, તથા ચાર વરસની ઉંમરનાં બાળકોના સામાન્ય વિકાસ માટે આ સારામાં સારી કસરતો છે. બાળકોને મલત કરવા માટે, ઉંચે કૂદવા માટે, છુટથી દોડવા માટે ઉત્તેજન મળવું જોઈએ. ગતિ ઉપર આંકુશ ન મૂકવો જોઈએ, હાથથી સમતોલપણું અને કૂદરતી રીતે જરવાનો કૂદકો એ બેને મદદ મળવી જોઈએ. છુટથી કૂદતાં, દોડતાં સાધારણ રીતે ધારવામાં આવે છે તે પ્રમાણે નાનાં બાળકોને થાક લાગતો નથી. શાંત કસરત કે રમત એકદમ જોરથી કૂદવા કે દોડવા પછી આવવી જોઈએ.

હુંક વિરામ માટે ખેસવું કે સૂઈ રહેવું એ સારી રિયતિ-છે. સાધારણ રીતે વિરામ ન હોવા જોઈએ; તે વખતે માત્ર શારીરિક શ્રમમાંથી મુક્તિ મળે છે-તે સમય રમતનું ચર્ચુન આપવામાં કે કસરત કરી ખતાવવામાં વપરાય અથવા તો તે વખતે બાળકો ગીત કે કવિતા સાંભળે અને એ ગીતનો પછી દોડતાં, કૂદતાં કે નાચતાં ઉપયોગ કરવાનો હોય.

પાઠમાં આપેલી કસરતોનો હેતુ ચપળતા અને ગતિની મર્યાદા વધારવાનો છે. બરાબર યોગ્ય પ્રયત્ન યોગ્ય દિશામાં યાય તે માટે બાળક સમક્ષ દરેક ગતિનો નિશ્ચિત હેતુ રજુ કરવો જોઈએ. દાખલા: ધડની ગતિમાં તેમને અમુક વસ્તુને અડવાનું કહેવું જોઈએ અથવા કોઈ પદાર્થને જોવાને કહેવું જોઈએ. હાથની ગતિમાં તેમને જેટલા અને તેટલા લ'ખા-વવાનું કહેવું જોઈએ, સંમતોલપણની કસરતમાં તેમને સ્થિર રહેવા યત્ન કરવા કહેવું જોઈએ. સંમતોલપણની તાલીમ બલપૂર્વકની ન હોવી જોઈએ. બાળક ઝડપથી કાપુ મેળાવે છે અને રમતનો રસ ચાલુ હોય તો તે જરૂરનો યત્ન કરશે. સંમતોલપણ માટે સૂચવેલી કસરતોમાં દરેક પાસેથી એકસરખા ધોરણની આશા ન રાખી શકાય. કેટલાંક બાળકો માટે કસરતો ઘણી અધરી પડે તો તેમાં હરકત નથી. કસરતો બરાબર નહિ યાય એ ખરૂં, પણ પ્રયત્ન થતાં જરૂરની તાલીમ મળી જશે, અને આ કસરતોમાં રમતનું તત્વ મેળવવાથી અતિશય ધ્યાનને લીધે કે ક્ષતેહની ખામીને લઈને રસની ક્ષતિ થશે એવી બીજી રહેશે નહિ.

ઉભા રહેવાની સ્થિતિ—

બાળકો ઉતરતા વર્ગની નિશાળમાં જાય તે પહેલાં 'તૈયાર' એ આજ્ઞાનો ઉપયોગ થતો નથી. આગળ તેનું વર્ણન વાંચતાં ખબર પડશે કે બાળકો માટે એ સ્થિતિ મુશ્કેલ છે. પહેલી વાર કંઈ પણ તૈયારી વગર સ્થિતિએ તે ન આવી શકે. તૈયાર રહેવું એ આજ્ઞા નિશ્ચિત શારીરિક તેમજ માનસિક સ્થિતિ દર્શાવે છે. બાલશાળાના બાળકો એ જરૂરની માનસિક સ્થિતિએ પહોંચી શકે નહિ. યોગ્ય સ્થિતિના સંબંધમાં સારી ઉભા રહેવાની સ્થિતિના મુદ્દા અને ધ્યાનની સ્થિતિના વધારાના મુદ્દા વચ્ચેનો ભેદ સમજાવો જોઈએ. તાલીમ મુખ્ય મુદ્દાથી શરૂ થાય. આ સ્થિતિના વર્ણનમાં આપેલા છે:—

૧ શરીર ટટાર એટલે શરીરની પૂર્ણ કુદરતી સ્થિતિ. પીઠે કમર આગળ અયોગ્ય રીતે પૂજવી ન જોઈએ અને પેડું આગળ આવવું ન જોઈએ. હાથ ખભા આગળથી સીધા નીચા રહેવા જોઈએ (હાથેળી પગને ધીમેથી અડકે), એથી છાતી સજાત વળે નહિ તેવી થતી અટકશે.

૨ ગરદન પાછળથી સીધી રાખી માથું ટટાર રાખવામાં આવે છે.

૩ ઘુંટણ સીધા.

૪ બાળક માટે જે કુદરતી લાગે તે સ્થિતિ પ્રમાણે પગ અમુક ખુણે બહાર પડતા કે સમાંતર રાખવા.

આ તૈયારી અને તત્પરતાની સ્થિતિ છે. તેમાં મહેનત કે અકડતા ન લાગવી જોઈએ.

‘હંચા યાઓ,’ ‘હંચા વધો’ એ આજ્ઞામાં બાળક બધું જરૂરનું સમજી જાય છે. ‘ધુટણુ પાછાં લો’ એ આજ્ઞાનો પણ તેઓ અમલ કરશે. ‘માયાનો પાછળનો ભાગ હંચો લો’ અથવા ‘ગરદન હંચી લો’ એ આજ્ઞાનો અમલ કરવા યોગ્ય ચત્ત્ર મોટી ઉંમરનાં બાળકો કરી શકશે. માથાં હંચાં, ખભા નીચે લો, પાછા લો, તમારી આંગળીઓ નીચે લો, એ આજ્ઞાઓથી ઇચ્છિત પરિણામ ન આવતાં બાળકો ભૂલભરેલી સ્થિતિ લે છે.

બાલશાળાની બધી શારીરિક તાલીમનો હેતુ શરીરની સારી સ્થિતિ વિકસાવવાનો છે, પણ હેલ્થ વર્ષમાં પહેલા ધોરણની ધ્યાનની સ્થિતિનો અમલ કરવા તરફ પ્રગતિ થાય તે માટે યોગ્ય ઉચ્ચ રહેવાની સ્થિતિનો મહાવરો કરવાની જરૂર છે. તે વખતે એડી બેગી રાખવી, જે કે આ ખાસ મુદ્દો નથી. આ મહાવરામાં શ્રમ લાગે તેમ ન થવું જોઈએ અને સ્થિતિ થોડી વારમાં બદલવી જોઈએ. પાદની શરૂઆતમાં એક વાર આ આજ્ઞા આપવી ખસ થશે. પહેલાં ‘પગ પહોળા, ફૂદકો ભરો,’ એ આજ્ઞા આપવી. પછી ‘બરાબર ટટાર; પગ બેગા, ફૂદકો ભરો. શિશુકે કંઈક સામાન્ય મદદ આપી તરતજ પાદનો બીજો ભાગ લેવો. પ્રશંગો-પાત સ્થિતિનો એક કરતાં વધારે વાર મહાવરો કરવો.

પહેલાં દોડવામાં, ફૂદવામાં, ફૂદકો ભરવામાં નિશ્ચિત તાલબદ્ધ ગતિ જાળવવામત્ત કરવો તે ડહાપણભરેલું નથી. ચત્ત્ર, ચપળતા અને ફૂદકાથી જુસ્સાજરેલી ક્રિયા થાય એ આ બધી કસરતોનો હેતુ છે. અમુક તેવી ગતિ જાળવવામાં કાણુ રહેલો છે. બંને દિશામાં એક સાથે નાનાં બાળકો પ્રયત્ન કરે એવી આશા ન રખાય. વળી વ્યક્તિગત ચક્રિતઓમાં ઘણો ફેરફાર હોય છે; એટલે પ્રાસ જાળવીને ઘણાં કસરતમાં પ્રગતિ કરતાં નહિ ફાવે. છુટથી ફૂદવું, છુટથી દોડવું એમાં ‘છુટથી’ એ શબ્દથી બાળકને પોતાની મરજી પ્રમાણે ગતિ કરવાની છે એમ સમજાય છે. આગળ ત્યારે અમુક તાલબદ્ધ ગતિ પ્રમાણે બાળક ફૂદે, દોડે ત્યારે પણ પાદમાં છુટથી ફૂદવા, દોડવાને રથાન હોવું જોઈએ.

નિયમ પ્રમાણે રમવાની રમતો ગમે તેટલી સાદી હોય તોપણ બાળકો નિયમ સમજી પાળી શકે ત્યાંસુધી દાખલ ન કરવી.

ફેફસાંની ક્રિયા વધારે જોરથી થાય તેવું જુસ્સા લેરેલું કામ આપવાથી શ્વાસોચ્છ્વાસની શક્તિનો વિકાસ થાય છે. નિશાજે આવે કે તરતજ બાળકોને એ બંધ રાખી નાક પરે શ્વાસ લેતાં શીખવવું જોઈએ. નાકમાં કંઈક દરદ હોય અને તેથી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાને મુશ્કેલી નડે તો તેનો ખાસ ઉપાય કરવો જોઈએ અને તખીયી સલાહ લેવી જોઈએ.

કલ્પનાનો ઉપયોગ.—

કલ્પનાથી ઉત્તેજન મળતું હોય તેવા વિષયોની પસંદગીમાં, ઘણી સંભાળ રાખવી. મુખ્ય પાઠમાં ગતિથી શરીરને થતો ફાયદો એ અગત્યની બાબત છે અને બીજા કોઈ વિચારથી તેને અવગણવાની નથી. ઘણી દિશાઓ એવી છે કે જેમાં બાળકને પોતાની કલ્પના અને નાટ્યપ્રયોગની જાવનાનો ઉપયોગ કરવાની તક મળે. વાર્તા, કાવ્યોનો નાટ્યપ્રયોગ કરવો, બાલકાળના સમયપત્રકમાં આ અભ્યાસને સાફ ધ્યાન મળેલું છે.

કૃતિ સાથેનાં ગીતો અને રમતો ગોણ પાઠમાં ઉપયોગી છે. ત્યાં નાટ્યશક્તિ અને કલ્પનાના ઉપયોગ માટે સારી તક છે. પણ ત્યાં એ ગતિની શારીરિક કીમત કેટલી છે તે તરફ દુર્લક્ષ થવું ન જોઈએ. બધાં કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ છે ત્યાં બાળકને પોતાના અનુભવ અને વિચાર પ્રમાણે પરિસ્થિતિ સમજવા દેવી જોઈએ. જે ક્રિયાની શારીરિક કીમત ન હોય અથવા નુકસાનકારક સ્થિતિ લેવાતી હોય તે માટે કદી પણ આગ્રા ન આપવી જોઈએ.

શારીરિક કસરતના પાઠ માટે વાર્તાનો નાટ્યપ્રયોગ કરવો એ યોજના અમલમાં છે તેમાં શારીરિક લાભ ન હોય એવી ઘણી ક્રિયા થાય છે—બારીમાંથી બહાર નેવું, હાથ દલાવવા, ખાતું ખીંચું, છીપોલી વીણવી વગેરે. વાર્તા કે બાલકાવ્યમાંથી ચપળ ગતિ થાય તેવા બનાવોનો નાટ્યપ્રયોગ કરવો એ ઉપયોગી છે.

પસંદગી માટે એકજ બાબત વિચારવાની છે— ગતિ કરાવવા જેવી, છે ? પ્રાણીઓની ગતિનું અનુકરણ સહીસલામતીથી થઈ શકે અને વિમાન મોટર, બાઇસિકલ જેવાં સાધનોનો ઉપયોગ નિયમિત પગલે ચાલવું, અટકવું, નિશાની પ્રમાણે ધીમે હિતાવજે ચાલવું વગેરેમાં થઈ શકે.

કોઈ કસરત બાળકને અમુક વસ્તુ કે ક્રિયા મૂલ્યે અને તે ખાસ નામથી ઓળખાય, બાળકો તે કસરત બરાબર અને નિયમિત કરશે અને

નામને લઈને તેને તેમાં વધારે રસ અને આનંદ પડશે. તેમાં બળ ન હોય અને તેનો વધારે પડતો ઉપયોગ ન થાય તો તેથી કસરત ફરી લેતાં લાંબી સમજૂતી આપવાનું કામ બચી જાય છે. ઘણાં બાળકોને ગમેલાં નામના થોડા દાખલા નીચે આપ્યા છે. આમાં બાળકની કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ નથી પણ દરેક બાળકમાં કંઈક નિશ્ચિત કિયાની જરૂર પડે છે. દાખલા તરીકે ‘પવન ચક્કી’ બોલતાં બાળક પવનચક્કી નથી બનતો, હાથ ગોળ ગોળ ફેરે છે તેથી તે નામ યાદ આવે છે. ચીંચવો, સોય પરાવવી, પેટીમાંનો જીંક એ બીજા દાખલા છે.

અનુકરણ અને આજ્ઞાથી શીખવવું.

મુખ્યત્વે કરીને અનુકરણદ્વારા શીખવવું જોઈએ, પણ આજ્ઞાથી શીખવવાની રીત ધીમે ધીમે દાખલ કરવી જોઈએ. આજ્ઞાનો અમલ કરતાં ધીમે ધીમે શીખવવું જોઈએ એમ કહેવું બરાબર થશે. આજ્ઞાનો ઉપયોગ શરૂઆતથી થવો જોઈએ પણ તેના તરત અને ચોક્કસ અમલની આજ્ઞા ન રાખી શકાય. મોટા વર્ગને યથો વખત વાતચીતના રૂપમાં ઉત્તેજક મુખ્ય પાઠ આપી ન શકાય. ઘણા શિક્ષકો આજ્ઞા આપવા ખાસ નિશાની, સીસોટા જેવી, વાપરે છે અને તે રીતે આપેલી આજ્ઞાનો બરાબર અમલ કરાવે છે. રમત ચટકાયવા રમતના મેદાનોમાં સીસોટી ઘણી ઉપયોગી છે, પણ અવાજનો ઉપયોગ, એ રીતે આપેલી આજ્ઞા પ્રમાણે કામ કરાવવું એ પણ જરૂરી છે. અવાજથી આજ્ઞા વધારે સારી રીતે સમજાય છે. સીસોટી કે વાજ કરતાં જોઈએ તે વખતે વધારે ઝડપથી તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે, અને તેથી આજ્ઞા સારી રીતે પળાય છે.

બાળકો અનુકરણથી શીખે છે એટલે બાળકને રમત અને કસરતમાં જે આનંદ પડે છે તેની અંદર શિક્ષકે રસ લેવો જોઈએ. તેણે જરૂર પડે ત્યાં ઉદાહરણથી સમજાવવા તત્પર રહેવું જોઈએ અને વારંવાર બાળકો સાથે કામ કરવું જોઈએ, રમવું જોઈએ. વર્ગને આપવાની આ સામાન્ય મદદ ઉપરાંત બાળકોથી કોઈ ઉંચા દેખાય તેવા મનુષ્યે રમતોમાં દોર-વણીનું કાર્ય કરવું જોઈએ અને નવી રમતોમાં મુખ્ય ભાગ લેવો જોઈએ. સ્વપ્રયાસ, નેતૃત્વ અને એકરૂપ ચર્ચ જવાની તાલીમમાં બાળકો પોતે નાચક માય કે મુખ્ય ભાગ ભજવે તેની કીમત ઘણી છે, છતાં ઘણી વાર આમ કરવાથી રમત ભાગી પડે છે, અને બાળકોને શારીરિક વિકાસમાં મળતો લાભ ઘણો ઓછો થાય છે. પકડવાની રમતોમાં શિક્ષક મુખ્ય ભાગ

દેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ રૂંટપ

લગ્નવે તો તેથી રસ બેવડો જન્મે છે અને શારીરિક પ્રગતિ બેવડી થાય છે. શિક્ષક ઝટ નજરે પડે છે, બગવાન અને મોટો હોય છે અને તેથી તે બાળકોમાં વધારે ચતુરાઈ અને ઝડપ લાવી શકે છે.

સંગીતનો ઉપયોગ

બાળકની શારીરિક કેળવણીમાં સંગીત કીમતી ભાગ લગ્નવે છે. બધી પ્રાસયુક્ત રમતોમાં અને નૃત્યમાં તે જરૂરનું છે, માટે ગાણુ પાઠના કામમાં તેનો ઘણો ઉપયોગ થવો જોઈએ. મુખ્ય પાઠમાં સંગીતની થોડીજ જરૂર હોય છે અને તેનો ઉપયોગ પણ નથી. ઘણી કસરતો માટે સંગીતનું વાજિંત્ર અનુકૂળ નથી અને સંગીત સાથે કસરતો કરવાથી તે કસરતોની ખુબી ચાલી જશે અને ફાયદો થશે નહિ. દોડવું 'કૂચ કરવી' કૂદકા ભરવા, કૂદવું એ નિયમિત ગતિ પ્રમાણે થાય, તેથી ફાયદો પડે અને પ્રસંગોપાત સંગીત સાથે કામ ભેતાં બાળકોને આનંદ પડે. આ ઉપરાંત 'સંગીત વર્તુળ' નવદંડા, સંગીત ધક્કા જેવી રમતો સંગીત સાથે મજાથી રમાય અને બની શકે ત્યારે તે રમતો એવી રીતે રમવી. મુખ્ય પાઠમાં સંગીતની રમતો લેવા જેવી હલનચલનશાળી હોતી નથી, પણ આ રમતો અથવા ચપળતાભરેલું નૃત્ય કે બાકકાબકનું ઉદાહરણ બરાબર આવડે એટલે પાઠને છેડે સારી રીતે લેવાય. બહાર પીઆનોને બદલે સારંગી કે એવું વાજીનું અને સાથે એક ગીત લઈ શકાય.

પુનરાવર્તન

બધા શિક્ષકો જાણે છે કે બાળકોને પુનરાવર્તન મળે છે. ક્રિયા અનુકરણ, કે રમત ફરી થાય તે વાતો ફરી કહેવાય તેના જેટલું પ્રિય લાગે છે. બાળકો પુનરાવર્તનની આશા રાખે છે અને તે ન થતાં તેઓ નાહિમેદ બને છે. તેનો વારંવાર લાભ લેવા ન લલચાય તો તેથી શિક્ષકને ઘણી મદદ મળે. તાલીમમાં જેથી ઘણો ફાયદો માલમ પડે અને જેમાં બાળકને ઘણો આનંદ પડેલો હોય તેવી રમતો ફરી લેવામાં શિક્ષકે અચકાવું નહિ. તે સાથે પાઠમાં વિવિધતા આવવી જોઈએ, નવું શીખવાની ઘણી કીમતી મજા રહેવી જોઈએ. કોઈ પણ પાઠ પાછલા પાઠ જેવો ન હોવો જોઈએ. મુખ્ય બાબતો એની એ હોય પણ ગોઠવણ, વિરામ, રમતોના (નાનાં બાળકોને અનુકૂળ ઘણી કસરતો રમતો છે) ફેરફારથી નવો રસ અને વિવિધતા આવવાં જોઈએ.

અમારું આનંદધર્મન

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૨૧૦ થી આગળ)

આધુનિક કેળવણીકારો ઉપર જાણવેલા ગીતોને ઘેરજા ગણે છે, પણ તેમનું જીવનરહસ્ય અને કાવ્યરહસ્ય તેમનાથી સમાવ્યું નથી એમ જણાય છે.

જગવાનો વખત થએલો હોવાથી કિનારે આવી, જમી હોડીમાં બેઠા. પછી મુસાફરી શરૂ કરી શુક્રવક્ષની રાત્રી અને નદીના નીર પર થતું વાન સહેજે આનંદદાયક લાગે છે. એમ નવાઈ નથી. “ કિશ્કુ ચંદ્ર તણું રમતાં જળે ” એ સૂરથી શરૂ થતા કાવ્યનો પ્રસંગ આનુભવ કરતા અમો આશ્ચર્ય આવી પહોંચ્યા. હોડીમાંથી મુકામ ઉઠાવી ધર્મશાળામાં રાખન કર્યું.

ગંગારમાં જીડી અમો નદીરેનાન કરવા ગયા. અમારા ધર્મનનો આ દસમો દિવસ હતો. દસે દિવસ સતત મુસાફરી કરેલી, એટલે આજે આરામ લેવાનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો. તેથી કપડા વગેરે ધોઈ મુકામ પર આવી જમી આરામ લીધો. સાંજના આશ્ચર્યથી દોઢ માઇલ છેટે આવેલા ગંગનાથ મહાદેવના સ્થળના દર્શનાર્થે ગયા. નર્મદાના જંગલો કિનારા પર આ સ્થળ હતી ટેકરી પર છે. ગંગનાથનું શિવાલય અને સરસ્વતી ગુફા જોવા લાયક છે. અહીં ગંગા સાતમે મોટો મેજો ભરાય છે. પુરાણોની માન્યતા પ્રમાણે આ સ્થળે ગુપ્ત રીતે ગંગાપ્રવાહ આવે છે. તેથી ધાર્મિક દૃષ્ટિએ આ સ્થળ મહત્વનું છે.

ચોતાના ચોગળળથી ખ્યાતિ પામેલા પરમ બ્રહ્મનિષ્ઠ મહારાજ ક્ષત્રાનંદની ભવ્ય પ્રતિમા પદ્માસન સ્થિતિમાં સફેદ સ્ફટિકમાંથી કોતરી કાઢેલી છે. તેના ઉપર દસેક વર્ષ પહેલા ભવ્ય મંદિર બાંધેલું છે. આજુ-બાજુ ધર્મશાળાઓ અને ઝાંઝાળાઓ છે. નદીની ખીણમાં એક નાનો પણ સુંદર અને વ્યવસ્થિત બગીચો છે. મહારાજ વચનસિદ્ધ હતા. આજથી ત્રીસેક વર્ષ પર તેઓ સમાધિસ્થ થયા છે. ગુજરાતમાં તેમના ધણાક શિષ્યો છે. તેમના સમાધિસ્થ થયા બાદ જગ્યાની વ્યવસ્થા તેમના પદ્મશિષ્ય ચલવે છે. જગ્યાનો ખર્ચ ભારે છે, પણ મહારાજના ભાવિક ભકતો ખર્ચ પૂરો કરે છે. સંસ્થાની આર્થિક સ્થિતિ સારી છે.

સાંજ પડતાં આ મનોરમ સ્થળ છોડી અમો આશ્ચર્ય પાછા આવ્યા. આશ્ચર્યમાં પેસતાંજ દેવળમાં વાગતા ઘંટ અને ઝાલરોના સુરમ્ય અવાજો

સંભળાયા. હિંદના મૂર્તિપૂજક હિંદુઓના ધાર્મિક ભાવ અને તેમની ધાર્મિક ક્રિયાઓનું પ્રત્યક્ષ દર્શન અમને આ સ્થળે થયું. થોડાં પછી સચવાઈ રહેલાં આવાં ધાર્મિક સ્થળો જોવાથી આર્ષધર્મની જાહેરાતની જાન થાય છે. ગમે તેવા નારિતક માણસને આવે સ્થળે ધર્મ પર શ્રદ્ધા થયા વિના રહેતી જ નથી. મંદિરોના ઘંટનાદો ધીમે ધીમે ગંધ થયા. અમો દેવમંદિરોના દર્શન કરી મુકામ પર આવી દૂધાદાર કરી સૂતા. તા. ૨૯ મીના સવારે પાછું પ્રયાણ શરૂ કર્યું. હવે અમો પર્વતીય પ્રદેશમાંથી પસાર થઈ કાંપતી રસાળ ભૂમિમાં વહેતી નર્મદાના પ્રવાહમાં મુસાફરી કરતા હતા. અને કિનારે ઉંચી કરાડો, તે ઉપર આવેલાં ગામો, અને ઉંડાણમાં વહેતી નર્મદાનો દેખાવ પર્વતીય પ્રદેશથી તદ્દન વિરૂદ્ધ પ્રકારનો હતો. ભૂમિરચનાના પ્રભાવથી સિત્ત પડતા આ પ્રદેશો જોતાંજ કુદરતની ગદન ગતિનું જાન થાય છે. ત્રણેક માઇલ પસાર કર્યા પછી શુકદેવ અને વ્યાસના મંદિરોની પતાકાઓ જણાવા લાગી. સમસ્ત હિંદને મહાભારત અને ભાગવત જેવા અમૂલ્ય સાહિત્યની બક્ષિસ દેનાર એ પિતાપુત્રના આશ્રમે જોવા અમે અધીરા થઈ રહ્યા. પ્રવાહના વેગ સાથે આગતી હોડી જોતજોતામાં વ્યાસાશ્રમ પાસે આવી પહોંચી.

વ્યાસાશ્રમ:—નદીના જમણા કિનારા પર નાના દ્વીપ પર, આ સ્થળ આવેલું છે. પુરાણી કથા છે, કે પહેલાં આ સ્થાન ડાબા કિનારા પર હતું. પણ શ્રી યાજ્ઞવલ્ક્યાદિ મુનિઓ વ્યાસને આશ્રમે આવ્યા, મહર્ષિએ તેમનો અતિથિસત્કાર કરવા સામગ્રી તૈયાર કરી. અતિથિઓ કહે, અમો ડાબા કિનારા ઉપર કરેલું, તમારું આતિથ્ય સ્વીકારીશું નહિ. વ્યાસે નર્મદા-સ્તુતિ કરી. અચળ શ્રદ્ધાનો પ્રભાવથી નદી પ્રવાહ બદલાયો. વચ્ચે દ્વીપ પડ્યો, સ્થળ જમણા કિનારા પર આવ્યું. સત્ત્વ હકીકત ગમે તે હોય, પણ અત્યારે નદીના જમણા કિનારા ઉપર નાના દ્વીપ ઉપર આ સ્થળ છે. વ્યાસે સ્થાપિત વ્યાસેશ્વર મહાદેવ અને તે મહર્ષિની પ્રતિમા ઉપર બાંધેલાં વિશાળ મંદિરો આ સ્થળે આવેલાં છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના મોટા બંધુ બળદેવે ઉત્તરાવસ્થામાં આ સ્થળે તપ કર્યું હતું. સ્થાનની નજીકમાં પરીવડ નામનો પુરાણો વડ છે.

શુકદેવ:—"શુકમુખાદ ગલિતં ફલમમૃતં." આ સૂત્રાનુસાર તે જોના અમૃતના સ્વાદ જેવું જ્ઞાનનું આસ્વાદ આપતું પુસ્તક શ્રીમદ્ ભાગવતના સમર્થ લેખક શુકદેવ, તે મત્સ્યગંધાની કુમારાવસ્થામાં મહર્ષિ વ્યાસથી

ઉત્પન્ન થએલા તેમના મહારાત્રી પુત્ર. વ્યાસાશ્રમથી સામે નદીના ડાબા કિનારા પર એ મહર્ષિનો આશ્રમ આવેલો છે. અહીં ઉત્તરાવસ્થામાં મહર્ષિ શુકદેવે ચોતાની પાછળની હિંદગી વ્યતિત કરી હતી. તેમના સ્થાપિત કરેલા શુકેશ્વર મહાદેવનું લઘુ શિવાલય અને તેની સામે શુકદેવની ધાતુની પ્રતિમા ઉપર બાંધેલું મંદિર છે. આ પુરાણું સ્થળો પ્રાચીન સંસ્કૃતિની યાદ આપતાં જે ને તે સ્થળમાં જળવાઈ રહ્યાં છે.

આ પુનિત સ્થળોના દર્શન કરી અમે મુસાફરી શરૂ કરી. અહીંથી જોએક માઇલ દૂર નદીના જંગલો કિનારા પર કોતરમાં માતા અનુસૂયાનું મુષિખ્યાત દેવાલય આવેલું છે. અમે આ સ્થળે દર્શનાર્થે ગયા.

અનુસૂયા:—મહર્ષિ અત્રેય ઋષિની ધર્મપરાયણપત્ની અનુસૂયાના નામથી ગુજરાતની એક અમલ્ય સ્ત્રી પલ્લવગણ્ય નથી, સતીના સતીત્વની પરીક્ષા કરવા આવેલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેષ ત્રણે દેવો સતીત્વના પ્રજ્ઞાપથી બાળરૂપ પામી ગયા અને માતાના પારણમાં ખૂલવા લાગ્યા. આ વાતની ખબર ચતાં તેમની પત્નીઓ ચોતાના પતિઓને સતીની દવાથી અસક્ત સ્વરૂપમાં લઈ જવા પામી. પુત્રવિરહના દુઃખથી પિડાતાં સતીને પાછળથી મહર્ષિ અત્રેયથી શુદ્ધ દત્તાત્રય (આત્રેયનો દીપ્તેશ) નામના સમર્થ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ. તેઓ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેષનું ત્રિગુણાતીત રૂપ ગણાયા. તેમની મૂર્તિ ત્રિમુખી હોય છે. તેમના લઘુ મંદિરો હિંદમાં સ્થળે સ્થળે જોવામાં આવે છે. આવા સમર્થ પુત્રને જન્મ આપનાર અને અત્રેય ઋષિના નિરંતર સહવાસથી શુદ્ધ સનાતન ધર્મની જ્વલંત આદર્શોનું પાલન કરનાર પવિત્ર માતાના આશ્રમ અને તેમની મૂર્તિનું દર્શન ચતાજ તેમના પ્રત્યે માન અને લક્ષ્મીના હૃદયથી શીથ નમે છે. પ્રાચીન સ્ત્રીત્વ અને ઋષિશ્રવનનો ખ્યાલ આપતું આ સ્થળ આજ્ઞાદગ્નક છે.

માતાના દેવળની પાસે નદીના કોતરની માટી ઘસી નર્મદારનાન કરવાથી રક્તપિત્તનો ભયંકર વ્યાધિ મટે છે. તેથી આ સ્થળે વડોદરા રાજ્ય તરફથી રક્તપિત્તના દરદીઓની સારવાર માટે દવાખાનાં બંધાવેલાં છે. દવાખાનાની ભાવજત અને માટી તથા નદીના જળના યોગથી થયેલા દરદીઓ સાર થવાના દાખલા મળી આવે છે. આ સ્થળ છોડી અમે અમારા જળરથમાં બેઠા, પથનની અનુકૂળતા હતી. સહ ચલાવ્યા. નદીના

અવાહ સાથે વાયુના પ્રચંડ બળનો સાલુકુળ યોગ થવાથી, અમારો જળ-
રથ ઘણીજ ત્વરાથી માર્ગ કાપવા લાગ્યો, જોત જોતામાં અમે માલસર
આવી પહોંચ્યા. (અપૂર્ણ)

પસાર દડીની નવી રમત

આ રમત ફૂટબોલ અને નેટ બોલના મિશ્રણ રૂપ છે પણ ફૂટબોલ
કરતાં ઘણી ઝોણી જગામાં તે રમી શકાય છે. ફૂટબોલ માટેના એક
મેદાનમાં નવી ટોળાંઓ દડી પસાર રમી શકે. વળી રમત ત્રીસ મિનિટમાં
પૂરી થઈ શકે છે એટલે જે શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા મોટી હોય
અને રમત માટે પૂરતાં મેદાન ન હોય ત્યાં આ રમત દાખલ કર્યાથી
ઝોણી ખર્ચે અને થોડી જગામાં વિદ્યાર્થીઓની ઘણી મોટી સંખ્યાને
રમતમાં રોકી શકાય છે. ફૂટબોલની એક રમત રમી શકાય તેટલી જગામાં
૫૪ થી ૭૨ વિદ્યાર્થીઓ દડીપસારની રમત રમી શકે છે. વળી તેમાં
ખર્ચ પણ ઘણું થોડું આવે છે. યોગ્ય કદનો ફૂટબોલ અને જળાળી ઘેર
વાળી કડી જડેલા વાંસડાને એક કાર્ડ બોર્ડ કે દેવદારનું ૨'૪૨' નું પાટીઉં
જડેલો સ્તંભ, એ સાધનોથી આ રમત રમી શકાય છે. હવે રમત કેવી
રીતે રમવી તથા તેના નિયમો શા છે તે જોઈએ. અમે તેટલી સંખ્યાના
બે પક્ષ પાડી રમત રમી શકાય છે, પણ સાધારણ રીતે ૬ થી ૮ ની
સંખ્યાનો એક એક પક્ષ હોય તો ફીક પડે છે. સાથી પહેલાં એક અનુ-
ભવીને સરખા તરીકે નીમવો જોઈએ, અને તે સીસોટી વગાડી હુકમો
આપે તે પ્રમાણેજ ખેલાડીઓએ વર્તવું જોઈએ.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ૨૫ થી ૩૦ વાર પહોંચા તે ૩૦ થી ૪૦
વાર મેદાનને રેખાઓ દોરી સ્પષ્ટ દેખાય તેમ તૈયાર કરવું. મેદાનના
બરાબર મધ્યભાગમાં એક મધ્યર્થિક પાડવું. પહોંચાઈની રેખાએથી ૮
વારને છેટે એક એક દંડબિંદુ પાડવું.

વિજયસ્તંભ.—

સાડા નવ ફૂટ ઉંચા એક વાંસડાનો કે જાડી વળાનો વિજયસ્તંભ
બનાવી શકાય. તેને ઉપલે છેડે બોલ સહેલાઈથી પસાર થઈ જાય એવી
એક લોખંડની કડી જડેલી હોવી જોઈએ અને કડીને જળ માફક ગુંથેલી
એક જળાળી ઘેરની પેડે લગાડેલી હોવી જોઈએ. જળાળી ૧' ૩" કરતાં

છૂટકે.—

નીચેના દોષો માટે છૂટકે આપવામાં આવશે.—

૧. દડાને બે સેકન્ડ કરતાં વધારે વખત ઝાલી રાખવા માટે.
૨. દડાને કબજામાં રાખી ત્રણ કે તેથી વધારે પગલાં જવા માટે.
૩. દડા ઉપર સુધ્ધ રહેવા માટે.
૪. બેલાડીનો પીછો પકડવા માટે.
૫. કોઈ પણ જાતની ગેરવર્તણૂક માટે.

(જેને ખરી રમત ન કહેવાય તેવી કોઈ પણ રીતને પંચના અભિપ્રાય પ્રમાણે ગેરવર્તણૂક કહેવાય.)

ચેતવણી.—

૧. દડાને લાત મારશે નહિ.
૨. દડાને ઉછાળવા કરશે નહિ પણ જેમ અને તેમ જલદી બીજાને પસાર કરશે. રમતથી ખરી ગમ્મ ને ખરી ખુશી જલદી અને શુદ્ધિપૂર્વક દડાને પસાર કરવામાં છે.
૩. દડાનો કે સામાવાળા બેલાડીનો પીછો ન પકડે.
૪. દડાને મુઠ્ઠીથી અગર બોજી રીતે મારશે નહિ.
૫. મિત્રજ બેશે નહિ.

દડો :

ફૂટ બેલની મંડળીએ માન્ય કરેલો કોઈ પણ જાતનો ફૂટબોલ ચાલી શકે.
(આ રમત નાનાં બાળકો માટે યોજવી હોય તો તેમની હંમરના પ્રમાણમાં સ્તંભ ને દડાનું કદ ઘટાડી શકાય.)

પોષાક :

દોડદોડમાં નડતર રૂપ ન-નીવડે તેવો કોઈ પણ જાતનો પોષાક પહેરી શકાય. બે પક્ષો સ્પષ્ટ રીતે સહેલાઈથી જુદાં જણાઈ આવે એવો પોષાક ધરજવા જેમ છે.

રજુજીતલાઈ દેરાસરી

સારીરિક કેળવણી.

(ગતાંક ૫, ૧૬૦ થી આગળ)

કસરત સંબંધી વિશેષ હંકીકત

જે રાત્રીએ લોંબ આવતી મધ્યે તે દિવસ કદુઃખમય જાય છે એવો ઘણાને અનુભવ હશે. શરીરને દુરસ્ત રાખવા માટે (લોંબ અને) આદ્ય

પણ જરૂરના છે. ખરેખરી મીઠી જિંદગી અને આનંદ તો તંદુરસ્ત બાળકજી માણે છે, પણ માણસે જિંદગી અને આહાર પર કાપુ રાખવો જોઈએ. જંને વધારેલાં વધે અને ઘટાડેલાં ઘટે છે.

ફ્રાન્સ દેશના મહાન નેપોલીયન બોનાપાર્ટ વિશે કહેવાય છે કે તે જ્યારે ધારે ત્યારે જિંદગી શકતો. એ કંઈ જેવું સેવું મનોબળ નથી. તે કેટલીક વખત ઘોડા ઉપરજી જિંદગી લઈ લેતો. મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી થોમસ એડિસન પણ જિંદગી ઉપર સારો કાપુ રાખતો. તે કોઈ પણ વખતે ફક્ત ૪ કલાકની જિંદગી લેતો. જિંદગી ખંરી કિંમત માંદા માણસનેજ છે. “રણ-ગાંજ ઝાડની કિંમત છે.” ખાધા વગર માણસ કેટલાક દિવસ જીવે, પણ જિંદગી વગર તે બહુ ઓછું જીવે છે.

શરીરને દુરસ્ત રાખવા હવા, પાણી અને ખોરાક જેટલીજ જિંદગી પણ જરૂર છે.

ચાલવાથી જે કસરત થાય છે તે ઉત્તમ છે. એને કસરતનો રાગ ગણવામાં આવે છે. જાણીતા વ્યાયામ વિશારદ મેકડેન ઉપરનો અભિપ્રાય ઉચ્ચારે છે. જગતના મહાપુરુષોએ પણ એનો લાભ લીધો છે, કારણ કે એમાં કોઈ પણ સાધનની જરૂર પડતી નથી. તરવાની કસરત પણ સારી છે, પણ તે મોટાં શહેરોમાં મળવી મુશ્કેલ છે. એમાં અકસ્માત થવાનો સંભવ રહે છે. વર્તમાન વૈદો અને નિષ્ણાતોનો એવો અભિપ્રાય છે કે સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને ચાલવાની કસરતથી અદ્ભુત લાભ થાય છે. તેનાથી હિસ્ટીરીઆ અને મગજની નબળાઈના કેટલાક રોગ નાબુદ થાય છે આ જમાનામાં કબજાઆતના રોગની ફરિયાદ ઘણી છે અને તે ચાલવાની કસરતથી મટી જાય છે. ચાલવાનો સારો વખત પ્રાતઃકાળનો છે, અને બીજો નંખરે સાંજનો છે. ચાલવું તે પણ ટકાર. લખણતા કે હીસા ચાલવાથી શરીરને નુકસાન થાય છે.

આપણા તીર્થસ્થળો કુંગર ખર કે નંદીકિનારે રાખ્યાં છે કે ચોકખી હવા મળે, જગત દરવા જતાં કસરત મળે, સુસાફરી થાય વગેરે અનેક હેતુ અને લાભ થાય છે. ખોરાક પચાવવાની શક્તિ, મરીબ, શેક રાગ કે સાધુ દરેકને કસરત કરવી પડે છે. સારાઈ, ધર્મ અને ત્યાં સારાઈ છે, ધર્મના કામદા સાંને સરખી રીતે સાચું પડે છે. આપણું

પાઠ્યપુસ્તક, ધનંત્ર અને સાયબરી માટે સરકારી બાળ તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી				
ક્ર. સં.	પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કૃતી	પ્રગટ કર્તા (ટેકાણા સહિત)	નકલ દીઠ કિંમત રૂ. આ. પા.
૧	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસગી. જે. રવિશંકર		મંગળદાન એન્ડ સન્સ, લાગાતળાન, સુરત	૦-૧૨-૦-૦ આયામિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૦-૦-૦ માધ્યમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૩	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૨-૦-૦ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૪	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૨-૦-૦ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૫	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૨-૦-૦ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૬	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૨-૦-૦ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૭	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૨-૦-૦ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૮	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૨-૦-૦ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૯	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૨-૦-૦ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૧૦	આપણા દેશનો ઇકા ઇતિહાસ જી. આર. પી. આનંદ		આર. પી. આનંદ, મેરીઆન હિન ગેમ્મરિયાલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, ગોરસદ	૦-૧૨-૦-૦ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.

૯. પ્રકરતી મંથમાળા છું વરં સારદા	પુસ્તક ૫-૬ દેવદાસ (પહેલી આગતિ)	સી. એલ. જરડીન	આગતર ક્તો ચી. એમ લાટ	”	૦-૮-૦	”
૧૦. ચી રવિન્દ્રનાથ મંથાવલી પુસ્તક એન. પરીખ ર-ચતુરંગ અને જો બંદુનો (પહેલી આગતિ)	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૧-૪-૦	માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિ. વાર્ધાઓની લાયગેરી માટે અને પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં શિક્ષકોની લાયગેરી માટે.
૧૧. ટોપાપરોય મંથાવલી મંથ ૩ કયાવલી પહેલી (પહેલી આગતિ)	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૧-૮-૦	”
૧૨. ” મંથ ૮-કયાવલી બીજી (પહેલી આગતિ)	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૧-૪-૦	”
૧૩. નાસરાંગમખી (સને ૧૯૩૬ની લીલાવતી એન	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૦-૧૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયગેરી માટે.
૧૪. કિશોરકયાઓ લાગ ૧ (સને ૧૯૩૬ની બીજી આગતિ)	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૦-૬-૦	”
૧૫. ” ભાગ ૨ (સને ૧૯૩૨ની ત્રીજી આગતિ)	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૦-૬-૦	”
૧૬. આપબા દેયનો કલિદાસ પ્રથમ એન. કે. લાટ પુસ્તક (સને ૧૯૩૫ની છઠી આગતિ)	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૦-૬-૦	”
૧૭. નિવુનો આગ	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૦-૨-૦	”
૧૮. નાલ લારત (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આગતિ)	”	સી. એલ. જરડીન	”	”	૦-૬-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયગેરી માટે.

૧૯	વાલો ગણીએ ભાગ ૩ (૧૯૩૬)	જેન. એમ. ત્રિવેદી અને શ્રી નવસુખ સાહિત્ય પ્રકાશન	૦-૩-૬	"
૨૦	સુચંધિકાં ભાગ ૨ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	જેલ. એન. અગ્રવાલ	૦-૪-૦	"
૨૧	સંતાકકી (પહેલી આવૃત્તિ)	"	૦-૪-૦	"
૨૨	ગદ્યર પટેલની ચોથી વાંટો (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	હરિપ્રસાદ બ્રાસ	૦-૪-૦	"
૨૩	સોથી ૨ (પહેલી આવૃત્તિ)	હસમુખ પંડિત	૦-૬-૦	હોઝરીઓની પ્રાથમિક શૃંગો ગાદે અને સ્ત્રીઓની દ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી તરીકે.
૨૪	સોથી ૩ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	૦-૭-૦	"
૨૫	સોથી ૩ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	૦-૮-૦	"
૨૬	જાલજીવન કાર્મલિય, આજવાડ, વડોદરા	આલજીવન કાર્મલિય, આજવાડ, વડોદરા	૧-૦-૦	પ્રાથમિક શૃંગોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી માટે.
૨૭	સોથી ૩ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	મુજરાત વર્તમાનકથાર	૦-૮-૦	એમ્પ્રીકલયરલ આયસ કલસોમાં અને દ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી માટે.
૨૮	સોથી ૩ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિસિસ રામલક્ષ્મી શાસ્ત્રી, ડૉ. એચ. એન. શાસ્ત્રી, બીજું કનસ વાડી, ચોતી બિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી	૦-૩-૦	હોઝરીઓની પ્રાથમિક શૃંગો અને સ્ત્રીઓની દ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી

૨૯/મી રવિ-દ્રવ્ય મંથાવલી પુસ્તક એન. પરીખ ૧-મારે બહેર (પહેલી આદતિ)	પ્રસ્થાન કાર્યોદય, પારસી અગ્નીઆરી પાસે, અમદાવાદ	૨-૦-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક રફો અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં શિક્ષકોની લાયબેરી માટે.
૩૦/બુદ્ધ મંથાવલી પુસ્તક ૮ દિરેક્ટની આર. વી. પાઠક પાતો બાગ ૨ (પહેલી આદતિ)	"	૧-૪-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક રફોમાં શિક્ષકોની લાયબેરી માટે.
૩૧/દારદ્રવ્ય મંથાવલી ગ્રંથ ૧- ત્રેમનો દંશ (બીજી આદતિ)	"	૧-૪-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક રફો અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં શિક્ષકોની લાયબેરી માટે.
૩૨ " ગ્રંથ ૨ સ્ત્રી અને પુરુષ (પહેલી આદતિ)	"	૧-૦-૦-૦	"
૩૩ " ગ્રંથ ૪ નવો અવતાર ખંડ ૧ (પહેલી આદતિ)	"	૨-૪-૦-૦	"
૩૪ " ગ્રંથ ૫ નવો અવતાર ખંડ ૨ (પહેલી આદતિ)	"	૨-૦-૦-૦	"
૩૫ " ગ્રંથ ૬ નવો અવતાર ખંડ ૩ (પહેલી આદતિ)	"	૧-૦-૦-૦	"
૩૬ " ગ્રંથ ૭ હટ્ટિ પરીવર્તન ખંડ ૧ (પહેલી આદતિ)	"	૧-૪-૦-૦	"
૨૭/મુકુમ કોમી વાચાલય યાને જન્મથી બહેર સુગને જોડતા કરવાની પદતિ (પહેલી આદતિ)	ગ્રાંથસર દરિ એ. દાને ગ્રાંથ- સર લેતેનું બહેર સુગને ખર્ચાનું મનિસ્ટ્રકલેશન, મુબમ્ નં. ૨	૦-૦-૮-૦	પ્રાથમિક રફો અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં શિક્ષકોની લાયબેરી માટે.

૩૮ શાળાપેયગી માનસશાસ્ત્ર (સતે એમ. એચ. ચોકશી ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	એમ. એચ. ચોકશી, સચ્ચિદ્ર, અમદાવાદ	૧-૧૨-૦૦	પ્રાથમિક રફેલો અને ટ્રેનિંગ સંરચાઓમાં શિ-ક્ષકોની લાયકેરી માટે: પ્રાથમિક રફેલોમાં શિક્ષકોની લાયકેરી માટે.
૩૯ ધી મેડીક્લ ગાર્ડ અને રેડી સી. ડી. શાહ	સી. ડી. શાહ, બારડોલી બઝાર, બારડોલી	૧-૦-૦૦	"
૪૦ પ્રાથમિક શાળાનો શિક્ષક (સતે સી. બી. લાંટ ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	સી. બી. લાંટ, ચરોતર એન્ડ ટ્રેસન સોસાયટી, આર્થુ'ડ મંગળદાસ એન્ડ સન્સ, લા	૧-૬-૦૦	પ્રાથમિક રફેલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૪૧ મેડિકલેશન બૂગળ (")	ડી. એમ. દોશી		

(અગ્રેજમાં સહી) એન. એ. કાઠરી

(અંત્રેશ્યાં સહી) એન. એ. કાદર
સહાય મન્મ. ઉ. લા.

દાર એળય. પ્રસ. ઉ. વા.
માં દેવી મુચનાનુસાર.)

(१५२ भां देवी मयनानुसार.)

三、

1 dl. 11-4-1639 n 47 n.

ਸਾਹਿਬ, ਸਾਹਿਬ

જાહેરખબરના નવા ભાગ

જાહેરખબરના નવા જાન્યુઆરિયા

આથી સંવત્ પૂર્ણ આપવામાં આવે છે કે તેનું રાજ્ય હોય.

[illegible]

જાહેરખબર

નવરોજ પેસ્તનજી સ્કોલરશિપ પરીક્ષા:—

- ૧ અમદાવાદ શહેરની અથવા તો તેની નજીકમાં આવેલી સરકારે સ્વી-કારેલી કોઈપણ શાળામાં અભ્યાસ કરતી બાળાઓને નવરોજ પેસ્તનજી વકીલની આર સ્કોલરશિપો આપવા માટેની સ્પર્ધાતી પરીક્ષા શુરુવાર તા. ૧૨મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૭ અને તે પછીના દિવસોએ સહવારના અગીઆર વાગ્યાથી સાંજના પાંચ વાગતાં સુધી અમદાવાદની મહાસક્તી ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફોર વીમેનના મકાનમાં લેવાશે.
 - ૨ આ પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ લેશે. પરીક્ષામાં બેસવાની અરજીઓ મે. ઉત્તર વિભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબને તા. ૧૨ મી જુલાઈ સને ૧૯૩૭ અગર તે પહેલાં તેમને પહોંચે એવી રીતે મોકલી આપવી, તે દિવસ પછી કોઈપણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.
 - ૩ આ પરીક્ષામાં બેસવા ઇચ્છનાર ઉમેદવાર દેટલી ઉંમરના હોવા જોઈએ, પરીક્ષા ક્યા ક્યા વિષયોમાં લેવામાં આવશે, સ્કોલરશિપો દેટલી રકમની તથા દેટલા સમય માટેની છે વગેરે હકીકતની માહિતી આ પરીક્ષાના નિયમો અમદાવાદની બધી માધ્યમિક શાળાઓમાં સને ૧૯૨૯ માં મોકલવામાં આવેલા છે તે ઉપરથી માલમ પડશે.
મ્યુનિસિપલ ઓફિસ અમદાવાદ તા. ૧૪ મી મે, સને ૧૯૩૭	}	મણીલાલ ચતુરભાઈ શાહ પ્રેસિડન્ટ, અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

શ્રીઓ માટેની આર્ટન ટ્રેનિંગ કૉલેજ, રાજકોટ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૩૭

આ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૨૩ મી ઓગસ્ટ ને સોમવારે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

આ કૉલેજમાં દાખલ થવાને જે બાંધજો ઇચ્છા રાખતી હોય, તેમણે નીચે બતાવેલા નમુના પ્રમાણે હકીકતનું એક પત્રક* પોતાની શાળાનાં મુખ્ય શિક્ષિકા મારફત અમારા તરફ મોકલી આપવું. એ પત્રકની સાથે

*સૂચના:—દરેક ઉમેદવારનું હકીકતનું પત્રક અલગ મોકલવું એકથી વધુ ઉમેદવારનાં એકલાં પૂરેલાં પત્રક નહિ ચાલે.

• હકીકતના પત્રક માટે જુઓ શાળાપત્ર મુસ્તક ૭૩ પૃષ્ઠ ૨૮૦.

રફલ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી અથવા પોતાના ગામના કોઈ જે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તરફથી મેળવેલા સદ્વર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો મોકલવી. હકીકતનું પત્રક તથા સદ્વર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો મોકલ્યાં મોકલ તા. ૩૨ મી જુલાઈ સુધીમાં અમને મળી જવાં જોઈએ, ત્યારપછી આવેલાં પત્રકો સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવાના સંબંધમાં ઉમરની કોઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી, પરંતુ કોલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉમર પુરો ૧૫ વર્ષની હોય છે, તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉંમરની બાધબોને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી.

પ્રાવેશિક પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ આ સાથે આપવામાં આવેલ છે.

પરીક્ષાના દિવસો દરમિયાન જે બાધબો કોલેજની બોર્ડિંગમાં રહેવા ઇચ્છતી હોય તેણે તે બાળતના ખચર લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટને અફવાડીઆ અગાઉથી આપવા. પરીક્ષા પહેલાં આ દિવસથી વધારે વહેલાં આવનાર બોર્ડિંગમાં રહેવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક હિમેદવારે બિઝાનું, જમવાનાં વાસણો તથા લોટો ખાસો સાથે લાવવાં જોઈએ.

શ્રીઓ માટેની બોર્ડિંગ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
રાજકોટ.

તા. ૧૭-૪-૩૭

મંજુલા મહેતા

લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ.

બોર્ડિંગ ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન-રાજકોટ

પ્રાવેશિક પરીક્ષા માટેનો અભ્યાસક્રમ

વિષય પહેલો અંગગણિત:—અ. ચારે રીતોના સંયુક્ત દાખલા.

વિવિધ પરિમાણોની ચારે રીતોના દાખલાં. આર્થુપાણનાં

અપૂર્ણાંકના સરવાળા, બાદબાકી અને ગુણોદ્ધાર, [ગુણક અ-

પૂર્ણાંક ન આપવો] સામાન્ય અપૂર્ણાંકની બધી રીતોના દાખલા.

ભાગ્ય અને અવિભાગ્ય સંખ્યાઓ અવયવો પાડીને ગુરતમ

સાધારણ અવયવ અને લઘુતમ સાધારણ અવયવી બોળવો.

ગુણોત્તર, એકમ પદ્ધતિ. પ્રમાણ, ત્રિશિ, સંયુક્ત પ્રમાણ,

સાદું બાજ (માત્ર બાજજ ગણવું.)

બ મુખગણિત:—૮, ૧૦, ૧૨, ૧૬, ૨૦, ૨૪, ૩૨ અને ૪૦

ના ગુણોત્તરથી ચર્ચ શકે તેવા અવદાર હિસાબો મોકલવી ગણવા.

માર્ચ ૨૫

વિષય બીજો ગુજરાતી:—પાઠ્યપુસ્તક. કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક બીજું તથા ત્રીજું.

ગદ્યપાઠ:—પુસ્તક બીજું:—પાઠ. ૩, ૫, ૮, ૯, ૧૩, ૧૫, ૧૬, ૧૭

૨૪, ૨૮, ૩૩, ૩૪, ૩૬, ૩૮

૪૯, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૬૬, ૬૮

પુસ્તક ત્રીજું:—પાઠ. ૨, ૪, ૫, ૮, ૧૧, ૧૩, ૧૪, ૧૬

૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૧, ૨૫, ૨૭

૨૮, ૨૯, ૩૧, ૩૩, ૩૪, ૩૬.

પદ્યપાઠ:—પુસ્તક બીજું:—પાઠ. ૧૦, ૧૮.

પુસ્તક ત્રીજું:—પાઠ. ૨૦, ૩૦.

રાસતરંગિણી:—પનથટ, જનની, ભાભી, કોયલ ખેતી, માતૃગંજન અને વાતસલ્ય.

વ્યાકરણ:—નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ, કૃદંત અને અવ્યયના મુખ્ય પ્રકાર. સાદું પદ્મજેદ અને સાદાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ.

લેખી પેપર ૭૫ માર્ક મૌખિક પરીક્ષા ૨૫ માર્ક.

વિષય ત્રીજો ભાષા લેખન:—અ. વાચન પાઠોમાં આવતી તથા ઇતિહાસને લગતી વાતો લખાવવી. પત્રો લખવાની જુદી જુદી તરિક્ક બતાવવી. ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું વર્ણન તથા રચના વર્ણન કરાવવું.

ચ. અવિભાગમાં કરાવેલા લેખનનાં સિદ્ધ થએલાં મનોયત્નો સુદર અસરે લખાવવાં.

કા. શુદ્ધલેખન માર્ક ૨૫

કા. શુદ્ધલેખન માર્ક ૨૫

વિષય ચોથો ઇતિહાસ:—પાઠ્યપુસ્તક આરોટ કૃત હિંદનો ઇતિહાસ. મહામદ પેગંબરની રચ કરી ઔરંગઝેબ સુધીનો સુસલગનાની સમયનો.

ભૂગોળ:—પાઠ્યપુસ્તક ભૂગોળ પાઠમાળા પુસ્તક ત્રીજું (અંગ્રાણી અને આચાર્ય કૃત) હિંદુસ્તાન પૂરો.

માર્ક ૫૦

વિષય પાંચમો વિજ્ઞાન:—અ પાઠ્યપુસ્તક ગ્રહદીપિકા પુસ્તક પહેલું પૃષ્ઠ.

માર્ક ૫૦

ચ. ચિત્રકામ. કુદરતી નમુના—કરેણ, જાંબુડી, આરમાસી, ગુલાબ અને જનસુસનું પાંદ અને ઘાળખી, આરમાસી અને કરેણનું ફૂલ, કેરી, દાંડમ અને ઘીસોડું, વસ્તુચિત્ર—કોલ, લોટા, કુળે, હોડો, માટલી, કુંકું, ગરણી સાથે સીસો, પ્યાલો, તપેલું, કપ-રકાબી અને બરણી.

ડિકાઇનો—ચોરસ, ત્રિકોણ, રોમ્બસ, ગોળ અને અર્ધ- .

ગોળની જુદી જુદી ડિકાઇનો કરાવવી. માર્ક ૫૦

વિષય છઠો સીવણ ફરજિયાત—ઝાઝું, ગલેચી (જિનની),
ઘાઘરી, ગાજ, જોટણ, ખખીઓ, યીગડું દેવું.

મરજિયાત—દોરા કાઢીને રંગાલ, પોલકું, બિનનાં મોજાં માર્ક ૧૦

ગઢેરખખર

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર મેન—પ્રાવેશિક પરીક્ષા .

સને ૧૯૩૭

૧. આથી ગઢેર કરવામાં આવે છે કે હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર મેનની આણુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૨૩ મી ઓગસ્ટ સોમવા ૧૧-૦ વાગે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. નીચેની કલમ ૩૭માં જણાવેલી કોઈપણ પરીક્ષા પાસ થએ ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે, પરંતુ ૧૬ વય પાછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કોલેજ પ્રમાણ્ય રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ પરંતુ વે. ઇ. ૨ટે. એન્જિનિયરિંગ પછી રોટની કે એન્જિનિસની કોઈપણ શાળામાં ઓછામાં છેલ્લા બે વર્ષ માન કરતો શિક્ષક ૪૦ વર્ષની ઉંમર સુધી કોલેજમાં દાખલ થઈ શકે.

૩. દરેક ઉમેદવારની અબાસ મંજૂરી લાયકાત ઓછામાં ઓછી નીચેમાંથી એક જોઈશે.

(ક) સરકારી કેળવણીખાતાએ નિયત કર્યા મુજબ સાતમું ધોરણ પાસ.

(ઘ) વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પાસ.

(ગ) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈપણ શાળામાં અંગ્રેજી ધોરણ ચોથું પાસ.

૪. ઉપરની કલમ ૩૭ પ્રમાણેની લાયકાતવાળા ઉમેદવારે મુકરર કરેલા ફોર્મમાં પોતાની અરજી તારીખ ૧ લી જુલાઈ ૧૯૩૭ થી તા. ૧ લી ઓગસ્ટ સુધીમાં જ આ ઓફિસે મળી જાય તેવી રીતે મોકલી આપવી તથા આ અરજીની સાથે ઉમેદવારે પાછળ આપેલા નમુના પ્રમાણેનું સર્ટિફિકેટ ભરાવી મોકલવું.

૫. (ક) અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પુરેલાં અને, વખતસર નહિ, બહોંચેલા સર્ટિફિકેટ તથા અરજીઓ કોઈપણ સંજોગોમાં સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

(ચ) દરેક ઉમેદવાર માટે જુદી આરજી તથા જુદું સર્ટિફિકેટ જોઈશે. તે સર્ટિ. અને આરજી અરજા કાગળની એક બાજુએ સર્ટિફિકેટ અને બીજી બાજુએ આરજી એમ તૈયાર કરીને મોકલવાં.

૬. પરીક્ષા માટે કોઈ દાખલ શ્રી લેવામાં આવશે નહિ પણ સ્ટેશનરી વગેરે ખર્ચના માટે આ ઓફિસ વખતે વખત નક્કી કરે તે રકમ ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુખ્ય સરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ગુજરાતી સાતમા ધોગણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ તેમાં ફેરફાર કરેલા વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

માર્ક

૧. ગુજરાતી:—	}	૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનમાળા પુસ્તક સાતમાના સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોની લેખી પરીક્ષા	૬૦
(ક) લેખી પરીક્ષા		૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, પિંગળ અને નિર્ધાર ૪૦+૨૫	૨૫
૩. અક્ષર			૫૦
(ચ) મોશની પરીક્ષા			

આ પરીક્ષા માટે સાતમી યોપડીની નીચેની કવિતાઓ મુખપાઠ તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

૧. પાઠ ૩, ૭, ૧૨, ૧૬ (ફક્ત ધર્મ વિષેની), કર.

૨. સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં વે. ઇ સ્ટે. એ. નાં મહે. એલ્યુ. એલ્યુ. ઓશીયર સાહેબના સર. નાં. ૭ તા. ૨૬-૬-૨૮

૩. થી સુધરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે (આ અભ્યાસક્રમ “સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક”ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે).

૪. જુમિતિ તથા ગણિતનો સુધરેલો કાર્યક્રમ એ ૧૯૩૩ના સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષકમાં છપાએલ છે તે મુજબ પરીક્ષા લેવાશે.

૫. છેક નાના કદના, કાનની કે આંખની શક્તિમાં ખામીવાળા, બોખડા કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાક્તરી પરીક્ષામાં નીપાસ થયેલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. હંટર-ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફોર મેન, બી. કે. કચેરા

રાજકોટ તા. ૧૮-૪-૩૭ પ્રિન્સિપાલ.

શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તા. ૨૧-૬-૩૭ના
રોજે શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદનું તૈલચિત્ર ખુલ્લું
મૂકવાની ક્રિયા.

અમદાવાદની પ્રેમચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદનું
તૈલચિત્ર ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા તા. ૨૧-૬-૩૭ ને સોમવારના રોજ સાંજે
સાડા પાંચ વાગે એક ભવ્ય મેળાવટો કરી કરવામાં આવી હતી. મેળા-
વડામાં ગુજરાતના પાટનગરના વિદ્વાન અને પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોએ સારી
સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. સમારંભની શરૂઆતમાં રા. બા. ભૂપતરાયભાઈ
જમીઅતરામભાઈ સાસ્ત્રી ઉત્તર વિભાગના એન્ડ્રુ કેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ-
ને પ્રમુખ રથાને ખિરાજવા રા. સા. જનુભાઈ અચરતલાલ સૈયદે દરખાસ્ત
મૂકી હતી, અને તે દરખાસ્તને શ્રીયુત રાયચંદ પરીએ અનુમોદન આપ્યું
હતું. ત્યારપછી કોલેજની પ્રિન્સિપાલ રૂઢલ તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજના
વિદ્યાર્થીઓએ મનારંજક ગાયનેા ગાયા હતાં. ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડ માસ્તર
સાહેબે પ્રમંગલે અનુસરી પોતાનું નિવેદન શ્રોતાઓને છટાદાર ભાષામાં
વાચી મંજળાવી શેઠ પ્રેમચંદના ઉત્કૃષ્ટ ગુણો જોને લઈને, તેઓશ્રી
પોતાનું નામ અમર કરી ગયા છે તેનું મુંદર ઉદ્બોધન કર્યું હતું. ત્યાર-
પછી ટ્રેનિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ મનારંજક ભાવનામય અંજલિગીત
ગાયું હતું. પછીથી પ્રમુખ સાહેબને શેઠશ્રીનું તૈલચિત્ર ખુલ્લું મૂકવા ટ્રેનિંગ
કોલેજના હેડ માસ્તર સાહેબે વિનંતિ કરી હતી. છપ્પી ખુલ્લી મુકાયા
બાદ પ્રમુખ રથાનેથી પ્રમુખ સાહેબે શેઠ શ્રીના ગુણાનુવાદયુક્ત સુંદર
ભાષણ કરી કોલેજના સંચાલકો તેમજ અમદાવાદના શેઠ સાહેબ મોહનલાલ
પ્રેમચંદભાઈ ઝવેરી જેમણે આ સુંદર તૈલચિત્ર મોટા ખર્ચે તૈયાર કરાવી
સંરથાને બેઠ આપ્યું છે તેમને આભાર જણાવ્યો હતો. શેઠ શ્રીના
ચિરંજીવી શેઠ કલ્યાણભાઈ મોહનલાલ ઝવેરીએ તે મેળાવડામાં હાજરી
આપી તેને દીપાવ્યો હતો. પ્રમુખ સાહેબે ભાષણ દરમિયાન કવિ દલપત-
રામભાઈએ તે વખતે શેઠ પ્રેમચંદને કાવ્ય લખી મોકલ્યાનો ઉલ્લેખ
કરી સભામાં આનંદ ચેતન આપ્યું હતું.

ત્યારબાદ શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ દેરાસરી આર-એટ-સોએ હિપકાર-અર્ધસિલ
કર્યો હતો; જોને રા. પ્રાણલાલ કીરપારામ દેશાઈએ અનુમોદન આપ્યું
હતું. ત્યારબાદ મેળાવટો વિસર્જન કરવામાં આવ્યો હતો.

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકમાના ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાઈ કમિશન મળશે.
કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે જતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
ગાંધીરાંડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં જારીવા માટે
મંજુર થયેલું

ખાખ પખવાડિક

ગિજુભાઈનો અભિપ્રાય

“આ તો સૌ કરતાં અડિયાતું છે. એ જોઈ ને, ખાખને સુધરવું પડશે,”
વાંઠ લવ્યાં રૂપિયા પાંચ ૨૦ ખાખ સાથે.

શાળાઓને નમૂના મકત.

ચાલો ભજવીએ : ભાગ ૧ થી ૧૦. મેળાવડાઓ માટે
તમારે જોઈ જેજ જોઈશે. આખા સટના
રૂપિયા પાંચ, ૮પાલ ખર્ચ. જુદું

ગાંડીવ ખાલોધાનમોલા

નાં અડસદ પુણ્યો ખાલોઈ પડ્યાં છે ને ધનમ, લાયણેરી માટે મંજુર
થયેલાં છે. સસ્તાં, સુંદર, સચિત્ર, સુખોદક. ચાલી માટે આગલાં
શાળાધિકારી જુઓ અથવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

એપ્રિલ માસમાં ઉપાધ્યક્ષે બહાર પડશે
શ્રી પ્રાણલાલ શ્રીરખાસ દેસાઈ કૃત

ભરતભૂમિનો ઇતિહાસ કિંમત ૦-૨૨-૦

આ ઇતિહાસની નવી આવૃત્તિમાં દિલ્લા ઇતિહાસને લગતી માર્ચ ૧૯૩૭ સુધીની તમામ હકીકત આપવામાં આવેલ છે. તેમજ ૧૯૩૫ના કાયદા મુજબના નવા રાજ્યજવારગુની બહુજ સરળતાથી સમજણ પાડવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત દરેક પ્રકરણ હીંદ પ્રત્યે તથા અગત્યના બનાવોની તવારીખ વગેરે ઉમેરી પુસ્તકને વિસ્તૃત કરવામાં આવેલ છે છતાં કિંમતમાં કોઈ વધારો કરેલ નથી.

મોહનલાલ દામોદર મહેતા, બુલ્ડેવર એન્ડ પબ્લિશર-રાજકોટ.

વિધાર્થીઓના લાભાર્થે

કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિખૂંક

પાછળ અક્ષરો ફૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં કિંમત ઘટાડા આનો

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી. શિક્ષકવર્ગના માન્ય યોગેશી અને વિધાર્થીઓને
વિભૂષિત થતી અમદાી લેખનકળા કોપિખૂંકો માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી

લેખનકળા-કોપિખૂંક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત ઘટાડા આનો

બહાર પડી છે.

સચિત્ર થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ

(એ. થાણા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે પ્રાથમિક નિશાળોમાં
ચલાવવા માટે મંજૂર થયેલી.)

બોજ અને ત્રીજ વારણ માટે.

સુંદર રંગીન નકશા તથા તાલુકાવાર નકશા સાથે સુધારેલી આવૃત્તિ.

મોહનભાઈ ભુલાભાઈ નાયકે બનાવેલી.

કિંમત ૦-૪-૦

એન. ડી. મહેતાની કું.

નં. ૩૬૭ કાલ્યાણદેવી રોડ-સુંબઈ

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ આદર્શ શિષ્ય	...	૩૦૫
૨ શિશુશિક્ષણશાળા	...	૩૧૫
૩ પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેનો ચિત્ર-કામનો નવો અભ્યાસક્રમ	...	૩૧૮
૪ આપણી શાળાઓ અને શિક્ષકો	...	૩૨૧
૫ માનવ શરીરચિત્રણ	...	૩૨૬
૬ આગાહી આનંદપર્વટન	...	૩૨૯
૭ ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક ડેવલપ્મેન્ટનો નવો અભ્યાસક્રમ	...	૩૩૩
૮ જન્મજૂમિ-શુભરાત	...	૩૪૩
૯ પ્રણાત	...	૩૪૪
૧૦ નોટિસન	...	૩૪૫
૧૧ તાંદણનો	...	૩૪૬
૧૨ મુખર્ષી ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	...	૩૪૮
૧૩ હતાગપતક	...	૩૫૧
૧૪ ખાનગી જાહેરખરો	...	૧૯

ડેવલપ્મેન્ટના હુકમથી

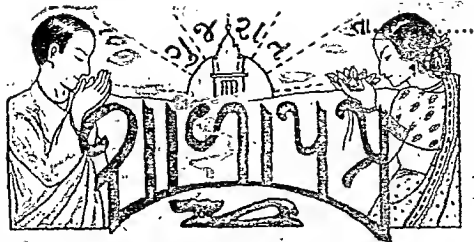
તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેલોશિપ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી, બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હેડક્વાર્ટર્સ પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધી " હાઈમંડ જ્યુનિયો " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હાલવાલે બાંધ્યું.
સલાખોસ દોર—અમદાવાદ.

પુસ્તક ૭૬]

ઓગસ્ટ ૧૯૩૭

[અંક ૮]

પ્રજ્ઞાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર બેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

આદર્શ શિષ્ય

આ શીર્ષક નીચે ફેણવણીના અંકમાં શિક્ષકો પાસેથી તેમના સ્વતંત્ર વિચારોની માગણી કરવામાં આવી હતી. એકંદરે શિક્ષકોએ ઠીક પ્રમાણમાં પ્રત્યુત્તર વાળ્યો છે, જે કે સ્ત્રીશિક્ષકોએ તેમનો અસહકાર પાડ્યો ચાલુ કરેલો જણાય છે. આ વિષય પર શિક્ષકોએ વિચાર પણ ઠીક કરેલો જણાય છે. આ નીચે આવેલા નિર્ણયોમાંથી તારવી કાઢેલા કેટલાક વિશિષ્ટ એવા ગુણોની યાદી ટુંકમાં આપવામાં આવે છે. મળેલા નિર્ણયોમાંથી પ્રથમના બે નિર્ણય આ નીચે જણાવેલા છે.

આદર્શ શિષ્યના ખાસ ગુણો:—

સત્ય; બ્રહ્મચર્ય; શુરભક્તિ, વિવેક સાથે સ્વમાન, સ્વાતંત્ર્યપ્રિયતા ને સંયમ, સ્વયં શિક્ષણ ને સ્વયંસંસ્કૃતિ, જવાબદારી ને સહકારની ભાવના, ઉત્સાહ ને પ્રયત્નશીલતા. નિરાગી શરીર, સ્વયંશિસ્તપાલન, નિષ્કામસેવા, સ્વાવલંબન, આત્મશ્રદ્ધા, શાંતિ, પરાપકાર, જિજ્ઞાસા, ઉદારતા, સારીરિક, માનસિક ને આધ્યાત્મિક પવિત્રતા, સંતોષ ને પ્રસન્નમુખ, પ્રજ્ઞા મન ને મનનચક્તિ, વ્યસનાભાવ.

નિબંધ ૧

જીવનની દૃષ્ટિએ મનુષ્ય હંમેશાં વિદ્યાર્થીજ છે. શિષ્યની ભાવના અને વર્તન સંબંધી તેની કળવણી, પરિસ્થિતિ અને આનુવંશિક સંસ્કારો જવાબદાર છે. આદર્શ શિષ્ય અને સાધારણ શિષ્ય એવી વિચારસરણી એજ આપણી ચર્ચાનું કે દેરદારનું મૂળ છે. વિકાસ અને ક્રાંતિ એજ સજીવપણાનાં લક્ષણ છે. જે આપણે આપણો વિકાસ કરવો હોય તો આપણી સમક્ષ આદર્શ હોવો જોઈએ. આદર્શ વિનાનો મનુષ્ય, સમાજ, ધર્મ, દેશ અને શિક્ષક સૂકાન વિનાના વહાણ જેવો છે. જેમ નીતિ વિનાની કળવણી એ ગવર્નર વિનાની બાઈસિકલ જેવી છે તેવીજ આદર્શ રહિત કળવણી રાષ્ટ્રના વિકાસને ધાતક નીવડે છે.

શિષ્યની ભાવના કળવણી એ માળખા અને શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે. એજ કારણથી પ્રાચીન જમાનામાં આદર્શગુરુઓએ આદર્શ શિષ્યની ઉત્તમ બાબતો નક્કી કરી હતી કે—

કામદાના જેવી ચતુરાઈ, ધ્યાન ખગસાના જેવું, નિદ્રા કુતરાના જેવી અંધ, અક્ષયર્થપાલન અને અંધ આહાર એ વિદ્યાર્થીનાં લક્ષણ છે. આ જમાનામાં પ્રાચીન કળવણીનાં, સમાજનાં, દેશનાં, વિચારનાં અને સમાન્ય સંસ્કૃતિના લક્ષણો રહ્યાં નથી. હવે તો જગતપ્રેમનું વાતાવરણ, ભાતુપ્રેમની લાગણી અને વિજ્ઞાનની શોધખોળ એ અગત્યનાં સાંસ્કૃતિક કેન્દ્રો છે. કળવણી પણ એજ હેતુસર હોવી જોઈએ એટલે આદર્શ શિષ્યે પોતાની ભાવના, વર્તન, પહેરવેશ, ધર્મભાવના, રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની ફરજ અને પૌરહૈયિક ઉન્નત કલ્પના એ નવયુગની નવીન ભાવનાને અનુસરી રાખવાં જોઈએ.

લક્ષણો-નીતિ:—

વર્તમાન દિંદ કે જગતમાં જે દેરદાર ધર્મ રહ્યો છે, તેમાં સ્વચ્છતા એ ઉદ્ધેયના કોડા જેવો નાશકારક રોગ છે. જે આધુનિક વિદ્યાર્થીઓ આ બાબતમાં પોતાના અંદુલ-સંયમ કળવણે નહિ તો જગતમાં ચારિત્ર્યના બંધન શિથિલ થશે, અને જે ચારિત્ર્યના આદર્શો-પાલવી માર્ગે વિચરશે તો જંગલી પશુ કે આપણામાં કંઈ દેર રહેશે નહિ.

૨. માળખા પ્રત્યેની ભાવના—

પ્રત્યેક મામલમાં દેશન વધતી જાય છે, દેવું કરીને, પરસેવો પાડીને અને વાણીઆ-સાહુકારની અયોગ્ય માગણી સ્વીકારીને જે માળખા પોતાના

છોકરાને લણાવે છે તે શેને માટે? છોકરો મોટો યાય અને પોતાના કુટુંબને તારે. કેવી ઉદાર અને પ્રેરક લાવના! છોકરો બી.એ. કે એમ. એ. થાય અને ગામમાં આવે તો બહુ અધિકારીની માફક સત્તા ચલાવે અને જેનો તેનો તિરસ્કાર કરે. આ જનતનું પ્રત્યાધાતી દુષણ આજની કેળવણીએ વિદ્યાર્થીને આપ્યું છે તે કેળવણી પુરે પોતાના ચારિત્ર્યથી, વર્તનથી અને માઆપની સેવાથી—સમાજસેવાથી દૂર કરવી જોઈએ. જેણે જન્મ ધારીને માઆપની સેવા કરી નથી તે કેળવણી, લીધી છતાં અલણ અને મુરખજ ગણાય. એ ઉપરાંત જે સમાજમાંથી પ્રેરણા, ચારિત્ર્ય અને સંસ્કાર લઈ તે મોટો થયો તેનું ઝણ પણ તેણે પોતાની વિદ્યાથી, શરીરબળથી કે નીતિબળથી પુરું પાડવું જોઈએ. ઇટન અને હેરો કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ જગતભરમાં ઉપલા અમૂલ્ય ગુણધર્મો તેજસ્વી વિદ્યાર્થીઓ તરીકે પ્રકાશ્યા—પ્રકાશે છે. કેળવણીનો હેતુ પણ વિદ્યાર્થીને સમાજશુવનને લાયક બનાવવા એજ છે.

‘૩. પોતાની શાળા પ્રત્યે લાવના.—

વિદ્યાર્થી તેના સ્વમાનના અને હયા બુદ્ધિગુણના બળથીજ પોતાની શાળાનું ગૌરવ અહોનિશ વધારી શકે છે. આપણામાં એવા અનેક શુભતરતો ‘પડ્યા’ હશે કે જેઓ લાવિષ્યમાં શિષ્ટી, ચિત્રકાર, રાજ-નીતિય કે મહાન કવિ થવાના હશે. જે શાળામાં વિકાસની પુરેપુરી તક હશે તો એક તો શું પણ અનેક હજારો જવાહીરો ભારતનાં નામને ઉજત કરશે. જે વિદ્યાર્થીઓ સ્વમાની નથી તેઓ પોતાનું અને પોતાના ગુરુઓનું સ્વમાન બળવી શકતા નથી. ખુશામત જેવા રાગને આદર્શ વિદ્યાર્થીએ નાનપણથીજ દેશનિકાલ આપવો. રસોએ જણાવેલા નિયમ પ્રમાણે બાળક ભતેજ કેળવણી લે છે અને પોતાનો વિકાસ ભતકેળવણીથીજ કરે છે; માટે દરેક વિદ્યાર્થીમાં પોતાના શુવનના બૂવણરૂપ નીચેના ગુણો હોવા જોઈએ. આ ગુણોથીજ તે આદર્શ નાગરિક કે સારો શુદ્ધસ્થ થઈ શકે છે:

૧. ઉદ્યોગશીલતા

૨. સૌંદર્યપર પ્રેમ

૩. ચારિત્ર્યની ઉત્તમવલ લાવના

૪. અદેખાઈ કે ઇર્ષ્યાનો સદંતર ત્યાગ

૫. કામ કરવાનો આગ્રહ

૬. બીજા વિદ્યાર્થી પ્રત્યે સાચી લાગણી

છેવટે આદર્શ વિદ્યાર્થી તેજ કે જેના ચારિત્ર્યમાંથી સુસંસ્કૃત પ્રજા જન્મે, જેના યુદ્ધિજીવી લોકો માન આપે અને જે સતત કર્તવ્ય-શીલતાથી પોતાનું જીવન સફળ કરે.

લીણુંભાઈ કરાનજી નાયક

ત્રીજું વર્ષ.

(૨)

“ભણતર ભણીને ભણી રહ્યા ભણનારા રે !

કદી એમ ન કરશે ઉચ્ચાર, શોધો ગુણ સારા રે !”

કવિ કલપતરામ

આજનો શિષ્ય તે આવતી કાલનો નાગરિક છે, દેશજન છે. શિષ્ય કેવો નીવડશે એ પ્રશ્નનો ઉકેલ તેની કેળવણી ઉપર નિર્ભર છે. ધણું કરીને શિષ્યનાં વિકાસ સ્થાન જે મનાય છે: એક માતાપિતાનું શુદ્ધાગ્રણ ને બીજું શાળા. જગતને મદદશાળા ગણીએ તો ઘર અને શાળા એ નાનાં જગત છે. મહા જગતમાં આજે ત્રણનાં શાસન ચાલે છે: રાજ્ય, સમાજ અને ધર્મ. રાજ્ય, સમાજ અને ધર્મ માનવીને કેળવણીનાં ત્રણ ભારી ભારીને પામ છે. જેવાં તરવો જીવે ને પચાવે તેવાં માનવીનાં ધડતર ને વિકાસ છે.

‘શરદ્ઃ શત્તં કૌશ્વ’ એ ઋષિમુનિઓનું વેદવાક્ય છે. શ્રદ્ધાવરધામાં મુનિવૃત્તિવાળા ધવું હોય, દેહનો અંત આવતાં યોગી ધવું હોય, અને ધૌવનમાં જિજ્ઞાસાને માટે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો શિષ્યે શિશવકાળમાં વિદ્યા પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ, કારણ કે તે વિદ્યાપ્રાપ્તિનો મહામૂલો વખત છે, કારણ કે ન ભણવું તેના કરતાં ન જન્મવું એ સારું છે.

આદર્શ શિષ્યે પોતાનું જીવન સુખી બનાવવા માટે માણસાઈ કેળવવી જોઈએ; તેટલા માટે પ્રથમ તેણે આત્મશ્રદ્ધાનો ગુણ કેળવવો જોઈએ. અર્જુનને પાંચું છે કે “તસ્માત્તુ ચુદ્ધસ્ય ભારત્ત ।” “Be a hero in the Strife.” આદર્શ શિષ્યે દિગ્મત રાખી, અધકું અધકું છે એમ કહેવા કરતાં, તેની સામે સામનો કરવો જોઈએ. આદર્શ શિષ્ય આત્મ-શ્રદ્ધાથી મુસ્કેલીઓના દુર્ગની દિવાલો તોડી નાખી વિજયવાન બને છે.

જે માતાપિતાની, ગુરુની અને પરીતોની આજ્ઞામાં રહે છે તે વિદ્યાર્થી સ્વતંત્રતાની લાવનાઓનો ભક્ત બને છે. આદર્શ શિષ્યની પ્રથમ દરજ

તેની પાસેથી માગી લે છે કે તેણે તેનાં માતાપિતાને દેવ સંમાન ગણવાં, તેમના કલ્યાણમાં રહેવું ને માળાપની સેવા કરવી. માળાપ, ગુરુ, અને વડીલોની સામે થનાર પુત્ર કે પુત્રીમાં સ્વચ્છંદતા ઉદ્ભવ પામે છે, અને એ સ્વચ્છંદતાને દુર્યુષ્ તેના શુભ સંસ્કારોને વિરુદ્ધ દિશામાં લઈ જાય છે, બદકે તે શિષ્યનું વિદ્યારૂપી નાવ ખરાબે ચઢે છે ને ભાંગી જાય છે; એટલે આદર્શ શિષ્યે આદરભાવ, નમ્રતા, વિવેક, સમ્યાઈ, દૃઢતા વગેરે ગુણો કેળવીને જીવનના સોપાનમાર્ગે પ્રસ્થાન કરવું જોઈએ.

જીવનમાં સાફ-તેટલું ગ્રહણ કરવું અને ખરાબ તેટલું ભાંગી ફેલું એવી વિવેકદષ્ટિ આદર્શ શિષ્યે કેળવવી જોઈએ. આવી ટેવથી તેનામાં સ્વતંત્રપણે વિચાર કરવાની શક્તિ જાગ્રત થશે. જ્યારે આવી વૃત્તિ જાગ્રત થશે ત્યારે તેને સમજશે કે આદર્શ શિષ્યે વિદ્યાપ્રાપ્તિ માટે કુમારવસ્થા અવિવાહિત ગાળવી જોઈએ. તેણે કદાપિ લગ્ન કરવું ન જોઈએ, અને બ્રહ્મચર્ય પાળી આપણા મકાનના પાયાની જેમ આપણા આચારણ્યનો પાયો મજબુત બનાવવો જોઈએ. જેના સ્નાયુઓ નિર્બળ છે તે પોતાનું સ્વાસ્થ્ય જાળવી શકતો નથી, માટે આદર્શ શિષ્યે સમજવું ઘટે છે કે તંદુરસ્તી અને આરોગ્ય સાચવવા માટે તેણે સુર્યોદય થતાં પહેલાં શયન-ત્યાગ કરવો જોઈએ અને પહેલાં હિંદી શાય સનાનાદિક નિલકર્મથી પરવારી તેણે કીક-કીક કસરત કરી લેવી જોઈએ.

પ્રાતઃકાળનો વખત, માનવીના જીવનમાં પવિત્રતા કેળવે છે, એટલે મન સહેજે એકાગ્ર થઈ જાય છે. એકાગ્ર ચિત્તે તેણે અધ્યયન શરૂ કરવું જોઈએ, અધ્યયનમાં વખત પસાર કર્યા પછી તેમાંથી થોડો વખત બચાવીને પોતાનાં ભાઈભાંડુ સાથે હેત અને પ્રેમથી વાતો કરતાં કરતાં તેણે શાળામાં જવાના વખત પહેલાં જમી લેવું જોઈએ જેથી નિશાળના વખતે મોડા થવાય નહિ. જે આદર્શ શિષ્ય નિયમિતપણાની ટેવ કેળવશે તે વખતની કિંમત સમજી શકશે, અને વખત મળતો નથી એવાં બહાનાં કાદશે નહિ. જમતી વખતે તેણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે તેણે મિતા-હાર ખોરાક શરીરને આરોગ્યપ્રદ હોય તેવાજ લેવો જોઈએ. તેણે ચહા, કોફી, સોડા, લેમન, આઇસક્રીમ વગેરે પીણાં પીવાં નહિ. બીડી સિગારનું તો પછી રહ્યું જ ક્યાં? જીવન દરમિયાન રાખવા માટે આવી વસ્તુઓની જરૂર છેજ નહિ.

સ્વચ્છ પોષાકનાં તેણે અનુરાગી થવું એ સાફ છે, પણ તેથી તેના પુખ્તરી થવું ઈષ્ટ નથી. આજના વિદ્યાર્થીઓમાં વાળનો મોઢ ઘણોજ

જોવામાં આવે છે, પણ તે બાળકમાં સ્વચ્છતા જાળવવી જોઈએ. આંખની ખાસ કાળજી લેવી જોઈએ. છેક 'યુરીટન' ના બનતાં પહેરવેશમાં છેક છેલ્લેટાંક ન બની જવું જોઈએ. આજકાલનો વાળ, પહેરવેશ, ચરમા વગેરેનો મોહ. "હું કેવો સુંદર દેખાઉં છું" એ ભાવના ઉપર ટકી રહ્યા છે, પણ સાચી સુંદરતા તેમાં રહેલી નથી એ આદર્શ શિષ્યે સમજવું જોઈએ.

શાળામંદિરમાં આવતાં વિનયી થઈ તેણે ખીજા બધા વર્ગના શિષ્યો તરફ મામાળુપણે સ્નેહથી વર્તવું જોઈએ. "મારી શાળા છે" એવી ભાવના તેણે હૃદયમાં રાખી શાળાની ગિલ્ફતને બગાડવી જોઈએ નહિ. આદર્શ શિષ્યે વર્ગમાં તોફાન ન કરતાં શાન્તિ અને સિરંતવું પાલન કરવું જોઈએ. શાળાના શિક્ષકવર્ગ તરફ માનથી વર્તવું ઘટે છે. આદર્શ શિષ્ય સમજે છે કે શાળાની કીર્તિ શિષ્યો ઉપરજ છે. વર્ગમાં શિક્ષક શીખવતા હોય ત્યારે તેમના કાર્યમાં ખલેલ પાડવી નહિ. વર્ગમાં વાતચીત કરવી હોય તો તેમની રજા લઈનેજ કરવી જોઈએ. ચોપડીઓનાં ચિત્રો બગાડવાં જોઈએ નહિ. નોટબુકમાં લખાણની સ્વચ્છતા જાળવવી જોઈએ. શિક્ષકે ધરનાં ને પાઠો આધ્યા હોય તે બધા તેણે તૈયાર કરીનેજ 'શાળામાં' આવવું જોઈએ. શિષ્ય પોતે ઘેરથી નિશાળમાં શીખવાના પાઠો તૈયાર કરીને આવ્યો હશે તો તેનામાં વર્ગમાં તોફાન કરવાની જ્વલિ ઉદ્ભવ પામશે નહિ. શિષ્ય જો બાણવામાં ઉત્સુક હશે તો શિક્ષકને સજ્જ કરવાનો અવકાશ રહેશે નહિ. ખીજા વિદ્યાર્થીઓની વસ્તુઓને પણ બગાડશે નહિ તે છતાં જો વિદ્યાર્થીનો વાંક હોય અને જો શિક્ષક તેને સજ્જ કરે તો તેણે તે સંકલન કરી લેવી જોઈએ, કારણ કે આદર્શ શિષ્ય સમજે છે કે શુભ કરનારને શાન્ત અને સમાજ જરૂર હોય છે, આદર્શ શિષ્ય સમજે છે કે તેના શુભો ખીજાનાં કલિતની આડે આવે છે.

નિશાળમાંથી છટકા પછી સાંજનો સમય તેણે રમતમાં ગાળવો જોઈએ. ખુલ્લા મેદાનમાં ફરવા જવું કે ક્રિકેટ, ટેનિસ ખેલવા કે કોઈ શરીરને યોગ્ય શ્રમ પહોંચે. પરદેશી રમતો જો આપણી આર્થિક સ્થિતિને પાલવે તેમ ન હોય તો દેશી રમતો રમવી જોઈએ. રમતો રમવાથી શરમાળપણું, અત્યાપણું વગેરે નાશ પામશે, અને પોતાના સાથીઓની સાથે સહકાર જ્વલિ કેળવી શકશે.

વાળુ કપો પછી, થોડો વખત વર્તમાનપત્રો ધરનાં કુર્કુખીજનો સમક્ષ વાંચવા અથવા ઈશ્વરસ્તવન કે સમૃદ્ધાર્થના કરવાની આદર્શ

શિષ્યે ટેવ પાડવી જોઈએ. સિવાય શહેરમાં જે સંભાવિત માણસોની સલાહ હોય તો તેમાં જવાનું ચૂકવું નહિ. શયન કરતાં પહેલાં એકાદ કલાક શાળામાં ભણી ગએલા પાઠોનું મનન કરવું જોઈએ. આખા દિવસમાં કંઈ અયોગ્ય વર્તન કે કાર્ય થયું હોય તેનો પાશ્ચાત્તાપ કરી ઈશ્વર પાસે માફી માગવી જોઈએ. આજકાલમાં નાટક, સિનેમા વિદ્યાર્થીની અરાજકતા ને જાતીય આવેગોનાં પોષક હોવાથી આદર્શ શિષ્યે સદંતર તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સિનેમાવાળાઓની વૃત્તિ સમાજ ફળવવાની હોતી નથી, પણ દ્રવ્ય સંપાદન કરવાની હોય છે. તે આદર્શ શિષ્યે સમજવું જોઈએ. જે શાળામાં સહશિક્ષણ અપાતું હોય ત્યાં પોતાના મનની વૃત્તિઓને સાવધ રાખી, જેમ આપણા ઘરમાં આપણી બેનો તરફ વિશુદ્ધ દષ્ટિ રાખએ છીએ તેમ તેમના સહવાસમાં રાખવી જોઈએ.

જો વિદ્યાર્થી છાત્રાલયમાં રહેતો હોય તો ત્યાં તેણે આજસમાં વખત યુગાવશે જોઈએ નહિ. ઉદ્યોગી થઈ અભ્યાસક્રમ ચાલુ રાખી માતા-પિતાના પૈસાનો સહઉપયોગ કરવો જોઈએ. કરકસરતાથી રહેવું જોઈએ, સાદાઈ ફળવવી જોઈએ અને માઆપ પાસેથી જોઈએ તેથી વધુ પૈસો મગાવવો નહિ. સારી સ્થિતિવાળા વિદ્યાર્થીઓનું આંધળું અનુકરણ કરવું જોઈએ નહિ. ઉઠાઉપણું પોતાનામાં આવવા દેવું નહિ. યુદ્ધપતિના નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ. આદર્શ શિષ્યે દુર્ગુણી વિદ્યાર્થીઓના સહવાસમાં કુસંગે ચઢવું જોઈએ નહિ. રમના દિવસોમાં છાત્રાલયમાં ધાંધલ કે મસ્તી કરવાં જોઈએ નહિ, પણ પુસ્તકશાળામાં કે ઉદ્યોગપ્રવૃત્તિમાં મનને રોકી રાખવું જોઈએ. છાત્રાલયમાં તેણે સેવાભાવ ફળવવો જોઈએ, અને સ્વાશ્રયી થવું જોઈએ, જાતકમાણીથી ધન કમાવાની ધગસ જાગી તો પછી ખીજાનું ધન લેવાની વૃત્તિ આપોઆપ ટળી જશે. કોઈનું ચોરીનું ધન લેવું જોઈએ નહિ. અહીં તેણે સારાં પુસ્તકો વાંચવાં ને વિચારવાં જોઈએ, ઉચ્ચ પુરુષોના નમુના નજર આગળ રાખવા જોઈએ.

જે શિષ્ય દાન લઇને ભણતો હોય તેણે સમજવું જોઈએ કે તેણે તે ઋણમાંથી મુક્ત થવું ઇચ્છે. દાન આપનારા સાર્વિક જનો દાન પાછું માગતાં નથી, પણ આદર્શ શિષ્યે સમજવું જોઈએ કે જેઓ ભણવાને માટે દ્રવ્ય ખર્ચી શકે તેમ નથી તેઓને તેણે મદદ કરવી જોઈએ, અને ભવિષ્યમાં અક્ષરજ્ઞાન આપવાના પ્રતનો સંકલ્પ લેવો જોઈએ. આજનું ભણતર એ તો તેને નોકરી કે કારકુની અપાવી શકશે નહિ, માટે માધ્યમિક

ફેળવણી પુરી થયા પછી હુતરઉલોગ કે કલ્યાણોપક ક્ષેત્રોમાં દોડી જઈને પોતાને રુચિકર ધર્મ પડે તેવા જાતમહેનતના ઝાની મેજુર થવું પડશે, માટે આદર્શ શિષ્યે આજ કમર બાંધી તે માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ; એટલે આ પ્રમાણે લજ્જતર લણેલો બીજા માગશે નહિ. આદર્શ શિષ્યે સમજવું જોઈએ કે પોતાની ઝાંતિનો ધંધો ખેડવામાં નાનમ કે શરમ નથી.

હુંકાણમાં, આદર્શ શિષ્ય જીવનને ઈશ્વરની આજુબોલી બંધિસ ગણે છે, તે તન, મનથી પવિત્ર રહે છે, સદગુણી ધર્મ માણસાઈ ફળવે છે, માતા-પિતાની સેવા કરે છે, વડીલોને મદદ કરી ધર્મ પડે છે, તંદુરસ્તી જમાવા શારીરિક શ્રમ કરે છે, શરીરની શુદ્ધિ રચનાદિકથી જાળવે છે, જાતીય આવેગોને સંયમથી રોકે છે, જુદું લખાણ લખતો નથી. આત્મશુદ્ધિ, આજ્ઞાક્રિયા, એક દષ્ટિ, નિષ્કલિપ્તતા, સાદસત્વત્તિ, પોતાની સારી ટેલો, ઉદ્યોગ, સામાજિક સુધારણા, આત્મસંયમ અને દરકસરતા વગેરે જીવનને સુખી બનાવવાના ગુણો ફેળવે છે. તે બીજાસ વર્તન રાખતો નથી શાળામાં અને ઘર આગળ પોતાનું વર્તન-આલસલગત આતિ શુદ્ધ રાખે છે. વાંચવામાંથી થોડો સમય બચાવી વેદીઓ દોર ન બનતાં ઘરનાં માણસોને ઉપયોગી થઈ પડે છે, માંદાની માવજત કરે છે, આચાર ચોકખા સખી વિચાર ચોકખા રાખે છે, શિક્ષકવર્ગ સાથે માન અને આદરથી વર્તે છે, નાના શિષ્યોનો સાચો માર્ગદર્શક બને છે, તેમના ઉપર જીવન ગુમરતો નથી, દોષને જાળ દેતો નથી, ચોરી કરતો નથી, દોષ જાતનું વ્યસન રાખતો નથી. આ પ્રમાણે આવતી કાલનો નાગરિક આદર્શ શિષ્ય ઉગતી પ્રજાનો સત્યદ્રષ્ટા બની માખાપની, શાળાની, સમાજની અને પોતાના દેશની કીર્તિ વધારી “વસુધૈવકુટુંબકમ”ની ભાવના પોપી પોતાનું જીવન ફલદૂલ કરે છે.

દલપતસિંહ પ્રભાતસિંહ પરમાર બી. એ.

આદર્શ શાળા.

શાળાપત્રના વાચક વર્ગ પાસેથી ફેબ્રુઆરિના અંકમાં ‘આદર્શ શિષ્ય’ના શીર્ષક નીચે વિચારોની માગણી કરવામાં આવી હતી. શિક્ષકો તરફથી ઠીક પ્રમાણમાં પ્રત્યુત્તર મળ્યો હતો. ઓશિક્ષકોએ શાળા અસહકાર પ્રાપ્ત પાછો આદરભાવ દર્શાવ્યો છે એનું કારણ જણાવું નથી. વિષય તો તદ્દન એ અને રોજના અનુભવનો હતો, એટલે તેમના જન્મ ઉપરાંતનું તો

કામ હવુંજ નહિ; છતાં કોઈ કાર્ય તેવું હોય તોપણ તેની પાછળ સતત વિચારપૂર્વક મંડ્યા રહેવાથીજ તે સરળ થાય છે, નહિ કે છોડી દેવાથી. વખતે શરમાળપણું પાછું ઉભરાઈ આવ્યું હશે; પરંતુ આ નવા શીખકે ત્રીજે-‘આદર્શ’ શાળા’ કેવી જોઈએ તે સંબંધી જે વિચારો માગ્યા છે તે સંબંધી સારા પ્રમાણમાં નિયંધો મોકલી આપવા શરમાળપણાને ખંખેરી નાખશે એવી આશા છે. કેટલાકને વખતે એમ લાગતું હશે કે આવા આદર્શ પાછળ વખત ગાળવાથી શો ફાયદો? તેમને માટે એટલુંજ જણાવીશું કે જે રસ્તે આપણે જવાનું હોય તેની જરા પણ માહિતી ન હોય તો કેટલી મુશ્કેલીઓ પડે એ સુવિદિત છે. આદર્શ જાણ્યા હોય તો તેને ગ્રાસ કરવા બને તેટલું કરી શકાય, અને તેમ કરવું એ દરેકની ફરજ છે. કોઈ પણ કામ કરવાને ઇચ્છા હોવી જોઈએ. એકલી ઇચ્છાથી પણ ન બને. એ ઇચ્છાને અમલમાં મૂકવાની જરૂર રહે છે; અને માટે ઇચ્છા-શક્તિની જરૂર રહે છે. શિક્ષકમાં જે ઇચ્છાશક્તિનો અભાવ હશે તો બાળકમાં પણ તેમજ હોવાનો સંભવ છે. દરેક શિક્ષકે એ સમજવું જોઈએ કે વંશાનુગત સંસ્કાર ઉપરાંત પરિસ્થિતિ પર બાળકેળવણીનો ધણો આધાર છે. ઉત્તમોત્તમ પરિસ્થિતિ રચવી એ શિક્ષકનું કામ છે, અને તે માટે તેનામાં ઇચ્છાશક્તિ હોવી જોઈએ. આશા છે કે શિક્ષકો ને શિક્ષિકાઓ (શિક્ષિકા-શબ્દ-ન છૂટકે છુટો લખવો પડે છે.) સક્રિય ભાગ લઈને બાળકોના હિત માટેની તેમની ઉત્સુકતા પુરવાર કરશે.

શિશુશિક્ષણશાળા

(ગતાર્ક ૪૪ ૨૬૨ થી આણું)

(૬) પરાધીનતા અથવા તો આત્મસાધવની વૃત્તિ અને પરાધીનતાની લાગણી.—

આવી જાતની વૃત્તિ બાળકના શિક્ષક પ્રત્યેના વર્તનમાં જોવામાં આવે છે, કારણકે તેને એવું લાગે થાય છે કે પોતાને શિક્ષક પાસેથી ઘણું શીખવાનું હોય છે, અને શિક્ષક એ એક એવી વ્યક્તિ છે કે જેને તેને તાબે થઈને રહેવાનું હોય છે. આવી જાતની વૃત્તિ જે અતિશય પ્રમાણમાં જોવામાં આવે તો તેના સંભાળપૂર્વક ઉપાય લેવા જોઈએ; નહિ તો તેવા બાળકના વિકાસમાં આત્મસાધવની ભાવના વિકસવા માંડશે.

જો નાનું બાળક પોતાની જાતને કંઈ પણ મહત્ત્વ વિનાનું, બીનઅગત્યનું અને અરક્ષિત માનવું હોય તો તેનામાં આત્મવિશ્વાસની લાગણી ઉત્પન્ન થાય અને સાળાના જીવનમાં પોતાનું કર્તવ્ય બજાવતાં તે એક અગત્યનો લાગ લગવે છે એમ માની સુખી યાદ તેવી રીતનો દંરેક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

(૭) વાત્સલ્ય વૃત્તિ અને કોમળતાની લાગણી.—

આ વૃત્તિ તમામ પ્રાણીઓમાં તેમજ મનુષ્યમાં ધણા પ્રબળ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. સાધારણ રીતે બીકણુ પ્રાણી પણ ન્યારે તેનું બચવું લયમાં આવી પડે છે ત્યારે હિંમતવાન અને કોંઈ બની જાય છે.

નાનું બાળક ન્યારે દીંગલી સાથે રમવું હોય છે ત્યારે તેનામાં આ વૃત્તિ અને તેની સહગામી લાગણી જોવામાં આવે છે, પણ તે મર્યાદિત પ્રમાણમાં, કારણકે તે વૃત્તિ કદાચ પછીથી ફળવાય છે. આ વૃત્તિ એવા પ્રકારના વલણનું મૂળ છે કે જે વલણને લીધે તે પ્રેમ અને કોમળતા પ્રદર્શિત કરે છે. એજ વૃત્તિને લીધે બાળકનામાં સહૃદયી વર્તન ઉદ્ભવવા પામે છે—પ્રાણી પ્રત્યે પ્રેમ, માંદા, ઈર્ષ્ય પામેલા કે નિરાધાર માણસોની સંભાળ વગેરે.

આવી મૂળભૂત વૃત્તિઓ ઉપરાંત બીજી અનુગામી વૃત્તિઓ પણ હોય છે; જેવી કે રચનાત્મક વૃત્તિ, સમૂહમાં રહેવાની અને માલકીપણાની વૃત્તિ અને પ્રજનનાત્મક વૃત્તિ; આમાંની પહેલી ત્રણ વૃત્તિઓ બાળકમાં જોવામાં આવે છે, અને શિક્ષકના દષ્ટિબિંદુથી તે ધણી અગત્યની છે.

માલિકીપણાની વૃત્તિ:—બાળક ન્યારે ત્રણ વરસનું થાય છે ત્યારે તે તેનાં રમકડાંપર પોતાનો દક્ક ધરાવવું યાદ છે, અને તેથી તેને સ્વાર્થી કહેવામાં પણ આવે છે, પણ આ વૃત્તિ તે બાળકની સાર્વજાતિકી એવી જાતની જાગ્રત થતી હોવાના છે કે જે વડે તે એમ ગાને છે કે સમાજની તે એક વ્યક્તિ છે અને તેને અમુક હક્ક મળેલા છે. વસ્તુઓ એકઠી કરવામાં અને તેના ઉપર માલિકી ધરાવવામાં બાળકને આનંદ પડે છે. સાળામાં આ વૃત્તિનો સારી રીતે લાભ લઈ શકાય. ફળવણીની દૃષ્ટિએ બાળકને જે ચીજો ઉપયોગી હોય તે એકઠી કરવા પ્રેરી શકાય, જેમકે નમુના, ટિકિટો, ચિત્રો વગેરે.

પોતાની ચીજોની સંભાળ અને તેના ઉપરની માલિકીની વૃત્તિ ઉપરથી બાળકને બીજાની માલિકીની વસ્તુઓ પ્રત્યે સંભાળ અને માનની

વૃત્તિ તરફ દોરવી જવાં જોઈએ, તેમજ શાળા અને તેના સરસામાન પ્રત્યે પણ તેવી વૃત્તિ કેળવવી જોઈએ, અને તેનું પરિણામ એ આવવું જોઈએ કે બાળક બીજું ફરનિયર તથા સરસામાન તરફ મંલાળ રાખતાં શીખે અને એ પ્રમાણે જાહેર માલીકીની જે વસ્તુઓ હોય તેના ઉપયોગ કરવામાં તેને કાળજી રાખવાની ટેવ પડે; પણ આ વૃત્તિ માત્ર ચીજો એકઠી કરવામાંજ દઢીભૂત થાય તો તેનાથી કંબુસાર્ધ અને કંગાલીઆતપણાનોજ પાયો રચાય છે. બીજાની સાથે પાંતીમા પોતાનો હિસ્સો મેળવવાની ઉદાર-વૃત્તિને જેમ અને તેમ ઉત્તેજન આપવું. ત્યારે બાળકને માલમ પડશે કે આવી જાતનું વર્તન વખાણુ કે પ્રસંસાને પાત્ર થાય છે ત્યારે તે તેવી જાતનું વર્તન દાખવવાને વધારે ઉત્સુક પણ બનશે.

રચનાત્મક વૃત્તિ:—આવી જાતની વૃત્તિથી બાળક જ્ઞાન મેળવે છે એટલુંજ નહિ પણ ક્રિયાના સમન્વયમા તે પોતાના રનાયુઓ પણ કેળવે છે. વસ્તુઓ બનાવવી એ વૃત્તિ તો લગભગ દરેક બાળકમાં હોય છે, અને બાળકની આ વૃત્તિને પોષવા માટે શાળામાં પુષ્કળ સાહિત્ય (સાધનો) અને તક તેને મળવાં જોઈએ. બાળક ત્યારે કંઈક બનાવવામાં રોકાયેલું હોય છે ત્યારે તેની કલ્પનાશક્તિ, સમજશક્તિ અને નિરીક્ષાશક્તિ એ સઘળી શક્તિઓ પ્રયોજાય છે. તેને હવે મેળવેલા અનુભવનો ઉપયોગ કરવાનું અને નવો પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે.

સમૂહભાષના:—આ વૃત્તિ ૪-૫ વરસના બાળકમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે આ હંમરે બાળક પોતાના જેટલી હંમરનાં બાળકો સાથે હજાત-મળવામાં આનંદ માને છે. તે પહેલાં તેઓએ તેમની હંમરના બાળકના સહવાસમાં આવવા કરતાં તેમનાં વડીલોની સોજત પસંદ કરી હતી, પણ આ હંમરે તેની સમાજભાવના જાગ્રત થાય છે. આ વખતે શાળામાં બાળકની યોગ્ય માનસિક ટેવો અને સમાજ પ્રત્યેનું તેનું વર્તન યોગ્ય માર્ગે કેળવાય અને તે દઢ થાય તેમ પ્રયત્ન થવા જોઈએ. વ્યક્તિગત હકને બાજુએ મૂકી અથવા ગૌણ રાખી સમાજના જે હકો હોય તે પ્રધાન-પદે અથવા આગળ પડતા આવવા જોઈએ.

શિશુશિક્ષણ શાળાનો આ એક આસ ગુણ છે. તે બાળકને એવા પ્રસંગોમાં મૂકે છે કે જે વડે તે સમાજજીવનને અનુરૂપ થતાં શીખે છે, આપણેના સિદ્ધાંત શીખે છે અને બીજાના હકોને માન આપતાં શીખે છે.

ત્રીજું વર્ષ.

જ આગલા વર્ષના અભ્યાસક્રમનું કામ ચાલુ રાખવું અને પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમમાં અડધી જતા બધા વિષયોનો મહાવરો (આગલા વર્ષના અભ્યાસક્રમ કરતાં વધારે અધરી વસ્તુઓ પસંદ કરવી).

જ ચિત્રકામ (વિષય તરીકે)—

૧ કૃષ્ણવણીમાં ચિત્રકામનું સ્થાન.

૨ ચિત્રકામની વિદ્યાર્થીઓ પર અસર.

૩ ચિત્રકામ શીખવવાના સિદ્ધાંતો, શિક્ષકોને સૂચના.

ચિત્રકામ અને રંગકામના (પેઇન્ટિંગના) સારા જ્ઞાન સિવાય શિક્ષક સફળતાથી ચિત્રકામ શીખવવાની આશા રાખી શકે નહિ. તેણે તેની આસપાસ બને તેટલું ચિત્રકામનું સાહિત્ય એકઠું કરવું જોઈએ. તેણે ચિત્રકામના અભ્યાસનો કાળના ખીજા વિષયો સાથેનો સંબંધ ગાઢ રીતે અને બને તેટલો કુદરતી રીતે જોડવો જોઈએ. તેણે અવસોકન શક્તિ ખીલવવી જોઈએ, અને કુદરતી પદાર્થ ઉપરથી સંચિત કરવાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. તેણે દીવાલો, ભોંતળાઉં અને સીલિંગ વગેરે ઉપર સારાં ચિત્રો રાખવાં જોઈએ અને તે સંબંધી ચર્ચા કરવી જોઈએ. ગુંદર અને શેઝ અધારોનું નિરીક્ષણ કરવામાં બાળકોને મદદ કરવી જોઈએ, અને ફર્નિચર, ઘરનો સરસામાન વગેરે વિશે તેમને રસ લેતાં શીખવા દેવા જોઈએ, અને ખાસ કરીને આકાર અને રંગની બાબતમાં જે જે સારી રીતે યોગ્યએલી વસ્તુઓ હોય તેની બરાબર કદર કરતાં શીખવું જોઈએ. ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં વાપરવાની સામાન્ય પદ્ધતિ અને સાહિત્યો—

ચિત્રકામના પ્રાથમિક શાળાના અભ્યાસક્રમમાં બતાવેલાં સાહિત્યો વડે ટ્રેનિંગ સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓએ અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

શ્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં તેમની જરૂરિયાતોને બંધ એસે તેવી જાતનાં પેક્ટર્સ ને ડિઝાઈન શીખવવાં; જેવા કે ભરતકામની કિતારી, સારી ચીણીઓ, બોડીસ વગેરે માટે ડિઝાઈનો.

પુરુષો માટેની ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં અમુક ખાસ હેતુ માટે ડિઝાઈનો જેવી કે ટાઇલ્સ (લાદીઓ), ચોપડીના યુંદા વગેરે માટે અને અમુક ખાસ જિલ્લાના અગત્યના દુતરડિયોને લગતી ડિઝાઈનો. શાળાના અભ્ય -

સક્રમનાં જુદા જુદા વિષયો સાથે ચિત્રકામનો સંબંધ જોડવો. જુદા જુદા વિષયોનાં ચિત્રો બનાવવામાં નીચેના વિષયો બંધબેસતા યશો:—

(અ) ધાસ જેવાં પાનો, જુદી જુદી સ્થિતિમાં ફૂલ અને કળીઓ, મુળાઓ, ખીઓ અને તેનાં ચંદુરો, ડાળીઓ, પાનના ગુચ્છ, ઝાડ વગેરે.

સૃષ્ટિજ્ઞાન—(ક) ફળ અને શાકભાજી.

(ક) જીવજંતુઓ અને પતંગીઓ.

(ઢ) પક્ષીઓ, પીછાં, પાંખો, પગો, પીંદ, વગેરે.

(ઈ) ગતિદર્શક માણસના આકારો.

વિદ્યા— પ્રયોગ માટે જરૂરી સાધનો, ખગોળ સંબંધી ડાયાગ્રામ જેવા કે દિવસ અને રાત, ગ્રહણ સંબંધી વગેરે.

ઇતિહાસ— હયિયારો, બખ્તર, મુદ્દનાં સાધનો, જીવનની રીતભાત, પોપાક, વીરતાનાં કામો વગેરે.

ભૂગોળ— નદી, બેટ વગેરેની વ્યાખ્યાઓ, કુદરતી દ્રવ્યો વગેરે.

ગણિત— ભૂમિતિની વ્યાખ્યાઓ, ડાયાગ્રામ, સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર વગેરે સંબંધી.

આપણી શાળાઓ અને શિક્ષકો.

(ગતીક પૃષ્ઠ ૨૬૭થી ચાલુ)

વળી આપણા જીવાનીઓ સ્વાશ્રયી થાય અને પોતાની મેળે નવો માર્ગ શોધી કાઢવા શક્તિમાન થાય તેવું શિક્ષણ સ્વાશ્રય માટે આપણે આપવું જોઈએ. આને લીધે એવી જરૂરિયાતો ઊભી થાય છે કે વિદ્યાર્થીઓને ફક્ત લખાવવામાં આવે એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ પોતાને માટે અને પોતાનાં કાર્યો માટે સ્વતંત્ર રીતે વ્યવસ્થા કરી શકે તેવી રીતે તેમની દોરવણી બુદ્ધિપૂર્વક કરવી જોઈએ.

સત્તાની વહેંચણી કરતી વખતે શિક્ષકે જોવું જોઈએ કે સ્વતંત્રતાથી તેઓ સંપન્ન અને શિરસ તરફ દોરાય, અને નહિ કે સ્વતંત્રતા અધોગતિ પામી સ્વચ્છંદ બને. આ દિશામાં યોગ્ય રીતે નિયમિત કરેલી પદ્ધતિથી યોગ્ય શાળાની પાર્લામેન્ટ, વિદ્યાર્થીઓની કાઉન્સિલ, સન્માનની સભાઓ રજીસ્ટ્રેશન અને સહકારી વસ્તુબંધાર, સર્ચો, વાચન, મુખપાઠ, અને નાટ્ય-

સંમાજને વગેરે કહેવાતી અભ્યાસક્રમે બહારની પ્રવૃત્તિઓ ધણી ઉપયોગી થઈ પડશે.

વળી મોનિટરના પ્રમુખપદ અને શિક્ષકના સલાહકાર પદ નીચે વર્ગની સમિતિઓ જેમાંથી આગળ વધીને શિક્ષક અને મોનિટરની શાળા-સમિતિ મુખ્ય શિક્ષકની સલાહ અને અંકુશ હેઠળ બને. વિવાદમંડળ પોતાનામાંથીજ એક સભાપતિ નીમે, પોતાની મેળેજ સલાચલાવે અને બધાં જરૂર હોય ત્યાં શિક્ષકની સલાહ લે. આને લીધે નાગરિકપણું, નેતાગીરી અને સ્વરાજ્યના વ્યવહાર પાડ મળે છે. આ બાબતો વિદ્યાર્થીઓ ઉપર જોખમદારી નાખે છે અને શાળામાં તેમનું સ્થાન નાનુંમનું નથી. એ જોઈ તેઓ શાળા ઉપર પ્રેમ કરતાં શીખે છે. શાળાના આ જુરસા સાથે તેમનામાં ટુકડીનો જુરસો રમતના મેદાનોમાં આવશે, અને રકાઉટની યોજનામાં પેટ્રોલ ખાટ રસ ઉત્પન્ન થશે.

સારા છંદ અથવા તો લતના સંબંધમાં એટલું કહેવું જોઈએ કે આપણા જુવાન લોકોમાં સામાન્ય રીતે કોઈ છંદ ટુરસદના વખતનો નથી અને તેથી કરીને તેઓ ટુરસદના વખતનો યોગ્ય ઉપયોગ મોટો ભાગ નકમો ગ્રામાવે છે. સંગીત, છાંત્રી પાડ કરતાં શીખવે. વાનું કામ, રોમ્પ અને ચિત્રોનો સંમલ કરવો અને તેના જેવાં ખીચાં કામોની છંદની ખીલવણી થાય એવી સગવડો શાળાએ પુરી પાડવી જોઈએ; એક એટલેજ આપવી જોઈએ. છંદની અધિગતિ થઈ ગંદી ટેવો પડવી ન જોઈએ, પણ તેનાથી લલિત રસવૃત્તિની ખીલવણી થવી જોઈએ.

રમતના સંબંધમાં આપણી પ્રગતિ અલિખાન ધારણ કરવાં જેવી હોય એવું કહી સકાય તેમ નથી. રમતગમતો હેત્વાં પદ્ધતિસર શારી-કેટલાંજે વર્ણોથી રમાય છે, પણ તે કેવી રીતે ? રિક તાલીમ આપણી શાળાના વિદ્યાર્થીઓને ધણો ઓછો ભાગ આપે. રમે છે અને તેમાંના અને તેમના શિક્ષકોનો ધણો થોડો ભાગ રમતગમતો અને શારીરિક તાલીમમાં રસ લે છે. એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણા જુવાનીઓમાં ટુકડીના જુરસાની અને સંગીન શરીરના ખાંધાની હથુપ છે. ભ્યાંમુધી યોગ્ય દિશામાં પદ્ધતિસર પગલાં લેવામાં ન આવે ત્યાંમુધી આ પરવ-

સ્થિતિ સુધારી શકાયે નહિ. ઈશ્વરે જેવા પ્રગતિમાન દેશમાં શારીરિક-તાજિમની ઉણપ હાજે છે તો આપણા દેશમાં તે હોય તેમાં નવાઈ શું?

વળા સામાજિક હિત, સેવા અને સુનાગરિકત્વનો ભુરસો જે ખાસ કરીને આપણામાં જોવામાં આવેતો નથી તે ઉત્પન્ન કરવામાં નિશાળોની અવરથાએ મદદ કરવી જોઈએ. સામાજિક ભુરસો, નાગરિકપણાની જ્ઞાન, સ્પષ્ટ વિચારશક્તિ અને નિર્ણયશક્તિ એક તાલીમ આપે. સારા નાગરિકમાં હોવાં જોઈએ કે જે વડે તે પ્રમાણિક અને ધૈર્યવાન નેતા પસંદ કરી શકે. સ્પષ્ટ

વિચાર કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે શિક્ષક અને શિષ્ય બન્નેએ અધોગમ જોડા ખ્યાલો દૂર કરવા જોઈએ અને તેથી શિક્ષક સત્ત્વ અને કલ્પના વચ્ચેનો તફાવત સમજાવવા સારો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેણે વિગતો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ અને દરેક દષ્ટિએ-આર્થિક, ધાર્મિક, સામાજિક અને ઔદ્યોગિક-તેમનું વિવેચન કરવું જોઈએ અને તેના વિદ્યાર્થીઓ સત્ત્વ નિર્ણય ઉપર આવવા શક્તિમાન થાય તેવી તેમને મદદ કરવી જોઈએ. ઐતિહાસિક તપાસ કરવાની પદ્ધતિ યુવાન વિદ્યાર્થીઓના મનમાં એવો ખ્યાલ દેસાવે છે કે પ્રમાણુ સિવાય સત્ત્વ નિર્ણય અશક્ય છે અને સત્ત્વની ખાતરી મેળવવા માટે પ્રમાણને ચાળા જોવાં જોઈએ. આ રીતે ઇતિહાસના સારા શિક્ષણથી વિવેકશક્તિનો વિકાસ થાય છે. હેતુની ગણના કરવા કરતાં વિદ્યાર્થી નિર્ણય કરતાં શીખે છે. પોતે સમાજનો કેટલો દેવાંદાર છે તેવી ભાવના અને પરિણામે સંકલ્પતાનો ગુણ તેનામાં વિકસે છે. તે સામાજિક બાબતો જુદા જુદા મુદ્દાથી જોતાં શીખે છે અને વિરોધી અભિપ્રાયને પણ જ્ઞાન આપતાં શીખે છે. આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓમાં નાગરિકત્વ અને સમાજહિત પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવા શિક્ષકને વર્ગમાં ઘણું અવસર મળે છે, પણ આ બાબતમાં ઉપદેશ કરતાં વર્તન વધારે અસર કરે છે. સત્ત્વ વિચાર અને સત્ત્વ આદર્શવાળો શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓમાં ઉપર ઘણીજ અસર કરે છે, અને તેઓ સારા નાગરિક કેવી રીતે થઈ શકે તે બતાવી આપે છે. એક લેખકે કહ્યું છે કે "ભવિષ્યના નાગરિકમાં તેના શોષણના સમયે ઇતિહાસ અને નાગરિકત્વના શિક્ષણે પોતાની સામાજિક પરિસ્થિતિ, દુનિયાની પરિસ્થિતિ, પોતાની જોખમદારી અને હજી પ્રત્યે પોતાની કર્તવ્ય અને પરિસ્થિતિની શક્યતાઓનો પુરજાત્મક પણ આધારદી ખ્યાલની સમજ અને કદર ઉત્પન્ન કરવાં જોઈએ. આધારદ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ, કારણ ધૈર્ય

અને જીવસાધી-તેમજ દહતાથી અને નિઃશ્યાત્મક વૃત્તિથી રાજકીય અને સામાજિક મુસીબતો દૂર કરવાના કામને સુચાતીનક જીવસા સાથે સાંધવાનો આ અવસર છે. ગત સમયના મનુષ્યના પ્રયાત્ન અને ફતેહના ચોક્કસ જ્ઞાન અને સમજથી લવિધ્યના નાગરિકો લવિધ્યનું રાજતંત્ર મજબુત અને પ્રમાણસર આંધવાની આશા રાખે.”

આ પ્રમાણે ફક્ત શાળામાંજ વિદ્યાર્થીઓમાં આવા સદગુણો આપણે દાખલ કરી શકીએ અને તેમને સારા નાગરિક થવાની તાલીમ આપી શકીએ. આપણા વિદ્યાર્થીઓને સામાજિક અને નૈતિક ગુણો શીખવનાર શાળાઓ છે તે નિર્વિવાદ છે. સામાજિક ગુણો ખીલવવા માટેનું ખરેખર શાળાજ કેન્દ્ર છે કે જ્યાં દરેક પ્રકારના અને સ્થિતિના વિદ્યાર્થીઓ એકત્ર યાય છે. શિક્ષક ખરા પ્રકારનું વર્તન, તાલીમ અને વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી સારાં સ્ત્રી, પુરુષો બનાવી શકે. આટલા માટે ઉપદેશ અને વર્તનની સાથે અભ્યાસક્રમ ઉપરાંતની પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે રમતો, શાળાનાં મંડળો, વિદ્યાર્થીનાં મંડળો અને સભાઓ, પર્યટનો વગેરે વિશેષતા ધ્યાનમાં લેવાય છે. આગળ જઈને એમ પણ કહી શકાય કે આપણાં પુખ્ત લોકોમાં વિદ્યાર્થીઓના ઘણી અને માળાપોને પણ આવા પ્રકારની તાલીમની જરૂર છે કે જેથી પ્રચારકાર્ય કરનારા જે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા લોકોની અજાણતાનો લાભ લેવા તૈયાર હોય છે તેમની જાળમાંથી તેઓ છૂટે.

સત્તારીઓ અને સદગૃહસ્થો, આ પ્રમાણે આપને સમજાશે કે કેળવણીના અભ્યાસક્રમ અને પદ્ધતિના સુધારાને બાજુએ શિક્ષકોનું દર્શન્ય રાખતાં પણ આપણી કેળવણીની સંસ્થાઓ જે ઉપયોગી સેવા કરી શકે તેમ છે તે કરવા તેમને તૈયાર કરવા ઘણું કરવાનું રહે છે. અલખત, ઉપર સૂચવ્યા મુજબ આપણા શિક્ષકોએ તેમનામાં અને તેમના કામની પદ્ધતિઓમાં સુધારો કરવો જોઈએ. ખરેખર, તેમણે બૂલવું ન જોઈએ કે શિક્ષણ એ શાસ્ત્ર અને કળા એ બંને છે અને તેથી તેમને પ્રગતિશાળી થવાની જરૂર છે. પ્રાચીન સમયની શિક્ષણપદ્ધતિમાં શિક્ષક વિદ્યાર્થીની વ્યક્તિગત જરૂરિયાત પ્રમાણે શિક્ષણ આપતો, પણ અર્વાચીન સમયની વર્ગપદ્ધતિમાં, કેળવણી જનસમૂહની જરૂરિયાતની વસ્તુ ગણવાના પરિણામે, શિક્ષકના કામની યોજના અને વ્યવસ્થાની વધારે સારી અપેક્ષા રહે છે કે જેથી કેળવણી સરતી અને અસરકારક આપી શકાય. કામની યોગ્ય યોજના અને વ્યવસ્થાની ખામીને લીધે શિક્ષક નિષ્ફળ થાય છે કે જે આપણે વારંવાર જોઈએ છીએ, અને

પરિણામ નંબરું આવે છે. અલગત, વર્ગપદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થીઓની ગોઠવણી યોગ્ય હોવી જોઈએ. ઉપલા વર્ગમાં ચઢાવતી વખતે તેની યોગ્યતા ઉપર ખાસ લક્ષ આપેલું હોવું જોઈએ, જે હાલની હરિદ્વાર કરતી વ્યાપારી શાળામાં ઓછું જોવામાં આવે છે. આવું હોય છતાં પણ યોગ્ય યોજના અને વ્યવસ્થાથી શિક્ષક પોતાની યોગ્યતા ઘણી વધારી શકે છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે શિક્ષકનું કામ ઘણું કઠણ હોય છે. મારી એવી માન્યતા છે કે જે મનુષ્યો શિક્ષકના ધંધામાં શિક્ષકનો કંઠિત પ્રવેશ કરવા માગતા હોય તેમણે તેમ કરતાં પહેલાં ધંધો આ સંબંધી પુરતો ખ્યાલ કરવો જોઈએ અને તેમણે

વગર વિચારે આ કામમાં જોડાવું નહિ. શિક્ષકના કામમાં એક ખીજ મુસીબત પણ છે. તેના કામનો બદલો સતત અને દ્રવ્યના રૂપમાં મળતો નથી. આથી જે મનુષ્યો બાળકો અને તેમની પ્રગતિમાં રસ લેતા ન હોય તેમને હું આ ધંધામાં પ્રવેશ કરવાની સલાહ આપું નહિ.

જો શિક્ષક પોતાના કામમાં ખરેખર રસ લેતા હોય તો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પ્રગતિમાન થવાને મદદ કરવામાં શિક્ષકનો બદલો આનંદ લે છે. તેજ તેમની સમગ્ર અને સખત મહેનતનો બદલો છે. જો તેઓ અભ્યાસ ચાલુ રાખે અને સમાજસેવક તરીકે વર્તે તો માનસિક આનંદ પણ અનુભવે. એક લેખકે કહ્યું છે કે, “કદાચ શિક્ષકના ગુણગાન કવિ કરશે નહિ, વિદ્વાન માણસોથી તેમનાં ગુણગાન લખાશે નહિ, અગર ઇતિહાસકારોથી તેમની પ્રશંસા થશે નહિ, છતાં સમાજસેવકોમાં આ ખીનપ્રશસ્તિ પામેલા શિક્ષક પોતાની કૃતેહ પોતાના હાથમાં ધરે છે. તેના માર્ગ મુસીબતોથી ભલે ભરેલો હોય, સંકટો ભલે વધતાં જતાં હોય, હરદમેશ નિરાશા તેને ભલે મળતી હોય, બેસમજ તેની હમેશની ધુંસરી ભલે હોય, તોપણ જો તે સુવાન અભિલાષાઓના માર્ગને પ્રકાશિત કરનાર તારાના પ્રકાશ પ્રત્યે નજર રાખે અને આજ પ્રકાશ તરફ તે પોતાનું માથું ઉઠત રાખે તો મુસીબતોની ભયંકરતા ઓછી થઈ જશે અને તેના માર્ગ સરળ થશે. આ અભિલાષાઓ તેની અભિલાષાઓ થશે, અને દ્રવ્ય શોધક પોતાના કાર્યનો આનંદ અનુભવે છે, તેવાજ તે પણ પોતાના કાર્યનો આનંદ અનુભવશે અને તે પરમેશ્વરનો આહાર ગાનશે કે તેને માટે જિંદગીમાં આપેલું પાંચું છે.”

માં ઓચીંતા ખુલ્લાઓં નહિ બનેતાં સર્વે ભાગેમાં ગોળાકાર પંક્કટાઓને લીધે તે લાવણ્યવાળી અને મૃદુ લાગે છે.

ચહેરાના ચાર ભાગ કરી શકાય છે. હડપચીથી નાક સુધી એક ભાગ કહી શકાય. આંધી આંખ સુધી બીજો ભાગ ગણાય છે, એટલે આખું નાક બીજા ભાગમાં આવી જાય છે. આંખથી કપાળ સુધીનો ત્રીજો ભાગ ગણાય છે, અને બાકીના ભાગને માથાનો ચોથો ભાગ ગણવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે કાન અને નાક સરખા પ્રમાણમાં હોય છે. બાગકોનાં ચહેરા તેમના શરીર કરતાં પ્રમાણમાં મોટા હોય છે અને નાક, મોં વગેરે પ્રમાણમાં નાનાં હોય છે.

સાન્દર્યના નમુના તરીકે ગણાતા હિમેલા ગાનવ શરીરના પ્રમાણ વિશે આ નીચે થોડી વિગત આપવામાં આવી છે:

આખા માનવ શરીરને સમપ્રમાણ ચીતરવા માટે ચહેરાની લંબાઈને માપ તરીકે રાખવી. પછી શરીરના બીજા ભાગો ચહેરા કરતાં કેટલા ગણા છે તે જોળી કાઢી એ પ્રમાણમાં બીજા અંગો ચીતરવાં.

બાંધી પગ શરૂ થાય છે તે નિતંબના ભાગ આગળથી પગની પાની સુધીનો ભાગ આખા મનુષ્યશરીરનો બરાબર અર્ધો ભાગ હોય છે, એટલે શરીરના નીચે મુજબ બે સરખા ભાગ થઈ શકે છે: (૧) માથાથી તે નિતંબ સુધી અને (૨) નિતંબથી પગની પાની સુધી, એટલે મનુષ્ય શરીરનું મધ્યબિંદુ હુંડીયા થોડું નીચે હોય છે. પગના જોડાણના (ધુંટણના) ભાગથી તે લીંચણનો ભાગ અને, લીંચણના ભાગથી નિતંબ સુધીનો ભાગ સરખો હોય છે. તેમજ જન્ને ખભાની વચલી જગ્યા પણ તેટલીજ હોય છે. ખભાથી હાથની ડાણી સુધીનો ભાગ ગળાની રાજગાતથી-હુંડી સુધીના ભાગ જેવડો હોય છે.

મનુષ્યચિત્રરેખનની રાજગાત માટે વિદ્યાર્થીએ પ્રથમ જીવંત મનુષ્યોની મદદ લેવા કરતાં માટીના હાથ, પગ, નાક, આંખ, અને ચહેરા વગેરેના નમુના પરથી તેનાં રેખાચિત્રો કાઢવાં એ સલાહભરેલું છે, કારણ કે ઘણો વખત બેસાડી રાખ્યા સિવાય વિદ્યાર્થીથી મનુષ્યને ચીતરી શકાતો નથી, અને ખડુ સમય સુધી બેસી રહેવાને લીધે સામે બેસનારને દુરાલો આવે છે. માટીનાં પુતળાં ઉપરથી ચિત્રકામ શીખનારને એક એ પાંચ દાયદો છે કે મૂકેલી સ્થિતિમાં માટીનું પુતળું ગમે તેટલો વખત રહી શકે છે. જીવંત પ્રાણી હોય તો વખત એકનીએક સ્થિતિમાં રહી શકતું નથી જકાશ અને હાથનો પણ આવા નમુના પરથી ઉત્તમ અભ્યાસ

કરી શકાય. આથી સરખાતનો અભ્યાસ સારો ને સંગીન થાય છે, અને પછીથી હેંવત માનવચિત્રણાનો વિષય વિદ્યાર્થીને જરૂરે કંટાળાભર્યો લાગતો નથી.

ગતિમાન માનવ ચિત્રલેખનની રીત નીચે પ્રમાણે છે :

ચિત્ર કાઢવા માટે હાડપિંજર જેવી રેખાઓ બનાવવી અને પછી તે પરથી માનવચિત્ર તૈયાર કરવું. આવી ગતિમય લીટીઓ કાઢવા પછી તેનાથી શરીરનું ચિત્ર તૈયાર કરવાનો અભ્યાસ કરવો.

કપડાં, છુટ, સ્ત્રીઓના પોશાકો વગેરેની જાહેરખત્તર માટે થતા ફેશન-ચિત્રોમાં મનુષ્ય આકૃતિ પ્રમાણ કરતાં લાંબી કાઢવામાં આવે છે, જ્યારે દૃઢચિત્ર કાઢવામાં ચહેરાના હાવભાવ બતાવવા માટે ચહેરા મોટા કાઢવામાં આવે છે આ સર્વ તેના વિષય પર વધારે આધાર રાખે છે. કુદરતી છાયા, પ્રકાશ વગેરે માટે, ખાસ ચિત્રલેખન કરવું જોઈએ, તેમજ કપડાંની કરચલી માટે પહેરવેશના પ્રકારો વગેરેનો અભ્યાસ પણ કરવો જોઈએ, કેમ કે આ સર્વે આ વિષયમાં અગત્યનો ભાગ બજાવે છે.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ દમનલાલ મહેતા, ચિત્રકામના શિક્ષક.

અમારું આનંદપર્યટન

(ગતાંક ૫૪ ૨૮૯ થી ચાલુ)

માલસર—અહીં અંગારેશ્વર નામક મહાદેવનું સુવિખ્યાત શિવાલય છે. પૃથ્વી સુત મંગલે અહીં તપ કરી આ શિવાલયની સ્થાપના કર્યોની હકીકત રેવાખંડમાંથી મળી આવે છે. વિદ્યાનંદ નામના ઋષિએ અભિ-મંત્રિત દુગ્ધ ખાવાથી તેમને ગર્ભ રહ્યો. તેમના મિત્રોએ તેમના ઉદર ઉપર દંડ પ્રહાર કર્યો, તેથી તેમનું પેટ ફાટ્યું, અને ત્રિજ્યાનંદ નામના મહર્ષિ પ્રગટ થયા. આ રચણે તપ કરી સિદ્ધિ મેળવી. આ ઋષિ અયોનિજ કહેવાયા. તેના કારણથી પુરાણોમાં આ તીર્થ અયોનિજ તીર્થ કહેવાય છે. (વાયુપુરાણ, રેવાખંડ અધ્યાય ૧૨૫-૨૮)

ચાલુ જમાનામાં યદ્ય ગએલા માધવાનંદ નામના સમર્થ મહાપુરુષના આશ્રમનું આ સ્થળ (માલસર) છે. તેઓએ બંધાવેલું સત્યનારાયણનું મંદિર ચાલુ જમાનાના મૂર્તિપૂજક હિંદુધર્મના અનુયાયીઓનાં જવડત નમુના રૂપ છે. મહારાજના ઘણા શિષ્યો મુંબઈ આદિ નગરોમાં છે. તેમના તરફથી આ સ્થળનો ખર્ચ ચાલે છે, આતિથ્ય નમુના રૂપ આ

સંસ્થા છે. અહીંથી અમોએ પછી મુસાફરી કરી કરી, નર્મદાના જમણા કિનારે રાજ્યની હદ અને ડાબા કિનારે રાજ્યપીપળા રાજ્યની હદ લાગેલી છે. જુમિ રસાળ છે તેમાં કપાસ, જુવાર અને તમાકુ ઇત્યાદિ પાકે જોવામાં આવે છે.

મુસાફરી કરતાં અમો લાલોદ આવી પહોંચ્યા. લાલોદ રેવાના ડાબા કિનારા ઉપર રાજ્યપીપળા રોટના તાળાના ચાણાનું ગામ છે. ગામમાં આલ્મોની વરતી વિશેષ છે. આ રથજે ગૌતમચક્રવર્તિએ તપ કર્યું હતું, અને રામચંદ્રે નિવાસ કર્યો હતો. સ્વયંભૂ મનુષ્યવાને અહીં તપ કરી મોક્ષપ્રાપ્તિ કરી હતી. આ દારણથી પુરાણોમાં આ તીર્થ મોક્ષતીર્થ નામથી જાણખામ છે. આ પવિત્ર રથજ છોડી અમો મુસાફરી કરતાં ઝણેર આવી પહોંચ્યા. નદીના જમણા કિનારે ભરુચ જિલ્લાની હદ ચર થાય છે. નદીના પ્રવાહના આ રથજ આગળથી બે લાગ થાય છે. જેને પ્રવાહો શુક્લતીર્થ આગળ બેગા થાય છે. આજ દ્વીપ ઉપર કબીરવડ આવેલો છે. જેટની લ'બાર્ધ આસરે ચાર માઈલ જેટલી છે. જેટને કિનારે કિનારે હોડી હંકારાર્ધ અને અમો કબીરવડ સામે આવેલા નર્મદાના જમણા કિનારા ઉપરના મંગલેશ્વર ગામે મુકામ કીધો. અગાઉ ખબર આપ્યા મુજબ રા. અનોપરામભાઈએ સર્વ બંદોબસ્ત કર્યો હતો. આ ગામ ભરુચના મજમુદારની ધનામી જગીરનું છે. ધનામદાર પણ આપ્યા હતા. અમારો મુકામ તેમના મકાનમાંજ હતો. રાત્રે વાણુપાણી કરી સુતા. સવારે વહેલા ઊડી કબીરવડ જોવા માટે ગયા. ઇ. સ. ૧૪૦૦માં મહાત્મા કબીર આ રથજે પધારેલા, પાંચપુરતકમાં કવિશ્રી નર્મદે કરેલા વર્ણનને પ્રત્યક્ષ અનુભવ અમને અત્રે થયો. વર્ણન અક્ષરશઃ સત્ય ને યથાર્થ છે. વડની કૂંજે કૂંજે ફરી તેની અલૈકિકતા નિહાળી. વડથી નદી અને નદીથી વડ એમ એકબીજાની ન્યૂનતા પુરતાં ઉભય રથજો આનંદપ્રદ છે. વડની સુંદરતા નિહાળતા અમોએ નદીમાર્ગે ગમન કર્યું, અને શુક્લતીર્થ આવી પહોંચ્યા.

શુક્લતીર્થ—મુગસિદ્ધ સંજ્ઞ ચંદ્રગુપ્ત અને તેના મહા અમાત્ય ચાણક્યે આ રથજે ઘણો વખત ઈશ્વરસ્મરણમાં ગાળેલો. તેમના રચાપિત શુક્લેશ્વર મહાદેવ અત્રાપિ પર્યત જોને તે સ્થિતિમાં એક ભવ્ય શિવાલયમાં દર્શિગોચર થાય છે. તેમના માનમાં દર કાર્તિકી પુનમે મોટો મેળો ભરાય છે. પુરાણોમાં આ રથજનું માહાત્મ્ય ઘણું વર્ણવેલું છે.

આ સિવાય “ઝઙ્ઘાદેશ્વર” નામથી સુવિખ્યાત ભગવાન વિષ્ણુની મૂર્તિ ઉપર બીજું વિશાળ મંદિર અત્રે આવેલું છે. મૂર્તિ સદૈવ પત્થરની પાંચ ફુટ ઉંચી છે. લોકાક્રિત છે કે મૂર્તિને ગરમ પાણીએ સ્નાન કરાવવાથી તેની રેતી ખરી પડે છે, એટલે કે પત્થરના જેવા દેખાવની લાગતી આ ભવ્ય મૂર્તિ રેતીનીજ બનેલી છે. નદીના જળમાંથી ઝઙ્ઘાદેશ્વર ઉચ્ચાર સાથે આ મૂર્તિ સ્વયં પ્રગટ થએલી, તેથી તે “ઝઙ્ઘાદેશ્વર” નામે ઓળખાય છે. (રિવાખંડ અ. ૬૬-૭૧)

શુકલતીર્થ ભરુચથી આઠ માઇલ દૂર આવેલું છે. અહીંથી ભરુચ સુધી પાકી સડક છે અને મોટરો બળ છે. ગામમાં નર્મદા હાઇસ્કૂલ નામે સારા પાયા ઉપર ચાલતી પ્રાથ્વાત્ય કેળવણી આપતી સંસ્થા છે.

આ સ્થળ છોડી અગો અમારા મુકામી ગામ મંગલેશ્વર આવ્યા.

મંગલેશ્વર—ત્રિપુરાક્ષનો વધ કરી પ્રભુ વારાહે આ સ્થળે વિશ્રાન્તિ લીધેલી, તે સ્થળે અમોએ પણ અમારું પર્વટન સમાપ્ત કરી વિશ્રાન્તિ લીધી. નદીના જળાશુ કિનારા પર ભગવાન વારાહની મૂર્તિ છે, અને તે ઉપર અતિપુરાણું મંદિર છે. આ તીર્થ વારાહતીર્થ નામે પુરાણપ્રસિદ્ધ છે. દિવસ સરહ પૂર્ણિમાનો હતો. નદીકિનારે આવેલા આ દેવાલય પાસે ખેસી ઉગતા સૌંદર્ય નિહાળતા અમો એા. કેમ્પફાયરનો પ્રોગ્રામ હોવાથી આ અમૂલ્ય અવસોકન છોડી અમો મુકામ પર આવી, તેની તૈયારીમાં રોકાયા. સંસ્થાના રિવાજ મુજબ આ પૂર્ણિમાએ પણ અમોએ અપૂર્વ ઉત્સાહથી કેમ્પફાયર કર્યો; અને પ્રોગ્રામ પુરો થતાં થયન કર્યું. બીજે દિવસે સવારે એટલે તા. ૩૧ મીએ અમો ભરુચ જવા નીકળ્યા. અમારા પર્વટનનો આ તેરમો દિવસ હતો. પૂર્ણિમાએ નદીમાં આવેલી ભરતી અને તેનાં ઉતરતાં પાણી સાથે અમારાં નાવો, પવન વેગથી ચાલ્યાં, જોતજોતામાં આઠ માઇલનો રસ્તો વટાવી, અમો ભરુચ નજીક આવી પહોંચ્યા. બી. બી. એન્ડ. સી. આઇ. રેલ્વે કંપનીના ઝાંઘન સિગ્ન નામથી ઓળખાતા રેલ્વેપૂલ તળેથી પસાર થઈ અમો હાલમાં બંધાયેલા નવા પૂલ નીચે ઘાબલ થયા. નવો પૂલ સિમેન્ટથી બાંધેલો છે. જુના પૂલ કરતાં ખર્ચમાં ઓછો, પણ મજબુતીમાં વધારેપણું બોમવતો આ પૂલ વૈમાનિકાના જુદિબગની ખાતરી આપે છે. આ સ્થળ છોડ્યા પછી કિનારા ઉપર અમારી હોડીઓ લંગારાઈ, પુનિત નર્મદા મૈયાની ગોદમાં અમો ધુટા પડ્યા. અત્યારસુધીની અગામી ૧૦૦ માઇલ નર્મદાના નીર પરની

સુસાદરી પુરી યર્ષ. નર્મદાના પર્યટન દરમિયાન અમને તેના ભૌગોલિક, ઐતિહાસિક, ધાર્મિક અને વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનની નીચે પ્રમાણે પ્રાપ્તિ યર્ષ.

સુરપાણ આગળથી નદી આર્મ્બેષ ખડકોમાં વહે છે. તેના આ ખડકના પ્રદેશનો પ્રવાહ, ગરુડેશ્વર આગળથી પુરો થતાં, કાંપની રસાળ ભૂમિમાં વહે છે. નદીના કિનારે સ્થળે સ્થળે સ્મશાનભૂમિ જોવામાં આવે છે. પણ કોઈ પણ સ્થળે સ્મશાન ભૂમિમાં અસ્થિઓ જોવામાં આવતાં નથી. વૈજ્ઞાનિક રીતે નદીના પાણીના ગુણ તપાસતાં માલમ પડ્યું છે કે નદીના જળથી અસ્થિઓનું પૃથક્કરણ યર્ષ તેની રેતી બને છે. પાણી પાચનશક્તિમાં ઘણું સારું છે.

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ નદી ઉત્તર હિંદની નદીઓ કરતાં પુગણી છે, કારણ કે ઉત્તર હિંદની નદીઓ હિમાલયની ઉત્પત્તિ બાદ થએલી છે, ત્યારે આ પુરાણી નદી દક્ષિણના ઉચ્ચ પ્રદેશ સાથેજ પોતાની ક્ષપાતી ધરાવે છે. આ નદીનું પાત્ર ભૂમિતળ કરતાં નીચું હોવાથી એમાંથી નહેરો નીકળી શકે એમ નથી.

કિનારા ઉપર અનેક દેવમંદિરો અને ચોળીઓનાં આશ્રમો છે. ગંગાના ફળદ્રુપ મેદાનથી લોભાઈ તેનો કબજો મેળવવા અનેક મનુષ્યોના પ્રાણનાં બલિદાન અપાયા, ત્યારે આ નદીના કિનારા ઉપર ચોળીઓએ પ્રજીવન ચિંતવન કરી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું. મોટેજ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ આ નદી પવિત્ર મનાય છે. હિંદની દ્રાષ્ટિથી નદીની પરકંભા થતી નથી. ફક્ત આજ નદીની પરકંભા થાય છે.

નદીના કિનારા ઉપર પ્રાચીન કાળમાં અનેક યજ્ઞના સંગારંભો થએલા તેની નિશાની હેતા કુંડો અને ભરમના નાના નાના ટેકરાઓ તેની સાક્ષી પુરે છે. આ પુનિત નદીના દર્શનથી પાવન યર્ષ અમો અમાંસ વનન જવા માટે ભરત્ય રોચન પર આવ્યા. નદીથી છુટા પડ્યું તે “ક્ષીણે પુણ્યે માર્યે લોકે વિશન્તિ” એ ન્યાય જેવું હતું

ભરત્ય—ગુજરાતનું પુરાતન કાળથી પ્રસિદ્ધિ પામેલું આ સ્થળ રહેલે કંપનીનું મુખ્ય રોચન છે. સહેર નદીકિનારે પાંચડીપને વસેલું છે. સહેરના રક્ષણાર્થે નદીના જળમાંથી કિનારાની ઉચ્ચાઈ મુધી ભંડ્ય કિલ્લો બાંધી સહેરનું રક્ષણ કરવામાં આવેલું છે. આ સ્થળ ભૂગુપ્તપિએ સ્થાપિત કરેલું, તેથી તે ભૂગુપ્ત અથવા ભૂગુપ્ત નામે જાણખાય છે. સહેરની પૂર્વ દિશામાં જળારામએ કરેલા દશ અશ્વમેધનું સ્થળ દશાશ્વમેધ

નામે ઝોળખાય છે. શહેરમાં પંચાવનથી વધારે પુરાણાં શિવાલયો છે. આ રચણનું પ્રાચીન નામ શ્રીનગર હતું. ઇ. સ. ૧૩૦૪ સુધી તે હિંદુ રાજ્યોના અમલમાં રહ્યું. ૧૩૦૪ થી ૧૭૭૨ સુધી મુસલમાની અમલ નીચે અને ૧૭૭૨ થી ૧૭૮૮ સુધી કંપની અમલમાં, ૧૭૮૮ થી ૧૮૦૩ સુધી સિંધિઆનાં રક્ષણ નીચે અને ત્યારપછી અઘાપિ પર્યંત બ્રિટિશ રક્ષણ નીચે છે. આ પુરાણા રચણનો ઇતિહાસ છે.

સાહિત્યક્ષેત્રને પોતાનો અમૂલ્ય ફાળો આપનાર દિવાન બહાદુર કૃષ્ણલાલ ઝવેરી અને ભૂગુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલા રા. કનૈયાલાલ મુન્શીજીની આ જન્મભૂમિ છે.

રેલ્વે ટાઇમ થએલો હોવાથી સ્ટેશન પર આવી પોતપોતાને અનુકૂળ પડતી ટ્રેનમાં બેસી પૂર્ણ પટેલ સાહેબના આશિષ લઈ અમે સર્વ છુટા પડ્યા. પર્યટન આવા પ્રકારનાંજ હોવાં જોઈએ. સમયસૂચકતાના શુભ, મુશ્કેલીમાંથી પસાર થવાની શક્તિ, અનુભવદ્વારા મળતું બૌદ્ધિક અને ઐતિહાસિક જ્ઞાન આવાં પર્યટનોદ્વારાજ મળે છે, નહિ કે મોજશોખથી કરેલી મુસાફરીદ્વારા.

અમદાવાદ
ત્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ

મણિશંકર કુબેરજી કાઠારી,
ત્રીજું વર્ષ

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ

(ગતાંક ૧૫૬ ૨૮૫ થી આગળ)

મુખ્ય પાઠ.—

નાનાં બાળકો માટેનો સવારનો કસરતનો પાઠ ઘણો અગત્યનો છે એ પહેલાં જણાવેલું છે. તેનો પુરેપુરો લાભ મેળવવા અને બધી બાબતોની ચપલતા આવે તે માટે ચાર કે પાંચથી સાત વરસ સુધીનાં બાળકો માટે યોગ્ય કસરતો સાથેના નમુનારૂપ પાઠો ગોઠવી કાઢ્યા છે. જરૂર પડે શિક્ષક આ પાઠમાં ફેરફાર કરે, પણ દરેક નિશાળમાં પુરેપુરો અભ્યાસક્રમ લેવા પ્રયત્ન થશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

વધારે વ્યવસ્થિત કામ શરૂ કરવાના સંબંધમાં જોઈ શકાય છે એવી-
એ કસરતો બાલસાળાના પાઠશાળાં પહેલા ધોરણના કક્ષામાં અને બીજા
ધોરણમાં પણ હોય છે. શરૂઆતમાં અનુકૂળ અર્થવા ઉપયોગી કસરતો
બહુ નથી, કોરણ કે પ્રગતિ એટલે કે મુશ્કેલી એવી ધીમે વધે છે કે તે
ધ્યાનમાં ન લઈએ તો ચાલે એકસરખી મુશ્કેલીની કસરતો વારંવાર
લઈ શકાય, તેનો ફરી ફરી મદાવરો થઈ શકે એ જરૂરનું છે. બાળક
કસરત વધારે સારી રીતે કરે અને તેથી વધારે લાભ મેળવે-તેમાં પ્રગતિ
રહેલી છે. કસરતનો મુખ્ય હેતુ ક્રિયા છે. શરીરની ક્રિયાને ઉત્તેજની, મોટા
રનાયુને કસરત આપવી, સાંધા વગેરે એવા રાખવા, બાળકને સુખી અને
આનંદી બનાવવા એ હેતુ છે અને તે માટે આ કસરતો પૂરતી છે. દાખલા
તરીકે દોડવું એ પાંચ વરસના બાળક માટે તેમજ વીસ વરસના માણસ
માટે સારી કસરત છે અને એવી બીજી કસરતો છે.

ગોણ પાઠ.—

પહેલા બતાવેલી રીતે સવારની નિયમિત કસરત થાય તો પ્રતી
અપોરની કસરતનો વખત આનંદગ્રનક બનાવી શકાય અને તે વર્ગમાં
પણ લેવાય. આમ હોય ત્યારે રમતના મેદાન ઉપર જે કામ નું થઈ શકે
તે કામ લેવાય. નૃત્ય, ગીત, ગીત સાથેની રમતો, ફૂટબૉલ, હાડ બેગબૉલ,
એવી રમતો ન્યા વાગ અને પુરતી જમીન હોય ત્યાં થઈ શકે. વર્ગની
અંદર થઈ શકે તેવી અભ્યાસક્રમની કસરતો આ પાઠમાં સવારમાં ન લેવાઈ
હોય ત્યારે ખાસ કરીને લેવાય.

શારીરિક કસરત વર્ગમાં લેવામાં આવે ત્યારે બારીઆરણ્ય ઉધાડી તાજ
કના પૂરતા પ્રમાણમાં આવવા દેવી જોઈએ એ ઘણી અગત્યની બાબત છે.

ગોણ પાઠમાં ફક્ત નૃત્ય આવે, ફક્ત રમતો આવે કે તેમની સાથે
પહેલાં કહેલી કસરતો આવે. એ બીજી જાતના પાઠનું ઉદાહરણ નીચે
આપેલું છે:—

૧ છુટથી ફૂટકા ભરવા, ચાંદનું, દોડવું—સંગીત પ્રમાણે.

૨ અભ્યાસક્રમના પાઠમાંથી એક બે વર્ગમાં કરવાની કસરતો અથવા
સમૂહ કસરતો.

૩ એક કે બે સાદાં નૃત્ય અથવા સંગીત પ્રમાણે ફૂટકા ભરવા
(દરેકને એક દોરડું આપવું) અથવા એક સંગીત સાથેની રમત.

સંગીત સાથેની રમતોની પસંદગીમાં સંભાળ રાખવી જોઈએ કે
તે શારીરિક કસરતની અંદર આવી શકે. શારીરિક કસરતના પાઠ માટે
સંગીત સાથેની રમત અનુકૂળ ત્યારે ગણાય કે ત્યારે તેના રાગ અને

શબ્દો કૃતિમાં મૂકાય તે પહેલાં સાદા અને સમજાય તેવા હોય અને જેમાં આખો વર્ગ છુટથી જોસજોર થતી કસરતોમાં લાગ લે. કેટલીક સંગીત સાધેની રમતોમાં ગીત અને નૃત્ય ભેગાં કરેલાં હોય છે, કેટલીકમાં ગીત દરમિયાનમાં કે તેને અંતે રમતનું વ્યવ દાખલ કરવામાં આવે છે. (ત્રણ આંધળા ઉંદર, કેઈ પણ જાતની સ્પર્શરમત.)

ત્યારે વર્ગમાં જગા ન હોય અથવા હવા ગરમ હોવાથી ખુલ્લી હવામાં જઈ તેનો લાભ લેવાનું યોગ્ય લાગે ત્યારે પહેલાં કરેલી સૂચનાઓ રમતના સ્થળે આપવાના ગૌણ પાઠમાં પણ અમલમાં મૂકાય.

વારાહરતી બધે વખત યોગ્ય જાતની રમતોમાં ગાળી શકાય, વર્ગ માટેની, ચપળતા માટેની રમતો, દડાની રમતો અથવા હેતુપૂર્વકની આનંદ-જનક કસરત પણ લેવાય.

છેવટે યાદ રાખવું જોઈએ કે ગૌણ પાઠ આનંદજનક છે અને તેમાં અમુક જાતની વ્યવસ્થા જાળવવાની નથી, તેમ છતાં શરીર અને મનની તાલીમ માટે મુખ્ય પાઠ જેટલોજ તે અગત્યનો છે. તેથી તે પાઠની તૈયારી કરવામાં અને તે પાઠ આપવામાં મુખ્ય પાઠ જેટલીજ કાળજી લેવી જોઈએ.

... વ્યૂહરચના.—

વ્યૂહરચનાનો હેતુ એ છે કે ખીજા બાળકની વચમાં આબ્યાસિવાય દરેક બાળક પોતાની ગતિ કરી શકે અને બધાં બાળક શિક્ષક જોઈ શકે. નાનાં બાળકો રોજે વળા જાય છે; આ પહેલેથી સુધારવું જોઈએ અને અમુક હદ સુધી બાળકને જેમ વધારે જગા મળે તેમ સારું. આ વ્યૂહરચનાનું કામ ધીમે ધીમે દાખલ કરવું જોઈએ અને બાલશાળામાં ફક્ત સાદા વ્યૂહ લેવા જોઈએ. વિવિધતા, જરૂરની છે અને વ્યૂહ ઝટ રચવા જોઈએ અને ઝટ છોડી નાખવા જોઈએ. બરાબર ઉપયોગ થાય તો તે કીમતી મદદરૂપ થાય છે. તેથી બાળકને દિશા અને વખતનું જ્ઞાન થાય છે, સાદી આડાંઓ પુરિપૂર્વક સમજી અમલમાં મૂકી શકે છે અને કામમાં સહકારની લાગણી અનુભવે છે. જો બરાબર ઉપયોગ ન થાય તો ચપળતાભરેલી કસરત પાછળ મોજવાનો વખત નકામો જાય છે અથવા બાળક પાસે જરૂર કરેલાં વધારે ધ્યાન અને સહકારની આદાં રખાય છે. અથવા કામ યાંત્રિક અને નિરસ બને છે. નાનાં બાળકો માટેના પાઠમાં કયા કયા આકારનો ઉપયોગ થઈ શકે તે આગળ આપેલું છે.

ભાગ ૨

પ્રકરણ ૫ મું

કસરતો અને સ્થિતિનું વર્ણન

આ અભ્યાસક્રમની અંદર રહેલા સિદ્ધાંતો સમગ્ર શકાય તે માટે દર્શાવેલી કસરતોનો હેતુ સમજાવવો, મૂળ સ્થિતિ જુદી જુદી સમજાવવી અને કોઠામાં આપેલી કસરતોનાં મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો આપવાં એ જરૂરનું છે. બાળકો માટે આપેલી ધણી કસરતો દરેક પાક પછી આપેલી નોંધમાં વર્ણવેલી છે. આ પ્રકરણમાં આપેલી મુખ્ય જાતોમાં ફેરફાર હોય તો તે જેમ આવે તેમ કોઠામાં વર્ણવેલી છે. નીચે આપેલી બધી સ્થિતિ અને કસરતથી શિક્ષક જાણીતો થાય એ જરૂરનું છે.

તાલખંડ હલનચલન સાથે કરવાની કસરતો

અભ્યાસક્રમની આ આવૃત્તિમાં પ્રાસ સાથેનાં હલનચલન સાથેની કસરત કરવાની પદ્ધતિનો ઘણો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. અમુક ખાસ પ્રકારની કસરતો માટેજ તે પદ્ધતિ ઉપયોગની છે અને કોઠામાં બતાવેલી હોય તે સિવાય તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

નિયમિત હલનચલન સાથે ચલી કસરત ઇંગ્લેન્ડના યતનથી શરૂ થાય છે, કાપ્પુમાં રહે છે અને અટકે છે, પણ ચુરત્વાકર્ષણનો તેમજ ચુરશક્તિનો ઉપયોગ ગતિ પુરેપુરી થાય તે માટે યર્ષ શકે છે. રનાયુની કુદરતી સ્થિતિ-સ્થાપકતાનો પણ ઉપયોગ થાય છે.

તાલખંડ કસરત દરગિઆન એક અવયવ એક દિશામાં અને તેટલો દૂર જાય, તે પછી તરત તે પાછા આવવાનું શરૂ કરે છે અને તેનું કારણ એ છે કે લાંબાવેલા રનાયુ સ્થિતિરચાપક છે (કોણી અને હાથ વારાફરતી પાછળ દબાવો.)

સખત રનાયુ અને સાંધા ઉપર આસાધુક્ત કસરતો કરતાં આ કસરતો સારી અસર કરે છે અને તેથી તે સાંધાઓની સખતતા દૂર કરી તેમનામાં સરળતાથી હાલવાયાલવાની શક્તિ લાવે છે. એ રીતે તે બધી જાતની કસરતોમાં ગતિની મર્યાદા લાંબાવે છે અને બરાબર સુંદર રીતે સગવડે કાર્ય થવા દે છે. અમુક જાગને કસરત આપવી ને આગમ આપવો એ જાતની શક્તિના વિકાસ સાથે આ કસરતોને સંબંધ છે અને

તેમની સાથેજ થાય છે. શારીરિક કેળવણીમાં આ એ સિદ્ધાંતો બહુ ઉપ-
યોગના છે અને જોડેલે અંશે વિદ્યાર્થીઓ તેમાં નિપુણતા મેળવે તેટલે
અંશે શિક્ષણની કીમતની કસોટી થઈ ગણાય.

શરીરના અવયવ કે અવયવોના હાલવાચાલવાથી ગુરુત્વાકર્ષણ અને
વેગશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો ઉપયોગ કરી નિયમિતતા સાધેની કસરતો
અમુક દૃઢરતી હદમાં રહે તો થોડી મહેનતે ઘણો ફાયદો મળે છે અને
તેથી આરાયુક્ત કસરતો કરતાં આ કસરતોમાં ઓછો થાક લાગે છે. ગતિમાં
નિયમિતતાની લાવનાનો વિકાસ થાય છે, અને એક દિશામાંથી સામેની દિશામાં
ચાલુ અને જોરથી હલનચલન થાય છે તેથી આ કસરત નિયમિતતા
વિનાની કસરતો કરતાં વધારે આહ્વાદ અને આનંદ ઉપજાવે છે. એક
કસરતરૂપે લુદી લુદી ગતિરૂપે લેવામાં આવે તેના કરતાં નિયમિતતા સાથે
લેવામાં આવે તો થોડા વખતમાં ઘણું કામ થાય છે.

ગતિ નિયમિત થાય કે એકધારી થાય તોપણ તે બરાબર યોગ્ય
રૂપે થાય તે ઘણું અગત્યનું છે. પહેલી વાર ગતિ ધીમે ધીમે થાય (ફૂદકા
ભરવા સિવાયની કસરતોમાં) અને મુખ્ય મુદ્દા ઉપર ધ્યાન આપાય. પછી
યોગ્ય જીરસા અને ઝડપથી કસરત થાય અને બાળકોને ગતિની અસર
લાગે, વેગશક્તિની મદદ અનુભવે અને શિક્ષક તે બધો વખત યોગ્ય
પ્રયત્ન થાય તે માટે ઉત્તેજન આપે. સાધારણ રીતે કાદામાં એક
નિયમિત હલનચલન પછી નિયમિત ગતિ આવે છે. જ્યારે આમ ન હોય
ત્યારે નિયમિત હલનચલન સાથે ફરવાની ગતિ એક બે વાર ફરી
ફરી આરા પ્રમાણે લેવી અને એ રીતે નિયમ અને પ્રગતિની કસોટી
કરવી. ઘાખલા તરીકે, ધડ નિયમ પ્રમાણે ફેરવ્યા પછી 'ધડ જમણે, ડાબે
ફેરવો. રિથિતિ કેટલીક સેકન્ડ ગ્રાખવી અને જરૂર હોય તો સુધારવી. આને
પરિણામની કસોટી ગણવી. શિક્ષકનું નિયમિતતાનું જ્ઞાન અને આરા
આપવાની ચતુરાઈ ઉપર પદ્ધતિની ફતેહનો ઘણો આધાર છે.

મૂળ સ્થિતિ.—

સાવધાની. 'સાવધાન'ની આરા મળતાં વર્ગે તત્પરતા અને
તૈયારીની સ્થિતિએ આવી જવું, એટલે દરેક બાળકે સારામાં સારી ઉભા
રહેવાની સ્થિતિએ આવી જવું જોઈએ. મન તત્પર થઈ આગળ સૂચના
સાંભળી તેનો અમલ કરવા તૈયાર થાય એમ ચવું જોઈએ. બરાબર
સમજ આ સ્થિતિનો મદાવરો થાય તો બાળકોમાં યોગ્ય સ્થિતિએ
આવવાની અને તે ચાલુ રાખવાની શક્તિ આવશે.

નીચેની મુખ્ય ખાખતો 'લક્ષમાં' રાખવાની છે:—

શરીર ટટાર એનો અર્થ પૂર્ણ ઉચ્ચાર્થએ 'શરીરની કુદરતી સ્થિતિ, પીઠ બહુ વાંકી વળી જવી ન જોઈએ ને પેડુ આગળ આવી જવું ન જોઈએ. હાથ ખલાથી સીધા કુદરતી રીતે નીચા રાખવા (આંગળી પગને સહેજ અડકે એવી રીતે) એથી છાતી સખત થઈ જતી અટકશે. જુઓ આકૃતિઓ ૨, ૩.

આકૃતિ ૨

આકૃતિ ૩

બોચી સીધી અને માથું ઉચ્ચ રાખવું. છુંટણુ સીધા.

ખગ એક ખીજ સાથે નાનો ખુણો કરે એવી રીતે કે સમાંતર રાખવા. (ખાળકને માટે જે કુદરતી સ્થિતિ હોય તે પ્રમાણે).

આદા:

સાવધાન અથવા વર્ગ—સાવધાન !

સાવધાનની આદા મળતાં એડી અવાજ વગર બેગી લાવવી—પગનાં તળીઆં જમીન સાથે ઘસડાવાં ન જોઈએ.

શરીર અરાબર નિયમમાં રહે છે અને અને તેટલી સારામાં સારી સ્થિતિએ આવે છે. આગા ઘાંટા પાડીને કે તીણા અગાને ન અપાવી જોઈએ. તેથી નિયમ વગર ઉતાવળથી હલનચલન યાચ છે અને તેથી એકદમ અક્ક રિયતિ ઉત્પન્ન યાચ છે. એકદમ ગતિ કરી આ મુશ્કેલ સ્થિતિએ પહોંચવું એ બાળકો માટે મુશ્કેલ છે.

સાવધાનની આગા પાઠમાં વધારે વાર નહિ આવે. આરામમાં ઉભાં રહેલાં બાળકો પાછાં કસરત માટે તૈયાર સ્થિતિમાં લાવવા આ આગા વપરાય. બીજી સ્થિતિમાંથી પાછા પહેલાની સ્થિતિએ લાવવામાં કે ઉભા રહેવાની સ્થિતિમાં સુધારો કરવામાં તેનો ઉપયોગ થતો નથી. આરામથી અને થોડી મહેનતે હેવટની સ્થિતિ મેળવી શકાવી જોઈએ, પણ ઘણાં બાળકોને સારી ઉભા રહેવાની સ્થિતિએ આવવાની ટેવ પ્રાપ્ત કરવા માટે રનાયુનો ધણો સતત યત્ન કરવો પડે છે.

દરેક શિક્ષકે ઉપયોગી મૂલ્યના શોધી કાઢવી જોઈએ પણ નીચેની કેટલીક મદદકર્તા નીચડશે. ઉચા વધો. લાંબા યાઓ. અને તેટલા ઉચા વધો. ધુંટણો સીધા. ડોક સીધી ઉભી, માથાનો ટોપીનો ભાગ ઉચો, માથાની ઉપરનો ભાગ ઉચો, ખભા નીચા કરો, કમર ઓઢર, કુલા સખત, પાતળા યાઓ, સામું સીધું જુઓ.

આરામ:

કામમાંથી થોડો વખત નિવૃત્તિ આપવાનું ખાસ કારણ હોય ત્યારે પ્રસંગે પ્રસંગે આ સ્થિતિનો ઉપયોગ કરવો. શિક્ષકને સમજાવતી, સુધારાની મૂલ્યના કે કસરત બતાવવાની તક મળે છે. બાળકો આરામથી પગ પહોળા રાખી ઉભાં રહે, વજન અને પગ ઉપર સરખું રહે, હાથ છુટા રહે. આગા:

આ-રામ,

અટેલીને ઉભા રહેવું:

ભીંત કે સગાઆ સામે પીઠ ને માથું ટેકાવવું. પગ થોડે દૂર આગળ મૂકવા. (કેડ વળવી ન જોઈએ).

ટેકીને ઉભા રહેવું : જુઓ આકૃતિ ૪

એક હાથ બાજુએ ભીંતને ટેકાવવો.

(ક) હાથ ખભાની સીંધી લીટીમાં, કાણી લંબાવવી.

(જ) હાથ વચમાંની સ્થિતિએ રાખવો. આંગળીઓનાં ટેરવાં ફક્ત ભીંતને આડે, કાણી ને કાંડું સીધાં રાખવાં.

બેસવાની સ્થિતિ.

નોંધ—બેસવાની બધી સ્થિતિમાં પીઠ અને માથું ટટાર રાખવાં

બેઠક—જમીન ઉપર પલાંડી વાળી બેસો. ઘુંટણ બહાર પડતા નીચે દબાવેલા રાખો. હાથ ઘુંટણ ઉપર રાખો કે હાથ વડે અંગુઠા પકડો.

આસાઓઃ જુઓ આકૃતિ ૫

પલાંડી—બેસો (કે પલાંડી વાળી નીચે—બેસો) ઉભા-થાઓ.

ટુંટીઆ બેઠક—ઘુંટણ થોડા છુટા રાખી વાળવામાં આવે. એડી બેગી રાખવી. પગ જમીન ઉપર ચપટા મૂકવા. હાથ દરેક ઘુંટણ ઉપર કે તેની આસપાસ રાખવા. જુઓ આકૃતિ ૬

આકૃતિ ૪

આકૃતિ ૫

આકૃતિ ૬

આસાઃ

ઘુંટણ વાળી—બેસો !

બે ફેરફાર છે:—

સંકોચાર્ધ બેસવું—તેમાં ઘુંટણ અને પગ બેગી રાખવામાં આવે છે.

પહોળા બેસવું—પગનાં તળીયાં અડકે એવી રીતે ઘુંટણ પહોળા રાખવા.

આસાઃ

ઘુંટણ વાળો, બેગી (અથવા ઘુંટણ વાળો, તળીયાં અડકે) બેસો !

લાંબા પગે બેસવું—પગ સાથે લંબાવી ઘુંટણ સાથે રાખી બેસવું.

ફેરફાર:—

લાંબા પગે પહોળા બેસવું—ઉપર પ્રમાણે, પણ પગ પહોળા રાખવા.

આશા:

સીધા પગ (અથવા પગ પહોળા)—બેસો !

આ સ્થિતિ ઘણો વખત ન રહી શકે માટે બાળકોને જરૂર પડતાં આરામની કાઈ પણ સ્થિતિમાં બેસવા કહેવું. બેસવાની સ્થિતિમાંથી એકદમ શાંતિથી પોતાની મરજીમાં આવે તે રીતે બાળકો ઉભાં થાય, તે મહાવરો થયા પછી પહોંડી વાળે અને જમીનને હાથ અડકાડ્યા વગર તેઓ ઉભા રહેવાની સ્થિતિએ આવે.

ધુંટણ વાળવા—વળેલા ધુંટણે ઉભા રહેવું.

ધુંટણ થોડા છુટા રાખવા, શરીર અને માથું ટટાર રાખવાં, પગ લાંબા રાખવા. જુઓ આકૃતિ ૭.

આશા:

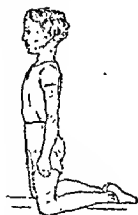
ધુંટણ—વાળો ! ઉભા—થાઓ.

ધુંટણવાળી બેસવું—ધુંટણ વાળવાની માફક પણ (પછી) એડી ઉપર બેસવું.

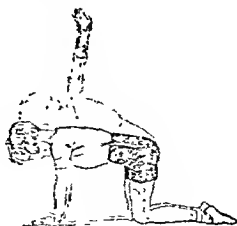
આશા:

એડી ઉપર—બેસો.

થોડા થવું—શરીર હાથ ઉપર અને ધુંટણ ઉપર ટેકાવવામાં આવે છે. હાથ અને જાંઘ જમીનને ટાટખુણે હોય છે. પીઠ વળી ન જાય તે માટે સંભાળ રાખવી. જુઓ આકૃતિ ૮

આકૃતિ ૭

આકૃતિ ૮

આશા:

ધુંટણ વાળો ! હાથ જમીન ઉપર—મૂકો.

વાળેલા ધુંટણ હોય તે સ્થિતિમાંથી ઉભા થવું.

નવરંગી તુજ મહેલાત,
 જય જન-મહૂમિ ગુજરાત-પ
 અંધારે તણો યર્ષ ક્ષય
 ખતી તાપ યજી નિર્ભય,
 તુજ મંરૂતિને સ્પર્શી શકે ના કણ તણી કે લા'ય
 ધર્મ-કલા પર રહે અખંડ તુજ, હરનિશ શીતળ છાય-
 એવી સદા રહો પ્રભાત,
 જય જન-મહૂમિ ગુજરાત-ફ

ઉમરછ ઈરમાઈલ પટેલ-“સાવોદી”

મુન્શી, ઓલપાડ, ઉર્દૂ રફલ

“ પ્રભાત ”

(દ્રુતવિલખિત)

(૧)

જગ પરે મૃદુ કીર્ણ પ્રસારીને,
 પુરવમાં શુભ ખાલ-રવિ હોજે;
 કમલિની ખીલી આ વળી હપ્તમાં,
 ઉભી રહી હસતી પ્રિય ભેટવા.

(૨)

નિરખીને શશિ કુમુદ શોકમાં,
 સકળ તારકજ્વલ યયાં દિકાં;
 સર તણું નીર શાન્ત યર્ષ ગયું,
 સૂણી જ રુદન આ વિરહી તણું.

(૩)

કિલકિલાટ વિહંગ સહુ કરી,
 ઉડી રલાં નભમાં અતિ હપ્તયાં;
 અતિ સહુ દળાઓ પર ગૂજતા,
 અહીં તહીં ઉડીને રસ ચૂસતા.

(૪)

ટહુ કરી ગૂઢ આત્ર તરુ મહીં,
ગજવે દોકલિલ વન- બધું વળી;
ગિરિ પરે મયુરો કરીને કળા,
રીઝતી નિજ પ્રિયા સહ મહાલતા.

(૫)

કશિ તણી કૃતિઓ સહુ દેખીને,
શીર નમ્યું બધુ મુજ પ્રભુ પદે;
વિભુ તાણીજ કળા અદ્ભુત છે,
મનુષ્ય પ્રાણી સહુ તહીં અન્ધ છે.
ભગવાનભાર્ય ગોવિંદ પટેલ
તાલુકા મુખ્ય સ્કૂલ, હાંસોટ

નોટશન.

રાગ - લીમપલાસ તાલ - દાકરા

(નમીએ દેવી સારદા એ ગીતના દાળ પ્રમાણે)

ની - સ	ઝં ઝં મ	પ પ ધં	પ - મ
સ્થા - મ	ચ ર ભુ	સ્મ ર ભુ	મિ - ત્ર
	7		7
ઝં મ ઝં	પ - મ	ઝં - રી	સ - -
સ ર સ	રી - ત	સા - -	ચી - -
	7		7
પ - સે	ની - સે	પ ધં પ	ઝં - સ
તે - પિ	તા - ત્રિ	લો - ક	મ - મ્ય
	7		7
ઝં - મ	પ - મ	ઝં - રી	સ - -
કા - ક	વા - ત	કા - -	ચી - -
	7		7

નોટ - સારપટ્ટીની બધી લીટીઓ માટે આપેલા નોટશન પ્રમાણે એક
નીચી અને બીજી હાંસી લેવી. બાપાલાલ દવે

તાંદળને

[શીતલ : તણ્ડુલીયક :]

તાંદળખતે ન ઓળખતું હોય એવું દ્રાણુ હશે ? તાંદળને એક જાતની ઉત્તમ લાજ છે. નેટલી નેટલી લીલી લાજીઓ હોય છે તેમાં પાણી અને કુદરતી ક્ષારનું પ્રમાણ ખૂબ જ હોય છે. તાંદળખમાં પણ તે છે અને લાજ તરીકે તે ઉત્તમ લાજ છે. તાંદળખની લાજનું વાવેતર કરવું પડતું નથી, પરંતુ તે કુદરતી રીતે ખેતરોમાં અને બગીચાઓમાં જાગી નીકળે છે. એક બીજે કાઢવાજો તાંદળને થાય છે, પરંતુ તેનું શાક થઈ શકતું નથી. અબ્રજલરમ બનાવવામાં તેનો રસ ઉપયોગી થઈ પડે છે. બીજી એક તાંદળખને મળતી લીમડાની લાજ થાય છે, પરંતુ બરાબર જોતાં લીમડાને તાંદળખનો ભેદ પારખી શકાય છે.

સંસ્કૃતમાં એને તણ્ડુલીય, અરુપમારિષ, મેઘનાદ, પળ્યશાક વગેરે નામોથી ઓળખવામાં આવે છે, અને લેટિનમાં એમેરેન્થસ હહેવામાં આવે છે. હિંદમાં 'ચાલાઈ' કહે છે અને 'ચઢરાઈ' નામથી પણ ઓળખાય છે.

તાંદળખમાં પાણી અને ક્ષાર ભાગ સારા પ્રમાણમાં હોવાથી તે પિત્તન છે એટલે કે ગરમીને શાંત પાડે છે.

લાવન્યમિશ્ર કહે છે:—તાંદળને હલકો, ઠંડો, રક્ત, પિત્ત, કફ અને રક્તવિકારોને શાંત પાડનાર, આગપેસાજની છૂટ લાવનાર, દુષ્પ્રસાદ, ખૂબ લગાડનાર અને વિપનાશક છે.

આ બધા ગુણો તેમાં રહેલા પાણી ને ક્ષારને લીધે છે. જે કામો કે કુટુંબોમાં લીલાં શાકલાજ ખાવાનો ઓછો ચાલ કે નિવેશ છે તેમને પિત્તના વિકારો ખૂબ થઈ આવે છે અને તેવા વિકારોમાં તાંદળખ ને લીધું જેવી એક પણ દવા નથી. વળી તેને સ્વદમ્બ્રમલ: કહ્યો છે એટલે કે તે આગપેસાજની છૂટ લાવે છે. બંધકોચની જૂઓ મારતાં અને પરિણામે મોટા આંતરડામાં ઉત્પન્ન થતા જાતજાતના ઝેર ને ઝેરી વાયુથી પીડાતાં અનેક સ્ત્રીપુરુષો અમે જોયાં છે, અને એ બંધકોચ મટાડવા માટે નિયમિત રીતે લિડેયક (Laxative or purgative) દવાઓ લેનાર માણસોની ગળતરી કરીએ તો સારી સંખ્યા નોંધી શકાય. તેવા લોકો, પોતાના આયુષ્યની, આંતરડાંની અને આંતરડાંમાં રહેલી રોગપ્રતિકારક શક્તિને

દાણે દાણે નાચ કરી રહ્યાં છે. તેવાં માણસો જો તાજાં ચાકલાણ અને તેમાંય તાંદળજો, ચૂકા, ચીક વગેરે ભાણ દરરોજ ખાવાનો મદાવરો રાખે તો અમારો ખાતરીપૂર્વકનો અનુભવ છે કે તેઓ હમેશને માટે બંધકાશની ખીડામાંથી દૂર થઈ શકે. થોડા દિવસ ઉપર એક શિક્ષક કે જે અમદાવાદની એક શાળામાં કામ કરે છે તે અમારી પાસે આવ્યા. તેમને પેટમાં- (ખાસ કરીને નાનાં આંતરડાંને ધૃત્વ (લીવર) ના ભાગમાં સખત દુઃખાવો રહેતો હતો. કંઈક બંધકાશ પણ ખરો. કેટલાક દાકતરોએ તેમને ડરાવી માર્યાં. ત્યારપછી તે અમારી પાસે આવ્યા. એમને તાંદળજનું ચાક રોજ સાંજે લેવાની અને પાકું પૈયું રોજ સવારે ખાવાની સલાહ આપી, અને જમ્યા પછી વામકુક્ષિ કરવાનું કહ્યું. એટલાથી કોઈ પણ દવા આપ્યા વિના એનું દરદ સાંત પડી ગયું, નિયમિત દસ્ત પડીને આવવા લાગ્યો અને તે સાથે ભૂખ વધી. આવા તો ઘણા અનુભવો છે અને તેથી અમે ચોક્કસને કહીએ છીએ કે તાંદુરસ્તી જળવવા માટે તાંદળજો ખાઓ.

ત્રીજાને પ્રદર રોગ બહુજ સામાન્ય થઈ પડ્યો છે. પ્રદર સાથે જીનવા પણ હોય છે. તેમાં તાંદળજનું મૂળ ધરીને મધ અને ચોખાના ધોવરામણ સાથે પીવાથી આરામ થાય છે. એમાં રસવંતી નાખવાથી તેથીયે વધારે ફાયદો થાય છે. તેવી જ રીતે પરમિયામાં પણ તે આજ રીતે લીધાથી લાભ પહોંચાડે છે.

તે ઉપરાંત રક્તપિત્ત, છાશ, સંઘડણી, તાવ, અર્થ અને આંખના રોગોમાં તે ખૂબ ઉપયોગી છે. સાપના તથા ઉદરના ઝેર ઉપર તેના પ્રયોગો બતાવેલા છે. બંગસેન કહે છે કે નખ કાઢી ગયા હોય તો (પુત્તિનચ) લીલા તાંદળજની છુગદી બાંધવી. અથવા સૂકાનું ચૂર્ણ લભરાવવું.

જેને લોહીના વિકારો થયા હોય, દા. ત. ખસ, લુખસ, દાદર, ખરજવાં. ૪૦ તેમાં પણ લીલા તાંદળજનો રસ અથવા તો તાંદળજનું ચાક ખૂબ લાભપ્રદ છે.

“ સર્વ પ્રાણિને દિતકર એવો જે આદાર પ્રાચીન ઋષિઓએ ગણાવ્યો છે તેમાં તાંદળજની ગણના પણ છે. ”

અમે આશા રાખીએ છીએ કે લોકો આ સર્વસાધારણ પરંતુ અનેક ગુણોથી ભરપૂર વસ્તુનો સાચો ઉપયોગ કરી દવાઓના રમડા પાછળ થતા અદ્યક્ષ ખર્ચમાંથી બચી જશે.

૨૪-૨૫નીગારીસ્તાને-અદખ ભા.૧-૨	લખીદુલાલ અદસર તપસ ૧૩૨૦૦૦ પ્રેસ, લખનૌ ૧-૮-૦૦	(૧) માધ્યમિક સંદેશ અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં પાઠ્ય- પુસ્તક અને શિક્ષકોની લાયબ્રેરી તરીકે. શિક્ષકોની લાયબ્રેરી માટે.
૨૬તિલકગ્રીખ-ઉસ-અખવાક	"	૦-૧૦-૦

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. ઇ. ઘાડગીલ

પર્સનલ આસિ. કે ધી એન્ક્યુ. ઇન્સ. મુંબઈ અને સેક્રેટરી

ઉર્દુ સંદેશ બુક કમિટી, મુંબઈ.
(મે. પર્સનલ આસિ. કે ધી એન્ક્યુ. ઇન્સ. બી. ડી અને સેક્રેટરી ઉર્દુ સંદેશ બુક કમિટી મુંબઈના તા. ૨૮-૫-૩૭ના
પત્ર નં. આર-૩૮-૩૫માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

નહરખખરના નવા ભાવ

આથી સર્વને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૬ ના નવન્યુઆરિથી
નહરખખરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અરબું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૭૦	રૂ. ૫૦	રૂ. ૩૫
છ માસ	રૂ. ૩૫	રૂ. ૨૫	રૂ. ૧૮
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૧	રૂ. ૧૫	રૂ. ૧૧
એક માસ	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭	રૂ. ૬

ધનામપત્રક પંચમહાલ જિલ્લો.

ઓરવાડા	શાહ છગનલાલ ચતુરદાસની મારફતે સૌ. ખેત નિર્માણ રાહતદ્વંડમાંથી	૨૦—૦—૦	મરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.

લગ્ન જિલ્લો.

વેડમ	આમ ધન મથુર તાપીદાસની દીકરીએ	૪૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દીવી	ચોલિસ પટેલ નાથાભાઈ કાળીદાસે	૨૨—૪—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા સાકર ધાણા વહેં- ચ્યા તથા પિત્તળનું ખેડું નં. ૧ તથા ૩ પવાલા આપ્યાં.
ઉચ્છદ દીવી	પટેલ પુંગભાઈ ત્રિહમભાઈએ ગામ લોકોએ	૧૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. સાતમી ચોપડીના સાધનો માટે આપ્યા.
દુંડજ	આઈ ડાહી જોદાભાઈ દીરા- ભાઈની વિધવાના ધર્મદા ફંડના દરેડી બકોરભાઈ હરિભાઈ વગેરેએ	૮—૦—૦	ચોપડીઓ, સ્ત્રોટા, ચેનો, મિઠાઈ વહેંચી.
કાંસીઆ	દુકાનદાર રોહ શુભાનભાઈ નરોત્તમદાસે	૧૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ખોહલાવ	ગામ લોકોએ	૭-૧૫-૦	પિત્તળના પાસા નં. ૩૦, ચોપડીઓ તથા ચેકના કકડા વહેંચ્યા.
વાડીઆ કાસદ	પા. પ્રભાત જસાભાઈએ અણોરના ગેમલમંગ શુભાનસંગ રાગે	૭—૦—૦ ૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. પાસા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
જંબુસર દીવા કારેલી	ભગત નારણદાસ દુલ્લવે ગામ લોકોએ નોંધણીના પટેલ છમન લાલાશએ.	૫—૦—૦ ૧૫—૦—૦ ૫—૦—૦	પડિઆળ ભેટ આપ્યું. આળાઓને પાસા રકાળી તથા સાકર વહેંચી.
ઓરા	પટેલ ઉમ્મરભાઈ પુરસોતમદાસે ચોલિસ પટેલ મેઘરાજ દાદા ભાઈએ	૩૫—૦—૦ ૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. "
બેરસમ	મે. કસેટર સાહેબના હસ્તે	૧૫—૦—૦	સ્ફૂલના મેળાવડા વખતે ધનામો વહેંચ્યાં.

બેરસમ	મે. કલેક્ટર સાહેબના હસ્તે	૨૫-૦-૦	સાળામાં રમતના સાધનો લાવવા માટે આપવાનું જાહેર કર્યું છે.
સેંગપુર	શેઠ સોરાબજી બગનજી શેઠનાએ	૫-૦-૦	નામદાર શહેનશાહ તથા શહેનશાહ બાનુનો ફોટો આપ્યો.
હુંડજ	પા. મીટાભાઈ નરોતમે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા પેતો વહેંચી.
વેડ્ય	ગિરમશંકર નાગેશ્વર પુરોહિતે	૨૦-૨-૦	પિત્તળના પ્યાલા નં. ૧૪૦ વહેંચ્યા.
પાદરીઆ અંકલેશ્વર	ગામ લોકોએ સમાર ગોવિંદભાઈ ભગાભાઈએ	૧૫-૮-૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું. સાંચ રફલ નં. ૩ ના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કલમ	અંબાશંકર જગજીવને	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વરતીઅંડાલી	ગામલોકોએ	૧૫-૪-૦	યુ. હિફ રફલમાં ધડિઆળ કેસ સાથે બેટ આપ્યું તથા બેંતાળાં આપ્યાં
માંડવાજુજગ	પ્રજાપત માવજીભાઈ વનમાળીએ	૧૫-૦-૦	કન્યાશાળાઓની બાળાઓને જમાડી.
નિકોશ	વાસદના ડૉ. શતાભાઈ પુરુષોત્તમદાસે તથા રણજીત નગરના પા. ધનજીભાઈ વાસજીભાઈએ	...	કન્યાશાળામાં પ્યાલા રફાળી વહેંચ્યા.
ધમણાદ રોધ	પા. મોતીભાઈ ધોરીભાઈએ પાટીદાર પંચ તરફથી ગામ આગેવાનોએ	૫૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કરગાડ	વરણામાના પા. મયુરભાઈ ગરબજીભાઈ તથા પા. મંગળભાઈ ઝવેરભાઈએ મળી	૧૫-૦-૦	પિત્તળના ટાટ રફાળી તથા મિર્હામ વહેંચી.
	પા. શંકરભાઈ સદ્ગુભાઈ તથા પા. જુશાજીભાઈ એન્ડ જીવજીભાઈની કુંપનિ તરફથી	૧૭-૦-૦	બાળાઓને જર્મન સી-સ્વરના રફાળી પ્યાલા તથા છોકરાઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
	કરબડીના પા. પ્રભુદાસ શંકરભાઈ તથા પા. હાથીભાઈ ગોરાંરભાઈએ	૫-૦-૦	બેંત રફલોમાં પેડા વહેંચ્યા.
	માંધણીના પંડયા ભોમીલાલ દયારામે	૧૦-૦-૦	બાળાઓને જર્મન સીના રફાળી પ્યાલા તથા છોકરાઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
		૧૦-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના ટાટ તથા છોકરાઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.

ઓલા	શ્રીમાન શેઠ દાદોરદાસ હર-૮૦૦—૦-૦ રૂલને વધારાનો રૂમ બંધાવી આપ્યો.	
માતર	પા. દેવશંકર ડાહ્યાભાઈએ	૬—૪-૦ કન્યાશાળામાં પિત્તળના ધ્યાલા વહેંચ્યા.
કેસજી	આઈ અમરત પટેલ ત્રિભુવન સીરાની વિધવાએ	૨૦—૦-૦ આળાઓને જમાડી.
હાંસોટ	દામવર અબાસ રહીમે	... શ્રી. બો. ઉર્દુ શાળામાં પાણીની પરબ મંગાવી.
બાલેજી	શ્રીમાન ચીમનલાલ છોટલાલ શાહની દેખરેખ નીચે	૨૫—૦-૦ આળાઓને કાસંદીઓ ૩૪—૦-૦ નં. ૧૬ વહેંચી તથા દારમોનીઅમ બેટમળ્યું.
કારેલી	પા. જોદાભાઈ મનોરભાઈએ પોતાના માતૃશ્રીની ઉત્તર ક્રિયા વખતે	૨૭-૧૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ધંતુરીઆ જંજુસર	પા. કાળાભાઈ મોરારભાઈએ શેઠ ભાઈલાલ માણિકલાલ તરફથી સ્વર્ગસ્થ શેઠ હાજી શેઠ તરફથી ગંગા સ્વરૂપ અંચળાઓ	૨૦—૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. ૮—૦-૦ જર્મનના કાર્મદી નં. ૧ પિત્તળની ગોળા નં. ૧ પિત્તળના શોટા નં. ૨ „ જામ નં. ૩ સરસ્વતીનો ફોટો.
	તાલુકા માતર જયશંકર દલ-પતરામ પંડ્યા તરફથી તેમની પુત્રી ચિ. બેન જયમતીને રૂલમાં બેસાડી તે નિમિત્તે દરિલાલ મનસુખરામ ભારતરે પ્રાણુજીવનદાસ ડાહ્યાભાઈએ સખજી સાહેબ તરફથી દાવા નો નિકાલ કરતાં અગ્રીલ પાસેથી	૭-૧૨-૦ ત્રાંખાની પવાલી દાંકણા સાથે બેટ આપી.
	હીરામણી બહેન પ્રાણુશંકર બટ મણીશંકર દયાશંકર ગજેદાવાળાએ	૮—૦-૦ પાથરણું આપ્યાં.
	ઈસાભાઈ ઈરમાઈલ પટેલે શેઠ મુળશંકર ગોરીશંકર અને શેઠ દાદોરલાલ મણીલાલ ઉત્તરપતિએ	૭—૦-૦ માકડો કરાવ્યો.
	મિ. હાજી ઉમરજી ઈરમાઈલ તથા ગામ લોકોએ તથા મિ. આદમભાઈ અકુલ્લએ	૧૦—૦-૦ „ ૧૩-૮-૦ „ ૧૨—૦-૦ „ ૬—૦-૦ પાથરણું આપ્યાં.
કાલવણી	મિ. હાજી ઉમરજી ઈરમાઈલ તથા ગામ લોકોએ તથા મિ. આદમભાઈ અકુલ્લએ	૧૨—૦-૦ ધડિઆળ બેટ આપ્યું. સાળાપત્ર મંગાવવા માટે આપ્યા.

કેલવણા	ગામ લોકેએ	૧૫—૦—૦	રેડકોસ સોસાઈટીનું ક્વા- આનુભવવા માટેઆખા
કુવાદર	ગામાત ફડગાંધી	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
		૧૫—૦—૦	ન્યુનિલી મહોત્સવ પ્રસંગે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચેં- પડીઓ આપી.
વહેલમ	માઈ દરી પટેલ પરસોતમ કદાનદાસની વિધવાએ	૧૦—૦—૦	ખાળલાયકેરીમાટેઆખા.
આશરમા	પા. દાહભાઈ કાનાભાઈ મેરે	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કેરવાડા	મિ. લક્ષ્મભાઈ પરબુદસે	૪૦—૦—૦	રૂફલ તથા કન્યાસાળાની ખાળાઓને જમાડી.
ભરુચ	મિ. દાહ ગુલામદુસેન મોદ- મદભાઈ લાકડાવાળાએ	૧૦—૦—૦	ઉર્ફ ક્તોપોર કન્યાસા- ળામાં ભણતી બાળા- ઓને ચોપડીઓ વહેંચી.
રાયમા	રૂફલ કમિટીના ચેરમેન મિ. વિશ્વનાથ પ્રાણીજને	૫—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીને કપડાં આપ્યાં.
ભખીગામ	રૂફલ કમિટીના ચેરમેન મિ જગમલ કરસને	૧૬—૮—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા પેનો વહેંચી.
આમોદ	મે. નવાબસાહેબ નહારસિંહજી ધર્મચરસિંહજીને ત્યાં પુત્ર પૌત્રને જન્મ થવાથી તેની ખુશાલીમાં	૨૫—૦—૦	સાકર વહેંચી.
કેસોદ	પા. અંબાલાલ કાલમજી	૨૦—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને કપડાં તથા રહેટો વહેંચી.
	મિ. ધર્મચરભાઈ વલ્લભભાઈ તથા મિ. જેસીંગભાઈ માધવભાઈ તથા મિ જગનભાઈ પૂજભાઈએ તથા મિ. હીરાભાઈ પૂજ- ભાઈ તથા મિ. છીતાભાઈ લક્ષ્મભાઈએ મળી	૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કારેલી	માઈ હેતા પા. ગરબડભાઈ મનોરભાઈની વિધવાએ	૩૫—૪—૦	"
ઓછણુ	પા. લક્ષ્મભાઈ કાકાભાઈએ	૨૦—૦—૦	"
આંકોટ	મિ. ફકીરભાઈ ગોપાળે	૧૦—૦—૦	"
	મિ. દુલાભાઈ રધા પટેલે	૧૦—૦—૦	"
	મિ. ધર્મચરભાઈ વરધાભાઈ પટેલે	૧૦—૦—૦	"

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીદવા માટે
મંજુર થયેલું

ખાળ પખવાડિક

ગિળુભાઈના અભિપ્રાય

“ આ તો સૌ કરતાં અડિયાતું છે. એ જોઈ ને બધાને મુઠરવું પડશે, ”
વાં લવાં રૂપિયા પાંચ ૨૦ ખં સાથે.

શાળાઓને નમુના મકન.

ચાલો ભજવીએ : લાગ ૧ થી ૧૦. મેળાવડાઓ માટે
તમારે જોઈ શોજ જોઈ શો. આખા સદના
રૂપિયા પાંચ, ટપાલ ખર્ચ લુફ.

ગાંડીવ ખાલોઘાનખાલા

નાં અડસા પુખ્તો બહાર પડ્યાં છે ને ઇનામ, લાયજેરી માટે મંજુર
થએલાં છે. સસ્તાં, સુંદર, સચિત્ર, સુબોધક. યાદી માટે આગલાં
શાળાપત્ર લુઓ અથવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.
કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

જોઈએ છીએ: દ્રેષન શિક્ષિકાઓ: ફર્સ્ટ ઇયર, સેકન્ડ ઇયર અને થર્ડ ઇયર દ્રેષન શિક્ષિકાઓની જરૂર છે. અનુભવ અને લાયકાત સાથે અરજ કરો. પગાર લાયકાત મુજબ આપવામાં આવશે.

સુપ્રિ-ટેન્ડેન્ટ

ગુજરાતી કેન્સાગદિર-જોડીઆ ખમ્મર, કરાંચી

નિવાર્ધીઓના લાભાર્થે

કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિખૂક

પાછળ અક્ષરો ફૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

ફળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી, શિક્ષકર્ગમાં માન્ય થએલી અને વિવાર્ધીઓને
વિભૂષિત થતી અમારી લેખનકળા કોપિખૂકા માટે આજેજ લખો.

ફળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી

લેખનકળા-કોપિખૂક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આનો

બહાર પડી છે.

સચિત્ર થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ

(મે. થાણા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે. પ્રાથમિક નિશાળોમાં
ચલાવવા માટે મંજૂર થએલી.)

બીજા અને ત્રીજા ધોરણ માટે.

સુંદર રંગીન નકશા તથા તાલુકાવાર નકશા સાથે સુધારેલી આવૃત્તિ.

મોહનભાઈ ભુલાભાઈ નાયકે બનાવેલી.

કિંમત ૦-૪-૦

એન. ડી. મહેતાની કું.

નં. ૩૬૭ કાલબાદેવી રોડ-સુબઈ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બુદ્ધિભાષન	૩૫૫
૨	શિશુશિક્ષણશાળા	૩૬૦
૩	રેડિઓ	૩૬૪
૪	ગુણધાત	૩૬૭
૫	શારીરિક ડેવલપ્મેન્ટ	૩૭૨
૬	ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક ડેવલપ્મેન્ટ નવા અભ્યાસક્રમ	૩૭૪
૭	પારિજાતિક	૩૮૧
૮	નોટેશન	૩૮૨
૯	સારદાનાં મંદિર	૩૮૩
૧૦	સંસ્કૃતિયોગ દાન્ય	૩૮૩
૧૧	જાહેરખબર	૩૮૪
૧૨	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી...	૩૮૫
૧૩	ઇનામપત્રક	૩૮૯
૧૪	ખાનગી જાહેરખબરો	૨૧

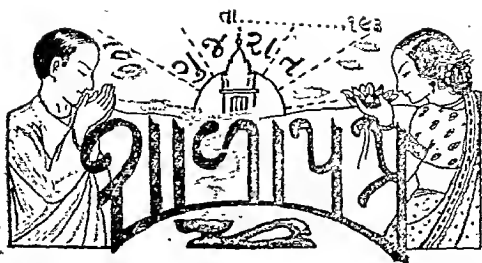
ડેવલપ્મેન્ટખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ઘોષ્ટારી, બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.
હેડમાસ્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધા "દાધામંડ ન્યુજિલ્લા" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીષદ દ્વારા અનુદાન લાભે
સહાયતા રૂા—અમદાવાદ.

પુસ્તક ૭૬]

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૭

[અંક ૯]

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેનો કેળવણી પર છે; અને
કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર
જેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

બુદ્ધિભાષન

(અંક ૫-૬ પૃષ્ઠ ૧૯૮ થી આગળ)

હવે સીધા, પ્રમાણિક અને સાચી નિરાવાળા શિક્ષકને એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવશે કે નવી પદ્ધતિ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓના માનસિક કસોટી કરવાને તે કેટલી શક્તિ ધરાવે છે અને તેમાં કેટલો ભાગ તે લઈ શકે. એ તો ચોક્કસ છે કે એવા શિક્ષકે માનસિક કસોટીઓ એ શું છે અને તેનો કેવી રીતે ઉપ-યોગ કરવો એ જાણવું જોઈએ. આ પ્રમાણે તૈયાર થયા પછી શિક્ષક એ પદ્ધતિના મહત્તર વિષે પોતાનો નિશ્ચય કરવાની અને તે બાબતમાં પોતાની જવાબદારી સંબંધી વિવેકપૂર્વકના આખરી નિર્ણયની રીતિએ આવી પહોંચશે. વખતે તેને એમ લાગે કે આ કામ તેનું પોતાનું નથી તોપણ એ વિષે બુદ્ધિપૂર્વક યાત કરવાને અને હવેથી અધિકારી અને ખીમ બહારના નિષ્ણાત પડે શાળામાં એવી કસોટી કરવામાં આવે તેમાં ભાગ લેવાને શક્તિમાન થશે. જો કે પ્રાયમિક શાળાઓમાં આ કસોટીઓ અમલમાં

મૂકવામાં આવી નથી, છતાં ધીમે ધીમે તે આવવાનીજ છે અને નજીકના ભવિષ્યમાં એ એક સામાન્ય ખાખત થઈ પડવાની છે, જે કે પછીના ભવિષ્યમાં એનાથી પણ ચડતા પ્રકારની કસોટીઓ આવવાનો સંભવ છે. તેથી અત્યારથીજ કામ શરૂ કરી દેવાની જરૂર છે. સાળાના વ્યવહાર કાર્યમાં કસોટીની ખાખતમાં હાલમાં જે ખાખતો જોવાની છે:—

(૧) સામાન્ય ખાળકોની કસોટી, (૨) દુર્બોધ્ધ ખાળકો અને ઉચ્ચ શુદ્ધિવાળા ખાળકોની કસોટી. વ્યવહાર ભાગ લેવા તૈયાર હોય કે ન હોય, છતાં પહેલી ખાખત બધાજ શિક્ષકો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. બીજી ખાખત તે વિષયના નિષ્ણાતોને સોંપી દેવામાં આવે. આનો અર્થ એમ નથી કે જે શિક્ષકો એવી ઇચ્છા ધરાવતા હોય તેમણે પણ નિષ્ણાતોની સ્થિતિએ જવાનું નથી. તેવા શિક્ષકો તેવો અનુભવ મેળવીને ખુશીથી તેવું કામ કરી શકે છે. અને તેટલા શિક્ષકો બીજી ખાખતમાં પણ ભાગ લેવાને તૈયાર થાય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. બહારનાઓને આ ક્ષેત્રનું આમુક ભાગનું કામ સોંપવું કે કેમ એ ખાતાના ધંધાદારી અધિકારીઓએ વિચારવાનું છે. કેટલાક શિક્ષકો બહારનાઓ એટલે હાકતરો કે માનસશાસ્ત્રીઓ જેઓ આ કામમાં ધમ્મે પડતા હોય તેમની અદેખાઈ કરે છે, પરંતુ તે માટે એટલે કેળવણી-વિષયક સ્વતંત્રતા માટે સાચો રસ્તો એજ છે કે શિક્ષકોએ શાસ્ત્રીયતેમજ વ્યવહાર રીતે આ વિષયમાં પારંગત થવું જોઈએ. આ સવાલ કેળવણી-વિષયક માનસશાસ્ત્રીને ખાસ યથાર્થ રીતે લાગુ પડે છે. બધાજ શિક્ષકો કસોટીનું કામ કરી શકે નહિ, કારણ કે બધાને તેટલો વખત મળે નહિ તેમ બધા તેટલા હોશિયાર પણ હોય નહિ, પરંતુ ધંધાને અંગે એ પદ્ધતિથી વાકેફ થવું એ તો બધાને માટે જરૂરનું છે. જેથી જે કાર્ય થવું હોય તેનું મહત્ત્વ સમજી શકાય, ખેશક નજીકના ભવિષ્યમાં બધી પ્રકારના તપાસણી-આમત્સરોને આ નવી પદ્ધતિની કસોટીમાં ભાગ લેવો પડશે. પોતાનાં સાધનોનો આ માનસિક કસોટી એક ભાગ છે માટે તેનાં તત્ત્વોનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો એ એક સ્વમાનનીય શિક્ષક માટે જરૂરનું છે. ઉપરની તમામ હકીકત જણાવવા છતાં શિક્ષકને એ પ્રશ્ન સદજ ઉદભવશે કે આમાં અમે શું કરી શકીએ ? કસોટીઓ ક્યાંથી લાવવી ? એનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો ? એ સંબંધી અમને કંઈજ માહિતી નથી. આ પ્રશ્નો સ્વાભાવિક છે. એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજને અંગે જે પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ છે તેનાં ખાળકોની ૧૯૩૬ની સાલમાં પ્રથમ કસોટી કરવામાં આવી હતી અને જે આજુજ છે, તે સંબંધી હકીકત, કસોટીઓ ને તેમની

વીગત સાથે આ નીચે આપવામાં આવે છે, જેથી સાધારણ બુદ્ધિવાળા શિક્ષકને તે પ્રમાણે કાર્ય કરવામાં મુશ્કેલી નહિ નડે. બુ. ભા. કેવી રીતે કાઢવો તેમજ ક્યાં સુધી પ્રશ્નો પૂછવા વગેરે હકીકત પ્રથમ જણાવી ગયા છીએ, એટલે આખા લેખનું મનન કરીને આ કસોટીઓને ઉપયોગ કરવાનો છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં હવે સામાન્ય રીતે પાંચ વર્ષ ને તે ઉપરની ઉંમરવાળાં બાળકો આવે છે એટલે તેજ વર્ષથી શરૂઆત કરીને કસોટીઓ આપવાની જરૂર રહે છે, પરંતુ કેટલાંક બાળકો એવાં હોય કે જેમની બુદ્ધિ તે વર્ષ માટેની ન હોય અને તેનાથી હિતરતી ઉંમરને યોગ્ય હોય જેથી ૩ વર્ષથી માંડીને ૧૬ વર્ષ સુધીનાં માટેની કસોટીઓ આપવામાં આવે છે. છોકરા અને છોકરીઓ બંનેને તે કસોટીઓ લાગુ પડી શકે એમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ રાખવામાં આવેલ નથી અને સામાન્ય રીતે હોવો પછુ ન જોઈએ.

પુલાસા સાથેની કસોટીઓ

વર્ષ ૩

૧. નાક, આંખ અને મોંને બતાવ્યા પ્રમાણે હાથ આકારે છે.
કસોટી કરનાર નાક કે આંખ પર આંગળી કે હાથ મૂકે અને બાળક તે પ્રમાણે કરે. પહેલીજ વખત ખરી રીતે કામ થવું જોઈએ. ત્રણ સેકન્ડમાં તે કામ થવું જોઈએ. વારાફરતી દરેક ક્રિયા થવી જોઈએ. એકીવખતે એકજ કામ લેવાનું છે.
૨. ૭ પદનાં સાદાં વાક્યો જૂલ વગર ફરીથી બોલે.
દા. ત. આજે હું બાગમાં ફરવા ગયો હતો. શિક્ષક પ્રથમ વાક્ય ૨૫૯ રીતે બોલી જાય, અને પછી બાળકને બોલવા કહે. એક પછુ જૂલ વગર બાળક બોલી જાય તોજ ખરું ગણાય.
૩. આપેલી સંખ્યામાંથી જે સંખ્યા જરાબર રીતે બોલી જાય, દા. ત. ૨, ૫, ૭, ૯, ૩, ૬ વગેરેમાંથી ૨, ૫ એમ બોલે તો ખસ છે. એકબીજાની જોડેની કોઈ પણ જે સંખ્યા બોલે તો ચાલે.
૪. ચિત્રમાંથી પરિચિત બાબત બતાવવી.
એવું ચિત્ર પસંદ કરવું કે જેમાં બાળકને પરિચિત બાબતો હોય અને પોતાની મેજે તેનાં નામ તેમાંથી આપે. રચનાિક પરિસ્થિતિ

પ્રમાણે ચિત્રાની પસંદગી થવી જોઈએ. ગામડામાં અને શહેરમાં એકજ જાતનાં ચિત્રો કે વસ્તુઓ કેટલીક વખત ચાલી ન શકે.

૫. પોતાનાં બાળાપત્રું નામ પૂછવાથી કહે.

તમારી બા કે મારું નામ શું?

તમારા બાળાપત્રું નામ બોલો.

વર્ષ ૪

૧. પોતાની જાતિ જાણે છે.

છોકરો છે કે છોકરી છે તે જાણખી શકે છે.

૨. કુંચી, પૈસો તથા ચપ્પુનું નામ દે છે.

આ વસ્તુઓ ટેબલ પર મૂકવામાં આવે અને જે ચીજ બતાવવામાં આવે તેનું નામ બાળક બોલે.

૩. એક વખત બોલ્યા પછી ત્રણ સંખ્યા અનુક્રમે બોલે છે. ૪, ૬, ૭ અથવા ૬, ૮, ૯ એમ ત્રણ સંખ્યાઓ જે અનુક્રમમાં બોલવામાં આવે તેજ અનુક્રમમાં બાળકે તે સંખ્યાઓ એક સેકન્ડ પછી બોલવી જોઈએ.

૪. જે નાની મોટી લીટીઓમાંથી કઈ લીટી મોટી છે તે બતાવે છે.

એક કાગળ પર અથવા પાટી પર જે લીટીઓ દોરવામાં આવે અને તેમાંથી નાની લીટી કઈ ને મોટી લીટી કઈ તે બાળકે જણાવવું જોઈએ.

વર્ષ ૫

૧. ૪ અને ૧૩ ગ્રામ, ૭ અને ૧૫ ગ્રામનાં વજનનો તફાવત બતાવે છે.

એવાં વજન લેવાં જે કદમાં ને દેખાવે સરખાં હોય. પણ પુંઠાની પેટીઓ ચાલી શકે, જેમાં જરૂરી વજન માટે રેતી કે એવો પદાર્થ ભરવામાં આવે, ખખડાટ કરે નહિ તેવો પદાર્થ લેવો. સરખામણીમાં ભારે, હલકી એમ કહે તો બસ છે. ચોક્કસ વજનની જરૂર નથી.

૨. એક વખત કહેલાં ત્રણ કામ અનુક્રમે કરી શકે છે.

કુંચી ટેબલ પર મૂકવી, બારણું બંધ કરવું અને ચોપડી લાવી આપવી. આ ત્રણે હુકમો એકીસાથે આપવામાં આવે અને જે અનુક્રમમાં તે હુકમો આપવામાં આવેલા હોય તેજ અનુક્રમમાં તેમનો અમલ થવો જોઈએ. એકજ વખત હુકમ આપવામાં આવે.

૭. બંધોર છે કે સવાર તે સમયને ઝાળખે છે. અત્યારે બંધોર છે કે સવાર એ પ્રમાણે એકજ વખત પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે અને બે એકેડ પછી જવાબ મળવો નોંધાવે.
૮. પોતાની ઉંમર જાણે છે.
તને કેટલાં વર્ષ થયાં ? આ પ્રશ્ન પૂછવાથી ઉંમરના વર્ષ કહી શકે.
૯. ચોરસને ઝાળખ્યા પછી તેવો ચોરસ કાઢી શકે છે. ચોરસનો આકાર અથવા કાગળ પર દોરેલો ચોરસ તેની આગળ મૂકવામાં આવે. બરાબર નેચા પછી બીજા કાગળ પર કે પાટી પર તે પ્રમાણે દોરી લાવે.
૧૦. લંબચોરસ કાઢના બે લાંબ પાટી કહેલા ત્રિકોણને ગોઠવી ફરીથી તેને મૂળ આકારમાં ગોઠવે છે. એક લંબચોરસ કાઢ મૂકવામાં આવે અને બીજા બે ત્રિકોણોને એકબીજાથી વિરુદ્ધ ગોઠવીને જરા દૂર મૂકવામાં આવે. એ બંનેને સાથે મૂકીને નમુના પ્રમાણનો લંબચોરસ બનાવે. સૂચના સ્પષ્ટ આપવી નોંધાવે. કાઢી પણ ક્રિયા કરી બતાવવાની નથી.

વર્ષ ૬

૧. જમણો હાથ અને ડાબો કાન બતાવે છે. જમણો હાથ બતાવે, એ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે અને તે ઉપરથી બાળક પોતાનો જમણો હાથ આગળ ધરે. કોઈપણ પ્રકારનું સૂચન થવું નોંધાવે નહિ. તેજ પ્રમાણે પોતાનો ડાબો કાન હાથથી અડીને બતાવે.
૨. ૧૬ પદનાં સાદાં વાક્યો ફરીથી બોલે છે. બારેક શબ્દોનું વાક્ય હોય તોપણ ચાલી શકે. દા. ત. શ્રીરામ નામે એક રાજા હતા અને તેમની સ્ત્રીનું નામ સીતા હતું. ધીમેથી સ્પષ્ટ રીતે વાક્ય એક-વાર બોલવામાં આવે અને પછી બાળકને તે ફરીથી વગર ભૂલે બોલી જવાને કહેવામાં આવે. કોઈપણ વાક્ય ચાલી શકે.
૩. ચિત્ર ઉપરથી કદરેષો કે ખૂબસુરત ચહેરો ઝાળખી શકે છે. બે પ્રકારનાં ચિત્રો બાળકની આગળ રજુ કરવામાં આવે જેમાં એક બેડોળ હોય અને એક સુંદર હોય. સુંદર હોય તેને સાઈ અને બેડોળ હોય તેને ખરાબ છે એમ બાળકે પોતાની મેળે શીઘ્રી કાઢીને કહેવું નોંધાવે. વગર વિચારે એમને એમ ગમ્યું ન મારે તે માટે સાધારણ કારણ પૂછી નેવું. ગમે છે કે નથી ગમતું એવા શબ્દો પણ ચાલી શકે.

૪. મેજ, ખુરસી, ઘોડો, માતા-આમાંથી ત્રણનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરી શકે છે.
૫. દરેક શબ્દનો ઉપયોગ કરીને એક વાક્ય બનાવે. ચારમાંથી ત્રણ વાક્યો ખસાં હોય તો ચાલે.
૫. ૧૨ આનાને ગણી શકે છે.
૬. ચાર ચાર પૈસાની એક દગલી એમ બાર દગલીઓ બનાવે અને બાર આના થયા એમ ગણી બતાવે.
૬. આની, રૂપીઓ, અડધાનાં નામ કહી શકે છે.

અપૂર્ણ

શિશુશિક્ષણશાળા

(ગતાંકે પૃષ્ઠ ૩૧૭ થી આરંભ)

ટેચ

પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર કરવાથી બાળકના સ્વાભાવિક વલણમાં આપણે પ્રેરણારૂપે અને તેના નિયમનરૂપે ધણું કરી શકીએ. આ રીતે જે બાળકમાં અદેખાઈનો દુર્ગુણ હોય તેને એવી પરિસ્થિતિમાં કે સંજોગોમાં ન મૂકવું જોઈએ કે જેથી વારંવાર તેને અદેખાઈ આવવાના પ્રસંગો ઉભા થાય. આ પ્રસંગોમાં એવું બને છે કે તે બાળકના ઉપર ખીન્ન બાળકોનો પ્રભાવ પડે છે અથવા તો તે દેખાઈ નય છે. જે પરિસ્થિતિ એવા પ્રકારની હોય કે જેનાથી ન ઇચ્છવા યોગ્ય વલણ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ ઉત્પન્ન થાય નહિ તો આવી જાતનું વલણ બહુધા ઉત્પન્ન નહિ થાય અથવા તો તે વલણ ઘણું નબળું થઈ જશે. વારંવાર થતા પુનરાવર્તનને લીધે જે વલણ નિશ્ચિત સ્વરૂપ પકડે છે તે ટેવ કહેવાય છે; અને વધારેમાં વધારે દૃઢ અને પ્રબળ ટેવના પાયારૂપ બાળકનું સ્વાભાવિક વલણ અથવા તો તેની સહજવૃત્તિ છે. કેઈ પણ પ્રકારની સહજવૃત્તિ જે મૂળથીજ સારી અથવા તો ખરાબ પણ ન હોય તો તે વૃત્તિ જે રીતે બહાર સ્પષ્ટ થાય છે અથવા જે પરિસ્થિતિના બળને લઈને તે પ્રગટ થાય છે તે સારી અથવા નહારી ટેવના સ્વરૂપમાં વિકસવા લાગે છે.

દાખલા તરીકે, હાની વૃત્તિ. આવી જાતની વૃત્તિ વારંવાર જે નાનાં બાળકોને ડરાવવા તરફ દોરવાય તો અથવા તો બાળકને જે એમ માલમ પડે કે સ્વભાવના કે ગુરસાના પ્રસંગે ઉભરાતા અનિયંત્રિત આવેશથી ચોંતાને જોઈએ તે તે મેળવી શકે છે તો તે બાળક તેવાજ પ્રકારની

પુનરાવૃત્તિ કરીને કેવળ ન છૂટવા જોગ આરિય જાંઘશે. એથી ઉલટું ઉપર જણાવેલી જે દિશામાંથી ગમે તે એક દિશામાં આ જાતની સહજ વૃત્તિ પ્રગટ થવાના પ્રસંગો જો ખીલકુલ ઉત્પન્ન કરવામાં ન આવે, અને જો ક્રિયા તરફ વાળવામાં આવે તેમજ કંઈ પણ કામ અથવા પ્રવૃત્તિમાં તેને પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા તરફ પ્રેરવામાં આવે તો કંઈ ભુલુંજ પરિણામ આવશે. કેળવણીકાર અથવા તો શિક્ષક એવા પ્રકારની પરિસ્થિતિ અને સંજોગો જાળકને માટે ઉભા કરે કે જેથી તેનામાં જે કંઈ ઉત્તમમાં ઉત્તમ હોય તેજ પ્રગટી નીકળે, તો તેની ખરાબ વૃત્તિઓ આપોઆપ નબળી થઈ જશે અને તેવી વૃત્તિઓના કાર્યપ્રદેશના અભાવે—તે પ્રગટ થવાના પ્રસંગોના અભાવે તેનો સદંતર નાશ પણ થશે.

જાળકનો જન્મ થાય ત્યારથીજ તેને પ્રાપ્ત થતો અનુભવ અને તેની પરિસ્થિતિ તેના આચરણ-વર્તન પ્રત્યે પ્રત્યાઘાતરૂપે અસર કરવા માંડે છે, અને અમુક પ્રકારની ટેવો પણ બંધાવા લાગે છે. પ્રથમના થોડા માસો દરમિયાન જાળકની ટેવો મૂળભૂત શારીરિક આપત્ત્ય-ક્રિયાને લગતી હોય છે—જેવી કે ખોરાક, ઊંઘ, અને મળમૂત્ર ત્યાગ. જેનું પુનરાવર્તન થાય છે તે ટેવ રૂપેજ પરિણમે છે, અને નાનપણથીજ જો જાળકને આવી જાતની ક્રિયાઓ માટે નિયમિતપણા માટે કેળવવામાં આવ્યું હોય તો જરૂર ટેવ ઉત્પન્ન થશે, પણ જાળકના જાણ્યા વિના જાળકને નાનપણથીજ આવી શારીરિકિયા સંબંધી ટેવ પાડતી વખતે એક બાબત ખાસ અગત્યની છે કે માઆપ કે નર્સ—આપાનું વર્તન પોતાની છાપ પાડ્યા વગરનું અને કેવળ વિચાર વગરનું હોવું જોઈએ. જાળકની કાંઈ જૂલ યઈ હોય તે વખતે જો શુરસો પ્રગટ કરવામાં આવે અથવા તો જાળકમાં શરમની લાગણી ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો તેનું અસંતોષકારક પરિણામ આવે છે અને અસર ઉલટી થાય છે, કારણકે બની ગએલી કે જનતી બાબતને ન જોઈતી અગત્ય આપવામાં આવે છે.

જાળકની ઉંમર જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમ તેની નૈતિક, સામાજિક, અને બુદ્ધિગત ટેવો કેળવાય છે, પણ એ અગત્યનું છે કે ટેવોના વિકાસ જાળકના સાહજિક ઇચ્છાથી અને અનુકૂળ લાગણીયુક્ત વર્તનથી થવો જોઈએ. જાળકમાં પિરદ લાગણી—સામે થવાની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હોય અથવા તો તે હક પકડી બેઠું હોય તે વખતે પરાણે કરાવેલું પુનરાવર્તન જો ટેવનો સ્વરૂપમાં પરિણમે તો તેમાં વ્યક્તિને ઘણી મહેનત પડે છે અને તેને ઘણું દુખાણ પણ કરવું પડે છે.

શિશુશાળાના ઉદ્દેશ એ હોવા જોઈએ કે બાળકનાંમાં સારી ટેવો ઉત્પન્ન કરવી અને તેમ કરીને જીવનમાં તેને એક સારો માર્ગ દોરી આપવો. પ્રાપ્ત કરેલી ટેવોના અંતઃકરણ પ્રદેશમાં જે વર્તનની ઊડી ઊપ પડી ગઈ હોય તે વર્તન વિશે બાળક જેમ ઓછો વિચાર કરે તેમ શોધક-વૃત્તિ અને વ્યક્તિગત વિકાસને માટે તેની શક્તિ વધારે ને વધારે છુટી થતી જાય છે.

સાત વરસની ઉંમર સુધી બાળકનાં લાગણી વિકાસ:-
બાળકની ઉંમરનાં પહેલાં એ ત્રણ વરસ દરમિયાન તેના વર્તનમાં એવું સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે કે અમુક નિશ્ચિત પ્રકારે તે ક્રિયા કે પ્રવૃત્તિમાં રોકાય છે ત્યારે તેના વર્તનમાં ભરપુર લાગણી અને પ્રબળ આવેગ જોવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં તેની લાગણીઓ તેના શરીરને પોષવાના આવેગમાં કેન્દ્રિત થાય છે-એટલે કે જે વ્યક્તિ તેને ખવડાવે છે અને તેની શારીરિક સગવડની દરકાર કે સંભાળ રાખે છે તેના તરફ સામાન્ય રીતે તે મમતા રાખે છે-આવી શારીરિક જરૂરિયાતોને લઈનેજ તેની ગુરસાની અને બેચેનીની લાગણીઓ પ્રગટી નીકળે છે. જેમ તે મોટું થતું જાય છે તેમ જે લાગણીઓ તે અનુભવતું જાય છે તેમાં વિનિધતા અને સ્પષ્ટતા પણ આવવા માંડે છે.

બાળકના ગુરસાની લાગણી વિશે શોધ કરતાં એવું માલમ પડ્યું છે કે ગમે તે કારણ હોય તોપણ ગુરસાની લાગણીનું વારંવાર પ્રગટ થવું તે ખાસ કરીને બાળકની ઉંમરના ણીજન વરસના બાર મહીના દરમિયાન સૌથી વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. આ સમય દરમિયાન ઘણાં બાળકોમાં હઠભરી અહંતા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનાં વડેરાં તેને જે કંઈ આજ્ઞા આપે તેનો તે અનાદરજ કરે છે, અને હઠ પકડી બેસે છે. હવે તેને પહેલીવાર જ ખ્યાલ આવે છે કે-તે એવું શાધી કાઢે છે કે પોતે એક સ્વતંત્ર વ્યક્તિ છે અને એથી તેની પરિસ્થિતિના પ્રતિકારરૂપે તે ચોક્કસ રૂપે અને જાણી જોઈને પોતાનો પ્રભાવ પાડવા માગે છે. આજ રીતે તે શીખવા માંડે છે કે કઈ દિશામાં તેને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે અને ઇચ્છા મુજબ વર્તવા દેવામાં આવે છે અને કઈ દિશામાં તે આશંકિત થાય તો આખરે તે વધારે સંતોષકારક બાબત છે. બાળક થોડો વખત હઠ પકડી બેસે એ તો સદજ અથવા સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે, પણ જે બાળકોને સખત શિક્ષા કરવામાં આવી હોય અથવા તો જે બાળકોને

આત્મનિર્ણય અને સ્વાશ્રયના પ્રસંગો ન મળ્યા હોય તેવાં બાળકોમાં આ દેહની વૃત્તિ ધર ધાવી ખેસે છે, મતઃપ્રવૃત્તિ દે તે ઘણો લાંબો વખત ટકે છે.

આ બીજા વરસમાં અથપણનું ચાંકું માનસ-રાત્રે બીલું, વગેરે પહેલી-વાર દેખા દે છે. થોડાંક બાળકોમાં તે ચિંતા પણ ઉપજાવે તેવું હોય છે, પ્રશ્ન સામાન્ય રીતે સામાન્ય સમજણથી અને શાંતિથી આનો જો ઉપાય કરવામાં આવે તો ક્રમે ક્રમે તેવું માનસ નાશ પામે છે.

અવડાવવાની બાબતમાં જો મુશ્કેલી ઉભી થાય તે એવું સ્વરૂપ ધારણ કરે કે બાળક અમુક સ્વાદની હા પકડે, ચાવવાની ના પાડે, કંઈ પણ ખોરાક ગળા જાય, અથવા ખોરાક સંબંધી સામાન્ય રીતે તેની અમુક પ્રકારની વૃત્તિ પણ બંધાય.

બાળકની ખાવા સંબંધીની વૃત્તિને જેમ તેમ અને વખત બે વખત દાખી દેવામાં ન આવે, અથવા તો તેને જ્યારે ખાવાનું મન ન થતું હોય ત્યારે જો તેનાં વડેરાં તરફથી કાંઈ ધાધણ કરવામાં ન આવે તો આવી જાતની ઉપાધિ બીજા વરસને અંતે આપોઆપ નાશ પામી જશે.

આ ઉંમરે બીજી એક વૃત્તિ અંગુઠો ધાવવાની છે, પણ જ્યારે બાળકનું ધ્યાન અને તેની પુષ્ટિ બહારની દુનીયા તરફ દોરાશે અને તે દ્વારા તે ખંનેનો વિકાસ થવાનો પ્રસંગ ઉભો થશે ત્યારે તે વૃત્તિ પણ જતી રહેશે.

આ બે વરસની ઉંમર દરમિયાન બાળકની સૌથી વધારે પ્રજ્ઞ લાગણી પોતાનાં માતાપિતા તરફ પ્રેમ અથવા ભાવરૂપે હોય છે. બીજાં બાળકો તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાય છે ખરું, અથવા તો બીજાં બાળકો પ્રત્યે તે રસ લે છે ખરું, પણ તેમના તરફ તે પ્રતિસ્પર્ધાઓની દૃષ્ટિએ જુએ છે. સોબતીઓ પાસેથી રમકડાંમાં લાગ પાડવાની અથવા તો મોટેરાંઓની અમુક બાળકો પ્રત્યેના ધ્યાનની બાબતમાં બાળકની સ્પર્ધા તીવ્ર સ્વરૂપ ધારણ પણ કરે છે, એ વાત પણ ખરી છે. પણ એકંદર રીતે પોતાની ઈચ્છા વૃત્ત કરવાના ધરાદાયી તે હંમેશા મોટાં તરફ જ જુએ છે, અને તે ઈચ્છા તેઓજ વૃત્ત કરશે એમ તે આશા રાખે છે. અપૂર્ણ

રેડિઓ

આધુનિક સમયમાં વિજ્ઞાનની ઘણી શોધો થઈ છે. તેને લીધે દુનિયાના દૂર દેશો વચ્ચે વ્યવહાર ઘણો સરલ અને ત્વરિત થયો છે. વ્યવહાર વધારવામાં જુદાં જુદાં સાધનોની સહાય લેવાય છે; રેલ્વે, વિમાન, અને વિદ્યુત્તંત્રી શોધોએ એમાં ઘણો વધારો કર્યો છે. એક ઢેકાણેથી ખીન્ને ઢેકાણે માણસોનું જવું આવવું અને ચીજોની લેવડ દેવડ વધી પડ્યાં છે. તે ઉપરાંત સંદેશા લઈ જવામાં વિદ્યુત્તંત્રી કામ કરતા તારોની સવડ દરેકને મળીતી છે.

આના કરતાંએ વધુ રસિક તો “વાયરલેસ” એટલે તાર વગર આવતા સંદેશા છે. વારંવાર રેડિઓ અને વાયરલેસ શબ્દો આપણા કાને પડે છે. શહેરમાં રહેનારાઓએ રેડિઓનું યંત્ર અને તેની ગોઠવણી જોયાં હશે. હોટલ, સિનેમા, બાગ અને કેટલાંક ખાનગી મકાનોમાં રેડિઓનું યંત્ર માલમ પડે છે. આજકાલ લોકો એમાં ઘણો રસ લે છે.

રેડિઓના યંત્રમાથી તમને શું મળે છે ? તેમાંથી અવાજ સંલગાય છે. ગાયનો કર્ણગીચર થાય છે. દૂર દેશોના લાવતાલ અને ખીજી ખખરો મળે છે. જ્યાં જ્યાં એ યંત્ર હોય ત્યાં ત્યાં એકીવખતે બધું સંલગાય છે.

આ એક વખાણવા યોગ્ય ઉપયોગી શોધ છે. જગતને તે એક મહાન બક્ષિસ છે. તે એક નવો જન્મનો આપણી આગળ પડેા કરે છે.

આવા વિષય વિશે આપણે કંઈ જાણવું જોઈએ. વાત તો એ છે કે જેમ જેમ આને વિશે વધુ જાણીએ તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે આશ્ચર્યજનક માલમ પડે છે.

વિજ્ઞાનની મદદથી આકાશમાર્ગે વ્યવહાર ચાલુ થઈ શક્યો છે.

ટુંક ઇતિહાસ

રેડિઓનો ટુંક ઇતિહાસ તપાસીએ. રેડિઓનું મુખ્ય મૂળ વિદ્યુત્તંત્ર વિજ્ઞાનમાં છે. એ વિદ્યુત્તંત્ર-બળ આપણને કેટલું બધું ખપ લાગે છે તેનો વિચાર કરો. તેનાથી પ્રકાશ આપતી બત્તી બળે છે, પંખા ચાલે છે, દ્રામ અને રેલ્વે ગાડીઓ દોડે છે, વસ્તુઓ ગરમ કરી શકાય છે. દાકતરો ક્વા તરીકે તેનો ઉપયોગ કરે છે, ટેલિફોન, ટેલિગ્રાફ અને રેડિઓને સફળ કરવામાં તે કારણભૂત છે. આવા વિદ્યુત્તંત્ર-બળની શોધની શરૂઆત પૂર્વના દેશોમાં થઈ હતી.

ઇ. સ. પૂર્વે આસરે ૨૫૦૦ વરસો અગાઉ ચીનના લોધિએ એક જાતનો પથ્થર શોધ્યો. તેનો મુખ્ય ગુણ એ હતો કે તે લોખંડને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરી શકતો હતો, અને જો તેને અદર લટકાવવામાં આવે તો તે ઉત્તર-દક્ષિણ સ્થિર રહેતો હતો. ઘણાં વરસો પછી ગ્રીક લોકોએ આને લગતી વાજતામાં રસ લેવા શરૂઆત કરી. ઇ. સ. પૂર્વે આસરે ૬૦૦ વરસ પહેલાં તેઓને એક જાતની રાણ (Amber) માં એવો ગુણ માલમ પડ્યો કે જો તેને ગરમ કરાય તો તેનામાં (વજનમાં) બહુ હલકી ચીજોને આકર્ષવાનો ગુણ આવે છે. એરિસ્ટોટલ નામના વિદ્વાને એક એવી માછલી શોધી કાઢી હતી કે જેને અડકવાથી વીજળાનો આંચકો લાગતો.

માધ્યમિક કાળમાં વિદ્યુત-વિપયના લેણાએ જોઈએ તેવો રસ લીધો નહિ, અને આસ જાણવા જેવી વધુ શોધખોળ થવા પામી નહિ. ૧૬ મી અને ૧૭ મી સદીમાં યુરોપની પ્રજાએ આ વિષયનો અભ્યાસ કર્યો. તેના પરિણામે ઘણા વિદ્વાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ નવી નવી શોધો કરી. તેઓ-માંના થોડાકનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે. ઇટલીમાંથી વોલ્ટા, ગેલ્વની, અને મારકોની; ફ્રાન્સમાંથી કાલોમ્બ, એમ્પેર, વગેરે; જર્મનીમાંથી ગ્રોહ્મ હર્ટઝ, હલ્માઈ, ઈન્કાઉમાંથી ગૈસ, (જહિલ) વૉટ, ફેરેડે, ડેવી, વગેરે અમેરિકામાંથી ફ્રેન્કલીન, એડીસન વગેરે.

જેમ્સ મેક્વેલ નામના જાણીતા અંગ્રેજ વિદ્વાને ગણિત ઉપરથી કલ્પના કરી હતી કે વિદ્યુતનાં મોજાં હોવાં જોઈએ. થોડાં વરસ પછી હર્ટઝ નામના વિદ્વાને આવાં મોજાંનું અસ્તિત્વ પ્રયોગદ્વારા સાબીત કર્યું. અહીંથી આધુનિક રેડિઓની શરૂઆત થઈ જેમ કહીએ તો જોડું નહિ; છતાં થોડો વખત આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કોઈએ કર્યો નહિ.

ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં મારકોની નામના હટાલિએન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ "રેડિઓ સેટ" બનાવ્યો અને થોડે દૂર મેદેશો મોકલવામાં તેને વાપરી જોયો. ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં ૧૪ માઇલ સુધી કામ લાગે એવું યંત્ર જોળા કાઢ્યું. ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં આવા યંત્રની મદદથી ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકા વચ્ચે મેદેશો મોકલાયા. સારપછી વરસે વરસે કોઈ ને કોઈ નવો સુધારો થતો ગયો અને હેવટે હાજ આપણી નજર આગળ અનેક જાતના રેડિઓનાં યંત્ર જોઈએ છીએ. આના વડે એક મિનિટના આસરે ૪૦૦ ચપ્પો મોકલી શકાય છે; ઉપરાંત છબીઓ પણ પરદેશ બતાવી શકાય છે, અને દેશાવરમાં બનતા બતાવો પણ રેડિઓની મદદથી આપણે ઘેર બેઠાં જોઈ શકીએ છીએ.

$$(૨) \quad ૭^૪ \div ૭^૨ = (૭ \times ૭ \times ૭ \times ૭) \div (૭ \times ૭) \\ = \frac{૭ \times ૭ \times ૭ \times ૭}{૭ \times ૭} = ૭^૨$$

$$\therefore \frac{૭^૪}{૭^૨} = ૭^૪ - ૨ = ૭^૨$$

આવી જાતના દાખલામાં ઘાતચિહ્નની બાદબાટી કરવાથી ભાગાકાર થાય છે.

$$(૩) \quad (૫^૨)^૩ = ૫^૨ \times ૫^૨ \times ૫^૨ \\ = (૫ \times ૫) \times (૫ \times ૫) \times (૫ \times ૫) \\ = ૫^૬$$

આવી જાતના દાખલામાં ઘાતચિહ્નનો ગુણાકાર કરવાથી ઘાતનો ઘાત થઈ શકે છે.

$$(૪) \quad \frac{૧૧^૩}{૧૧^૩} = \frac{૧૧ \times ૧૧ \times ૧૧}{૧૧ \times ૧૧ \times ૧૧} = ૧$$

$$\text{ખીજા દાખલા પ્રમાણે } \frac{૧૧^૩}{૧૧^૩} = ૧૧^૩ - ૩ = ૧૧^૦, \therefore ૧૧^૦ = ૧$$

$$\frac{૧૩^૪}{૧૩^૪} = \frac{૧૩ \times ૧૩ \times ૧૩ \times ૧૩}{૧૩ \times ૧૩ \times ૧૩ \times ૧૩} = ૧$$

$$\text{ખીજા દાખલા પ્રમાણે } \frac{૧૩^૪}{૧૩^૪} = ૧૩^૪ - ૪ = ૧૩^૦, \therefore ૧૩^૦ = ૧$$

કોઈ પણ સંખ્યાનો શુન્ય ઘાત = ૧

$$(૫) \quad ૨૫^{\frac{૧}{૨}} \times ૨૫^{\frac{૧}{૨}} = ૨૫^{\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૨}} = ૨૫^1 = ૨૫$$

$$\text{અને } ૫ \times ૫ = ૨૫, \therefore ૫ = \sqrt{૨૫} = ૨૫^{\frac{૧}{૨}}$$

એટલે વર્ગમૂળ માટે $\sqrt{\quad}$ એવું ચિહ્ન વપરાય કે સંખ્યાને છેડે ઘાત-

ચિહ્ન કે વપરાય. તેવીજ રીતે $૮^{\frac{૧}{૩}} \times ૮^{\frac{૧}{૩}} \times ૮^{\frac{૧}{૩}} = ૮^{\frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૩}} = ૮$

અને $૨ \times ૨ \times ૨ = ૮, \therefore ૨ = \sqrt[૩]{૮} = ૮^{\frac{૧}{૩}}$

(૬) $૬૪^{\frac{૩}{૨}} = ૬૪^{\frac{૧}{૨} + ૧} = ૬૪^{\frac{૧}{૨}} \times ૬૪^1 = ૬૪$ ના ધનમૂળનો વર્ગ
 $૬૪^{\frac{૩}{૨}} = (૬૪^{\frac{૧}{૨}})^3 = ૬૪$ ના વર્ગનું ધનમૂળ. જાને રીતે સરખો જવાબ આવશે, $\therefore ૬૪$ નું ધનમૂળ = ૮ અને તેનો વર્ગ = ૬૪. ૬૪ નો વર્ગ = ૪૦૯૬ તે તેનું ધનમૂળ = ૬૪.

$$(૭) ૫^૩ = ૫ \times ૫ \times ૫, ૫^૭ = ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૫$$

$$\frac{૫^૩}{૫^૭} = \frac{૫ \times ૫ \times ૫}{૫ \times ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૫ \times ૫} = ૫^{-૪}$$

$$\frac{૫^૩}{૫^૭} = ૫^{૩-૭} = ૫^{-૪} \therefore ૫^{-૪} = ૫^{-૪}$$

$$(૮) ૧૪^{-૩} = \frac{૧}{૧૪^૩} = \frac{૧}{૧૦૬૬} = \frac{૧}{૧૬}$$

(૨) ઘાત અને મૂળ.

$૨^૪ = ૧૬$ એમાં ૨ મૂળ, ૪ ઘાત અને ૧૬ સંખ્યા એમ કહીશું.

૨ મૂળ હોય તેનાં ઘાત અને સંખ્યાનો કોડો:—

ઘાત	સંખ્યા	ઘાત	સંખ્યા
૦	૧	૧૩	૮૧૯૨
૧	૨	૧૪	૧૬૩૮૪
૨	૪	૧૫	૪૨૭૬૮
૩	૮	૧૬	૧૫૫૩૬
૪	૧૬	૧૭	૧૩૧૦૭૨
૫	૩૨	૧૮	૨૬૨૧૪૪
૬	૬૪	૧૯	૫૨૪૨૮૮
૭	૧૨૮	૨૦	૧૦૪૮૫૭૬
૮	૨૫૬	૨૧	૨૦૯૭૧૫૨
૯	૫૧૨	૨૨	૪૧૯૪૩૦૪
૧૦	૧૦૨૪	૨૩	૮૩૮૮૬૦૮
૧૧	૨૦૪૮	૨૪	૧૬૭૭૭૨૧૬
૧૨	૪૦૯૬	૨૫	૩૩૫૫૪૪૩૨
		૨૬	૬૭૧૦૮૮૬૪

$$(૯) ૪૦૯૬ \times ૨૫૬ = ૨^{૧૨} \times ૨^૮ = ૨^{૨૦} = ૧૦૪૮૫૭૬.$$

$$(૧૦) ૪૧૯૪૩૦૪ \div ૫૧૨ = ૨^{૨૨-૯} = ૨^{૧૩} = ૮૧૯૨ કોડોમાંથી.$$

૧૦ એ એવું મૂળ છે કે જેનો ગમે તે ઘાત એકદમ લખી શકાય છે:—

$$૧૦^૦ = ૧, ૧૦^૧ = ૧૦, ૧૦^૨ = ૧૦૦, ૧૦^૩ = ૧૦૦૦, ૧૦^૪ =$$

$$૧૦૦૦૦૦૦, ૧૦^૧૭ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦.$$

વળી તે ઉપરથી કહી શકાય કે ૧થી ૧૦ સુધીની

સંખ્યા = $૧૦^૦ +$ અપૂર્ણાંક, ૧૦ થી ૧૦૦ સુધીની

સંખ્યા = $10^1 +$ અપૂર્ણાંક, ૧૦૦ થી ૧૦૦૦ સુધીની

સંખ્યા = $10^2 +$ અપૂર્ણાંક,

તેથી જ રીતે—

$.1 = \frac{1}{10} = 10^{-1}$, $.01 = \frac{1}{100} = 10^{-2}$, $.001 = \frac{1}{1000} = 10^{-3}$, $.0001 = \frac{1}{10000} = 10^{-4}$.

∴ .૧ થી ૧ સુધીની સંખ્યા = $10^{-1} +$ અપૂર્ણાંક.

.૦૧ થી .૧ સુધીની સંખ્યા = $10^{-2} +$ અપૂર્ણાંક.

.૦૦૦૧ થી .૦૦૧ સુધીની સંખ્યા = $10^{-4} +$ અપૂર્ણાંક.

આ ઉપરથી એ નિયમ નીકળે:—

(૧) પૂર્ણાંક સંખ્યામાં જોડલા આંકડા હોય તેનાથી એક આંકડો એટલા પૂર્ણાંક ૧૦ના ઘાતમાં આવે. આક્રીનો ભાગ અપૂર્ણાંક ભાગ હોય.

(૨) અપૂર્ણાંકમાં દશાંશ ચિહ્ન પછી જોડલાં મીડાં હોય તેના કરતાં એક વધારે એટલી ઋણ પૂર્ણાંક સંખ્યા ૧૦ના ઘાતમાં હોય. આક્રીનો ભાગ ધન (+ વાળો) અપૂર્ણાંક હોય.

પહેલા નિયમને આધારે પૂર્ણાંક સંખ્યામાં એક આંકડો હોય તો ઘાતમાં પૂર્ણાંક ભાગ શૂન્ય આવે, અને બીજા નિયમને આધારે દશાંશ ચિહ્ન પછી તરત આંકડા શરૂ થતા હોય તો ઘાતમાં પૂર્ણાંક ભાગ -૧ આવે.

૧૦ ના ઘાતનો પૂર્ણાંક ભાગ નક્કી કર્યા પછી તેનો અપૂર્ણાંક ભાગ નક્કી કરવા માટે શુણ્ણઘાતનો કોડો જોવો.

૪૮ નો શુણ્ણઘાત શોધો. ૪૮ એ ૧૦ થી ૧૦૦ સુધીમાં છે. ∴

$48 = 10^1 +$ અપૂર્ણાંક. કોડાની પહેલી ઉભી હારમાં ૪૮ જુઓ. ૪૮ ની આડી હારમાં ઉપરથી ૦ ની નીચેની સંખ્યા જુઓ. તે એટલે ૦૬૮૧૨ એ તેનો અપૂર્ણાંક ભાગ છે; એટલે $48 = 10^1 \cdot ૦૬૮૧૨$.

૪૮૭ નો શુણ્ણઘાત શોધો. $487 = 10^2 +$ અપૂર્ણાંક. કોડાની પહેલી ઉભી હારમાં ૪૮ જુઓ. ૪૮ સાથેની આડી હારમાં ૭ ની નીચેની સંખ્યા જુઓ. ૦૬૮૭૫ એ અપૂર્ણાંક ભાગ. $487 = 10^2 \cdot ૦૬૮૭૫$.

૪૮૭૨ નો શુણ્ણઘાત શોધો. $4872 = 10^3 +$ અપૂર્ણાંક. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ૪૮ સાથેની આડી હારમાં ૭ ની નીચેની સંખ્યા ૦૬૮૭૫ છે;

તેમાં કોઈના જમણી બાંજુના લાગમાં ૨ની નીચેનો ૨ છે તે ઉમેરવો,
એટલે અપૂર્ણાંક ભાગ $\cdot ૬૮૭૭$ થયો. $\therefore ૪ \cdot ૮૭૨ = ૧૦$ $\cdot ૬૮૭૭$

$\cdot ૦૦૪૮૭૨$ નો ગુણધાત શોધો. $\cdot ૦૦૪૮૭૨ = ૧૦$ $-૩ +$ અપૂર્ણાંક

ઉપર આપેલા જીમ નિયમ પ્રમાણે $\therefore \cdot ૦૦૪૮૭૨ = ૧૦$ $-૩ + \cdot ૬૮૭૭$ ગુણ-
ધાતમાં અપૂર્ણાંક હોમેશાં ધન એટલે + ના ચિહ્નવાળો રાખવામાં આવે છે.

દા. ૧. ૨૩૧.૫ ને $\cdot ૦૪૮૬૧$ વડે ગુણો.

$$૨૩૧.૫ \times \cdot ૦૪૮૬૧ = ૧૦^2 + \cdot ૩૬૪૫ \times ૧૦^{-૨} + \cdot ૬૮૬૧ =$$

$$૧૦^2 \cdot ૦૫૧૧ = ૧૧.૨૫ \text{ (કોઈમાંથી)}$$

જવાબ ૧૧.૨૫.

દા. ૨. $\cdot ૭૮૭૫$ નું સમૂળ શોધો.

$$\begin{aligned} \cdot ૭૮૭૫ \text{ નું સમૂળ} &= (\cdot ૭૮૭૫)^{\frac{1}{2}} \\ &= (10^{-1} + \cdot ૮૮૬૩)^{\frac{1}{2}} \\ &= 10^{-\frac{1}{2}} + \frac{\cdot ૮૮૬૩}{2} \\ &= 10^{-1} + \cdot ૪૪૩૧ \\ &= \cdot ૬૬૬૪ \end{aligned}$$

જવાબ $\cdot ૬૬૬૪$.

એ પ્રમાણે કોઈનો ઉપયોગ કરી ગુણાકાર, ભાગાકાર, ધાત અને
મૂળના દિસાજ સહેલાઈથી થઈ શકે છે. દિસાજમાં ધણા મૂળ લખતા
નથી, એટલે ઉપરનો જીને દિસાજ નીચે પ્રમાણે લખાય :—

$\cdot ૭૮૭૫$ નું સમૂળ શોધો :—

$$\text{ગુણધાત } \cdot ૭૮૭૫^{\frac{1}{2}} = \frac{-1 + \cdot ૮૮૬૩}{2} = -1 + \cdot ૪૪૩૧$$

$=$ ગુણધાત $\cdot ૬૬૬૪$

\therefore જોખ્યા $= \cdot ૬૬૬૪$

જવાબ $\cdot ૬૬૬૪$.

ઉપર $-1 + \cdot ૪૪૩૧$ એ અને એવી રકમોને $\cdot ૮૮૬૩$ એ પ્રમાણે
લખવાનો રિવાજ છે, એટલે $\cdot ૬૬૬૪$ એટલે $-1 + \cdot ૪૪૩૧$ એમ મમનય.

કેટલાંક પુસ્તકોમાં ગુણધાત આપેલું હોય તે ઉપરથી જોખ્યા શોધવાનો
કોઈ આપેલો હોય છે પણ તેની જરૂર નથી. (કોઈ પછીના અંકમાં આપશે.)

શારીરિક કેળવણી

(અંક ૪, પૃષ્ઠ ૧૬૦ થી ચાલુ)

“ સ્ત્રીઓ અને વ્યાયામ ”

વર્તમાન જમાનામાં સૌથી વધુ દુઃખની વાત હોય, તો તે એ જ કે આપણી એનો, માતાઓ, સ્ત્રીઓ વગેરેની શારીરિક અંપત્તિ નાશ પામી છે.

જે પ્રાચીન ભારત વીરાંગનાથી જગવિખ્યાત થયું હતું, જે જૂનિમાં લાખો સ્ત્રીઓ રણમેદાનમાં જળી મરી હતી, તે દેશમાં સ્ત્રીઓની શી દશા થઈ ગઈ છે ! એ આપણે માટે શરમની વાત છે.

સમાજના ઉદ્ધારનો આધાર સ્ત્રીઓ પર છે. મિલના દરેક ચક્ર મોટાં અને નાનાં બરાબર કામ કરે તોજ મિલ સદર ચાલે છે; અમુક ભાગ કામ કરે અને અમુક ભાગ બરાબર કામ ન કરે તો મિલ દેવાદાર થઈ જાય છે. તેમ સમાજના દરેક અંગ સ્ત્રી, બાળક, પુરુષ સર્વેએ પોતપોતાનાં શરીર નિરોગી રાખવાં જોઈએ તોજ સમાજ સદર ચાલે છે.

વ્યાયામ જીવનનું સેવન છે, પ્રગતિ છે. બાળક જન્મે છે અને હાથ, પગ હલાવવા માંડે છે. માનવજીવનની ઉત્પત્તિમાંજ વ્યાયામની પ્રેરણા રહેલી છે. વપરાશ વિનાની વસ્તુ સડી જાય છે. “ સ્ત્રી પુરુષની શારીરિક રચના એક છે. પ્રકૃતિ અને અંગવિકાસ ભિન્ન છે.” કેટલાક ધારે છે કે વ્યાયામથી સ્ત્રીઓની ક્રોમળતા નાશ પામે છે, એ ખોટી દલીલ છે. ભલે, સ્ત્રીઓ અખાડાની પહેલવાની ન કરે પણ તંદુરસ્તી, ઉત્સાહ, સ્વચ્ચાવ માટે, શિયાળના રક્ષણ માટે અને શક્તિ ચેતનવા પૂરતા વ્યાયામની જરૂર છે.

વર્ષો પહેલાં હંમ વર્ગની કન્યાઓને પણ ગૃહકાર્યમાં જરૂરી કસરત મળતી. હાલમાં તે પ્રમાણે કસરત મળતી નથી. ઘરનાં કપડાં તળાવે કે નદીએ ધોવાનો રિવાજ હતો. કુવામાંથી પાણી ખેંચવાની ફરજ પડતી. દળવા, ખાંડવા કે લોમ્પવાનું કામ બનેજ કરતી. એમાં તેમની સર્વ શક્તિનો વિકાસ થતો.

પહેલાંના વખતમાં દરેક એકાદ ગાય, પાળતો, ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જે ઘરમાં દધિમંથન નથી (કુડાણું) તે ઘર નથી, પણ રણ છે. ગાય પાલન એક ગૃહઉદ્યોગ છે. દૂધ અને જાસ આપણો મુખ્ય ખોરાક છે

“હાસ આ મૃત્યુલોકનું અમૃત છે.” ઉદ્યોગ, ખેરાક, કસરત અને ધર્મ એ ચતુર્વિધલાલ ગામ પાળવાથી મળે છે.

રાસ અને ગરબા એ શુજરાતની સ્ત્રીઓની વિશિષ્ટતા છે. ચાંદનીમાં ગરબા ગાતી સ્ત્રીઓ ખરેખર સ્વર્ગની દેવી જણાય છે. એમાં કળા અને સૌંદર્ય છે. એ શુદ્ધ સુંદરતા અને કોમળતાનો સુમેળ સાધતી અદ્ભુત કળા છે. એ બધા લાલ સાથે એમનું શરીર પણ સમગ્રમાણમાં ખીસતું હતું. પહેલાંની સ્ત્રીઓ કેટલી તંદુરસ્ત હતી તેનો આદર્શ આજની ભરવાડણી બતાવે છે, કેમકે એમનું જીવન તદ્દન કુદરતી છે. આ, કેશન કે બીજી કૃત્રિમતા એમણે સ્વીકારી નથી. હું એવી સ્ત્રીઓને વંદન કરું છું કે જેમણે સાગ અને લાવથી પોતાના પૂર્વજની કૃતિને જળવી રાખી છે. આજના યુવકોનેજ દમ આવે છે તો પછી સ્ત્રીઓનું તો પૂછવુંજ શું ?

મેળા એ એક સહમિશન છે. એથી તંદુરસ્તીમાં, આનંદમાં ધણો લાલ થાય છે. મેળાઓએ કેટલાક અપવાદ વગર તંદુરસ્તી અને જીવનમાં ધણો ભાગ ભજવ્યો છે.

હવે તો એક સુશિક્ષિત બેન લખે છે તેમ “કુવાનો પાણી નળમાં આવ્યાં, ધરધંટીની જગ્યાએ ગામમાં ચક્રી આવી, અને ધરમાં લોપણુ ધસાયાં ને કપચીગાઈ આવ્યાં, અમે છેવટે પલંગમાં પડ્યા પડ્યા નવલ-કયા વાંચવા માંડી.” “કુદરત તરફ પાછા ફરો”નો યુગ આવી પહોંચ્યો છે.

શારીરિક દુરસ્તી વગર, નાની ઉંમરે પરણવાથી, સ્ત્રીઓનું શરીર અંત્યવિકરયું રહે છે, અને તરત સંસારમાં જોડાઈને અકાળે તે માતા અને છે. દેશના સુભાગ્યે શારદા એકટ થયો. એથી સમાજમાં નવજીવન આવ્યું એ આનંદની વાત છે. સ્ત્રીઓમાં બધાં જુઓ ત્યાં રોગો ઘર કરી બેઠા છે. ઇન્જેક્શન અને ઓપરેશનનો રોગ લાગુ પડ્યો છે. એનું માત્ર કારણ કસરતનો અભાવ અને બાળકમ છે. તે ઉપરાંત અચાનક, શારીરિક અને માનસિક નિર્ગળતા, ખોટા વહેગ, જૂત, ડાકણ જેવા ફૂર વહેમ વગેરે છે.

હોકરા હોકરીને સાથે બણાવો. જંનેને પૂરતી કસરત-રમત-વ્યાયામ કરાવો. લોકલાજને ફગાવી દો અને ભાવિ સમાજને બળવાન બનાવવા તેનાં બીજ શાળામાંજ નાખો. (“આરોગ્ય”ના લેખનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.)

અપૂણુ

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ

(ગતિ ક્રમ પૃષ્ઠ ૩૪૨ થી ચાલુ)

આદ્યો :

ડાબો (જમણો) પગ આગળ-મૂકો ! પાછો-મૂકો. પગ આગળ (સામાન્ય રીતે).

આદ્યો :

ડાબો (જમણો) પગ આગળ મૂકો ! હતા તેમ-મૂકો.

સામાન્ય વાધકૂદકો—

એક પગ (જમણો) એ ફૂટ આગળ લાવવો અને ધુટણ વાળવો. એ પગ તરફનો હાથ ધુટણ ઉપર રહેજી ઉચે જંગ ઉપર ટેકાવવો, માથું અને પીઠ સીધી લીટીમાં રાખવાં. (જુઓ આકૃતિ ૧૧)

આદ્યો :

આકૃતિ ૧૧

સામાન્ય વાધ કૂદકો.

એક હાથનું ચક્ર.

આકૃતિ ૧૨

પગનો અંશુદો આગળ,

ચરજી.

આકૃતિ ૧૩

હાથની આંગળીઓની

ટકા સાથે વાધગ્રસ્ત.

વાધકૂદકો-ડાબો (જમણો) પગ આગળ-મૂકો ! હતા તેમ-મૂકો અથવા, સામાન્ય વાધકૂદકો, ડાબો (જમણો) પગ-તેવાર (મોટાં બાળકો)

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની સારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ - ૩૭૫

માટે) અથવા ડાબો (જમણો) પગ આગળ, ઘુંટણ વગેરે, હાથ ઘુંટણ ઉપર-તૈયાર (અથવા મૂકો) (નાનાં બાળકો માટે).

પગનો અંગુઠો આગળ, બાજુએ કે પાછળ :—

ઘુંટી અને ઘુંટણ બરાબર લંબાવી અંગુઠો અને તેટલો આગળ, બાજુએ કે પાછળ મૂકવામાં આવે છે. આધારપગ સીધો રાખવામાં આવે છે. સરીર અને માથું ટટાર હોય છે.

આજ્ઞા :

ડાબો (જમણો) પગ આગળ (બાજુએ કે પાછળ) આંગળાં ઉપર-મૂકો ! પાછો-મૂકો. (જુઓ આકૃતિ ૧૨)

વાધબેઠક.

હાથ લગભગ ખભા જેટલા પહોળા જમીન ઉપર બે ઘુંટણ વચ્ચે રાખી મૂકવામાં આવે છે. ઝેડી બેગી રાખી ઘુંટણ પુરેપુરાં બાળવામાં આવે છે. પીઠ સીધી અને ગરદન ટટાર રાખવામાં આવે છે.

દેરફાર.

આંગળાંઓના ટેકાથી વાધબેઠક. ફક્ત આંગળાંનાં ટેરવાં જ જમીનને અડકે છે. (જુઓ આકૃતિ ૧૩)

આજ્ઞા :

વાધબેઠક—તીચે ! ઉભા-થાઓ.

હાથની સ્થિતિ.

હાથ ગમે તે સ્થિતિમાં રાખતાં પીઠ વચગાંથી વળી જાય છે. આ અટકાવવું જોઈએ.

હાથ ઉપર બાળવો.

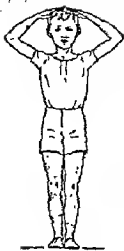
ખભા ઉપર આંગળાંઓ રહે તે પ્રમાણે કાણી આગળથી હાથ બાળવા. કાંડાની પીઠ બહાર પડે અને છાતીની બાજુઓ ઉપર દબાણ ન થાય તે પ્રમાણે કાણી અંદર રહે. પીઠ વળી ન જાય અને છાતી અડક ન બને તે માટે સંજાળ રાખવી.

આજ્ઞા :

હાથ-વાળો ! હાથ તીચે-ડાંગા.

માથા ઉપર આરામ.

આંગળાંનાં ટેરવાં મ.થા ઉપર ધીમેથી મૂકવાં. કાંડાં અને આંગળાંઓ

આકૃતિ ૧૪

સીધાં. કોણીઓ બાજુએ સીધી લખાવવી. ગરદન ઉંચી, સીધી ટટાર રાખવી. આ સ્થિતિ સહેલાઈથી શીખવી શકાય છે. (જુઓ આકૃતિ ૧૪)

આત્મા :

માયું—આરામ ! હાથ—નીચે !

પલ્લાંઠીએઠકનો આરામ,

મૂઠી વાળી હાથ જાતીની બાજુએ મૂકવા. કોણીઓ બાજુ તરફ સીધી આવે. કાંડાં સીધાં, હાથનો પાછળનો ભાગ બહાર પડતો.

પહેલું જુથ. શરૂઆતની કસરતો—

પાદની શરૂઆતનો હેતુ એ હોય છે કે માયાના દેહનો આરામ. સામાન્ય અવજનને ઉત્તેજવી. તેથી વર્ગ પૂર્ણ રીતે તરફર, ગતિમાન બનશે અને આસોશ્વેશ તથા લોહીના ફરવાની ક્રિયાને ઉત્તેજન મળશે. આ ગતિ દોડવાનું, દોરડાં ફેરવાનું, ફેરવાનું, યાપ આપવાનું એ રૂપ લેશે. તેમાં શીખવવાની કે સમજાવવાની જરૂર ન હોય, છતાં તે વર્ગની ઉમરને અનુકૂળ હોય અને બરાબર થવી જોઈએ. એકજ જાતની શરૂઆત ન રાખવી જોઈએ અને દરેક વર્ગની ખાસ જરૂરિયાત ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. શરૂઆતની જુદી જુદી ઘણી અનુકૂળ કસરતો આગળ કોણમાં સૂચવેલી છે. અવજનતાથી ફેરવાની શક્તિને ઉત્તેજન મળે અને વર્ગમાં સાથે કામ કરવાની ખુદી આવે તે માટે વર્ગને આરામ મળે તે પછી તાલનિયમ સાથેના ફેરફાર હંમેશાં રાખેલો છે. બીજા જુથમાં જતાં પહેલાં ઉભા રહેવાની સ્થિતિની જૂથ સુધારવી જોઈએ અને નાનાં બાળકો હાથમાલ વાંપેરે તે જોવું જોઈએ. આ જુથમાં નવી કસરતો નથી શીખવાની, એટલે કસરતોનું વર્ણન આપવાની જરૂર પડતી નથી. હજી જુથમાં નિયમિત ગતિ સાથેના ફેરફારનું વર્ણન આપેલું છે તે સિવાય શરૂઆતની કસરતો બાળકોને જાણીતી કસરતોમાંથી રચેલી છે અને તે અનુકૂળ જુથમાં વર્ણવેલી છે.

જુથ છીજી. માયાની કસરતો અને ધડ નીચેની બાજુ વાળવું અને આગળ પણ વાળવું.

માયાની કસરતોની સામાન્ય દેખાવ ઉપર, ખાસ કરીને માયાના બાગના દેખાવ-ઉપર ઘણી સારી અસર થાય છે. તે ગરદનની વળવાની

શક્તિનું રક્ષણ કરે છે અને ગળાના સ્નાયુને મજબુત બનાવે છે. કોઠામાં માથાની ઘણી કસરતો આપેલી છે અને પહેલાંના અભ્યાસક્રમ કરતાં મોટી ઉંમરનાં બાળકો માટે ‘ માથું પાછળ લેવું ’ એ કસરત રાખવામાં આવી છે. પાછળના વર્ગ માટે બેસવાની અને વળાંને બેસવાની રિયલિટી શરૂ કરવાની વારંવાર લલામણ કરવામાં આવે છે.

ધડ નીચે વાળવાની કસરત કરાડને વળવાની શક્તિ આપે છે, ફેડના સાંધાને ગતિની શક્તિ આપે છે અને પગની પાછળની સખત ગાંસમંથી તથા સ્નાયુને લંબાવે છે. વારાફરતી દબાણ કરવાથી અને મૂંઝી દેવાથી અને આંતરડાંની ગતિ ઉત્તેજવાથી તે પેકુના સ્નાયુને મજબુત કરી સુધારે છે અને પેકુની અંદરના બાગોને ક્ષયદો કરે છે. કમરમાં કરાડનો આગળ પડતો વાંક સુધારે છે. આ બૂલ સામાન્ય છે. જેમ ધડ વધારે વાળવામાં આવે તેમ પેકુ ઉપર વધારે સારી અસર થાય; તેથી ઘુંટણ સુધી બરાબર માથું લેવું એવી સૂચના છે. પાછા આવવાની ગતિ, ઉંચું લેવાની ગતિ બરાબર થવી જોઈએ, કારણ કે તે ગતિ કરાડને બહુ સારી રીતે સુધારે છે. ગતિ બહુ ધીમેથી-થવી જોઈએ અને નીચેથી ઉપર કરાડ ધીમેથી સીધી કરવા યત્ન થવો જોઈએ. જરૂરની ગતિ દર્શાવવાને નીચેના વર્ગોમાં ‘ પાછા વળો ’ એ શબ્દો વપરાય છે. કોઠામાં આ કસરતના ઘણા ફેરફાર આપવામાં આવ્યા છે. દરેકમાં અમુક દૃષ્ટિબિંદુ દર્શાવેલું છે, દાખલા તરીકે- દબાણ કરવાની ક્રિયામાં વારંવાર પેકુના સ્નાયુનો ઉપયોગ, અથવા માથું નીચે લેવામાં હાથનો ઉપયોગ થાય છે અને એ રીતે પછી કરાડ સીધી કરવાની અસરમાં વધારો થાય છે. બધા શાળાના અભ્યાસક્રમમાં ગતિમાં રસ અને યત્ન આહુ રહે તે માટે ફેરફાર આપ્યા છે. પલાંડીની રિયલિટીમાંથી કસરત શરૂ થઈ શકે છે. એમાં પગને પડતું જોર દૂર કરવામાં આવ્યું છે. એ પ્રમાણે લાંબા પગે બેસવાની રિયલિટી કે સૂઈ જવાની રિયલિટી કસરત શરૂ થઈ શકે છે. છેલ્લી કસરતમાં શરીર ઉંચું લેતાં પેકુના સ્નાયુ ખૂબ સંકોચાય છે અને તેથી તેને પેકુની કસરતમાં ગણવામાં આવે છે.

ધડ આગળ વાળવાની કસરત આગળ પડતાં બાળકો માટે છે. ઢાળ પડતી કે આડી રિયલિટીમાં પીઠ સીધી રાખતાં બળ અને અવયવોના સહ-કારની જરૂર પડે છે. દસ વરસની ઉંમરે પહેલવહેલી ‘ જરા આગળ વાળો ’ એ રીતે તેની શરૂઆત થાય છે. કરાડને સુધારવામાં તે ઘણું કામ કરે છે.

(ક) માથાની કસરતો

માથાની બધી કસરતોમાં શરીર સ્થિર અને ટટાર રાખવું જોઈએ અને બાળકોનો પ્રયત્ન ફક્ત ગરદનની ગતિ થાય તે માટે હોવો જોઈએ.

બધી ગતિ પૂરેપૂરી થવી જોઈએ અને ગરદનનો પાછલો ભાગ ખરાબર લંબાવો જોઈએ. કમરમાં ગતિ ન થાય તે મારે બેસવાની સ્થિતિમાંથી કસરત શરૂ થવી જોઈએ.

માથું આગળ (કે પાછળ) નાખવું અને ઉંચું લેવું.

માથું આગળ (કે પાછળ) અને તેટલું દૂર નાખવામાં આવે છે. પછી હડપચી નીચે લેવામાં આવે છે અને ગરદનને જોરથી આગળ લેવાવી માથું ઉંચું લેવામાં આવે છે. (જુઓ આકૃતિ ૧૫, ૧૬)

આકૃતિ ૧૫

માથું આગળ નમેલું.

આકૃતિ ૧૬

માથું પાછળ નમેલું.

આગ્રા :

માથું આગળ (પાછળ) - નાખો ! માથું ઉંચું - લો !

માથું ફેરવવું.

ગરદનની પીઠ અને તેટલી સીધી, ઉંચી રાખી માથું ખરાબર ડાબી કે જમણી તરફ ફેરવવામાં આવે છે. આગળ લેવાની વચલી સ્થિતિએ ગયા પછર એક બાજુથી બીજી બાજુ તરફ માથું ફેરવવાની કસરત કરવામાં આવે તો વધારે સારાં પરિણામ આવે છે.

આગ્રા :

માથું ડાબી તરફ - લો ! જમણી તરફ - લો ! આગળ - લો !

માથું બાજુએ વાળવું.

ખભા નીચા રાખી માથું ડાબી કે જમણી તરફ અને તેટલું પાળવામાં આવે છે. માથું જરાએ ફેરવવાનું નથી.

આગ્રા :

માથું ડાબી તરફ - વાળો ! જમણી તરફ - વાળો ! ઉંચે - લંબાવો. ઉંચું - લો !

ટ્રેનિંગ મંડળાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ ૩૭૬

માથું જરા આગળ વાળવું, ઘાઠી જોરથી અંદર દાખવી,

આમ્ના :

માથું આગળ-વાળો ! ઉચે-લંબાવો.

માથું ગોળ ફેરવવું.

માથું આગળ નાખેલું હોય તે સ્થિતિમાંથી બાજુએ અને પાછળ સતત ગોળ ગોળ ફેરવવું. -

આમ્ના :

માથું આગળ-લાવો !

માથું ડાબી (કે જમણી) તરફ ગોળ ગોળ ફેરવવું-૨૩ ! બંધ !

માથું ઉચે-લંબાવો !

માથું પાછળ દબાવવું.

હૃડપત્ની અંદર લઈ માથું અને તેટલું પાછળ લેવામાં આવે છે. ૫મી ગાયાને ટટાર સ્થિતિમાં લાવવામાં આવે છે. આ કસરતનો ખરો અર્થ સમજવામાં આવતો નથી. ગરદનના મૂળ આગળ જરાબર ગતિ થવી જોઈએ, પણ હૃડપત્ની અંદર લેવાતી બાબત ઉપર ખાસ બહુ ભાર મૂકવામાં આવે તો તે અસહ્ય બને છે. છાતી સખત ન થવી જોઈએ, ખભા ઉચકાવા ન જોઈએ તેમજ કમર વાંકી ન વળી જવી જોઈએ. (લુઓ આકૃતિ ૧૭)

આમ્ના :

માથું પાછળ-દાબો ! માથું ઉચું-કો.

(સ્વ) ધૃડ નીચું વાળવું.

ધૃડને નીચે જવા દેવામાં આવે છે, માથું અને હાથ છુટા રહે છે. કસરતના આ ભાગમાં અવયવને બાળકો સમજાવવાનું નિયમમાં રાખે એ જરૂરનું નથી, માટે ખભા, હાથ ને કરોડની છુટની સ્થિતિ દર્શાવવા ' નીચે જવા દેવામાં આવે છે ' એ શબ્દો વાપર્યા છે. બાળકો મોટાં હોય તો તે વધારે ધમ્મ-પૂર્વક કસરત કરે. ઉપરથી કરોડ નીચે વાળવી અને માથું ઘુંટણે લાવવું એ હેતુ છે. ટટાર સ્થિતિએ આકૃતિ ૧૭ પાછા આવવા ધૃડને પાછું વાળવામાં આવે છે. માથું પાછળ દબાવેલું.

કરોડના મૂળથી શરૂ કરી પીઠ ધીમે ધીમે સીધી કરવામાં આવે છે. કરોડની સીધી કરવાની આ કસરત સતત અને ધ્રુવપૂર્વકની ગતિ છે-તેમાં સખતાઈ કે અંકુશ નથી. આગળ ઉપર (લગભગ ૧૧ વરસે) બાળકે ગતિને સમજે અને છેવટની સ્થિતિએ નિયમપૂર્વક આવવાનું શીખી જાય એટલે પાછા ટટાર ચતાં પ્રસંગે પ્રસંગે માથું ઉંચું લેવામાં આવે અને ૬ ઉંચું થાય તેમ પીઠ સીધી થાય.

શરૂઆતમાં અને તો આ કસરત દિવાલ સામે કરવી અને નિશાળ બધા અભ્યાસક્રમમાં વખતે વખતે આ કસરતનો મહાવરો ચાલુ રાખવો આવશ્યક :

ધડ નીચે-નાખો ! વાળો ! (સીધું કરતાં) ધડ ઉંચે-લો. (જ આકૃતિ ૧૮, ૧૯)

આકૃતિ ૧૮

ધડ આગળ નમવું.

આકૃતિ ૧૯

ભીંતને અટલી ઉભા રહેતા ધડ આગળ નમવું, અને ટટાર થઈ તાલનિયમ પ્રમાણે દબાણ સહિત ધડ નીચે વાળવું.

ધડ નીચે નાખેલું હોય તે સ્થિતિમાં ધડને વધારે નીચે લેવા સતત દબાણવાળી ગતિ કરવામાં આવે છે. પેડુના રનાયુતી ક્રિયાથી નીચે જવાની ગતિને શરીરનું વજન મદદ કરે છે તે જાતની કૂદકાની કસરતને ઉત્તેજન મળવું જોઈએ. વ્યક્તિગત હલનચલનની શક્તિ પ્રમાણે આંગળાથી વેલના પાછલા ભાગથી કે હથેળાથી હાથ જમીનને અડકે એ હેતુ હોવો જોઈએ. હલનચલનશક્તિ કેટલી વધી તે જાણવા ધુટી કે પગ પકડી વધી તે કસરતનો અંત લાવવો જોઈએ. નીચેની સ્થિતિમાં બાળકોને બહુ વખત રાખવાં.

પારિજાતક

પારિજાતક દેવતંત્ર કહેવાય છે. જે પાંચ દેવવૃક્ષો ગણ્યાવેલાં છે તેમાં આંતુ નામ પશુ છે. તે બાગોમાં વાવવામાં આવે છે તેમજ ડુંગરાળ પ્રદેશોમાં એની મેળે પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉગે છે. આ ૧૫ થી ૨૦ હાથ ઉંચું થાય છે. તેનાં પાન કરકરાં અને કિનારો દરવતીઆ હોય છે. આ પોતે દેખાવમાં બહુ સુંદર નથી દેખાતું, પણ તેનાં ફૂલ નાનાં હોવા છતાં ચોમાસામાં જ્યારે ખૂબ થાય છે અને પછી સવારમાં એકાસામટાં આ નીચે ગરી પડે છે ત્યારે સુંદર જોવા લાયક દ્રશ્ય થાય છે. તેમાં બહુ ખુશબો નથી-મંદ મધુર સુગંધ જરૂર આવે છે; પરંતુ પાંખડીઓ ઘોળાં ને દાંડી ગુલાબી એ બહુ જોવા જેવું મિથણુ થાય છે.

એ કૂસો ચોમાસું એસી ગયા પછીજ ખૂબ પ્રમાણમાં આવે છે. સાંજે ઉધડે છે અને સંવારમાં તો આપોઆપ ગરી જાય છે. ન ગરેલાં. ફૂલ આ હવાવવાથી ગરી જાય છે.

સમુદ્રમંથનમાં જે રત્નો નીકળ્યાં તેમાં આ પારિજાતક પણ હતું અને સત્યજ્ઞામાએ જેને માટે ફસણું લીધું હતું તે આજ વૃક્ષ. જોકે વિદ્વાનોમાં આ વિષય હજી ચર્ચાસ્પદ ગણાય છે કે આજ વૃક્ષ પારિજાતક ખરું કે નહિ.

એની દાંડીઓ વાટીને કપડાં રંગી શકાય છે અને સાક્ષરો ધણી વાર સુખડ સાથે તેને ઘસેછે તો કેસર નાખ્યા જેવો રંગ થાય છે. તેથીજ તેનું એક સંસ્કૃત નામ રાગપુષ્પો પડ્યું લાગે છે. યુજ્જાતીમાં તથા બીજી કેટલીક પ્રાંતીય ભાષાઓમાં તેને હારશણગાર કહેછે, અને ગામડાંમાં 'શારી' નામથી પણ ઓળખાય-છે. તેમાંથી નિકો-ચાઈન નામનું તંત્ર નીકળે છે.

તેના ઘરમથુ ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે અને તે અજમાવી જોવા જેવા છે.

૧. પારિજાતકની છાલને તેલ, કાઝ ને સિંધવ સાથે ઉકાળ્યા, તે તેલનાં ટીપાં આંખમાં નાખવાથી આંખનો દુઃખાવો, ચળ વગેરે મટે છે.

૨. પિત્તના તાવમાં પાનનો રસ આપવો.

૩. ઉધરસમાં છાલનો જૂઠો ૨ થી ૨ા વાલ આપવો.

૪. તામ્બૂ પાનના રસથી દરત પણુ સાફ આવે છે. બાળકોને માટે ફીક છે.

૫. જાડો દદ નીકળ્યા જવા માટે નાગરવેલના પાનના રસ સાથે તેની છાલનું ચૂર્ણ ૫ ગ્રેઈનની માત્રામાં અપાય છે.

૬. કેટલાક લોકો એના કવાચને શંખુ ઉપર એકસીર મણે છે.

૭. બીજનું ચૂર્ણ ખોડા ને ઉદરી વગેરે મટાડે છે.

૮. નાનાં છોકરાંને કરમીઆં હોય તો એનાં પાનનો રસ ૧ ચમચો જરા, સાકર નાખી આપવાથી કરમીઆં નીકળી જાય છે."

આગ આ વૃક્ષ ઔપધની દ્રષ્ટિએ . પણ ઉપયોગી છે. એ છાયાવૃક્ષ તરીકે બહુ ઉપયોગી નથી, પરંતુ તેનાં ફૂલો શાલા ને સુગંધી મારે બહુ સરસ છે. વૃક્ષને ઠેરઠેર વાવવું જોઈએ.

દૈધ શિવશંકર પ્રાણુશંકર શુક્લ

રાગ કાલીંગહા તાલ તેવરો માત્રા ૭

વિલંબ લય

સ સની સસ	મ - પ -	પ ધૃપ ધૃ -	સ - - -
તિ લ ક ક ર	તાં - તે -	પ ન - વ -	લાં - - -
— — —	— — —	— — —	— — —
મમ પ ધૃ	પ - ગ -	મ રી -	સ - - -
જપ મા જા	ના - ના -	કાં ગ -	માં - - -
— — —	— — —	— — —	— — —

નોટઃ—પછીની બધી લીટીઓ આ પ્રમાણે ગાવી.

(શિખરિણી છંદ)

રાગ કલ્યાણ, તાલ તેવરો, વિલંબ લય,

ધ સ - રી - ગ -	ની રી ગ મ ગી ગી
જુ રા - લા - ર્યો -	જાં - - - જો
— — —	— — —
રી ગ રી સ સ રી -	ગ પ ગ ની રી ર
દ ર થી ધુ મ સે -	પા - ડ સ ર ખે
— — —	— — —
ગ પ - પ - પ -	પ ધ પ ગ -
દી ર્યો - હાં - ચો -	જો - હાં - -
— — —	— — —

હરિતલું હરે-હરથી ધુમસે પ્રમાણે વગાડવું.

બીજા અને ચોથા લીટી પહેલી લીટી પ્રમાણે વગાડવી
આપાલાલ અમૃત

પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયજેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કર્તા	પ્રગટ કર્તા (ઠેકાણાં સહિત)	નકલ દીઠ કિંમત રૂ. આ. પા.	રિમાર્ક
૧	પદાર્થવિજ્ઞાન ભાગ ૧ લો (ળીછ આદતિ)	ડી. સી. મોહતા	કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, નાથોવટ, સુરત	૦-૧૦-૦૦	ગોપ્યગ્રંથ રહેલામાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨	" ભા. ૨ નો (પહેલી આદતિ)	"	"	૦-૧૦-૦૦	"
૩	" ભા. ૩ નો (")	"	"	૦-૧૦-૦૦	"
૪	આપણું જગત ખંડ ૧ આપણી પી. ડી. વ્યાસ પૃથ્વી (સને ૧૯૩૭ની પહેલી આદતિ)	ડી. વ્યાસ	પોપટલાલ ગગનલાલ ગગનલાલ, ઓરિએન્ટલ બુક-ડેપો, ગાંધીસીડ, અમદાવાદ	૧-૮-૦૦	"
૫	સાહિત્ય કલ્પલ પુસ્તક ૨, (મને એ. જી. આનસાહેબ સી. જગનાદાસ એન્ડ કો. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨	એ. જી. આનસાહેબ	સી. જગનાદાસ એન્ડ કો. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨	૦-૬-૦૦	"
૬	" પુસ્તક ૩, (સને ૧૯૩૭ની પહેલી આદતિ)	"	"	૦-૧૦-૦૦	"
૭	જીવશાસ્ત્ર પ્રવેશ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આદતિ)	આર. કૃષિસાગર	એમ. સી. કેહારી, રાવપુરા, વડોદરા	૦-૧૦-૦૦	"
૮	સૃષ્ટિવિજ્ઞાન ભાગ ૧ (")	વાય. છ. નાયક	શ્રી જનરલ બુકડેપો, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨	૦-૮-૦૦	"
૯	" ૨ (સને ૧૯૩૭ની પહેલી આદતિ)	"	"	૦-૬-૦૦	"
૧૦	સુક્ષ્મ વિજ્ઞાનના પુસ્તક ૧ કુડી. આર. જોગલેકરમેકવિલન એન્ડ કો, લોર્ન (૧૯૩૬)	આર. જોગલેકરમેકવિલન એન્ડ કો. આર. રાંતા જીરોડ, મુંબઈ	એન્ડ કો. આર. રાંતા જીરોડ, મુંબઈ	૦-૭-૦૦	"

શીર્ષ અને શક્તિ વધજો તમ, વળી પ્રજાથી પામો પ્રેમ;
મહુમો સમ માન મેળવો, સદા રહીને કુશળ હોમ;
જગત મહીં જયવંત નીવડો, શત્રુનો માળો સંહાર,
સુઆવસર ઉજવવા હેતે, હિંદ બન્યું આજે તૈયાર... ૪

સકળ રાજ્યોમાં શ્રેષ્ઠ પદે, ઇંગ્લિશ રાજ્ય સદુથી અંકાય,
અગ્ન પીએ જળ સિંહની સાથે ધરે ન બીતી અંતર માંય;
એજ ન્યાયથી બ્રિટિશ તાજને, હીર્ષાયૂ દે તું કીરતાર,
સુઆવસર ઉજવવા હેતે, હિંદ બન્યું આજે તૈયાર... ૫

અકબરમીઆ આઈ. મલેક મહુધાવાળા

જાહેરખબર

મિસિસ માર્ટર સીવલ્ય લાર્ડ કંડના વ્યાજમાંથી ઇનામ માટે એકા
જિલ્લાની નામદાર સરકારે માન્ય કરેલી સમગ્ર પ્રાયશિક કન્યાશાળાઓમાં
બહુલી બાળાઓએ બનાવેલા સીવલ્ય લાર્ડના નમુનાનું પાંચમું પ્રદર્શન
ભરવાનું છે. માટે તેવા નમુનાઓ તા. ૧૫ મી ઓક્ટોબર, ૧૯૩૭ પહેલાં
સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડાયુટી એન્જીનેયરના ઇન્સ્પેક્ટરને નડિઆદ મુકામે
મોકલી આપવા.

- (૧) નમુનાઓ બાળાઓએજ બનાવેલા જોઈએ.
 - (૨) નમુનાઓ બાળાઓએ બનાવેલા છે તેવું પ્રમાણપત્ર બે સહૃદયોનાં
નમુનાઓ સાથે મોકલવું.
 - (૩) નમુનાઓ મોકલવા લઈ જવાનો ખર્ચ નમુના મોકલનારને સીર છે.
 - (૪) નમુનાઓ મોકલે તે સાથે તેનું લીસ્ટ નીચે મુજબ મોકલવું.
- નંબર. નમુનાનું નામ. ધોરણ. નમુના તૈયાર નિશાળનું નામ.
કરનારનું નામ.

- દરેક નમુના પર કામળનું લેખલ ઓદવું. જેમાં સ્વચ્છ અક્ષરે
કાળકાળપૂર્વક નમુના બનાવનારનું નામ, ધોરણ તથા નિશાળ લખવાં.
- (૫) એકંદરે બે ઇનામો છે. તેમાં પહેલું રૂ. ૧૦ તથા બીજું રૂ. ૫ નું છે.

ગવર્નમેન્ટ હોસ્ટેલ, બી. બ્લોક,
સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડાયુટી
એન્જીનેયરના ઇન્સ્પેક્ટરની
ઓફિસ, નડિઆદ.

N. L. Brahmachari
સીનીયર આ. ડ. એ. ઈ. એકા.

એક્સ ઓફિસિઓ સેક્રટરી, "મિસિસ
માર્ટર સોશીયે ને એમ્બ્રોઝરી પ્રાઇઝ ફંડ"

૨૦	ઈંગ્લેન્ડના ઇતિહાસની રૂપરેખા. સી. શાહ એન્ડ ત્રીન્લે વિભાગ. (સને ૧૯૩૭ની ડી. સી. પેરેમ પહેલી આવૃત્તિ)	કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, નાણાવટ, સુરત.	૧-૪-૦	માધ્યમિક સૂક્ષ્મ અને ટ્રેનિંગ એસ્થાઓમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૧	ભારતના ઇતિહાસની વાતો ભાગ બી. ને આક્રંડ ૧ સો. (સને ૧૯૩૬ ની પહેલી આવૃત્તિ)	પી. ને. અંબાણી અને બેચર મેથલ એન્સ સન્સ, પુરામબર, રાજકોટ	૦-૧૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સૂક્ષ્મમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૨	હિંદોના ઇતિહાસ નવા સભ્ય-ગંધાર્થ સહિત (સને ૧૯૩૭ની સત્તાવીસમી આવૃત્તિ)	પ્રસ્થાન કાર્યલય; પારસી અગીઆરી પાસે અમદાવાદ.	૦-૬-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સૂક્ષ્મ અને ટ્રેનિંગ એસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી માટે
૨૩	તમને એ નહિ સમજાય-આજ સંવાદો (સને ૧૯૩૬ ની બીજી આવૃત્તિ)	ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ.	૧-૦-૦	"
૨૪	ટેકને ખાતર (પહેલી આવૃત્તિ)	ગ્રેમચંદળ ભાણાંતર કર્તા શીવ-શંકર શુક્લ કે. કે. શાસ્ત્રી	૦-૪-૦	"
૨૫	શ્રીમદ્ ભાગવત (ગુજરાતી પદાનુવાદ) રૂકંધ ૧-૨ (૧૯૩૫)	મગનલાલ ગલ્ગર પહેલી આવૃત્તિ	૧-૦-૦	"
૨૬	કેળેનો અગીયો (સને ૧૯૩૫ ની પહેલી આવૃત્તિ)	સર. આર. એમ. નીલકંઠ (પહેલી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦	"
૨૭	ધર્મ અને સમાજ પુસ્તક ૨. (પહેલી આવૃત્તિ)	સર. આર. એમ. નીલકંઠ (પહેલી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦	"
૨૮	વિન્સેટ સ્મીથ રચિત હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન ઇતિહાસ (પહેલી આવૃત્તિ)	ભાણાંતર કર્તા સી. બી. પુરાણી	૧-૦-૦	"

૧૯૩૬ ની પહેલી આવૃત્તિ)	એમ. ડી. પટેલ ભોઈવાડાની પોળ, અમદાવાદ.	૦-૪-૦	"
૩૦ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એનેટ (સને ૧૯૩૫ ની પહેલી આવૃત્તિ)	શ્રી દક્ષિણા મુર્તિ પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર.	૦-૪-૦	"
૩૧ જીવનનો આનંદ (સને ૧૯૩૬ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	૧-૪-૦	"
૩૨ કેલાસ માનસ સરોવર દર્શન ગીજીભાઈ (સને ૧૯૩૭ ની બીજી આવૃત્તિ)	"	૦-૧૦-૦	"
૩૩ રખડુ ટોળી પ્રથમ ખંડ (સને ૧૯૩૭ ની બીજી આવૃત્તિ)	"	૦-૮-૦	"
૩૪ રખડુ ટોળી બીજી આવૃત્તિ)	"	૦-૮-૦	"
૩૫ રખડુ ટોળી ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	૦-૮-૦	"
૩૬ રખડુ ટોળી ચરિતો (સને ૧૯૩૬ ની બીજી આવૃત્તિ)	"	૦-૮-૦	"
૩૭ રખડુ ટોળી ચરિતો (સને ૧૯૩૪ ની પહેલી આવૃત્તિ)	કુમરજી હરમાણજી પટેલ, ઓરપાડ ઉદ્ધુ રૂઢલ, ગિરલે સુરત	૧-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની સાથેથી માટે.
૩૮ રખડુ ટોળી ચરિતો (સને ૧૯૩૬ ની બીજી આવૃત્તિ)	કે. એમ. ભારતર, સદરથાઈ, જુનાગઢ.	૨-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની સાથેથી માટે.
૩૯ રખડુ ટોળી ચરિતો (સને ૧૯૩૫ ની બીજી આવૃત્તિ)	શ્રી દક્ષિણા મુર્તિ પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર.	૦-૧૦-૦	"
૪૦ રખડુ ટોળી ચરિતો (સને ૧૯૩૫ ની બીજી આવૃત્તિ)	"	૦-૮-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની સાથેથી માટે. અપૂર્ણ

ધર્નામપત્રક

લઘુચ જિલ્લો

આંકોટ	મિ. ગુલાબસિંહ ધશ્વરભાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦	ચોપડીઓ સ્લેટો તથા કપડાં વગેરે વહેંચ્યું.
	મિ. આપુભાઈ હોમત પટેલ તથા મિ. ખોડા માધવ પટેલ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. દાજીભાઈ બીખાભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
કારેલા	મિ. નરસિંહભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૧૨-૦-૦	"
	આઈ હરખાખા પા. લલ્લુ લાલદાસની વિધવાએ	૧૨-૦-૦	"
	મિ. બકારભાઈ પરસોતમ પટેલ	૧૨-૦-૦	"
કોલીઆં	રાજ સરદારસિંઘ મનસિંઘે	૧૫-૦-૦	"
	પા. પિતાંબર રામદાસે	૧૫-૦-૦	"
	પા. દામોદર કાળીદાસે	૧૫-૦-૦	"
સમની	પા. લલ્લુભાઈ લાલદાસે	૨૦-૦-૦	"
	સુહાર રણજીડ ભાઈજીએ	૨૦-૦-૦	"
	પા. ત્રિભુવન નાયાભાઈ તથા પા. બકારભાઈ ભાઈજીભાઈ તથા પા. ગોપાળભાઈ આપુ-ભાઈએ મળી	૨૦-૦-૦	"
વરેડીઆ	ગામ લોકોએ	૧૩-૦-૦	હાઈ સ્કૂલમાં ધડિયાળ બેટ આપ્યું.
આસરમા	શેઠ હરકીશન નાયુભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
અણાર	પટ્ટીઆર માધવસિંઘ મૂળજી-ભાઈએ	૨૦-૦-૦	"
	પટ્ટીઆર નરસિંહ હરિભાઈએ	૧૮-૦-૦	"
સામોર	મિ. ભાઈજીભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૧૭-૦-૦	હારમોનિયમની પેટી લાવી આપી.
	મિ. મગનલાલ જ્ઞેશંકર ભટ્ટે	૫-૦-૦	"
	ગામના સદગૃહસ્થો તરફથી	૮-૦-૦	"
	મિ. ભાઈજીભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૬-૪-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા સાકર વહેંચી.
અંગારેશ્વર	મિ. વનમાળા ત્રિભોવન સુતારે	૫-૦-૦	પરીક્ષા વખતે સ્લેટો, પુસ્તકો તથા કંકડા વહેંચ્યા.
ઓભા	સ્થાનિક સ્કૂલકમિટિના મેમ્બરોએ	૧૦-૦-૦	પરીક્ષા વખતે પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા સાકર વહેંચી.

વજનાદ	સ્કૂલકમિટીના મેમ્બર તથા પોલિસ પટેલ મિ. લામણ-લામણ સોમાલામણ	૧૫-૦-૦	પરીક્ષા વખતે મિહાષ વહેંચી.
કેરવાડા	મિ. નાગરદાસ નરોત્તમદાસે	૧૦-૦-૦	પરીક્ષા વખતે કાપડ બંને સ્કૂલોમાં વહેંચ્યું.
અંગારેશ્વર	મામ લોકા તરફથી	૫-૦-૦	પૃથ્વીના નકશા બેટ આપ્યા.
કેરવાડા	મે. કે. એસ. માનસિંહજી સાહેબે	૨૫-૦-૦	માળાઓનો રમતગમતનો મેળાવડો કરાવી રોકડ છતાંમ વહેંચ્યું.
ઝાડેશ્વર	અમદાવાદના મિ. હરિપ્રસાદ એમ. વ્યાસે ગાડીવ સાહિત્ય મંદિરની સ્ત્રીશક્તિ ગ્રંથ-માળાની ચોપડીઓ બેટ તરીકે આપી.	...	કન્યાશાળામાં લાયબ્રેરી માટે પુસ્તકો બેટ તરીકે આપ્યા.
રાહિદ	મતાદાર દક્ષપતરામ ગોવિંદરામે મિ. „ ગુમાન કેશવ દરજી નાથુ દુર્લાલ દરજી કેશવ નરોત્તમ પ્રાચી હરગોવિંદ દામોદર તથા કેશવ કાળિદાસ માસ્તરે	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
સિસોદ્રા	મિ. મગનલાલ હોમતલામણએ	૧૦-૦-૦	સ્કાઉટ માટે બ્લગલ ખરીદવા માટે આપ્યા.
કેરવાડા	હકર લલ્લુભાઈ પરબુદાસ	૫૦-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
રહાડ	પોલિસ પટેલ પુરુષોત્તમ ભગવાનલામણએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કાબલા	મિ. મનોર દાદાલામણ પટેલ આઈ બાનજીએ	૧૫-૧-૦ ૫-૦-૦	સ્કાઉટ ડેની ઉજવણીને દિવસે બાલવીરોને જમાડયા.
	મિ. લલ્લુભાઈ મીદાલામણ પટેલે	૧૪-૮-૦	તમામ સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. ભગવાનસિંહ કદમાણસિંહ રાજે	૧૪-૧૨-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. મુળજીબાવા મોટાબાવા રાજે	૧૪-૦-૦	„
ઉમેર	રામદાસ હાથીલામણ પટેલે મહીજીભાઈ ગરબાભાઈ પટેલે	૩૦-૦-૦ ૨૫-૦-૦	બંને સ્કૂલ જમાડી.

ઉબેર	અંબારામ દેશાઈભાઈ પટેલ	૩૦-૦-૦	ખંને રફલ જમાડી
	શંકરભાઈ, ખડેરભાઈ, જોડા- ભાઈ ત્રણે મળી	૩૦-૦-૦	"
	ભાઈજીભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલે	૭-૦-૦	મીઠાઈ વહેંચી.
	દેશાઈભાઈ હરીભાઈ પટેલ અ. સ્થા. રફલકમિટિના સભ્ય	૩૨-૦-૦	ખંને રફલ જમાડી.
	ગોવિંદભાઈ મહીજીભાઈ પટેલે	૬-૦-૦	મીઠાઈ ખંને રફલમાં વહેંચી.
	મંજારવરૂપ બાઈ અંબા તથા મં. સ્વ. ડમ્યા તથા અ. સૌ. રામબા	૬-૮-૦	પિત્તળના પ્યાલા રકાબી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિત્રમંડળના ભાઈઓ તરફથી	૫-૦-૦	ખાદીના રમાલ ને પતાસાં વહેંચ્યાં.
કાંસીઆ	શેઠ જગદીશ્વર કાશીભાઈ આમીને	૧૭-૦-૦	રફલને ઘડિયાળ ભેટ આપ્યું.
બોહલાવ	ગામલોકેએ	૧૨-૦-૦	"
ગોંલાદરા	પા. સોમાભાઈ દેશાઈભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
લકૃચ	મિ. દિનકરરાવ નરભેરામ દેસાઈએ	૬-૧૨-૦	લીમડીઓક રફલમાં કાપડ વહેંચ્યું.
	મિ. દાદોરલાલ ચીમનલાલ મુનશીએ	૬-૧૨-૦	"
	મિ. અતિસુખલાલ સુરીલાલ પાણિકે	૬-૧૨-૦	"
	મિ. ત્રિભોવનદાસ બહેચરદાસ મુનશીએ	૬-૧૨-૦	"
હાંસોટ	મિ. અમૃતલાલ નમીનલાલ વકીલે	૮-૦-૦	ખાખાઓને ગરબા ગાવા માટે ફીરતાર નં. ૨૪ વહેંચી.
દુલોદ	પટેલ અંબાલાલ કાલમભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પટેલ લક્ષ્મીદાસ ગોકળભાઈએ	૧૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જર્મનના પ્યાલા વહેંચ્યા.
	મિ. ઉમીયાશંકર મનસુખરામે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
રનાડ	વ્યાસ કાળીદાસ મોતીરામે	૧૦-૦-૦	"
બેટલાદા	નર્મદા ફૂટી આશ્રમ બેટલાદા મહારાજ શ્રી. અવધૂતજી	૨૫-૦-૦	ચુરુ પૂર્ણિમા વખતે છોકરાંઓએ આનંદ ઉપજાવ્યો તે નિમિત્તે.
	હંસદેવજીએ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા		

સુરત જિલ્લો

ઉદાયવાણી- આ-ફલીઆ	મિ. પુરુષોત્તમ મણીશંકરે	૧૭-૪-૦	ધડિઆળ સ્કૂલને ભેટ આપ્યું.
હિમરસાડી	ડૉ. રણછોડજી દાજીભાઈ દેસાઈએ	૬-૦-૦	ગરીબ છોકરાઓને રહેલ તથા ચોપડીઓ વહેંચી.
કતારગામ	શ્રીમતી આંખાબેન પરાગજીએ	૫-૬-૦	પરમ માટે પિતળનું ગ્રેડું આપ્યું.
	મિ. ચીમનલાલ જીખારીદાસે	૫-૬-૦	
	મિ. મુળચંદ બુલાભાઈએ	૪૮-૦-૦	આખા વર્ષ માટે પરમ ખેસાડી.
હાંસાપુર	મિ. ભીમભાઈ હરિભાઈ નાયકે	૫-૦-૦	આળ લાયજેરી ખાતે ભેટ આપ્યા.
વલસાડ	મિ. હરજીરામ ભગવાનદાસ ગાંધીએ	૧૭૫-૦-૦	વલસાડ મ્યુનિ. કન્યા-શાળાની લાયજેરી માટે પુસ્તકો ભેટ આપ્યાં.
ચીખલી	કાળી મોહનભાઈ કરસનજીએ	૮-૬-૦	પુસ્તકો ભરવાની મેથી-ઓ નં. ૫૦ વહેંચી.
મરૌણ	મિ. પરાગજી રણછોડજી દેસાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલને ધડિઆળ ભેટ આપ્યું.
કાંબલુરજી- હોડ	ગામલોકો તરફથી	૧૫-૦-૦	પુસ્તકો, રહેલો, ટાપી, ચોળા વગેરે વહેંચ્યું.
	"	૫-૦-૦	સેવગાંડીયા તથા ચાહ-પાણી કરાવ્યાં.
	મિ. ઘેલાભાઈ ભીમભાઈ દેસાઈએ	૫-૦-૦	છોકરાઓનાં સાધન માટે આપ્યાં.
	મિ. મણીભાઈ દયાળજી દેસાઈએ	૫-૦-૦	"
અંજારજી	મિ. કાળાભાઈ અમરદાસે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	સ્વ. રતનજી રૂપનાયકના પુત્રચંદ તેમની છોકરી વજ્રબેન તરફથી	૬-૪-૦	ધડિઆળનું કેસ કરાવી આપ્યું.
ખરસાડ	મિ. વશનજી ગુલાબભાઈ દેસાઈ કાનપુર વાળાએ	૨૫-૦-૦	} સંચો શીવજીનો આપ્યો.
	મિ. મગનલાલ કલ્યાણજી દેસાઈ ભરૂચવાળાએ	૮-૦-૦	
	મિ. વશનજી હરિભાઈ ભદ્રા-સવાળાએ	૬-૦-૦	
કીમ	મેસર્સ આત્મારામ દમારામ ગાંધીની કુંપનિ તરફથી	૨૩-૪-૦	તકશાઓ લાવી આપી

ઉમરા	મિ. સરંગ ગોવિંદ દીત્યાએ	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. સરંગજીવા દીત્યાએ	૩૦—૦—૦	"
નરયાણ	પીંજરતના મિ. જીવણજી	૨૦—૦—૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
	ખંડુભાઇએ		
ધરમપોર	મિ. છગદાભાઇ જુહાભાઇ પટેલે	૩૫—૦—૬	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો, રહેટો, વહેંચ્યા.
		૯—૫—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કહેર	મિ. ગણપતીશંકર એલ. વ્યાસે	૫—૦—૦	આળસાવજેરીમાં આપ્યા.
	મહુમ મહેરવાનજી હોરમસજી	૧૦—૦—૦	"
	તરફથી		
	મહુમ કાવસજી હોરમસજી	૧૦—૦—૦	"
	તરફથી		
બેસ્તાન	બિનના દાકોર લક્ષ્મણસિંહ	૫—૦—૦	સ્કાલિટોમે બેટ આપ્યા.
	જીવસિંહે		
	મહુમ શેઠ આત્મારામ દયારામ	૨૦—૦—૦	નકશા રફલને બેટ આપ્યા.
	મોદીના સ્મરણાએ શેઠ લક્ષુભાઇ આત્મારામ મોદીએ		
	પટેલ નરભેરામ જીવરામે	૫—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યા.
	ગં. સ્વ. બાઇ કંકુબેન તથા ગામલોકોએ	૬—૪—૦	સીમલથુ કલાસમાં ધનામ વહેંચ્યાં.
ભાદોલ	શિવરાત્રી મંડપ તરફથી	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મઢી	મિ. રણુહોડભાઇ કાશીભાઇ પટેલે	૨૫—૦—૦	રાત્રીપરજના છોકરાને દરકને ખમીસ તથા બાળાને કચળ વહેંચ્યા.
ઉમરસાડી	મિ. લક્ષુભાઇ પ્રાગજી દેસાઇએ	૧૦—૦—૦	ભૂમિતિના સાહિત્યો આપ્યાં.
	ગામખંચીયત મંડળ તરફથી	૧૦—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને રહેટ તથા પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
કરંજ	ડૉ. સી. પી. પરમારે	૪૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મીરજાપુર	ભજનમંડળ તરફથી	૧૫—૦—૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
બૂલાફળીયા	મિ. ઉદાભાઇ લાલભાઇએ	૫—૦—૦	પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ તથા મિઠાઈ વહેંચ્યા.
વાવછીયા	ગામલોકોએ	૩૨—૮—૦	પિત્તળના પ્યાલા નં. ૫૦ બાળાઓને વહેંચ્યા તથા બંને નિશાળમાં પતાસાં વહેંચ્યાં તથા રોકડ ધનામ ગરબા

			તથા લેઝીમની દરિ- કાઈમાં સાડે કામ કર- નારને આપ્યા.
ટાંકલ	વાળંદ કાળીદાસ હાંસજીએ	...	વિદ્યાર્થીઓને રફલના રટાફ સાથે જમાડ્યા.
કોસંગા	કાળી ડાહ્યાભાઈ રામાભાઈએ મિ. મકનજી બીમભાઈએ	૫—૦—૦ ૧૧—૦—૦	સેવમમરા વહેંચ્યા. કન્યાશાળામાં ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
અંધામા	મિ. દેસાઈ કલ્યાણજી વસનજી તથા મિ. વસનજી મિ. ફોદર કાળીઆ ડાહ્યાએ	૭—૦—૦ ૧૪—૪—૦	વિદ્યાર્થીફંડમાં આપ્યા. ફાઈર્ડોંગ બેન્ચ નં. ૧ બેટ આપી.
છરવાડા	મિ. મુખાભાઈ છીખાભાઈ પટેલે	૫—૦—૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું. ધડિઆળનું ફેસ આપ્યું.
મગોદ ડુંગરી	ધનુભેન રવ. છનાભાઈ ફકીર ભાઈ નાયકની દીકરીએ	૧૫—૦—૦	ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
સુપા	ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી	૫—૦—૦	મેળાવડામાં વિજયી થનાર વિદ્યાર્થીઓને છનામે આપ્યા.
કોળલા	મિ. કાલક પંચતે મિ. મીરાભાઈ વરધભાઈએ મિ. સુલેમાન મહમદે મિ. લક્ષ્મીભાઈ ત્રિકમભાઈએ	૧૫—૦—૦ ૧૮—૭—૦ ૧૭—૭—૦ ૧૪—૧૨—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. " " "
સમની	મિ. રત્નાજી મુયાર પા. નરસી રામદાસે	૩૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦	સમની, સુડી તથા વજ- નાદની નિશાળોના વિ- દ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. અત્રેની નિશાળોના વિ- દ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કેશલુ	મિસ્ત્રી ત્રિભુવનદાસ ગોકળદાસે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ઓરપાડ	મિ. મોહનસિંહ રૂપસિંહ ચટોદરીઆ વડીલે મિ. કાનજી પ્રેમજી તરફથી મે. મામલતદાર સાહેબ રા. સા. ચુલાખભાઈ ગોપાળજી દેશાઈ તરફથી મિ. મણીશંકર ઉમેદરામ વડીલે મિ. મોતીભાઈ મણીભાઈ	૧૦—૦—૦ ૧૦—૦—૦ ...	અને રફલોમાં પેંડા વહેંચ્યા. " જલેખી વહેંચી રકાઉટ રૂપ ને જર્મન સિલ્વરના રકાબીધાલો નં. ૨૦ વહેંચ્યાં. " નં. ૭ વહેંચ્યાં.
	ચાસ્તરે	૫—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.

આટ-જલા- લપોર	મિ. હરગોવિંદ દુલ્લભભાઈ ટેલર	૧૦૧-૦-૦	રકાઉટિંગ તથા રમતગમ- તના સાહત્યો લાવવા માટે આપ્યા.
	મિ. જગજીવન ડાહ્યાભાઈ ટેલર	૭૬-૦-૦	"બાઈ મીડી બાળ પુસ્ત- કાલય" તથા કબાદ માટે આપ્યા.
	મિ. ફકીરભાઈ ભવાનીશંકર વઘે	૬-૪-૦	ફૂલ પાથું.
ઉમરસાડી પટેલકુળીઆ એલા	મિ. લક્ષ્મીભાઈ પરામજી દેશાઈએ	૬-૮-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
સરસ	પા. માવજીભાઈ કુલાભાઈએ તથા પા. શુભાન પરસોતમે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. પ્રિયકાન્ત મણીશંકર ભોષીએ	...	સંમેલનમાં ભાગ લેનાર અદાર વિદ્યાર્થીઓને ધ્યાનારકાળી વહેંચ્યા.
દેલાડ	ગામસોડાએ મિ. નરસિંહભાઈ ભગવાનજીએ	૧૮-૮-૦	રોકડ ધનામ આપ્યું.
ચરસ	મિ. ફરદકલાસ રિટાયર્ડ સબ જડજ સાહેબ - હરમસાદ નારશંકર મહેતાએ	૧૦-૦-૦	કલાસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ભગવા	ગામસોડાએ	૨૫-૦-૦	સ્થાયી લાયબ્રેરી સ્થાપવા માટે રોકડ આપ્યા.
રાંદેર	મ્યુનિ. કાઉન્સિલર શ્રીયુત્ત ગોરધનભાઈ નથુભાઈએ	૧૨-૪-૦	પુસ્તકો, પતાસાં તથા રોકડ પૈસા વહેંચ્યા.
નીઝાર	પથરાડીઆના પટેલ પરભુભાઈ પરસોતમે	૬-૨-૬	પતાસાં તથા પેનો કન્યાશાળામાં વહેંચી.
ભુખાકુળીઆ	મેન્શનર મારતર ઉકાભાઈ લાલભાઈ પટેલ	૨૨-૮-૦	ક્રિકેટનો સ્ટોર આપ્યો.
બેરતાન	પા. જીવજી હરમજીએ	૫-૩-૦	હોકરાઓને પુસ્તકો તથા બાળાઓને આરશી તથા કાંસકીઓ વહેંચી.
		૫-૦-૦	ખુડીયા, બગરોલી અને બેરતાન સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે રમત- ગમતનો મેળાવડો કરી ધનામો વહેંચ્યાં.
સરી	સહયુદ્ધરથ શ્રી ભીમભાઈ વશનજી દેસાઈએ	૧૦૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં શુભચા વહેંચ્યા તથા બે દિવસ સુધી જમાડી.
	શેડ હીરાચંદ ધૂળચંદના મુનીમ શ્રીખંડુભાઈ કાળીદાસ મહીરકર	૧૩-૦-૦	કન્યાશાળામાં ચાલા વહેંચ્યા.

	અમલસાહ વહેપારી મંડળી તરફથી	૨૦—૦—૦	ખાળાઓને કાપડ વહેંચું.
	"	૧૦—૦—૦	ખાળાઓને ગરબા નિમિત્તે રોકડ ભેટ આપ્યા.
ચાંદલા	મિ. ભગા મોરાર ભક્ત ગામલોકો તરફથી	૧૦—૦—૦ ૧૪—૦—૦	હાર્મોનિયમ ભેટ મળ્યું. સર. પી. ટી. ખાળ લાય- બ્રેરી માટે પુસ્તકો ભેટ મળ્યાં.
	"	૧૮—૦—૦	રોકડ લાયબ્રેરી માટે આપ્યા.
આશ્વા	ગામ લોકોએ મિ. દયાળભાઈ ગોપાળજી તથા મિ. માધવભાઈ ગોપાળજી તથા મિ. પરશોત્તમ ગોપા- ળજી તથા મિ. ગોવિંદભાઈ બહેચરભાઈએ મળી	૬—૬—૦ ૬૦—૦—૦	પેંડા વહેંચ્યા. હાયરહેટ શાળામાં ખાગ માટે ભેટ આપ્યો.
આગળજી	મિ. જેડીશનદાસ રેવાલાઈએ	૫—૮—૦	કન્યાશાળામાં પૃથ્વીનો નકશો ભેટ આપ્યો.
પુણી	મિ. ડાહ્યાભાઈ ખંડુભાઈ નવસારી વાળાએ મિ. ગાંડુભાઈ શુભાજીભાઈ તથા મિ. જગનનાથ વલ્લભભાઈએ	૩૨—૦—૦ ૩૮—૦—૦	કન્યાશાળામાં કચાટ ભેટ આપ્યું. " હાર્મોનિયમ ભેટ આપ્યું.
આખામા	મિ. ભગવાનજી લલ્લુભાઈ કાશીઆએ આમ કાશી પરમજીજીવણજીની હોકરીએ	૭—૪—૦ ૬—૪—૦	પરબ માટે પિત્તળનો પડો, લોટા, પવાત્રા આપ્યાં. પરબ માટે પિત્તળનો દેગડો આપ્યો.
	હંટડીના દેસાઈ મગનલાલ ખંડુભાઈએ મિ. બાણાભાઈ ડાહ્યાભાઈએ મિ. કસનજી મોહનભાઈ વસી	૫—૦—૦ ૯—૫—૦ ૧૪—૦—૦	પરબ ખાતે આપ્યા. " ખાળ લાયબ્રેરી માટે પુસ્તકો આપ્યાં. ખાળ લાયબ્રેરી માટે પુસ્તકો આપ્યાં.
ભગવા	ગામલોકોએ મળી	૨૦—૦—૦	તહેવાર સિવાયના દર શુક્રવારે ચણા વહેંચવા માટે આપ્યા.
	સુરતના આમ પરસનજી હોટાલાલ મહેતાએ	૧૯૧—૦—૦	પાટલીઓ નં. ૧૮ ભેટ આપી.

અંબામા	દેસાઈ મોહનભાઈ યુલાખલાઈ તથા મિ. લક્ષ્મીભાઈ યુલાખલાઈએ ગળી	૧૫—૦—૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
	"	૬૫—૦—૦	કબાટ ભેટ આપ્યું.
	નાદી વેપારીમંડળ મુંબઈ તરફથી	૧૨૫—૦—૦	કન્યાશાળાને હાથનું સી-વવાનું મશીન ભેટ આપ્યું તથા
	"	૩૫—૦—૦	હાર્મોનિયમ ભેટ આપ્યું.
	"	૧૫—૦—૦	ધડિયાળ ભેટ આપી.
	"	૬—૦—૦	દરેક કક્કાસના પહેલા નંબરને રોકડા આપ્યા.
	સ્કૂલકમિટિના ગેઝેટરો તરફથી	૧૦—૦—૦	હરિયા કેળવણી પરિષદ-માં વહેંચવા માટે લોટા નં. ૧૯ આપ્યા.
જલાલપોર	મિ. લાલભાઈ જીજાભાઈએ	૨૫—૦—૦	સર. પી. ડી. બાળલાય-ગ્રેરી ખોલવા બદલ શાળામાં આપ્યા.

મહિકાંઠા એજન્ડા

મોટા કોઠા-સથા	મિત્તિ જેઠાભાઈ કચરાભાઈએ	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જગાડયા.
જોટાણા	શા. કેશવલાલ યુલાખીદાસ રોકડીઆએ	૧૫—૦—૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
સાચોદર	મે. ગ્રેમપુરના કોઠારસાહેબની જન્મગાંઠ નિમિત્તે	...	વિદ્યાર્થીઓને જગાડયા તથા મિદાઈ વહેંચી.
	"	૫—૦—૦	જાગાઓને લુગડાના કકડા વહેંચ્યા.
સાંચલ	મિ. મનુપ્રસાદ બી. ભટ તથા સાંચલના જીવકદારો તરફથી તથા સાંચી જોષીતારામ હાલુદાસે	...	કન્યાશાળામાં સીવવાનો મંચો આપ્યો તથા હાર્મોનિયમ આપ્યું તથા મોટું ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
	શાહ અમૃતલાલ નગીનદાસ તથા શાહ કેશવલાલ જી-દાસ તથા પટેલો તરફથી તથા ખારોટો તરફથી તથા ભટ લક્ષ્મીપ્રસાદ રેવાચંકર તથા વડીલ ચીમનલાલ નગીનદાસે	૧૬—૦—૦ ૧૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦ ૧૦—૦—૦ ૫—૦—૦ ૧૦—૦—૦	લાકડાની પાટલીઓ કરાવવા માટે આપ્યા.

	અમલસાડ વહેપારી મંડળી તરફથી	૨૦-૦-૦	ખાળાઓને કાપડ વહેંચ્યું.
	"	૧૦-૦-૦	ખાળાઓને ગરબા નિમિત્તે રોકડ ભેટ આપ્યા.
ચાદલા	મિ. ભગા મોરાર ભક્ત	૧૦-૦-૦	હામોનિયમ ભેટ મળ્યું.
	ગામલોકો તરફથી	૧૪-૦-૦	"
	"	૧૮-૦-૦	સર. પી. ટી. બાળ લાય- બ્રેરી માટે પુસ્તકો ભેટ મળ્યાં.
	"	૭-૦-૦	રોકડ લાયબ્રેરી માટે આપ્યા.
આફવા	ગામ લોકોએ	૬-૬-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	મિ. દયાળભાઈ ગોપાળજી તથા મિ. માધવભાઈ ગોપાળજી તથા મિ. પરશોત્તમ ગોપા- ળજી તથા મિ. ગોવિંદભાઈ બહેચરભાઈએ મળી	૬૦-૦-૦	હાઈરહેંટ શાળામાં બાળ માટે ભેટ આપ્યા.
અડાબજી	મિ. જેડીશનદાસ દેવાભાઈએ	૫-૮-૦	કન્યાશાળામાં પૃથ્વીનો નકશો ભેટ આપ્યો.
પુણી	મિ. ડાહ્યાભાઈ ખંડુભાઈ નવસારી વાળાએ	૩૨-૦-૦	કન્યાશાળામાં કબાદ ભેટ આપ્યું.
	મિ. ગાંડુભાઈ ગુલાબભાઈ તથા મિ. જગનલાલ વલ્લભભાઈએ	૩૮-૦-૦	" હામોનિયમ ભેટ આપ્યું.
આધામા	મિ. ભગવાનજી લલ્લભાઈ કોશીઆએ	૭-૪-૦	પરબ માટે પિત્તળનો ઘડો, લોટા, પવાસો આપ્યાં.
	બાપ કાશી પરાગજી જીવજીની હોકરીએ	૬-૪-૦	પરબ માટે પિત્તળનો દેગડો આપ્યો.
	ઉંટડીના દેસાઈ મગનલાલ ખંડુભાઈએ	૫-૨-૦	પરબ ખાતે આપ્યા.
	મિ. ભાણાભાઈ ડાહ્યાભાઈએ	૯-૫-૦	"
	મિ. કસનજી મોહનભાઈ પસી	૧૪-૦-૦	બાળ લાયબ્રેરી માટે પુસ્તકો આપ્યાં.
ભગવા	ગામલોકોએ મળી	૧૦-૦-૦	તહેવાર સિવાયના દર શુક્રવારે ચણા વહેંચવા માટે આપ્યા.
	સુરતના બાપ પરસનગમ હોટલાલ મહેતાએ	૧૯૧-૦-૦	પાટલીઓ નં. ૧૮ ભેટ આપી.

બદપુરા	શેઠ નગીનદાસ-કુંજરશીએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	શાહ હકમચંદ દેવચંદે	૫-૦-૦	પુસ્તકો તથા મિદાઇ વહેંચી.
	મે. દાકોરસાહેબશ્રી સ્ટેટ	૫-૮-૦	ખમીસનું કાપડ વાર ૨૨
	તરફથી	૫-૪-૦	તથા ખમીસ તથા કાટનું કાપડ આપ્યું.
બાકરોલ	શાહ બાબાભાઈ મંજારામ તથા	૨૩-૦-૦	ખમીસનું કાપડ વાર ૧૦૫ આપ્યું.
	પા.બા.બુલાઈ દેરાભાઈએ મળી	૨૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	"	૧૫-૦-૦	"
	બલાવત મુળજી મયાચંદે	૧૫-૦-૦	"
ખારમુવાડા	પટેલ જગત કૃતાજીએ	૧૫-૦-૦	"
	તલાટી હીરાલાલ કાશીદાસે	૧૫-૦-૦	"
	જરાવતના દાકોર જેસિંગજી	૨૨-૦-૦	"
	ભાયાજીએ		
અમરાઈના મુવાડા	મતાદારો તરફથી	૭-૦-૦	ખુરસી નં. ૨ બેટ આપી.
	શેઠ નાથાલાલ મૂળચંદે શાહ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	જવાભાઈ ડાહ્યાભાઈ તરફથી	...	ત્રણ માસ સુધી પરખ જેસાડી.
	શેઠ નાથાલાલ મૂળચંદે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	શેઠ નાળચંદ માણેકચંદે		
	પોતાની માતૃધીના મરણ		
	નિમિત્તે		

રાજપિપળા સ્ટેટ

૬૬	મોટી આદરજના શેઠ ચકરા-ભાઈ સમચંદે	૩૬-૧૨-૦	પિત્તળના થાળી, પાકકા, જામ તથા કળીના લાડુ નં. ૩ દરેક વિદ્યાર્થીને વહેંચ્યા.
નાનાસાંજ	મુમાનદેવ સ્ટેશનમાસ્તર પુર-પોતમદાસ સનાભાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પાળેયા	પટેલ ખુશાલ રાયજીભાઈએ	૨૦-૦-૦	ખાજાઓને ગોળના લાડુનું જમણું આપ્યું.
લાછરસ	પાદરાના અમીન અંબાલાલ	૩૬-૦-૦	કન્યાશાળામાં જર્મનસી-
	ભાઈ જવાભાઈએ તથા ધાત્ર	૫૧-૦-૦	દરના ૧૫લા રકાળી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં તથા પરણનારી જે કન્યાઓને રેશમી સાડીઓ આપી.
	જુગામના પટેલ ડાહ્યાભાઈ નયુભાઈએ પોતાના દીકરા		
	ઓના લગ્ન પ્રસંગે		
પાળેયા	દેશાઈ પ્રમુદાભાઈ હીરાભાઈએ	૧૫-૦-૦	ખાજાઓને ગોળના લાડુનું જમણું આપ્યું.

મહીયલ	શંખણીઆના મુખીપટેલ શંકરભાઈ કાળીદાસે	૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
વેડાગામ	જોષી મુળજી જયરામે મહુમ દાકેરશ્રી સાહેબના પાટવી કુમારસાહેબે	૮-૭-૦ ૪૭-૦-૦	જેને રફૂલોમાં જન્મ સિદ્ધવરના પ્યાલા રક્ષા વહેંચ્યા.
	"	૫૦-૦-૦	જેને રફૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	"	૧૮-૦-૦	જેને રફૂલોમાં પિતળના પ્યાલા તથા લુગડાન કકડા વહેંચ્યા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
કપરપુર	મે. કુમારશ્રી વખતસિંહજી સાહેબે પોતાની વરસગાઠ પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	કાપડ તથા મિઠાઈ વહેંચ્યા.
	શાહ કેશવલાલ લલુદાસ તથા શાહ સુનીલાલ હરિભાઈ તથા શાહ અંબાલાલ મગનલાલ એ ત્રણે મળી	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
	શાહ માણેકલાલ અમીચંદ	૧૨-૦-૦	"
	શાહ સુનીલાલ હરિભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
	ભાવસાર મુળજીભાઈ હરિભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	શાહ સુનીલાલ હરિભાઈએ	૮-૦-૦	પિતળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સાદરા ફિજી સાદંબા	પટેલ મંગળભાઈ સોમાભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	શાહ સુનીલાલ બહેચરદાસે	૧૦૦-૦-૦	ત્રણે રફૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	વાડાસિનોરના શાહ જગજીવન લલુભાઈએ	૨૦-૦-૦	સંવાદ, રપોર્ટસ કુશલી ખરીદ્યા, ઘંડી પેતો, એક્સરસાઇઝ બુક વગેરે ધનામે વહેંચ્યાં.
વડાગામ	દાનવીર કુમારશ્રી વખતસિંહજી સાહેબે	૨૫-૦-૦	બાળાઓને જમાડી તથા રફાળી પ્યાલા વહેંચ્યા.
પેથાપુર	વડીલ શંખલાલ રાજપચંદ ભગતીઆ ભાવસારે	૧૨-૦-૦	ચાર માસ માટે પરખ ખાતે આપ્યા.
હરસોલી અડવોદરા	પટેલ હેમજી સામજીએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગામસોકાએ શ્રીક નગીનદાસ કુમારશીને ત્યાં પુત્ર જન્મે	૧૫-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	તે નિમિત્તે		

બદપુરા	શેઠ નગીનદાસ ડુંગરશીએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	શાહ હકમચંદ દેવચંદ	૫-૦-૦	પુસ્તકો તથા મિદાઇ વહેંચી.
	મે. હાકોરસાહેબચી રેટ	૫-૮-૦	ખમીસનું કાપડ વાર ૨૨
	તરફથી	૫-૪-૦	તથા ખમીસ તથા કોટનું કાપડ આપ્યું.
બાકરાલ	શાહ બાબાભાઈ મંછારામ તથા	૨૩-૦-૦	ખમીસનું કાપડ વાર ૧૦૫ આપ્યું.
	પા.બાબુભાઈ કેશાભાઈએ મળી	૨૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	બલાવત મુળજી મયાચંદ	૧૫-૦-૦	"
	પટેલ જગન કૃતાજીએ	૧૫-૦-૦	"
બારમુવાડ	તલાટી હીરાલાલ કાશીદાસે	૧૫-૦-૦	"
	જરાવતના હાકોર જેસિંગજી	૨૨-૦-૦	"
	ભાયાજીએ		
	મતાદારો તરફથી	૭-૦-૦	પુરસી નં. ૨ બેટ આપી.
અમરાજીના મુવાડા	શેઠ નાયાલાલ મૂળચંદ શાહ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	જવાબાઈ ડાહ્યાભાઈ તરફથી	...	ત્રણ માસ સુધી પરખ જેસાડી.
	શેઠ નાયાલાલ મૂળચંદ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	શેઠ નાળચંદ માણેકચંદ પોતાની માતૃશ્રીના મરણ નિમિત્તે		

રાજપિપળા રેટ

ફેદ	મોટી આદરજના શેઠ શકરાભાઈ રામચંદ	૩૬-૧૨-૦	પિતૃજના ચાળી, વાડકા, જનમ તથા કળીના લાકુ નં. ૩ દરેક વિદ્યાર્થીને વહેંચ્યા.
નાનાસાંજ	ચુમાનદેવ રેસનમાસ્તર પુર-પોતમદાસ સનાભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પાણેયા	પટેલ ખુશાલ રામજીભાઈએ	૨૦-૦-૦	ખાળાઓને ગોળના લાકુનું જમણુ આપ્યું.
લાહરસ	પાદરાના અમીન અંબાલાલભાઈ જવાભાઈએ તથા બ્રાહ્મણગામના પટેલ ડાહ્યાભાઈ નથુભાઈએ પોતાના દીકરાઓના લગ્ન પ્રસંગે	૩૬-૦-૦	કન્યાશાળામાં જર્મનસી-લવરના પ્યાત્રા રૂકાળી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં તથા પરજીનારી જે કન્યાઓને રેશમી સાડીઓ આપી.
પાણેયા	રેશાઈ પ્રજુદભાઈ હીરાભાઈએ	૧૫-૦-૦	ખાળાઓને ગોળના લાકુનું જમણુ આપ્યું.

ઉમરવા	પટેલ મોરારજી વરલખાઈએ	૬-૬-૦	કળીના લાકુ તથા પેંડા વહેંચ્યા.
પાણેયા	દેસાઈ લક્ષ્મીભાઈ છુલ્લભાઈએ પોતાના મોટાભાઈ ગુજરી ગયા તે નિમિત્તે	૪૭-૧૨-૦	ખેતે રકૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
રાજપીપળા	શેઠ મહમદ હાથ સુલેમાને	૬-૧૨-૦	ઉર્ફ રકૂલમાં રોકડા વહેંચ્યા.
પાણેયા	પંડ્યા પ્રભાશંકર નાગેશ્વર ભાઈએ	૭-૮-૦	એક બેન્ચ બેસવા માટે બેઠ ચાપી.
ઉમરવા	સોની પુરુષોત્તમ ખીમચંદ	૫-૦-૦	સાકર વહેંચી.
ઝાળી	ભટ્ટ અંબાલાલ દલપતરામે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	તડવી કાળા શીવાએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને ટોપી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
ઉમરવા	પટેલ શંકરભાઈ ભક્તિભાઈએ	૫-૪-૦	લાકુ વહેંચ્યા.
લાહરસ	ખાલણુગામના પટેલ અંબા- લાલ વેણીભાઈએ પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૨૬-૦-૦ ૨૦-૦-૦ ૮-૦-૦	જર્મન સિલ્વરના ચાસા પતાસાં સાથે વહેંચ્યા તથા લગ્ન ધનાર કન્યાને રેશમી સાડી તથા કન્યાની બે બેનેને પિત્તળના મોટા ડબબ આપ્યા.
	ચુઆના પટેલ હોટાલાલ રામ- દાસે	૧૫-૦-૦	ખાળાઓને જર્મન સીલ્વર- ના ચાસા નં. ૬૫ વહેંચ્યા. તથા બે કન- ્યાઓને પિત્તળના દાખડા વહેંચ્યા તથા સાકર વહેંચી.
કેચેરીઆ	ગુમાનદેવ મહંતશી દામોદર- દાસજી બાલકદાસજીએ	૧૪-૦-૦	કાળી પરગના વિદ્યાર્થી- ઓને પુસ્તકો તથા પેનો વહેંચી.
ઉમરવા	ચુવાના પટેલ કાશીભાઈ બાપુ ભાઈ તથા ભગવાનભાઈ લક્ષ્મીભાઈ તરફથી	૩૦-૦-૦	ખાળાઓને જર્મન સી- લ્વરના જામ તથા રકાળી વહેંચી.
	મેનપુરાના પટેલ ત્રીકમભાઈ બાપુભાઈએ	૧૮-૦-૦	ખાળાઓને જર્મન સી- લ્વરના જામ વહેંચ્યા.
ગાંધરાજ	ગામાલ ફંડમાંથી	૫-૪-૦	પિત્તળની વાડકીઓ ખાળાઓને વહેંચી.
પાણેયા	ઝોરીના પટેલ દોંગતભાઈ ઝવે- રભાઈ તથા રજુહોડભાઈ અમ- લાભાઈના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	ખાળાઓને મળ મળના કેડડા વહેંચ્યાં.

ધમણ્યા	પા મણુકોડ હીનાબાધએ	૫—૦—૦	મેન્ચ બેસવા માટે આપી
	પા ગોપાલભાઈ હીરાબાધએ	૫—૦—૦	"
	પા કાલક લસાનબાધએ	૫—૦—૦	"
	પા અખાયાવ ગોરવન તથા	૫—૦—૦	"
	પા ગોગર ગમદસે, મળી		
	પા મણુકોડ ત્રીમબાધ તથા	૫—૦—૦	"
	પા મોતીબાઈ હીરાબાધએ	"	
	મળી		
અમા	દેશાઈ કામક બાધરે	૭—૦—૦	"
પાણેયા	નોંધણના પટેન મોતીબાઈ	૧૮—૩—૮	માગાઓને કાગી પ્યાના
	મથુગભાઈએ		વહે ચ્યા
	સીસેદરાના પટેન મેનબાઈ	૨૨—૮—૦	કન્યાશાગામા બેન્ચો ન
	પ્રભુદાસબાઈએ પોતાના પુત્રના		૩ ભેટ આપી
	લસ પ્રમગે		
બોનીઆ	પા સુચા સુનએ	૧૨—૦—૦	દૂતમા ઘડિઆગ ભેટ
			આપ્યુ
પાણેયા	સેતકુવાના પટેન મથુગભાઈ	૧૫—૦—૦	કન્યાશાગામા બે પાટ
	નારણબાઈએ		હીઓ ભેટ આપી
અરા	મિ કેગગારા નાથાનારા	૭—૦—૦	દૂતમા બેન્ચ નગ ૧
	ચટાળીઆએ		આપી
	ગોપાલપુરાના મિ ગમમીંગ	૭—૦—૦	"
	બાવા કશગબાવાએ		"
	મિ લદતુભાઈ લગવાનદાસ	૭—૮—૦	"
	પટેને		
	મિ મયમીંગબાવા દાદાનારા	૭—૦—૦	"
	ધર્મીઆએ		
	ગામનોંધએ	૭—૦—૦	"
રાજપીપળા	રાધારામી મતમગ તરફથી	૫—૪—૦	મગજ ઓકરાઓને
	"		વહે ચ્યા
	"	૬—૦—૦	ઉર્ફ દૂતમા મગજ
			વહે ચ્યા
પાણેયા	પટેન હીંગભાઈ લદતુભાઈએ	૭—૮—૦	મેન્ચ ન ૧ ભેટ આપી
	પાદનના અમીન અગાનાન	૭—૮—	"
	ઝોડાબાઈએ		
	એમ હી પટેની ક સુન	૩૭—૮—૦	" ન ૫ "
	તરફથી		
રાજપીપળા	ગાધાનામી મનમગ તરફથી	૩૦—૦—૦	મગજ વહે ચ્યા
પાણમ	પા મથુગભાઈ કેતુગભાઈએ	૫૫—૦—૦	મુખ્ય મૂલના વિદા
	તેમના પિતાના રમણીયે		થોંઓને જમાડ્યા

અશા	મહાત્મા લક્ષ્મીદાસજીએ જન્મભાષીના પાઠ્યા નિમિત્તે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
લાહરસ	નળાના પટેલ મગનલાલ મથુરભાઈએ	૩૧-૪-૦	બાળાઓને પિતૃગના ઘાડકા નં ૧૨૫ વહેંચ્યા.
પાણેયા	દેશાઈ સીમનલાલભાઈ હીરાભાઈએ	૧૫-૦-૦	બાળાઓને જમાડી.
પ્રાંકડ	પ્રાંકડા ગણપતસિંહ કાલાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પાણેયા	મિ. સીમનલાલ હીરાલાલ દેશાઈએ	૪૫-૦-૦	મંત્રે સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
શીયવાડા	ચંદ્રેશ્વર મહાદેવના મહારાજ પંચતપુરી ગુરુમાનપુરીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સીસોદરા	મુખ્ય સ્કૂલના આસી. મારતર મિ. દલપત રણજોડે	૪૦-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
નાંકોલી	પટેલ ડાહ્યાભાઈ હીરાભાઈએ	૧૬-૪-૦	કાળીપરજના વિદ્યાર્થીઓને રહેતા તથા ટોપીઓ નં. ૨૦ વહેંચી તથા મિદાઈ વહેંચી તથા લડિયાળનો ૩૦નો ભેટ આપ્યો.
ટોડીદ્રા	શ્રી નામચંદ્રજી મંદીરના મદંત શ્રી રામચરણદાસજી ગુરુ પરશુરામદાસજીએ	૨૦-૦-૦	અનનકુટ ઉપર વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પ્રાંકડ	મે. કાકીરાસાહેબ દોલતસિંહજી નૃપતસિંહજીએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પાણેયા	આશ્વર્યોરના દેશાઈભાઈ રણજોડલાઈ ગીરધરભાઈ તથા પારેખ સોમાભાઈ દેશાઈભાઈ ગજેરના મિ. મોતીભાઈ લલ્લુભાઈ તથા ઉમરવાના મિ. મગનભાઈ દાદાભાઈએ	૨૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિતૃગના પાલા રકાળી વહેંચ્યા.
	પાદરાના મિ. રણજોડભાઈ શામળભાઈએ	૨૭-૦-૦	જર્મન સીત્તરનાં પાલા રકાળી વહેંચ્યા.
	જાણીના મિ. કુલાભાઈ નારણભાઈએ	૩૮-૦-૦	ટાટ પિતૃગનાં વહેંચ્યા.

નોંધ એ છીએ:—૧૨૮૪૫૨, સેકન્ડપર, સીનીપર શિક્ષકો તેમજ શિક્ષિકાઓ. બોજમાં બોજ પગાર સાથે તુર્ત લખો:—

વિ. એન્ડ પી. સ્ટાર્સ ટ્રેડિંગ કં.
હરદાસ સ્ટ્રીટ, રણજોડ લાઈન-કરાંચી.

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

વિદ્યાર્થીઓના લાભાર્થે

કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિખૂડ

પાછળ અક્ષરો ટૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી, શિક્ષકેવર્ગમાં માન્ય થએલી અને વિદ્યાર્થીઓને
વિશુદ્ધિત થતી અમારી લેખનકળા કોપિખૂડ માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી

લેખનકળા-કોપિખૂડ

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આને

સચિત્ર થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ

(મે. થાણા જિલ્લા સર્કલ ખાતે માધ્યમિક નિશાળોમાં

ચલાવવા માટે મંજૂર થએલી)

સુંદર રંગીન નકશા તથા તાલુકાવાર નકશા સાથે સુધારેલી આવૃત્તિ.

મોહનભાઈ ભુલાભાઈ નાયકે બંધાવેલી.

કિંમત ૦-૪-૦

એન. ડી. મહેતાની દુ.

૩૬૭ કાલ્યાણદેવી, કોડ-સુખડ

જાહેરખંખરના નવાં ભાવે

આથી સવેને ખજૂર, શાખરાઈ અને કુકિ રૂપે રહેડક ના નવન્યુઆરિયો
જાહેરખજરનાં ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	૫૧ પાન
આખું વર્ષ	૩. ૭૬	૩. ૫૦	૩. ૩૫
૭ માસ	૩. ૭૧	૩. ૨૫	૩. ૧૮
ત્રણ માસ	૩. ૨૧	૩. ૧૫	૩. ૧૧
એક માસ	૩. ૧૦	૩. ૭	૩. ૬

સરકારી ફેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીદવા માટે
શંભુર થએલું

ખાખ. પખવાડિક

ગિણુશાઈના અભિપ્રાય

“આ તો સૌ કરતા અગિયારું છે. એ લેઈ ને બધાને સુધરવું પડશે,”
વાં લવાં રૂપિયા પાંચ ૨૦ ખ૦ સાથે.

શાળાઓને નમુના મફત.

ચાલો ભજવીએ : ભાગ ૧ થી ૧૦. ગેજાવડાઓ માટે
તમારે લેઈ સોજ લેઈશે. આખા મદના
રૂપિયા પાંચ, ટપાલ ખર્ચ સુધે.

ગાંડીવ ખાલોધાનસાલા

ના અડસદ પુખો બહાર પડ્યા છે ને ધનામ, સાથજેરી માટે મલુ
થએવા છે. સન્દા, સુંદર, સચિત્ર, સુબોધક ચાદી માટે આગલા
સાળાપત્ર સુઓ અથવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

૧. પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું.
મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ
અક્ષરે લખવું. જે છાપવા યોગ્ય લાગશે તો જ
અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે
પાછા મોકલવામાં આવશે. યોગ્ય ચર્ચાપત્રને
સ્થાન મળશે.
૨. લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ
સાથે અગાઉથી. છુટક અંકના રૂ. ૦-૨-૬ પે
સાથે. લવાજમના પૈસા મનીઓર્ડર, એક અગર ડ્રાફ્ટ
મોકલાવશે તો તે ચાલશે, પરંતુ તેમાં કમિશન કે વ
જે બેસે તે લવાજમના પૈસામાંથી કાપવાનો રિવ
નથી, પરંતુ તે મોકલનારને શિર છે.
૩. શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં
વેલી ચાપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી જ હોય એમ
હમેશા હોતું નથી; માટે દરેકને મંજૂર કરેલી ત
ગણવી નહિ.
૪. આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડલીન વહેંચવામાં
આવશે નહિ.
૫. સ્થળસંકેચને લીધે શાળાપત્રમાં ઇનામપત્રક છપાવ
છે તેના સંબંધમાં દરેકને સૂચના કરવામાં આવે છે
કે રૂ. ૫) થી ઓછી રકમવાળાં નામ છપાવવા માટે
મોકલવાં નહિ; તેમ છતાં આવશે તો તે છાપવામાં
આવશે નહિ.

પુસ્તક ૭૬
અંક ૧૦-૧૧

Registered
Vo B 43

શિશુવૃક્ષ

અંગ્રી

એચ ડી. ઘોષાણી, બી એ, એમ ડી બી ડી

૩ કલમથી શબ્દસમૂહની વંચાય તેવી નકલ કરે છે. કોઈપણ શબ્દ-સમૂહ બાળકની આગળ રજુ કરવામાં આવે અને તે પ્રમાણે વાંચી શકાય તેવી રીતે બાળકે કલમથી (સાહી કે ખડી બેમાંથી ગમે તે ચાલી શકે.) લખવું જોઈએ.

૪ હીરાનો આકાર તે પદાર્થરૂપ જણાય તેવો તે કાઢે છે. હીરા બાળકની આગળ મૂકવામાં આવે અને તે ઉપરથી તેને મળતો આકાર દોરે. આકાર હીરાનો છે એમ સમજાવું જોઈએ.

૫ અર્ધો સેકંડને અંતરે પાંચ સંખ્યા એક વખત બોલવાથી તે ફરી બોલી શકે છે.

૫, ૭, ૯, ૧૦, ૧૨ આ પ્રમાણેની કોઈપણ પાંચ સંખ્યા એક વખત સ્પષ્ટ રીતે બોલવામાં આવે અને પછી તેજ અનુક્રમે બાળકે તે સંખ્યા બોલી જવાની છે.

૬ કેટલાક ચિત્રોનું તે વર્ણન કરી શકે છે.

ચિત્રમાંથી શી ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે ટુંકમાં બાળકે જણાવવાની છે. કુતરો દોડે છે, અથવા માણસ ગાયને દોરી જાય છે કે છોકરાં રમત રમે છે વગેરે.

વર્ષ ૮

૧ ૨૦ થી ૧ સુધી ઉંધા કરે ગણી જવું.

કોઈ રીતે જાણી જાય એવી રીતે ઉત્તેજન આપવું નહિ તેમ ઉતાવળ કરવી નહિ. ૨૦ સેકન્ડમાં એકથી વધુ જૂલ સિવાય બોલી જાય તો કસોટી-માંથી પસાર થએલું ગણવું. બાળક તરતજ પોતાની મેજે જૂલ સુધારે તો જૂલ ન ગણવી. જરૂર પડે તો ૨૩, ૨૨, ૨૧, ૨૦ એ આંક કહીને આગળ બોલવા દેવું, પરંતુ કસોટી કરનારે ૨૦, ૧૯, ૧૮ એમ બોલવું નહિ.

૨ તક્ષવત શોધી કાઢવો. દૂધને પાણી વચ્ચેનો તક્ષવત કહી બતાવે. સમજે નહિ તો કહેવું કે દૂધ શું છે, એ તો તમે જાણો છો અરે ને ? પાણી શું છે ? એ પ્રમાણે ઉત્તેજન આપવું, પરંતુ તક્ષવત તો બાળકેજ સમજાવવો જોઈએ. પત્થર ને ઈંદું, લાકડું ને કાચ, માખી ને પતંગીઈ, કાગળ ને કપડું. સચકે પ્રશ્ન પૂછવો નહિ ત્રણમાંથી બે પ્રશ્નોના જવાબ આપે તો બસ છે. બે મિનિટમાં જવાબ મળવો જોઈએ.

૩ ગ્રહભુશકિત (સમજશક્તિ).—

(ક) નિશાળે જતાં રસ્તામાં તમે મોડા છો એમ ખબર પડે તો શું કરશો ? જવાબ. દોડવું અથવા હિતાવળા જવું. દરેક જવાબ માટે ૨૦ સેકન્ડ મળી શકે. પછી બીજાને પ્રશ્ન પૂછવો.

(ખ) બીજાની પેન બોર્ડ નાંખો તો શું કરો ? જવાબ. બીજા ખરીદ કરીને આપવી અથવા પોતાની પેન આપવી અથવા માફી માગવી.

(ગ) અગમણતાં કોઈથી વાગી જાય તો શું કરશો ? જવાબ. માફી આપવી અથવા બીજા વખત કાળજી રાખવા કહેવું અથવા ધ્યાન ન આપવું.

આમાં કલ્પના ને નિર્ણયશક્તિની કસોટી થાય છે.

૪ વ્યાખ્યાઓ.—

ખુરસી, વાઘ, સિપાઈ, દુકાન.

ચારમાંથી બેના જવાબ આપે તો ચાલે.

વાઘ જંગલમાં રહેનાર પ્રાણી છે. દુકાન એટલે વસ્તુઓ જ્યાં વેચવામાં આવે છે એવું મકાન. આવા જવાબ ચાલી શકે, પરંતુ તમને ખાઈ-જવા કે વસ્તુઓ ખરીદ કરવા એમ ન ચાલે.

૫ પાંચ અંક બોલી જવા.

જો બોલો તે બાળક પ્રથમ ધ્યાન દઈને સાંભળે ને પછી બોલે. એક સેકન્ડમાં બે-એ પ્રમાણે બોલવા.

૪-૧-૭-૫-૯, ૪-૨-૪-૮-૫, ૯-૮-૧-૭-૬, કેટલા આંકડા બોલવાના છે તે પ્રથમથી બાળકને કહેવા નહિ. બાળક બોલે ત્યારે તેની સામે તાકીને જોતા નહિ. ત્રણ હારમાંથી એક બરાબર બોલે તો બસ છે. ધ્યાન ને સ્મૃતિ બેની જરૂર પડે છે.

૬ ધા. ધનકસોટી.

એકજ રંગ અને કદના (એક ઇંચ ચોરસ) પાંચ ધન લેવા. આમાંના ચારને ટેબલ પર એક હારમાં બે ઇંચ છેટે મૂકવા.

પાંચમો ધન હાથમાં લેા અને બાળકને તમે જો કંઈ કરો તે કાળજી-પૂર્વક જોવા કહો. નિશ્ચિત નિયમમાં અને પ્રકારે (એક સેકન્ડે એક ટકોરો) પાંચમા ધનથી ચારે ધનને ઠોકો. (બાળક સામે હોય તો પરીક્ષકે પોતાની જમણી બાજુએથી ચરખાત કરવી.) તરતજ ધન નીચે મૂકી દો અને બાળકને તેમ કરવા કહો. એ પ્રમાણે ચાલુ રાખો અને દરેક વખતે નિયમ-માં ફેરફાર કરો. નીચે નિયમ આપવામાં આવે છે:

(૧) ૧, ૨, ૩, ૪, (૨) ૧, ૨, ૩, ૪, ૩ (૩) ૧, ૨, ૩, ૪, ૨
 (૪) ૧, ૩, ૨, ૪ (૫) ૧, ૪, ૩, ૨ (૬) ૧, ૪, ૨, ૩ (૭) ૧, ૩, ૨, ૪, ૩
 (૮) ૧, ૪, ૩, ૨, ૪ (૯) ૧, ૩, ૧, ૨, ૪ (૧૦) ૧, ૪, ૩, ૧, ૨, ૪
 (૧૧) ૧, ૩, ૨, ૪, ૧, ૩. (૧૨) ૧, ૪, ૨, ૩, ૪, ૧.

પ્રથમથી શરૂઆત કરો અને બાળક નિષ્ફળ જાય ત્યાંસુધી ચાલુ રાખો; અને પછી બીજી ત્રણ વખત તેમ કરો. બાળક સફળ છે કે નિષ્ફળ તે તેને કહેતા નહિ. ચાલુ પાંચ હારમાળામાં સફળ થાય તો ચાલે.

વર્ષ ૯

૧ પાંચ વજન જે કદમાં ને દેખાવે સરખાં હોય તે ૩, ૬, ૯, ૧૨ ને ૧૫ ગ્રામના વજનમાં લેવાં. ૩ ગ્રામ=૦૧ તોલો, એ પ્રમાણે વજન ધ્યાનમાં રાખવું. જડા પુંડાની પેટીઓ ચાલી શકે. જેમાં જરૂરી વજન માટે રેતી કે એવો પદાર્થ ભરવામાં આવે જેનાથી ખખડાટ થાય નહિ. પેટીઓ અનિયમિત ગોઠવીને બાળકને વજનના પ્રમાણમાં ગોઠવવા જણાવવું. પ્રથમ સૌથી ભારે એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રયત્નોમાંથી જે વખત બરાબર રીતે કામ કરી શકે તો ચાલે. પેટીને તળીએ વજન માટે બાળક સમજે નહિ તેવી નિશાની રાખવી.

૨ વિચારશક્તિ (તર્ક, અનુમાન).—

ત્રણ છોકરાઓ એક હારમાં બેઠા છે. લક્ષમણ રામની ડાબી બાજુએ છે અને ભરત લક્ષમણની ડાબી બાજુએ છે. કયો છોકરો મધ્યમાં છે ?

પ્રથમ બાળકને મોટેથી વાંચી જવા કહેવું. પછી તે ઉપર વિચાર કરવા કહેવું, અને પછી જવાબ આપે. જવાબ પછી તેનાં કારણો આપવા જણાવવું. બાર્દનેટ ને દરમાનનાં મહીના ને તારીખોનાં નામને બદલે આ પ્રશ્ન હિંદનાં બાળકોને માટે ગોઠવવામાં આવેલ છે.

૩ ચાર આંકડાઓને ઉધા ક્રમમાં બેસાડવા. શ. ત. ૧, ૨, ૩, -૩, ૨, ૧, ૬, ૫, ૨, ૮; ૪, ૯, ૩, ૭; ૩, ૬, ૨, ૬, એકજ વખત બેસાડવા. ત્રણમાંથી એક હારમાળા ખરી રીતે બોલે તો ચાલી શકે.

૪ મળતાપણું જણાવવું.—

કેરી ને નારંગી; લોહું ને રૂઘું; હોડી ને ગાડું; તરવાર ને ખંડુક; ઘોડાગાડી ને મોટર; શા કામમાં આવે છે વગેરે સૂચના આપવી નહિ. કાર્પિય ખરી બાળતનું મળતાપણું જણાવે તો ચાલે. કદ, ઉપયોગ, ઉત્પત્તિ

વગેરેમાંથી કોઈપણ એક રીતનું મળતાપણું બતાવે તો ચાલે. ચારમાંથી બે જવાબ ખરા પડે તો બસ છે.

૫ ચિત્રોની ઓળખાણ.—

ત્રણ ચિત્રો તૈયાર રાખવાં. દરેકમાં કેટલીક આકૃતિઓ હોય અને એક મુખ્ય વિચાર જણાવવું હોય. ત્રણમાંથી બે ચિત્રોનું ખર્ચ વર્ણન બસ છે. મનુષ્ય કે વસ્તુઓની એકલી સંખ્યા કહે તે ચાલે નહિ. શું કરે છે તે જણાવવું જોઈએ; જેમકે માણસ કામગીરી લઈને જાય છે, છોડેરો દોડે છે. રચાનિક સંજોગો ધ્યાનમાં લઈને ચિત્રો તૈયાર કરવામાં આવે.

૬ ૧૬ શબ્દો ફરીથી બોલી જવા.

બાળકને પ્રથમ ધ્યાન દર્શ સાંભળવા જણાવવું અને પછી બોલેલું બોલી જવા કહેવું. ત્રણે જુદી જાતનાં વાક્યો લેવાં. વાક્યો સાદાં ને સાદાં વિચારો ધરાવનારા હોવાં જોઈએ.

(ક) મનુરો બેઠો છે, જેમને આંખાનું ઝાડ મળતો શીજો છાંયડો આપે છે અને ખૂશ ખૂશ કરે છે.

(ખ) આ વખતે અદવાડીએ મને રંગ મળશે તો મોટર મારફત હું મારા મિત્રને ઘેર જવા ઇચ્છા રાખું છું.

(ગ) સાત વાગી ગયા છે અને એટલું બધું અંધારું થયું છે કે પાંચ-વાને મારાથી અક્ષરો જોઈ શકાતા નથી. ત્રણમાંથી એક વગર જૂલે બોલી જાય તો બસ છે; અથવા દરેકમાં એકથી વધારે જૂલ ન હોય તેવાં બે વાક્યો બોલે તોપણ ચાલે.

અપૂર્ણ

શિશુશિક્ષણશાળા

(મતાંક ૪૪ ૪૬૩ થી ચાલુ)

જુદા જુદા દરિજાઓની જેઓએ નાના બાળકોનો અભ્યાસ કર્યો છે તે સમજા એક અગત્યના મુદ્દા પરત્વે ખાસ એકમત થાય છે: તે એક બાળકની લાગણી-વિકાર તેના ત્રીજા વરસને અંતે પરિસીમાએ પહોંચી જાય છે. આ ઉંમરે બાળક જે કોઈ લાગણીને વશ થાય છે તે લાગણીમાં રપટતા અને વેગ એટલાં બધાં હોય છે કે ભવિષ્યમાં એટલે કે તેના પછીના બચપણના સમયમાં કે તે મનુષ્ય તરીકે જીવન જીવે તે સમયે પણ તે એવા પુર જોશમાં અનુભવવામાં આવતાં નથી. આ ઉંમર પછી

જેમ જેમ સમય જાય છે તેમ તેમ તેનો અનુભવ અને આવેગની સ્થિરતા તેની પોતાની લાગણીયુક્ત હૃદયેષુને અંકુશમાં લાવે છે અને તેને નરમ પણ પાડે છે. આવી સ્પષ્ટતા અને જોડ આ હંમરે તેની દરેક પ્રકારની લાગણીમાં જોવામાં આવે છે. બાળકના નાસીપાસ થવાથી તેને ઉત્પન્ન થતો ગુસ્સો, તેની ખીક, રાતનાં ભયંકર સ્વપ્નાં, માતા અથવા આપા પ્રત્યે તેના પ્રેમ અને લક્ષિત, તેઓ જતાં રહે તો તેને મન લાગતું તુકસાન, તેની ઈર્ષ્યા અને ખીજાં બાળકો પ્રત્યેની તેની અદેખાઈ, એ સઘળા વૃત્તિઓનું સંપૂર્ણ જોડ તે એ વખતે અનુભવે છે અને તે તેવીજ રીતે પ્રદર્શિત પણ કરે છે. ઉપરા ઉપરી ઉત્પન્ન થતા તેના માનસિક વિકાર અને વારંવાર તેના બદલાતા રંગને લઈને તેનું જીવન એક મહાપરિવર્તનકારી જણાય છે. હસવામાંથી રડવું આવવું, પ્રેમમાંથી તિરસ્કાર, અને પાછો તેમાંથી પ્રેમ, એ સઘળું એકદમ ક્ષણિક ફુનીઆ જેવું જણાય છે. મતઝબ કે ક્ષણે ક્ષણે તે નવી માનસિક ફુનીઆ ઉત્પન્ન કરી લે છે. બાળક આ સમયે ક્રૂર એટલુંજ કરી શકે છે, પણ તેના વિરોધી ઉભરાઓ દેહલાગણીઓને તે અંકુશિત, સ્થિર કે એક પ્રવાહમાંના રૂપમાં વ્યવસ્થિત કરી શકતું નથી.

આવી જુદી જુદી વૃત્તિઓને ધરમાં બાળક ધણીજ સ્પષ્ટતાપૂર્વક પ્રદર્શિત કરે છે. શિશુશિક્ષણસાળામાં આવી લાગણીઓ એટલી બધી પૂર્ણતાથી કે વિવિધતાથી પ્રગટ થતી નથી. તેની સમક્ષ વધારે વ્યક્તિઓ હોવાથી તેની લાગણીઓ અસ્તાર પામી જાય છે, અને વિરોધમાં તેની પોતાની માતા કે આપા પ્રત્યે જે લાગણીઓ જોડલા જોડથી તે પ્રગટ કરી શકે તે તેટલા જોડથી ખીજાં વડેરાં પ્રત્યે કરી શકતું નથી, મતઝબ કે તેની લાગણીઓ સ્વાભાવિક રીતે અંકુશિત થઈ નરમ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય છે. તોપણ શિશુશિક્ષણ સાળામાં પણ ત્રણ વરસનું નાનકડું બાળક ખીજાં તેવાં બાળકો સાથે પોતાની હરિશર્ષ જતાવવા ચૂકતું નથી અને આશ્રય લેવા માટે કે પોતા તરફ ખ્યાન ખેંચવા માટે તે મોટેરાંને વળગી પડવાની ત્રિસ્થાપી ધમ્મજ સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરી દે છે. એમ છે જતાં એવા વરસના વયલા ગાળામાં મોટેરાંને વળગી પડવાની વૃત્તિ અને ખીજાં બાળકો પ્રત્યે ઈર્ષ્યગત વહેમ ઓછાં થઈ જાય છે અને વ્યક્ત પણ ઓછાં થાય છે. વધારે નિશ્ચાત્મક અને સક્રિય રસ આ વખતે તેનામાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ખીજા સોજતીઓની પ્રવૃત્તિઓમાં રસ લે છે અને એ પ્રમાણે તેનામાં પ્રગતિ થવાની સાથે સ્થિરતા પણ આવે છે.

લાગણીઓના આવેગના સંયમ કે અંકુશનું મૂળ કારણ એ છે કે

હવે તેનામાં અમુક પદ્ધતિસરના વિચાર બંધાય છે. લાગણીઓનો સમૂહ સંબંધપૂર્વક રચાય છે. અને અમુક વિચારો તેના કેન્દ્રરૂપ બને છે. શરૂઆતમાં તેના વિચારો ઘરમાં જે વ્યક્તિઓના સમાગમમાં તે રોજ આવે છે તેના સંબંધમાં જ હોય છે. પછીથી રથૂલ પદાર્થો જેવા કે તેની પોતાની માલમતા કે રમકડાં-તે સંબંધી તેને વિચારો આવે છે; અને તે પછીના સમયમાં તેના વિચારો મનોગત બાબતો સંબંધી બંધાય છે, અને અમુક રમતો, અમુક શાળાના સારા વિષયો, અમુક ખાસ વર્તનગત રીતો, સદગુણો સંબંધમાં તે ખાસ કેન્દ્રિત થાય છે.

અપૂર્ણ

‘ઈન્ડ્યુસ્ટ્રી’ પ્રવાહ

(ગતિક પૃષ્ઠ ૩૬૭ થી આશુ)

સાદો ત્રાંખાનો તાર લો. તેને એક જાડી પેન્સિલ પર એવી રીતે વીંટા કે તેના આંટા એક એકના ઉપર ન આવે. પછી તેના બે છેડા બેટરી સાથે જોડો. બેટરીના એક છેડા જોડેના તારમાં એક ચાંપ (Switch) મૂકો.

ચાંપ દબાવો. વિદ્યુત-પ્રવાહ શરૂ થયો. તારના ગુંચળા આગળ નાનું લોહચુંબક ધરો. તે આમતેમ હાલશે.

હવે ગુંચળાની મધ્યમાં એક લોખંડનો સળીઆ રાખો અને ચાંપ દબાવી પ્રવાહ શરૂ કરો. સળીઆ આગળ લોખંડનો વહેર ધરે. તે એકદમ સળીઆ પર ચોંટી જશે. હવે પ્રવાહ બંધ કરો. વહેર પાછો ઉખડી પડશે.

આ પ્રયોગ ઉપરથી શિખાય કે જ્યારે વિદ્યુત-પ્રવાહ વહે છે ત્યારે તેની આજુબાજુ લોહચુંબકત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. લોખંડમાં લોહચુંબકનો ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. જે પ્રવાહ બંધ થાય તો લોહચુંબકત્વ નાશ પામે છે.

ઉપરના પ્રયોગના બધાં સાધનો તૈયાર રાખો. ઉપરાંત બીજું એક તારનું ગુંચળું બનાવો. તેમાં ઘણા આંટા લો અને પહેલાંના કરતાં વધારે પહોળું રાખો, જેથી તેને પહેલા ગુંચળા ઉપર સરકાવી દેવાય. બે ગુંચળાં એક એકને અડકવાં જોઈએ નહિ. પહેલા ગુંચળામાં ચાંપ દબાવી પ્રવાહ શરૂ કરો અને બંધ કરો. એમ જલ્દીથી વારંવાર પ્રવાહ શરૂ અને બંધ કરો. તમારા બે આંગળાં બીજા ગુંચળાના બે છેડાને અડકાડો. તમને જરા આંચકો લાગશે. જે તેના તારના વીંટા ઘણા દુર્લભ તો આંચકો આશુ ને આશુ હોય તેમ પડે છે.

(+ વિદ્યુતને ધન વિદ્યુત અને - વિદ્યુતને ઋણ વિદ્યુતના નામે કટલેક ટેકાણે લખેલું છે). આ બે પતરા ઉપર એ જાતના વિદ્યુત પરમાણુઓ ભેગા થયા. હવે બેટરી છોડી નાખો. તોપણ અને પતરાં ઉપર વિદ્યુત-પરમાણુઓ તો રહેવાનાજ. બે પતરાં વચ્ચે શું છે ? હવા. આ રીતે બે પતરાં અને વચ્ચે હવા એ ત્રણ મળી આપણી કને એક એવું સાધન થયું કે જેના વડે વિદ્યુતનો સંગ્રહ કરી શકીએ. હવાને બદલે બીજો કોઈ પણ દુર્વાહક પદાર્થ વાપરી શકાય છે, પણ તે પદાર્થના પ્રમાણમાં બે પતરાંની વિદ્યુત સંગ્રહશક્તિમાં ફેર પડે છે. બે પતરાં વચ્ચે અખરખ રાખીએ તો સંગ્રહશક્તિ ઘણી વધે છે.

હવે આ બે પતરાં પર વિદ્યુત છે એની ખાતરી શી ? તાર વડે તે બે પતરાં જોડો. તરતજ તારમાં પ્રવાહ વહેતો માલમ પડશે.

આવાં યંત્રોને અંગ્રેજીમાં condenser કન્ડેન્સર અથવા ગુજરાતીમાં આપણે સંગ્રહપટ કહીશું. સંગ્રહશક્તિનું માપ દર્શાવવા માટે નીચે મુજબ બોલાય છે: ૧ ફેરેડ, ૨ ફેરેડ, ૪ માઈક્રોફેરેડ વગેરે. ૧૦૦૦૦૦૦ મે. ફેરેડનો ભાગ તે ૧ માઈક્રોફેરેડ.

મોગન

“વાયરલેસ” એટલે અંગ્રેજીમાં “તાર વગરનું” એવો અર્થ થાય છે. “વાયરલેસ”-યંત્રમાં તાર વગર ચાલતું નથી. અમુક અમુક ટેકાણે તાર વગર યંત્રોના ભાગો જોડી શકાતા નથી. પણ સાધારણ તારમાં (Telegraph)-ટેલિગ્રાફમાં એક રચળથી બીજો રચળ તાર લઈ જવામાં આવે છે (રેલ્વે ગાડીમાંથી તારના ચાંભડા નજરે પડે છે.) તેમ અહીં તાર વપરાતા નથી. મુંબઈથી લંડન સંદેશ વાયરલેસથી મોકલાય છે, પણ મુંબઈ અને લંડન વચ્ચે તાર જણાતા નથી. અહીં તાર વપરાતા નથી. માટે વાયરલેસ નામ અપાયું.

જો બે રચળ તાર વડે જોડાતાં નથી તો પછી તમને સંકેત કે સંદેશ કેવી રીતે જતા હશે ? તમે ધ્વનિ વિશે શીખ્યા હશે. એક માણસ બોલે તો તેનો અવાજ બીજો માણસ સાંભળે છે, તે કેવી રીતે ? આ આખી રીત તપાસો. માણસના બોલેલા શબ્દોથી હવામાં મોગન પેદા થાય છે અને તે મોગન કાનના પડદાને અથડાય છે, જેથી સાંભળવાનું જ્ઞાન થાય છે.

તમે તજાવના પાણીમાં પત્થર નાખો. પાણીમાં શું પરિણામ દેખાય છે ? પાણીમાં ચારે બાજુ મોગન જતાં મોગન દેખાય છે. શરૂઆતનાં મોગન નાનાં અને ઉચાં હોય છે. પછી દૂરના મોગન ઘેરાવામાં મોટાં પણ નીચાં

યાય છે. તરતજ બીજો પથર ફેંકા. બીજાં મોજાં ઉત્પન્ન થાય છે. અગાઉના મોજાં જોડે તે બેગાં થાય છે. આમ જો ઉપરાઉપરી પથરો ફેંકાય તો મોજાં યથાંજ કરે છે. તમે તળાવમાંના પાણીમાં એક નાની લાકડાની અથવા કામળાની હલકી ચીજ મૂકો તો માલમ પડશે કે તે ઉંચીનીચી થાય છે, પણ પોતાની અસલ જગ્યા લગભગ કાયમ રાખે છે. આથી એમ શિખાય છે કે પાણીમાં મોજાં થાય છે છતાં તે આગળ વહેતું નથી.

આજ પ્રમાણે ખનિનાં મોજાં હવામાં થાય છે. જો કંઈ અવાજ થાય તો બધી બાજુએ-ચારે દિશા, ઉપર નીચે સઘળા બાજુએ-હવાનાં મોજાં જન્ય છે. પાણીમાંનાં મોજાં માત્ર ચારજ દિશામાં હતાં. માત્ર સપાટી પરજ, પણ ખનિનાં મોજાં તો દડાની માફક ધ્રુવતાં હોય એમ આગળ વધે છે.

ગરમી અને પ્રકાશનાં પણ મોજાં હોય છે. તેની અસર મોજાંદાર બીજો પહોંચે છે. સૂર્ય પરથી પ્રકાશ અને ગરમી પૃથ્વી પર મોજાં મારે. ફત આવે છે, પણ આ મોજાં શામાં ઉત્પન્ન થાય છે? વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી-ઓની કલ્પના છે કે પૃથ્વીથી થણે દૂર હવા નથી. પણ Ether-ધરનામનો પદાર્થ છે. ધરને લગતી બધી બાજતો અને તેના ગુણો હજી શોધાયા નથી. તેને પદાર્થ કહેવો કે કેમ તેને સાફ ખે મત છે. આપણા સમજવા ખાતર માનીએ છે કે ધરમાં મોજાં ઉત્પન્ન કરવાનો ગુણ છે. સૃષ્ટિમાં સઘળે દેકાણે ધર આવેલુંજ છે. પ્રકાશ અને ગરમીનાં મોજાં ધરમાં એક સેકન્ડની ૧૮૬૦૦૦ માઇલની ઝડપે આગળ વધે છે. અત્યજ, ગરમી, પ્રકાશ વગેરેનાં મોજાં અવગણ્યાથી દેખાતાં નથી.

વિદ્યુતનાં oscillating ગતના મોજાં છે. વિદ્યુતના પરમાણુઓ પ્રજો તે ધરમાંનાં વધુમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જો થોડો ફેરફાર છે તે હવે જોઈશું.

તમે Aerial-એરિયલ નામ સાંભળ્યું હશે. તેને આપણે હવાઈ તાર કહીશું. તેમાં ખે વાંસ હલા કરી વચ્ચે તારો બંધાય છે. તાર બાંધવા માટે વાંસને બદલે બીજા કોઈ કુર્બીલક વસ્તુનો ઉપયોગ કરાય છે. એ તારોમાંથી વિદ્યુતનો આદોક્ષિત પ્રવાહ પસાર થાય છે, ત્યારે શી રીતિ છે તે જુઓ. ઉપર એરિયલ, નીચે પૃથ્વી, અને એ બેની વચ્ચે હવા છે,

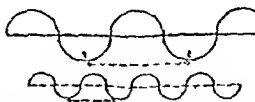
આવે, ત્યારે ત્યારે પૃથ્વી અને ઍરિથલ વચ્ચેના ધ્રુવરમાં એવો ફેરફાર થાય છે કે જેથી વિદ્યુતના મોજા ઉત્પન્ન થાય છે. આવાં મોજાં એક સેકન્ડની ૧૮૬૦૦૦ માઇલની ઝડપથી વહે છે.

મોજાંની લંબાઈ ઘણાં કારણોને લીધે બદલાય છે. આસરે દસ લાખ જુદી જુદી લંબાઈનાં મોજાં સંભવે છે. આ મોજાં પ્રકાશનાં કિરણો માફક સીધી લીટીમાં જતા નથી, પણ પૃથ્વીની ગોળાકા પ્રમાણે તે ગોળ માર્ગ લે છે. વળા તે બધી દિશામાં જાય છે.

મોજાંની લંબાઈ મીટર વડે મપાય છે. એક સેકન્ડમાં કેટલાં મોજાં ઉત્પન્ન થાય તે frequency (ફ્રિક્વન્સી) કહેવાય છે.

(મોજાંની લંબાઈ)			(ફ્રિક્વન્સી)	
૩૦૦૦૦	મીટર	ત્યારે	૧૦૦૦૦	એક સેકન્ડમાં
૩૦૦૦	"	"	૧૦૦૦૦૦	"
૩૦૦	"	"	૧૦૦૦૦૦૦	"
૩૦	"	"	૧૦૦૦૦૦૦૦	"
૩	"	"	૧૦૦૦૦૦૦૦૦	"

ઉપરના કોષ્ટક પરથી જાણાય છે કે મોજાંની લંબાઈ અને ફ્રિક્વન્સી વચ્ચે સંબંધ છે. લંબાઈ ઉપરથી ફ્રિક્વન્સી અને ફ્રિક્વન્સી ઉપરથી લંબાઈ જાણી શકાય છે.

વિદ્યુત-પ્રવાહ જે જતનો છે: કાયતેમોમાંથી પ્રવાહ (વિદ્યુત-શક્તિનો પ્રવાહ) એક માર્ગી એટલે એક જ દિશામાં વહે એવો મેજબી શકાય છે. સાધારણ બેટરીમાંથી જે પ્રવાહ મળે છે તે એકમાર્ગી છે તે Direct current અથવા D. C.-ડી. સી. કરન્ટ તરીકે જાણાય છે.

બીજા જતનો પ્રવાહ દ્વિમાર્ગી છે. તે પ્રવાહ ઉઘટાસુલટી દિશામાં વહે છે. જે યંત્રમાંથી મળે છે તે Alternator ઓલ્ટરનેટર કહેવાય છે. આ પ્રવાહને Alternating current અથવા "A. C. એ. સી. કરન્ટ" ના નામથી જાણખવામાં આવે છે.

	૦	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
૧૦	૦૦૦૦	૦૦૪૩	૦૦૮૬	૦૧૨૮	૦૧૭૦			
						૦૨૧૨	૦૨૫૩	૦૨૯૪
૧૧	૦૪૧૪	૦૪૫૩	૦૪૯૨	૦૫૩૧	૦૫૬૯			
						૦૬૦૭	૦૬૪૫	૦૬૮૨
૧૨	૦૭૯૨	૦૮૨૮	૦૮૬૪	૦૮૯૯	૦૯૩૪			
						૦૯૬૯	૧૦૦૪	૧૦૩૮
૧૩	૧૧૩૯	૧૧૭૩	૧૨૦૬	૧૨૩૯	૧૨૭૧			
						૧૩૦૩	૧૩૩૫	૧૩૬૭
૧૪	૧૪૬૧	૧૪૯૨	૧૫૨૩	૧૫૫૩	૧૫૮૪			
						૧૬૧૪	૧૬૪૪	૧૬૭૩
૧૫	૧૭૬૧	૧૭૯૦	૧૮૬૮	૧૮૪૭	૧૮૭૫			
						૧૯૦૩	૧૯૩૧	૧૯૫૯
૧૬	૨૦૪૧	૨૦૬૮	૨૦૯૫	૨૧૨૨	૨૧૪૮			
						૨૧૭૫	૨૨૦૧	૨૨૨૭
૧૭	૨૩૦૪	૨૩૩૦	૨૩૫૫	૨૩૮૦	૨૪૦૫			
						૨૪૩૦	૨૪૫૫	૨૪૮૦

कोडो

(अनुसंधान)

८	८	१	२	३	४	५	६	७	८	८
		४	८	१३	१७	२१	२६	३०	३४	३८
०३३४	०३७४	४	८	१२	१६	२०	२४	२८	३२	३६
		४	८	१२	१५	१८	२३	२७	३१	३५
०७१८	०७५५	४	७	११	१५	१८	२२	२६	३०	३३
		३	७	११	१४	१८	२१	२५	२८	३२
१०७२	११०६	३	७	१०	१४	१७	२०	२४	२७	३१
		३	७	१०	१३	१६	२०	२३	२६	३०
१३८८	१४३०	३	७	१०	१३	१६	१८	२२	२५	२८
		३	६	८	१२	१५	१८	२२	२५	२८
१७०३	१७३२	३	६	८	१२	१५	१७	२०	२३	२६
		३	६	८	११	१४	१७	२०	२३	२६
१८८७	२०१४	३	६	८	११	१४	१७	१८	२२	२५
		३	५	८	११	१४	१६	१८	२२	२४
२२५३	२२७८	३	५	८	१०	१३	१६	१८	२१	२३
		३	५	८	१०	१३	१५	१८	२०	२३
२५०४	२५२८	२	५	७	१०	१२	१५	१७	२०	२२

૧૮	૨૫૫૩	૨૫૭૭	૨૬૦૧	૨૬૨૫	૨૬૪૮			
						૨૬૭૨	૨૬૯૫	૨૭૧૮
૧૯	૨૭૮૮	૨૮૧૦	૨૮૩૩	૨૮૫૬	૨૮૭૮			
						૨૯૦૦	૨૯૨૩	૨૯૪૫
૨૦	૩૦૧૦	૩૦૩૨	૩૦૫૪	૩૦૭૫	૩૦૯૬	૩૧૧૮	૩૧૩૯	૩૧૬૦
૨૧	૩૨૨૨	૩૨૪૩	૩૨૬૩	૩૨૮૪	૩૩૦૪	૩૩૨૪	૩૩૪૫	૩૩૬૫
૨૨	૩૪૨૪	૩૪૪૪	૩૪૬૪	૩૪૮૩	૩૫૦૨	૩૫૨૨	૩૫૪૧	૩૫૬૦
૨૩	૩૬૧૭	૩૬૩૬	૩૬૫૫	૩૬૭૪	૩૬૯૨	૩૭૧૧	૩૭૨૯	૩૭૪૭
૨૪	૩૮૦૨	૩૮૨૦	૩૮૩૮	૩૮૫૬	૩૮૭૪	૩૮૯૨	૩૯૦૯	૩૯૨૭
૨૫	૪૦૭૯	૪૦૯૭	૪૦૧૪	૪૦૩૧	૪૦૪૮	૪૦૬૫	૪૦૮૨	૪૦૯૯
૨૬	૪૧૫૦	૪૧૬૬	૪૧૮૩	૪૨૦૦	૪૨૧૬	૪૨૩૨	૪૨૪૯	૪૨૬૫
૨૭	૪૩૧૪	૪૩૩૦	૪૩૪૬	૪૩૬૨	૪૩૭૮	૪૩૯૩	૪૪૦૯	૪૪૨૫
૨૮	૪૪૭૨	૪૪૮૭	૪૫૦૨	૪૫૧૮	૪૫૩૩	૪૫૪૮	૪૫૬૪	૪૫૭૯
૨૯	૪૬૨૪	૪૬૩૯	૪૬૫૪	૪૬૬૯	૪૬૮૩	૪૬૯૮	૪૭૧૩	૪૭૨૮
૩૦	૪૭૭૧	૪૭૮૬	૪૮૦૦	૪૮૧૪	૪૮૨૯	૪૮૪૩	૪૮૫૭	૪૮૭૧
૩૧	૪૯૧૪	૪૯૨૮	૪૯૪૨	૪૯૫૫	૪૯૬૯	૪૯૮૩	૪૯૯૭	૫૦૧૧
૩૨	૫૦૫૧	૫૦૬૫	૫૦૭૯	૫૦૯૨	૫૧૦૫	૫૧૧૯	૫૧૩૨	૫૧૪૫
૩૩	૫૧૮૫	૫૧૯૮	૫૨૧૧	૫૨૨૪	૫૨૩૭	૫૨૫૦	૫૨૬૩	૫૨૭૬
૩૪	૫૩૧૫	૫૩૨૮	૫૩૪૦	૫૩૫૩	૫૩૬૬	૫૩૭૮	૫૩૯૧	૫૪૦૩
૩૫	૫૪૪૧	૫૪૫૩	૫૪૬૫	૫૪૭૮	૫૪૯૦	૫૫૦૨	૫૫૧૪	૫૫૨૭
૩૬	૫૫૬૩	૫૫૭૫	૫૫૮૭	૫૫૯૯	૫૬૧૧	૫૬૨૩	૫૬૩૫	૫૬૪૭
૩૭	૫૬૮૨	૫૬૯૪	૫૭૦૫	૫૭૧૭	૫૭૨૯	૫૭૪૦	૫૭૫૨	૫૭૬૩
૩૮	૫૭૯૮	૫૮૦૯	૫૮૨૧	૫૮૩૨	૫૮૪૩	૫૮૫૫	૫૮૬૬	૫૮૭૭
૩૯	૫૯૧૧	૫૯૨૨	૫૯૩૩	૫૯૪૪	૫૯૫૫	૫૯૬૬	૫૯૭૭	૫૯૮૮
૪૦	૬૦૨૧	૬૦૩૧	૬૦૪૨	૬૦૫૩	૬૦૬૪	૬૦૭૫	૬૦૮૫	૬૦૯૬
૪૧	૬૧૨૮	૬૧૩૮	૬૧૪૯	૬૧૬૦	૬૧૭૦	૬૧૮૦	૬૧૯૧	૬૨૦૧
૪૨	૬૨૩૨	૬૨૪૩	૬૨૫૩	૬૨૬૩	૬૨૭૪	૬૨૮૪	૬૨૯૪	૬૩૦૪
૪૩	૬૩૩૫	૬૩૪૫	૬૩૫૫	૬૩૬૫	૬૩૭૫	૬૩૮૫	૬૩૯૫	૬૪૦૫
૪૪	૬૪૩૫	૬૪૪૪	૬૪૫૪	૬૪૬૪	૬૪૭૪	૬૪૮૪	૬૪૯૩	૬૪૦૩

		૨	૫	૭	૯	૧૨	૧૪	૧૬	૧૮	૨૦
૨૭૪૨	૨૭૬૫	૨	૫	૭	૯	૧૧	૧૪	૧૬	૧૮	૨૧
		૨	૪	૭	૯	૧૧	૧૩	૧૬	૧૮	૨૦
૨૯૬૭	૨૯૮૯	૨	૪	૬	૮	૧૧	૧૩	૧૫	૧૭	૧૯
૩૧૮૧	૩૨૦૧	૨	૪	૬	૮	૧૧	૧૩	૧૫	૧૭	૧૯
૩૩૮૫	૩૪૦૪	૨	૪	૬	૮	૧૦	૧૨	૧૪	૧૬	૧૮
૩૫૭૯	૩૫૯૮	૨	૪	૬	૮	૧૦	૧૨	૧૪	૧૫	૧૭
૩૭૬૬	૩૭૮૪	૨	૪	૬	૭	૯	૧૧	૧૩	૧૫	૧૭
૩૯૪૫	૩૯૬૨	૨	૪	૫	૭	૯	૧૧	૧૨	૧૪	૧૬
૪૧૧૬	૪૧૩૩	૨	૩	૫	૭	૯	૧૦	૧૨	૧૪	૧૫
૪૨૮૧	૪૨૯૮	૨	૩	૫	૭	૮	૧૦	૧૧	૧૩	૧૫
૪૪૪૦	૪૪૫૬	૨	૩	૫	૬	૮	૯	૧૧	૧૩	૧૪
૪૫૯૪	૪૬૦૯	૨	૩	૫	૬	૮	૯	૧૧	૧૨	૧૪
૪૭૪૨	૪૭૫૭	૧	૩	૪	૬	૭	૯	૧૦	૧૨	૧૩
૪૮૮૬	૪૯૦૦	૧	૩	૪	૬	૭	૯	૧૦	૧૧	૧૩
૫૦૨૪	૫૦૩૮	૧	૩	૪	૬	૭	૮	૧૦	૧૧	૧૨
૫૧૫૯	૫૧૭૨	૧	૩	૪	૫	૭	૮	૯	૧૧	૧૨
૫૨૮૯	૫૩૦૨	૧	૩	૪	૫	૬	૮	૯	૧૦	૧૨
૫૪૧૬	૫૪૨૮	૧	૩	૪	૫	૬	૮	૯	૧૦	૧૧
૫૫૩૯	૫૫૫૧	૧	૨	૪	૫	૬	૭	૯	૧૦	૧૧
૫૬૫૮	૫૬૭૦	૧	૨	૪	૫	૬	૭	૮	૧૦	૧૧
૫૭૭૫	૫૭૮૬	૧	૨	૩	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૫૮૮૮	૫૮૯૯	૧	૨	૩	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૫૯૯૯	૬૦૧૦	૧	૨	૩	૪	૫	૭	૮	૯	૧૦
૬૧૦૭	૬૧૧૭	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૮	૯	૧૦
૬૨૧૨	૬૨૨૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
૬૩૧૪	૬૩૨૫	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
૬૪૧૫	૬૪૨૫	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
૬૫૧૩	૬૫૨૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯

४५	१५३२	१५४२	१५५१	१५६१	१५७१	१५८०	१५९०	१५९३
४६	११२८	११३७	११४६	११५६	११६५	११७५	११८४	११९५
४७	१७२१	१७३०	१७३९	१७४९	१७५८	१७६७	१७७६	१७८६
४८	१८१२	१८२१	१८३०	१८४०	१८४८	१८५७	१८६६	१८७५
४९	१९०२	१९११	१९२०	१९२८	१९३७	१९४६	१९५५	१९६४
५०	१९९०	१९९८	२००७	२०१६	२०२४	२०३३	२०४२	२०५०
५१	२०७६	२०८४	२०९३	२१०१	२११०	२११८	२१२६	२१३५
५२	२११०	२११८	२१२७	२१३५	२१४३	२१५२	२१६०	२१६८
५३	२१४३	२१५१	२१५९	२१६७	२१७५	२१८४	२१९२	२२००
५४	२३२४	२३३२	२३४०	२३४८	२३५६	२३६४	२३७२	२३८०
५५	२४०४	२४१२	२४२०	२४२८	२४३६	२४४४	२४५२	२४६०
५६	२४८२	२४९०	२४९८	२५०६	२५१४	२५२२	२५३०	२५३८
५७	२५५९	२५६७	२५७५	२५८३	२५९१	२६००	२६०८	२६१६
५८	२६३४	२६४२	२६५०	२६५८	२६६६	२६७४	२६८२	२६९०
५९	२७०६	२७१४	२७२२	२७३०	२७३८	२७४६	२७५४	२७६२
६०	२७८२	२७९०	२८००	२८०८	२८१६	२८२४	२८३२	२८४०
६१	२८५३	२८६१	२८६९	२८७७	२८८५	२८९३	२९०१	२९०९
६२	२९२४	२९३२	२९४०	२९४८	२९५६	२९६४	२९७२	२९८०
६३	२९९३	३०००	३००८	३०१६	३०२४	३०३२	३०४०	३०४८
६४	३०६२	३०७०	३०७८	३०८६	३०९४	३१०२	३११०	३११८
६५	३१२६	३१३४	३१४२	३१५०	३१५८	३१६६	३१७४	३१८२
६६	३१९५	३२०३	३२११	३२१९	३२२७	३२३५	३२४३	३२५१
६७	३२६१	३२६९	३२७७	३२८५	३२९३	३३०१	३३०९	३३१७
६८	३३२५	३३३३	३३४१	३३४९	३३५७	३३६५	३३७३	३३८१
६९	३३८८	३३९६	३४०४	३४१२	३४२०	३४२८	३४३६	३४४४
७०	३४५१	३४५९	३४६७	३४७५	३४८३	३४९१	३४९९	३५०७
७१	३५१३	३५२१	३५२९	३५३७	३५४५	३५५३	३५६१	३५६९
७२	३५७३	३५८१	३५८९	३५९७	३६०५	३६१३	३६२१	३६२९
७३	३६३३	३६४१	३६४९	३६५७	३६६५	३६७३	३६८१	३६८९
७४	३६९२	३७००	३७०८	३७१६	३७२४	३७३२	३७४०	३७४८

୧୧୦୯	୧୧୧୮	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୧୧୦୨	୧୧୧୨	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୧୧୧୪	୧୧୦୩	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୧୧୧୪	୧୧୧୩	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୧୧୨୨	୧୧୧୧	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୦୧୯	୭୦୧୭	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୧୪୭	୭୧୪୨	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୨୨୧	୭୨୩୪	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୩୦୮	୭୩୧୧	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୩୮୮	୭୩୧୧	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୪୧୧	୭୪୭୪	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୪୪୭	୭୪୪୧	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୫୧୮	୭୫୨୭	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୫୧୪	୭୭୦୧	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୭୧୭	୭୭୭୪	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୮୩୯	୭୮୪୧	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୯୧୦	୭୯୧୭	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୭୯୮୦	୭୯୮୭	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୦୪୮	୮୦୪୪	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୧୧୧	୮୧୨୨	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୧୮୨	୮୧୮୯	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୨୪୮	୮୨୪୪	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୩୧୨	୮୩୧୯	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୩୭୧	୮୩୮୨	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୪୩୯	୮୪୪୪	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୪୦୦	୮୪୦୧	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୪୧୧	୮୪୧୭	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୫୨୧	୮୫୨୭	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୫୮୧	୮୫୮୧	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯
୮୭୩୯	୮୭୪୪	୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭	୮	୯

૭૫	૮૭૫૧	૮૭૫૬	૮૭૬૨	૮૭૬૮	૮૭૭૪	૮૭૭૯	૮૭૮૫	૮૭૯૧
૭૬	૮૮૦૮	૮૮૧૪	૮૮૨૦	૮૮૨૫	૮૮૩૧	૮૮૩૭	૮૮૪૨	૮૮૪૮
૭૭	૮૮૬૫	૮૮૭૧	૮૮૭૬	૮૮૮૨	૮૮૮૭	૮૮૯૩	૮૮૯૯	૮૯૦૪
૭૮	૮૯૨૧	૮૯૨૭	૮૯૩૨	૮૯૩૮	૮૯૪૩	૮૯૪૯	૮૯૫૪	૮૯૬૦
૭૯	૮૯૭૬	૮૯૮૨	૮૯૮૭	૮૯૯૩	૮૯૯૮	૯૦૦૪	૯૦૦૯	૯૦૧૫
૮૦	૯૦૩૧	૯૦૩૬	૯૦૪૨	૯૦૪૭	૯૦૫૩	૯૦૫૮	૯૦૬૩	૯૦૬૯
૮૧	૯૦૮૫	૯૦૯૦	૯૦૯૬	૯૧૦૧	૯૧૦૬	૯૧૧૨	૯૧૧૭	૯૧૨૨
૮૨	૯૧૩૮	૯૧૪૩	૯૧૪૯	૯૧૫૪	૯૧૫૯	૯૧૬૫	૯૧૭૦	૯૧૭૫
૮૩	૯૧૯૧	૯૧૯૬	૯૨૦૧	૯૨૦૬	૯૨૧૨	૯૨૧૭	૯૨૨૨	૯૨૨૮
૮૪	૯૨૪૩	૯૨૪૮	૯૨૫૩	૯૨૫૮	૯૨૬૩	૯૨૬૯	૯૨૭૪	૯૨૭૯
૮૫	૯૨૯૪	૯૨૯૯	૯૩૦૪	૯૩૦૯	૯૩૧૫	૯૩૨૦	૯૩૨૫	૯૩૩૦
૮૬	૯૩૪૫	૯૩૫૦	૯૩૫૫	૯૩૬૦	૯૩૬૫	૯૩૭૦	૯૩૭૫	૯૩૮૦
૮૭	૯૩૯૫	૯૪૦૦	૯૪૦૫	૯૪૧૦	૯૪૧૫	૯૪૨૦	૯૪૨૫	૯૪૩૦
૮૮	૯૪૪૫	૯૪૫૦	૯૪૫૫	૯૪૬૦	૯૪૬૫	૯૪૬૯	૯૪૭૪	૯૪૭૯
૮૯	૯૪૯૪	૯૪૯૯	૯૫૦૪	૯૫૦૯	૯૫૧૩	૯૫૧૮	૯૫૨૩	૯૫૨૮
૯૦	૯૫૪૨	૯૫૪૭	૯૫૫૨	૯૫૫૭	૯૫૬૨	૯૫૬૬	૯૫૭૧	૯૫૭૬
૯૧	૯૫૯૦	૯૫૯૫	૯૬૦૦	૯૬૦૫	૯૬૦૯	૯૬૧૪	૯૬૧૯	૯૬૨૪
૯૨	૯૬૩૮	૯૬૪૩	૯૬૪૭	૯૬૫૨	૯૬૫૭	૯૬૬૧	૯૬૬૬	૯૬૭૦
૯૩	૯૬૮૫	૯૬૮૯	૯૬૯૪	૯૬૯૯	૯૭૦૩	૯૭૦૮	૯૭૧૩	૯૭૧૮
૯૪	૯૭૩૧	૯૭૩૬	૯૭૪૧	૯૭૪૫	૯૭૫૦	૯૭૫૪	૯૭૫૯	૯૭૬૪
૯૫	૯૭૭૭	૯૭૮૨	૯૭૮૬	૯૭૯૧	૯૭૯૫	૯૮૦૦	૯૮૦૫	૯૮૦૯
૯૬	૯૮૨૩	૯૮૨૭	૯૮૩૨	૯૮૩૬	૯૮૪૧	૯૮૪૫	૯૮૫૦	૯૮૫૪
૯૭	૯૮૬૮	૯૮૭૨	૯૮૭૭	૯૮૮૧	૯૮૮૬	૯૮૯૦	૯૮૯૪	૯૮૯૯
૯૮	૯૯૧૨	૯૯૧૭	૯૯૨૧	૯૯૨૬	૯૯૩૦	૯૯૩૪	૯૯૩૯	૯૯૪૩
૯૯	૯૯૫૬	૯૯૬૧	૯૯૬૫	૯૯૬૯	૯૯૭૪	૯૯૭૮	૯૯૮૩	૯૯૮૭

૮૭૯૭	૮૮૦૨	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૮૪૪	૮૮૪૯	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૮૧૦	૮૮૧૫	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૮૧૫	૮૮૭૧	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૦૨૦	૮૦૨૫	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૦૭૪	૮૦૭૬	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૧૨૮	૮૧૩૩	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૧૮૦	૮૧૮૧	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૨૩૨	૮૨૩૮	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૨૮૪	૮૨૮૯	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૩૩૫	૮૩૪૦	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૩૮૫	૮૩૯૦	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪
૮૪૩૫	૮૪૪૦	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૪૮૪	૮૪૮૯	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૫૩૩	૮૫૩૮	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૫૮૧	૮૫૮૬	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૬૨૮	૮૬૩૩	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૬૭૫	૮૬૮૦	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૭૨૨	૮૭૨૭	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૭૬૮	૮૭૭૩	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૮૧૪	૮૮૧૮	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૮૫૯	૮૮૬૩	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૯૦૩	૮૯૦૮	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૯૪૮	૮૯૫૨	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪
૮૯૯૧	૮૯૯૬	૦	૧	૧	૨	૨	૩	૪	૪	૪

સારીરિક કેળવણી

(ગતારકે પૃષ્ઠ ૩૭૩ થી આણું)

રમતવિભાગ

રમત એ કસરતનો પ્રકાર છે. રમત માણસનો આનંદ છે. આનંદ એ જીવન છે. બાળકને રમત ખૂબ પ્રિય છે. ઘરમાં રહેનાર બધાં માણસો એક રમતજ રમે છે, એમ જોડા ઉતરીને વિચારવાથી સમજાય છે. પાનાં, સોગટાં, કેરમ, વગેરે પણ એક આનંદજનક રમત છે.

રમત દ્વિધે બાળકના જીવન સાથેજ ઘડેલી છે. નિયમિત રમતથી દેશની, સમાજની, અને ચોત્તાની ઉન્નતિ થાય છે.

આપણે નાના હતા ત્યારે આપણને મુખ્ય ઇચ્છા રી હતી ? પાદર-નો વડ કે મેદાન, ફળાઉ કે નદી યાદ કરો. બાળપણના એ વિજય-મેદાન યાદ આવતાં આપણને આપણો રમતગમતનો પ્રેમ અને પ્રવૃત્તિ યાદ આવશે. જે વડ તમે આપણે રમ્યા હતા તે જગ્યાએ આપણા પૂર્વ-જીવનની તૈયારી કરાવી હતી. તેણે શુરાતનના પાઠ બતાવ્યા હતા ને તેને સમાજમાં દાખલ કર્યા હતા. તે મહાપૂણ્ય પવિત્ર જગ્યાનો ઉપકાર બૂલાવ તેવો નથી. એ વડ, મેદાન, મોહોદલા ને પાદરને પાછાં સજીવન કરો. બાળકને રમવા હો. આપણે રમત પર અંકુશ મૂકી વર્તમાન બાળકને અન્યાય કર્યો છે એનું પ્રાયશ્ચિત કરવું પડશે. મોટરાંનું કર્તવ્ય છે કે તેમણે બાળકને રમવા દેવાં. બાળક રમી ફરીને ચોતાનું મનોબળ અને અંગબળ મજબુત કરી લાવિ જિંદગીની તૈયારી કરે છે. રમવાનું, અવાજ કરવાનું, તાળી પાડવાનું, ઘોડા દોડાવવાનું, નકલ કરવાનું તેમને બહુ ગમે છે. એ બધી ક્રિયાઓ બાળકમાં સાહજિક છે.

રમતના અંધારા જમાનામાં ગુજરાતની કેટલીક દેશી રમતો નાશ પામી છે. જેમ મહાભારતના યુદ્ધથી દેશની સર્વ વિદ્યા નષ્ટ થઈ તેમ ધીરે ધીરે દેશી રમતો નાશ પામતી ચાલી છે. તેથી બાળકોની શારીરિક શક્તિ ઘટી ગઈ છે અને પરિણામે માનસિક શક્તિ પણ ઘટી છે. બુદ્ધિના વિષયો મણિત વગેરે નબળા પડ્યા તેનું કારણ કંઈ એવું હોય એમ મને લાગે છે. રમતગમતની અસર એક દસકા પછી થાય છે.

બાળક જડ વસ્તુમાં પણ ચેતન કહેવું છે. એ શક્તિનો લાભ શિક્ષકે લઈ જાતજાતની પશુની, પ્રાણીની, વૈદની, પરીની, રાતની, ટપાલીની,

હુકાનની, લક્કરની વગેરે રમતો યોજના કરી રમાડવી. રમતથી બાળકને જ્ઞાન મળે છે. તે જ્ઞાન એકીકરણ અને પૃથકરણ બંને રીતે મળે છે. રમતથી દુરદેશીપણું, એતનશક્તિ, વિવેકશક્તિ ખીલે છે. ઉપરાંત ઉચ્ચ-નીચના ભેદ ભૂલી જવાય છે. શેઠ, નોકર, ગરીબ, શ્રીમંત વગેરે સાથે રમે છે. અસ્પૃશ્યતા પણ મટે છે.

છોકરા તથા છોકરી બંનેને રમત રમવાની જરૂર છે. કેટલાંક માળાપો છોકરીને રમત રમવા દેતાં નથી તેથી તેનો આનંદ ઉડી જાય છે અને તેનો દેહ અણુવિકસ્યો રહે છે. કેટલાક ધારે છે કે રમતો સ્કાલિટોજ સારી રમે છે. એ ખોટી દલીલ છે. દરેક બાળકે રમત રમવાની જરૂર છે. રમત માટે ("રમતનું" શિક્ષણમાં મહત્ત્વ" નો લેખ સને ૧૯૪૪ ના સપ્ટેમ્બરમાં વાંચી લેવો.)

ચીનમાં બૌદ્ધ ભિક્ષુકોએ ધર્મના પ્રચાર સાથે વ્યાયામનો પ્રચાર પણ કીધો હતો, અને તે હજી ચાલે છે. એનાં બીજા ભારતીય જહાજ-માં પૂર્વમાં ગયાં. ત્યાં તે ફાલી, ફૂલીને મોટા ચયાં, જ્યારે જ્યાં ઉત્પન્ન થયાં ત્યાં નહિ જેવાંજ રહ્યાં.

ઉપરના લખાણથી જો કંઈ પણ બાળકમાં એતન કે ઉત્સાહ આપશે તો હું કૃતાર્થ યર્ષિ.

લીખુભાઈ કસનજી નાયક

પ્રો. આર. ટ્રેનિંગ કૉલેજ, અમદાવાદ.

સાક્ષરતાનો પ્રચાર-એક માર્ગ

આધુનિક ગુજરાતીમાં સાધારણ રીતે આપણે સાક્ષર શબ્દને વિદ્યાના પર્વાય તરીકે વાપરીએ છીએ. આ લઘુ લેખમાં સાક્ષરતા શબ્દ તેના મૂળ અર્થમાં વાપર્યો છે. આપણા દેશમાં જનતાનો મોટો ભાગ નિરક્ષર છે. તેને અક્ષરજ્ઞાન આપવાના ચત્નો વિષે ચર્ચા કરવાનો આ લઘુ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

લણવા લાયક ઉંમરના બાળકોની પણ મોટી સંખ્યા હજી અક્ષરજ્ઞાન વિનાની છે, તો પછી મોટી ઉંમરનાંની તો વાત જ શી? લણવા લાયક ઉંમરનાં બાળકોની કેળવણી શાળાઓમાં અપાય એ ઇષ્ટ છે. કેળવણીની

આધુનિક સ્થિતિને પહોંચી વળવા અત્યારે અસ્થિતિ ધરાવતી શાળાઓની સંખ્યા પુરતી છે કે નહિ, કેળવણી ફરજિયાત કરવી કે નહિ, અને જો કરવી તો તેના ખર્ચ માટે શી યોજના કરવી એ પ્રશ્નો આ લેખના વિષયની બહાર છે.

અહીં તો મોટી ઉંમરનાં માણસોમાં સાક્ષરતા ફેલાવવી એ ઠણ છે કે નહિ, અને જો ઠણ હોય તો તે કેવી રીતે થઈ શકે અને શિક્ષકભાઈઓ તેમજ વિદ્યાર્થીઓ તેમાં કેટલો અને કેવો ફાળો આપી શકે એજ વિચારવાનું ઉપરિચિત થાય છે.

ગામડાંઓમાં તેમજ શહેરના અમુક ભાગોમાં જે નિરક્ષરો માલમ પડે છે તે બે પ્રકારના હોય છે: ભણવા લાયક ઉંમરના હોય ત્યારે કદી પણ શાળા અગર થીજી કોઈ સંસ્થાનો લાભ ન લેવાને લીધે જેઓ મોટી ઉંમરે પણ નિરક્ષર રહ્યા છે તે, અને નાનપણમાં થોડું થોડું વાંચતાં લખતાં શીખી પાછળ મહાવરાના અભાવે જેઓ પાછા નિરક્ષરતામાં પડી ગયા હોય તે. આ બંને જાતનાં માણસો આપણને સમાજમાં મળી આવે છે. એમનામાં સાક્ષરતાનો પ્રચાર કરવા માટે શું કરવું એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે.

નિરક્ષર બાળકોમાં સાક્ષરતાપ્રચારની યોજના હાથ ધરવાની જરૂર છે. પણ તેના કરતા પણ વધારે જરૂર મોટાંઓમાં સાક્ષરતાપ્રચારની યોજનાની છે. બાળકો માટેની યોજનાનું પરિણામ તાત્કાલિક સમાજને ન દેખાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ મોટાંઓમાં સાક્ષરતાપ્રચારની યોજના હાથ ધરવામાં આવે, તો તેનું પરિણામ સમાજમાં તાત્કાલિક દેખાઈ આવે છે. યોગ્ય માર્ગે અને યોગ્ય રીતે સાક્ષરતાપ્રચારનું કાર્ય હાથ ધરવામાં આવે તો જે વર્તુળમાં તે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોય તેના સમાજ-શ્રવણમાં બહુજ અઘડ સમયમાં ઘણો ફેરફાર થાય એમ માનવાને કારણ છે. કુટુંબનું અને સમાજનું અગત્યનું અંગ હોવા છતાં પણ બાળક સમાજ ઉપર અસર કરી શકતું નથી, ઉલટું સમાજની અસર બાળક ઉપર થાય છે. સારા સંસ્કારવાળાં બાળકો માળાપ કે પાકોરીઓ ઉપર બહુ અસર કરી શકતા નથી તેમની કૌટુંબિક અને સામાજિક સ્થિતિ, તેમની આર્થિક પરવર્તતા અને સામાન્ય પરાવલંબીપણું આ જાતની અસર કરવામાં વિઘ્નરૂપ નીવડે છે; પણ તેજ બાળકો જ્યારે મોટાં થાય છે, પોતે કુટુંબના સંચાલક થાય છે, કે આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે સમાજ ઉપર સચોટ અસર કરી શકે છે. આથી આધુનિક સમાજશ્રવણમાં ફેરફાર કરવો હોય, આધુનિક સમાજને અચાન, વહેમ, અનાદાય વગેરે-

માંથી બચાવવો હોય તો મોટાંઓમાં સાક્ષરતાપ્રચારની યોજના હાથ ધરવા જેવી છે. કહેવાનો એ આશય નથી કે નિરક્ષર આળકોને કેળવવાના યત્નો ન કરવા, પણ આળકોને કેળવવાના યત્નની સાથે જો મોટાંઓમાં સાક્ષરતા પ્રચાર કરવાની યોજના હાથ ધરવામાં ન આવે તો ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે તેનો લાભ તાત્કાલિક દેખાશે નહિ એટલુંજ નહિ, પણ આ નિરક્ષર મોટાંઓનો સમાજ આળકોની સાક્ષરતા ઉપર ઉલટી અસર કરશે, અને થોડી સાક્ષરતા પ્રાપ્ત કરેલાં આળકો આગળ આદર્શરૂપ હોઈ આળકોને પણ નિરક્ષરતાના ગર્ભમાં ખેંચી પાડવામાં સાધનરૂપ બનશે. આટલા મોટા નિરક્ષર આળકોમાં સાક્ષરતા પ્રચાર કરવાની જોટલી જરૂર છે, તેટલીજ કે બહુ વધારે મોટાંઓમાં સાક્ષરતા પ્રચાર કરવાની જરૂર છે, સમાજનું એક અંગ નિરક્ષર હોય તો સમાજજીવન સુધારવાના યત્નોમાં એ વિમુક્ત નીવડે એ દેખાતું છે.

આ પ્રમાણે જો આપણે મોટાંઓમાં સાક્ષરતા પ્રચાર કરવાની અગત્ય સ્વીકારીએ તો તે યોજના કેવી હોવી જોઈએ તેના વિચાર કરવાની આવશ્યકતા ઉભી થાય છે. આ પ્રશ્નને આપણે જુદી જુદી દૃષ્ટિથી તપાસવો પડશે. આપણા દેશની નિરક્ષરતાના કારણો તપાસીએ તો તેમાં આપણી ગરિબાઈ એક અગત્યનું કારણ છે. વળી આપણા દેશનો ખેતીનો ધંધો એ પણ એક ખીજું કારણ છે. આપણી આબોહવા અને કુદરતી મહેરને લીધે પ્રાપ્ત થતું આળસ પણ એક કારણ છે. સગવડોનો અભાવ એ ચોથું કારણ છે.

જો દેશોમાં જનતાનો મોટો ભાગ કારખાનાંઓમાં કામ કરનાર છે, તે દેશોમાં કામના કલાક ગમે તેટલા હોય પણ એમાં એક જાતનો નિયમ રહે છે. પ્રત્યેક કારીગર ચોક્કસ વખતે કામે ચઢે છે અને ચોક્કસ વખતે છુટો થાય છે. પોતે જાણે છે કે પોતાને આટલી નવરાશ રોજ મળે છે અને એ રીતે એ નવરાશનો જો તે સહુઉપયોગ કરવા ધારે તો તે કરી શકે છે.

આપણા દેશનો ખેતીનો ધંધો આ જાતની યાંત્રિક નિયમિતતાને વશ નથી. કુદરતના બનાવો સાથે જોડાએલો હોવાથી અને તેના પર આધાર રાખતો હોવાથી તેમાં આ જાતની યાંત્રિક નિયમિતતા સચવાતી નથી. વળી એક કારખાનાનો કારીગર જ્યારે કારખાનાની બહાર નીકળે છે, ત્યારથી તે બીજા દિવસે પાછો કારખાને આવે ત્યાંસુધી, પોતાના સમયનો માલિક હોય છે. તેની ફરજને અંગે તેને ઘેર કાંઈ કામ કરવાનું

હોતું નથી. ત્યારે એક ખેડૂત ઘેર આવે ત્યારે પણ તેને પોતાના ધંધાને લગતાં કામકાજ કરવાનાંજ હોય છે. આથી રોજ નિયમિત રીતે તે સમય મેળવી શકતો નથી. વળી તેના ધંધામાં પણ તેની નિરક્ષરતા તેને નડતી હોય એમ તેને લાગતું નથી. એથી તે નિવારવા ખાસ યત્નો કરવા તે પ્રેરાતો નથી. ખેતરોમાં આવ્યો દિવસ શારીરિક શ્રમ કર્યા પછી તેને માત્ર આરામ કે શ્રમત તરફ અભિરુચિ રહે છે. આવે પ્રસંગે તેને કોઈ લાભાવવાનો યત્ન કરે તો સ્વાભાવિક રીતે તેને તે રુચિકર નથી લાગતું. આપણી ગરિબાર્ધ જેટલે અંશે સ્વલક્ષી તેટલે અંશેજ તેને દૂર કરવાનું આપણા હાથમાં રહે છે. વળી આપણી આબોહવા, થોડા શ્રમે આપણને ધકવી નાંખે તેવી હોય તો તે સંજોગ ઉપર પણ આપણો કાબુ નથી. આ વિચારતાં આપણે શિક્ષકભાષ્યએ બે બાબતો કરી શકીએ તેમ છીએ; અને તે એ કે આપણે તેમને આનંદ પડે તેવી સાક્ષરતાપ્રચારની યોજના કરી આપીએ અને જેમની વૃત્તિ જાગે તેમને સગવડ કરી આપીએ.

સાક્ષરતાપ્રચારના યત્નો નિષ્ફળ જવાનું એક મોટું કારણ નગરે ચડે છે. ઘણી વખત સેવાભાવી જનો મોટરોંઓમાં સાક્ષરતાપ્રચારના યત્નો કરે છે. પણ નાનાં બાળકોને જેમ પ્રથમ પાઠો અપાય તે પદ્ધતિથી પાઠો આપવાની શરૂઆત કરે છે. આની પાછળ માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાનનો અભાવ છે. જે વસ્તુઓ બાળકોને આનંદ આપે તે મોટાંઓને પણ આનંદ આપે એ અનુમાન ઉપર આ પદ્ધતિ યોગ્યએલી હોવાથી તેનો હેતુભાસ રમજ છે.

મોટાંઓની કેળવણીની શરૂઆત મોટાંઓને રસ પડે તેવી વાતોથી થવી જોઈએ. મૂળાક્ષર પદ્ધતિથી બાળકો કંટાળી જાય એ સાવ સંભવિત છે. પણ જેમના મનમાં વાંચતાં શીખવાની અભિલાષા જાગી છે એવાં મોટાંઓને આ ચાવીઓ ન જતાવવાનું ખાસ પ્રયોગન મને દેખાતું નથી. વાર્તાપદ્ધતિમાં બાળકોને ખૂબ રસ પડે, વિચારનું એકમ વાક્ય છે, મોટે વાક્યોદ્ઘાતજ વાચન થવું જોઈએ, જેમાં કાંઈ અર્થ નથી એવી મૂળાક્ષરની નિસાનોઓ કંટાળાકાર છે, વગેરે સિદ્ધાંતો બાળકોની બાબતમાં તદ્દન ખરા લાસે હોય, પણ આક્ષરજ્ઞાન લેવા તૈયાર થએલાં મોટરોંઓને, ચક્રલાચક્રીની વાતોથી આનંદ ન પડે; વાક્યો પરથી શબ્દ પર અને શબ્દ પરથી અક્ષર પર જવાની પૃથક્કરણની રીત કંટાળામરેલી લાગે એમાં પણ નવાઈ નથી. આવે પ્રસંગે અને તો મોટાંઓને મૂળાક્ષર પરિચય કરાવી, એકદમ કોઈ રસિક વાર્તા પર લઈ જવા ઠીક લાગે છે.

મોટાંઓના મનમાં સાક્ષરજ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે જિજ્ઞાસા જગાડવી, એ મને સૌથી વધારે અગત્યનું અને પ્રથમ પગથીઉં લાગે છે. ગામનાં મોટેરાંઓને ભેગાં કરી, કોઈ ધાર્મિક કે વાર્તાની એપરીનું ભાવપૂર્વક વાચન તેમની સમક્ષ કરી, બતાવવાથી આ વૃત્તિ, જન્યુટ થવાનો સંભવ છે. જ્યાં એક વખત વૃત્તિ જાગી પછી શિક્ષકનું કામ સરળ બને છે. મૂળાક્ષરોની આવી અને સાથે સાથે કોઈ રસપૂર્ણ પુસ્તકનું વાચન એ બીજું પગથીઉં છે. આમ એક વખત વાચન તરફ અભિરુચિ થાય પછી આ યોજના જીવંત રવરૂપ લે છે. મોટેરાંમાં સાક્ષરજ્ઞાન પ્રચાર કરનારે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવું કે એણે બાળકોની નિશાળ જેવું વાતાવરણ ઉભું કરવાનું નથી. એ કરવા જતાં એમાંથી રસ જતો રહેશે અને સંખ્યા પડી ગયા વગર રહેશે નહિ.

સમયની પ્રસંગીક એ બીજી અતિ અગત્યની વાત છે. આને માટે સામાન્ય નિયમ અશક્ય છે. શીખનારને નવરાશ હોય તે સમય યોગ્ય છે. આખું વર્ષ પણ એનો એ સમય રહે એ બનવું પણ સંભવિત નથી. કામથી પાછા ફરવાના સમયથી માંડીને નિદ્રાવશ થવાના સમયની શરૂઆત સુધીના સમયમાં આ કાર્યક્રમ ગોઠવી શકાય. સાથે સાથે ખેતર બહાર, ઘર આંગણે, તેમજ ખેતરોમાં જઈને કામ કરવાની ઋતુઓ પ્રમાણે મળતી નવરાશ સાથે પણ આનો સુમેળ સાધવો જોઈએ.

કાર્યક્રમ સૌથી વધારે અગત્યની બાબત છે. આની પ્રસંગીક ઉપરજ પ્રગતિનો આધાર રહેશે. શરૂઆત તો ઘણુંએ સારાં કાર્યોની યર્થ શકે છે, પણ તેનો નિભાવ એજ થોડા સમયમાં પ્રશ્ન યર્થ પડે છે. સાક્ષરતાનો પ્રચાર કરવાની શરૂઆત કર્યા પછી જો તે કાર્ય બંધ કરી દેવું પડે, તો તેમાં કાર્યક્રમનો મોટો દોષ સમજવો. ઉપર કહ્યું છે તેમ જે બાળકોને ગમે, તે મોટાંઓને ગમે એ મૂત્ર બૂલભરેલું છે, એ લક્ષ્યમાં રાખવું. આપણું ધ્યેય શું છે. આ લેખની શરૂઆતમાં કહ્યું છે તેમ જો સમાજશ્રવન સુધારવું એ આપણું ધ્યેય હોય તો કાર્યક્રમ એવા પ્રકારનો ગોઠવવો જોઈએ કે વાચન માટે અભિરુચિ થાય અને સાથે સાથે તેમને નિત્યશ્રવનમાં ઉપયોગી એવું ઘણું જ્ઞાન પ્રાપ્ત પણ થાય. આ દૃષ્ટિએ પ્રાગજનતાને ઉપયોગી યર્થ-પડે એવી બાબતોનો કાર્યક્રમમાં સમાવેશ હોવો જોઈએ. શાળાની ગાફલ વખતપત્રક કરી ઇતિહાસ, ભૂગોળ શીખવાથી મોટાંઓ સહેજમાં કંટાળી જાય. એમને આપવાનું બધું જ્ઞાન સરળ વાચન મારફતે હોવું જોઈએ. સૂર્યોદય ઉપરથી ગામની દિશાઓની સાદી સમજ આપી તે પરથી ગામના નકશાની સમજ, નજીકના શહેરમાં

જે પાશ્ચાત્ય દેશોની કેળવણીની પદ્ધતિ આપણા દેશમાં પ્રવર્તી રહેલી છે તે નિર્દોષ અને સંપૂર્ણ છે એવું કોઈ કહી શકે નહિ. આ કથન તુલનાત્મક શક્તિ-ધરાવનાર સહેજે સમજી શકશે. ખરૂં જોતાં જ્યાં જ્યાં જોવો યુગધર્મ તેવી કેળવણીની પણ આવશ્યકતા છે, એટલે તે ક્ષેત્રમાં પણ સુધારાની જરૂર છે.

શિક્ષક પોતાના કામની મદત્તા સમજતો હોય તો શિક્ષા કરવી છોડી દે. આજનો જમાનો કે હવે પછીનો જમાનો એવી અમલીલતા નિભાવી શકશે નહિ. એ વાત આજે નિર્વિવાદ છે તો શિક્ષકોએ શા માટે પોતાના ઉચ્ચ કાર્યને અથવા મદત્તાવન્તી સેવાને એવ લાગવા દેવી?

શિક્ષણમાં શિક્ષાની જરૂર જણાય પણ તે એવી ન હોવી જોઈએ કે જેથી બાળ માનસ ઉપર માઠી અસર થવા પામે. આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે રાજદારી કાનુનનો ભંગ કરનારને રાજ્ય શિક્ષા કરે છે. બાળક જ્યારે યુવો કરે છે ત્યારે માતાપિતા શિક્ષા કરે છે. જ્યારે શાળામાં માતાપિતાને રચાને શિક્ષક હોય છે, ત્યારે તે હક તેને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં નબાઈ તો નહિ જ. તેમજ શિક્ષકના આ હક્ક સામે લાગ્યેજ કોઈ વાંધો ઉઠાવનાર મળે.

શિક્ષા સામે કોઈનો વિરોધ નથી; જે વિરોધ છે તે શરીરશિક્ષા સંબંધી છે. તેની સામે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ક્રાન્તિ ધર્મ રહી છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાંથી તે પુરાણી પંડ્યાનીતિને ઢાંકી કાઢવા માંડી છે. કુસળ કેળવણીકારોએ બાળમાનસનો સારી રીતે અભ્યાસ કરીને જાહેર કર્યું છે, કે જ્યાંસુધી બાળકને આપણે નિર્ભય બનાવ્યાં નથી ત્યાંસુધી કદી સાચી કેળવણી આપી શકવાનાં નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે, પણ અને માનવ વચ્ચે આલજખીનનો ફેર છે. વારંવાર તેમને શિક્ષા કરી તેમના બુદ્ધિવિકાસને રૂંધી નાખવો જોઈએ નહિ. કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાકુર કહે છે, કે “બાળક એટલે વિકાસ પામતો મનુષ્ય.” ઘણીવાર આપણી બરડતાથી અને તોછડાઈથી બાળકોના સ્વમાન, તેમજ મસ્તીગર્થી સ્વભાવને કચડી નાખીએ છીએ. પરિણામે એ સંતતિ સમાજની દુર્દશા લાવનાર, અથવા સમાજને બોગ્ગરૂપ નીવડે તેમાં શક નહિ. કદાચ ઘણા વાંચકને આ કથન રચિકર ન લાગે, તો માફ કરે, પણ આ બાબત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

આપણે પેસતેસોઝાઈ, હર્બર્ટ સ્પેન્સર કે પછી રૂઝવીના આનોંઠકની વાતો કરીએ છીએ, તેમના સિદ્ધાંતોને સન્માનીએ છીએ, તેમની પદ્ધતિ-

એને શિક્ષણમાં રચાન આપીએ છીએ; છતાં પરિણામે શૂન્ય હોય છે, તેનું કારણ શું ? તેનું કારણ એજ કે એ પદ્ધતિનો આપણે માત્ર દેખાવજ કરીએ છીએ. જો એ સિદ્ધાંતો મુજબજ કામ કરતા હોઈએ તો જે સિદ્ધાંતો ઉપર એ પદ્ધતિ કે શિક્ષણ આપવાની યોજના રચાઈ છે, તે સિદ્ધાંતો દરેક શિક્ષકના જીવનમાં સુધાર્થ ગએલા હોવા જોઈએ. એવા શિક્ષકને ભાગ્યેજ શિક્ષા કરવાનો પ્રસંગ આવે.

કહેવાનું એજ છે કે :—“સારા શિક્ષકોને સોટીની જરૂર ભાગ્યેજ પડે, અને બીજા પ્રકારની શિક્ષા પણુ કવચિતજ કરવી પડે ” જે શિક્ષકો વગર સજ્જત શાળાની વ્યવસ્થા રાખે છે, અને શિક્ષણ આપે છે તેવા શિક્ષકો શિક્ષણ આપવાની કળામાં પ્રથમ પદને લાયક છે.

પ્રત્યેક શિક્ષકે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે, કે જેમ માસ્તર પછાડ વધારે તેમ શિક્ષકની પ્રતિષ્ઠા એછી થાય છે. છતાં પણુ કોઈ સંજોગોમાં શિક્ષા કરવાનો પ્રસંગ આવી પડે તો તે શિક્ષા શિક્ષકે પોતે નહિ કરતાં મુખ્ય મહેતાજીને એ બાબત સોંપી દે એ વધુ ઇચ્છવા જોગ છે. મહેતાજીએ માટેના જે ધારા કેળવણી ખાતાએ ચોળ્યા છે તેમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે :—“ઉપશિક્ષક કદી શિક્ષા કરી ન શકે અને મુખ્ય મહેતાજી પણુ યુનાનો પ્રકાર જોઈને યુના માટે શિક્ષા કરે; તેમ તે હક્કી અને હદમાં રહીને શિક્ષા કરે.” આ તો કાયદાની વાત થઈ. ત્યારે શિક્ષા કરનારે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે, કે તે પોતે ન્યાયાધીશ નથી, પણુ ન્યાયાધીશ કરતાં તેણે કાંઈક અધિક કરવાનું છે. જ્યારે શિક્ષક શિક્ષા કરે ત્યારે તેનામાં જે બાબતો અવસ્ય હોવી જ જોઈએ: પ્રથમ ન્યાય અને પછી દયા. જેમાંથી એકની જો ઉણપ હશે તો તે શિક્ષક પોતાની પ્રતિષ્ઠા યુગાવશે.

આપણો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ હોવો જોઈએ કે આપણે બાળકોને ઉત્તમ મનુષ્ય બનાવવાં છે. ન્યાયાધીશને તો પુરાવા ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. તે વડે જે યુનો સાબીત થાય, તે પ્રમાણમાં કાયદામાં ફરમાવેલી શિક્ષા કરવાની છે; આ કામ શિક્ષકનું ન હોય. શિક્ષકે તો ઈશ્વરની પેઠે ન્યાય દયામિશ્રિત આપવાનો છે. આપણો ઉદ્દેશજ એ છે કે ગંદાં, ગોબરાં, અસંસ્કારી બાળકોમાંથી ઉત્તમ મનુષ્ય બનાવવાં. કોઈપણ સમાજ કે પછી દેશની ઉન્નતિ, અવનતિનો ખરો આધાર તે દેશની કેળવણી અને કેળવણી આપનાર શિક્ષકો ઉપર છે.

કોઈપણ પ્રયત્ને આપણે બાળકોને શિક્ષા અને તેના લાભમાંથી મુક્ત કરવાં જોઈએ. શિક્ષાથી મુધારો જણાયે પણુ તે સાચો મુધારો કદી ન

શકાય, કારણ તેની આસર ધણો વખત ટકી શકતી નથી. કદાચ બાળકો અવળી દિશામાં પણ દોરાર્ધ જાય. સ્વાભાવિક નિયમ એવો છે કે વ્યયાથી માણસનું અંતઃકરણ સુમાર્ગ તરફ દોરાય છે, કારણ કુમાર્ગનું પરિણામ દુઃખ છે. એ દુઃખથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ છે.

વિચારવાની વાત એ છે કે બાળકો એ નથી સ્ત્રી કે નથી પુરુષ. એમની દુનિયાજ નિરાળા છે. એમના જે શુના બને છે, તે સાચેજ શુના નથી હોતા, પણ તેમની સમજશક્તિની ઉજ્જ્વલ એટલે (અજ્ઞાન) હોય છે. પરિણામે લાલચથી તેઓ ઝટ દોરવાર્ધ જાય છે જેને અટકાવવા આપણે લાયનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, પણ તે ભય ન્યાંસુધી તેમની જાણમાં હશે ત્યાં-સુધી તેઓ તે કામ કરતાં અટકશે, પણ બપોરે લાલચનું પ્રમાણ વધશે, તો જે સ્થિતિ (અજ્ઞાન) પ્રથમ હતી, તેજ સ્થિતિમાં બાળકો પાછા આવી જશે. એટલે ધડીબરને માટે બાળકને ભય અને શિક્ષાથી કાણુમાં રાખી શકાય, પણ તેને આપણે સુધારી તો ન જ શકીએ.

અમેરિકાના પ્રખ્યાત વિદ્વાન ડૉ. જી. સ્ટૅન્લી હૉલે શેધી કહાડ્યું છે, કે “બાળકોમાં જુદી જુદી જાતની ૨૯૮ ધારતી કે ભય છે.” વર્તમાન યુગમાં આમાંની ઘણીખરી નાબુદ થઈ છે, કારણકે આપણા તેમજ પરદેશના વિદ્વાનોએ અયાગ શ્રમ લઈ ફળવણીના ક્ષેત્રમાં સુધારો કરવા માંડ્યો છે. આ સુધારાને આપણે યથાશક્તિ અનુસરીએ તોપણ આપણે સારી લાયકાત પ્રાપ્ત કરી શકીએ, અને શિક્ષણમાંથી શિક્ષાને તિલાંજલી આપી શકીએ. ડૉ. જી. સ્ટૅન્લી પૂછે છે કે “ભયનો નાશ શાથી થાય ?” તેનો ઉત્તર તેઓ પોતેજ આપે છે કે, “પ્રીતિ જે ભયનો વિરોધી શબ્દ છે તેનાથી.” એટલે શિક્ષણમાં બાળકને ભય ન જનાવતાં, તેને તેના આજ્ઞાસ પ્રતિ તથા પોતા પ્રત્યે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય તેવો પ્રયત્ન શિક્ષકે કરવો પટે છે. જેથી પોતાનું કામ સરળતાથી ચર્ચી શકે.

નીચેની બાબતો જે શિક્ષક પોતાના શ્રવનમાં વણી શકે તે શિક્ષકને શિક્ષા કરવાનો પ્રસંગ કવચિત જ આવે, તેમજ પોતે એક આદર્શ શિક્ષક તરીકે ઉત્તમ કામ કરી શકે.

૧. શિક્ષકને પોતાની શક્તિમાં વિશ્વાસ હોવો જોઈએ.

૨. શિક્ષકનું ચારિત્ર્ય અતિ આકર્ષક અને સંસ્કારી હોવું જોઈએ.

૩. ધાર્મિકવૃત્તિ હોવી જોઈએ.

૪. કર્તવ્યની ઉચ્ચ સમજ હોવી જોઈએ.

૫. પોતાના કામમાં અત્યાસક્તિ હોવી જોઈએ.

૬. બાળસ્વભાવનો સારો પરિચય અને પરીક્ષાની આતુરી હોવી જોઈએ.
૭. પ્રેમનો પ્રવાહ અણખુટ વહેતો હોવો જોઈએ.
૮. દૃઢતા કેળવવી જોઈએ.
૯. અપમાન સહન કરતાં આવડવું જોઈએ.

૧૦. જ્ઞાન સાથે નીતિનું સંમિશ્રણ કરતાં આવડવું જોઈએ.

આ ઉપરાંત ઘણી બાબતો શિક્ષકમાં હોવી ઘટે અને આવા શિક્ષકને સોટી પ્રત્યે સદાની સુગ ઉત્પન્ન થાય તેમાં શક્ય પણ્ય નહિ.

નિત્યાનંદ એસ.

આઇ. પી. મિશનરફલ, પ્રાંતિજ.

સોનેરી કેળાંની શારીરિક પોષક તરીકે અગત્ય

શરીર બંધારણનાં તત્ત્વો તેમજ ગરમી ઉત્પાદક તત્ત્વો લીલાં ફળમાં ઘણાં ઝોઝાં હોય છે, પણ તેની અંદરના વાછોટગીત તેમજ ક્ષારોના જથ્થાના પરિણામે ખોરાક તરીકે તેની ગણના કરવામાં આવેલી છે. કેળાં ઉપરના સૂત્રથી અગ્રાધિત હોતાં કીમતી ખોરાક ગણાય છે, તેમજ તે શરીરની નિર્મિતતા જાળવે છે. ડૉ. મેયર તથા રૉસ લખે છે કે બીજાં અનેક ફળો કરતાં કેળાંમાં ગરમી ઉત્પાદક શક્તિ ઘણીજ છે. વધારેમાં વધારી ગમે તે મોસમમાં આ ફળ મળી શકે છે અને બીજાં ફળોની સાથે સરખાવતાં અડધી કીમતે તેમાંથી ઉજ્જ્વલતાજનક શક્તિ મળી રહે છે.

કેળાંનું પૃથક્કરણ કરતાં માત્રમ પડયું છે કે તેના ગર વા તેા માવામાં ૭૫ % પાણી છે, શરીરના તંત્રુઓ જલદી શોષણ કરી શકે તેવી ગતની સાકર તેમાં ૨૨ % છે, કાંજવાળા પદાર્થ ૧.૩ ટકા, ચરબીનાં તત્ત્વો ૦.૬ % અને ક્ષારો ફક્ત ૦.૮ % તેમાં રહેલા છે.

ડૉ. વાલ્ટર હોલીસ એડી એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે કેળાંમાં રહેલો પુષ્કળ પાણીનો જથ્થો ગરમ તંત્રુઓમાં થતા કંડા પાણીના અતિશય ઉપયોગને કાબુમાં રાખે છે. સામાન્ય સાકરથી થતાં તુલસાનોની અટકાયત કરી તેવાં તત્ત્વોનો પુરતો જથ્થો શરીરને તે પુરો પાડે છે. ગરમીઉત્પાદક શક્તિ તેમાં રહેલા કોઠાળી તત્ત્વના પરિણામે મળી રહે છે. કેળાંના ત્રણ અઘોળ માવામાંથી લગભગ ૧૦૦ ઉષ્મા ગરમી મળે છે, જેમાંની ૮૮ ઉષ્મા તેા તેમાં રહેલું કોઠાળી તત્ત્વજ પુરી પાડે છે.

ઉપર જણાવેલી રિયતિ જોતાં કોઈપણ જાતના કોળાનો ઉપયોગ નહિ કરવા છતાં કેળાંમાં રહેલું કોળા તરવ શરીરની વૃદ્ધિ માટે પુરતું થઈ પડે છે ને તેથીજ કેળાંને ખાસ અગત્યના ખોરાક તરીકે ગણવામાં આવે છે. તેમ છતાં ફક્ત કેળાં પરજ તે બાળે આધાર રાખવો તે વ્યાજ્ઞ્ય નથી. ઉખાની ગણતરી કરતાં તેમાં રહેલું ચરબીનું તરવ નહિજ જેવું કે તોપણ ચરબી શોષનાર વીટમન 'અ' જેમાં રહેલું છે તે નિમિત્તે કેળાંને ઉપયોગ કરવો તે ખાસ આવશ્યક છે.

તેની અંદર રહેલું ક્ષારોનું પ્રમાણ ક્ષારોના જયા કરતાં જણાઈ આવેલું છે. કેળાંમાં રહેલ, 'કૃશિઅમ' તેમજ 'મેગ્નેશિઅમ' નાં તર શરીરમાં આવતા તેમજ તરવોની સામે ટકર ઝીંકે છે. ખોરાક તરવ વપરાતા માંસ તેમજ અનાજનાં તરવોના તેમજ ગુણે નાણુક કરવા કેળાં મદદગાર નીવડે છે. તેની અંદર રહેલું લોહનું તરવ લોહી બનાવવામાં પણ ઉપયોગી નીવડે છે ને તે પુરતા પ્રમાણમાં છે. ઉપરાંતમાં કેળાંમાંના કોષો ગાડાનું બંધકોરાપણું પણ દૂર કરે છે.

કેળામાં રહેલા વીટમીન અ, ઘ ને કનાં પરિણામે ટામેટોની પણ ફેટલેક અંશે તે ગરજ સારે છે. વીટમીન 'ફ' પણ તેમાં પુરતા પ્રમાણમાં છે. ફક્ત 'હ' વીટમીન તેમાં ખૂટતું હોવાને લીધે જે ફળાદિમાં તે રહેલું હોય તેવાં ફળ યા તો કોડલિવર જોખલનો વપરાશ કરવાથી તેની ખોટ પુરી પડે છે ને તે ખોટ તે રીતે પુરી પાડવી જોઈએ.

ફેટલીક વ્યક્તિઓનું માનવું છે કે કેળાં પચાવવાં મુશ્કેલ છે, પણ તેનો પચવાનો આધાર તેના પાકાપણા પર અવલંબે છે. જ્યારે તે પુરેપુરી પીળાશ પડે ત્યારેજ વાપરવા લાયક થાય છે ને જ્યારે તેની છાલ કાળાશ પડતી જાય ત્યારે તેનો ઉપયોગ અતિ હિતમ થઈ પડે છે. આનાજ પરિણામે કાચાં કેળાંનો ઉપયોગ કા તો બાજીને યા તો તળાનેજ કરવામાં આવે છે કે જેથી પચવામાં તે દરકતકર્તા થઈ ન પડે.*

એમ. એમ. પરીખ

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો

નવો અભ્યાસક્રમ

(ગત્રાંક પૃષ્ઠ ૩૮૦ થી ચાલુ)

બાળકોનો રસ ચાલુ રહે અને કસરતનો હેતુ તેમની સમક્ષ રહે તે માટે :—

(૧) તેઓ ધુટી પકડે (કોઠો ૧ લો).

(૨) એક પછી બીજા હાથે કે બે હાથે ધુટી પકડે (કોઠો ૩ અને).

(૩) પગની વચ્ચે કે બહાર કે એક બાજુએથી બીજી બાજુએ આગળ અને પાછળ બે તરફના દ્વર જમીનને અડકવું (કોઠો ૧૨).

(૪) તાલનિયમ પ્રમાણે સાથેના દબાણ સહિત ધુટી પકડવી. આ સ્થિતિમાં તાલ પ્રમાણે સાથેના ધડના નીચેના દબાણથી કાણી વળશે અને હંબાશે. (જુઓ આકૃતિ ૨૦)

બાળકોની શક્તિ પ્રમાણે પહોળા, થોડા પહોળા, પગ પાસે, પગ આગળ, કે બેરોને એ સ્થિતિથી આ કસરતો લેવાય.

(જુઓ આકૃતિ ૧૫, ૨૦, ૨૧, ૨૨).

આકૃતિ ૨૦

પગ પહોળા, ધડ આગળ નમવું અને ધુટીની પકડ.

આંતરના દાખલા :

આકૃતિ ૨૧

પગ લાંબા સીધા, ધડ માથુ ટીચણ ઉપર અને પગના આંગળાની પકડ.

આકૃતિ ૨૨

ધડ આગળ નમવું, એક પગ આગળ અને ધુટીની પકડ.

(ક) ધડ નીચે-વાળો (આ શબ્દો ન બોલવા હોય તો ન બોલવા.) (તાલ પ્રમાણે દબાણ સાથે), હથેલી જમીન ઉપર મૂકો—શરૂ! એક બે, એક.....બધે!

(જ) ધુટી પકડવા ધડ નીચે-વાળો; તાલપ્રમાણ સંહિત દયાળુ.
ધુટી પકડવા—નીચે !

ધડ નીચે લો—ચર! એક બે, અને.....બધે !

(ગ) ધડ નીચે વાળવું.

માથું અને ખભા રિધર રાખી સરીર કડમાંથી વાળવામાં આવે છે. માથાના ઉપલા ભાગથી કરોડના મૂળ સુધીના ભાગ સીધી લીટીમાં આવે એવી રીતે ખભા સીધા અને ગરદન પણ સીધી રાખવી એ હેતુ છે. કસરત ખંરાખર કરવાની શક્તિ ઉપર ગતિ કેટલી દૃઢ સુધી યોગ્ય તેનો આધાર રહે. કસરત શીખવતાં કડનો ભાગ પાછો લેવાની સૂચના ઉપયોગી માલમ પડશે. જુઓ:—આકૃતિ ૨૪

આશાઓ:—

ધડ (જરા) આગળ - વાળો !

ધડ ઉચું - લો.

કેટલીક છુટથી યાવ તેવી આનંદજનક

કસરતો આ જુથમાં છે. દાદામાં જેમ આવશે

તેમ તેનું વર્ણન આપવામાં આવશે.

જુથ બીજું. દાદાની કસરતો.

દાદાની કસરતો ખલાતે અને દાદાના

આકૃતિ ૨૪. મઠ આગળ વળેલું. સાંધાને છુટા કરે છે અને દાદા, ગરદન, કરોડ, માથું સીધાં.

ખભા અને છાતીના રનાયુને મજબુત કરે છે, અને એ રીતે સરીરના તે ભાગને યોગ્ય દેખાવ આપે છે. છાતીના વિકાસ અને વળવાની શક્તિ ઉપર તેમની યોદ્ધસ અસર છે. આની બે મુખ્ય ગતિ છે: એક ગતિ દલનયજન શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે અને બીજી રનાયુને મજબુત કરે છે. અને સારી રિધતિની ભાવના ઉત્પન્ન કરે છે. સાધારણ રીતે દરેક પાઠમાં દરેક જાતની એક કસરત રાખેલી છે. દાદાની જોડથી કે ઝડપથી ગતિ યાવ અથવા તે ઉપર લેવામાં આવે ત્યારે યોગ્ય રિધતિ જાળવી રાખવી એ ખાસ મુશ્કેલ છે, પણ એ યોદ્ધા સમજવું તોઈએ કે સારી યોગ્ય રિધતિ દર્શી ન રહે તો કસરતની અસર ઘણી ઓછી થાય છે અને ખર્ચ કહેવામાં આવે તો તેવી કસરતમાં ફાયદા કરતાં નુકસાન વધારે છે. સારી રિધતિ જતી અટકાવવા માટે કમરમાંજ ગતિ યાવ તેવી ચર કરવા મારેની રિધતિ વારંવાર સુચવવામાં આવી છે.

‘હાથ ઉઘા કરો’ એ સ્થિતિ બાળકોને એટલી બધી મુશ્કેલ પડે છે કે બાર વરસ સુધી હાથ ‘અડધે સુધી લંબાવવા’ એ તેને બદલે લેવામાં આવે છે.

હાથ ગોળ ગોળ કે એક બાજુથી બીજી બાજુ ફેરવવા.

ખભાના સાંધા છુટે તે માટે આ કસરતો ઉપયોગી છે. એ સાંધામાં જ ગતિ યાવ તે બાળક ઉપર જોડેલો ભાર મૂકીએ તેટલો ઓછો. ઉભા રહીને આ કસરત કરતાં પીઠ વળી નં જાય તે માટે કમર નિયમમાં રાખવી જોઈએ. આ કસરતને ‘લીધે’ આ કસરતો પહેલાં એક હાથથી લેવામાં આવે છે અને ગતિ એકજ ભાગમાં યાવ તેવી સ્થિતિથી શરૂઆત કરવામાં આવે છે. હાથના તરીકે ‘વાંકું ચૂકું, એસવું, છુટથી આગળ ધપવું, ધડ થોડું આગળ વાળવું’ અથવા ખભા પકડવા.

એક હાથ ગોળ ગોળ ફેરવવો.

સીધો પંજુ સખત નહિ, મુંઠી ધીમેથી વાળેલી, એ સ્થિતિમાં હાથ આગળ, ઉંચે, પાછળ, નીચે, એમ ગોળ લેવામાં આવે છે. કસરત છુટથી કરવાની છે. મેળવેલી ગતિથી બળ મળે છે અને ઝડપ નક્કી થાય છે. સાથે પ્રાસની માફક આ કસરત યાવ તે હજારો ભેગ નથી. શરૂઆતમાં હાથ ધીમેથી જરા પાછળ લઈ હાથ ફેરવવાનું શરૂ કરવું ઉપયોગી માલમ પડશે. (જુઓ આકૃતિ ૧૧, પૃષ્ઠ ૩૭૪)

આત્મા :

હાથ ગોળ ગોળ ફેરવવા. કાળો (જગણો) હાથ-શરૂ ! બંધ ! ફેરફાર (એક હાથ ઉંચે). હાથ ગોળ ગોળ આગળ, પાછળ. છુટથી બળ-પૂર્વકની ગતિ; અને હાથ એક સાથે કામ કરે, એક હાથ ઉપર આવે ત્યારે બીજો નીચે જાય.

ફૂદકા સાથે કે એડી ઉઘી કરી હાથ ગોળ ફેરવવો; સતત કરવાની.

ગોળ ફરતો હાથ ફૂદકાને મદદ કરે છે. ઉંચું ફૂદવું, એડી ઉઘી કરવી, આખું શરીર બરાબર ઉંચું કરવું એ બાળકોને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

નોંધ—નાનાં બાળકો ઉભા રહી હાથ ગોળ ફેરવે તે અતુટ નથી કારણકે પીઠ વળવાનો શ્રેણ છે.

આત્મા :

હાથ ગોળ ફેરવવા અને એડી ઉઘી લેવી (ફૂદકો ભરવો)—શરૂ ! બંધ ! કોણી ગોળ ફેરવવી.

કોણી છુટથી વાળી હાથ બાજુએ ઉઘા કરો. હાથ આગળ લઈ અડધી

મુઠ્ઠી વાળો. ડાણી મોટા વર્તુળમાં ગોળ ફેરવે, આગળ ઉંચે, પાછળ, નીચે. બહુ ચોકસાઈની જરૂર નથી.

આટા :

ડાણી ગોળ ફેરવે—શરૂ ! બંધ !

એક હાથ આગળ ને ઉંચે, આગળ ને નીચે ફેરવે.

હાથ જોરથી આગળ ને ઉંચે ફેરવવામાં આવે છે, પાછી ગતિ તેવીજ રીતે થાય છે. હાથ ગોળ ફેરવવાની માફક છુટો રહે છે.

આટા :

એક હાથ આગળ અને ઉંચે ફેરવે—શરૂ ! એક અને બે અને એક અને—બંધ !

(ધડ જરા આગળ, હાથ સાથળના આગલો ભાગ ઉપર) એક આગળ ઉંચે ફેરવે.

આ કસરતમાં હાથ જોરથી આગળ ઉંચે ફેરવે છે, અને સાથળ ઉપર પોતાની સ્થિતિએ આવી જાય છે. શરૂઆતની સ્થિતિ કસરતની અસરમાં ઉભેરો કરે છે અને પીઠ આગળ પડતી અટકાવે છે.

આટા :

સાથળ ઉપર હાથ અને ધડ જરા આગળ—વાળો !

ઉપરની માફક ચાલુ રાખો.

(એક હાથ ઉંચે) આગળ ફેરતાં હાથ બદલવો.

આટા :

ડાળો (જમણો) હાથ આગળ ઉંચે—ફેરવો ! હાથ બદલવો—શરૂ !

બંધ !

હાથ લંબાવવા.—

હાથ બાજુએ અને વચમાં લંબાવવો.

આ કસરતો હંમેશાં બે ગતિમાં થાય છે, ઉપરની વજેલી સ્થિતિમાંથી હાથ જોરથી ધ્રુવિજીત દિશામાં લંબાવ છે. બાજુની સ્થિતિમાં હાથ સીધા બાજુએ ખભાની સાથે સપાટીમાં લંબાવવામાં આવે છે, આંગળાઓ સીધી અને હથેળાઓ નીચી રાખવામાં આવે છે. વચ્ચેની સ્થિતિમાં હાથ ત્રાંસા ઉંચે બાજુએ રાખવામાં આવે છે, આંગળાઓ સીધી ને હથેળાઓ ઉંચી રાખવામાં આવે છે. હાથની ચોકસાઈ વચ્ચેની સ્થિતિ હેતુપૂર્વક દર્શાવી નથી.* આ બે સ્થિતિનો ખાસ મુદ્દો એ છે કે હાથ

પરંપરા લંબાવવા અને તે વખતે છાતીનો ભાગ અને માથું ટટાર થવાની લાગણી અનુભવે.

આરામ :

હાથ—વાળો ! હાથ બાજુએ વચ્ચે—લંબાવો !

હાથ—વાળો ! હાથ નીચે—લંબાવો !

પછી હાથ બાજુએ (વચ્ચે)—લંબાવો એક ! બે !

જે સ્થિતિમાં યત્ન ચાલુ રાખવાનો હોય તેમાં ખાસ આરામ રહેવો જોઈએ.

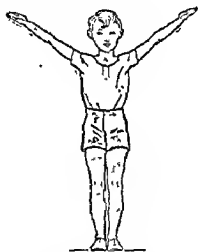
હાથ ઉંચા કરવાની ક્રિયા.—

ઉંચા કરવાથી કે એકથી બીજી બાજુએ લેવાથી એકજ ગતિએ હાથ બાજુએ, વચ્ચે લઈ શકાય. જુઓ આકૃતિ ૨૪-૨૫.

આકૃતિ ૨૪

હાથ બાજુઓએ લાંબા, એકી રીતે,
ધ્રુવ પુરા વળેલા.

આકૃતિ ૨૫

હાથ વચ્ચેના ભાગે તરફ ઉંચા,
પહોળા પડતા લાંબા; હથેલી
સીધી, પણ ભેગા.

* નાનાં બાળકોને સખ્તાર્થ વિના અને તેટલાં ઉંચાં થવા દેવાં જોઈએ. કંઈક મોટી ઉંમરે બાજુએ, ઉંચે અને નીચે હાથ લેવાની અને હાથની તાલી પાડવાની કસરત જોઈ શકી વાર ટકવાનું છે તે લેવાય. મોટાં બાળકોના કોઠામાં એક હાથ ઉંચે લેવાની કસરત અભ્યાસક્રમમાં લીધી છે. એમ માનવામાં આવે છે કે જો તાલીમ અને મહાવરો વધે તેમ વચ્ચેની સ્થિતિમાં હાથ વચ્ચેનું અંતર ઓછું થાય, અને કેટલાક નીચે જાય તો ફેરફારમાં હાથ વચ્ચેની સ્થિતિને નહિ પણ ઉંચેની સ્થિતિને અનુકૂળ થવા જોઈએ.

આચાર :

હાથ ખાલુએ (વચ્ચે) — જ્યાં ! સામી ખાલુએ લાવો.

હાથ ઉંચા કરવામાં એકજ માર્ગ લેવાનો છે, પણ ગતિ, ધણી ધીમી થાય છે.

હાથ એકથી ખીણ ખાલુ લેવાની અને ઉંચે લેવાની કસરતના ફેરફાર. —

(ક) હાથ ખાલુએ ઉંચે અને ખાલુએ નીચે લેવા, માથા ઉપર તાળી પાડવી અને ખાલુએ એકવાર ચાળડવું (કગર અંદર, માથા ઉપર આરામ નહિ).

(જ) હાથ ખાલુએ ઉપર લેવો, નીચે લેવો, આંગળીઓ માથા ઉપર અને ખાલુએ ધીમેથી ચડકાડવી.

(ગ) હાથ ખાલુએ (જરા છુટા). હાથ નીચે આગળ, નીચે ખાલુએ લેવો. (નીચેની સ્થિતિએ જતાં હાથ ખાલુએ ચડકે છે. હાથ આગળ વધે તે વખતે તેમની વચ્ચેનું અંતર ખલા જોટલું હોય) એડી ઉંચી કરવાની અને ધુંટણ વાળવાની અને ફૂંકો ભરવાની સાથે આ કસરત શીખવવામાં આવે છે.

(ઘ) હાથ ખાલુએ અને નીચે સતત ચાલ્યા કરે, વચ્ચેની સ્થિતિ ચાર પગથીએ પહોંચે, ચોથે પગથીએ વચ્ચેની સ્થિતિએ ચડકે. દરેક પછીના પગથીએ હાથ ઉંચે ગતિ કરે.

(ચ) ત્રણ પગથીએ વચ્ચે પહોંચવા હાથ આગળ અને નીચે સતત ચાલ્યા કરે (પહોળા ઉંચે લાંબાય). ત્રીજે પગથીએ વચ્ચેની સ્થિતિએ ચડકે. હાથ આગળ જાય તે વખતે શરીર પાછું ન જાય તે માટે સંભાળ લેવી. જુઓ આકૃતિ ૨૬.

(છ) એક હાથ આગળ ઉંચે લેવો. ધુંટણ ઉંચું કરવું (ઉંચું કરેલું ધુંટણ પીઠ વળી જાય તેને ચડકાવે છે. સમતોલપણાની કસરતોમાં પણ આ કસરત આપેલી છે.)

(જે) હાથ આગળ ઉંચે લેવો (ધીમે) અને નીચે લાંબાવવો (હાથ ઉંચા થાય તે વખતે શરીર પાછું ન વળવું જોઈએ).

આકૃતિ ૨૬
હાથના ચક્ર
(ફેરફાર)

‘હાથ’ વાળી લીંત સામા લંબાવવા.

દિવાલથી હાથ જેટલે છેટે બાળકો સીધાં ઉભા રહે, હથેળી સપાટી સામે સીધી, આંગળાં જરા અંદર વળેલાં રાખે. કાણી સતત વાળી લંબાવવામાં આવે, શરીર ઘુંટીથી સીધી લીટીમાં આગળ પડે. કમરના સ્નાયુઓ સ્થિર રહેવા જોઈએ અને શરીર વક્ર લીટીમાં આગળ આવે. બાળકો મોટાં હોય તેમ દિવાલથી અંતર વધારવામાં આવે, પછી તેઓ આગળ હાથ ઉપર પડશે અને તરતજ કાણી વાળશે. સીધી સ્થિતિ પાછી મેળવવા હાથ વડે જોરથી ધક્કો મારવો પડશે. પગ સરકે નહિ તે માટે સંભાળ રાખવી.

કાણી પાછળ દબાવવી.

આંગળીઓ ઢીલી બંધ કરી છાતીના સાગની સામા પોંચાતો ભાગ લાવવા કાણી વાળી ખભાની સીધી લીટીમાં હાથ હંચા કરવામાં આવે છે. ખભાની સીધી લીટીમાં કાણી હોય તો હાથ વચ્ચેનું અંતર બરાબર થશે. ખભાને જોર ન પડવું જોઈએ, કાણી અને તેટલી પાછળ લેવામાં આવે છે, પાછા ફરતાં પછીની ગતિ માટે બળ મળે તેવી રીતે આગળ જાય છે. ગતિ સતત છે પણ ધણો વળત આજુ રહેવી જોઈએ નહિ. માથા અને ખભાને આંચકો આપવાનું, વલણ અટકાવવું જોઈએ, અને કાણી ખભાની લીટીથી નીચે ન જવી જોઈએ.

આરા:

કાણી પાછળ દબાવવી—શરૂ ! અને એક અને બે અને એક, બંધ ! પાછળ લેવા માટેના આંકડા ઉપર ભાર મૂકવો. ‘અને’ શબ્દથી આગળ હુંક ગતિ થાય છે. કસરત આગળ લેવાની ગતિથી શરૂ થાય છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

કાણી દબાવવી અને હાથ લંબાવવો.

કાણી પાછળ દબાવવી અને હાથ લંબાવવો એ બે વારા ફરતી યર્ધ શકે. હાથ લંબાવવામાં હાથ પાછો લેવામાં આવે તે વખતે કાણી સીધી થાય છે. ત્રણની ગણતરીએ કાણી દબાવવી અને હાથ લંબાવવો એ સહેલું પડશે. પછી ગતિ વારાફરતી થાય.

આરા:

ત્રણની ગણતરીએ કાણી દબાવવી અને હાથ લંબાવવો—શરૂ ! અને પાછળ લો, અને લંબાવો અને એક, અને બે, અને ત્રણ એ પ્રમાણે બંધ !

આ જીવ્ય માટેની યોગ્ય આનંદજનક કસરતો આ જાતની કસરતોની વ્યવસ્થા કરવામાં બે ટોળાં સરખા બળવાળા યાચ અને દરેક ભાગ તે લે એ જોવું જોઈએ. થોડા થોડા સમયને અંતરે પશુ વારે વારે ખેંચતાણુ યાચ તેવી કસરત ધણા સમય સુધી શ્રમ પડે તેવી કસરત કરતાં વધારે ફાયદાકારક છે. ડાખા અને જમણા હાથ સરખા વાપરવા જોઈએ. પોંચા પાસેનું કાંડું પકડવાથી સારી પકડ આવે છે અને અને ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવો. એકદમ ખેંચવું કે હીલું મૂકવું તેમાં ઘણી ચતુરાઈ બતાવી શકાય છે.

એક હાથે ખેંચતાણુ રમનારા સામસામા ઉભા રહે છે, એક બીજાનાં કાંડાં પકડે છે, પગ અંદરની આજુબી બેગા રાખે છે. ખેંચ શરૂ કરવા સામસામાં બાળકો બહારના પમથી આજુએ ધપે છે અને અંદરનો હાથ સીધો કરે છે. સમતોલ જળવવા બહારનો હાથ આજુએ હંચો કરવામાં આવે છે. ખેંચો-એ આસા થતા દરેક બાળક પોતાની સામા બાળકને એક લીટી ઉપરથી કે એક નિશાની (દિવાલ વગેરે) તરફ ખેંચવા યતન કરે છે.

ધુંટણુ બરાબર વાળી કરવાની ખેંચતાણુની કસરત—રમનારા વચમાં બંને હાથે દોરકું, પટો, સળાઓ કે સોટી પકડી રાખે છે. પછી બંને જણા ધુંટણુ અને તેટલા બહાર વાળે છે અને આ સ્થિતિમાં કૂદકો ભરી સામાને લીટી ઉપરથી ખેંચવા દરેક યતન કરે છે. હાથ ઝાડીને પશુ આ ખેંચતાણુની કસરત ચર્ચ શકે. જો લાકડી વાપરવામાં આવે તો ખેંચવાને બદલે ધક્કો મારવાનું યાચ.

હારમાં ખેંચતાણુ—દરેકમાં જથી વધારે બાળક ન હોય તેવી બે કુકડીઓ પાડવામાં આવે છે. તે વચ્ચેના લીટાની દરેક બાજુએ સામસામા ઉભી રહે છે. એક કુકડી એક બાજુએ એક કુંડું પગલું ભરે છે, એટલે બાળકો વ્યુત્ક્રમ રીતે ઉભાં રહે છે. (દરેક પોતાની સામે નાની તીરકસ બાજુએ આવે છે.) દરેક પછી ડાબે હાથે પોતાની સામે નાની ડાબો હાથ પકડે છે, અને તેવી રીતે જમણી તરફનાનો જમણો હાથ પકડે છે. બળ કરવા બધા જમણા કે ડાબો પગ પાછળ મૂકે છે અને હાથ સીધા કરે છે. એક હાર બીજાને મધ્ય લીટી ઉપર ખેંચી જવા પ્રયત્ન કરે છે.

એક ટોળાનો દરેક દરેક જણુ લીટી ઉપરથી ખેંચાઈ જાય ત્યાંસુધી રમત ચાલે છે, તેથી દરેક હાર આમ તેમ જર્જર શકે તે માટે પુષ્કળ જગાની જરૂર પડે છે. હાર તૂટે તો હરિશ્ચંદ્ર બંધ યાચ.

વિષય—શુદ્ધ વાચન

સામાન્ય હેતુ—મુખ્ય વિચાર સમજાય તેવી રીતે વાર્તા વાંચતાં શીખવવાનો.

વિશેષ હેતુ—‘કાણી’ વાર્તા વાંચવાનો.

સાહિત્યો—ચિત્ર.

નામ : મિ. દેરાસરી

તા. ૭-૮-૩૭

સમય ૪૦ મિનિટ

મુદ્દા	શૈલી	કા. પા. નોંધ
આરંભ વર્ણવ્યવસ્થા આરંભ પ્રશ્નો	વર્ગને સ્મૃતિમાં લાવી વ્યવસ્થિત રીતે જોડવો. કાણી જ્ઞેયો હોય તે હાથ ઉઠા કરે. કાણીઓ ક્યાંથી આવે છે ? આપણા શહેરમાં શો કંધો કરે છે ? શું શું વેચે છે ? કેવું બોલે છે ? કાણીને જોઈ નાના છોકરાઓ શું કરે છે ? ખરી વાત, પણ બધા કાણીઓ એવા નથી હોતા. તેઓ પણ આપણા જેવા માણસજ છે. એમને પણ છોકરાં વહાલાં લાગે છે અને નાનાં બાળકો જોડે રમવું એમને પણ ગમે છે. આવા એક કાણીની વાત મારી પાસે છે. તમારે તે વાંચવી છે ? હાઠ. એક સરસ વાંચવા આપું. કપાટમાંથી રૂપીઆની નોંધે કાઢી ખીનીના ગાપ કાણીને શા માટે આપે છે તે શોધી કાઢો. મનમાં વાંચજો. ચોપડી કાળા હાથમાં આંખથી ર’ દર રૂપી દટાર જોતી વાંચજો.	
મુખ્ય વિષય રજુઆત શાંત વાચનનો પ્રશ્ન સૂચના		વાર્તા મનમાં વાંચીને શોધી કાઢો.

ઉપજાતિ છંદ

રાગ કેદાર, તાલ ઝપતાલ, મધ્યકાળ માત્રા ૧૦

૧ ૨ ૩ ૪ ૫	૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦		
સ - સ - સ	મ - મ - -	મ રી પ - પ	ધ - પ - -
સી - તા - સ	મા - ભી - -	સ તી કા - જી	શા - ભી - -
— —	7 —	— —	7 —
પ - પ - પ	સ - પ - -	મ રી ધ મ પ	મ રી સ - -
પ - તિ - પ્ર	તિ - રા - -	પ સ દા - પ્ર	મા - ભી - -
— —	7 —	— —	7 —
પ - પ - પ	સ સ સ - -	ધ ધ સ - રી	સ ધ પ - -
કુ - રં - ગ	દ જી વા - -	મ તિ જ - ટ	કી - ધી - -
— —	7 —	— —	7 —
સ - સ ધ ધ	પ મ - -	મ રી ધ મ પ	મ રી સ - -
પિ - ના - શ	કા - જી - -	વિ પ રિ - ત	જી - દ્વિ - -
— —	7 —	— —	7 —

નોટ—ઉપજાતિ છંદ
ઉપેન્દ્રવજ્રા
ઉપજાતિ

} આ ત્રણે છંદો ઉપર મુજબ વગાડવા.
આપાલાલ દવે

સને ૧૯૩૭માં ઉત્તર ભાગમાં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની વર્નાક્યુલર શાળાનલ પરીક્ષામાં બેઠેલી વિદ્યાર્થીનીઓના કામની સમાલોચના; ભૂલો સુધારવાની સૂચનાઓ સાથે.

ભાષા:—ધણી વિદ્યાર્થીનીઓ પ્રશ્નપત્ર જરાબર વાંચી જતી નથી, પરિણામે તેમના જવાબ મુદ્દાસર હોતા નથી. શબ્દોને વાક્યોમાં વાપરી બતાવવાને બદલે તેઓએ તેવા શબ્દોના માત્ર પર્યાયજ્ઞ આપ્યા હતા. પૃથક્કરણ નજાળું હતું અને વ્યાકરણજ્ઞાન અસંતોષકારક હતું. હસ્તાક્ષર પર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. ધણી વિદ્યાર્થીનીઓને વિરામચિહ્નોનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં આવડતું નથી.

મુખપાઠ:—વાચન સંતોષકારક હતું, જે કે કેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓ એમ ધારતી હતી કે ઉતાવળથી વાંચી જવામાં લાયકોતનો ગુણ આવે છે. હસ્તલેખોનું વાચન એકંદર સંતોષકારક હતું, છતાં તેમાં સરળતાપૂર્વકના વાચનની ખામી જણાઈ આવી હતી. ટુંકા અક્ષરથી બાંધેલાં મથાળાં વિસ્તાર કરી વાંચી બતાવવાં જોઈએ. જેથી વાચન સમજપૂર્વક થઈ શકે. કાવ્યનું રહસ્ય સમજ્યા વિના મોંએથી કવિતા બોલી જવામાં આવી હતી. પોપટ જેમ બોલે તેમ તે બોલી જવામાં આવતી.

[નખંધ:]—વિરામચિહ્નો ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી. શબ્દો અને વાક્યોનું પુનરાવર્તનજ કરવામાં આવતું. પદવિભાગ પ્રમાણે શબ્દોને છોડવામાં નહોતા આવ્યા. ચમદલડોળ બહુ મર્યાદિત હતું અને જોડણીમાં ભૂલો કરવામાં આવી હતી. વિચારોની સુવ્યવસ્થા હતી નહિ એથી એમ ગાલમ પડી આવે છે કે વિદ્યાર્થીનીઓને પદ્ધતિપૂર્વક વિચાર કરવાનું શીખવવામાં આવ્યું નથી.

સ્તુતલેખન:—ફકરાનું લેખન બરાબર થયું નહોતું. જોડણીમાં ભૂલો હતી.

સૂચનાઓ:—નમુનારૂપ કેટલાક પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીનીઓને આપવા જોઈએ તે એવા હેતુથી કે તેઓ ધીર ગણપદના પાઠો સમજપૂર્વક વાંચે. પછીથી વર્ગમાં તે પ્રશ્નોના ઉત્તર નમુનારૂપે આપવા જોઈએ. પ્રશ્નોના ઉત્તર બરાબર મુદ્દાપૂર્વક આપે તેવી રીતનો તેમને સંપૂર્ણ મહાવરો પાડવો જોઈએ.

બ્યાકરણ અને પૃથક્કરણ ભાષાનાં અંગ તરીકે ગણવાં જોઈએ, અને એ પ્રમાણે તેઓને ભાષા શીખવામાં તે મદદરૂપ થઈ પડે. રસિક અને ખુદ્ધિપૂર્વક યોગ્યએકી યુક્તિઓનો વારંવાર ઉપયોગ થવો જોઈએ. મુખ-વાચન અને કવિતાના મુખપાઠ વિદ્યાર્થીનીઓ સમક્ષ નમુના રૂપે આપવા જોઈએ, અને વિદ્યાર્થીનીઓ તેનું અનુકરણ કરે.

હસ્તલેખોના વાચનનો વિષય છોટી દેવો જોઈએ નહિ કે બેદરકારીથી તે શીખવવો પણ નહિ; કારણકે આ વિષય તેમના જીવનનું સજીવ અંગ છે. ટુંકા અક્ષરથી બાંધેલાં મથાળાં સમજાવવાં જોઈએ અને વિદ્યાર્થીનીઓને રિપોર્ટ સંબંધી જે લેખો મનોમત્તને આપવામાં આવે તેમાં તેવાં મથાળાંને ઉપયોગ કરવાનું તેમને કહેવું જોઈએ. જુદી જુદી યુક્તિઓદ્વારા તેમની નેત્રેન્દ્રિય તેમજ કર્ણેન્દ્રિય કેળવવી જોઈએ કે જેથી તેઓ શબ્દોની જોડણી ખરી રીતે લખતાં શીખે.

સાહિત્ય પ્રાપ્તિ તેમને રસ ઉત્પન્ન થાય એટલા માટે વિશેષ વાચનનો ઉત્સાહ આણવો જોઈએ. નિર્બંધ માટે તેમને વિષયો આપવા જોઈએ અને શિક્ષકે જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી તે ધારિકાઈથી તપાસવા જોઈએ. સારી વાર્તાઓ તેમની સમક્ષ વાંચી જતાવવી, અને પછીથી વિદ્યાર્થીનીઓએ તેમની સ્મૃતિને મદદરૂપ થઈ પડે એવા તેમાંથી મુદ્દા નોંધી લેવા જોઈએ. પછીથી તેઓ તેમનો પોતાનો નિર્બંધ લખે.

ગણિત:—ગણિતનો પ્રથમ એકંદર રીતે કસોટીપત્ર હોય. વિદ્યાર્થીનીઓએ હુંકી રીતને બદલે લાંબી રીતોથી દાખલા ગણ્યા હતા. શું માગવામાં આવ્યું છે તેની તેઓએ દરકાર કરી નહોતી અને જવાબ ખોટા આપ્યા હતા.

ઘરનું નામું:—કામ સાધારણ હતું.

સૂચનાઓ:—વિદ્યાર્થીનીઓને ગણિતના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું સંપૂર્ણ અને પરિપક્વ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. વિષયના દરેકે દરેક સિદ્ધાંત વિદ્યાર્થીનીઓ અરાબર રીતે સમજે છે તેની ખાતરી કરવા માટે શિક્ષકે દરેક ઉપાય યોજવા જોઈએ. નમુનારૂપે હિસાબ ગણી બતાવતી વખતે તેના દરેક ક્રમિક પગથીઆની શાસ્ત્રીય વાસ્તવતા ઉપર ભાર મૂકવો જોઈએ. પછીથી દાખલા પસંદ કરી એવી રીતના તે આપવા જોઈએ કે તે તેમના મનોબલનરૂપે નીવડે અને તેમાં સિદ્ધાંતો પણ આવી જાય. તેમની માનસિક શક્તિ ઉત્તેજિત થાય એટલા માટે મુખ્યગણિત પહેલાં લેવું જોઈએ.

બૂગાળ:—વિદ્યાર્થીનીઓનું કામ એકંદર રીતે હીક હતું; તોપણ આ વિષયનું શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ તેઓ સમજી શકી નહોતી. આપેલા નંકશામાં સ્થળો પુરી શકી નહોતી અને ભૂલો કરી હતી. નકશાનું વાચન વિસારી લીધેલું જણાય છે. વિદ્યાર્થીનીઓનું હિંદની રેલ્વે યોજનાઓ-માર્ગો સંબંધીનું જ્ઞાન નબળું હતું આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પહેલાં જ્ઞાનને જોઈએ તેવી અગત્ય આપવામાં આવી નહોતી.

સૂચનાઓ:—વિષયનું શિક્ષણ આપતી વખતે તેના બૌદ્ધિક સ્વરૂપને આગળ પકડવું રજુ કરવું જોઈએ અને ગોખણપદોને સ્થાન પણ ન હોય. દરેકે દરેક પાઠ આપતી વખતે રચાનિક ભૌગોલિક પરિસ્થિતિથી નિર્મિત થએલ મનુષ્યજીવનને તેનું કેન્દ્ર બનાવવું જોઈએ, અને આ પ્રમાણે વિષયમાં ચેતન લાવવું જોઈએ. વર્ણનાત્મક પુસ્તકો કે ચોપાનીઆં, સામયિક પત્રોમાંથી કાપી લીધેલા ફકરા, સારાં ચિત્રો, એક નાનું પ્રદર્શન, ખરા ભીંતિ, ટાંગવાના નકશા, અને જુદી જુદી રીતે વિષયનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, એ બધી બાબતો બૂગાળના પાઠમાં ઘણું મદદરૂપનું સ્થાન ભોગવે છે. હુંકમાં

વિષયનું નવીનતમ આધુનિક સ્વરૂપ શિક્ષકે તેમજ વિદ્યાર્થીનીઓએ સંપૂર્ણ રીતે સમજવું જોઈએ.

ઇતિહાસ:—વિદ્યાર્થીનીઓને હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનો ધણો અસ્પષ્ટ ખ્યાલ હતો. જ્ઞાતિઓ સંબંધી પણ તેઓ હીક રીતે તેમનું જ્ઞાન દાખવી શકી નહોતી. ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓનો પરસ્પર જોડાણ કરી નાખ્યો હતો; દાખલા તરીકે, મહમ્મદ ગીઝની અને મહમ્મદ પેશવર, તુરજહાન અને મુમતાઝ. વળી સહાયકારી યોજના, બિનવારસપણાનો સિદ્ધાંત અને કાયમી વ્યવસ્થા સંબંધી પણ તેમને સ્પષ્ટ જ્ઞાન હતું નહિ અને તે સંબંધી ફરક ખતાવી શકી નહોતી. ઐતિહાસિક ખીનાઓ ગોખી નાખેલી હતી અને ગુચવણી કરી નાખી હતી.

સૂચનાઓ:—આ વિષય તેમને નાગરિકના ધર્મ તેમજ રાજનીતિના ખ્યાલ આપે છે, એથી વિષયનું મહત્ત્વ ઘણું છે. આધુનિક સમયના વિદ્યાર્થીને ભવિષ્યની પ્રજાકીય ઉત્ક્રાન્તિમાં પોતાનો હિસ્સો આપવાનો છે અને એટલાજ કારણસર જૂન સમયના માનવ અનુભવનો સંપૂર્ણ લાભ લેવો જોઈએ. શિક્ષકે પોતાના પાઠના કેન્દ્રરૂપે અગત્યના બનાવો ગણવા જોઈએ અને તેવા બનાવોની આબુખાબુ ખીજ વસ્તુઓની ગુચવણી કરવી જોઈએ. મહાન વ્યક્તિઓનાં જીવનચરિત્રોની પણ તેટલીજ અગત્ય હોતી જોઈએ, કારણકે એ વ્યક્તિઓ પ્રજાના ઇતિહાસને ધડનાર વ્યક્તિઓ છે.

જુદા જુદા નકશા, સમયના તખ્તા, વંશવૃક્ષો, અને ઐતિહાસિક કે ભૌગોલિક નકશા વર્ગમાં રાખવા જોઈએ અને તેનો પુરો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

આરોગ્ય:—કામ એકંદર રીતે ઐતોપકારક હતું. કેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓનું વિષયનું જ્ઞાન અત્યોક્ષ્મ હતું. તેઓ પ્રકૃતિ આપતોજ જાણતી હતી. શરીરના જુદા જુદા ભાગોનું શું શું કર્તવ્ય છે તેની સમજ તેમનામાં નહોતી. કેટલીકના જવાબ મુદ્દાસર હતા નહિ અને આકૃતિઓ જે તેમણે દોરી હતી તે અશુદ્ધ હતી.

સૂચનાઓ:—નમુના અને નકશાઓનો છુટથી ઉપયોગ થવો જોઈએ અને ગોખણપટ્ટી કરવાનો સમય આણવો નહિ તેમજ તેને ઉત્તેજન પણ ન આપવું. યોગ્ય પ્રસંગોએ જાદુઈ જ્ઞાનસની સ્લાઇડોનો ઉપયોગ કરી વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું જોઈએ. સાધનની ખોટ જરૂરી સંકેત અથવા આકૃતિઓ દોરી પુરી પાડવી જોઈએ.

સોયકામ (સીવણ):—આ કામમાં આ તરફ સુધારો થયો છે. અને કેટલાંક કપડાં સાબાશી મળે તેવાં તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં.

ગુચ્છકામ તેમજ માપ વેતરવાના કામ પર યોગ્ય લક્ષ આપવાની જરૂર છે. સાધનો કેવી રીતે વાપરવાં તે સંબંધી તેઓ પુરેપુરી વાકેફ હોવી જોઈએ. તેમને કેવી રીતે પકડવાં તે પણ તેઓએ જાણવું જોઈએ.

મુચનાઓ:—આ વિષયમાં શિક્ષકે વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવાની ધણી જરૂર છે; વિશેષમાં, તે વિષયમાં શિક્ષક પોતે પણ નિષ્ણાત હોય. તેણે સીવવાનું કામ કઈ રીતે ઉત્તમ યાપ તે બતાવવું-જાતે કરી બતાવવું જોઈએ અને ઉત્તમ નમુનો પ્રદર્શિત કરવો જોઈએ. આથી વધારે સાઈ કામ કરવા તેમને ઉત્તેજન મળશે.

મુદ્દિજ્ઞાન:—એકંદર રીતે આ વિષયમાં કામ સંતોષકારક હતું.

ચિત્રકામ:—કામ સંતોષકારક હતું.

સંગીત:—વાદ્ય વગાડવાના કામ ઉપર તેમજ નોટશાસ્ત્ર પરત્વે વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

નોંધ:—ઉપરના ત્રણે વિષયોમાં વિદ્યાર્થીનીઓનું કામ એકંદર સંતોષકારક હતું તેથી મુચનાઓ આપી નથી.

ઉદ્દેશ ઉમેદવારો.

ભાષા, નિબંધ, શ્રુતલેખન:—ધણી વિદ્યાર્થીનીઓ વિચાર રૂપ કરવામાં નબળા હતા અને તેમના અક્ષર પણ ખરાબ હતા. તેઓ વ્યાકરણ અને નિબંધના વિષયમાં નબળા હતા. પુદ્ધિપૂર્વકના શિક્ષણનો અભાવ છે એમ માસમ પડી આવે છે.

ભૂગોળ:—આ વિષયના શિક્ષણમાં કોઈ સુધારો થયો નથી. વિદ્યાર્થીનીઓનું વિષયનું જ્ઞાન નબળું હતું.

ઇતિહાસ:—પરિણામ એકંદર ઠીક હતું. વિદ્યાર્થીનીઓ કેટલાક પ્રશ્નો ખરાબર સમજી નહોતા.

આરોગ્ય:—પરિણામ એકંદર ઠીક હતું.

મુદ્દિજ્ઞાન:—પરિણામ ઠીક હતું. ભાષામાં દોષો જણાયા હતા.

ગણિત અને ઘરનામું:—મણિતના સૂળસૂત્ર સિદ્ધાંતો વિદ્યાર્થીનીઓ સમજી નહોતા. નામાના વિષયમાં વ્યાખ્યાઓ સંબંધીના પ્રશ્નના ઉત્તર ખરાબર આપવામાં આવ્યા નહોતા. કોઈપણ વિદ્યાર્થીની યોગ્ય રીતે તારીજ કાઢી શકી નહોતા. કેટલાંક ખાતાં સંબંધી તેમને અધુરું જ્ઞાન હતું.

સાધકામ:—સાધારણ જ્ઞાન કરતા પણ તેમનામાં ઓછું જ્ઞાન હતું.

ચિત્રકામ:—કામ એકંદર ઠીક હતું.

નોંધ:—ગુજરાતી ઉમેદવારોના સંબંધમાં તેમના કામ સંબંધી જે મુચનાઓ કરવામાં આવી છે તે ઉદ્દેશ ઉમેદવારોના કામ સંબંધી પણ વાંચવી.

પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી
(ગતોંક પૃથ ૩૮૮ થી ચાલુ)

પાઠ્યપુસ્તક ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કર્તા	પ્રગટ કર્તા (ટિકાણા સહિત)	નકલ દીઠ કિંમત રૂ. આ. પા.	રિમાર્ક
૪૦ કન્ડપ્લેટ (સને ૧૯૩૬ ની પહેલી હિમિયાશંકર દાકર આવૃત્તિ)		ગીતમંજરી કાર્યાલય, ધોરી દેળીઆ, આંબુંદ.	૧-૪-૦૦ (લુગડાનું પુંકું)	પ્રાયમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી માટે.
૪૧ અર્વાચીન ગુજરાતનું રેખાદર્શન એચ. ટી. પારેખ ખંડ ૧ ભૂમિત્ર (સને ૧૯૩૫ ની પહેલી આવૃત્તિ)		ગુજરાત વર્તાકુચર સોસાયટી, અગદાવાદ.	૧-૦-૦૦ (કાગળનું પુંકું)	પ્રાયમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી માટે.
૪૨ અર્વાચીન ગુજરાતનું રેખાદર્શન ખંડ ૨ હિલ્લવ અને વિદ્રાસ (સને ૧૯૩૬ ની પહેલી આવૃત્તિ)		"	૧-૦-૦૦	"
૪૩ કપાસ ભાગ ૨ (" ")	એમ. એસ. પંડ્યા	એમ. એસ. પંડ્યા, મોડેલ કાર્મ, વડોદરા.	૧-૪-૦૦	ઐતિહાસિક અને આયસ ક્લાસોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી માટે.
૪૪ આપણી આંખો (" ")	એચ. એ. દેસાઈ	એચ. એ. દેસાઈ, પ્રીતમનગર, એલિસબ્રીજ, અમદાવાદ	૦-૨-૦૦	પ્રાયમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની

પ્રાથમિક સ્ત્રોતોમાં વિદ્યા-
શાળાની લાખચેરી માટે.

૦-૧૨-૦	"
૦-૬-૦	"
૦-૫-૦	"
૦-૪-૦	"
૦-૩-૦	"
૦-૫-૦	"
૦-૨-૬	"
૦-૨-૦	"
૦-૩-૦	"
૦-૧-૬	"
૦-૨-૦	"
૦-૨-૬	"

ગુજરાત ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય,
અમદાવાદ.

"

ગાંધી સાહિત્યમંદિર, સુરત.

"

શ્રી સાહિત્યમંદિર, સુરત.

ત્રિસિંહ પદાવતી દેસાઈ, ઢા-
ન્યુ ટોળક સોસાયટી, સર-
જેન રોડ, અમદાવાદ.
યુઆંતર કાર્યાલય, ગોપીપુરા,
સુરત.

"

"

"

"

"

૪૧ ગિરનાર (સને ૧૯૩૬ ની પહેલી મનુસાઈ બેધાણી

૪૨ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૪૩ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૪૪ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૪૫ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૪૬ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૪૭ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૪૮ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૪૯ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૦ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૧ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૨ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૩ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૪ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૫ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૬ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૭ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૮ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૯ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૬૦ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૬૧ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૬૨ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૬૩ જાનનર પુરાણ (") બી. એમ. બાંદ

૫૮) ફોરમ લહરી ૪-તેજરખા	શારદાપ્રસાદ વર્મા	યુગાંતર પ્રાચીનલય, ગોપીપુરા, સુરત.	૦-૪-૦-૦ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે
૫૯) ફોરમ લહરી ૫-સ્ત્રીશક્તિ (મીઠી આદત્તિ)	"	"	"
૬૦) ગાંડિવ કુમારગાળા ૮ આદતેમદ (સને ૧૯૩૭ની પહેલી આદત્તિ)	બી. સી. જોષી	આંડિવ સાહિત્યમંદિર, હવાડીયા વાકલા, સુરત.	૧-૦-૦-૦ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે.
૬૧) મંપાનની રૂળવણી (૧૯૩૭)	જે. જી. ગોદી	પુસ્તકાલય સદાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ, ચૌરસોડાસ નં. ૧૦, રાવપુરા, વડોદરા.	૦-૮-૦-૦ માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે
૬૨) તથાળા મંડળ ૪યું (સને ૧૯૩૬ ધૂમકેતુની પહેલી આદત્તિ)	"	જોષીચંકર જી. જોષી, ખાનપુર, અમદાવાદ	"
૬૩) કુવરબાઈનું મામેદ (")	સી. જોષ. જોષા	ચંદ્રકાંત જોષ. જોષા, ભાવનગર હાહિસ, રાજકોટ.	૦-૨-૦-૦ છોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે.
૬૪) રામ પરિમલ (")	જોષ. જોષ. શાહ	નટવરલાલ મોતીલાલ શાહ, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.	૦-૬-૦-૦
૬૫) દૂલવણી (૧૯૩૬)	જોષ. પી. શાહ	મુળજીભાઈ પી. શાહ, રાવપુરા, વડોદરા	૦-૧-૦-૦ છોકરીઓની પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે.
૬૬) મીરાતે અહમદી વૅલ્યુમ ૨-ખંડ ૩ (આવાંતર કર્તો ડી. બી. ગુજરાત વર્નોક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ)	(સને ૧૯૩૫ની પહેલી આદત્તિ) કે. જોષ. જવેરી	બી. ગુજરાત વર્નોક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ	૧-૦-૦-૦ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ

મીડિયલર સો સાધી,

અમદાવાદ

૬૭ મીયલે આદમદી વૅલ્યુમ ૨-૫૦૬ ૪ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	૧-૦-૦	"
૬૮ ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર પુસ્તક ૬ (સને ૧૯૩૫ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	૧-૦-૦	"
૬૯ ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર પુસ્તક ૭ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	૧-૦-૦	"
૭૦ મંડુકોપનિષદ (")	એસ. એસ. બીડે ભાગાતર કૃતો એમ.	૦-૬-૦	"
૭૧ વહાણની પરિભાષા (સને ૧૯૩૫ની પહેલી આવૃત્તિ)	સી. ભટ્ટે આર. માંકડ	૦-૬-૦	"
૭૨ ભીમરચિત પ્રભોધપ્રકાશ (સને ૬. ડી. શાસ્ત્રી ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	સને એન. બી. દિવેદીઆ	૧-૦-૦	"
૭૩ મનોમકર ગ્રંથ બીજો (૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	વિનોદની નીલકંઠ	૧-૦-૦	"
૭૪ મનુષ્ય સ્વભાવ અને સામાજિક ક્રમ. (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	કે. બી. જી. વૈદ્ય	૦-૬-૦	"
૭૫ વિદ્યાન વ્યાખ્યાનમણા નં. ૩ ગુજરાતની વનસ્પતિઓ (સને ૧૯૩૫ની પહેલી)	"		

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક
સ્કૂલોમાં શિક્ષકોની લાય-
બેરી માટે, એમિકેશ્યર
બાયસ કલાસો અને

૭૬ ગુજરાત વર્તમાનસુદર સોસાયટી ડી. પી. દેરાસરી તીરક મહોત્સવ પ્રથમાળા નં. ૧૬ ભૌગોલિક કોષ (પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન) (સને ૧૯૩૬ ની પહેલી આવૃત્તિ) ૭૭ શિક્ષણ સંસ્થાઓ વિભાગ પહેલા (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	...	સુરત જિલ્લા વિદ્યાર્થી સલા- યક સહકારી મંડળ લિમિ- ટેડ, સોનીફળીઆ, સુરત લૉગનેન્સ ગ્રીન એન્ડ કો., ૫૩ નીકોલ રોડ, મુંબઈ	૦-૧૨-૦-૦ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં શિક્ષકોની લાયજેરી માટે.
૭૮ લૉગનેન્સ ઇન્ડિઅન એડલાસ	...	પ્રથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં શિક્ષકોની લાય- જેરી માટે.	૧-૦-૦-૦
૭૯ સામરતી પ્રથમખંડ (પહેલી તળીનદાસ પારેખ આવૃત્તિ)	...	પ્રથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ સં- સ્થાઓમાં વાપરવા માટે.	૦-૧૦-૦-૦
૮૦ દિનચર્ચા (") બી. ઇ. વૈષ્ણ ૮૧ નીલપખી-એક સ્વર્ણીરંગી નાટક દીલીપ કાદરી (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ) ૮૨ ગીન નવપાતની યાત્રા (પહેલી સ્વાતીમોહન સેન આવૃત્તિ) ૮૩ સામરકાંઠા એજન્સિની સામાન્ય બી. પી. શાહ બ્રૂએજ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	બી. ઇ. વૈષ્ણ દીલીપ કાદરી (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ) સ્વાતીમોહન સેન બી. પી. શાહ	શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર, લાવનગર પ્રસ્થાન કાર્મલિય, પારસી અ- ગીઆરી પાસે, અમદાવાદ સી. બી. શાહ એન્ડ પી. બી. શાહ એડવાન્સ મિલ્સ, અમદાવાદ	૧-૮-૦-૦ ૦-૧૪-૦-૦ ૦-૮-૦-૦ ૦-૫-૦-૦

તેમજ વી. જે. કુલસુદીઆ અને વી. વી. ઠાકર,

लेखक वी. जे. कुलकर्णी

(૧) આપણે યુજરાત-યુગરાતની ઐતિહાસિક વાર્તા કવો ત્રસસ પા. નામંભર દરી છે.

[illegible]

(3) વડનગરનો નાગરિક સ્વામીની દ્રોનિંગ અસથાપના નાદરખાસી

અ. કાઠરી, દાર. એળયું. કુન્દ. પા.
અ. કાઠરી, દાર. એળયું. કુન્દ. પા.
અ. કાઠરી, દાર. એળયું. કુન્દ. પા.

याही साथ याहु वडु
(अंग्रेजभा)

नव्या लाव

ભદિરખખરના નવા પાન

ਆਧਿਕਾਰੀ	ਭਾਗ	ਪੰਨਾ
ਮੁਕਤ	੧	੧੦
ਆਧਿਕਾਰੀ	੨	੧੦
ਭਾਗ	੩	੧੦
ਮੁਕਤ	੪	੧੦
ਆਧਿਕਾਰੀ	੫	੧੦
ਭਾਗ	੬	੧੦
ਮੁਕਤ	੭	੧੦
ਆਧਿਕਾਰੀ	੮	੧੦
ਭਾਗ	੯	੧੦
ਮੁਕਤ	੧੦	੧੦

ਆਧਿਕਾਰੀ	ਭਾਗ	ਪੰਨਾ
ਮੁਕਤ	੧	੧੦
ਆਧਿਕਾਰੀ	੨	੧੦
ਭਾਗ	੩	੧੦
ਮੁਕਤ	੪	੧੦
ਆਧਿਕਾਰੀ	੫	੧੦
ਭਾਗ	੬	੧੦
ਮੁਕਤ	੭	੧੦
ਆਧਿਕਾਰੀ	੮	੧੦
ਭਾਗ	੯	੧੦
ਮੁਕਤ	੧੦	੧੦

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાઈ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીદવા માટે
મંજુર થયેલું

બાળ પખવાડિક

ગિજુભાઈના અભિપ્રાય

“આ તો સૌ કરતાં ચડિયાતું છે. એ જોઈ તે બધાને મુધરતું પડશે,
વાં લવાં રૂપિયા પાંચ ૨૦ ખ૦ સાથે.”

શાળાઓને નમૂનો મકત.

ચાલો ભજવીએ : લાગ ૧ થી ૧૦. મેળાવડાઓ માટે
તમારે જોઈ જોઈ જોઈ શો. આખા સટના
રૂપિયા પાંચ, ટપાલ ખર્ચ લુદ્ધ.

ગાંડીવ બાલોધાનમાલા

નાં અડસદ પુણ્યો બહાર પડ્યાં છે ને ઇનામ, લાયજેરી માટે મંજુર
થયેલાં છે. સરતા, મુંદર, સચિત્ર, સુખોદક. યાદી માટે આગલાં
શાળાપત્ર જુઓ અથવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

જાહેરખબર

સને ૧૯૩૭-૩૮ની માલની એન. પી. વકીલ સ્કોલરશિપ
પરીક્ષાનું પરિણામ

નંબર	નામ	ઉંમર વ. મા.	કર્મ શાળામાં દાખલ છે ?	માસિક સ્કોલરશિપની રકમ
"અ" વર્ગ				
૧.	ખલેડાખનું એ. શેખ	૧૩-૭	ગવર્નમેન્ટ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ	રૂ. ૪
"બ" વર્ગ				
૨.	મોહીની સી. ઇદનાની	૧૪-૯	"	રૂ. ૫
"ક" વર્ગ				
૩.	મૃગાક્ષી એસ. દીવેટીઆ	૧૫-૧	"	રૂ. ૬
"દ" વર્ગ				
૪.	માલની એન. જોષી	૧૬-૧૧	"	રૂ. ૭
અમદાવાદ તા. ૧૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૭		મહીલાલ ચતુરભાઈ શાહ પ્રેસિડેન્ટ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી		

જાહેરખબર

હમણાં જ બહાર પડી છે-ત્રીજી આવૃત્તિ
આખા ગુજરાતમાં વખણાયેલી અને બહેનો
અને કન્યાઓને ખાસ ઉપયોગી

નાગર ગરબાવળી

કિંમત રૂપિયા એક

જેમાં હાસ્ય શ્રંગાર અને લક્ષિતસથી ભરપૂર ૨૭૮ ગરબાઓ અને
૫૮ બોધપ્રદ પદો છે, અને જે ઇતિહાસમાં આપવાલાયક ને લાભદાયક
પુસ્તક તરીકે સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કીધું છે. શ્રીયુત પ્રાણલાલ
કિરપારામ દેસાઈ અને રા. સા. જનુભાઈ સેવક જેવા કેળવણીકારોએ આ
પુસ્તકને ધણું જ આવકારદાયક અને વિદ્યાર્થીનીઓને ખાસ ઉપયોગી ગણ્યું છે.

પ્રકાશક:-શ્રી બહાદુર સી. એસ. પંડ્યા. બી. એ. ને લખો.

ટેકાણું-નાગરકળીઆ, સુરત

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બુદ્ધિગાપન	૪૬૭
૨	શિશુશિક્ષણશાળા	૪૭૧
૩	રેડિઓ... ..	૪૭૪
૪	ચિત્રકામ	૪૭૯
૫	દોડી	૪૮૨
૬	ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ આટેની શાળાત્મિક કેળવણીનો તરો અભ્યાસક્રમ	૪૮૩
૭	ધોરણ ૪ થુ (નોંધ) મુખ્યામત	૪૮૧
૮	સંબોધન નોટશન	૪૮૩
૯	ચર્ચાપત્ર (મણિત)	૪૮૭
૧૦	આવકારગીત	૪૮૫
૧૧	સરકારી ગહેરખખરો	૪૮૬
૧૨	મિલકત... ..	૫૦૨
૧૩	ખાનગી ગહેરખખરો	૨૫

કેળવણીખાતાના હુકમથી

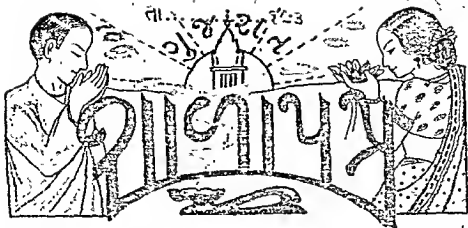
તમો અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ નિકમલાલ ધોત્રારી, બી.એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હેડક્વાર્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધી " ટાયમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં-પરીખ દેવીદાસ હમનલાલે છાપ્યું.
સલામોસ રોડ-અમદાવાદ.

પુસ્તક ૭૬]

ડિસેમ્બર ૧૯૩૭

[અંક ૧૨]

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ મૂળ જોઈતું વહેતું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

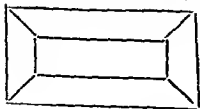
બુદ્ધિમાપન

(ગતાંક ૫૪ ૪૦૯ થી આશુ)

વર્ષ ૧૦

૧. સ્મૃતિ પરથી આકૃતિઓ કાઢવી.

ગેજપર નીચે જણાવ્યા પ્રમાણેની બે આકૃતિઓ દોરેલી હોય એવું કાર્ડબોર્ડ ઉપું મોકા.

જાળકને કાગળ ને પેન્સિલ આપો અને પછી સૂચના આપો. આ પત્ર પર બે આકૃતિઓ છે. દસ સેકન્ડ સુધીજ તે જોવા દેવામાં આવશે અને પછી તમારે તે દોરવી પડશે.

બેમાંથી એક તદ્દન ખરી ને બીજી અર્ધો ખરી હોય તો ચાલે.

ચિત્રકામ શીખેલું બાળક નહિ શીખેલા કરતાં વધારે સાફ કામ કરશે. એકબાઈ પર બહુ ભાર મૂકવાની જરૂર નથી. જુદી જુદી ઉંમરનાં બાળકોના જવાબોના નમુના રાખી મૂકવા.

૨. અશક્યતા શોધી કાઢવી.—

પ્રથમ બાળકને વાક્ય ધ્યાન દર્શાવે તે સાંભળવા કહેવું અને તેમાં જે મુખાંઈ હોય તે શોધી કાઢવા જણાવવું.—

(ક) એક સૈનિકે તેની માતાને લખ્યું—હું આ કાગળ એક હાથમાં તરવાર ને બીજા હાથમાં બંદુક સાથે લખું છું.

(ખ) એક ગાડાવાળાએ કહ્યું કે ગાડામાં જેમ વધારે ભાર ભરેલો હોય તેમ તે વધુ જલદીથી જઈ શકે.

(ગ) એક માણસને એના મિત્ર તરફથી કાગળ મળ્યો. એમાં લખ્યું હતું કે જો આ કાગળ તમને ન મળે તો મને તરત ખબર આપજો અને તમને બીજા કાગળ લખીશ.

(ઘ) એક દિવસ એક પોલિસને એક માણસનું શખ મળ્યું, જેના આઠ ટકડા કરવામાં આવેલા હતા. તેણે ધાર્યું કે તેણે પોતેજ પોતાને મારી નાખ્યો હતો.

(ચ) એક સવાર ઘોડા પરથી એકએક પડી ગયો. પથર સાથે તેનું માથું અડવાયું અને તે તરત મરી ગયો. તેને ઉપાડીને દવાખાને લઈ ગયા અને હવે ફરીથી સાજો નહિ યાય એમ તેમને લાગ્યું.

પાંચમાંથી ત્રણ જવાબ ખરા હોય તો ચાલે.

૩. બે મિનિટમાં ૪૫ શબ્દો કહી જવા.—

બાળક ન સમજે તો આકાશ, ગાય, સુખી, જાડો એવા શબ્દો કહીને બોલવા જણાવવું. વાક્યો ચાલે નહિ. એના એ શબ્દો બાદ કરતાં બે મિનિટમાં ૪૫ શબ્દો બોલી જાય તો બસ છે. ફક્ત ખરા જ શબ્દો ધ્યાનમાં લેવા.

જુદી જુદી ઉંમરનાં બાળકોની સંખ્યા ને શબ્દોની નોંધ રાખવી. પુરૂં થયા પછી શબ્દ કે વિષય કેવી રીતે પાદ કર્યો તે સંબંધી બાળકને પૂછવું. સાદ્યર્થો કેવી રીતે બોધવામાં આવેલ તે પણ જણવાનું ઠીક થઈ પડશે. અર્ધી અર્ધી મિનિટ શબ્દોની સંખ્યામાં કેવો ફર પડે છે તેની નોંધ નીચે આપી છે.—

ફોરમંદ બાળકો મટિની નોંધ છે.—

૧	૨	૩	૪
૧૯૦૩	૧૩૦૪	૧૦૦૩	૮૦૫

૪. વાંચીને આઠ બાજતો યાદ રાખવી.—

પ્રથમ બાજકને જણાવવું કે આ પેરા બને તેટલી સારી રીતે તારે વાંચવાનો છે, બાજક ન જાણે તેનો ઉચ્ચાર જણાવવો. પાંચ સેકન્ડથી વધુવાર એકીવખતે થાભવું નહિ. વાંચતાં પહેલાં બાજકે તેમાંથી યાદ રાખવાનું છે એમ સૂચના આપવી નહિ.

અમદાવાદમાં ગઈ રાત્રે લાયકર આગ લાગી હતી અને આસ્તોડિઆ દરવાજા બહાર પાંચ લાતીઓ બળી ગઈ. તેને હોલ વતાં ઘણો વખત ગયો. ૧૫ કુટુંબ ધરબાર વગરનાં થયાં અને ચાળીસેક હજાર રૂ. નું નુકસાન થયું. પધારીમાં એક નાનું બાજક ઊંધતું હતું તેને બચાવતાં એક યુવાન વિદ્યાર્થીના હાથ લગભગ બળી ગયા.

૧ લાયકર આગ. ૨ અમદાવાદમાં. ૩ ગઈ રાત્રે. ૪ પાંચ લાતીઓ બળી. ૫ આસ્તોડિઆ દરવાજા બહાર. ૬ હોલવવાને બહુ વખત ગયો. ૭ ૧૫ કુટુંબ ધરબાર વગરનાં થયાં. ૮ ચાળીસહજાર રૂ. નું નુકસાન. ૯ એક બાજકને બચાવતા. ૧૦ જે પધારીમાં ઊંધતું હતું. ૧૧ એક યુવાન વિદ્યાર્થી. ૧૨ હાથ લગભગ બળી ગયા. (ખાસ જરૂરી પ્રસંગે શિક્ષક પણ વાંચી બતાવે તો ચાલે.) આવાં બીજાં વાંચેા પણ યોજી શકાય.

૫. સમજણપૂર્વકના જવાબ (સમજ).—

પ્રથમ કહો કે હું પ્રશ્ન પૂછું તેના જવાબ તમારે આપવાના છે.

૧. એક મનુષ્ય કે જેને તમે ઝોળખતા નથી તેના બિંબે અભિપ્રાય આપવા તમને જણાવવામાં આવે તો તમે શું કહેશો ?
 ૨. શા માટે મનુષ્યની પરીક્ષા તેના શબ્દો કરતાં કાર્યોથી કરવી જોઈએ ?
 ૩. એક માણસને કોઈ દુકાનમાંથી ચોરી કરતાં જુઓ તો શું કરશો ? ત્રણમાંથી જે જવાબ ખરા હોય તો બસ છે.
- ખરા જવાબ. ૧. બીજા કોઈને પૂછવા કહો, તમે તેને ઝોળખતા નથી એમ કહો.
૨. કેટલીક વખત લેણા બોલે છે પણ ફરતા નથી. તમે શું બોલો

પર પ્રેમ, શિક્ષક પ્રત્યે માન, કૃણાભિમાન, જુના ઘર વિગેની ગમતા, સાળા પ્રત્યે વફાદારી, એ બધાં લાગણીના રૂપમાં જ છે. એનાં બીજા જન્મ પછી જ કે સાત વરસ સુધીના સમય દરમિયાન ક્રમિકતાથી વાવી શકાય છે. કેટલીક લાગણીઓ પ્રેમના રૂપમાં ન હોતાં તિરસ્કારના રૂપમાં પણ હોય છે. સૌથી પહેલી લાગણીઓનું સ્વરૂપ મિત્ર પ્રકારનું રહે છે, પણ સામાન્ય રીતે આવી લાગણીઓને મારે કેઈ ચોક્કસ પારિવારિક શબ્દ મળી આવતો નથી, એટલે તેવી લાગણીઓને ધ્યાન અથવા રસના અર્થમાં સમજવી પડશે. એ વખતે જ જે લાગણીઓ વેગવાન અને કાયમ સ્વરૂપની હોય તેનો જ વિકાસ કરવો ઉચિત ગણાશે, કારણ કે એ જ એ એક એવું સાધન છે કે જેના વડે બાળકની વિકારવૃત્તિઓને નિયમિત કરી શકાય અને તેનું વર્તન એકધાઈ બનાવી શકાય.

બાળકના તેના માતૃપિતા તરફના રોજના વર્તનની અસર શિશુશિક્ષણ-શાળામાં તેના સહવાસમાં આવતાં મોટેરાં તરફના વર્તનથી ઉપર જોવામાં આવશે, અને પરિણામે બાળકના પ્રત્યે તેઓના પ્રતિવર્તનની છાપ પણ તેના ઉપર પડશે જે હવિષ્યમાં અસરકારક નીપજશે. પોતાનાં લાંબાં પ્રત્યેની તેની જે લાગણી હશે તેની અસર શાળાની બહાર તેને મળતાં તેનાં સોબતીઓ પ્રત્યેની લાગણી ઉપર થશે, અને ફરીથી તેને શાળામાં જે નવો અનુભવ મળ્યો હશે તેને લઈને જે ટેવો તેને પડી ગઈ હશે તેમાં સુધારો થશે અથવા તો તેવી ટેવો જે સ્વરૂપમાં પડી હશે તે જ સ્વરૂપમાં મજબુત થશે.

આવી જાતની વૃત્તિઓ કે લાગણીઓમાં સૌથી અગત્યની લાગણી જે “આત્મત્વ” ની છે તે પોતા તરફના પ્રેમ કે લાગણીના રૂપમાં છે. બીજાં માણસો જેવા પ્રકારનું તેના તરફ વર્તન રાખે અથવા તેના વિષે તેઓ જે કંઈ બોલે તેથી, તથા તેઓ તેના રોજના વર્તન પ્રત્યે કેવું વલણ દાખવે તેથી તે ક્રમેક્રમે પોતાને વિષે એક જાતનો અભિપ્રાય બાંધતું થાય છે, અને પરિણામે તે પોતાની જાતને વિશિષ્ટ પ્રકારની ધ્યાન ખેંચનારી વ્યક્તિ તરીકે માને છે. આવી જાતની માન્યતાથી તેનામાં એક જાતનો આદર્શ ખડો થાય છે અને તે આદર્શ પ્રમાણે તે વર્તવા તૈયાર થાય છે અથવા તો તેનાથી ઉતરતા પ્રકારનું જીવન ગુમારે છે. આદર્શના સંબંધમાં તેની જે લાગણીઓ બંધાતી હોય તે કાં તો સ્વાર્થ પરત્વેની હોય અથવા તો વધારે શુદ્ધ અને ક્રિમદા હોય, આથી જે રીતે બાળકની પ્રશંસા થતી હોય, તેને શિક્ષા

યતી હોય, અથવા જે રીતે તેનામાં વિશ્વાસ અને સ્વાશ્રય ઉપર રચાએલી સ્વતંત્રતા ઉત્પન્ન કરવામાં આવતાં હોય, અથવા તેને દાબી દબ બીકણ અને અશ્રદ્ધાળુ બનાવવામાં આવતું હોય, અથવા તો એમ પણ બને કે તેને વધારે પડતી અગત્ય આપી એક જોડુકમીવાળું બાળક બનાવી દેવામાં આવતું હોય કે જેના કહેવા પ્રમાણે ધરનાં બધાં માણસોને કરવું પડતું હોય, એ બધી રીતો પ્રમાણેના વર્તનથી તેનામાં નીતિ સંબંધી એવું ચારિત્ર બંધાય છે કે જે પછીથી ભુસાડી શકાર્તુજ નથી. આથી ન્યાં માતાપિતાનું બાળક પ્રત્યેનું વર્તન હદાપણુભરેલું ન હોય અથવા તો ન્યાં માતા અને પિતા વચ્ચે કજીઆકંકાસ ચાલતા હોય, તેમનો સંબંધ દુઃખ-કારક કે અતિશય લાગણીઓથી ભરપુર હોય, તેવા સ્થળે શિશુશિક્ષણ શાળાનું મુખ્યવસિત વાતાવરણ શાંત અને નિઃસ્વાર્થી રીતથી બાળકને ધરની અધોગ્ય પરિસ્થિતિની કાયમની માઠી અસરમાંથી બચાવી લે છે.

નાનાં બાળકોનું બીજાં બાળકો પ્રત્યેનું લાગણીયુક્ત વર્તન અમુક રીતે બદલાતું જાય છે અને તેના ઉપર વિકાસ અને પરિસ્થિતિના બદલાતાં સ્વરૂપ અસર કરે છે. ત્રણ વરસની કે તે પહેલાંની ઉંમરે બાળકનું બીજાં બાળકો પ્રત્યેનું વર્તન-પ્રત્યાઘાતરૂપે-સામાન્ય રીતે અવિશ્વાસ અને અણગમના સ્વરૂપમાં રહે છે. પછીથી તેની જગાએ શત્રુવદ-પ્રયોગરૂપે દેખા દે છે, અને એવે વખતે બાળક પોતે ઓછાવતો આગળ પડતો લાગ લઈ તેમાં પોતાનો રસ પ્રદર્શિત કરે છે. ન્યાં ન્યાં સાથમાં રમતો રમવાના પ્રસંગો આવે છે ત્યાં ત્યાં આવી જોડુકમીને બદલે બીજા સાથીઓની જોડે કામ કરીને આનંદની લાગણી અનુભવવામાં આવે છે. પહેલાં તો આવા પ્રસંગોનો પુરેપુરો લાભ લેવામાં આવશે નહિ તેમજ રમતનું સ્વરૂપ પણ સહકારનું રૂપ લેશે નહિ. બીજાં બાળકો પાસે રમતાં હોય તો તેમાં દરેકને રમવાનું ગમે છે. પણ સાડા ચાર વરસની ઉંમર પહેલાં બાળક ઘણું ભાગે બીજાં બાળકો પાસે રમતાં હોય તોપણ એકલુંજ રમ્યા કરે છે. દરેક બાળક પોતાનીજ રમત રમ્યા કરે છે, અને તે જો પોતાની રમતમાં બીજાં બાળકોને ભેળવવા માગતું હોય તો તે વખતે તેના હેતુ એ હોય છે કે તેઓ તેની અમુક ભાવનાને અનુસરે. આ સમયે બાળકોના આપોઆપ જે સમૂહો પડી જાય છે તે હંમેશાં નાના હોય છે. સામાન્ય રીતે બળ્બે ત્રણ ત્રણના સમૂહો બંધાય છે, અને ભાગ્યેજ તેવા સમૂહોમાં ચાર કરતાં વધારે બાળકો ભેગા થએલાં જોવામાં આવે છે. ન્યારે ન્યારે સમૂહ છે, સાત કે તેથી જરા વધારે બાળકોનો બને છે ત્યારે તે તરતજ

વિખાઈ જાય છે અને તેમાંથી નાના સમૂહો બની જાય છે. આવા સમૂહો પ્રસંગિક અને છે અને તે મર્યાદિત પણ હોય છે છતાં આવી રીતે બાળકોના બેગા રમવાથી એક એવું ક્ષેત્ર તૈયાર થાય છે કે જેમાં સામાજિક ભાવનાનાં અંકુરો ફૂટવા માંડે છે. બાળકોને સંગ-સોબતનો વારત્તવિક અનુભવ મળે છે અને એથીજ ભવિષ્યના સામાજિક સહ-કારનો પાયો રચાય છે.

અપૂર્ણ

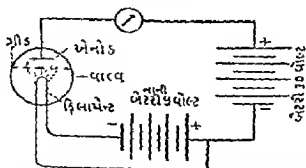
રેડિઓ

“વાલ્વ”-તેનું કાર્ય

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૪૧૫થી ચાલુ)

હવે રેડિઓ યંત્રમાં વપરાતા વાલ્વ વિશે જાણવું જોઈએ. આને અંગ્રેજીમાં Three-electrode Radiovalve અથવા Thermo-ionic Valve કહેવાય છે. એની શોધ ફ્લેમિન્ગ નામના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ કરી હતી. ખરેખર આ શોધથી વાપરણેસનું કામ ઘણું સરળ અને ઉપ-યોગી થઈ પડ્યું તમે તમારા ઘરમાં વીજળીનો દીવો બળતો જોયો હશે. તેના વડે ફ્લેમિન્ગે પ્રયોગ કર્યો.

રેડિઓમાં વપરાતા વાલ્વને બરાબર જુઓ. તેની અંદર શું શું છે? તે એક કાચનો ગોળો છે. તે દુર્વાદક પદાર્થની બનેલી બેહક પર ગોઠવા-એલો છે. અંદર ત્રણ વસ્તુ છે: ૧. તારનું શું અણું, ૨. જાળી, ૩. એમિટર

એનોડ પર + ચાર્જ હોવાથી-ચાર્જવાળા પરમાણુઓ ફિલામેન્ટમાંથી કૂટે છે અને એનોડ નરફ જાય છે. આથી વાલ્વમાં પ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય છે; જ્યારે નીચેની આકૃતિમાં એનોડ પર - ચાર્જ હોવાથી ફિલામેન્ટમાંના - ચાર્જવાળા પરમાણુઓ લિટી શકતા નથી તેથી વાલ્વમાં પ્રવાહ બંધ થાય છે.

પતરાનો કકડો. વાર, આ ત્રણે કેવી રીતે ગોઠવાયેલા છે? જાણી વડે તારનું યુગ્મનું ઢંકાય છે અને જાણી આસપાસ પતરાનો કકડો છે.

આ ગોળો જ્યારે અદ્રવ્ય છે ત્યારે મોટો અવાજ થાય છે, અને શું ભાંગી જાય છે? મોટો અવાજ થવાનું કારણ શું? અંદરથી હવા લઈ લીધેલી હોય છે. અંદર આ હવાશૂન્ય ગોળામાં ત્રણ ચીજો મૂકેલી છે. તારના યુગ્મજાને Filament ફિલામેન્ટ, જાણીને Grid ગ્રીડ, અને પતરાના કકડાને એનોડ Anode કહેવાય છે.

એવો એક ગોળો લો. ૩૦ વોલ્ટની બેટરીનો છેડો પ્રવાહમાપક યંત્રને જોડો અને પ્રવાહમાપક યંત્રને એનોડ સાથે જોડો. ૬ વોલ્ટની બીજી બેટરી લો અને તેના બે છેડાને ફિલામેન્ટના બે છેડા સાથે જોડી દો અને તેના છેડા જોડે ૩૦ વોલ્ટની બેટરીનો છેડો જોડો. પ્રવાહમાપક યંત્રમાં નજર કરો.

શરૂઆતમાં પ્રવાહ માલમ પડતો નથી. થોડીવાર પછી પ્રવાહ શરૂ થાય છે.

મોટી બેટરીનો + છેડો નાની બેટરી જોડે અને - છેડો એનોડ સાથે જોડો અને પ્રવાહ માપો. પ્રવાહ વહેતોજ નથી.

વાર, હવે આનાં કારણો જોઈએ. નાની બેટરીના પાવર વડે ફિલામેન્ટ તપે છે. સારે તેમાંથી electrons ઋણ વિદ્યુતપરમાણુ બહાર ઉડે છે. એનોડ પર + વિદ્યુત હોવાથી ઇલેક્ટ્રોન તેના તરફ આકર્ષાય છે અને તેથી વિદ્યુત પ્રવાહ શરૂ થાય છે. બીજી વખત જ્યારે એનોડ-છેડા સાથે જોડીએ તો એનોડ પર-વિદ્યુતવાળા પરમાણુઓ ભેગાં થાય છે અને તેથી બે-વિદ્યુત પરમાણુવચ્ચે આકર્ષણ થતું નથી. આથી પ્રવાહ પણ વહેતો નથી.

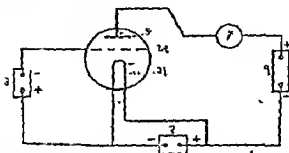
જો કે ઓસ્ટર્નેટિંગ પ્રવાહ વાપર્યો તોપણ જ્યારે એનોડ + છેડા સાથે જોડાયેલો હતો ત્યારે વાલ્વમાં પ્રવાહ રહેતો હતો. ઇલેક્ટ્રોન એકજ દિશા તરફ વહેતા હતા. આ સમજવા માટે બાઇસિકલનો પંપ સરખાવો. પંપમાં ઉપરનીએ ઘંટો હલાવીએ તોપણ હવા તો એકજ દિશામાં એટલે ટ્યુબમાં અંદરજ દાખલ થાય છે. તેવી રીતે પ્રવાહ બહાર ગમે તે દિશામાં વહે પણ વાલ્વમાં તો ઇલેક્ટ્રોન એકજ દિશામાં ઉડે છે. તે દિશા તે ફિલામેન્ટથી એનોડ તરફની.

ઝેરિઅલમાંથી આવતો પ્રવાહ એક માર્ગી હોતો નથી, અને તેને એકમાર્ગી બનાવવામાં આ ઉપર દર્શાવેલી બાબતોનો ઉપયોગ કરાય છે.

હવે જાણી-ગ્રીડનો ઉપયોગ અને કાર્ય જોઈએ.

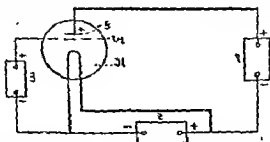
પ્રથમ બેટરી લો. એક આસરે ૩૦ વોલ્ટની, બીજી આસરે ૧ વોલ્ટની, અને ત્રીજી ૨ થી ૬ વોલ્ટની.

૩૦ વોલ્ટની બેટરીનો + છેડો એનોડ જોડે જોડો, ૨ થી ૬ વોલ્ટની

(૧ ૩૦ વોલ્ટની બેટરી ૨ ૨ થી ૬ વોલ્ટની બેટરી ૩ ૬ વોલ્ટની બેટરી 'ખ' પર - પરમાણુ હોવાથી 'ગ' પરના પરમાણુઓ વચ્ચે આકર્ષણ થતું નથી; ઉત્કર્ષ બંને વચ્ચે વિરોધ બળ થવાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન થાય છે. આથી મૂળ પ્રવાહ મંદ પડે છે.)

બેટરીના બંને છેડા ફિલામેન્ટને જોડો. ૩૦ વોલ્ટની બેટરીનો-છેડો બીજા નંબરની બેટરીના + છેડા સાથે જોડો. ૬ વોલ્ટની ત્રીજી બેટરીનો-છેડો ત્રીજા સાથે જોડો અને-છેડો ફિલામેન્ટની બેટરીના-છેડા જોડે જોડો, અને એનોડ પ્રવાહ પર આસર જુઓ. આ ગોઠવણથી એનોડ (અ) ઉપર + વિદ્યુત્ પરમાણુ એકા થયા. ફિલામેન્ટ પર તો-વિદ્યુત્ પરમાણુ છેજ. એટલે + અને-પરમાણુ વચ્ચે આકર્ષણ થવાથી પ્રવાહ શરૂ થઈ જાય છે. પણ ત્રીજી બેટરી સાથે જોડવાથી ત્રીજો પ્રવાહ શરૂ કર્યો. ત્રીજા પર-પરમાણુ હોવાથી ફિલામેન્ટના

(૧ ૩૦ વોલ્ટની બેટરી ૨ ૨ થી ૬ વોલ્ટની બેટરી ૩ ૬ વોલ્ટની બેટરી. ૬ એનોડ, ખ ત્રીજા, ગ ફિલામેન્ટ 'ખ' ઉપર + પરમાણુ હોવાથી 'ગ' ઉપરના - પરમાણુ વચ્ચે આકર્ષણ થાય છે. વળી 'ક' ઉપર પણ + પરમાણુ છે તેથી મૂળ પ્રવાહનું બળ વધે છે.)

પરમાણુ વચ્ચે આકર્ષણ થતું નથી. પણ તેઓ ઉલટી દિશામાં જાય છે. આને લીધે અગાઉ ઉત્પન્ન થએલા પ્રવાહમાં હરકત પડે છે, તેથી તે મંદ થાય છે.

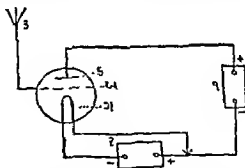
અહીં એક બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ક્રીડનો પ્રવાહ થોડો હોય, તોપણ તે એનોડના ઘણા મોટા પ્રવાહને મંદ પાડી શકે છે. એનોડ પર ગમે તેટલું મોટું વીજળીનું દબાણ હોય તો તે ક્રીડના થોડા દબાણવાળા પ્રવાહ વડે મંદ પાડી શકાય છે, અટકાવી પણ શકાય છે. (આસરે સો-ગણું)

૬ વોલ્ટ-બેટરીનો + છેડો ક્રીડ જોડે જોડો, અને હવે એનોડ પ્રવાહની શી અસર થાય છે તે જુઓ.

માલમ પડશે કે એનોડ પ્રવાહ એકદમ વધી જાય છે. કારણ શું ? કારણ કે ફિલામેન્ટના ઇલેક્ટ્રોનને આકર્ષવામાં તે એનોડને મદદરૂપ થઈ પડે છે.

આ પ્રયોગ પરથી સમજાશે કે ક્રીડ પરના વીજળીના દબાણ વડે એનોડ પ્રવાહ બંધ કરી શકાય અને તે વધતો જાય છે. પણ થઈ શકે છે.

ક્રીડને બેટરીને બદલે એરિઅલ સાથે જોડીએ તો ઉપર પ્રમાણેજ અસર થાય છે. એરિઅલમાંની + વિદ્યુતઅસરથી એનોડ પ્રવાહ ત્વરિત

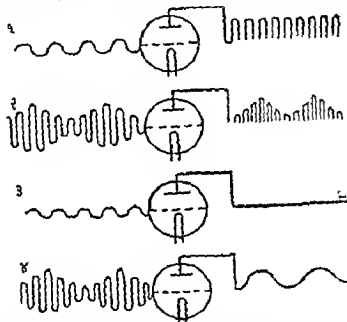
(૧ ૨૦ વોલ્ટની મોટી બેટરી ૨ નની બેટરી કે એનોડ ખ ક્રીડ કે એરિઅલ. એરિઅલ મારફત વાયરલેસ મોજા ક્રીડ પર અસર કરે છે જેથી વાલ્વની અંદરના પ્રવાહમાં ફેરફાર થાય છે.)

થાય છે અને-વિદ્યુત અસરથી એનોડ પ્રવાહ મંદ પડે છે. ગમે તેટલી ઝડપથી એરિઅલમાં ફેરફાર થાય તોપણ એનોડ પ્રવાહ પર અસર થવા વગર રહેતી નથી.

હવે જો એમ ગોઠવણ થાય કે દરેક-વિદ્યુતની અસરથી એનોડ

પ્રવાહમાં બહુ ઓછી અસર થાય અને દરેક + વિદ્યુત્તી અસરથી એનોડ પ્રવાહમાં બહુ મોટી અસર થાય તો આ વાલ્વ Rectifier રેક્ટિફાયર તરીકે વપરાય છે. રેક્ટિફાયરનું કાર્ય વિદ્યુતના મોજા ઉલટસુલટ હોય છે તેમને એકજમાર્ગી બનાવવાનું છે.

જો વાલ્વમાં એવી રીતે ગોટવણ થાય કે જ્યાં દરેક-વિદ્યુત અસરથી દા. ત. (એરિઅલમાંની) એનોડ પ્રવાહ એકદમ ઓછો થઈ જાય, અને દરેક અસરથી એનોડ પ્રવાહમાં બહુ મોટો વધારો થાય તો વાલ્વ Amplifier નું કામ કરે છે. Amplifier એમ્પ્લીફાયર એટલે

(એરિઅલમાંથી આવતાં મોજાં વાલ્વમાંથી બહાર નીકળતાં મોજાં એરિઅલની + અસર ગ્રીડ પર થાય ત્યારેજ માત્ર એનોડમાં પ્રવાહ વહે છે અને એક માર્ગી મોજાં થાય છે. એરિઅલમાંથી આવતાં પ્રવાહ મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે અને તે વાલ્વમાંથી નીકળીને એક માર્ગી અને મોટાં થાય છે. એક સેકન્ડમાં અસંખ્ય મોજાં આવવાથી તેની અસર આ મુજબ છે.)

અભિવૃદ્ધિ કરનાર વિદ્યુત મોજાંને મોટાં બનાવનાર સાધન. નાનાં મોજાંની ટેલિફોનમાં અસર થતી નથી તેથી તેમને મોટાં કરવાં પડે છે.

અપૂર્ણ

ચિત્રકામ

(ગતાંક ૫૪-૪૩૬ થી ચાલુ)

બાળકોના વિચારો શુદ્ધ ભાષામાં બોલવા માટે અક્ષરોના આકારો, શબ્દો, વાક્યરચના અને વ્યાકરણ શીખવવામાં આપણે દરરોજના કલાકોના કલાક વિતાડીએ છીએ, કેમકે એ ભાષા આપણે સરળતાથી સમજી શકીએ છીએ; પરંતુ પેન્સિલ કે પેરટલની મદદથી થોડા વખતમાં પોતાના ભાવો ચિત્રલિપિદ્વારા દર્શાવવાના બાળકના અતિ હિતસાહી કાર્યને આપણે પ્રોત્સાહન આપતા નથી કેમકે કદાચ તેની ચિત્રલિપિની કલ્પનાઓના ભાવો આપણે ધણીવાર સમજી શકતા નથી. જે સંભાળપૂર્વક આવી ચિત્રલિપિની ભાષાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો બાળકની એ માત્ર આડીઅવળી લીટી જેવી જણાતી કુદરતી ભાષામાં આપણને જરૂર રસ પડે.

કમનસીબે બાળકની એ માનીતી ચિત્રલિપિની ભાષાના અભ્યાસના અભાવે બાળકની એ વિષયદ્વારા ખીલતી કલ્પના અને સર્જનની શક્તિનો નાશ થાય છે. જે શરૂઆતથીજ આ ચિત્રલિપિની અને લેખનની એમ બંને ભાષાનો સુમેળ સાધવામાં આવે તો બાળકોના જ્ઞાનમાં અગ્રણ્ય ફેરફાર થાય એ નિઃશંક છે. ચિત્રલિપિની ભાષાદ્વારા બાળકો પોતાના ભાવ અસરકારક રીતે દર્શાવી શકે, તે માટે તેમને યોગ્ય પદ્ધતિદ્વારા શિક્ષણ આપવાની અને યોગ્ય સાધનોનો વપરાશ કરતાં શીખવવાની જરૂર પડે એ દેખીતું છે, એટલે તેને માટેનાં સાધનો અને જરૂરી સૂચનાઓ નીચે આપવામાં આવી છે.—

છુટા આખા હાથે ચિત્ર પડાવવાના અભ્યાસ માટેનાં સાધન અને સૂચના.—

૧. રેતી કે ધૂળમાં આંગળી કે સળી વડે ચીતરવા વિશે.—

નાનાં બાળકોને રમત સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, અને ખુશીથી કામ કરી શકે એવી આ રીત છે:—ખુલ્લી હવામાં બહાર ત્યાં રેતી કે ધૂળ હોય ત્યાં બાળકોને લઈ જઈ આંગળી કે સળી વડે આખા છુટા હાથે મોટા પ્રમાણમાં ચિત્રો પડાવવાં. ઉપલી સમગ્ર ન હોય ત્યાં નાની રક્ષાખીઓમાં રેતી ભરી તેમાં ચિત્રો પડાવવાં.

શરૂઆતમાં બાળકોને તેમના મનના વસ્તુ પ્રમાણે કામ કરવા દેવું. આથી દરેક બાળકની કુદરતી શક્તિનો આપણને ખ્યાલ આવશે.

બાળકો આ વિષયમાં ધીમે ધીમે રસ લેતા યશે. ત્યાં ત્યાં જરૂર લાગે ત્યાં ત્યાં શિક્ષક જુદું ચિત્ર પાડી સમજાવવું. બાળકો મરજી મુજબ

ઔચિત્ક વિષય લઈ કામ કરે તે વખતે હિતેજન આપી તેમને આગળ વધારવાનું કામ શિક્ષકનું છે. આમાં શિક્ષકની કુનેહની જરૂર છે. થોડો વખત આવી જતનેા અભ્યાસ ચાલુ રાખવાથી બાળકોના ખલાસના રનાયુ-ઓને કસરત મળે છે, અને બાળકોની છુટા આખા હાથે કામ કરવાની શક્તિમાં પણ વધારો થાય છે. નિરીક્ષણ કરવાનો, મનને એકાગ્ર કરવાનો અને નવીન વિચારો ઉત્પન્ન કરવાનો સારો અભ્યાસ આવાં કામો કરવાથી થાય છે. ધીમે ધીમે પિંડપદ્ધતિથી કે રેખાપદ્ધતિથી સાદા પદાર્થ, કુદરતી પદાર્થ તેમજ ચિત્રકામના બીજા વિષયોનો અભ્યાસ કરાવવો.

૨. પાંચર કે લીંપણવાળી જગા પર ચિત્રકામ કરવા વિષે.—

જે શાળામાં પાંચરની ઘોંચ હોય અને સગવડ હોય, ત્યાં રંગીન કે સફેદ ચાક અને રંગીન રંગના બૂકાથી કામ કરી શકાય. બાળકો ચાકથી આખા છુટા હાથે પિંડપદ્ધતિથી તેમજ રેખાપદ્ધતિથી ચીતરી શકે છે. રેખાદ્વારા ચીતરેલા કટમા રંગીન રંગનો બૂકો પુરી પદાર્થ આગેદુબ બતાવી શકાશે. આથી તેમને રંગનું જ્ઞાન પણ આપી શકાશે. બાળકોને રંગીન વસ્તુ કાઢવાની ધણી હોસ હોય છે, એટલે આવી જાતનું ચિત્રકામ તેઓ ઝડપથી લેશે. શિક્ષકે રંગીન સાદા આકારના પદાર્થ, કુદરતી પદાર્થ, પેટર્ન વગેરે રસ ઉત્પન્ન કરે એવા વિષયોનું ચિત્રકામ કરાવવું.

લીંપણ ઉપર રંગીન કે સફેદ ચાક કે બૂકાથી તેવુંજ કામ થઈ શકે છે. બાળાઓ સાથીઆ પુરે છે તેને મળતું આ કામ છે. તેથી બાળાઓની શાળામાં આ બાબત વધુ ઉપયોગી છે. બાળકો આંગળીની ચપડીમાં કરકરો સફેદ બૂકો લઈ છુટા આખા હાથે લીટીઓથી બનતી આકૃતિઓ બતાવી શકે છે અને તેના યોગ્ય આકારમાં રંગીન બૂકો એકસરખો હલકે હાથે લરી દે છે. આજ રીતે ચિત્રકામના બીજા વિષયોનાં ચિત્રો પણ ચીતરી શકાય છે.

૩. કાળા પાટીઆ, રંગીન કે સફેદ કાગળ કે કાળી લીંત પર ચિત્રકામ કરવા વિષે.—

ઉપર વર્ણવેલી પહેલી અને બીજી રીત બાળકર્મના અભ્યાસક્રમમાં શરૂઆત કરવા માટે ધણી ઉપયોગી છે; છતાં ઘણી શાળામાં એની અવગણના કરવામાં આવે છે અને શરૂઆતમાં કાળા પાટીઆ પર કામ લેવામાં આવે છે. આખા છુટા હાથે કામ કરવા માટે બાળકો કાળા પાટીઆની સામે ત્રાંસા ઉભા રહી રંગીન કે સફેદ ચાકથી પિંડચિત્ર કે રેખાચિત્ર ચીતરી શકે છે. હાથ લાખો કરી જોળાકાર, લંબજોળાકાર, ચોરસ વગેરે

આકારો પરથી બનતા પદાર્થો અને હૃદયગત બીજા વિષયો પણ લઈ શકાય છે. જ્યાં સંગવડ હોય ત્યાં રંગીન કાગળ પર રંગીન ક્રેયોનથી કામ કરાવવામાં આવે છે. તેમજ સફેદ કાગળ પર ચારકોલ કે રંગીન ક્રેયોનથી કામ કરી શકાય છે.

કાળા પાટીઆનું કામ શિક્ષકવર્ગને પણ ઘણું ઉપયોગી છે, કારણ કે ક્રૌર્ણગ સિવાયના બીજા વિષયોમાં પણ તેઓને આનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે.

અભ્યાસમાં આગળ વધેલાં બાળકોને બે હાથે પણ ચિત્રકામનો મહાવરો કરાવવો. આ કામમાં બંને બાજુના એક સરખા આકાર હોય તેવા પદાર્થ કે મુશોબિત આકૃતિઓ બતાવી શકાય છે.

૪. સ્લેટ અને પેનવડે કામ કરવા વિષે:—

સ્લેટ સાધારણ રીતે બાળકો પાસે નાની હોય છે, તેને બાંકડી ઉપર રાખવામાં આવે છે. જ્યાં બાંકડીઓ વપરાતી ન હોય, ત્યાં બાળકો ચિત્રકામ કરતી વખતે પગની ધોડી કરી તે પર સ્લેટ રાખે છે. આવી રીતિમાં છુટા હાથનું ચિત્ર પાડી શકાય. આખા છુટા હાથે કામ કરવું હોય ત્યારે તો આખો હાથ ફરી શકે એટલી જગ્યા કામ કરવાની સપાટી અને બાળક વચ્ચે રહેવી જોઈએ.

બાળકો માટે ચિત્રકામમાં વપરાતાં સખત સાધનો વિષે ઉપર જણાવી ગયા. હવે વળી શકે એવાં નરમ સાધન વિષે વિવેચન કરીએ.

૫. પીંછી અને રંગવડે ચિત્ર કાઢવા વિષે:—

પીંછી અને પાણીના રંગ બાળકોને હાથેજ આપવામાં આવે છે, કારણકે શરૂઆતમાં આ રંગથી તેઓ ચિત્રકામ બગાડી મૂકે છે, કાં તો પોતાનાં કપડાં અને બાજુબાજુ બધે રંગ રંગ કરી મૂકે છે, એટલે ઘણું-ખૂંદ આ કામ બાળકોને અપાર્તું નથી, પરંતુ ધ્યાન આપી સંભાળપૂર્વક કામ લેવામાં આવે, તો આ સાધનોથી પણ કામ કરી શકાય છે.

માત્ર એક રંગથી સાધારણ નં. ૫ની પીંછી વડે સફેદ કાગળ પર પાંદડાં, ગોળાકાર વસ્તુઓ, લીટીઓથી પેટર્ન વગેરે મુશોબિત રીતે ચીતરી શકાય છે. છુટા આખા હાથે તેમજ છુટા હાથે બંને રીતે કામ થઈ શકે છે.

ખી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ

દમનલાલ મહેતા
ચિત્રકામના શિક્ષક

૪૪૪૪૪૪

શ્રુ. બાઈ ગુલાબબાઈ

કરે એવી કંસરત મૂકેલી છે. ઘણી નિશાળોમાં જે પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેમાં ઉભા રહીને, દોડતાં, કૂદતાં યર્ષ શકે તેવી પગની કસરતો કીમતી છે તેથી અને બાળકો અને ખાસ કરીને બાળાઓના પેદાના ભાગ નબળા છે એમ માલમ પડયું છે, તેથી કોઈના કાટખુણુ કાંસમાં આપેલી બળપૂર્વકની પેદાની કસરતો જ્યારે ત્યારે બની આવે ત્યારે લેવી જોઈએ.

સમતોલપણ તથા પગની કસરતો

સમતોલપણની અને પગની કસરતોની એ મુખ્ય જાતો છે. એ પગ ઉપર શરીર આધાર રાખે તેવી કસરતો, દાખલા તરીકે, ઘુંટણુ બરાબર વાળવી, અને એક પગ ઉપર શરીર આધાર રાખે તેવી, દાખલા તરીકે, પગ ઉંચો કરવો. આ બે જાતની કસરતોમાં ઘણા છુટવાળા અને ઝોછા સખત ફેરફાર છે. તેમાં કેડ, ઘુંટી, અને ઘુંટણુમાં વળવાની શક્તિ વધે અને શરીરના બધી જાતના ફેરફાર વ્યવસ્થિત અને નિયમમાં રહે એ મુખ્ય હેતુ છે. કોઈમાં જેમ જેમ આવશે તેમ તેમ આ કસરતોનું વર્ણન આપવામાં આવશે. જેમ અવધવનો સદકાર મેળવવાની શક્તિ વધે તેમ વધારે ચોક્કસાઈની આશા રખાય અને શરીરના બાંધાનો સારો દેખાવ ધીમે ધીમે ખીલે. આ કસરતો બરાબર યર્ષ છે તે સમજી લેવા ટેકાપી શરૂ કરવામાં આવે છે.

એડી ઉંચી કરવી અને ઘુંટણુ પુરેપુરા વાળવા (ઘુંટણુ પુરેપુરા વળેલા હોય તેવી સ્થિતિ).

એડી ઉંચી કરવામાં આવે છે અને પછી ઘુંટણુ પુરેપુરી વાળવામાં આવે છે. કસરત વખતે શરીર આગળ ધસવું ન જોઈએ. શરૂઆતથી જ વજન બરાબર એડી ઉપર મૂકવું જોઈએ. ઘુંટણુ પણ બાલુથી અને નીચેથી બરાબર દખાવવા જોઈએ, જેથી બધી કસરત દરમિયાન માથાની સખત નહીં તેવી ટટાર સ્થિતિ જારી રહે. (જુઓ આકૃતિ ૨૬)

(ક) (પગ આગળ) એડી ઉંચી કરવી અને ઘુંટણુ પુરે-પુરા વાળવા. એક પગ જરા આગળ લેવામાં આવે છે એટલે એડી બીજા અંગુઠાની સપાટીમાં આવે છે. સ્થિતિના સુદ્ધ ઉપરની માફક છે. પણ ઘુંટણુ આગળ હોય છે. (જુઓ આકૃતિ ૨૭)

(છ) જરા ઝોછી સખત સ્થિતિમાં આ કસરત કરી શકાય તે માટે ઘુંટણુ એકદમ પુરેપુરા વાળી દઈ શરૂ કરવું.

ઘુંટણુ પુરેપુરા વાળેલા હોય તે વખતે નીચેની કસરતો કરી શકાય:—

ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટેની શારીરિક કેળવણીનો નવો અભ્યાસક્રમ. ૪૮૫

(ક) ધુંટણ ઉછાળવા, પગ જમીન ઉપર રાખી સતત ધીમે ધીમે ધુંટણો ઉંચાં નીચાં કરવાની ક્રિયા આશુ રાખવી. માથું અને ધડ સીધાં રહેવાં જોઈએ.

આદા:—

એડી—હાં ! ધુંટણ પુરા-વાળો !

ધુંટણ ઉછાળવા—શર ! એક, બે, એક, બે...

આકૃતિ ૨૭

પગ આગળ, એડી હાંચી અને ધુંટણ પુરેપુરા વળેલા.

આકૃતિ ૨૮

ધુંટણ પુરા વળેલા. ફૂદકા (કાગડકો)

આકૃતિ ૨૯

ધુંટણ હાંચી કરેલા.

(જ) ફૂદકા ભરવા (કાગડકો માફક). આગળ, બાજુએ પાછળ કે જગાએ ભરી શકાય. ટેકો લેવાય કે ન લેવાય. (જુઓ આકૃતિ ૨૮)

(ગ) આગળ ચાલવું (ખતક ચાલ). શરીર નીચે પગ રાખી ધુંટણ ધીમે ઉછાળી નાનાં પગલાં ભરવાં. ધુંટણ બહાર કરતાં આગળ પડતા વધારે હોય.

ધુંટણ પુરા વાળેલા હોય તે સ્થિતિ કોઠામાં દોરડાં ફૂદવા સાથે, આંગળાં ઉપર ચાલવા સાથે, બાજુએ પગલું ફૂદવા, વગેરે કસરતો સાથે જોડી શકાય. તેમાં ટેકો હોય કે ન હોય. પ્રસંગોપાત હાથની કસરત ઘાખલ કરવામાં આવે છે. આ કસરતોનું વર્ણન જેમ આવશે તેમ આપવામાં આવશે.

ધુંટણ હાંચી કરવા. (ધુંટણ હાંચી કરવાની સ્થિતિ) જનંગ શરીર-

ને કાટખુણે આવે ત્યાંસુધી ધુંટણ ઉંચા કરવામાં આવે છે. પગ જાંઘને કાટખુણે આવે અને ધુંટી બરાબર લાંબાવવામાં આવે. ઉભો પગ બરાબર સીધો રાખવામાં આવે અને શરીર ટટાર રાખવામાં આવે. એગુદો આગળ હોય તે સ્થિતિથી આ કસરત શરૂ કરવામાં આવે છે. (આકૃતિ ૨૯)

આમાં :

જમણી (ડાબી) ધુંટણ-ઉંચે !

ધુંટણ—નીચે !

ફેરફાર.

(ક) એક પગ ઉપર ઉભા રહેવું. (આકૃતિ ૩૦, ૩૧)

આકૃતિ ૩૦

એક પગે ઉભા રહેવું,
એક પગ આગળ લાવી
હાથમાં પકડવો.

આકૃતિ ૩૧

એક પગે ઉભા રહેવું,
પગ પકડી પાછળ
લઇ જવો.

આકૃતિ ૩૨

એક પગે ઉભા રહેવું,
સોયમાં દોરો પરોવવો.

(જ) ધુંટણ ઉંચા લઈ જગાએ દોડવું.

(ઝ) ધુંટણ ઉંચા લઈ ફૂદો ભરવો (કાઠો ૩)

(છ) સોય પરોવવી (પાઠ ૨જો) (આકૃતિ ૩૩)

(જ) ધુંટણ માથા સુધી લાવવા. હાથની મદદથી ધુંટણ બંને તેટલા ઉંચે લાવવા; શરીર ટટાર, ઉભો પગ સીધો. પછી ધુંટણને માથું અડ-કાડો (કાઠામાં બીજા લુથમાં આપેલી છે.) (આકૃતિ ૩૩)

આકૃતિ ૩૩

ધુંટણ ઉંચે લાવવા. ફેરફાર.

કપાળે ધુંટણ અડાડવા.

(છ) ધુંટણ અને એક હાથ આગળ ઉંચે લેવો.

(જ) (સાંકળ ઝાલવી, ધુંટણ ઉંચે લેવા) એડી ઉંચી કરવી.

(આકૃતિ ૩૪)

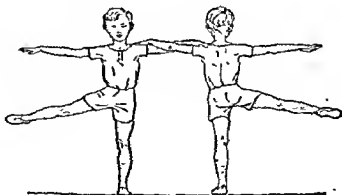
પગ ઉંચે લેવા, આમ તેમ હલાવવા અને ગોળ ગોળ ફેરવવા.

આકૃતિ ૩૪

હાથની સાંકળ પકડ-

ધુંટણ ઉંચે, એડી ઉંચી

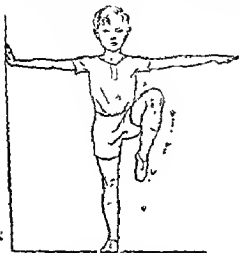

આકૃતિ ૩૫

ખભા પકડ (આધાર), પગ ખાલુએ ઉંચા સીધા રાખવા.

શરૂઆતમાં આ કસરતો સખતાઈ વગર કરવામાં આવે છે. કેડમાં ખાસ ગતિ થાય તે માટે મુખ્યત્વે કરીને યત્ન થવો જોઈએ અને એટલી ઉચી કરવાથી ઘણી કસરતોમાં મદદ મળશે. જેમ શક્તિનો વિકાસ થાય તેમ ટટાર રહેવું અને ઉભો પગ સીધો રાખવો એ રિયલિતે ઉત્તેજન મળવું જોઈએ. પગ બાજુએ કે આગળ ઉંચા કરવા.

જરૂર હોય તે દિશામાં પગ બંને તેટલો ઉંચો લેવો. ધુંટણ સીધા રાખવા અને ધુંટી લંબાવવી. શરીર ટટાર અને ધુંટણ સીધો ઉભો. (મોટા બાળકો માટે) (આકૃતિ ૪૫)

આકૃતિ ૩૬

આધાર રાખી ઉભા રહેવું,
વળેલી ધુંટણે પગનું ચકર.

આરામ :

ડાબો (જમણો) પગ આગળ
(બાજુએ) - ઉંચો !
પગ - નીચો !

ફેરફાર :

(ક) હાથને એજ અથવા સામેના
પગથી લાત મારો (નાંધ, પાઠ ૧૫)

ઉપરની કસરત ચાલતાં કે ફેરતાં
લઈ શકાય (કોઠો ૯)

(જ) પગ આગળ (બાજુએ)
લેવો, નીચે અને ઉંચે. આ કસરતો
બાજુએ આંગળા આગળ હોય તે
રિયલિટી શરૂ કરવામાં આવે છે.

(ગ) પગ આગળ અને પાછળ
હલાવવો.

એક ગણતાર સુધીમાં પગ ગોળ ફેરવવો.

પગ આગળ, બાજુએ લેવામાં આવે છે અને પછી એક ગણતાર સુધીમાં ગોળાકાર ગતિમાં તે નીચે લેવામાં આવે છે. મોટું વર્ણ લેવાય તે માટે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

બાજેલા ધુંટણ સાથે પગ ગોળ ફેરવવો.

ધુંટણ વાળવા અને બંને તેટલી ઉંચે લેવા, પછી પગ ગોળ ફેરવવો.

(આકૃતિ ૩૬)

અંગુઠા પાછળ ધપાવવો

પગ રૂંધેથી ૪ ફુટ પાછળ અંગુઠા ઉપર મૂકવામાં આવે છે. શરીર આગળ ઝેવી રીતે વાળવામાં આવે છે કે માથું, ધડ અને પગ સીધી લીટીમાં આવે; વજન આગલા પગ ઉપર રહે છે. શરૂઆતમાં અંગુઠા પાછળ ટેકાવવાની સ્થિતિ લેવામાં આવે છે—સ્થિતિ લેવામાં ઉતાવળ કરવી ન જોઈએ.

આરા :

હાથો પગ અંગુઠા ઉપર—મૂકો !

અંગુઠા પાછળ ધપાવી—મૂકો !

પાછા—મૂકો !

(અંગુઠા પાછળ ધપાવવો) પગ ઉંચો કરવો (જરા) અંગુઠાથી ૨૫ ૨૫ અવાજ કરતાં ઠોકવું. (આકૃતિ ૩૭)

આરા :

અંગુઠા ઠોકવો, પગ ઉંચો—સર ! એક, બે, એક, બે—અટકો !

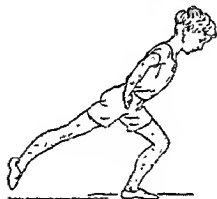
પગ વધારે ઉંચો લેવા માટે

ગણતરી ધીમી કરવી જોઈએ.

પેદાની કસરતો

આ જાતની કસરતો સૂતાં સૂતાં કે બેઠાં બેઠાં કરવાથી પેદા ઉપર સારામાં સારી અસર ઉપજાવી શકાય છે. તેમાં શરીર કે પગ ઉંચા કે નીચા કરવાના છે. આ બે કસરતના ધણ ફેરફાર છે અને તે પેદાની મેજે સમગ્ર શકાય છે.

(આકૃતિ ૩૮, ૩૯, ૩૯અ)

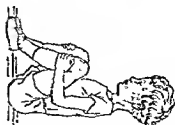
આકૃતિ ૩૭

અંગુઠા પાછળ ખેંચવો. પગ જરા ઉંચો કરી અંગુઠાથી જમીન ઉપર ઠોક કરવી.

આ. ૩૮

ચના સુવું. એક ઘુંટણ હાથની પકડથી છાતી તરફ લાવવો.

આકૃતિ ૩૯

ચતા સુવું. બંને ઘુંટણ છાતી પર લાવવા.

પેદાની કસરતોની બીજી મત સંકેત સ્થિતિમાંથી લેવાય છે, દાખલા તરીકે જગા ઉપર સંકેત દૂદેક ભરવો, આગળ કે બાજુએ ખસવું, પગથી પાછળ દૂદવું, કે બાજુએ દૂદવું. જેમાં પગ કે હાથ ઉંચી કરવાની હોય તે બધી કસરતો પેદાને માટે સારી છે અને દરેક ક્રોડમાં એવી ઓછામાં ઓછી એક કસરત આવેલી છે. બીજા જુથની કેટલીક કસરતોમાં ધડ પગ તરફ જોરથી ખેંચવામાં આવે છે. તેની પણ પેદાના રનાયુ ઉપર અસર થાય છે. (આકૃતિ ૪૦)

આકૃતિ ૩૯-અ

ચત્તા મુઠું, બાહ્યસિકલ ચલાવવી

પેદાની કસરતોનાં ધણાં મૂળભૂત ઉદાહરણ બાળકો માટેના પાઠોમાં છે અને દરેક પાઠને છેડે નોંધમાં તેમનું વર્ણન કરેલું છે. ત્યાં આગળ વપરાએલા ફેરફારનું આગળ વર્ણન આપવાની જરૂર પડી ત્યાં તે ક્રોડમાં આપવામાં આવેલું છે.

જુથ પમું. ધડ ફેરવવું અને બાજુએ વાળવું.

આ કસરતોથી કરોડની શક્તિ ખીસે છે અને શરીરની દિવાલના રનાયુ મજબુત થાય છે. પેદાની કસરતોની માફક તે કરોડની યોગ્ય સ્થિતિ ચાલુ રાખવાને મદદ કરે છે. તેઓ પાંચગાંમાં છુટ્ટી ગતિ કરે છે, અને એ રીતે છાતીના બાંધાની શક્તિ અને બળ વધારે છે.

વિષય:—મુખવાચન

સા. હેતુ:—ભાવપૂર્વક વાંચતાં શીખવવાનો

વિ. હેતુ:—મીનીની વાર્તાનું વાચન કરાવવાનો

સાધન—વાર્તાનું પુસ્તક, પાત્રવાર વાર્તાની તારવણી

મિ. દેરાસરી

સમય : ૪૦ મિનિટ

તા. ૧૪-૮-૩૭

મુદ્દા	શબ્દો	કા. પા. ની નોંધ
આરંભ	વર્ગ વ્યવસ્થા આરંભ પ્રશ્નો:	મીની કાચુલી. પિતાનું હેત.
મુખ્ય વિષય	રજુઆત શબ્દોદ્દેશ્યાર: બાળકનું વાચન નસુનાનું વાંચન બાળકોનું વાચન (સૂચના):	વર્ગને અવસ્થિત કરવો. આપણે અર્ધ વખતે કઈ વાર્તા વાંચી ! તમે કોને કયું નામ આપશો. નામની યોગ્યતા કદાવવાં હકીકતના પ્રશ્નો પૂછવા. ચાલો, ત્યારે આજે આપણે એ વાર્તા ધોઈ કાઢીને વાંચતાં શીખીએ. કા. પા. ની નોંધમાં જણાવેલા શબ્દોના ઉચ્ચાર કરાવીશ. કેટલાક શબ્દોના સમય ઉચ્ચાર પણ કરાવીશ. એક બાળકને વાંચવા કહી, જરૂર જણાતાં નસુના આપીશ. ભાવપૂર્વક ધોઈ. લગભગ હું વાંચી બતાવીશ. બાળકોની મદદ કરીશ. આખી વાર વાંચી સંભળાવીશ. બાળકોને વારા ફરતી વર્ગ સમક્ષ બોલાવી વાંચાવીશ. સોમનંદ મૂકતો આપીશ.

દાન અન્વેષણ	વાંચનાર બાળકની બહેા ખરે તરફ ધીમજીવનું લક્ષ્ય જોતી તે સુધરાવીશ. ચાંબળનારને તેમની સમક્ષ. વંચાએલા છાત્રોના સાર પૂછીશ. (કાર્ત વખત) બાળકોને અમુક અમુક ખાત્ર બનતા ઉત્તેજિત કરીશ અને તે તે પાત્રના મુખમાં મૂકેલા સબ્દો તેમની પાસે લાવ-પૂર્વાક વંચાવીશ. વાર્તાનાં ત્રણ દરમ છે, તેમનો એક પછી એક નાટ્યપ્રયોગ કરાવીશ. આ વાર્તામાં પંડિતોના ઉપર શી ડીકા છે ? બાળકોની જરૂરિયાતો મા વધારે સમજે કે બાપ ? બાપ તરીકે કાણ સારી રીતે વર્તે છે-મીનીના બાપ કે કાણુલી. નેલજન ઉપર શી ડીકા છે ? સાસરાને શેની સાથે સંસ્પર્શનું છે ? કાણુલીઓના, દેશ કયા છે ? નીચેનાં શબ્દોમાંના ને કાણુલીના સ્વભાવ તથા શરીર નેરૂં નંધેમ્મતા આવે તે લખા. ગોડા, હેતાળ, મુર્ખ, અડુની, નાણુક, સ્વદેશાભિમાની, કદાવર.	પુનરાવર્તન અ. નાટ્યપ્રયોગ વ. પ્રશ્નો	(૧) મીની, બા, બાપ. (૨) મીની, કાણુલી. (૩) કાણુલી, બાપા. કાણુલી.....હોતો.

સંગીતનું નોટશન

રાગ ખીલુ, તાલ ચતુષ્ જાતિ, એકતાલ, માત્રા ૪, મધ્યકાલ

સ ની	સુ - રી રી	જં - સ ની	સ - રી રી	જં - - -
સુ ખ	દા - ય ક	રે - મુ ખ	દા - ય ક	રે - - -
સ રી ની	સ - રી જં	સ રી ની		
સા - આ	સં - ત નો	મું - મ		
પ - ની ની	સ - રી પ	જં રી જં રી	સ -	
સં - ત સ	મા - ગ મ	ધી - - છ	એ -	
પ પ	જં રી સ ની	સ - રી પ	જં રી જં રી	સ -
છ રે	સં - ત સ	મા - ગ મ	ધી - - ટ	જે -

નોંધ—પછીની બધી લીટીઓ ઉપર પ્રમાણે લેવી.

બી. એ. હવે

ચર્યાપત્ર-ગણિત-એક દાખલો.

ધારો કે મુંબઈ અને મદ્રાસ વચ્ચે-૭૬૨-ગાંધીજીનું અંતર છે. હવે તે બંને સ્થળેથી એકજ ટાઇમે સામાસામી ટ્રેનો ઉપડે છે. જે સ્થળે બંને ટ્રેનો એક બીજીને પસાર કરે છે તે સ્થળેથી મુંબઈ પહોંચનારી ટ્રેન ૧ કલાક, ૨૪ મિનિટ મુંબઈ પહોંચે છે ને મદ્રાસ પહોંચનારી ટ્રેન ૧૦ કલાકે મદ્રાસ પહોંચે છે, તો બંને ટ્રેનોનો વેગ કેટકેટલા માપલનો હશે ?

રતીલાલ કેશવલાલ ભટ્ટ

હૈદરાબાદ લો. ગો. સ્કૂલ,

મોટી વાવડી, તા. ધંધુકા, અમદાવાદ.

જવાબ.

ક

મુંબઈ

મદ્રાસ

ગાડીઓ મુંબઈ અને મદ્રાસથી એક સાથે ઉપડે છે, ક જિંદુ આગળ મળી પસાર થાય છે. મુંબઈથી ઉપડતી ગાડીની ઝડપને 'અ' સંજ્ઞા આપીએ અને મદ્રાસથી ઉપડતી ગાડીની ઝડપને, 'સ' સંજ્ઞા આપીએ. વખતને ક (ક જિંદુએ પહોંચતાં બંને ગાડીને લાગેલા વખત-કલાકમાં) કહીએ.

$$\frac{\text{મુંબઈથી ક સુધીનું અંતર}}{\text{મદ્રાસથી ક સુધીનું અંતર}} = \frac{\text{અ વ}}{\text{સ ષ}} = \frac{\text{અ}}{\text{સ}}, \text{ એટલે મુંબઈથી ક સુધીનું}$$

અંતર અને ક થી મદ્રાસ સુધીનું અંતર એ બેનું—

$$\text{અણોત્તર} = \frac{\text{અ}}{\text{સ}}$$

મદ્રાસ થાળા ગાડી ક થી મુંબઈ ૬ ક. ૨૪ મી. માં પહોંચે છે, એટલે ક થી મુંબઈનું અંતર = ૩૨ ક મથું. મુંબઈ થાળા ગાડી ક થી મદ્રાસ ૧૦ કલાકમાં પહોંચે છે, એટલે ક થી મદ્રાસ સુધીનું અંતર = ૧૦ ક મથું. એ પ્રમાણે—

$$\frac{\text{મુંબઈથી ક સુધીનું અંતર}}{\text{મદ્રાસથી ક સુધીનું અંતર}} = \frac{૩૨ ક}{૧૦ ક} \text{ એટલે મુંબઈથી ક સુધીનું}$$

અંતર અને ક થી મદ્રાસ સુધીનું અંતર એ બેનું—

$$\text{અણોત્તર} = \frac{૩૨ ક}{૧૦ ક}$$

$$\therefore \text{અણોત્તર} \times \text{અણોત્તર} = \frac{\text{અ}}{\text{સ}} \times \frac{૩૨ ક}{૧૦ ક} = \frac{૩૨}{૧૦} \times \frac{૧૦}{૧} = \frac{૩૨}{૧} = ૩૨$$

$$\therefore \text{અણોત્તર} = ૫ = ૪ : ૫$$

કુલ અંતર ૭૬૨ માઈલના ૪ : ૫ ના પ્રમાણમાં ભાગ પાડતાં ૬ ભાગ = ૭૬૨ માઈલ.

\therefore ૧ ભાગ = ૮૮ માઈલ. \therefore ૪ ભાગ = ૩૫૨ માઈલ અને ૫ ભાગ = ૪૪૦ માઈલ.

એટલે ૩૨ સ = ૩૫૨ અને ૧૦ ઝ = ૪૪૦

∴ $\frac{સ}{પ} = \frac{૩૫૨}{૪૨} = ૧૧$ ∴ ઝ = ૪૪

∴ સ = ૫૫

જવાબ ૪૪ માધ્યમ મુગધથી ઉપડતી ટ્રેનની ઝડપ.

૫૫ માધ્યમ મદ્રાસથી ઉપડતી ટ્રેનની ઝડપ.*

અ. કે. અમીન
પ્રે. રા. કે. કાલેજ, અમદાવાદ.

આવકાર ગીત

ગોધાં મહેમાનો સોદાય, અમેલાં શા કરીએ સન્માન;
અમને લારે આનંદ યાય, શિશુ સ્નેહભીનાં સન્માન,
વસંત મહેરે ટહુકી કાયલ, દેતી આદરમાન; (૨)

(સાચા) દીલથી દેતાં આજ, શિશુ સ્નેહભીનાં સન્માન.
હીરા માણેક હાય નહિ, પણ હૈયે હરખ આપાર; (૨)

(ત્રિમા) ઉરના ઈઈ ઉડ્યાસ, શિશુ સ્નેહભીનાં સન્માન.
તિમિર હણાયે હોય સુધાકર, કૌમુદી મન હરખાય; (૨)

(ઉત્તમ) પગલે પાવન ચાયે, શિશુ સ્નેહભીનાં સન્માન.
આરત અંતર અતિ મનોહર, 'રસમાલી' રસપાન; (૨)

(જીવન) ઝીલતાં સુખીઆં યાઓ, શિશુ સ્નેહભીનાં સન્માન.
'રસમાલી' એલ. એમ. પટેલ

હૈડ મસ્તર, કારંજ રૂડલ, તા. એલિપાડ.

* નોંધ—બીજી રીતે આ હાજરો યદી રોકે છે, પણ આ ગીત લાગી છે, તે આપી છે.

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દૂ સાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	અંચકર્તા	પ્રગટકર્તા કે લુક્સેલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.
૧	ઉર્દૂની પદ્ધતી કિતાબ (સને ૧૯૩૫ની બીજી આવૃત્તિ)	અમરુલ ઉમેશ રામદ યુનિવર્સિટી ઓફ સન્સ, લાહોર.	મુન્શિ-મુસ્લિમ-પંચાલ,	૦-૭-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨	" કુસરી કિતાબ (")	"	"	૦-૮-૦	"
૩	" તીમરી કિતાબ (")	"	"	૦-૮-૦	"
૪	ખાખાના-એ-ઉર્દૂ ભાગ (સને ૧૯૩૫ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૮-૧૦	"
૫	" ભાગ ૨ (")	"	"	૦-૧૦-૩	"
૬	" ભાગ ૩ (")	"	"	૦-૧૦-૬	"
૭	" ભાગ ૪ (")	"	"	૦-૧૧-૩	"
૮	ઉર્દૂ વર્નાક્યુલર ગ્લોસેટ્રી ભાગ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૮-૦	"
૯	અનીસ-ઉલ-કાઈદ લાગ ૨ (ચોરસ પ્રયા માટે) સને ૧૯૩૬ની પહેલી આવૃત્તિ)	અસાદ અનસારી નસીર-આલમગીર એસ, લાહોર	"	૦-૩-૦	"
૧૦	દીનનાત-ની કિતાબ ભાગ ૨ (સને ૧૯૩૭ની આવૃત્તિ)	મોલાના ફઝલુલ્લાખાન શાહ જહાનપુરી	મુસ્લીમીયા બુક ડેપો, મદ્રાસ	૦-૧-૦	મુસ્લીમી સ્કૂલો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૧૧	" કુસરી કિતાબ (")	"	"	૦-૩-૦	"

૧૨૪૬૬ ઉર્દુ ખતવા કિતાબ (,,)	,,	અન્ય ત્રેસ, મુંબઈ	૦-૩-૧	પ્રાયશ્ચિક રૂલોમાં શિક્ષકોની લાયકેરી માટે.
૧૩૨૬૩-એ-નૈયાદ (પહેલી આગતિ) મદદમદખાન, આંદખાન		અન્ય ત્રેસ, મુંબઈ	૦-૪-૧	પ્રાયશ્ચિક રૂલોમાં શિક્ષકોની લાયકેરી માટે.
૧૪૬૬૬૬ ન્યોપદિ (રૂફી) (મને એપ. દુદલે રેટઅપ ૧૯૩૬ની આગતિ)		એગ્રેન્સ ઓન એન્ડ કું. સિ. મુંબઈ	૧-૨૨-૦	એની લાયકેરી માટે.
૧૫૬૬૬૬ ઓફ મદારાદ્ટ (મને સુન્ની મદદમદ અન્ડર-રેફમાન અદમદ ગાલિઅ, દેડમારતર, મુનિ. ઉર્દુ રૂલ નં. ૧૦, પના.		મુકીદ-એ-અખામ ત્રેસ, લાહોર	૦-૪-૦	પ્રાયશ્ચિક રૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.

મુંબઈ.

તા. ૨૬-૮-૧૯૩૭.

(અગ્રિજમા સહી) એન. ઇ. ઘાડગીલ

પર્સનલ આગિ કુ ધી એગ્યુ. હન્સ મુંબઈ અને સેક્રેટરી ઉર્દુ રૂલ બુક કમિટી, મુંબઈ.

(ગે. પર્સનલ આગિ કુ ધી એગ્યુ. હન્સ. ધી'ડી, અને સેક્રેટરી ઉર્દુ રૂલ બુક કમિટી મુંબઈના તા. ૨૫-૮-૧૯૩૭ ના ૫૧ નં. આર-૩૮-૮૫ માં કરેલી મુત્તનામુસાર.)

૨. દરેક માધ્યમને કમિટી આ પરીક્ષા લેશે. અને તે દરેક માધ્યમના સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્તર તે કમિટીની પ્રેસિડેન્ટ તરીકે રહેશે. ૩. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા ડાયેલા ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાના પરીક્ષક, કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ, પરીક્ષક, કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે.

૪. પરીક્ષામાં હાજર થવા માટેની અરજીઓ પરીક્ષાની ફોર્મ ૩. ૧) સાથે પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર તા. ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૩૮ સુધીમાં મળી જવી જોઈશે; તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત, વગેરે હકીકત તા. ૧૨ મી જુલાઈ, ૧૯૨૮ ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧ સાના પૃષ્ઠ ૧૪૧૨ થી ૧૪૧૬ માં છપાએલા અને તા. ૧૮ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ ના સરકારી નોટિફિકેશન નં. ૨૪૯૬ થી સુધારેલા અને તા. ૨૦ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ ના મુંબઈ સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧ સાના પૃષ્ઠ ૧૮૮૩ માં છપાએલા નિયમોમાંથી મળી આવશે. રેપ્રેસેન્ટેટિવ સ્કોલરશિપની રકમ કળવણીખાતાના સરકારી કરાવ નં. ૫૨૯૮ તા. ૬ મી જુન ૧૯૩૩ થી ધટાડી (ધોરણ ૧ થી ૩ માટે માસિક રૂ. ૪૦) એ નક્કી કરવામાં આવી છે. પરીક્ષાના વિષયો ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલબોર્ડોના પ્રેસિડેન્ટ, લોકલ ઓથોરિટી મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને દરેક માધ્યમિક સ્કૂલો હેડમાસ્તરોને આ ઓફિસના નં. ૪૬૩૨ તા. ૧૪-૭-૧૯૩૭ના રીલાઈની જણાવ્યા છે તે પ્રમાણે રહેશે.

૬. જે ઉમેદવારોનાં કાયમનાં ઘર દેશી રાજ્યોમાં હોય, જે ઉમેદવારોનાં કાયમનાં ઘર આ ઇલાકાના જિલ્લામાં આવેલાં હોય પણ જેઓ દેશી રાજ્યોની માધ્યમિક સ્કૂલોમાં લાલુતા હોય અને જે ઉમેદવારો મુંબઈ ઇલાકાની બહાર જિલ્લા જિલ્લાના હોય તેઓ સ્કોલરશિપની પરીક્ષામાં ખેસી શકશે નહિ.

ઉ. ભા. ના મે. એન. ધ. ઇન્સ.
સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ,
તા. ૨૫-૧૧-૧૯૩૭.

(અગ્રિયમાં સહી) બી. જે. જી. રામદોરી
એન. ધ. ઇન્સ. એન. ડી.

કાઝી શાહબુદ્દીન સ્કોલરશિપ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

(૩)

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ અને જેડા જિલ્લામાંની કોઈપણ જાહેર શાળાઓના મુસલમાન ઉમેદવારો માટે કાઝી શાહબુદ્દીન એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી રૂ. પાંચની એક, એવી બે, હાથ અને રપેશિયલ સ્કોલરશિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની દરિદ્રાર્થની પરીક્ષા સને ૧૯૩૮ના ફેબ્રુઆરિની તા. ૧લી મંગળવારથી તા. ૩૭ ગુરવાર સુધીના રોજ (ત્રણ દિવસ) અનુક્રમે આર. સી. હાઇસ્કૂલ અમદાવાદ, અને ગવર્નમેન્ટ હાઇસ્કૂલ, નવિઆદ રંચજોએ ૧૧-૩૦ વાગે લેવામાં આવશે.

૨. દરેક મધ્યસ્થળે કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્તર તે કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે રહેશે.

૩. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મમાં મોકલવી અને અરજી ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કરેથી મળી શકશે.

૪. પરીક્ષામાં દાખલ થવા માટેની અરજીઓ પરીક્ષાની શીના રૂ. ૨ સાથે પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૮ સુધીમાં મળી જવી જોઈશે. પરીક્ષાના વિષયો ડિરેક્ટ લોકલબોર્ડના પ્રેસિડેન્ટો, લોકલ ઓયોરિટી મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને દરેક માધ્યમિક સ્કૂલોના હેડમાસ્તરોને આ ઓફિસના નં. ૪૬૩૨ તા. ૧૪-૭-૧૯૩૭ના રોજ લખી જણાવ્યા છે તે પ્રમાણે રહેશે.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત વગેરે નિયમો તા. ૨૧ મી નવેમ્બર ૧૯૨૯ ના મુળદ્ધ સરકારી ગેઝેટ ભાગ ૧ સાના પૃષ્ઠ ૨૪૭૨ થી ૨૪૭૫ માં જાપાયા છે.

ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. } (અગ્રિજમાં સહી) બી. જે. જી. શાસ્ત્રી.
સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ,
તા. ૨૫-૧૧-૧૯૩૭ } એન્યુ. ઇન્સ. એન. ડી.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૫-૧૧-૧૯૩૭ ના પત્ર નં. ૧૦૪૨૮માં કરેલી સચનાનુસાર).

ઈનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

નવાવાડજી	જેકે ઉધનાયદાસ જગનલાલે	૧૦૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
લાંલા	મિ. ગણિલાલ જગન્નાથ દવેએ	૪૦-૦-૦	એ દિવસ સુધી નિશા- ળના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા છોકરા- ઓને ખાદીની ટોપી વહેંચી તથા બાળાઓને ઝોડણીઓ વહેંચી.
	મિ. રણછોડભાઈ નારણભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. મગનલાલ રણછોડભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	" "
વણુઝર	રા. બા રતીલાલ હવણલાલ લાખીઆ તરફથી મે. કલેક્ટર આદેશ બહાદુરના હસ્તે સહકારી મંડળીના રોષ મહોત્સવને અંગે આઈ પસી ખા. મોતીભાઈ ઝવેરભાઈની દીકરીએ	૫-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	પટેલ ચોપટ કુમેરે	૧૪-૩-૦	જર્મન સિલવરના ખાસ રક્ષણી વહેંચ્યા.
સરવાળા	ડાક્ટર વાસુદેવભાઈ માધવ- લાલ પંડિતે	૫-૪-૦	લાકડશી લાકુ વહેંચ્યા.
ફતેપુર	પટેલ કાળીદાસ વીરચંદ્ર	૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
જહાંગીરપુરા	પટેલ મોતીભાઈ કુમેરદાસે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	રણાસણના વતની શાહ શંકર- દાસ જયચંદદાસે તેમના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૨૫-૦-૦	" "
અગેર	અમદાવાદ શાહપુર પરબડીની ચોળમાં રહેતા ભાવસાર ગોરધનદાસ મનસુખરાગે	૪૦-૦-૦	" "
તર્ગડી	મિ. કરેશનદાસ વંદ્રાવનદાસે શાહ નારણદાસ ગોરધનદાસ તરફથી	૧૦-૦-૦	પડિઆળ ભેટ આપ્યું.
	મિ. કરેશનદાસ વંદ્રાવનદાસે	૧૮-૦-૦	છોકરાઓને ઉપયોગી ચોપડીઓ તથા મિદાઈ વહેંચી.
નરોડા	બ્યાસ જગનલાલ રધજીભાઈએ તથા પટેલ ગંગારામ નાગર દાસના વિધવાબાઈ રૂદ્રમણી	—	ઉપયોગી પુસ્તકો તથા કાપિ વગેરે ધનાગો વહેંચ્યા.
		૬૫-૦-૦	મુખ્ય રફલ કન્યાશાળા તથા અંગ્રેજી રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

વાગડ	ગરાસીઆ બાણસા ગોવિંદ- સંગ ચુડાસમાએ	૧૫-૦-૦	અંને રૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
દફુટા	શા. ચીનુભાઈ કેશવલાલ તરફથી	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દેવોજી	વૈષ્ણ કેશવરામ એચ. ભટ્ટ	૫-૦-૦	અંને રૂલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
ભોળાદ	ચીતરવાડાના પટેલ મોતી શાંવાએ	૫-૦-૦	પિતૃજના ખાલા વહેંચ્યા.
વાસણા- કેલીઆ	મિ. રામજીભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૨૪-૦-૦	અંને રૂલોમાં પેન્સિયો તથા પેનો વહેંચી તથા ખાળાઓને વાપરવાના કકડા વહેંચ્યા.
નવાવાડજી	પા. કુબેરભાઈ જેસીંગભાઈ તથા પા. ગીરધરભાઈ જેસીંગભાઈએ	૫૦-૦-૦	જુના તથા નવા વાડજીની અંને રૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
ભાવલા	દકર બોધજીભાઈ જયતાભાઈએ	૧૦-૦-૦	હરિજનનાં ખાળકો સાથે રૂલના ખાળકોને જ- માડ્યાં.
સરવાળ ગાંધી	સોની ધર્મિરલાલ નરસિંએ ગં. સ્વ. રાણી સાહેબ શ્રી સુશીલા કુંવરબા તથા કુમર સાહેબ શ્રી વિક્રમસિંહજીએ	૭-૮-૦ ૫૮-૧૩-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. હાકોર સાહેબના સ્વર્ગ- વાસ નિમિત્તે ત્રણે દિવ- સ રૂલના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
ખાવગીઆરી કુડા	મિ. બહાદુરચાલી તારભાઈ શ્રાવક સંઘ તરફથી	૧૫-૦-૦ ૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. અંને રૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
વાસણા- કેલીઆ	પા. ઝીજાભાઈ દેશાઈભાઈએ	૮-૦-૦	હોકરાતથા હોકરીઓની રૂલોમાં પેડા વહેંચ્યા.
કુમારજી	મહેતા ધર્મિરલાલ નરભેરામે	૬-૦-૦	ધડિયાળને રૂબો ભેટ આપ્યો તથા મિદાઈ વહેંચી.
વાસણા- કેલીઆ	મિ. રામજીભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૩૦-૦-૦	અંને રૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
કેશજી	પા. કેશવલાલ પ્રભુદાસે પા. અંજારામ આચારામના રમણીયે પા. અંજાલાલ ભટ્ટભાઈએ	૬-૦-૦ ૫-૧૨-૦	રૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. રૂબોગાદિ વહેંચ્યાં.
સાણોદ	શા. ધનજીભાઈ શીવલાલે	૧૧-૪-૦ ૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. ધડિયાળ નં. ૧ ભેટ આપ્યું.

પા. જોષીલાલાર્થ દેવનદાસે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ઉપરલા શેઠ જુપતરાય પરમાણુદાસે	૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો તથા બાળાઓને કપડાના કકડા વહેંચ્યા.
મહાજન તથા અન્ય ગૃહસ્થો તરફથી	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
જુવાલડી ઠાકરડા ગલા ફૂલજીએ	...	કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી તથા બાળાઓને કકડા વહેંચ્યા.
મિ. વનમાળાદાસ નાચાલાઈ ધાંચીએ	...	બાળાઓને જમાડી.
શાહ ગીરધરલાઈ મનસુખ-લાઈએ	...	...
રચળ જોતાલપુર	૧૦-૦-૦	માળકાને જમાડયા.
પંચિણી તમડી	૫૦-૦-૦	મને નિશાળનાં બાળકોને જમાડયા.
મિ. ટયુભા હડીલાઈએ	૨૦-૦-૦	માળકાને જમાડયા.
લઘુભા જમસંગજી યુદાસભાએ	૫-૦-૦	સ્કૂલનાં કકડાં આપ્યા.
જલગાગડાના ભીમજી લક્ષ્મણ પટેલે	૧૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ઉપરલા મહેતા રતીલાલ જગનલાલ વાલુકયાળાએ	૨૫-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા ર. ૮)ની ધડિયાળ જેટાં આપી તથા ૩-૮-૦ની ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સ્કેટો પેનો તથા ચોપડીઓ વહેંચી તથા ર. ૨) સાકર વહેંચી
નાનાહિલડા પટેલ ઠાકરસી વેલસીએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મિ. નરસિંહ પિરાહનને	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મિ. ધરમશી જુદરભાઈ પટેલે	૧૦-૦-૦	"
મિ. મોહનભાઈ દેવજીભાઈ પટેલે	૧૦-૦-૦	"
મિ. સાંકળચંદ જગનભાઈ જુવાણાએ	૧૦-૦-૦	"
ધામતવાણ જનાડના શેઠ દલસુખરામ કાળિદાસે	૧૧-૦-૦	ધડિયાળ જેટ આપ્યું.
આગીઆલ હુમરાના ઈનામદાર મોહનપુરી રામપુરી ગોંસાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ઈંટાડી સુહાર કીશોર વડાલાલાઈએ	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દેત્રાજી મિ. અંબાલાલ પુરુષોત્તમદાસ તથા મિ. સોમાલાઈ પુરુષોત્તમદાસે મળી	૪૨-૦-૦	ધડિયાળ જેટ આપ્યું.

કુહા	પા. ચંતુરભાઈ ગીરધરભાઈએ	૫૦-૦-૦	ખેતે નિશાળના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
શીઆળ	લીમડીના પારખ હરખચંદ ઉજમશીએ	૧૨-૦-૦	સાકર તથા પ્યાલા વહેવ્યા.
	ધાંગમના વેરા ચંતુરદાસ કહયાણુએ	૧૨-૦-૦	"
	અરવાળાના દોસી મોતીચંદ ભાણુએ	૧૨-૦-૦	"
કૃષ્ણપુર	શાહ જીવરાજ ત્રિભોવનદરો પટેલ સોમાભાઈ નારણભાઈ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સંવર્ગવાસ ચવાથી તે નિમિતે	૧૩-૭-૬	સ્કૂલના તથા વાસણા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પરદોલ	શાહ હરિલાલ હેમચંદ	૩૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બદરખા	પા. ચંતુરભાઈ ગોવિંદભાઈએ	૨૪-૬-૦	મુખ્ય સ્કૂલના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
	"	૧૨-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળા- ઓને જમાડી.
નવાવાડજ	ગામના સદગૃહસ્થોએ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે	૧૫-૬-૬	પતાસાં તથા ચોપડીઓ વહેવી.
	મિ. ગીરધરભાઈ જેસંગભાઈ પટેલે	૫૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા જીના વાડજના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	"	૪૦-૦-૦	"
કુહા	મોદી ભોગીલાલ ભીખાભાઈએ	૫-૦-૦	સ્કૂલમાં પરખ જેસાડી.
	શાહ હોટાલાલ કાળીદાસે	૫૦-૦-૦	ખેતે સ્કૂલના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
મોરાસા	મૂરા અંબાલાલ રણુછોડદાસે	૧૦-૦-૦	વાગર્જુ ઘડીઆળ ભેટ આપ્યું.
	માંધી જમનાદાસ ખાતુદાસે	૧૫-૦-૦	પરખ તથા મિકાઈ વહે- વ્યાં સાફ આપ્યા.
	શાહ શીવલાલ કીશોરદાસે	૧૨-૦-૦	પરખ દરગિઆન દર શુક- વારે ચણા વહેવવા સાફ આપ્યા.
	શાહ વીરલદાસ શીવલાલે	૧૫-૦-૦	દર શુકવારે ચણા તથા પરખ માટે આપ્યા.
કુહા	પા. નારણભાઈ મુનદાસે	૫૦-૦-૦	ખેતે સ્કૂલના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
સાળંગપુર	મહારી વીરસંગ ભગતે	૭-૦-૦	ખેતે સ્કૂલમાં કપડાં વહેવ્યાં.

રેથળ	મદવી બાણીદાસ પ્રભુદામના સ્વર્ગસ્થ નિમિત્તે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગાંધ	રાણી સાહેબ ગંગા સ્વસ્થ બાધી સજ્જન કુંવરબા સાહેબે	૨૮—૦—૦	"
યજ્ઞતેજ	પટેલ બાબરભાઈ બાપુભાઈએ સ્કૂલ દમિટિના મેમ્બરોએ	૩૫—૦—૦ ૬—૮—૦	ગંતે સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા. છનામે તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
આડમાળ	મિ. ટેમુભા ઝોમડભા રાણાએ	૧૨—૦—૦	ધડીઆળ ભેટ આપ્યું.
વાસણા	મિ. કેવળભાઈ રણછોડભાઈ પટેલે	૧૦—૦—૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડ્યાં.
કેલીઆ	યાંચના પટેલ મયુરભાઈ બહેચરદાસે	૧૦—૦—૦	પિતળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
હાથીજીવ્ય	૩૫૫૫રાના પટેલ નરસિંહ મૂળચંદ તથા મોયદવાશના નાયાજી પટેલ અમીચંદ હાથીબંનેએ મળી	૧૦—૦—૦	મે દિવસ સુધી વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મોયદ	યાંગોદના ખારોટ મોહનજી સાંકળાજીએ	૧૦—૦—૦	રકાખી પ્યાલા વહેંચ્યાં.
ઈટાદી	સ્વ. બાઈ નર્મદાના દરદીઓ મિ. દારકાંદાસ મૂળજીભાઈ તથા શેઠ રામજીભાઈ નરો- તમદાસે	૧૦—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં જર્મન સીલ્વરના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
તણસા	હેડ મારતર મણિલાલ જોળા- નાથ શુકલે	૫—૪—૦ ૫૦—૦—૦	કન્યાશાળામાં ગંતે સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
કુંહા	મિ. અંબારામ ગોવિંદભાઈ પટેલે પોતાની માતૃશ્રીના મરણ નિમિત્તે	...	"
અંબાલજ	મિ. જીવાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલે પુન્યાર્થે	...	"
જહાંગીરપુર	પટેલ ડાહ્યાભાઈ ખોડીદાસે	...	હિનાળામાં નિશાળમાં પરબ ખેસાડવામાં આવી.
	પટેલ ચતુરભાઈ ગીરધરભાઈએ સ્વર્ગસ્થસ્વામી નિત્યાનંદ સરસ્વતિના નિમિત્તે સેવકો તરફથી		વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. "

વાલુકડ	નામદાર લાડીના ઠાકોર સાહેબ તરફથી	૨૫-૦-૦૦	ગરીબ બાળકો તથા ગરીબ બાળાઓને પુ- સ્તકો વહેંચ્યાં.
	મં. સ્વ. મોતીભાઈ તરફથી	૧૨-૦-૦૦	કન્યાશાળામાં ધડીઆળ બેટ આપ્યું.
		...	અને સ્કૂલોમાં પેંડા વહેંચ્યાં.
સાયરા	શાહ દામોદર મૂળજીભાઈએ	૨૦-૦-૦૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
અડાલજ	અસલાદીના પટેલ નારણ- ભાઈ સારાભાઈએ	...	કન્યાશાળામાં પ્યાલા વહેંચ્યા તથા અને નિશા- ળોમાં પતાસા વહેંચ્યાં.
નંનાનપુર	પટેલ નંથુભાઈ કેવળદાસે	૨૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બદરખા	મિ. સીકાભાઈ મશરૂભાઈએ	૩૦-૦-૦૦	અને સ્કૂલો જમાડી.
સાચીદા	સ્કૂલ ડેમિડીના મેન્બરોએ	૧૬-૬-૦૦	પિત્તળના રકાબી પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
નવાવાડજ	હિરમાનપુરના પટેલ બૂદરદાસ બહેચરદાસે	૫૦-૦-૦૦	જુના તથા નવાવાડજની સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	જુનાવાડજના પટેલ ધર્મચંદ્રદાસે	૫૦-૦-૦૦	..
	નવાવાડજનાં સૌ. બેન શકરી- બેન નાયાલાલે	૫૦-૦-૦૦	..
કુણપુર	પા. સોમાભાઈ નારણદાસે	૮-૦-૦૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મુખી કાનજીભાઈ મોતીરામ તથા મિ. અંબારામ રણછોડે	૮-૦-૦૦	..
મોયદ	મે. ઠાકોર સાહેબની દીકરી બામ્ની ઉમાબા સાહેબા- વાળાએ	૧૦-૦-૦૦	..
આગીઓલ	આદ્રોદ્રાના મિ. લક્ષ્મીભાઈ મગનલાલ શાહે	૧૫-૦-૦૦	છોકરાઓને સ્લેટો તથા પેનો તથા બાળાઓને આદણીઓ તથા સાકર વહેંચી.
	મિ. નથુભાઈ બહેચરભાઈ પટેલે	૧૩-૮-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
સેજપુર	ધનામદાર કુબેરદાસભાઈએ	...	સ્કૂલને થોડી સાથે પા- ટીઉ નં. ૧ અને સાગ- ની આંકણી નં. ૧ બેટ આપી.

ઝેઝરા	મે. દરબાર સાહેબ તરફથી રફલ તથા રહેવા માટે જે મકાન આપ્યાં તેની ખુશા- લીમાં ગામ લોકોએ	૧૦-૦-૦	ગોળધાંજી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં તથા વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડ્યા.
લાંબા અસલાલી	મં. રવ. ખેન મોતીખેને મિ. આશાભાઈ પુરુષોત્તમભાઈ અખીને	૧૫-૦-૦ ૧૪-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. મુખ્ય રફલને ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
જહાંગીરપુરા સાણોદા	પા. અંબારામ કરસનભાઈએ પાઉ-ફાના શાહ છોટાલાલ ખોધાભાઈએ	... ૧૪-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પિત્તળના પ્યાલા પતાસાં તથા ગરીબ વિદ્યાર્થી- ઓને ચોપડીઓ આપી.
સરવાળ	શાહ ગણપતરામ વેણીયદે	૫-૦-૦	પરબ ખેસાડવા માટે મદદ કરી.
કાળી	દકર પુર્નભાઈ હીરાચંદની વિધવાએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
વીરમગામ	મુખમના મિ. લીલાધર હીરાચંદ	૧૬૪-૦-૦	કન્માશાળામાં સીવવાનો પગનો સંચો બેટ આપ્યો.
ગાંધ	રફલ કમિટીના ચેરમેન મિ. ૧ મળજીભાઈ નરિણીભાઈએ	૨૪-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ધોલેરા	વડતાલની ગાદીના આચાર્ય ધ. ધુ. મહારાજશ્રી આનંદ પ્રસાદજી મહારાજે	૨૪-૦-૦	રફાઉટના કામથી ખુશી થઈ બાળ લાયકેરી માટે પુસ્તકો આપ્યાં તથા મિઠાઈ વહેંચી.
ઝેઝરા	શા. ગીરધરલાલ ચરણજી	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ખચેર	દકર મથુરજી ધુરાજીએ	૨૦-૦-૦	
રાયપુર	મિ. કાળીદાસ ઇચ્છાભાઈ પટેલ	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગામલોકોએ	૩૫-૦-૦	"
	મિ. ખોડીદાસ ગરબડદાસ પંચાલે	૩૫-૦-૦	"
	મિ. મંગળદાસ જગનદાસ પટેલ	૩૫-૦-૦	"
	મિ. ભાઈશંકર જગજીવન જોધીએ	૩૫-૦-૦	"
	મિ. ખુશાલભાઈ મોતીલાલ સોનીએ	૩૫-૦-૦	"
વીરમગામ	મિ. લીલાધરભાઈ હીરાચંદ ભાઈએ તેમની પત્નિ ચંદન ખેનના સમર્થાઈ	૧૩૧-૪-૦	બાળાઓને સીવવા માટે સીંગર મેકરનો પગનો સંચો બેટ આપ્યો.

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લેા.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબૂક નં. ૧ થી

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બૂકડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાંકે,

અમદાવાદ.

સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શાળાઓમાં ખરીદવા માટે
મંજુર થએલું

બાળ પખવાડિક

ગિલ્લુભાઈના અભિપ્રાય

“આ તો સૌ કરતાં ચડિયાતું છે. એ જોઈ ને બાંધને સુધરવું પડશે,
વાઠ લવાઠ રૂપિયા પાંચ ૨૦ ખ૦ સાથે.
શાળાઓને નમુના મફત.

ચાલો ભજવીએ : ભાગ ૧ થી ૧૨. મેળાવડાઓ માટે
તમારે જોઈ જેજ જોઈશે. આખા સદના
રૂપિયા ૭૫૦ ટપાલ ખર્ચ જુદું.

ગાંડીવ બાલોદ્યાનમાલા

નાં જોતેર પુષ્પો બહાર પડ્યાં છે ને ધનાત્ર, લાયજેરી માટે મંજુર
થએલાં છે. સરતાં, સુંદર, સચિત્ર, સુખોદક. યાદી માટે આગલાં
શાળાપત્ર જુઓ અથવા નીચેને સરનામે લખો :—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર : : સુરત.

તૈયાર છે ! તદ્દન નવીન હળે લખાએલ ગણિત તૈયાર છે !

એ. હેડમાસ્તર સાહેબ,

ખર્ચ ઈલાકાના સરકારી ફેળવણીખાતા તેમજ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ પ્રાથમિક શાળામાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ

“ વિદ્યાર્થી ગણિત ભાગ ૧ લો ” ક્રિ. ૦-૮-૦

લેખક શ્રી. સુનીલાલ બે. ભટ્ટ બી. એ. બી. ટી. એ આપની સ્તુતના શિક્ષક તેમજ વિદ્યાર્થીઓને હરેક રીતે ઉપયોગી નીવડશે કારણકે લેખક પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક તરીકેના અનુભવ લઈ, થોડે થોડે આગળ વધી અત્યારે ગ્રેડાતર એજ્યુકેશન સોસાયટીમાં હેડમાસ્તર તરીકેના અનુભવ ત્રીજા રહેલ છે, (અનુભવ ઉપર લખાએલ પુસ્તક બીજા પુસ્તક કરતાં સાફ બીજાં એવા આમારા વિચારને આપ મંગત થશે.) એટલે શિક્ષક તેમજ વિદ્યાર્થીને નડતાં સઘળા મુશ્કેલીઓથી પોતે વાકેફ હોઈ તે આમાંથી દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવેલ છે તો આપ આપની શાળામાં તેને આવશ્યક ઇખસ કરશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. તદુપરાંત અમારાં સોલ એજન્સીનાં નીચે જણાવેલ પુસ્તકોને આપ જેવી રીતે સાચ આપતા આવ્યા છે તેવી રીતે ભવિષ્યમાં પણ આપશો છ.

લેખક શ્રી. હાઈવેડદાસ પૂજનશાહ

૧. ગુજરાતના - ઇતિહાસની સચિત રહેતી વાર્તાઓ. ક્રિ. ૦-૪-૦
૨. સામુદ્રિકાંદા એજન્સિની ભૂગોળ. ૦-૫-૦
૩. ઈડર સંસ્થાનની સામાન્ય ભૂગોળ. ૦-૨-૬
૪. ખાલજીપુર સંસ્થાનની સામાન્ય ભૂગોળ. ૦-૩-૦
૫. ભૂગોળની મુખ્ય સંજ્ઞાઓ. ૦-૦-૬
૬. ભૂગોળના પદ્ધતિ (ધો. ૩-૭ માટે). ૦-૩-૦
૭. ઇતિહાસના પદ્ધતિ (ધો. ૫ થી ૭ માટે). ૦-૨-૦
૮. બાળગીત સંગ્રહ ભા. ૧-૨.
૯. સંવાદ સંગ્રહ ભા. ૧-૨-૩
૧૦. સંવાદ મહુકા ભા. ૧-૨
૧૧. સરજ દેશી દિસાગ (મંજૂર થએલ) ૦-૧-૬

મળવાનું ટેકાણું:—

ચોકસી બ્રધર્સ

જુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ

આઘાડનુમાન પાસે—અમદાવાદ

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોક્કસ અક્ષરે લખવું. જે છાપવા યોગ્ય લાગશે તો છપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટ્રિકિટ મોકલી હશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે. યોગ્ય ચર્ચાપત્રને પણ સ્થાન મળશે.
- ૨ લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અંગાઉથી. છુટક અંકના રૂ. ૦-૩-૩ પોસ્ટેજ સાથે. લવાજમના પૈસા મનીઓર્ડર, ચેક અગર ડ્રાફ્ટથી મોકલાવશે તો તે ચાલશે, પરંતુ તેમાં કમિશન કે વટાવ જે એસે તે લવાજમના પૈસામાંથી કાપવાનો રિવાજ નથી, પરંતુ તે મોકલનારને શિર છે.
- ૩ શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી જ હોય એમ હમેશ હોતું નથી; માટે દરેકને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૪ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડલીન વહેંચવામાં આવશે નહિ.
- ૫ સ્થળસંકોચને લીધે શાળાપત્રમાં ઇનામપત્રક છપાય છે તેના સંબંધમાં દરેકને સૂચના કરવામાં આવે છે કે રૂ. ૫) થી ઓછી રકમવાળાં નામ છપાવવા માટે મોકલવાં નહિ; તેમ છતાં આવશે તો તે છાપવામાં આવશે નહિ.

તંત્રી

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૮ ના જાન્યુઆરીથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦
૬ માસ	રૂ. ૩૨	રૂ. ૨૨	રૂ. ૧૬
૩ માસ	રૂ. ૧૮	રૂ. ૧૨	રૂ. ૯
		રૂ. ૫	રૂ. ૪